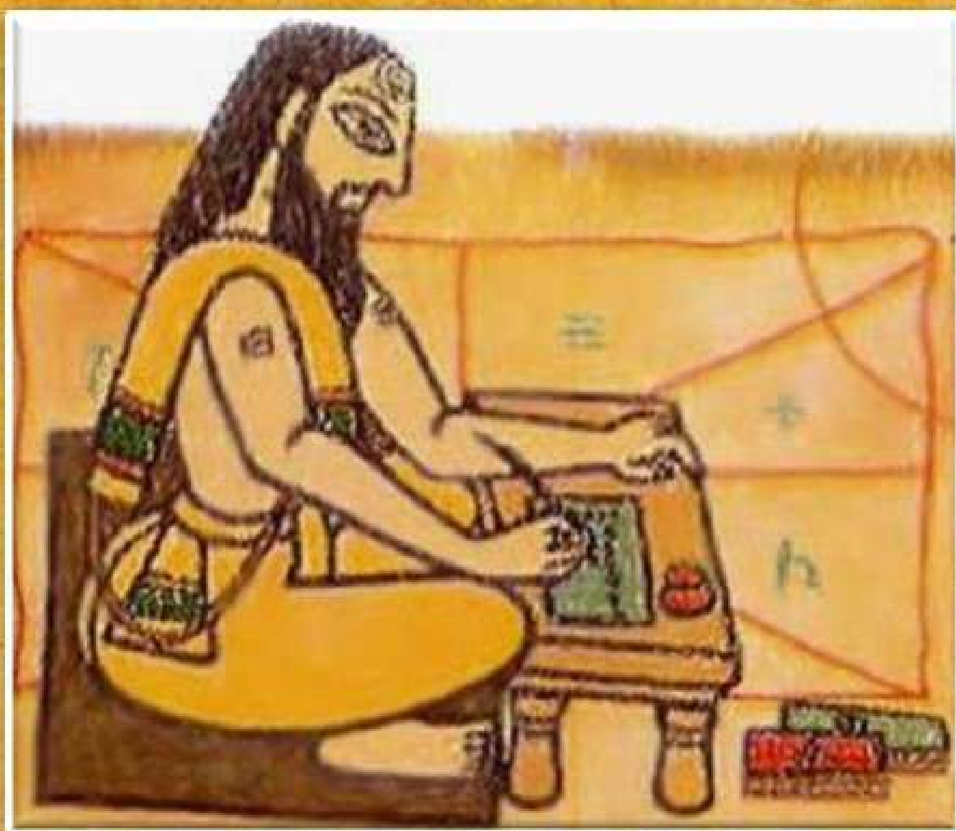
వైయాకరణ సిద్ధాంతకౌముదీ
కాశికావృత్తిశ్చ



భ్వాదిప్రభృతిలకారార్థప్రకరణాంతః
తృతీయో భాగః

3

సంకలనము : ఎన్. వి.అనంతకృష్ణ

అష్టాధ్యాయీ క్రమములో అధ్యాయ పాదములలోని ముఖ్య అంశాలు

1.1	సంజ్ఞాప్రకరణమ్
1.2	అతిదేశప్రకరణమ్, ఏకశ్రుతిప్రకరణమ్, వచననిర్ధారణమ్, ఏకశేషప్రకరణమ్
1.3	ఇత్సంజ్ఞాప్రకరణమ్, ధాతుపదనిర్ణయః
1.4	ఏకసంజ్ఞాప్రకరణమ్, కారకప్రకరణమ్, నిపాతప్రకరణమ్, కర్మప్రవచనీయప్రకరణమ్
2.1	అవ్యయీభావసమాసః, తత్పురుషసమాసః
2.2	బహువ్రీహిసమాసః, ద్వన్ద్వసమాసః, పూర్వనిపాత-పరనిపాతప్రకరణమ్
2.3	విభక్తినిర్ణయః
2.4	సమాసానాం లిఙ్గవచననిర్ధారణమ్, లుక్-ప్రకరణమ్
3.1 నుండి 3.4	ధాతుభ్యః విహితాః సర్వే ప్రత్యయాః
4 మరియు 5	ప్రాతిపదికేభ్యః విహితాః సర్వే ప్రత్యయాః
6.1	ద్విత్వప్రకరణమ్, సమ్ప్రసారణప్రకరణమ్, ఆత్వప్రకరణమ్, అచ్సన్ధిప్రకరణమ్, స్వరప్రకరణమ్
6.2	స్వరప్రకరణమ్
6.3	ఉత్తరపదాధికార, సంహితాధికార
6.4	అసిద్ధవదధికార, ఆర్ధధాతుకప్రకరణమ్, భాధికార
7.1	ప్రత్యయాదేశాః
7.2	ఇడాగమప్రకరణమ్, సార్వధాతుకే పరే అఙ్గకార్యాణి
7.3	సార్వధాతుకే పరే అఙ్గకార్యాణి, విభక్తిప్రత్యయే పరే అఙ్గకార్యాణి
7.4	అఙ్గకార్యాణి, అభ్యాసకార్యాణి
8.1	ద్విరుక్తప్రకరణమ్, పదాధికార
8.2	లోపకార్యాణి, ఝలిపదాన్తే కార్యాణి, ప్లుతాధికార, సంహితాధికార,
8.3	రుత్వమ్, ఆదేశాః, ఆగమాః, షత్వమ్
8.4	ణత్వమ్, హల్సన్ధయః

వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీ క్రమములో ప్రకరణములలోని ముఖ్య అంశాలు

ప్రథమో భాగః

సంజ్ఞాప్రకరణమ్

పరిభాషాప్రకరణమ్

అచ్సన్ధిప్రకరణమ్

అచ్సన్ధౌ ప్రకృతిభావః

హల్సన్ధిప్రకరణమ్

విసర్గసన్ధిప్రకరణమ్

స్వాదిసన్ధిప్రకరణమ్

అజన్తపుంలిఙ్గప్రకరణమ్

అజన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్

అజన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్

హలన్తపుంలిఙ్గప్రకరణమ్

హలన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్

హలన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్

అవ్యయప్రకరణమ్

స్త్రీప్రత్యయప్రకరణమ్

కారకప్రకరణమ్

ద్వితీయో భాగః

అవ్యయీభావసమాసప్రకరణమ్

తత్పురుషసమాసప్రకరణమ్

బహువ్రీహిసమాసప్రకరణమ్

ద్వన్ద్వసమాసప్రకరణమ్

ఏకశేషప్రకరణమ్

సర్వసమాసశేషప్రకరణమ్

సర్వసమాసాన్తప్రకరణమ్

అలుక్సమాసప్రకరణమ్

సమాసాశ్రయవిధిప్రకరణమ్

తద్ధితాధికారప్రకరణమ్

తద్ధితేషు చాతురర్థికప్రకరణమ్

తద్ధితేషు శైషికప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ప్రాగ్దీవ్యతీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ప్రాగ్వహతీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ప్రాగ్ఘితీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ఛయద్విధిప్రకరణమ్

తద్ధితేష్వార్హీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు కాలాధికారప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ఠఞ్విధిప్రకరణమ్

తద్ధితేషు భావకర్మార్థాః

తద్ధితేషు పాఞ్చమికప్రకరణమ్
తద్ధితేషు మత్వర్థీయప్రకరణమ్
తద్ధితేషు ప్రాగ్దిశీయప్రకరణమ్
తద్ధితేషు ప్రాగివీయప్రకరణమ్
తద్ధితేషు స్వార్థికప్రకరణమ్
ద్విరుక్తప్రకరణమ్

తృతీయో భాగః

తిఙన్తే భ్వాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే అదాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే జుహోత్యాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే దివాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే స్వాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే తుదాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే రుధాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే తనాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే క్ర్యాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే చురాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే ణిచ్ప్రకరణమ్
తిఙన్తే సన్ప్రకరణమ్
తిఙన్తే యఙ్ప్రకరణమ్
తిఙన్తే యఙ్లుక్ప్రకరణమ్
తిఙన్తే నామధాతుప్రకరణమ్
తిఙన్తే కణ్డ్వాదిప్రకరణమ్
తిఙన్తే ప్రత్యయమాలాప్రకరణమ్
తిఙన్తే ఆత్మనేపదప్రకరణమ్
తిఙన్తే పరస్మైపదప్రకరణమ్
భావకర్మతిఙ్ప్రకరణమ్
కర్మకర్తృతిఙ్ప్రకరణమ్
లకారార్థప్రకరణమ్

చతుర్థో భాగః

కృదన్తే కృత్యప్రకరణమ్
పూర్వకృదన్తప్రకరణమ్
ఉణాదయః
ఉత్తరకృదన్తప్రకరణమ్
వైదికీప్రక్రియా
స్వరప్రక్రియా

అష్టాధ్యాయి సూత్రక్రమములో సూత్రసంఖ్యలకు సరియైన కౌముదీ సూత్రసంఖ్యల పట్టిక గ్రంథాంతమున కలదు.

౨151. వర్తమానే లట్ [3.౨.1౨3]

వర్తమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ధాతోః వర్తమానే లట్ ప్రత్యయః పరశ్చ

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తభ్వాదిప్రకరణమ్ ॥ వర్తమానక్రియావృత్తేర్ధాతోర్లట్ స్యాత్ । అటావితౌ ॥

(కాశికా) ఆరబ్ధోఽపరిసమాప్తశ్చ వర్తమానః। తస్మిన్ వర్తమానేఽర్థే వర్తమనాద్ ధాతోః లట్ ప్రత్యయో భవతి। పచతి। పఠతి।

.

౨15౨. లః కర్మణి చ భావే చాకర్మకేభ్యః [3.4.6౯]

లః ప్రథమా-బహువచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అకర్మకేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

లః కర్తరి కర్మణి చ, భావే కర్తరి చ అకర్మకేభ్యః ధాతోః పరశ్చ

(సి.కౌ) లకారాః సకర్మకేభ్యః కర్మణి కర్తరి చ స్యురకర్మకేభ్యో భావే కర్తరి చ ॥

(కాశికా) లః ఇత్యుత్సృష్టానౌబన్ధం సామాన్యం గృహ్యతే, ప్రథమాబహువచనాన్తం చా ఏఅత్। లకారాః కర్మణి కారకే భవన్తి, చకారాత్ కర్తరి చ అకర్మకేభ్యో ధాతుభ్యో భావే భవన్తి, పునశ్చకారాత్ కర్తరి చ। గమ్యతే గ్రామో దేవదత్తేన। గచ్ఛతి గ్రామం దేవదత్తః। అకర్మకేభ్యః ఆస్యతే దేవదత్తేన। ఆస్తే దేవదత్తః। సక్రమకేభ్యో భావే న భవన్తి।

.

౨153. లస్య [3.4.77]

లస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

లస్య

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ ॥

(కాశికా) లస్య ఇత్యయమధికారః। అకార ఉచ్చారనార్థః। లకారమాత్రం స్థానిత్వేన అధిక్రియతే। యదితి ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః లస్య ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। కిం చ ఇదం లస్య ఇతి? దశ లకారా అనుబన్ధవిశిష్టా విహితా అర్థవిశేషే కాలవిశేషే చ। తేషాం విశేషకరాననుబన్ధానుత్సృజ్య యత్ సామాన్యం తద్ గృహ్యతే। షట్ టితః, చత్వారః ఙితః। అక్షరసమామ్నాయవదానుపూర్వ్యా కథ్యన్తే।

లట్। లిట్। లుట్। లృట్। లేట్। లోట్। లఙ్। లిఙ్। లుఙ్। లృఙ్। ఇతి। అథ లకారమాత్రస్య గ్రహణమ్ కస్మాన్ న భవతి, లునాతి, చూడాలః ఇతి? ధాత్వధికారోఽనువర్తతే, కర్త్రాదయశ్చ విశేషకాః।

.

2154. తిప్తస్ఝిసిప్థస్థమిబ్వస్మస్ తాతాంఝథాసాథాంధ్వమిడ్వహిమహిఙ్ [3.4.78]

తిప్-తస్-ఝి-సిప్-థస్-థ-మిప్-వస్-మస్-త-ఆతామ్-ఝ-థాస్-ఆథామ్-ధ్వమ్-ఇడ్-వహి-మహిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లస్య తిప్-తస్-ఝి-సిప్-థస్-థ-మిప్-వస్-మస్-త-ఆతామ్-ఝ-థాస్-ఆథామ్-ధ్వమ్-ఇడ్-వహి-మహిఙ్ ప్రత్యయః ధాతోః పరః

(సి.కౌ) ఏతేఽష్టాదశలాదేశాః స్యుః ॥

(కాశికా) లస్య తిబాద్య ఆదేశా భవన్తి। తిప్సిప్మిపాం పకారః స్వరార్థః। ఇటష్టకారః ఇటోఽత్ 3.4.106 ఇతి విశేషణార్థః, తిబాదిభిరాదేశైస్ తుల్యత్వాన్ న దేశవిధ్యర్థః। మహిఙో ఙకారః తిఙితి ప్రత్యాహారగ్రహణార్థః। పచతి, పచతః, పచన్తి। పచసి, పచథః, పచథ। పచామి, పచావః, పచామః। పచతే, పచేతే, పచన్తే। పచసే, పచేథే, పచధ్వే। పచే, పచావహే, పచామహే। ఏవమన్యేష్వపి లకరేషు ఉదాహార్యమ్।

.

2155. లః పరస్మైపదమ్ [1.4.99]

లః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరస్మైపదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లః పరస్మైపదమ్

(సి.కౌ) లాదేశాః పరస్మైపదసంజ్ఞాః స్యుః ॥

(కాశికా) లః ఇతి షష్ఠీ ఆదేశాపేక్షా। లాఽదేశాః పరస్మైపదసంజ్ఞా భవన్తి। తప్, తస్, ఝి। సిప్, థస్, థ। మిప్, వస్, మస్। శతృక్వసూ చ పరస్మైపదప్రదేశాః సిచి వృద్ధిః పరస్మైపదేషు 7.2.1 ఇత్యేవమాదయః।

.

2156. తఙానావాత్మనేపదమ్ [1.4.100]

తఙానౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఆత్మనేపదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లః తఙానౌ ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) తఙ్ప్రత్యాహారః శానచ్కానచౌ చైతత్సంజ్ఞాః స్యుః । పూర్వసంజ్ఞాపవాదః ॥

(కాశికా) తఙితి ప్రత్యాహారో నవానామ్ వచనానామ్। ఆనః ఇతి శానచ్కానచోర్గ్రహనమ్। పూర్వేణ పరస్మైపదసంజ్ఞాయాం ప్రాప్తాయాం తఙానయోరాత్మనేపదసంజ్ఞా విధీయతే। త, ఆతామ్, ఝ। థాస్, ఆథామ్, ధ్వమ్। ఇట్, వహి, మహిఙ్। ఆనహ్ః ఖల్వపి శానచ్కానచౌ। లః ఇత్యేవ, కతీహ నిఘ్నానాః। ఆత్మనేపదప్రదేశాః అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ 1.3.12 ఇత్యేవమాదయః।

.

౭157. అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ [1.3.1౭]

అనుదాత్త-ఙితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆత్మనేపదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనుదాత్తఙితః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) అనుదాత్తేత ఉపదేశే యో ఙిత్తదన్తాచ్చ ధాతోర్లస్య స్థానే ఆత్మనేపదం స్యాత్ ॥

(కాశికా) అవిశేషేణ ధాతోరాత్మనేపదం పర్స్మైపదం చ విధాస్యతే, తత్ర అయం నియమః క్రియతే। అనుదాత్తైతో యే ధతవో ఙితశ్చ, తేభ్య ఏవ ఆత్మనేపదం భవతి న అన్యేభ్యః। అనుదత్తేద్భ్యః, ఆస ఆసతే। వస వస్తే। ఙిద్భ్యః ఖల్వపి, షూఙ్ సూతే। శీఙ్ శేతే।

.

౭158. స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే [1.3.7౭]

స్వరిత-ఞితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కర్త్రభిప్రాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్రియాఫలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

స్వరిత-ఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) స్వరితేతో ఞితశ్చ ధాతోరాత్మనేపదం స్యాత్కర్తృగామిని క్రియాఫలే ॥

(కాశికా) ణేః ఇతి నివృత్తమ్। శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదే ప్రప్తే స్వరితేతో యే ధాతవో ఞితశ్చ తేభ్యః ఆత్మనేపదం భవతి, కర్తారం చేత్ క్రియాఫలమభిప్రైతి। క్రియాయాః ఫలం క్రియాఫలం ప్రధానభూతమ్, యదర్థమసౌ క్రియా ఆరభ్యతే తచ్ చేత్ కర్తుర్లకారవాచ్యస్య భవతి। యజతే। పచతే। ఞితః ఖల్వపి సునుతే। కురుతే। స్వర్గాది ప్రధానఫలమ్ ఇహ కర్తారమభిప్రైతి। కర్త్రభిప్రాయే ఇతి కిమ్? యజన్తి యాజకాః। పచన్తి పాచకాః। కుర్వన్తి కర్మకరాః। యద్యపి దక్షిణా భృతిశ్చ కర్తుః ఫల్మిహాస్తి తథా అపి న తదర్థః క్రియారమ్భః।

.

౭15౯. శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదమ్ [1.3.78]

శేషాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పరస్మైపదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదమ్

(సి.కౌ) ఆత్మనేపదనిమిత్తహీనాద్ధాతోః కర్తరి పరస్మైపదం స్యాత్ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ ప్రకరణేన ఆత్మనేపదనియమః కృతః, న ప్రస్మైపదనియమః। తత్ సర్వతః ప్రాప్నోతి, తదర్థమ్ ఇదముచ్యతే। యేభ్యో ధాతుభ్యో యేన విశేషణేన ఆత్మనేపదముక్తం తతో యదన్యత్ స శేషః। శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదం భవతి। శేషాదేవ న అన్యస్మాత్। అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదముక్తమస్తే। శేతే। తతోఽన్యత్ర పరస్మైపదమ్ భవతి యాతి। వాతి। నేర్విశః ఆత్మనేపదముక్తమ్ నివిశతే। తతోఽన్యత్ర పరస్మైపదమావిశతి। ప్రవిశతి। కర్తరి ఇతి కిమ్? పచ్యతే। గమ్యతే। కర్మకర్తరి కస్మాత్ పరస్మైపదం న భవతి, పచ్యతే ఓదనః స్వయమ్ ఏవ? కర్తరి కర్మవ్యతిహారే 1.3.14 ఇతి ద్వితీయం కర్తృగ్రహణమనువర్తతే, తేన కర్తాఏవ యః కర్తా తత్ర ప్రస్మైపదమ్ భవతి, కర్మకర్తరి న భవతి।

.

౭160. తిఙస్త్రీణి త్రీణి ప్రథమమధ్యమోత్తమాః [1.4.101]

తిఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ త్రీణి ప్రథమా-బహువచనమ్ త్రీణి ప్రథమా-బహువచనమ్ ప్రథమ-మధ్యమ-ఉత్తమాః ప్రథమా-బహువచనమ్

తిఙః త్రీణి త్రీణి ప్రథమ-మధ్యమ-ఉత్తమాః

(సి.కౌ) తిఙ ఉభయోః పదయోస్త్రయస్త్రికాః క్రమాదేతత్సంజ్ఞాః స్యుః ॥

(కాశికా) తిఙోఽష్టాదశ ప్రత్యయాః। నవ పరస్మైపదసంజ్ఞకాః, నవాఽత్మనేపదసంజ్ఞకాః। తత్ర పరస్మైప్రదేషు త్రయస్త్రికాః యథాక్రమం ప్రథమమధ్యమౌత్తమసంజ్ఞా భవన్తి। తిప్, తస్, ఝి ఇతి ప్రథమః। సిప్, థస్, థ ఇతి మద్యమః। మిప్, వస్, మసితి ఉత్తమః। ఆత్మనేపదేషు త, ఆతామ్, ఝ ఇతి ప్రథమః। థాస్, ఆథామ్, ధ్వమ్ ఇతి మధ్యామః। ఇట్, వహి, మహిఙితి ఉత్తమః। ప్రథమమధ్యమౌత్తమప్రదేశాః శేషే ప్రథమః 1.4.108 ఇత్యేవమాదయః।

.

౭161. తాన్యేకవచనద్వివచనబహువచనాన్యేకశః [1.4.10౭]

తాని ప్రథమా-బహువచనమ్ ఏకవచన-ద్వివచన-బహువచనాని ప్రథమా-బహువచనమ్ ఏకశః అవ్యయమ్

తాని త్రీణి త్రీణి తిఙః ఏకవచన-ద్వివచన-బహువచనాని ఏకశః

(సి.కౌ) లబ్ధప్రథమాదిసంజ్ఞాని తిఙస్త్రీణి త్రీణి వచనాని ప్రత్యేకమేకవచనాదిసంజ్ఞాని స్యుః ॥

(కాశికా)

.

౭162. యుష్మద్యుపపదే సమానాధికరణే స్థానిన్యపి మధ్యమః [1.4.105]

యుష్మది సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉపపదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమానాధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్థానిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ మధ్యమః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

యుష్మది ఉపపదే సమానాధికరణే స్థానిని అపి మధ్యమః

(సి.కౌ) తిఙ్వాచ్యకారకవాచిని యుష్మది ప్రయుజ్యమానేఽప్రయుజ్యమానే చ మధ్యమః స్యాత్ ॥

(కాశికా) లస్య 3.4.77 ఇత్యధికృత్య సామాన్యేన తిబాదయో విహితాః। తేషామయం పురుషనియమః క్రియతే। యుష్మద్యుపపదే సతి వ్యవహితే చావ్యవహితే సతి సమానాధికరణే సమానాభిధేయే తుల్యకారకే స్థానిని ప్రయుజ్యమానేఽప్యప్రయుజ్యమానేఽపి మధ్యమపురుషో భవతి। త్వం పచసి। యువాం పచథః। యూయం పచథ। అప్రయుజ్యమానేఽపి పచసి। పచథః। పచథ।

.

౭163. ప్రహాసే చ మన్యోపపదే మన్యతేరుత్తమ ఏకవచ్చ [1.4.106]

ప్రహాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ మన్యోపపదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మన్యతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉత్తమ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏకవత్ అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

మన్య-ఉపపదే ప్రహాసే మధ్యమః। మన్యతేః ఉత్తమః ఏకవత్ చ।

(సి.కౌ) మన్యధాతురుపపదం యస్య ధాతోస్తస్మిన్ప్రకృతిభూతే సతి మధ్యమః స్యాత్పరిహాసే గమ్యమానే మన్యతేస్తూత్తమః స్యాత్స చైకార్థస్య వాచకః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ప్రహాసః పరిహాసః క్రీడా। ప్రహాసే గమ్యమానే మన్యోపపదే ధాతోర్మధ్యమపురుషో భవతి, మన్యతేశ్చోత్తమః, స చ ఏకవద్ భవతి। ఏహి మన్యే ఓదనమ్ భోక్ష్యసే ఇతి, న హి భోక్ష్యసే, భుక్తః సోఽతిథిభిః। ఏహి మన్యే రథేన యాస్యసి, న హి యాస్యసి, యాతస్తేన తే పితా। మధ్యమోత్తమయోః ప్రాప్తయోః ఉత్తమమధ్యమౌ విధీయేతే। ప్రహాసే ఇతి కిమ్? ఏహి మన్యసే ఓదనం భోక్ష్యే ఇతి। సుష్ఠు మన్యసే। సాధు మన్యసే।

.

౭164. అస్మద్యుత్తమః [1.4.107]

అస్మది సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉత్తమః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అస్మది ఉపపదే సమానాధికరణే స్థానిని అపి ఉత్తమః

(సి.కౌ) తథాభూతేఽస్మద్యుత్తమః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఉత్తమపురుషో నియమ్యతే। అస్మద్యుపపదే సమానాభిధేయే ప్రయుజ్యమానేఽప్యప్రయుజ్యమానేఽపి ఉత్తమపురుషో భవతి। అహమ్ పచామి। ఆవామ్ పచావః। వయమ్ పచామః। అప్రయుజ్యమానేఽపి పచామి। పచావః। పచామః।

.

2165. శేషే ప్రథమః [1.4.108]

శేషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రథమః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శేషే ఉపపదే సమానాధికరణే స్థానిని అపి ప్రథమః

(సి.కౌ) మధ్యమోత్తమయోరవిషయే ప్రథమః స్యాత్ । 1 భూ సత్తాయామ్ ॥ కర్తృవివక్షాయాం భూ తీతి స్థితే ॥

(కాశికా) శేషః ఇతి మధ్యమౌత్తమవిషయాదన్య ఉచ్యతే। యత్ర యుష్మదస్మదీ సమనాధికరణే ఉపపదే న స్తః, తత్ర శేషే ప్రథమపురుషో భవతి। పచతి। పచతః। పచన్తి।

.

2166. తిఙ్శిత్సార్వధాతుకమ్ [3.4.113]

తిఙ్-శిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సార్వధాతుకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ధాతోః పరః తిఙ్/శిత్-ప్రత్యయః సార్వధాతుకమ్

(సి.కౌ) తిఙః శితశ్చ ధాత్వధికారోక్తా ఏతత్సంజ్ఞాః స్యుః ॥

(కాశికా) తిఙః శితశ్చ ప్రత్యయాః సార్వధాతుకసంజ్ఞా భవన్తి। భవతి। నయతి। స్వపితి। రోదితి। పచమానః। యజమానః। సార్వధాతుకప్రదేశాః సార్వధాతుకే యక్ 3.1.67 ఇత్యేవమాదయః।

.

2167. కర్తరి శప్ [3.1.68]

కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సార్వధాతుకే కర్తరి ధాతోః శప్

(సి.కౌ) కర్త్రర్థే సార్వధాతుకే పరే ధాతోః శప్ స్యాత్ । శపావితౌ ॥

(కాశికా) కర్తృవాచిని సార్వధాతుకే పరతో ధాతోః శప్ ప్రత్యయో భవతి। పకారః స్వరార్థః। శకారః సార్వధాతుకసంజ్ఞార్థః। భవతి। పచతి।

.

2168. సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః [7.3.84]

సార్వధాతుక-ఆర్ధధాతుకయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

అఙ్గస్య గుణః సార్వధాతుక-ఆర్ధధాతుకయోః

(సి.కౌ) అనయోః పరయోరిగన్తాఙ్గస్య గుణః స్యాత్ । అవాదేశః । భవతి । భవతః ॥

(కాశికా) సార్వధాతుకే ఆర్ధధాతుకే చ ప్రత్యయే పరతః ఇగన్తస్య అఙ్గస్య గుణో భవతి। తరతి। నయతి। భవతి। ఆర్ధధాతుకే కర్తా। చేతా। స్తోతా। సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః ఇతి కిమ్? అగ్నిత్వమ్। అగ్నికామ్యతి। యది హి ప్రత్యయే సజీ ఇతి వా ఉచ్యేత, ఇహ అపి స్యాత్।

.

2169. ఝోఽన్తః [7.1.3]

ఝః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రత్యయస్య ఝః అన్తః

(సి.కౌ) ప్రత్యయావయవస్య ఝస్యాన్తాదేశః స్యాత్ । అతో గుణే (కౌముదీ-191) । భవన్తి । భవసి । భవథః । భవథ ॥

(కాశికా) ప్రత్యయగ్రహణమనువర్తతే, ఆదిగ్రహణం నివృత్తమ్। ప్రత్యయావయవస్య ఝస్య అన్త ఇత్యయమాదేశో భవతి। కుర్వన్తి। సున్వన్తి। చిన్వన్తి। అద్య శ్వో విజనిష్యమాణాః పతిభిః సహ శయాన్తై। జ్ఞాషిశిభ్యాం ఝచ్ జరనతః। వేశన్తః। ప్రత్యయస్య ఇత్యేవ, ఉఙ్ఝితా। ఉఙ్ఝితుమ్। ఉఙ్ఝితవ్యమ్। అస్మిన్నప్యన్తాదేశే కృతే ప్రత్యయాద్యుదాత్త్వం భవతి। తథా చ ఝచః చిత్కరణమర్థవచ్ భవతి।

.

2170. అతో దీర్ఘో యఞి [7.3.101]

అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యఞి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అతః అఙ్గస్య సార్వధాతుకే యఞి దీర్ఘః

(సి.కౌ) అతోఽఙ్గస్య దీర్ఘః స్యాద్ యఞాదౌ సార్వధాతుకే పరే । భవామి । భవావః । భవామః । స భవతి । తౌ భవతః । తే భవన్తి । త్వం భవసి । యువాం భవథః । యుయం భవథ । అహం భవామి । ఆవాం భవావః । వయం భవామః । ఏహి మన్యే ఓదనం భోక్ష్యసే ఇతి భుక్తః సోఽతిథిభిః । ఏతమేత వా మన్యే ఓదనం భోక్ష్యేథే । భోక్ష్యధ్వే । భోక్ష్యే । భోక్ష్యావహే । భోక్ష్యామహే । మన్యసే । మన్యేథే । మన్యధ్వే । ఇత్యాదిరర్థః । యుష్మద్యుపపదే (కౌముదీ-2162) ఇత్యాద్యనువర్తతే । తేనేహ న । ఏతు భవాన్మన్యతే ఓదనం భోక్ష్యే ఇతి భుక్తః సోఽతిథిభిః । ప్రహాసే కిమ్ । యథార్థకథనే మాభూత్ । ఏహి మన్యసే ఓదనం భోక్ష్యే ఇతి భుక్తః సోఽతిథిభిరిత్యాది ॥

(కాశికా) అకారాన్తస్య అఙ్గస్య దీర్ఘో భవతి యఞాదౌ సార్వధాతుకే పరతః। పచామి, పచావః, పచామః। పక్ష్యామి, పక్ష్యావః, పక్ష్యామః। అతః ఇతి కిమ్? చినువః। చినుమః। యఞి ఇతి కిమ్? పచతః। పచథః। సార్వధాతుక ఇత్యేవ, అఙ్గనా। కేశవః। కేచిదత్ర తిఙి ఇత్యనువర్తయన్తి, తేషాం భవవానితి క్వసౌ సార్వధాతుకదీర్ఘో న భవతి।

.

2171. పరోక్షే లిట్ [3.2.115]

పరోక్షే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పరోక్షే అనద్యతనే భూతే ధాతోః పరః లిట్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) భూతానద్యతనపరోక్షార్థవృత్తేర్ధాతోర్లిట్ స్యాత్ । లస్య తిబాదయః ॥

(కాశికా) భూతానద్యతనే ఇతి వర్తతే। తస్య విశేషణం పరోక్షగ్రహణమ్। ఘూతానద్యతనపరోక్షేఽర్థే వర్తమనాద్ ధాతః లిట్ ప్రత్యయో భవతి। నను ధాత్వర్థః సర్వః పరోక్ష ఏవ? సత్యమ్ ఏతత్। అస్తి తు లోకే ధాత్వర్థేన అపి కారకేషు ప్రత్యక్షాభిమనః। స యత్ర న అస్తి తత్ పరోక్షమ్ ఇత్యుచ్యతే। చకార। జహార। ఉత్తమవిషయేఽపి చిత్తవ్యాక్షేపాత్ పరోక్షతా సమ్భవత్యేవ। తద్ యథా సుప్తోఽహం కిల విలలాప। అత్యన్తాపహ్నవే చ లిడ్ వక్తవ్యః। కలిఙ్గేషు స్థితోఽసి? హానం కలిఙ్గఙ్ జగామ। దక్షిణాపథం ప్రవిష్టోఽసి? నాహం దక్షిణాపథం ప్రవివేశ।

.

2172. లిట్ చ [3.4.115]

లిట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

లిట్ చ తిఙ్ ఆర్ధధాతుకమ్

(సి.కౌ) లిడాదేశస్తిఙార్ధధాతుకసంజ్ఞ ఏవ స్యాన్న తు సార్వధాతుకసంజ్ఞః । తేన శబాదయో న ॥

(కాశికా) లిడాదేశః తిఙార్ధధాతుకసంజ్ఞో భవతి। సార్వధాతుకసంజ్ఞాయా అపవాదః। పేచిథ। శేకిథ। జగ్లే। మమ్లే। నను చ ఏకసంజ్ఞాధికారాదన్యత్ర సమావేశో భవతి? సత్యమ్ ఏతత్। ఇహ తు ఏవకారోఽనువర్తతే, స నియమం కరిష్యతి।

.

2173. పరస్మైపదానాం ణలతుసుస్థలథుసణల్వమాః [3.4.82]

పరస్మైపదానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ణల్-అతుస్-ఉస్-థల్-అథుస్-అ-ణల్-వ-మాః ప్రథమా-బహువచనమ్

లిటః లస్య పరస్మైపదానామ్ ణల్-అతుస్-ఉస్-థల్-అథుస్-అ-ణల్-వ-మాః

(సి.కౌ) లిటస్తిబాదీనాం నవానాం ణలాదయోనవ స్యుః । భూ అ ఇతి స్థితే ॥

(కాశికా) లిటః ఇత్యేవ। లిడాదేశానాం పరస్మైపదసంజ్ఞాకానాం యథాసఙ్ఖ్యం తిబాదీనాం ణలాదయో నవ ఆదేశా భవన్తి। లకారః స్వరార్థః। ణకారో వృద్ధ్యర్థః। పపాచ, పేచతుః, పేచుః। పేచిథ, పపక్థ, పేచథుః, పేచ। పపాచ, పపచ, పేచివ, పేచిమ।

.

2174. భువో వుగ్లుఙ్లిటోః [6.4.88]

భువః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లుఙ్-లిటోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

భువః లుఙ్-లిటోః అచి వుక్

(సి.కౌ) భువో వుగాగమః స్యాత్ లుఙ్లిటోరచి । నిత్యత్వాద్వుగ్గుణవృద్ధీ బాధతే ॥

(కాశికా) భువో వుగాగమో భవతి లుఙి లిటి చ అజాదౌ పరతః। అభూవన్। అభూవమ్ లిట్ బభూవ, బభూవతుః, బభూవుః।

.

2175. ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్య [6.1.1]

ఏకాచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ద్వే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ప్రథమస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఏకాచః ద్వే ప్రథమస్య

(సి.కౌ)

(కాశికా) అధికారోఽయమ్। ఏకాచః ఇతి చ, ద్వే ఇతి చ, ప్రథమస్య ఇతి చ త్రితయమధికృతం వేదితవ్యమ్। ఇత ఉత్తరం యద్ వక్ష్యామః ప్రాక్ సంప్రసారణవిధానాత్ తత్ర ఏకాచః ప్రథమస్య ద్వే భవతః ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి లిటి ధాతోరనభ్యాసస్య 6.1.8 ఇతి। తత్ర ధాతోరవయవయస్య అనభ్యాసస్య ప్రథమస్య ఏకాచో ద్వే భవతః। జజాగార। పపాచ। ఇయాయ। ఆర। ఏకాచేతి బహువ్రీహినిర్దేశః। ఏకోఽచ్ యస్య సోఽయమ్ ఏకాచిత్యవయవేన విగ్రహః। తత్ర సముదాయః సమాసార్థః। అభ్యన్తరశ్చ సముదాయేఽవయవో భవతీతి సాచ్కస్య ఏవ ద్విర్వచనం భవతి। ఏవం చ పచిత్యత్ర యేన ఏవ అచా సముదాయః ఏకాచ్, తేనా ఏవ తదవయవోఽచ్ఛబ్దః పశబ్దశ్చ। తత్ర పృథగవయవైకాచ్ న ద్విరుచ్యతే, కిం తర్హి, సముదాయైకాజేవ। తథా హి సకృచ్ఛాస్త్రప్రవృత్త్యా సావయవః సముదాయోఽనుగృహ్యతే। పపాచ ఇత్యత్ర ప్రథమత్వం వ్యపదేశివద్భావాత్। ఇయాయ, ఆర ఇత్యత్ర ఏకాచ్త్వమపి వ్యపదేశిభావాదేవ। ద్విఃప్రయోగశ్చ

ద్విర్వచనమ్ ఇదమ్। ఆవృత్తిసఞ్జ్ఞా హి ద్వే ఇతి విధీయతే। తేన స ఏవ శబ్దో ద్విరుచార్యతే, న చ శబ్దాన్తరం తస్య స్థానే విధీయతే।

@

౨176. అజాదేర్ద్వితీయస్య [6.1.౨]

అజాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ద్వితీయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఏకాచః అజాదేః ద్వితీయస్య ద్వే

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) ప్రథమద్విర్వచనాపవాదోఽయమ్। అజాదేర్ద్వితియస్య ఏకచో ద్విర్వచనమధిక్రియతే। అచాదిర్యస్య ధాతోః తదవయవస్య ద్వితీయస్య ఏకాచో ద్వే భవతః। అటిటిషతి। అశిశిషతి। అరిరిషతి। అర్తేః స్మిపూఙ్రఞ్జ్వశాం సని 7.2.74 ఇతి ఇట్ క్రియతే। తస్మిన్ కృతే గుణే చ రపరత్వే చ ద్విర్వచనేఽచి 1.2.59 ఇతి స్థానివద్భావః ప్రాప్నోతి। తత్ర ప్రతివిధానం ద్విర్వచననిమిత్తేఽచి ఇతి ఉచ్యతే। న చ అత్ర ద్విర్వచననిమిత్తమిట్। కిం తర్హి? కార్యీ। న చ కార్యీ నిమిత్తత్వేన అశ్రీయతే। తథా హి క్ఙినిమిత్తయోర్గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధో విధీయమానః శయితా ఇత్యత్ర న భవతి, న హి కార్యిణః శీఙో గుణం ప్రతి నిమిత్తభావః ఇతి। అత్ర కేచిదజాదేః ఇతి కర్మధారయాత్ పఞ్చమీమ్ ఇచ్ఛన్తి। అచ్ చ అసౌ ఆదిశ్చ ఇత్యజాదిః, తస్మాతజాదేరుత్తరస్య ఏకాచో ద్వే భవతః ఇతి। తేషాం ద్వితీయస్య ఇతి విస్పష్టర్థం ద్రష్టావ్యమ్।

.

౨177. లిటి ధాతోరనభ్యాసస్య [6.1.8]

లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనభ్యాసస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

లిటి ధాతోః అనభ్యాసస్య ఏకాచః ప్రథమస్య, అజాదేః ద్వితీయస్య ద్వే

(సి.కౌ) లిటి పరేఽనభ్యాసధాత్వవయవస్యైకాచః ప్రథమస్య ద్వే స్త ఆదిభూతాదచః పరస్య తు ద్వితీయస్య । భూవ్ భూవ్ అ ఇతి స్థితే ॥

(కాశికా) లిటి పరతోఽనభ్యాసస్య ధాతోరవయవస్య ప్రథమస్య ఏకాచో ద్వితీయస్య వా యథాయోగం ద్వే భవతః। పపాచ। పపాఠ। ప్రోర్ణునావ। వాచ్య ఊర్ణోర్ణువద్భావః ఇతి వచనాదూర్ణోతేః ఇజాదేః ఇతి ఆమ్ న భవతి। లిటి ఇతి కిమ్? కర్తా। హర్తా। ధాతోః ఇతి కిమ్? సస్పృవాంసో విశృణ్విరే ఇమ ఇన్ద్రాయ సున్విరే అనభ్యాసస్య ఇతి కిమ్? కృష్ణో నోనావ వృషభో యదీదమ్ నోనూయతేర్నోనావ।

సమాన్యా మరుతః సంమిమిక్షుః। లిటి ఉసన్తః। ద్విర్వచనప్రకరణే ఛన్దసి వేతి వక్తవ్యమ్। యో జాగార తమృచః కామయన్తే। దాతి ప్రియాణి ఇతి।

.

౭178. పూర్వోఽభ్యాసః [6.1.4]

పూర్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అభ్యాసః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పూర్వః అభ్యాసః

(సి.కౌ) అత్ర యే ద్వే విహితే తయోః పూర్వోఽభ్యాససంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ద్వే ఇతి ప్రథమన్తం యదనువర్తతే తదర్థాదిహ షష్ఠ్యన్తం జాయతే। తత్ర ప్రత్యాసత్తేరస్మిన్ ప్రకరణే యే ద్వే విహితే తయోర్యః పూర్వోఽవయవః సోఽభ్యాససంజ్ఞో భవతి। పపాచ। పిపక్షతి। పాపచ్యతే। జుహోతి। అపీపచత్। అభ్యాసప్రదేశాస్ తు అత్ర లోపోఽభ్యాసస్య 7.4.58 ఇత్యేవమాదయః।

.

౭179. హలాదిః శేషః [౭.4.60]

హల్-ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శేషః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అభ్యాసస్య ఆదిః హల్ శేషః

(సి.కౌ) అభ్యాసస్యాదిర్హల శిష్యతే అన్యే హలో లుప్యన్తే । ఇతి వలోపః ॥

(కాశికా) అభ్యాసస్య హలాదిః శిష్యతే, అనాదిర్లుప్యతే। జగ్లౌ। మమ్లౌ। పపాచ। పపాఠ। ఆట, ఆటతుః, ఆటుః। ఆదిశేషనిమిత్తోఽయమనాదేర్లోపో విధీయతే, తత్ర అభ్యాసజాతేః ఆశ్రయణాత్ క్వచిదపి వర్తమానో హలాదిః అనదేః సర్వత్ర నివృత్తిం కరోతి। అపరే తు బ్రువతే, శేషశబ్దోఽయం నివృత్త్యా విశిష్టమవస్థానమాహ। తదవస్థానముక్తితో యద్యపి ప్రధానమ్, అవిధేయత్వాత్ తు తదప్రధానమ్। నివృత్తిరేవ తు విధేయత్వాత్ ప్రధానమ్। తత్ర అయమర్థోఽస్య జాయతే, అభ్యాసస్య అనాదేర్హలో నివృత్తిః భవతీతి। సా కిమ్ ఇతి ఆదేరవిధేయాం సతీమనివృత్తిమపేక్షిష్యతే ఇతి।

.

౭180. హ్రస్వః [౭.4.5౯]

హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అభ్యాసస్య హ్రస్వః

(సి.కౌ) అభ్యాసస్యాచో హ్రస్వః స్యాత్ ॥

(కాశికా) హ్రస్వో భవతి అభ్యాసస్య। దుఢౌకిషతే। తుత్రౌకిషతే। డుఢౌకే। తుత్రౌకే। అడుఢౌకత్। అతుత్రౌకత్। అభ్యాసస్య అనచి। అభ్యాసస్య యదుచ్యతే అనచి తద్ భవతీతి వక్తవ్యమ్। చరాచరః। చలాచలః। పతాపతః। వదావదః। హలాదిః శేషో న భవతి।

.

2181. భవతేరః [7.4.73]

భవతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

భవతేః అభ్యాసస్య లిటి అః

(సి.కౌ) భవతేరభ్యాసోకారస్య అః స్యాత్ లిటి ॥

(కాశికా) భవతేరభ్యాసస్య అకారాదేశో భవతి లిటి పరతః। బభూవ, బభూవతుః, బభూవుః। భవతేః ఇతి కృతవికరననిర్దేశాదిహ న భవతి, అనుబభూవే కమ్బలో దేవదత్తేన। లిటి ఇత్యేవ, బుభూషతి। బోభూయతే।

.

2182. అభ్యాసే చర్చ [8.4.54]

అభ్యాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చర్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అభ్యాసే ఝలామ్ జశ్ చర్చ

(సి.కౌ) అభ్యాసే ఝలాం చరః స్యుర్జశశ్చ । ఝశాం జశః ఖయాం చరః । తత్రాపి ప్రకృతిజశాం ప్రకృతిజశః ప్రకృతిచరాం ప్రకృతిచర ఇతి వివేక ఆన్తరతమ్యాత్ ॥

(కాశికా) అభ్యాసే వర్తమానానాం ఝలాం చరాదేశో భవతి, చకారాజ్ జశ్చ। చిఖనిషతి। చిచ్ఛిత్సతి। టిఠకారయిషతి। తిష్ఠాసతి। పిఫకారయిషతి। బుభూషతి। జిఘత్సతి। ఢుఢౌకిషతే। ప్రకృతిచరాం ప్రకృతిచరో భవన్తి। చిచీషతి। టిటీకిషతే। తితనిషతి। ప్రకృతిజశాం ప్రకృతిజశో భవన్తి। జిజనిషతే। బుబుధే। దదౌ। డిడ్యే।

.

2183. అసిద్ధవదత్రాభాత్ [6.4.22]

అసిద్ధవత్ అవ్యయమ్ అత్ర అవ్యయమ్ ఆ అవ్యయమ్ భాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అసిద్ధవత్ అత్ర ఆభాత్

(సి.కౌ) ఇత ఊర్ధ్వమాపాదపరిసమాప్తేరాభీయమ్ । సమానాశ్రయే తస్మిన్కర్తవ్యే తదసిద్ధం స్యాత్ । ఇతి వుకోఽసిద్ధత్వాదువజీ ప్రాప్తే ।వుగ్యుటావువజయణోః సిద్ధౌ వక్తవ్యౌ (వార్తికమ్) ॥ బభూవ । బభూవతు । బభూవుః ॥

(కాశికా) అసిద్ధవతిత్యయమధికారః। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః ఆ అధ్యాయపరిసమాప్తేః తదసిద్ధవత్ భవతి ఇత్యేవం వేదితవ్యమ్। ఆ భాతితి విషయనిర్దేశః। ఆభసంశబ్దనాద్ యదుచ్యతే తత్ర కర్తవ్యే। అత్ర ఇత్ సమానాశ్రయత్వప్రతిపత్త్యర్థం। తచ్ చేదత్ర యత్ర భవతి తదా భాత్ శాస్త్రీయం విధీయతే తదాశ్రయమ్ ఏవ భవతి। వ్యాశ్రయం తు నాసిద్ధవద్ భవతి ఇత్యర్థః। అసిద్ధవచనముత్సర్గలక్షణభావార్థమ్, ఆదేశలకషణప్రతిషేధార్థం చ। ఏధి, శాధి ఇత్యత్ర ఏత్వశాభావయోః కృతయోః ఝల్లక్షణం ధిత్వం న ప్రాప్నోతి, అసిద్ధత్వాద్ భవతి। ఆగహి, జహి ఇత్యత్ర అనునాసిక లోపే జభావే చ అతో హేః 6.4.105 ఇతి లుక్ ప్రాప్నోతి, అసిద్ధత్వాన్ న భవతి। ఆ భాతితి కిమ్? అభాజి। రాగః। అత ఉపధాయాః 7.2.116 ఇతి వృద్ధౌ కర్తవ్యాయాం నలోపో నాసిద్ధో భవతి। అత్రగ్రహణం కిమ్? పపుషః పశ్య। చిచ్యుషః పశ్య। లులువుషః పశ్య। వసుసంప్రసారణమాల్లోపే యణాదేశే ఉవజాదేశే చ కర్తవ్యే నాసిద్ధం భవతి। ఆల్లోపాదీని వసౌ, వసన్తస్య విభక్తౌ సంప్రసారణమ్ ఇతి సమానాశ్రయత్వం న అస్తి। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ఇతి? ఏతదప్యత్ర న భవతి। కిం కారణమ్? ఏషా హి పరిభాషా ఆభాచ్ఛాస్త్రీయా। తస్యాం ప్రవర్తమానాయాం వసుసంప్రసారణాదీనామాభాచ్ఛాస్త్రీయాణామ్ ఏవ అసిద్ధత్వాదన్తరఙ్గబహిరఙ్గయోః యుగపత్ సముపస్థాపనం న అస్తీతి పరిభాష న ప్రవర్తతే। వుగ్యుటావువఙ్యణోః సిద్ధౌ భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। వుగువజాదేశే బభూవ, బహూవతుః, బవ్నూవుః। యుట్ యణాదేశే ఉపదిదీయే, ఉపదిదీయాతే, ఉపదేదీయిరే। ఆభాతిత్యయమభివిధావాఙ్। తేన భాధికారేఽప్యసిద్ధవద్ భవతి।

.

౭184. ఆర్ధధాతుకస్యేడ్ వలాదేః [౭.౭.35]

ఆర్ధధాతుకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వలాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

వలాదేః ఆర్ధధాతుకస్య ఇట్

(సి.కౌ)   వలాదేరార్ధధాతుకస్యేడాగమః స్యాత్ । బభూవిథ । బభూవథుః । బభూవ । బభూవ । బభూవివ । బభూవిమ ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి నివృత్తమ్। ఆర్ధధాతుకస్య వలాదేరిడాగమో భవతి। లవితా। లవితుమ్। లవితవ్యమ్। పవితా। పవితుమ్। పవితవ్యమ్। ఆర్ధధాతుకస్య ఇతి కిమ్? ఆస్తే। శేతే। వస్తే। రుదాదిభ్యః సార్వధాతుకే 7.2.56 ఇత్యేతస్మిన్ నియమార్థే వజ్ఞాయమానే ప్రతిపత్తిగౌరవమ్ భవతీతి ఆర్ధధాతుకగ్రహణం క్రియతే। వలాదేః ఇతి కిమ్? లవ్యమ్। పవ్యమ్। లవనీయమ్। పవనీయమ్। ఇటితి వర్తమానే పునః ఇడ్గ్రహణం ప్రతిషేధనివృత్త్యర్థమ్।

.

2185. అనద్యతనే లుట్ [3.3.15]

అనద్యతనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనద్యతనే భవిష్యతి ధాతోః పరః లుట్-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) భవిష్యత్యనద్యతనేఽర్థే ధాతోర్లుట్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) భవిష్యతి ఇత్యేవ। భవిష్యదనద్యతనేఽర్థే వర్తమానాద్ ధాతోః లుట్ ప్రత్యయో భవతి। లృటోఽపవాదః। శ్వః కర్తా। శ్వో భోక్తా। అనద్యతనే ఇతి బహువ్రీహినిర్దేశః। తేన వ్యామిశ్రే న భవతి। అద్య శ్వో వా భవిష్యతి। పరిదేవనే శ్వస్తనీ భవిష్యదర్థే వక్తవ్యా। ఇయం ను కదా గన్తా, యా ఏవం పాదౌ నిదధాతి। అయం ను కదాఽధ్యేతా, య ఏవమనభియుక్తః।

.

2186. స్యతాసీ లృలుటోః [3.1.33]

స్య-తాసీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ లృలుటోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

స్య-తాసీ లృ-లుటోః

(సి.కౌ) లృ ఇతి లృఙ్లృటోర్గ్రహణమ్ । ధాతోః స్యతాసీ ఏతౌ స్తో లృలుటోః పరతః । శబాద్యపవాదః ॥

(కాశికా) ల్̥రూపముత్సృష్టానుబన్ధం సామాన్యమ్ ఏకమ్ ఏవ। తస్మిన్ లుటి చ పరతో ధాతోర్యథాసఙ్ఖ్యం స్యతాసీ ప్రత్యయౌ భవతః। కరిష్యతి। అకరిష్యత్। శ్వః కర్తా। ఇదిత్కరణమనునాసికలోపప్రతిషేధార్థమ్। మన్తా। సఙ్గన్తా।

.

2187. ఆర్ధధాతుకం శేషః [3.4.114]

ఆర్ధధాతుకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శేషః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తిఙ్-శిత్-శేషః ధాతోః పరః ప్రత్యయః ఆర్ధధాతుకః

(సి.కౌ) తిఙ్శిద్భ్యోఽన్యో ధాతోరితి విహితః ప్రత్యయ ఏతత్సంజ్ఞః స్యాత్ । ఇట్ ॥

(కాశికా) తిఙః శితశ్చ వర్జయిత్వా అన్యః ప్రత్యయః శేషో ధాతుసంశబ్దనేన విహితః ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞో భవతి। లవితా। లవితుమ్। లవితవ్యమ్। ధాతోః 3.1.91 ఇత్యేవ। వృక్షత్వమ్। వృక్షతా అస్తి। లూభ్యామ్। లూభిః। జుగుప్సతే।

.

౨188. లుటః ప్రథమస్య డారౌరసః [౨.4.85]

లుటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ప్రథమస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ డా-రౌ-రసః ప్రథమా-బహువచనమ్

లుటః ప్రథమస్య డా-రౌ-రసః

(సి.కౌ) డా రౌ రస్ ఏతే క్రమాత్స్యుః । డిత్త్వసామర్థ్యాదభస్యాపి టేర్లోపః ॥

(కాశికా) లుడాదేశస్య ప్రథమపురుషస్య ప్రస్మైపదస్య ఆత్మనేపదస్య చ యథాక్రమమ్ డా రౌ రసిత్యేతే ఆదేశా భవన్తి। కర్తా, కర్తారౌ, కర్తారః। ఆత్మనేపదస్య అధ్యేతా, అధ్యేతారౌ, అధ్యేతారః। ప్రథమస్య ఇతి కిమ్? శ్వః కర్తాసి। శ్వోఽధ్యేతాసే। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః। తృతీయోఽద్యాయః ప్రథమః పాదః।

@

౨18౯. పుగన్తలఘూపధస్య చ [౭.3.86]

పుగన్తలఘూపధస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః పుగన్తలఘూపధస్య చ గుణః

(సి.కౌ) పుగన్తస్య లఘూపధస్య చాఙ్గస్యేకో గుణః స్యాత్సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః । యేన నావ్యవధానం తేన వ్యయహితేఽపి వచనప్రామాణ్యాత్ । తేన భినత్తీత్యాదావనేకవ్యవహితస్యేకో న గుణః । భవిత్ ఆ । అత్రేకో గుణే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) పుగన్తస్య అఙ్గస్య లఘూపధస్య చ సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోర్గుణో భవతి। పుగన్తస్య హ్లేపయతి। హ్రేపయతి। క్నోపయతి। లఘూపధస్య భేదనమ్। ఛేదనమ్। భేత్తా। ఛేత్తా। ప్రత్యయాదేరఙ్గావయవస్య చ హలోరానన్తర్యే సతి లగ్ హూపధగుణో న వ్యావర్త్యతే ఇతి జ్ఞాపితమ్ ఏతత్ క్నుసనోః కిత్కరణేన, త్రసిగృధిధృషిక్షిపేః క్నుః 3.2.140, హలన్తాచ్ చ 1.2.10 ఇతి। సంయోగే గురుసంజ్ఞాయాం గుణో భేత్తుర్న సిధ్యతి। విధ్యపేక్షం లఘోశ్చ అసౌ కథం కుణ్డిర్న దుష్యతి। ధాతోనుమః కథం రఞ్జేః స్యన్దిశ్రన్థ్యోర్నిపాతనాత్। అనఙ్లోపశిదీర్ఘత్వే విధ్యపేక్షే న సిధ్యతః। అభ్యస్తస్య యదాహాచి లజర్థం తత్కృతం భవేత్। క్నుసనోర్యత్కృతం కిత్త్వం జ్ఞాపకం స్యాల్ లఘోర్గణే। ఉపధా చ

అత్ర ఇగేవ గృహ్యతే, తతో భినత్తీతి గుణో న భవతి। అపరే పుకి అన్తః పుగన్తః, లఘ్వీ ఉపధా లఘూపధా, పుగన్తశ్చ లఘూపధా చ పుగన్తలఘూయ్పధమ్ ఇతి సూత్రార్థం వర్ణయన్తి।

.

౨౧౯౦. దీధీవేవీటామ్ [1.1.6]

దీధీ-వేవీ-ఇటామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

దీధీ-వేవీ-ఇటామ్ ఇకః గుణ-వృద్ధీ న

(సి.కౌ)

(కాశికా) దీధీవేవ్యోరిటశ్చ యే గుణవృద్ధీ ప్రాప్నుతస్తే న భవతః । ఆదీధ్యనమ్, ఆదీధ్యకః ; ఆవేవ్యనమ్, ఆవేవ్యకః । ఇటః ఖల్వపి - కణితా శ్వః, రణితా శ్వః । వృద్ధిరిటో న సంభవతీతి లఘూపధగుణస్యాత్ర ప్రతిషేధః ॥

.

౨౧౯౧. తాసస్త్యోర్లోపః [౭.4.50]

తాసస్త్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తాస్-అస్త్యోః అఙ్గస్య సి లోపః

(సి.కౌ) తాసేరస్తేశ్చ లోపః స్యాత్సాదౌ ప్రత్యయే పరే ॥

(కాశికా) తాసేః అస్తేశ్చ సకారస్య సకారాదౌ ప్రత్యయే పరతః లోపో భవతి। తాసేః కర్తాసి। కర్తాసే। అస్తేః త్వమసి। వ్యతిసే। అస్తేః అకారాసకారయోః లుప్తయోః సే ఇతి ప్రత్యయమాత్రమ్ ఏతత్ పదమ్, తేన సాత్ పదాద్యోః 8.3.111 ఇతి షత్వం న భవతి।

.

౨౧౯౨. రి చ [౭.4.51]

రి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

తాసః అఙ్గస్య రి లోపః

(సి.కౌ) రాదౌ ప్రత్యయే ప్రాగ్వత్ । భవితారౌ । భవితారః । భవితాసి । భవితాస్థః । భవితాస్థ । భవితాస్మి । భవితాస్వః । భవితాస్మః ॥

(కాశికా) రేఫాదౌ చ ప్రత్యయే పరతః తాసస్త్యోః సకారాస్య లోపో భవతి। కర్తారౌ। కర్తారః। అధ్యేతారౌ। అధ్యేతారః।

.

౨౧౯౩. లృట్ శేషే చ [3.3.13]

లృట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శేషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

భవిష్యతి క్రియాయామ్ క్రియార్థాయామ్ , శేషే చ లృట్ ।

(సి.కౌ) భవిష్యదర్థాద్ధాతోర్లృట్ స్యాత్క్రియార్థాయాం క్రియాయామసత్యాం సత్యాం చ । స్యః ఇట్ । భవిష్యతి । భవిష్యతః । భవిష్యన్తి । భవిష్యసి । భవిష్యథః । భవిష్యథ । భవిష్యామి । భవిష్యావః । భవిష్యామః ॥

(కాశికా) భవిష్యతి ఇత్యేవ। శేషః క్రియార్థోపపదాదన్యః। శేషే శుద్ధే భవిష్యతి కాలే, చకారాత్ క్రియాయాం చ ఉపపదే క్రియార్థాయాం ధాతోః లృట్ ప్రత్యయో భవతి। కరిష్యామి ఇతి వ్రజతి। హరిష్యామి ఇతి వ్రజతి। శేషే ఖల్వపి కరిష్యతి। హరిష్యతి।

.

౨౧౯౪. లోట్ చ [3.3.162]

లోట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

విధి-నిమన్త్రణ-ఆమన్త్రణ-అధీష్ట-సమ్ప్రశ్న-ప్రార్థనేషు లోట్ చ

(సి.కౌ) విధ్యాదిష్వర్థేషు ధాతోర్లోట్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) లోట్ ప్రత్యయో భవతి ధాతోః విధ్యాదిషు అర్థేషు। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః। విధౌ తావత్ కటం తావత్ భవాన్ కరోతు। గ్రామం భవానాగచ్ఛతు। నిమన్త్రణే అముత్ర భవానాస్తామ్। అముత్ర భవాన్ భుఞ్జామ్। ఆమన్త్రనే ఇహ భవాన్ భుఞ్జామ్। అధీష్టే అధీచ్ఛామో భవన్తం మాణవకం భవానధ్యాపయతు, మాణావకం భవానుపనయతామ్। సమ్ప్రశ్నే కిం ను ఖలు భో వ్యాక్రనమధ్యయై। ప్రార్థనే భవతి మే ప్రార్థనా వ్యాకరణమధ్యయై, ఛన్దోఽధ్యయై।

.

౨౧౯౫. ఆశిషి లిఙ్లోటౌ [3.3.173]

ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిఙ్-లోటౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

ఆశిషి లిఙ్-లోటౌ

(సి.కౌ)

(కాశికా) ఆశంసనమాశీః, అప్రాప్తస్య ఇష్టస్య అర్థస్య ప్రాప్తుమ్ ఇచ్ఛా। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం చ ఏతత్। అశీర్విశిష్టేఽర్థే వర్తమానాద్ ధాతోః లిఙ్లోటౌ ప్రత్యయౌ భవతః। చిరం జీవ్యాద్ భవాన్। చిరం జీవతు భవాన్। ఆశిషి ఇతి కిమ్? చిరం జీవతి దేవదత్తః।

.

౨౧౯౬. ఏరుః [3.4.86]

ఏః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లోటః లస్య ఏః ఉః

(సి.కౌ) లోట ఇకారస్య ఉః స్యాత్ । భవతు ॥

(కాశికా) లోటః ఇత్యేవ। లోడాదేశానామ్ ఇకారస్య ఉకారాదేశో భవతి। పచతు। పచన్తు। హిన్యోరుత్వప్రతిషేధో వక్తవ్యః। న వా ఉచ్చారణసామర్థ్యాత్। అథ వా వా ఇతి వర్తతే, సా చ వ్యవశితవిభాషా।

.

౨౧౯౭. తుహ్యోస్తాతఙ్ఙాశిష్యన్యతరస్యామ్ [7.1.35]

తు-హ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ తాతఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తు-హ్యోః తాతఙ్ ఆశిషి అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ఆశిషి తుహ్యోస్తాతఙ్ వా స్యాత్ । అనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశః । యద్యపి ఙిచ్చ- (కౌముదీ-43) ఇత్యయమపవాదస్తథాప్యనన్యార్థఙిత్త్వేష్వనఙాదిషు చరితార్థ ఇతి గుణవృద్ధిప్రతిషేధసంప్రసారణాద్యర్థతయా సంభవత్ప్రయోజనఙకారే తాతఙి మన్థరం ప్రవృత్తః పరేణ బాధ్యతే । ఇహోత్సర్గాపవాదయోరపి సమబలత్వాత్ । భవతాత్ ॥

(కాశికా) తు హి ఇత్యేతయోః ఆశిషి విషయే తాతఙాదేశో భవత్యన్యతరస్యామ్। జీవతాద్ భవాన్। జీవతాత్ త్వమ్। జీవతు భవాన్। జీవ త్వమ్। ఙిత్కరణమ్ గుణవృద్ధిప్రతిషేధార్థమ్ ఇతి సర్వాదేశస్తాతఙ్ భవతి। ఙిత్త్వాచ్ చాస్య స్థానివద్భావాత్ యత్ పిత్త్వం ప్రాప్నోతి తన్నివర్తతే। ఙిచ్చ పిత్ న భవతి। తేన బ్రువ ఈట్ 7.3.93 ఇతి బ్రూతాద్ భవానితి ఈట్ న భవతి। ఆశిషి ఇతి కిమ్? గ్రామం గచ్ఛతు భవాన్। గచ్ఛ త్వమ్। తాతఙి ఙిత్వం సఙ్క్రమకృత్ స్యాదన్యవిధిశ్చేత్ తచ్చ తథా న। హేరధికారే హేరధికారో లోపవిధౌ తు జ్ఞాపకమాహ। తాతఙో ఙిత్త్వసామర్థ్యాన్ న అయమన్యవిధిః స్మృతః। న తద్వదనఙాదీనాం తేన తేఽన్యవికారజాః।

.

౨౧౯౮. లోటో లఙ్వత్ [3.4.85]

లోటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లఙ్వత్ అవ్యయమ్

లోటః లఙ్వత్

(సి.కౌ) లోటో లఙ ఇవ కార్యం స్యాత్ । తేన తామాదయః సలోపశ్చ । తథా హి ॥

(కాశికా) అతిదేశోఽయమ్। లోటో లఙ్వత్ కార్యం భవతి। తామాదయః, సలోపశ్చ। పచతామ్। పచతమ్। పచత। పచావ। పచామ। అడాటౌ కస్మాన్ న భవతః, తథా ఝేర్జుసాదేశః లఙః శాకటాయనస్య ఏవ 3.4.111 ఇతి వాస్తు, యాన్తు? విదో లటో వా 3.4.83 ఇత్యతో వాగ్రహణమనువర్తతే, సా చ వ్యవస్థితవిభాషా భవిష్యతి।

.

౨౧౯౯. తస్థస్థమిపాం తాంతంతామః [3.4.101]

తస్-థస్-థ-మిపామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ తామ్-తమ్-త-అమః ప్రథమా-బహువచనమ్

ఙితః తస్-థస్-థ-మిపామ్ తామ్-తమ్-త-అమః

(సి.కౌ) ఙితశ్చతుర్ణాం తామాదయః క్రమాత్స్యుః ॥

(కాశికా) ఙితః ఇత్యేవ। ఙిల్లకారసమ్బన్ధినాం చతుర్ణామ్ యథాసఙ్ఖ్యం తామాదయః అదేశా భవన్తి। అపచతామ్। అపచతమ్। అపచత। అపచమ్। అపాక్తామ్। అపాక్తమ్। అపాక్త। అపాక్షమ్।

.

౨౨౦౦. నిత్యం ఙితః [3.4.౯౯]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఙితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఙితః లస్య ఉత్తమస్య సః నిత్యం లోపః

(సి.కౌ) సకారాన్తస్యఙిదుత్తమస్య నిత్యం లోపః స్యాత్ । అలోఽన్త్యస్య - (కౌముదీ-42) ఇతి సస్య లోపః । భవతామ్ । భవన్తు ॥

(కాశికా) లేతః ఇతి నివృత్తమ్। ఙితో లకారస్య య ఉత్తమః, తస్య నిత్యం సకారస్య లోపో భవతి। ఉపచావ, ఉపచామ। నిత్యగ్రహణం వికల్పనివృత్త్యర్థమ్।

.

౨౨౦౧. సేర్హ్యపిచ్చ [3.4.87]

సేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అపిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

లోటః లస్య సేః హి అపిత్ చ

(సి.కౌ) లోటః సేర్హిః స్యాత్సోఽపిచ్చ ॥

(కాశికా) లోటః ఇత్యేవ। లోడాదేశస్య సేః హి ఇత్యయమాదేశో భవతి, అపిచ్ చ భవతి। స్థానివద్భావాత్ పిత్త్వం ప్రాప్తం ప్రతిషిధ్యతే। లునీహి। పునీహి। రాధ్నుహి। తక్ష్ణుహి।

.

౨౨౦౨. అతో హేః [6.4.105]

అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అతః అఙ్గాత్ హేః లుక్

(సి.కౌ) అతః పరస్య హేర్లుక్స్యాత్ । భవ । భవతాత్ । భవతమ్ । భవత ॥

(కాశికా) అకారాన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య హేః లుగ్ భవతి। పచ। పఠ। గచ్ఛ। ధావ। అతః ఇతి కిమ్? యుహి। రుహి। తపరకరణం కిమ్? లునీహి। పునీహి। ఈత్వస్య అసిద్ధత్వాదకార ఏవ భవతి।

.

౨౨౦౩. మేర్నిః [3.4.89]

మేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లోటః లస్య మేః నిః

(సి.కౌ) లోటో మేర్నిః స్యాత్ ॥

(కాశికా) లోటః ఇత్యేవ। లోడాదేశస్య మేః నిః ఆదేశో భవతి। ఉత్వలోపయోరపవాదః। పచాని। పఠాని।

.

౨౨౦౪. ఆడుత్తమస్య పిచ్చ [3.4.92]

ఆట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉత్తమస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

లోటః లస్య ఉత్తమస్య ఆట్ పిత్ చ

(సి.కౌ) లోడుత్తమస్యాడాగమః స్యాత్, సః పిచ్చ । హిన్యోరుత్వం న ఇకారోచ్చారణసామర్థ్యాత్ । భవాని । భవావ । భవామ ॥

(కాశికా) లోటః ఇత్యేవ। లోట్సమ్బన్ధినః ఉత్తమపురుషస్య ఆడాగమో భవతి, స చ ఉత్తమపురుషః పిద్ భవతి। కరవాణి, కరవావ, కరవామ। కరవై, కరవావహై, కరవామహై।

.

౨౨౦౫. అనద్యతనే లఙ్ [3.2.111]

అనద్యతనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనద్యతనే భూతే ధాతోః పరః లఙ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అనద్యతనభూతార్థవృత్తేర్ధాతోర్లఙ్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) భూతే ఇత్యేవ। అనద్యతనే ఇతి బహువ్రీహినిర్దేశః। అవిద్యమానాద్యతనే భూతేఽర్థే వర్తమానాద్ ధాతోర్లఙ్ ప్రత్యయో భవతి। అకరోత్। అహరత్। బహువ్రీహినిర్దేశః కిమర్థః? అద్య హ్యో వా అభుక్ష్మహి ఇతి వ్యామిశ్రే మా భూత్। పరోక్షే చ లోకవిజ్ఞాతే ప్రయోక్తుర్దర్శనవిషయే లఙ్ వక్తవ్యః। అరుణద్యవనః సాకేతమ్। అరుణద్ యవనో మాధ్యమికానితి।

.

2206. లుఙ్లఙ్లృఙ్క్ష్వడుదాత్తః [6.4.71]

లుఙ్-లఙ్-లృఙ్క్షు సప్తమీ-బహువచనమ్ అట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లుఙ్-లఙ్-లృఙ్క్షు అఙ్గస్య అట్ ఉదాత్తః

(సి.కౌ) ఏషు పరేష్వఙ్గస్యాడాగమః స్యాత్స చోదాత్తః ॥

(కాశికా) లుఙ్ లఙ్ లృఙిత్యేతేషు పరతోఽఙ్గస్య అడాగమో భవతి, ఉదాత్తశ్చ స భవతి। లుఙ్ అకార్షీత్। అహార్షీత్। లఙ్ అకరోత్। అహరత్। లృఙ్ అకరిష్యత్। అహరిష్యత్।

.

2207. ఇతశ్చ [3.4.100]

ఇతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఙితః పరస్మైపదేషు ఇతః లోపః

(సి.కౌ) ఙితో లస్య పరస్మైపదమికారాన్తం యత్తస్య లోపః స్యాత్ । అభవత్ । అభవతామ్ । అభవన్ । అభవః । అభవతమ్ । అభవత । అభవమ్ । అభవావ । అభవామ ॥

(కాశికా) ఙితః ఇత్యేవ। ఙిల్లకారసమ్బన్ధిన ఇకారస్య నిత్యం లోపో భవతి। అపచత్। అపాక్షీత్। పరస్మైపదేషు ఇత్యేవ, అపచావహి, అపచామహి।

.

2208. విధినిమన్త్రణామన్త్రణాధీష్టసంప్రశ్నప్రార్థనేషు లిఙ్ [3.3.161]

విధి-నిమన్త్రణ-ఆమన్త్రణ-అధీష్ట-సమ్ప్రశ్న-ప్రార్థనేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

విధి-నిమన్త్రణ-ఆమన్త్రణ-అధీష్ట-సమ్ప్రశ్న-ప్రార్థనేషు లిఙ్

(సి.కౌ) ఏష్వర్థేషు ద్యోత్యేషు వాచ్యేషు వా లిఙ్ స్యాత్ । విధిః ప్రేరణం భృత్యాదేర్నికృష్టస్య ప్రవర్తనమ్ । నిమన్త్రణం నియోగకరణం ఆవశ్యకే శ్రాద్ధభోజనాదౌ దౌహిత్రాదేః ప్రవర్తనమ్ । ఆమన్త్రణం కామచారానుజ్ఞా । అధీష్టః సత్కారపూర్వకో వ్యాపారః । ప్రవర్తనాయాం లిఙ్ ఇత్యేవ సువచమ్ । చతుర్ణాం పృథగుపాదానం ప్రపఞ్చార్థమ్ ॥

(కాశికా) విధిః ప్రేరణమ్। నిమన్త్రణమ్ నియోగకరణమ్। ఆమన్త్రణమ్ కామచారకరణమ్। అధీష్టః సత్కారపూర్వకో వ్యాపారః। సమ్ప్రశ్నః సమ్ప్రధారణమ్। ప్రార్థనమ్ యాచ్ఞా। విధ్యాదిష్వర్థేషు ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। సర్వలకారాణామపవాదః। విధ్యాదయశ్చ ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్। విధ్యాదివిశిష్టేషు కర్త్రాదిషు లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। విధౌ తావత్ కటమ్ కుర్యాత్। గ్రామం భవానాగచ్ఛేత్। నిమన్త్రణే ఇహ భవాన్ భుఞ్జీత। ఇహ భవానాసీత। ఆమన్త్రణే ఇహ భవానాసీత। ఇహ భవాన్ భుఞ్జీత। అధీష్టే అధీచ్ఛామో భవన్తం మాణవకం భవానుపనయేత్। సమ్ప్రశ్నే కిం ను ఖలు భో వ్యాకరనమధీయీయ। ప్రార్థనే భవతి మే ప్రార్థనా వ్యాకరనమధీయీయ।

.

౨౨౦౯. యాసుట్ పరస్మైపదేషూదాత్తో ఙిచ్చ [3.4.103]

యాసుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పరస్మైపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఙిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

లిఙః పరస్మైపదేషు యాసుట్ ఉదాత్తః ఙిత్ చ

(సి.కౌ) లిఙః పరస్మైపదానాం యాసుడాగమః స్యాత్స చోదాత్తో ఙిచ్చ । ఙిత్త్వోక్తేర్జ్ఞాయతే క్వచిదనుబన్ధకార్యేఽప్యనల్విధావితి ప్రతిషేధ ఇతి । శ్నాదేశస్య శానచః శిత్త్వమపీహ లిఙ్గమ్ ॥

(కాశికా) లిఙః ఇత్యేవ। పరసమైపదవిషయస్య్ లిఙో యాసుడాగమో భవతి, స చ ఉదాత్తో భవతి ఙిచ్ చ। సీయుటోఽపవాదః। ఆగమానుదాత్తత్వే ప్రాప్తే, ఙిత్త్వం తు లిఙ ఏవ విధీయతే, తత్ర తత్కార్యాణాం సమ్భవాద్, న ఆగమస్య। కుర్యాత్, కుర్యాతామ్, కుర్యుః। స్థనివద్భావాదేవ లిఙాదేశస్య ఙిత్త్వే సిద్ధే యాసుటో ఙిద్వచనం జ్ఞాపనార్థమ్, లకారాశ్రయఙిత్త్వమాదేశానాం న భవతీతి। అచినవమ్। అకరవమ్।

.

౨౨౧౦. సుట్ తిథోః [3.4.107]

సుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తిథోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

లిఙః తిథోః సుట్

(సి.కౌ) లిఙస్తకారథకారయోః సుట్ స్యాత్ । సుటా యాసుట్ న బాధ్యతే । లిఙో యాసుట్ తకారథకారయోః సుడితి విషయభేదాత్ ॥

(కాశికా) లిఙః ఇత్యేవ। లిఙ్సుప్సిచోః తకారథకారయోః సుడాగమో భవతి। తకరథకారావాగమినౌ, లిఙ్ తద్విశేషణమ్। సీయుటస్తు లిఙేవాగమీ। తేన భిన్నవిషయత్వాత్ సుటా బాధనం న భవతి। తకారే ఇకర ఉచ్చారణార్థః। కృషీష్ట। కృషీయాస్తామ్। కృషీష్ఠాః। కృషీయాస్థామ్।

.

౭౨౧౧. లిఙః సలోపోఽనన్త్యస్య [౭.౨.౭౯]

లిఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సలోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనన్త్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

సార్వధాతుకే లిఙః అఙ్గస్య అనన్త్యస్య సలోపః

(సి.కౌ) సార్వధాతుకలిఙోఽనన్త్యస్య సస్య లోపః స్యాత్ । ఇతి సకారద్వయస్యాపి నివృత్తిః । సుటః శ్రవణం త్వాశీర్లిఙి । స్ఫుటతరం తు తత్రాప్యాత్మనేపదే ॥

(కాశికా) సార్వధాతుకే ఇతి వర్తతే। సార్వధాతుకే యో లిఙ్ తస్య అనన్త్యస్య సకారస్య లోపో భవతి। కః పునరనన్త్యో లిఙః సకారః? యో యాసుట్సుట్సీయుటామ్। కుర్యాత్, కుర్యాతామ్, కుర్యుః। కుర్వీత, కుర్వీయాతామ్, కుర్వీరన్। అనన్త్యస్య ఇతి కిమ్? కుర్యుః। కుర్యాః। సార్వధాతుకే ఇత్యేవ, క్రియాస్తామ్। క్రియాసుః। కృషీష్ట, కృషీయాస్తామ్, కృషీరన్।

.

౭౨౧౨. అతో యేయః [౭.౨.౮౦]

అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యా లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)ఇయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అతః లిఙః యాః ఇయః సార్వధాతుకే

(సి.కౌ) అతః పరస్య సార్వధాతుకావయవస్య యా ఇత్యస్య ఇయ్ స్యాత్ । గుణః । యలోపః । భవేత్ । సార్వధాతుకే కిమ్ । చికీర్ష్యాత్ । మధ్యేఽపవాదన్యాయేన హి అతో లోప ఏవ బాధ్యేత । భవేదిత్యాదౌ తు పరత్వాద్దీర్ఘః స్యాత్ । భవేతామ్ ॥

(కాశికా) అకారాన్తాతఙ్గాదుత్తరస్య యా ఇత్యేతస్య సార్వధాతుకస్య ఇయిత్యయమాదేశో భవతి, పచేత్, పచేతామ్, పచేయుః ఇతి। అత్ర ఉస్యపదాన్తాత్ 6.1.96 ఇతి పరరూపం బాధితమ్। అతః ఇతి కిమ్? చినుయాత్। సునుయాత్। తపరకరణమ్ కిమ్? యాయాత్। సార్వధాతుక ఇత్యేవ, చికీర్ష్యాత్। నను చ అతో లోపః 6.4.48 ఇత్యనేన అత్ర భవితవ్యమ్, పచేదిత్యత్ర అపి హి తర్హి అతో దీర్ఘో యఞి 7.3.101 ఇతి దీర్ఘత్వేన భవితవ్యమ్, తదనేన అవశ్యం విధ్యన్తరం బాధితవ్యమ్, స యథైవ దీర్ఘస్య బాధకః ఏవమతో లోపస్య అపి బాధకః స్యాత్? స్యాదేతదేవం యది దీర్ఘః సార్వధాతుకే విధీయతే।

అథ తు తిఙ్ విధీయతే, తదా యేన నాప్రాప్తిన్యాయేన దీర్ఘస్యైవ బాధకః స్యాన్ న పునరతో లోపస్య। యేయః ఇత్యవిభక్తికో నిర్దేశః। యః ఇతి వా షష్ఠీనిర్దేశే యలోపస్య అసిద్ధత్వమనాశ్రిత్య ఆద్గుణః కృతః, సౌత్రత్వాన్ నిర్దేశస్య ఇతి। కేచితత్ర అతో యాసియః ఇతి సూత్రం పఠన్తి। తేషాం సకారాన్తః స్థానీ, షష్ఠీసమాసశ్చ।

.

2213. ఝేర్జుస్ [3.4.108]

ఝేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ జుస్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లిఙః ఝేః జుస్

(సి.కౌ) లిఙో ఝేర్జుస్ స్యాత్ ॥ జ ఇత్ ॥

(కాశికా) లిఙః ఇత్యేవ। లిఙాదేశస్య ఝేర్జుసాదేశో భవతి। ఝోఽన్తాపవాదః। పచేయుః। యజేయుః।

.

2214. ఉస్యపదాన్తాత్ [6.1.96]

ఉసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపదాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అపదాన్తాత్ ఆత్ ఉసి పూర్వపరయోః ఏకః పరరూపమ్

(సి.కౌ) అపదాన్తాదవర్ణాదుసి పరే పరరూపమేకాదేశః స్యాత్ । ఇతి ప్రాప్తే । పరత్వాన్నిత్యత్వాచ్చఅతో యేయః (కౌముదీ-2212) ఇతి ప్రాఞ్చః । యద్యప్యన్తరఙ్గత్వాత్పరరూపం న్యాయ్యం తథాపి యాస్ ఇత్యేతస్య ఇయ్ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ । ఏవం తు సన్ధిరార్షః । భవేయుః । భవేః । భవేతమ్ । భవేత । భవేయమ్ । భవేవ । భవేమ ॥

(కాశికా) ఆతిత్యేవ। అవర్ణాతపదాన్తాతుసి పూర్వపరయోః ఆద్గుణాపవాదః పరరూపమ్ ఏకాదేశో భవతి। భిన్ద్యా ఉస్ భిన్ద్యుః। ఛిన్ద్యా ఉస్ ఛిన్ద్యుః। అదా ఉసదుః। అయా ఉసయుః। అపదాన్తాతితి కిమ్? కా ఉస్రా కోస్రా। కా ఉషితా కోషితా। ఆతిత్యేవ, చక్రుః। అబిభయుః।

.

2215. లిఙాశిషి [3.4.116]

లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆశిషి లిఙ్ తిఙ్ ఆర్ధధాతుకమ్

(సి.కౌ) ఆశిషి లిఙస్తిఙార్ధధాతుకసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఆశిషి విషయే యో లిఙ్ స ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞో భవతి। సార్వధాతుకసంజ్ఞాయా అపవాదః। సమావేశశ్చ ఏవకారానువృత్తేర్న భవతి। లవిషీష్ట। పవిషీష్ట। ఆశిషి ఇతి కిమ్? లునీయాత్। పునీయాత్।

.

౭216. కిదాశిషి [3.4.104]

కిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆశిషి లిఙః పరస్మైపదేషు యాసుట్ ఉదాత్తః కిత్

(సి.కౌ) ఆశిషి లిఙో యాసుట్ కిత్స్యాత్ । స్కోః - (కౌముదీ-380) ఇతి సలోపః ॥

(కాశికా) ఆశిషి యో లిఙ్, తస్య యాసుడాగమో భవతి, స చ ఉదాత్తః కిద్వద్ భవతి। ప్రత్యయస్య ఏవ ఇదం కిత్త్వమ్, న ఆగమస్య, ప్రయోజనాభావాత్। ఙిత్త్వే ప్రాప్తే కిత్త్వమ్ విధీయతే। గుణవృద్ధిప్రతిషేధః తుల్యః, సమ్ప్రసారణమ్, జాగర్తేర్గుణే చ విశేషః। ఇష్యత్, ఇష్యాస్తామ్, ఇస్యాసుః। జాగర్యాత్, జాగర్యాస్తామ్, జాగర్యాసుః। ఆశిషి ఇతి కిమ్? వచ్యాత్। జాగృయాత్।

.

౭217. క్ఙితి చ [1.1.5]

క్ఙితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

క్ఙితి ఇకః గుణవృద్ధీ న

(సి.కౌ) గిత్కిఙ్నిన్నిమిత్తే ఇగ్లక్షణే గుణవృద్ధీ న స్తః । భూయాత్ । భూయాస్తామ్ । భూయాసుః । భూయాః । భూయాస్తమ్ । భూయాస్త । భూయాసమ్ । భూయాస్వ । భూయాస్మ ॥

(కాశికా) నిమిత్తసప్తమ్యేషా । క్ఙిన్నిమిత్తే యే గుణవృద్ధీ ప్రాప్నుతస్తే న భవతః । చితః, చితవాన్ ; స్తుతః, స్తుతవాన్ ; భిన్నః, భిన్నవాన్ ; మృష్టః, మృష్టవాన్ । ఙితి ఖల్వపి - చినుతః, చిన్వన్తి ; మృష్టః, మృజన్తి । గకారోఽప్యత్ర చర్త్వభూతో నిర్దిశ్యతే - గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నుః 3.2.139 - జిష్ణుః, భూష్ణుః । ఇక ఇత్యేవ - కామయతే, లైగవాయనః । మృజేరజాదౌ సఙ్క్రమే విభాషా వృద్ధిరిష్యతే । సఙ్క్రమో నామ గుణవృద్ధిప్రతిషేధవిషయః । పరిమృజన్తి, పరిమార్జన్తి ; పరిమృజన్తు, పరిమార్జన్తు । లఘూపధగుణస్యాప్యత్ర ప్రతిషేధః । అచినవమ్, అసునవమ్ ఇత్యాదౌ లకారస్య సత్యపి ఙిత్త్వే యాసుటో ఙిద్వచనం జ్ఞాపకమ్, ఙితి యత్కార్యం తల్లకారే ఙితి న భవతీతి ॥

.

౭218. లుఙ్ [3.2.110]

లుఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

భూతే ధాతోః పరః ఆద్యుదాత్తః లుఙ్

(సి.కౌ) భూతార్థావృత్తేర్ధాతోర్లుఙ్స్యాత్ ॥

(కాశికా) భూతే ఇత్యేవ। బూతేఽర్థే వర్తమానాద్ ధాతోః లుఙ్ ప్రత్యయో భవతి। అకార్షీత్। అహార్షీత్। వసతేర్లుఙ్ రాత్రివిశేషే జాగరణసన్తతౌ వక్తవ్యః। క్వ భవానుషితః। అహమత్రావాత్సమ్।

.

2219. మాఙి లుఙ్ [3.3.175]

మాఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లుఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

మాఙి ధాతోః పరః లుఙ్-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) సర్వలకారాపవాదః ॥

(కాశికా) మాఙి ఉపపదే ధాతోః లుఙ్ ప్రత్యయో భవతి। సర్వలకారాణామపవాదః। మా కార్షీత్। మా హార్షీత్। కథమ్ మా భవతు తస్య పాపమ్, మా భవిష్యతీతి? అసాధురేవ అయమ్। కేచిదాహుః, అఙిదపరో మాశబ్దో విద్యతే, తస్య అయం ప్రయోగః।

.

2220. స్మోత్తరే లఙ్ చ [3.3.176]

స్మోత్తరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

స్మోత్తరే మాఙి లుఙ్ లఙ్ చ

(సి.కౌ) స్మోత్తరే మాఙి లఙ్ స్యాచ్చాల్లుఙ్ ॥

(కాశికా) స్మశబ్దోత్తరే మాఙి ఉపపదే ధాతోః లఙ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాల్ లుగ్ చ। మా స్మ కరోత్। మా స్మ కార్షీత్। మా స్మ హరత్। మా స్మ హార్షీత్। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయామ్ కాశికాయాం వృత్తౌ తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః। తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః।

.

2221. చ్లి లుఙి [3.1.43]

చ్లి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)లుఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

లుఙి ధాతోః చ్లి

(సి.కౌ) శబాద్యపవాదః ॥

(కాశికా) ధాతోః చ్లిః ప్రత్యయో భవతి లుఙి పరతః। ఇకార ఉచ్చారణార్థః, చకారః స్వరార్థః। అస్య సిజాదీనాదేశాన్ వక్ష్యతి। తత్ర ఏవ ఉదాహరిష్యామః।

.

2222. చ్లేః సిచ్ [3.1.44]

చ్లేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సిచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

చ్లేః సిచ్

(సి.కౌ) ఇచావితౌ ॥

(కాశికా) చ్లేః సిజాదేశో భవతి। ఇకార ఉచ్చారణార్థః, చకారః స్వరార్థః। అకార్షీత్। అహార్షీత్। ఆగమానుదాత్తత్వం హి ప్రత్యయస్వరమ్ ఇవ చిత్స్వరమపి బధేత ఇతి స్థానిన్యాదేశే చ ద్విశ్చకారోऽనుబధ్యతే। స్పృశమృశకృషతృపదృపాం సిజ్వా వక్తవ్యః। అస్ప్రాక్షీత్, అస్పార్క్షీత్, అస్పృక్షత్। అమ్రాక్షీత్, అమార్క్షీత్, అమృక్షత్। అకార్షీత్, అక్రాక్షీత్, అకృక్షత్। అత్రాప్సీత్, ఆతార్ప్సీత్, అతృపత్। అద్రాప్సీత్, అదార్ప్సీత్, అదృపత్।

.

2223. గాతిస్థాఘుపాభూభ్యః సిచః పరస్మైపదేషు [2.4.77]

గాతి-స్థా-ఘు-పా-భూభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ సిచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరస్మైపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

గాతి-స్థా-ఘు-పా-భూభ్యః సిచః పరస్మైపదేషు లుక్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సిచో లుక్ స్యాత్ । గాపావిహేణాదేశపిబతీ గృహ్యేతే ॥

(కాశికా) లుకనువర్తతే, న శ్లుః। గాతి స్థా ఘు పా భూ ఇత్యేతేభ్యః పరస్య సిచో లుగ్ భవతి, పరస్మైపదేషు పరతః। అగాత్। అస్థాత్। అదాత్। అధాత్। అపాత్। అభూత్। గాపోర్గ్రహణే ఇణ్పిబత్యోర్గ్రహణమ్। గాయతేః పాతేః చ న భవతి। అగాసీన్నటః। అపాసీన్ నృపః। పరస్మైపదేషు ఇతి కిమ్? అగాసాతాం గ్రామౌ దేవదత్తేన।

.

2224. భూసువోస్తిఙి [7.3.88]

భూసువోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ తిఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

భూసువోః తిఙి గుణః న

(సి.కౌ) భూ సూ ఏతయోః సార్వధాతుకే తిఙి పరే గుణో న స్యాత్ ॥

(కాశికా) భూ సూ ఇత్యేతయోః తిఙి సార్వధాతుకే గుణో న భవతి। అభూత్। అభూః। అభూవమ్। సువై, సువావహై, సువామహై। సూతేర్లుగ్వికరణస్య ఇదం గ్రహణమ్। సువతిసూయయోర్వికరణేన తిఙో వ్యవధానమ్। వికరణస్యైవ ఙిత్త్వాద్ గుణాభావః సిద్ధః। తిఙి ఇతి కిమ్? భవతి। సార్వధాతుకే

ఇత్యేవ, వ్యతిభవిషీష్ట। అథ బోభవీతీతి యఙ్లుకి గుణప్రతిషేధః కస్మాన్ న భవతి? జ్ఞాపకాత్, యదయం బోభూతు ఇతి గుణాభావార్థే నిపాతనం కరోతి।

.

2225. అస్తిసిచోఽపృక్తే [7.3.96]

అస్తిసిచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అపృక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అస్తిసిచః అఙ్గాత్ అపృక్తే సార్వధాతుకే హలి ఈట్

(సి.కౌ) సిచ్చ అస్ చేతి సమాహారద్వన్ద్వః । సిచ్ఛబ్దస్య సౌత్రం భత్వమ్ । అస్తీత్యవ్యయేన కర్మధారయః । తతః పఞ్చమ్యాః సౌత్రో లుక్ । విద్యమానాత్సిచోఽస్తేశ్చ పరస్యాపృక్తస్య హల ఈడాగమః స్యాత్ । ఇతీణ్నేహ । సిచో లుప్తత్వాత్ । అభూత్ । హలః కిమ్ । ఐధిషి । అపృక్తస్యేతి కిమ్ । ఐధిష్ట । అభూతామ్ ॥

(కాశికా) అస్తేరఙ్గాత్ సిజన్తాచ్ చ పరస్య అపృక్తస్య సార్వధాతుకస్య ఈడాగమో భవతి। అస్తేః ఆసీత్। ఆసీః। సిజన్తాత్ అకార్షీత్। అసావీత్। అలావీత్। అపావీత్। అపృక్తే ఇతి కిమ్? అస్మి। అకార్షమ్। ఆహిభువోరీటి ప్రతిషేధః ఇతి స్థానివద్భావప్రతిషేధ తేన ఇహ న భవతి, ఆత్థ, అభూతితి।

.

2226. సిజభ్యస్తవిదిభ్యః చ [3.4.109]

సిచ్-అభ్యస్త-విదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

సిచ్-అభ్యస్త-విదిభ్యః ఙితః ఝేః జుస్

(సి.కౌ) సిచోఽభ్యస్తాద్విదేశ్చ పరస్య ఙిత్సంబన్ధినో ఝేర్జుస్ స్యాత్ । ఇతి ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) అలిజర్థః ఆరమ్భః। సిచః పరస్య, అభ్యస్తసంజ్ఞకేభ్యో, వేత్తేశ్చ ఉత్తరస్య ఝేర్జుస్, ఆదేశో భవతి। అభ్యస్తవిదిగ్రహణమసిజర్థమ్। ఙిత ఇతి చ అనువర్తతే। సిచస్తావత్ అకార్షుః। అహార్షుః। అభస్తాత్ అబిభయుః। అజిహ్రయుః। అజాగరుః। విదేః అవిదుః।

.

2227. ఆతః [3.4.110]

ఆతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఆతః సిచః (లుగన్తాత్) ఙితః ఝేః జుస్

(సి.కౌ) సిజ్లుక్యాదన్తాదేవ ఝేర్జుస్ స్యాత్ । అభూవన్ । అభూః । అభూతమ్ । అభూత్ । అభూవమ్ । అభూవ । అభూమ ।

(కాశికా) సిజ్గ్రహణమనువర్తతే। సిచ ఆకారాన్తాచ్ చ పరస్య ఝేః జుసాదేశో భవతి। కథమాభ్యామానన్తర్యమ్? సిచో లుకి కృతే ప్రత్యయలక్షణేన సిచోఽనన్తరః, శ్రుత్యా చాకారాన్తాదితి। అదుః। అధుః। అస్థుః। తకారో ముఖసుఖార్థః। పూర్వేణ ఏవ సిద్ధే నియమార్థం వచనమ్, ఆత ఏవ సిజ్లుగన్తాత్, న అన్యస్మాతితి। అభూవన్। ప్రత్యయలక్షనేన జుస్ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే, తుల్యజాతీయాపేక్షత్వాన్ నియమస్య। శ్రూయమానే హి సిచి భవత్యేవ, అకార్షుః, అహార్షుః।

.

2228. న మాఙ్యోగే [6.4.74]

న అవ్యయమ్ మాఙ్యోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

లుఙ్-లఙ్-లృఙ్క్షు మాఙ్ యోగే అఙ్గస్య అట్ ఆట్ న

(సి.కౌ) అడాటౌ న స్తః । మా భవాన్ భూత్ । మా స్మ భవత్ భూద్వా ॥

(కాశికా) మాఙ్యోగే లుఙ్లఙ్లృఙ్క్షు యదుక్తం తన్ న భవతి। మా భవాన్ కార్షీత్। మా భవాన్ హార్షీత్। మా స్మ కరోత్। మా స్మ హరత్। మా భవానీహిష్ట। మా భవానీక్షిష్ట। మా స్మ భవానీహత। మా స్మ భవానీక్షత।

.

2229. లిఙ్నిమిత్తే లృఙ్ క్రియాతిపత్తౌ [3.3.139]

లిఙ్నిమిత్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లృఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ క్రియాతిపత్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

లిఙ్నిమిత్తే భవిష్యతి లుఙ్ క్రియాతిపత్తౌ

(సి.కౌ) హేతుహేతుమద్భావాది లిఙ్నిమిత్తం తత్ర భవిష్యత్యర్థే లృఙ్ స్యాత్ క్రియాయా అనిష్పత్తౌ గమ్యమానాయామ్ । అభవిష్యత్ । అభవిష్యతామ్ । అభవిష్యన్ । అభవిష్యన్ । అభవిష్యః । అభవిష్యతమ్ । అభవిష్యత । అభవిష్యమ్ । అభవిష్యావ । అభవిష్యామ ॥

(కాశికా) భవిష్యతి ఇత్యనువర్తతే। హేతుహేతుమతోర్లిఙ్ 3.3.156 ఇత్యేవమాదికం లిఙో నిమిత్తమ్। తత్ర లిఙ్నిమిత్తే భవిష్యతి కాలే లృఙ్ ప్రత్యయో భవతి క్రియాతిపత్తౌ సత్యామ్। కుతశ్చిద్ వైగుణ్యాదనభినిర్వృత్తిః క్రియాయాః క్రియాతిపత్తిః। దక్షిణేన చేదాయాస్యన్ న శకటం పర్యభవిష్యత్। యది కమలకమాహ్వాస్యన్ న శకటం పర్యాభవిష్యత్। అభోక్ష్యత భవాన్ ఘృతేన యది మత్సమీపమాగమిష్యత్। భవిష్యత్ కాలవిషయమ్ ఏతద్ వచనమ్। భవిష్యదపర్యాభవనం చ హేతుమత్, తత్ర హేతుభూతం చ కమలకాహ్వానమ్। లిఙ్గేలిఙ్గే బుద్ధ్వా తదతిపత్తిం చ ప్రమాణాన్తరాదవగమ్య వక్తా వాక్యం ప్రయుఙ్క్తే, యది కమలకమాహ్వాస్యన్న శకటం పర్యాభవిష్యతితి।

హేతుహేతుమతోరాహ్వానాపర్యాభవనయోః భవిష్యత్ కాలవిషయయోః అతిపత్తిః ఇతో వాక్యాదవగమ్యతే।

.

2230. తే ప్రాగ్ధాతోః [1.4.80]

తే ప్రథమా-బహువచనమ్ ప్రాగ్ అవ్యయమ్ ధాతోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఉపసర్గాః , గతిః ప్రాక్ ధాతోః

(సి.కౌ) తే గత్యుపసర్గసంజ్ఞా ధాతోః ప్రాగేవ ప్రయోక్తవ్యాః ॥

(కాశికా) తే గత్యుపసర్గసంజ్ఞకా ధాతోః ప్రాక్ ప్రయోక్తవ్యాః। తథా చైవోదాహృతాః। తేగ్రహణముపసర్గార్థమ్। గతయో హ్యనన్తరాః।

.

2231. ఆని లోట్ [8.4.16]

ఆని లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)లోట్ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)

ఉపసర్గాత్ రషాభ్యాం లోట్ ఆని నః ణః

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య లోడాదేశస్యానీత్యస్య నస్య ణః స్యాత్ । ప్రభవాణి ।దురః షత్వణత్వయోరుపసర్గత్వప్రతిషేధో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ దుఃస్థితిః । దుర్భవాని ।అన్తః శబ్దస్యాఙ్కివిధిణత్వేషూపసర్గత్వం వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అన్తర్ధా ॥ అన్తర్ధిః । అన్తర్భవాణి ॥

(కాశికా) ఆని ఇత్యేతస్య లోడాదేశస్య ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య నకారస్య ణకారదేశో భవతి। ప్రవపాణి। పరివపాణి। ప్రయాణి। పరియాణి। లోతితి కిమ్? ప్రవపాని మాంసాని।

.

2232. శేషే విభాషాఽకఖాదావషాన్త ఉపదేశే [8.4.18]

శేషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అకఖాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అషాన్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉపదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

రషాభ్యాముపసర్గాత్ ఉపదేశే కఖాదౌ అషాన్తే శేషే నేః నః విభాషా ణః

(సి.కౌ) ఉపదేశే కాదిఖాదిషాన్తవర్జే గదనదాదేరన్యస్మిన్ ధాతౌ పరే ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య నేర్నస్య ణత్వం వా స్యాత్ । ప్రణిభవతి । ప్రనిభవతి । ఇహోపసర్గాణామసమస్తత్వేఽపి సంహితా నిత్యా । తదుక్తమ్ - సంహితైకపదే నిత్యా నిత్యా ధాతూపసర్గయోః । నిత్యా సమాసే వాక్యే తు సా వివక్షామపేక్షతే ॥ 1 ॥ ఇతి । సత్తాద్యర్థనిర్దేశశ్చోపలక్షణమ్ । యాగాత్స్వర్గో భవతీత్యాదావుత్పద్యత ఇత్యాద్యర్థాత్ । ఉపసర్గాస్స్వర్థవిశేషస్య ద్యోతకాః । ప్రభవతి । పరాభవతి । సంభవతి । అనుభవతి ।

అభిభవతి । ఉద్భవతి । పరిభవతీత్యాదౌ విలక్షణార్థావగతేః । ఉక్తం చ - ఉపసర్గేణ ధాత్వర్థో బలాదన్యః ప్రతీయతే । ప్రహారాహారసంహారవిహారపరిహారవత్ ॥ 1 ॥ ఇతి । 2 ఏధ వృద్ధౌ । కత్థన్తాః షట్త్రింశదనుదాత్తేతః ॥

(కాశికా) నేః ఇతి వర్తతే, ఉపసర్గాతితి చ। అకకారాదిరఖకారాదిరషకారాన్తః చ ఉపదేశే యో ధాతుః స శేషః, తస్మిన్ పరతః ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాతుత్తరస్య నేః నకారస్య విభాష ణకార ఆదేశో భవతి। ప్రణిపచతి, ప్రనిపచతి। ప్రణిభినత్తి, ప్రనిభినత్తి। అకఖాదౌ ఇతి కిమ్? ప్రనికరోతి। ప్రనిఖాదతి। అషాన్త ఇతి కిమ్? ప్రనిపినష్టి। ఉపదేశగ్రహణం కిమ్? ఇహ చ ప్రతిషేధో యథా స్యాత్, ప్రనిచకార, ప్రనిచఖాద, ప్రనిపేక్ష్యతీతి। ఇహ చ మా భూత్, ప్రణివేష్టా। ప్రణివేక్ష్యతి।

.

2233. టిత ఆత్మనేపదానాం టేరే [3.4.79]

టితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆత్మనేపదానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ టేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఏ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

టితః లస్య ఆత్మనేపదానామ్ టేః ఏ

(సి.కౌ) టితో లస్యాత్మనేపదానాం టేరేత్వం స్యాత్ । ఏధతే ॥

(కాశికా) టితో లకారస్య స్థానే యాన్యాత్మనేపదాని తేషామ్ టేః ఏకారాఽదేశో భవతి। తథా చ ఏవ ఉదాహృతమ్। ఇహ కస్మాన్ న భవతి పచమానః, యజమానః? ప్రకృతైస్ తిబాదిభిః ఆత్మనేపదాని విశేష్యన్తే।

.

2234. సార్వధాతుకమపిత్ [1.2.4]

సార్వధాతుకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అపిత్ సార్వధాతుకమ్ ఙిత్

(సి.కౌ) అపిత్సార్వధాతుకం ఙిద్వత్స్యాత్ ॥

(కాశికా) సార్వధాతుకం యదపిత్ తత్ ఙిద్వద్ భవతి । కురుతః, కుర్వన్తి ; చినుతః, చిన్వన్తి । సార్వధాతుకమ్ ఇతి కిమ్ ? కర్తా, కర్తుమ్, కర్తవ్యమ్ । అపితితి కిమ్ ? కరోతి, కరోషి, కరోమి ॥

.

2235. ఆతో ఙితః [7.2.81]

ఆతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఙితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అతః పరస్య ఙితామాకారస్య ఇయ్ స్యాత్ । ఏధేతే । ఏధన్తే ॥

(కాశికా) ఆకారస్య ఙిదవయవస్య ఆకారాన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య సార్వధాతుకస్య ఇయిత్యయమాదేశో భవతి। పచేతే పచేథే। పచేతామ్। పచేథామ్। యజేతే। యజేథే। యజేతామ్। యజేథామ్। సార్వధాతుకమపిత్ 1.2.4 ఇత్యత్ర న ఙితీవ ఙిద్వతితిత్యేవమఙ్గీక్రియతే, అపి తు ఙిత ఇవ ఙిద్వతితి। పూర్వసూత్ర ఏవ ఉచ్చుకుటిషతీతి ప్రసిద్ధయే తథాఙ్గీకరణమ్। యది గాఙ్కుటాదిసూత్రే ఙిత ఇవ ఙిద్వద్ భవతి ఇత్యేవమఙ్గీక్రియతే, తదా అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ 1.3.12 ఇత్యాత్మనేపదం ప్రప్నోతీతి। ఆతః ఇతి కిమ్? పచన్తి। యజన్తి। పచన్తే। యజన్తే। ఙితః ఇతి కిమ్? పచావహై। పచామహై। అతః ఇత్యేవ, చిన్వాతే। సున్వాతే। తపరకరణమ్ కిమ్? మిమాతే। మిమాథే।

.

2236. థాసస్సే [3.4.80]

థాసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సే లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

టితః లస్య ఆత్మనేపదానామ్ థాసః సే

(సి.కౌ) టితో లస్య థాసః సే స్యాత్ । ఏధసే । ఏధేథే । ఏధధ్వే । అతో గుణే (కౌముదీ-191) । ఏధే । ఏధావహే । ఏధామహే ॥

(కాశికా) టితః ఇత్యేవ। టితో లకారస్య యః థాస్ తస్య సేశబ్ద ఆదేశో భవతి। పచసే। పేచిషే। పక్తాసే। పక్ష్యసే।

.

2237. ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛః [3.1.36]

ఇజాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ గురుమతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనృచ్ఛః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఇజాదేః గురుమతః అనృచ్ఛః ధాతోః లిటి ఆమ్ ప్రత్యయః పరశ్చ

(సి.కౌ) ఇజాదిర్యో ధాతుర్గురుమానృచ్ఛత్యన్యస్తత ఆమ్ స్యాల్లిటి । ఆమో మకారస్య నేత్త్వమ్ । ఆస్కాసోరామూవిధానాజ్జ్ఞాపకాత్ ॥

(కాశికా) ఇజాదిర్యో ధాతుర్గురుమానృచ్ఛతివర్జితః, తస్మాచ్ చ లిటి పరత ఆమ్ ప్రత్యయో భవతి। ఈహ చేష్టాయామ్। ఊహ వితర్కే। ఈహాఞ్చక్రే। ఊహాఞ్చక్రే। ఇజాదేః ఇతి కిమ్? తతక్ష। రరక్ష। గురుమతః ఇతి కిమ్? ఇయజ। ఉవప। అనృచ్ఛః ఇతి కిమ్? ఆనర్ఛ, ఆనర్ఛతుః, ఆనర్ఛుః।

ఊర్ణోతేశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రోర్ణునావ। అథ వా వాచ్య ఊర్ణోర్ణువద్భావో యఙ్ప్రసిద్ధిః ప్రయోజనమ్। ఆమశ్చ ప్రతిషేధార్థమ్ ఏకాచశ్చేడుపగ్రహాత్।

.

2238. ఆమః [2.4.81]

ఆమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఆమః లేః లుక్

(సి.కౌ) ఆమః పరస్య లుక్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఆమః పరస్య లేః లుగ్ భవతి। ఈహాఞ్చక్రే। ఊహాఞ్చక్రే। ఈక్షాఞ్చక్రే।

.

2239. కృఞ్ చానుప్రయుజ్యతే లిటి [3.1.40]

కృఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనుప్రయుజ్యతే తిఙన్తమ్ లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆమః కృఞ్ లిటి అనుప్రయుజ్యతే

(సి.కౌ) ఆమన్తాల్లిట్పరాః కృభ్వస్తయోఽనుప్రయుజ్యన్తే । ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోఽనుప్రయోగస్య (కౌముదీ-2240) ఇతి సూత్రే కృఞ్గ్రహణసామర్థ్యాదనుప్రయోగోఽన్యస్యాపీతి జ్ఞాయతే । తేన కృభ్వస్తియోగే (కౌముదీ-2117) ఇత్యతః కృఞో ద్వితీయ - (కౌముదీ-2129) ఇతి ఞకారేణ ప్రత్యాహారాశ్రయణాత్కృభ్వస్తిలాభః । తేషాం క్రియాసామాన్యవాచిత్వాదామ్ప్రకృతీనాం విశేషవాచిత్వాత్తదర్థయోరభేదాన్వయః । సంపదిస్తు ప్రత్యాహారేఽన్తర్భూతోఽప్యనన్వితార్థత్వాన్న ప్రయుజ్యతే । కృఞస్తు క్రియాఫలే పరగామిని పరస్మైపదే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) ఆమ్ప్రత్యయస్య పశ్చాత్ కృఞనుప్రయుజ్యతే లిటి పరతః। కృఞితి ప్రత్యాహారేణ కృభ్వస్తయో గృహ్యన్తే, తత్ సామర్థ్యాదస్తేర్భూభావః న భవతి। ఆచయాఞ్ చకార। పాచయామ్ బభూవ। పాచయామాస।

.

2240. ఆమ్ప్రత్యయవత్ కృఞోఽనుప్రయోగస్య [1.3.63]

ఆమ్ప్రత్యయవత్ అవ్యయమ్ కృఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనుప్రయోగస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అనుప్రయోగస్య కృఞః ఆమ్ప్రత్యయవత్ పూర్వవత్

(సి.కౌ) ఆమ్ ప్రత్యయో యస్మాదిత్యతద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః । ఆమ్ప్రకృత్యా తుల్యమనుప్రయుజ్యమానాత్కృఞోఽప్యాత్మనేపదం స్యాత్ ॥ ఇహ పూర్వవదిత్యనువర్త్య వాక్యభేదేన

సంబధ్యతే । పూర్వవదేవాత్మనేపదం న తు తద్విపరీతమితి । తేన కర్తృగేఽపి ఫలే ఇన్ధాంచకారేత్యాదౌ న తఙ్ ॥

(కాశికా) అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భః। ఆమ్ప్రత్యయో యస్మాత్ సోఽయమామ్ప్రత్యయః। ఆమ్ప్రత్యయస్య ఇవ ధాతోః కృఞోఽనుప్రయోగస్య ఆత్మనేపదం భవతి। ఈక్షాఞ్చక్రే। ఈహాఞ్చక్రే। యది విధ్యర్థమ్ ఏతత్, తర్హి ఉదుబ్జాఞ్చకార, ఉదుమ్భాఞ్చకార ఇతి కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే అత్మనేపదం ప్రాప్నోతి। న ఏష దోషః। ఉభయమనేన క్రియతే, విధిః నియమశ్చ। కథమ్? పూర్వవతితి వర్తతే। స ద్వితీయో యత్నో నియమార్థో భవిష్యతి। కృఞః ఇతి కిమ్? ఈక్షామాస। ఈక్షామ్బభూవ। కథం పునరస్య అనుప్రయోగః యావతా కృఞ్ చ అనుప్రయుజ్యతే లిటి 3.1.40 ఇత్యుచ్యతే? కృఞితి ప్రత్యాహారగ్రహణం తత్ర విజ్ఞాయతే। క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? అభూతతద్భావే కృభ్వస్తియోగే సమ్పద్యకర్తరి చ్విః 5.4.50 ఇతి కృశబ్దాదారభ్య యావత్ కృఞో ద్వితీయతృతీయశమ్బబీజాత్ కృషౌ 5.4.58 ఇతి ఞకారమ్।

.

2241. లిటస్తఝయోరేశిరేచ్ [3.4.81]

లిటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ త-ఝయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఏశ్-ఇరేచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లిటః లస్య ఆత్మనేపదానామ్ త-ఝయోః ఏశ్-ఇరేచ్

(సి.కౌ) లిడాదేశయోస్తఝయోరేశ్ ఇరేచ్ ఏతౌ స్తః । ఏకారోచ్చారణం జ్ఞాపకం, తఙాదేశానాం టేరేత్వం నేతి । తేన డారౌరసాం న । కృ ఏ ఇతి స్థితే ॥

(కాశికా) లిడాదేశయోః తఝయోః యథాసఙ్ఖ్యమ్ ఏశిరేచిత్యేతావాదేశౌ భవతః। శకారః సర్వాదేశార్థః। చకారః స్వరార్థః। పేచే, పేచాతే, పేచిరే। లేభే, లేభాతే, లేభిరే।

.

2242. అసంయోగాల్లిట్ కిత్ [1.2.5]

అసంయోగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లిట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అసంయోగాత్ అపిత్ లిట్ కిత్

(సి.కౌ) అసంయోగాత్పరోఽపిల్లిట్కిత్స్యాత్ । క్ఙితి చ (కౌముదీ-2217) ఇతి నిషేధాత్ సార్వధాతుకార్ధాతుకయోః (కౌముదీ-2168) ఇతి గుణో న । ద్విత్వాత్పరత్వాద్యణి ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) అపితితి వర్తతే । అసంయోగాన్తాద్ ధాతోః పరో లిట్ ప్రత్యయః అపిత్ కిద్ భవతి । బిధిదతుః, బిభిదుః ; చిచ్ఛిదతుః, చిచ్ఛిదుః ; ఈజతుః, ఈజుః । అసంయోగాదితి కిమ్ ? సంస్రసే, దధ్వంసే । అపిత్ ఇత్యేవ - బిభేదిథ ॥

.

2243. ద్విర్వచనేఽచి [1.1.59]

ద్విర్వచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అచః ఆదేశః పరస్మిన్ అచి ద్విర్వచనే పూర్వవిధౌ స్థానివత్

(సి.కౌ) ద్విత్వనిమిత్తేఽచిపరే అచ ఆదేశో న స్యాద్ద్విత్వే కర్తవ్యే ॥

(కాశికా) ద్విర్వచననిమిత్తేఽచి అజాదేశః స్థానివద్ భవతి , ద్విర్వచన ఏవ కర్తవ్యే । రూపాతిదేశశ్చ అయం నియతకాలః । తేన కృతే ద్విర్వచనే పునరాదేశ రూపమ్ ఏవ అవతిష్ఠతే । ఆల్లోప-ఉపధాలోప-ణిలోప-యణ్-అయవాయావాదేశాః ప్రయోజనమ్ । ఆల్లోపః - పపతుః, పపుః । ఆతో లోప ఇటి చ 6.4.64 ఇతి ఆకారలోపే కృతే తస్య స్థానివద్భావాద్ ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్య 6.1.1 ఇతి ద్విర్వచనం భవతి । ఉపధాలోపః - జఘ్నతుః, జఘ్నుః । గమహనజనఖనఘసాం లోపః క్ఙిత్యనఙి6.4.98 ఇత్యుపధాలోపే కృతే అనచ్కత్వాద్ ద్విర్వచనం న స్యాత్, అస్మాద్ వచనాద్ భవతి । ణిలోపః - ఆటిటత్ । అటతేః ణిచి లుఙి చఙి ణిలోపే కృతే తస్య స్థానివత్త్వాద్ అజాదేర్ద్వితీయస్య 6.1.2 ఇతి టిశబ్దస్య ద్విర్వచనమ్ భవతి । యణ్ - చక్రతుః, చక్రుః । కరోతేః అతుసి ఉసి చ యణాదేశే కృతే అనచ్కత్వాద్ ద్విర్వచనం న స్యాత్, స్థానివత్త్వాద్ భవతి । అయవాయావాదేశాః - నినయ, నినాయ ; లులవ, లులావ । నయతేః లునాతేశ్చ ఉత్తమే ణలి గుణే కృతే వృద్ధౌ చ అయవాయావాదేశాః, తేషాం స్థానివత్త్వాన్ నే నై లో లౌ ఇతి ద్విర్వచనం భవతి । ద్విర్వచనే కర్తవ్యే ఇతి కిమ్ ? జగ్లే, మమ్లే । శ్రవణమాకారస్య న భవతి । ద్విర్వచననిమిత్తే ఇతి కిమ్ ? దుద్యూషతి । ఊఠి యణాదేశో న స్థానివద్ భవతి । అచి ఇతి కిమ్ ? జేఘ్రీయతే, దేధ్మీయతే । ఈ ఘ్రాధ్మోః 7.4.31 యఙి చ 7.4.30 ఇతి ఈకారాదేశః, తస్య స్థానివద్భావాదాకారస్య ద్విర్వచనం స్యాత్, అజ్గ్రహణాన్ న భవతి ॥

.

2244. ఉరత్ [7.4.66]

ఉః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అభ్యాసస్య ఉః అత్

(సి.కౌ) అభ్యాసఋవర్ణస్య అత్స్యాత్ప్రత్యయే పరే । రపరత్వమ్ । హలాదిః శేషః (కౌముదీ-2179) ప్రత్యయే కిమ్ । వవ్రశ్చ ॥

(కాశికా) ఋవర్ణాన్తస్య అభ్యాసస్య అకారాదేశో భవతి। వవృతే। వవృధే। శశృధే। నర్నర్తి, నరినర్తి, నరీనర్తి ఇత్యేవమాదౌ అభ్యాసవికారేషు అపవాదో న ఉత్సర్గాన్ విధీన్ బాధతే ఇతి ఉః అదత్వే కృతే రుగాదయ ఆగమాః క్రియన్తే।

.

2245. కుహోశ్చుః [7.4.62]

కుహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అభ్యాసస్య కుహోః చుః।

(సి.కౌ) అభ్యాసకవర్గహకారయోశ్చవర్గాదేశః స్యాత్ । ఏధాంచక్రే । ఏధాంచక్రాతే । ఏధాంచక్రిరే ॥

(కాశికా) అభ్యాసస్య కవర్గహకారయోః చవర్గాదేశో భవతి। చకార। చఖాన। జగామ। జఘాన। హకారస్య జహార। జిహీర్షతి। జహౌ।

.

2246. ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాత్ [7.2.10]

ఏకాచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉపదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనుదాత్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఉపదేశే అనుదాత్తాత్ ఏకాచః అబ్లాత్ ఇట్ న

(సి.కౌ) ఉపదేశే యో ధాతురేకాజనుదాత్తశ్చ తతః పరస్య వలాదేరార్ధధాతుకస్యేట్ న స్యాత్ । ఉపదేశే ఇత్యుభయాన్వయి । ఏకాచేతి కిమ్ । యఙ్లుగ్వ్యావృత్తిర్యథా స్యాత్ । స్మరన్తి హి – [(పరిభాషా –) శ్తిపా శపాఽనుబన్ధేన నిర్దిష్టం యద్గణేన చ । యత్రైకాజ్గ్రహణం చైవ పఞ్చైతాని న యఙ్లుకి] ॥ 1 ॥ ఇతి । ఏతచ్చేహైవైకాజ్గ్రహణేన జ్ఞాప్యతే । అచ ఇత్యేవైకత్వవివక్షయా తద్వతో గ్రహణేన చ సిద్ధే ఏకగ్రహణసామర్థ్యాదనేకాచ్కోపదేశో వ్యావర్త్యతే । తేన వధేర్హన్త్యుపదేశే ఏకాచోఽపి న నిషేధః । ఆదేశోపదేశేఽనేకాచ్త్వాత్ । అనుదాత్తాశ్చానుపదమేవ సంగ్రహీష్యన్తే । ఏధాంచకృషే । ఏధాంచక్రాథే ॥

(కాశికా) ఉపదేశే య ఏకాచ్ ధాతురనుదాత్తశ్చ తస్మాదిడాగమో న భవతి। ప్రకృత్యాశ్రయోఽయం ప్రతిషేధః। కే పునరుపదేశేఽనుదాత్తాః? యే తథా గణే పఠ్యన్తే, త ఏవ విస్పష్టార్థమనిట్కారికాసు ప్రవిభక్తాః ప్రదర్శ్యన్తే। అనిట్స్వరాన్తో భవతీతి దృశ్యతామిమాంస్తు సేటః ప్రవదన్తి తద్విదః। అదన్తమృదన్తమృతాం చ వృఙ్వృఞౌ శ్విడీఙివర్ణేష్వథ శీఙ్శ్రిఞావపి। గుణస్థమూదన్తముతాం చ

రుస్నువౌ క్షువం తథోర్ణోతిమథో యుణుక్ష్ణవః। ఇతి స్వరాన్తా నిపుణం సముచ్చితాస్తతో హలన్తానపి సన్నిబోధత। ద్వయే ఏవ ధాతవః, స్వరాన్తాః వ్యఞ్జనాన్తాశ్చ। తత్ర సర్వే స్వరాన్తాః ఏకాచః అనుదాత్తాః। అవధిష్ట। ఋదన్తమ్ తరితా, తరీతా। ఋతాం చ వృఙ్వృఞౌ నిర్వరితా, నిర్వరీతా। ప్రవరితా, ప్రవరీతా। శ్విడీఙీవర్ణేష్వథ శీఙ్శ్రిఞావపి శ్వయితా। ఉడ్డయితా। శయితా। శ్రయితా। గణస్థమూదన్తమ్ లవితా। పవితా। ఉతాం చ ఉర్ణు వౌ క్షువం తథోర్ణోతిమథో యుణుక్ష్ణవః రవితా। ప్రస్నవితా। క్షవితా। ప్రోర్ణవితా। వాచ్య ఊర్ణోర్ణువద్భావో యఙ్ప్రసిద్ధిః ప్రయోజనమ్ ఇత్యతిదేశాదేకాచ్త్వమ్ ఊర్ణోతేరస్తీతి ఉదాత్త ఉపదిశ్యతే। యవితా। నవితా। క్ష్ణవితా। ఇతి స్వరాన్తా నిపుణం సముచ్చితాన్ తతో హలన్తానపి సన్నిబోధత। శకిస్తు కాన్తేష్వనిడేక ఇష్యతే ఘసిశ్చ సాన్తేసు వసిః ప్రసారణీ। ఘసిః ప్రకృత్యన్తరమస్తి ఘస్తా। వసిః ప్రసారణీ వస్తా। ప్రసారణీ ఇతి కిమ్? వసితా వస్త్రాణామ్। వస నివాసే ఇత్యస్య యజాదిత్వాత్ సంప్రసారణం విహితమ్, న తు వస ఆచ్ఛాదనే ఇత్యస్య। సభిస్తు భాన్తేష్వథ మైథునే యభిస్తతస్తృతీయో లభిరేవ నేతరే। ఆరబ్ధా। యబ్ధా। లబ్ధా। యమిర్యమన్తేష్వనిడేక ఇష్యతే రమిస్చ యశ్చ శ్యని పఠ్యతే మనిః। నమిశ్చతుర్థో హనిరేవ పఞ్చమో గమిశ్చ షష్ఠః ప్రతిషేధవాచినామ్। యన్తా। రన్తా। మన్తా। శ్యని ఇతి కిమ్? మనుతేః మనితా ఇత్యేవ భవతి। నన్తా। హన్తా। గన్తా। దిహిర్దుహిర్మేహతిరోహతీ వహిర్నహిస్తు షష్ఠో దహతిస్తథా లిహిః। ఇమేఽనిటోఽష్టావిహ ముక్తసంశయా గణేషు హాన్తాః ప్రవిభజ్య కీర్తితాః। దేగ్ధా। దోగ్ధా। మేఢా। రోఢా। వోఢా। నద్ధా। దగ్ధా। లేఢా। ముక్తసంశయాః ఇతి కిమ్? తన్త్రాన్తరే చత్వారోఽపరే పఠ్యన్తే। సహిముహిరిహిలుహయః। తత్ర సహేర్వికల్పస్తకారాదౌ, ముహిరపి రధాదౌ పఠ్యతే, తేన తౌ ససంశయౌ సవికల్పౌ। ఇతరౌ తు ధాతుషు న పఠ్యేతే, కైశ్చిదభ్యుపగమ్యేతే ఇతి స్వరూపేణ ఏవ ససంశయౌ। దిశిం దృశిం దంశిమథో మృశిం స్పృశిం రిశిం రుశిం క్రోశతిమష్టమం విశిమ్। లిశం చ శాన్తాననిటః పురాణగాః పఠన్తి పాఠేషు దశైవ నేతరాన్। దేష్టా। ద్రష్టా। దంష్టా। ఆమ్రష్టా, ఆమర్ష్టా। స్ప్రష్టా, స్పర్ష్టా। ఋదుపధానాముదాత్తోపదేశానాం మృజిదృశీ వర్జయిత్వా అనుదాత్తస్య చర్దుపధస్య అన్యతరస్యామ్ 6.1.59 ఇతి రమాగమవికల్పః। రేష్టా। రోష్టా। క్రోష్టా। ప్రవేష్టా। లేష్టా। రుధిః సరాధిర్యుధిబన్ధిసాధయః క్రుధక్షుధీ శుధ్యతిబుధ్యతీ వ్యధిః। ఇమే తు ధాన్తా దశ యేఽనిటో మతాస్తతః పరం సిధ్యతిరేవ నేతరే। రోద్ధా। రాద్ధా। యోద్ధా। బన్ద్ధా। సాద్ధా। క్రోద్ధా। క్షోద్ధా। శోద్ధా। బోద్ధా। వ్యద్ధా। సేద్ధా। బుధ్యతిసిధ్యత్యోః శ్యనా నిర్దేశాత్

న్యాయ్యవికరణయోర్బుద్ధిసిధ్యోరిడ్ భవత్యేవ। బోధితా। సిధితా। నిష్ఠాయామాపి ప్రతిషేధాభావాత్ బుధితమ్, సిధితమ్ ఇత్యేవ భవతి। శిషిం పిషిం శుష్యతిపుష్యతీ త్విషిం విషిం శ్లిషిం తుష్యతిదుష్యతీ ద్విషిమ్। ఇమాన్। దశైవోపదిశన్త్యనిడ్విధౌ గణేషు షాన్తాన్ కృషికర్షతీ తథా। శేష్టా। పేష్టా। శోష్టా। పోష్టా। త్వేష్టా। వేష్టా। శ్లేష్టా। తోష్టా। దోష్టా। ద్వేష్టా। క్రష్టా। కర్ష్టా। కృషేస్తౌదాదికస్య భౌవాదికస్య చ కృషికర్షతీ ఇతి నిర్దేశః। తపిం తిపిం చాపిమథో వపిం స్వపిం లిపిం లుపిం తృప్యతిదృప్యతీ సృపిమ్। స్వరేణ నీచేన శపిం ఛుపిం క్షిపిం ప్రతీహి పాన్తాన్ పఠితాంస్త్రయోదశ। తప్తా। తేప్తా। ఆప్తా। వప్తా। స్వప్తా। లేప్తా। లోప్తా। తృప్యతిదృప్యత్యోరనుదాత్తత్వమమాగమార్థమేవ। ఇట్ త్వనయోః రధాదిపాఠాద్ వికల్పేన భవతి। త్రప్తా, తర్ప్తా, తర్పితా। ద్రప్తా, దర్ప్తా, దర్పితా। తుదాదిషు తు యౌ తృపిదృపీ తావుదత్తావేవ। స్రప్తా, సర్ప్తా। శప్తా। ఛోప్తా। క్షేప్తా। అదిం హదిం స్కన్దిభిదిచ్ఛిదిక్షుదీన్ శదిం సదిం స్విద్యతిపద్ యతీ ఖిదిమ్। తుదిం నుదిం విద్యతి విన్త ఇత్యపి ప్రతీహి దాన్తాన్ దశ పఞ్చ చానిటః। అత్తా। హత్తా। స్కన్తా। భేత్తా। ఛేత్తా। క్షోత్తా। శత్తా। సత్తా। స్వేత్తా। స్విద్యతీతి శ్యనా నిర్దేశో ఞిష్విదా ఇత్యస్య గ్రహణం మా భూదితి। ఉదాత్త ఏవ అయమ్। పత్తా। ఖేత్తా। తోత్తా। నోత్తా। వేత్తా। విద్యతి విన్త ఇత్యపి శ్యనా శ్నమా చ నిర్దేశోఽన్యవికరణనివృత్త్యర్థః। వేత్తివిన్దతీ ఉదాత్తౌ ఏవ। వేదితా విద్యానామ్। వేదితా ధనానామ్। పచిం వచిం వివిరిచిరఞ్జిపృచ్ఛతీన్ నిజిం సిచిం ముచిభజిభఞ్జిభృజ్జతీన్। త్యజిం యజిం యుజిరుజిసఞ్జిమజ్జతీన్ భుజిం స్వజిం సృజిమృజీ విద్ధ్యనిట్స్వరాన్। పక్తా। వక్తా। వివేక్తా। రేక్తా। రఙ్క్తా। ప్రష్టా। నిర్ణేక్తా। సేక్తా। మోక్తా। భక్తా। భఙ్క్తా। భ్రష్టా, భర్ష్టా। త్యక్తా। యష్టా। యోక్తా। రోక్తా। సఙ్క్తా। మఙ్క్తా। భోక్తా। పరిష్వక్తా। స్రష్టా। మార్ష్టా। మృజిరయమూదిత్ పఠ్యతే, తతోఽస్య వికల్పేన ఇటా భవితవ్యమ్। మార్ష్టా, మర్జితా ఇతి, అమాగమోఽప్యస్య న దృశ్యతే? తదిహ పాఠస్య ప్రయోజనం చిన్త్యమ్। కేచిదస్య స్థానే విజిం పఠన్తి, సృజిం విజిం విద్ధ్యనిట్స్వరానితి। నిజాదిషు యో విజిరసౌ అనిడిష్యతే। తథా చ తన్త్రాన్తరే నిజివిజిష్వఞ్జివర్జమ్ ఇత్యుక్తమ్। ఏకాచేతి కిమ్? అవధీత్। వృద్ధినివృత్త్యర్థమదన్తో విధిరుపదిశ్యతే। ఉపదేశగ్రహణం కిమ్? ఇహ చ యథా స్యాత్, లవిష్యతి, పచిష్యతి। ఇహ చ మా భూత్, కర్తా కటాన్, కర్తుమ్ ఇతి।

.

2247. ఇణః షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధోఽఙ్గాత్ [8.3.78]

ఇణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ షీధ్వమ్-లుఙ్-లిటామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ధః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అఙ్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఇణః అఙ్గాత్ షీధ్వమ్-లుఙ్-లిటామపదాన్తస్య ధః మూర్ధన్యః

(సి.కౌ) ఇణ్ణన్తాదఙ్గత్పరేషాం షీధ్వంలుఙలిటాం ధస్య మూర్ధన్యః స్యాత్ । ఏధాంచకృఢ్వే । ఏధాంచక్రే । ఏధాంచకృవహే । ఏధాంచకృమహే । అన్యథా హి క్రశ్చానుప్రయుజ్యత ఇతి కృఞ్వితి వా బ్రూయాత్॥

(కాశికా) మూర్ధన్యః ఇతి వర్తతే। ఇణన్తాదఙ్గాతుత్తరేషాం షీధ్వంలుఙ్లిటాం యో ధకారః తస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। చ్యోషీఢ్వమ్, ప్లోషీఢ్వమ్। లుఙ్ అచ్యోఢ్వమ్। అప్లోఢ్వమ్। లిట్ చకృఢ్వే। వవృఢ్వే। ఇణ్కోః ఇతి వర్తమానే పునరిణ్గ్రహణం కవర్గనివృత్త్యర్థమ్। పక్షీధ్వమ్। యక్షీధ్వమ్। షీధ్వంలుఙ్లిటామ్ ఇతి కిమ్? స్తుధ్వే। అస్తుధ్వమ్। అఙ్గాతితి కిమ్? పరివేవిషీధ్వమ్। అర్థవద్గ్రహణాదపి సిద్ధమ్? తత్ తు నాశ్రితమ్।

.

2248. అత ఆదేః [7.4.70]

అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసస్యాదేరతో దీర్ఘః స్యాత్ । పరూపాపవాదః । ఏధామాస । ఏధామాసతురిత్యాది ॥ ఏధితా । ఏధితారౌ । ఏధితారౌ । ఏధితారః । ఏధితాసే । ఏధితాసాథే ॥

(కాశికా) అభ్యాసస్య ఆదేః అకారస్య దీర్ఘో భవతి లిటి పరతః। అతో గుణే పరరూపత్వస్య అపవాదః। ఆట, ఆటతుః, ఆటుః। ఆదేః ఇతి కిమ్? పపాచ। పపాఠ।

.

2249. ధి చ [8.2.25]

ధి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ధాదౌ ప్రత్యయే పరే సలోపః స్యాత్ । ఏధితాధ్వే ॥

(కాశికా) ధకారాదౌ ప్రత్యయే పరతః సకారస్య లోపో భవతి। అలవిధ్వమ్, అలవిఢ్వమ్। అపవిధ్వమ్, అపవిఢ్వమ్। యద్యత్ర సకారలోపో న స్యాత్, సిచః షత్వే జశ్త్వే చ విభాషేటః 8.3.79 ఇతి మూర్ధన్యాభావపక్షేఽపి న ధకారః శ్రూయేత। ఇతః ప్రభృతి సిచః సకారస్య లోప ఇష్యతే। ఇహ న భవతి, చకాద్ధి పలితం శిరః ఇతి। తథా పయో ధావతి ఇత్యేవమాదావపి న భవతి। సగ్ధిః, బబ్ధామ్ ఇతి

ఛాన్దసో వర్ణ లోపః। భాష్యకారస్త్వాహ, చకాధి ఇత్యేవ భవితవ్యమ్ ఇతి। తేన పయో ధావతి ఇత్యేవమాదౌ యత్నాన్తరమాస్థేయమ్। ధి సకారే సిచో లోపశ్చకాద్ధీతి ప్రయోజనమ్। ఆశాధ్వం తు కథం జశ్త్వం సకారస్య భవిష్యతి। సర్వమ్ ఏవం ప్రసిద్ధం స్యాచ్ ఛ్రు తిశ్చాపి న భిద్యతే। లుజశ్చాపి న ముర్ధన్యే గ్రహణం సేటి దుష్యతి। ఘసిభసోర్న సిధ్యేత తస్మాత్ సిజ్గ్రహణం న తత్। ఛాన్దసో వర్ణలోపో వా యథేష్కర్తారమధ్వరే। నిష్కర్తారమధ్వరస్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే।

.

2250. హ ఏతి [7.4.52]

హః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తాసస్త్యోః సస్య హః స్యాదేతి పరే । ఏధితాహే । ఏధితాస్వహే । ఏధితాస్మహే ॥ ఏధిష్యతే । ఏధిష్యేతే । ఏధిష్యన్తే । ఏధిష్యసే । ఏధిష్యేథే । ఏధిష్యధ్వే । ఏధిష్యే । ఏధిష్యావహే । ఏధిష్యామహే ॥

(కాశికా) తాసస్త్యోః సకారస్య హకారాదశో భవతి ఏతి పరతః। కర్తాహే। అస్తేః వ్యతిహే।

.

2251. ఆమేతః [3.4.90]

ఆమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

లోటః లస్య ఏతః ఆమ్

(సి.కౌ) లోట ఏకారస్యామ్ స్యాత్ । ఏధతామ్ । ఏధేతామ్ । ఏధన్తామ్ ॥

(కాశికా) లోటః ఇత్యేవ। లోట్ సమ్బధినః ఏకారస్య అమ్ ఇత్యయమాదేశో భవతి। పచతామ్, పచేతామ్, పచన్తామ్।

.

2252. సవాభ్యాం వామౌ [3.4.91]

స-వాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ వ-అమౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

లోటః లస్య సవాభ్యామ్ ఏతః వ-అమౌ

(సి.కౌ) సవాభ్యాం పరస్య లోడేతః క్రమాద్వ అమ్ ఏతౌ స్తః । ఏధస్వ । ఏధేథామ్ । ఏధధ్వమ్ ॥

(కాశికా) లోటః ఇత్యేవ। సకారవకారాభ్యాముత్తరస్య లోట్సమ్బన్ధిన ఏకారస్య యథాసఙ్ఖ్యం చ అమ్ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః। ఆమోఽపవాదః। పచస్వ। పచధ్వమ్।

.

2253. ఏత ఐ [3.4.93]

ఏతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఐ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

లోటః లస్య ఉత్తమస్య ఏతః ఐః

(సి.కౌ) లోడుత్తమస్య ఏత ఐ స్యాత్ । ఆమోఽపవాదః । ఏధై । ఏధావహై । ఏధామహై ॥

(కాశికా) లోట ఉత్తమస్య ఇతి వర్తతే। లోడుత్తమసమ్బన్ధినః ఏకారస్య ఐకారాఽఽదేశో భవతి। ఆమోఽపవాదః। కరవైక్ కరవావహై, కరవామహై। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, పచావేదమ్, యజావేదమ్? బహిరఙ్గలక్షణత్వాద్ గుణస్య।

.

2254. ఆడజాదీనామ్ [6.4.72]

ఆట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అజాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

లుఙ్లఙ్లృఙ్క్షు అజాదీనామాట్ ఉదాత్తః

(సి.కౌ) అజాదీనామాట్ స్యాల్లుఙాదిషు । అటోఽపవాదః । ఆటశ్చ (కౌముదీ-269) । ఐధత । ఐధేతామ్ । ఐధన్త । ఐధథాః । ఐధేథామ్ । ఐధధ్వమ్ । ఐధే । ఐధావహి । ఐధామహి ॥

(కాశికా) ఆడాగమో భవతి అజాదీనాం లుఙ్లఙ్లృఙ్క్షు పరతః, ఉదాత్తశ్చ స భవతి। ఐక్షిష్ట। ఐహిష్ట। ఔబ్జీత్। ఔమ్భీత్। లఙ్ ఐక్షత। ఐహత। ఔబ్జత్। ఔమ్భత్। లృఙ్ ఐక్షిష్యత। ఐహిష్యత। ఔబ్జిష్యత్। ఔమ్భిష్యత్। ఇహ ఐజ్యత, ఔప్యత, ఔహ్యత ఇతి లఙి కృతే లావస్థాయామడాగమాదన్తరఙ్గత్వాల్ లాదేశః క్రియతే, తత్ర కృతే వికరణో నిత్యత్వాదడాగమం బాధతే। శబ్దాన్తరప్రాప్తేరడాగమస్య అనిత్యత్వమ్, కృతే హి వికరణాన్తస్య అఙ్గస్య తేన భవితవ్యమ్, అకృతే తు ధాతుమాత్రస్య శబ్దాన్తరస్య ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి। నను శబ్దాన్తరాదితి వికరణోఽనిత్యః? వికరణే కృతే సమ్ప్రసారణమడాగమాన్ నిత్యత్వాదేవ భవతి, సమ్ప్రసారణే చ కృతేఽజాద్యఙ్గం జాతమ్ ఇతి ఆడజాదీనామ్ ఇత్యాడాగమః।

.

2255. లిఙస్సీయుట్ [3.4.102]

లిఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సీయుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లిఙః సీయుట్

(సి.కౌ) సలోపః । ఏధేత । ఏధేయాతామ్ ॥

(కాశికా) లిఙాదేశానామ్ సీయుడాగమో భవతి। టకారో దేశవిధ్యర్థః। ఉకార ఉచ్చారణార్థః। పచేత, పచేయాతామ్, పచేరన్। పక్షీష్ట, పక్షీయాస్తామ్, పక్షీరన్।

.

2256. ఝస్య రన్ [3.4.105]

ఝస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ రన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లిఙః ఝస్య రన్

(సి.కౌ)   లిఙో ఝస్య రన్ స్యాత్ । ఏధేరన్ । ఏధేథాః । ఏధేయాథామ్ । ఏధేధ్వమ్ ॥

(కాశికా) లిఙః ఇత్యేవ। ఝస్య లిఙాదేశస్య రనిత్యయమాదేశో భవతి। ఝోఽన్తాపవాదః। పచేరన్। యజేరన్। కృషీరన్।

.

2257. ఇటోఽత్ [3.4.106]

ఇటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లిఙః ఇటః అత్

(సి.కౌ)   లిఙాదేశస్యేటోఽత్స్యాత్ । ఏధేయ । ఏధేవహి । ఏధేమహి । ఆశీర్లిఙి ఆర్ధధాతుకత్వాత్ లిఙః సలోపో న । సీయుట్సుటోః ప్రత్యయావయవత్వాత్షత్వమ్ । ఏధిషీష్ట । ఏధిషీయాస్తామ్ । ఏధిషీరన్ । ఏధిషీష్ఠాః । ఏధిషీయాస్థామ్ । ఏధిషీధ్వమ్ । ఏధిషీయ । ఏధిషీవహి । ఏధిషీమహి । ఐధిష్ట । ఐధిషాతామ్ ॥

(కాశికా) లిఙాదేశస్య ఇటః అత ఇత్యయమాదేశో భవతి। పచేయ। యజేయ। కృషీయ। హృషీయ। తకారస్య ఇత్సంజ్ఞాప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి, న విభక్తౌ తుస్మాః 1.3.4 ఇతి? న ఏవ అయమాదేశావయవస్ తకారః, కిం తర్హి, ముఖసుఖార్థ ఉచ్చార్యతే। ఆగమస్య ఇటో గ్రహణం న భవతి, అర్థవద్గ్రహణే నానార్థకస్య గ్రహణమ్ ఇతి।

.

2258. ఆత్మనేపదేష్వనతః [7.1.5]

ఆత్మనేపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అనతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఆత్మనేపదేషు అనతః అఙ్గాత్ ప్రత్యయస్య ఝః అత్

(సి.కౌ)   అనకారాత్పరస్యాత్మనేపదేషు ఝస్య అత్ ఇత్యాదేశః స్యాత్ । ఐధిషత । ఐధిష్ఠాః । ఐధిషాథామ్ ॥ఇణః షీధ్వంలుఙలిటాం ధోఽఙ్గాత్ (కౌముదీ-2247) ఐధిఢ్వమ్ । ఇఙ్భిన్న ఏవ ఇణిహ గృహ్యతే ఇతి మతే తు ఐధిధ్వమ్ । ఢధయోర్వస్య మస్య చ ద్విత్వవికల్పాత్షోడశరూపాణి । ఐధిషి । ఐధిష్వహి । ఐధిష్మహి । ఐధిష్యత । ఐధిష్యేతామ్ । ఐధిష్యన్త । ఐధిష్యథాః । ఐధిష్యేథామ్ । ఐధిష్యధ్వమ్ । ఐధిష్యే । ఐధిష్యావహి । ఐధిష్యామహి । ఉదాత్తత్వాద్వలాదేరిట్ ॥ ప్రసఙ్గాదనుదాత్తాః సంగృహ్యన్తే – ఊద్దృదన్తైర్యౌతి, రు, క్ష్ణు, శీఙ్, స్ను, ను, క్షు, శ్వి, డీఙ్, శ్రిభిః ॥ వృఙ్, వృఞ్భ్యాం చ

వినైకాచోఽజన్తేషు నిహతాః స్మృతాః ॥ 1 ॥ శక్ల్న, పచ్, ముచ్, రిచ్, వచ్, విచ్, సిచ్, ప్రచ్ఛి, త్యజ్, నిజిర్, భజః ॥ భఞ్జ్, భుజ్, భ్రస్జ్, మస్జి, యజ్, యుజ్, రుజ్, రఞ్జ్, విజిర్, స్వఞ్జి, సఞ్జ, సృజః ॥ 2 ॥ అద్, క్షుద్, ఖిద్, ఛిద్, తుది, నుదః, పద్య, భిద్, విద్యతి, ర్వినద్, ॥ శద్, సదీ, స్విద్యతి, స్కన్ది, హదీ, క్రుధ్, క్షుధి, బుధ్యతీ ॥ 3 ॥ బన్ధిర్, యుధి, రుధీ, రాధిర్, వ్యధ్, శుధః, సాధి, సిద్ధ్యతీ ॥ మన్య, హన్నాప్, క్షిప్, ఛుపి, తప్, తిప, స్తృప్యతి, దృప్యతీ ॥ 4 ॥ లిప్, లుప్, వప్, శప్, స్వప్, సృపి, యభ్, రభ్, లభ్, గమ్, నమ్, యమో, రమిః ॥ క్రుశిర్, దంశి, దిశీ, దృశీ, దృశ్, మృశ్, రిశ్, రుశ్, లిశ్, విశ్, స్పృశః, కృషిః ॥ 5 ॥ త్విష్, తుష్, ద్విష్, దుష్, పుష్య, పిష్, విష్, శిష్, శుష్, శ్లిష్యతయో, ఘసిః ॥ వసతి, ర్దహ్, దిహి, దుహో, నహ్, మిహ్, రుహ్, లిహ్, వహిస్తథా ॥ 6 ॥ అనుదాత్తా హలన్తేషు ధాతవో ద్వధికం శతమ్ ॥ తుదాదౌ మతభేదేన స్థితౌ యౌ చ చురాదిషు ॥ 7 ॥ తృప్, దృపీ, తౌ వారయితుం శ్యనా నిర్దేశ ఆదృతః ॥ కిం చ । స్విద్యపద్యౌ, సిధ్యబుధ్యౌ, మన్యపుష్యశ్లిషః శ్యనా ।8 ॥ వసిః శపా లుకా యౌతిర్నిర్దిష్టోఽన్యనివృత్తయే ॥ ణిజిర్, విజిర్, శక్ల్న, ఇతి సానుబన్ధా అమీ తథా ॥ 9 ॥ విన్దతిశ్చాన్ద్రదౌర్గాదేరిష్టో భాష్యేఽపి దృశ్యతే ॥ వ్యాఘ్రభూత్యాదయస్త్వేనం నేహ పేఠురితి స్థితమ్ ॥10 ॥ రఞ్జి, మస్జీ, అది, పదీ, తుద్, క్షుద్, శుషి, పుషీ, శిషిః ॥ భాష్యానుక్తా నవేహోక్తా వ్యాఘ్రభూత్యాదిసంమతేః ॥11 ॥ 3 స్పర్ధ సంఘర్షే । సంఘర్షః పరాభిభవేచ్ఛా । ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాదకర్మకః । స్పర్ధతే ॥

(కాశికా) ఆత్మనేపదేషు యో ఝకారః, తస్య అనకారాన్తాతఙ్గాతుత్తరస్య అతిత్యయమాదేశో భవతి। చిన్వతే। చిన్వతామ్। అచిన్వత। పునతే। లునతే। లునతామ్। అలునత। ఆత్మనేపదేషు ఇతి కిమ్? చిన్వన్తి। లునన్తి। అనతః ఇతి కిమ్? చ్యవన్తే। ప్లవన్తే। నిత్యత్వాదత్ర వికరణే కృతే ఝోఽన్తాదేశేన భవితవ్యమ్ ఇత్యదాదేశో న భవతి। అనకారాన్తేన అఙ్గేన ఝకారవిశేషణం కిమ్? ఇహ మా భూత్, అద్య శ్వో విజనిష్యమాణాః పతిభిః శయాన్తై।

.

౨౨౫౯. శర్పూర్వాః ఖయః [౭.౪.౬౧]

శర్పూర్వాః ప్రథమా-బహువచనమ్ ఖయః ప్రథమా-బహువచనమ్

అభ్యాసస్య ఆదిః శర్-పూర్వాః ఖయః హల్ శేషః

(సి.కౌ) అభ్యాసస్య శర్పూర్వాః ఖయః శిష్యన్తే । హలాదిః శేషః (కౌముదీ-2179) ఇత్యస్యాపవాదః । పస్పర్ధే । స్పర్ధితా । స్పర్ధిష్యతే । స్పర్ధతామ్ । అస్పర్ధత । స్పర్ధేత । స్పర్ధిషీష్ట । అస్పర్ధిష్ట । అస్పర్ధిష్యత । 4 గాధృ ప్రతిష్ఠాలిప్సయోర్గ్రన్థే చ । గాధతే । జగాధే । 5 బాధృ లోడనే । లోడనం ప్రతిఘాతః । బాధతే

। 6 నాథృ 7 నాధృ యాచ్ఞోపతాపైస్వర్యాశీఃషు ।ఆశిషి నాథ ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అస్యాశిష్యేవాత్మనేపదం స్యాత్ । నాథతే । అన్యత్ర నాథతి । నాధతే । 8 దధ ధారణే । దధతే ॥

(కాశికా) అభ్యాసస్య శర్పూర్వాః ఖయః శిష్యన్తే, అన్యే హలో లుప్యన్తే। చుశ్చ్యోతిషతి। తిష్ఠాసతి। పిస్పన్దిషతే। శర్పూర్వాః ఇతి కిమ్? పపాచ। ఖయః ఇతి కిమ్? సస్నౌ। ఖర్పూర్వాః ఖయ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఉచిచ్ఛిషతి ఇత్యత్ర ఉచ్ఛేః అన్తరఙ్గత్వాత్ తుకి కృతే ద్విర్వచనమ్, తత్ర హలాదిః శేషే సతి అభ్యాసే తకారః శ్రూయేత।

.

2260. అత ఏకహల్మధ్యేఽనాదేశాదేర్లిటి [6.4.120]

అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఏకహల్మధ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనాదేశాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఏకహల్మధ్యే అనాదేశాదేః అఙ్గస్య అతః ఏత్ కితి లిటి, అభ్యాసలోపః చ।

(సి.కౌ) లిణ్నిమిత్తాదేశాదికం న భవతి యదఙ్గం తదవయవస్యాసంయుక్తహల్మధ్యస్థస్యాకారస్య ఏకారః స్యాదభ్యాసలోపశ్చ కితి లిటి ॥

(కాశికా) లిటి పరత ఆదేశః ఆదిర్యస్య అఙ్గస్య న అస్తి తస్య ఏకహల్మధ్యే అసహాయయోర్హలోర్మధ్యే యోఽకారస్ తస్య ఏకారాదేశో భవతి, అభ్యాసలోపః చ లిటి క్ఙితి పరతః। రేణతుః। రేణుః। యేమతుః। యేముః। పేచతుః। పేచుః। దేమతుః। దేముః। అతః ఇతి కిమ్? దిదివతుః। దిదివుః। తపరకరణం కిమ్? రరాసే, రరాసాతే, రరాసిరే। ఏకహల్మధ్యే ఇతి కిమ్? శశ్రమతుః। శశ్రముః। తత్సరతుః। తత్సరుః। అనాదేశాదేః ఇతి కిమ్? చకణతుః। చకణుః। జగణతుః। జగణుః। బభణతుః। బభణుః। లిటః ఆదేశవిశేషణం కిమ్? ఇహ అపి యథా స్యాత్, నేమతుః। నేముః। సేహే, సేహాతే, సేహిరే। అనైమిత్తికే నత్వసత్వే, తదాదిర్లిటి ఆదేశాదిర్న భవతి। ఇహ అభ్యాసజశ్త్వచర్త్వయోరసిద్ధత్వం నాస్తి, తేన తదాదిరప్యాదేశాదిర్భవతి। తథా చ ఫలిభజోరేత్వం విధీయతే। రూపాభేదే చాదేశాదిర్న అశ్రీయతే ఇతి శసిదద్యోః ప్రతిషేధవచనం జ్ఞాపకమ్। అన్యథా హి పేచతుః, పేచుః, దేమతుః, దేముః ఇత్యేవమాదీనామపి ప్రకృతిజశ్చరాదీనామ్ ఏత్వం న స్యాత్। క్ఙితి ఇత్యేవ, అహం పపచ। అహం పపఠ। దమ్భేరేత్వం వక్తవ్యమ్। దేభతుః। దేభుః। నలోపస్య అసిద్ధత్వాన్ న ప్రాప్నోతి। నశిమన్యోరలిట్యేత్వం వక్తవ్యమ్। అనేశమ్। మేనకా। అనేశమ్ ఇతి నశేః లుఙి పుషాదిత్వాదఙ్। మేనకా ఇతి మనేః ఆశిషి చ

3.1.150 ఇతి వున్। క్షిపకాదిషు ప్రక్షేపాదిత్వం న క్రియతే। ఛన్దస్యమిపచోరప్యలిట్యేత్వం వక్తవ్యమ్। వ్యేమానమ్। అమేర్ద్విపూర్వస్య చానశి ముక్ న క్రియతే। లిజిపేచిరన్। పచేరనిత్యేతస్య ఛాన్దసం హ్రస్వత్వమ్। యజివప్యోశ్చ। ఆయేజే। ఆవేపే। లజి ఇటి ఛన్దస్యపి దృశ్యతే 6.4.73 ఇతి అనజాదేరపి ఇడాగమః।

.

2261. థలి చ సేటి [6.4.121]

థలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సేటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాగుక్తం స్యాత్ । ఆదేశశ్చేహ వైరూప్యసంపాదక ఏవాశ్రీయతే । శసిదద్యోః ప్రతిషేధవచనాజ్జ్ఞాపకాత్ । తేన ప్రకృతిజశ్చరాం తేషు సత్స్వపి ఏత్వాభ్యాసలోపౌ స్త ఏవ । దేధే । దేధాతే । దేధిరే । అతః కిమ్ । దిదివతుః । తపరః కిమ్ । రరాసే । ఏకేత్యాది కిమ్ । తత్సరతుః । అనాదేశాదేః కిమ్ । చకణతుః ॥ లిటా ఆదేశవిశేషణాదిహ స్యాదేవ । నేమిథ । సేహే । 9 స్కుది ఆప్రవణే । ఆప్రవణముత్ప్లవనముద్ధరణం చ ॥

(కాశికా) థలి చ సేటి పరతోఽనాదేశాదేః అఙ్గస్య ఏకహల్మధ్యగతస్య అతః స్థానే ఏకార ఆదేశో భవతి, అభ్యాసలోపశ్చ। పేచిథ। శేకిథ। సేటి ఇతి కిమ్? పపక్థ। థల్గ్రహణం విస్పష్టార్థమ్। అక్ఙిదర్థమ్ ఏతద్ వచనమ్ ఇతి అన్యస్యేటోఽసమ్భవాత్। అతః ఇత్యేవ, దిదేవిథ। ఏకహల్మధ్యగతస్య ఇత్యేవ, తతక్షిథ। రరక్షిథ। అనాదేశాదేరిత్యేవ, చకణిథ। బభణిథ।

.

2262. ఇదితో నుమ్ ధాతోః [7.1.58]

ఇదితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నుమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఇదితః ధాతోః నుమ్

(సి.కౌ) స్కున్దతే । చుస్కున్దే । 10 శ్విది శ్వైత్యే । అకర్మకః । శ్విన్దతే । శిశ్విన్దే । 11 వది అభివాదనస్తుత్యోః । వన్దతే । వవన్దే । 12 భది కల్యాణే సుఖే చ । భన్దతే । బభన్దే । 13 మది స్తుతిమోదమదస్వప్నకాన్తిగతిషు । మన్దతే । మమన్దే । 14 స్పది కించిచ్చలనే । స్పన్దతే । పస్పన్దే । 15 క్లిది పరిదేవనే । శోక ఇత్యర్థః । సకర్మకః । క్లిన్దతే జైత్రమ్ । చిక్లిన్దే । 16 ముద హర్షే । మోదతే । 17 దద దానే । దదతే ॥

(కాశికా) ఇదితో ధాతోర్నుమాగమో భవతి। కుడి కుణ్డితా। కుణ్డితుమ్। కుణ్డితవ్యమ్। కుణ్డా। హుడి హుణ్డితా। హుణ్డితుమ్। హుణ్డితవ్యమ్। హుణ్డా। ఇదితః ఇతి కిమ్? పచతి। పఠతి। అయం

ధాతూపదేశావస్థాయామ్ ఏవ నుగామమో భవతి కుణ్ఠా, గుణ్ఠా ఇతి, గురోశ్చ హలః 3.3.103 ఇత్యకారప్రత్యయో యథా స్యాత్। తథా హి ధిన్వికృణ్వ్యోర చ 3.1.80 ఇతి ప్రత్యయవిధావేవ నుమనుషక్తయోర్గ్రహణమ్। ధాతుగ్రహణమ్ చ ఇహ క్రియతే ధాతూపదేశకాల ఏవ నుమాగమో యథా స్యాతిత్యేవమర్థమ్। తాసిసిచోరిదిత్కార్యం న అస్తి ఇత్యుచ్చారణార్థో నిరనునాసిక ఇకారః పఠ్యతే। అమంస్త ఇత్యేవమాదౌ హి హనః సిచ్ 1.2.24 ఇతి కిత్త్వవిధానసామర్థ్యాత్ నకారలోపో న భవతి। మన్తా ఇత్యత్రాపి అసిద్ధవదత్రాఽ భాత్ 6.4.22 ఇతి టిలోపస్య అసిద్ధత్వాన్ నలోపో న భవతి। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, భేత్తా, ఛేత్తా ఇతి? ఇరితాం సముదాయస్యేత్సంజ్ఞా ఇతి ఇదిత్వం న అస్తి। అవయవశోఽపి ఇత్సంజ్ఞాయాం సత్యాం గోః పాదాన్తే 7.1.57 ఇతోఽన్తగ్రహణమనువర్తయితవ్యమ్, తేనాన్తేదితో ధాతవో గృహ్యన్తే।

.

2263. న శసదదవాదిగుణానామ్ [6.4.126]

న అవ్యయమ్ శ-సదద-వాది-గుణానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) శసేర్దదేర్వకారాదీనాం గుణశబ్దేన భావితస్య చ యోఽకారస్తస్య ఏత్వాభ్యాసలోపౌ న । దదదే । దదదాతే । దదదిరే । 18 ష్వద 19 స్వర్ద ఆస్వాదనే । అయమనుభవే సకర్మకః । రుచావకర్మకః ॥

(కాశికా) శస దద ఇత్యేతయోః వకారాదీనాం చ ధాతూనాం గుణ ఇత్యేవమభినిర్వృత్తస్య చ యోఽకారః తస్య స్థానే ఏకారాదేశో న భవతి, అభ్యాసలోపశ్చ। విశశసతుః। విశశసుః। విశశసిథ। దదదే, దదదాతే, దదదిరే। వాదీనామ్ వవమతుః। వవముః। వవమిథ। గుణస్య విశశరతుః। విశశరుః। విశశరిథ। లులవిథ। పుపవిథ। గుణశబ్దాభినిర్వృత్తస్య అర్శబ్దస్య ఓకారస్య చ అయమకారః ఇతి ఏత్వం ప్రతిషిధ్యతే।

.

2264. ధాత్వాదేః షః సః [6.1.64]

ధాత్వాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ షః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉపదేశే ధాత్వాదేః షః సః

(సి.కౌ) ధాతోరాదేః షస్య సః స్యాత్ । సాత్పదాద్యోః (కౌముదీ-2123) ఇతి షత్వనిషేధః । అనుస్వదతే । సస్వదే । స్వర్దతే । సస్వర్దే । 20 ఉర్ద మానే క్రీడాయాం చ ॥

(కాశికా) ధాతోరాదేః షకారస్య స్థానే సకారాదేశో భవతి। షహ సహతే। షిచ సిఞ్చతి। ధాతుగ్రహణం కిమ్? సోడశ। షోడన్। షణ్డః। షడికః। ఆదేః ఇతి కిమ్? కషతి। లషతి। కృషతి। ఆదేశ ప్రత్యయయోః 8.3.59 ఇత్యత్ర షత్వవ్యవస్థార్థమ్ షాదయో ధాతవః కేచిదుపదిష్టాః। కే పునస్ తే? యే తథా పఠ్యన్తే। అథవా లక్షణం క్రియతే, అజ్దన్త్యపరాః సాదయః షోపదేశాః స్మిస్విదిస్వదిస్వఞ్జిస్వపితయశ్చ, సృపిసృజిస్తృస్త్యా సేక్సృవర్జమ్। సుబ్ధాతుష్ఠివుష్వష్కతీనాం సత్వప్రతిషేధో వక్తవ్యః। షోడీయతి। షణ్డీయతి। ష్ఠీవతి। ష్వష్కతే। ష్ఠివు ఇత్యస్య ద్వితీయష్ఠకారష్ఠకారశ్చ ఇష్యతే। తేన తేష్ఠీవ్యతే, టేష్ఠీవ్యతే ఇతి చ అభ్యాసరూపం ద్విధా భవతి।

.

2265. ఉపధాయాం చ [8.2.78]

ఉపధాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

ధాతోః ఉపధయోః హల్పరయోః ర్వోః ఉపధాయాః ఇకః దీర్ఘః

(సి.కౌ) ధాతోరుపధాభూతయో రేఫవకారయోర్హల్పరయోః పరత ఇకో దీర్ఘః స్యాత్ । ఊర్దతే । ఉర్దాంచక్రే । 21 కుర్ద 22 ఖుర్ద 23 గుర్ద 24 గుద క్రీడాయామేవ । కూర్దతే । చుకూర్దే । గూర్దతే । గోదతే । జుగుదే । 25 షూద క్షరణే । సూదతే । సుషూదే ॥ - సేక్, సృప, సృ, స్తృ, సృజ్, స్తృ, స్త్యాఽన్యే దన్త్యాజన్తసాదయః । ఏకాచః షోపదేశాః ష్వష్క్, స్విద్, స్వద, స్వఞ్జ, స్వప్, స్మిఙః ॥ 1 ॥ దన్త్యః కేవలదన్త్యో నతు తన్త్యోష్ఠజోఽపి, ష్వష్కాదీనాం పృథగ్గహణాజ్జ్ఞాపకాత్ । 26 ప్రోద అవ్యక్తే శబ్దే । ప్రోదతే । జప్రోదే । 27 హ్లాదీ సుఖే చ । చాదవ్యక్తే శబ్దే । హ్లాదతే । 28 స్వాద ఆస్వాదనే । స్వాదతే । 29 పర్ద కుత్సితే శబ్దే । గుదరవే ఇత్యర్థః । పర్దతే । 30 యతీ ప్రయత్నే । యతతే । యేతే । 31 యుతృ 32 జుతృ భాసనే । యోతతే । యుయుతే । జోతతే । జుజుతే । 33 విథృ 34 వేథృ యాచనే । వివిథే । వివేథే । 35 శ్రథి శైథిల్యే । శ్రన్థతే । 36 గ్రథి కౌటిల్యే । గ్రన్థతే । 37 కత్థ శ్లాఘాయామ్ । కత్థతే । ఏధాదయోఽనుదాత్తేతో గతాః ॥ అథాష్టత్రిశంత్తవర్గీయాన్తాః పరస్మైపదినః ॥ 38 అత సాతత్యగమనే । అతతి । అత ఆదేః (కౌముదీ-2248) ఆత । ఆతతుః । ఆతుః । లుఙి ఆతిస్ ఈ త్ ఇతి స్థితే ॥

(కాశికా) హలి ఇతి అనువర్తతే। ధాతోః ఉపధాభూతౌ యౌ రేఫవకారౌ హల్పరౌ తయోః ఉపధాయాః ఇకో దీర్ఘో భవతి హుర్ఛ్ఛా హూర్ఛ్ఛితా। ముర్ఛ్ఛా మూర్ఛ్ఛితా। ఉర్వీ ఊర్వితా। ధుర్వీ ధూర్వితా। హలి ఇత్యేవ, చిరి, జిరి చిరిణోతి। జిరిణోతి। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, రీ గతౌ రిర్యతుః, రిర్యుః, వీ గత్యాదిషు

వివ్యతుః వివ్యుః ఇతి? యణాదేశస్య స్థానివత్త్వాతసిద్ధత్వాచ్ చ బహిరఙ్గలక్షణత్వేన హల్పరౌ రేఫవకారౌ న భవతః। చతుర్యితా ఇత్యత్రాపి బహిరఙ్గలక్షణత్వాతతో లోపస్య ధాతోః ఉపధాభూతో రేఫో న భవతి। ప్రతిదీవ్నా ఇత్యత్ర తు హలి చ 8.2.77 ఇతి దీర్ఘత్వమ్, దీర్ఘవిధౌ లోపాజాదేశస్య స్థానివద్ భావప్రతిషేధాత్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ఇత్యేతత్ తు నాశ్రయితవ్యమ్। ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని ఇతి జివ్రిః, కర్యోః, గిర్యోః ఇత్యేవమాదిషు దీర్ఘో న భవతి।

.

2266. ఇట ఈటి [8.2.28]

ఇటః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఈటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇటః పరస్య సస్య లోపః స్యాదీటి పరే ।సిజ్లోప ఏకాదేశే సిద్ధో వాచ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ ఆతీత్ । ఆతిష్టామ్ । ఆతిషుః ॥

(కాశికా) ఇటః ఉత్తరస్య సకారస్య లోపో భవతి ఈటి పరతః। అదావీత్। అలావీత్। అసేవీత్। అకోషీత్। అమోషీత్। ఇటః ఇతి కిమ్? అకార్షీత్। అహార్షీత్। ఈటి ఇతి కిమ్? అలావిష్టామ్। అలావిషుః।

.

2267. వదవ్రజహలన్తస్యాచః [7.2.3]

వదవ్రజహలన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వదేర్వ్రజేర్హలన్తస్య చాఙ్గస్యాచః స్థానే వృద్ధిః స్యాత్సిచి పరస్మైపదేషు । ఇతి ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) వదవ్రజోః హలన్తానాం చ అఙ్గానామచః స్థానే వృద్ధిర్భవతి సిచి పరస్మైపదే పరతః। అవాదీత్। అవ్రాజీత్। వికల్పబాధనార్థం వదివ్రజిగ్రహణమ్। హలన్తానామపాక్షీత్। అభైత్సీత్। అచ్ఛైత్సీత్। అరౌత్సీత్। అత్ర యోగవిభాగే సతి హలన్తగ్రహణమన్తరేణ అపి సిధ్యతి। కథమ్? వదివ్రజ్యోః ఇత్యత్ర ప్రథమయోగే అతః ఇతి స్థానీ అనువర్తతే, తతో యదచః ఇతి సూత్రం తత్ర అఙ్గేన అజ్విశేష్యతే, అఙ్గస్య అచః సిచి పరతః వృద్ధిర్భవతి। తదేతద్ ధల్గ్రహణమ్ హల్సముదాయపరిగ్రహార్థమ్। ఇహ అపి స్యాత్, అరాఙ్క్షీత్, అసాఙ్క్షీత్। అన్యథా హి యేన న అవ్యవధానం తేన వ్యవహితేఽపి వచనప్రామాణ్యాతిత్యేకేన వర్ణేన వ్యవధానే స్యాత్, అనేకేన హలా న స్యాత్। ఉదవోఢామ్, ఉదవోఢమ్ ఇత్యత్ర వహేః సిచి ఢత్వసలోపాదీనామ్ పూర్వత్ర అసిద్ధమ్ 8.2.1 ఇత్యసిద్ధత్వాత్ పూర్వం హలన్తలక్షణా వృద్ధిః క్రియతే, పశ్చాద్ ఢలోపనిమిత్తమోత్వమ్। తత్ర కృతే పునర్వృద్ధిర్న భవతి, కృతత్వాత్। యత్ర త్వకృతా వృద్ధిః, ఓకారస్య ఏవ తత్ర భవతి, సోఢామిత్రస్య అపత్యమ్ సౌఢామిత్రిః ఇతి।

.

౨౨౬౮. నేటి [౭.౨.4]

న అవ్యయమ్ ఇటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇడాదౌ సిచి ప్రాగుక్తం న స్యాత్ । మా భవానతీత్ । అతిష్టామ్ । అతిషుః । 39 చితీ సంజ్ఞానే । చేతతి । చిచేత । అచేతీత్ । అచేతిష్టామ్ । అచేతిషుః । 40 చ్యుతిర్ ఆసేచనే । సేచనభార్ద్రీకరణమ్ । ఆజీషదర్థేఽభివ్యాప్తౌ చ ।ఇర ఇత్సంజ్ఞావాచ్యా (వార్తికమ్) ॥ చ్యోతతి । చుచ్యోత ॥

(కాశికా) ఇడాదౌ సిచి హలనతస్య అఙ్గస్య వృద్ధిర్న భవతి। అదేవీత్। అసేవీత్। అకోషీత్। అమోషీత్। హలన్తస్య ఇత్యేవ, అలావీత్। నను చ ఏతదప్యన్తరఙ్గత్వాత్ గుణావాదేశయోః కృతయోః హలన్తం భవతి? న ఏతదేవమ్। అన్తరఙ్గమపి గుణమ్ వచనారమ్భసామర్థ్యాత్ సిచి వృద్ధిర్బాధతే ఇత్యుక్తమ్।

.

౨౨౬౯. ఇరితో వా [3.1.5౭]

ఇరితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

ఇరితః చ్లేః అఙ్ వా

(సి.కౌ) ఇరితో ధాతోశ్చ్లేరఙ్ వా స్యాత్పరస్మైపదే పరే । అచ్యుతత్ । అచ్యోతీత్ । 41 శ్చ్యుతిర్ క్షరణే । శ్చ్యోతతి । చుశ్చ్యోత । అశ్చ్యుతత్ । అశ్చ్యోతీత్ । యకారరహితోఽప్యయమ్ । శ్చోతతి । 42 మన్థ విలోడనే । విలోడనం ప్రతిఘాతః । మన్థతి । మమన్థ । యాసుటః కిదాశిషి (కౌముదీ-2216) ఇతి కిత్త్వాత్అనిదితామ్- (కౌముదీ-415) ఇతి నలోపః । మథ్యాత్ । 43 కుథి 44 పుథి 45 లుథి 46 మథి హింసాసంక్లేశనయోః । ఇదిత్వాన్నలోపో న । కున్థ్యాత్ । మన్థ్యాత్ । 47 షిధ గత్యామ్ । సేధతి । సిషేధ । సేధితా । అసేధీత్ । సాత్పదాద్యోః (కౌముదీ-2123) ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) ఇరితో ధాతోః పరస్య చ్లేః అఙాదేశో వా భవతి। భిదిర్ అభిదత్, అభైత్సీత్। ఛిదిర్ అచ్ఛిదత్, అచ్ఛైత్సీత్। పరస్మైపదేషు ఇత్యేవ, అభిత్త। అచ్ఛిత్త।

.

౨౨౭౦. ఉపసర్గాత్ సునోతిసువతిస్యతిస్తౌతిస్తోభతిస్థాసేనయసేధసిచసఞ్జస్వఞ్జామ్ [8.3.65]

ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సునోతి-సువతి-స్యతి-స్తౌతి-స్తోభతి-స్థా-సేనయ-సేధ-సిచ-సఞ్జ-స్వఞ్జామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాదేషాం సస్య షః స్యాత్ ॥

(కాశికా) మూర్ధన్య ఇతి వర్తతే, సః ఇతి చ। ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాతుత్తరస్య సునోతి సువతి స్యతి స్తౌతి స్తోభతి స్థా సేనయ సేధ సిచ సఞ్జ స్వఞ్జ ఇత్యేతేషాం సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। సునోతి

అభిషుణోతి। పరిషుణోతి। అభ్యషుణోత్। పర్యషుణోత్। సువతి అభిషువతి। పరిషువతి। అభ్యషువత్। పర్యషువత్। స్యతి అభిష్యతి। పరిష్యతి। అభ్యష్యత్। పర్యష్యత్। స్తౌతి తభిష్టౌతి। పరిష్టౌతి। అభ్యష్టౌత్। పర్యష్టౌత్। స్తోభతి అభిష్టోభతే। పరిష్టోభతే। అభ్యష్టోభత। పర్యష్టోభత। స్థా అభిష్ఠాస్యతి। పరిష్ఠాస్యతి। అభ్యష్ఠాత్। పర్యష్ఠాత్। అభితష్ఠౌ। పరితష్ఠౌ। సేనయ అభిషేణయతి। పరిషేణయతి। అభ్యషేణయత్। పర్యషేణయత్। అభిషిషేణయిషతి। పరిషిషేణయిషతి। సేధ అభిషేధతి। ప్రిషేధతి। అభ్యషేధత్। పర్యషేధత్। సిచ అభిషిఞ్చతి। పరిషిఞ్చతి। అభ్యషిఞ్చత్। పర్యషిఞ్చత్। అభిషిషిక్షతి। పరిషిషిక్షతి। సఞ్జ అభిషజతి। పరిషజతి। అభ్యషజత్। పర్యషజత్। అభిషిషఙ్క్షతి। ప్రిరఙ్క్షతి। స్వఞ్జ అభిష్వజతే। పరిష్వజతే। అభ్యష్వజత। పర్యష్వజత। అభిషిష్వఙ్క్షతే। పరిషిష్వఙ్క్షతే। సేధ ఇతి శబ్వికరణనిర్దేశః సిధ్యతినివృత్త్యర్థః। ఉపసర్గాతితి కిమ్? దధి సిఞ్చతి। మధు సిఞ్చతి। నిర్గతాః సేచకా ఉస్మసద్ దేశాత్ నిఃసేచకో దేశః ఇతి నాయం సిచేః ఉప్సర్గః। అభిసావకోయతి ఇత్యత్రాపి న సునోతిం ప్రతి కిర్యాయోగః, కిం తర్హి? సావకీయం ప్రతి। అభిషావయతి ఇత్యత్ర తు సునోతిమేవ ప్రతి క్రియాయోగః, న సావర్యతిం ప్రతీతి షత్వం భవతి।

.

2271. సదిరప్రతేః [8.3.66]

సదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అప్రతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రతిభిన్నాదుపసర్గాత్సదేః సస్య షః స్యాత్ ॥

(కాశికా) సదేః సకారస్య ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాతప్రతేః ఉత్తరస్య మూర్ధన్య ఆదేశో భవతి। నిషీదతి। విషీదతి। న్యషీదత్। వ్యషీదత్। నిషసాద। విషసాద। అప్రతేః ఇతి కిమ్? ప్రతిసీదతి।

.

2272. స్తమ్భేః [8.3.67]

స్తమ్భేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్తన్భేః సౌత్రస్య సస్య షః స్యాత్ । యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః । కించ । అప్రతేరితి నానువర్తతే । బాహుప్రతిష్టమ్భవివృద్ధమన్యుః ॥

(కాశికా) ఉపసర్గాతితి వర్తతే। స్తన్భేః సకారస్య ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాతుత్తరస్య మూర్ధన్య ముర్ధన్య ఆదేశో భవతి। అభిష్టభ్నాతి। పరిష్టభ్నాతి। అభ్యష్టభ్నాత్। పర్యష్టభ్నాత్। అభితష్టమ్భ। పరితష్టమ్భ। అప్రతేః ఇత్యేతదిహ న అనువర్తతే, తేన ఏతదపి భవతి, ప్రతిష్టభ్నాతి, ప్రయష్టభ్నాత్, ప్రతితష్టమ్భ।

.

2273. అవాచ్చాలమ్బనావిదూర్యయోః [8.3.68]

అవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఆలమ్బన-ఆవిదూర్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అవాత్స్తన్భేరేతయోరర్థయోః షత్వం స్యాత్ ॥

(కాశికా) అవశబ్దాతుపసర్గాతుత్తరస్య స్తన్భేః సకారస్య మూర్ధన్యః ఆదేశో భవతి, ఆలమ్బనేఽర్థే ఆవిదూర్యే చ। ఆలమ్బనమాశ్రయణమ్। అవిదూరస్య భావః ఆవిదూర్యమ్। ఆలమ్బనే తావత్ అవష్టభ్యాస్తే। అవష్టభ్య తిష్ఠతి। ఆవిదూర్యే అవష్టబ్ధా సేనా। అవష్టబ్ధా శరత్। ఆలమ్బనావిదూర్యయోః ఇతి కిమ్? అవస్తబ్ధో వృషలః శీతేన। అనిగర్థః ఆరమ్భః।

.

2274. వేశ్చ స్వనో భోజనే [8.3.69]

వేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ స్వనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ భోజనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వ్యవాభ్యాం స్వనతేః సస్య షః స్యాద్భోజనే ॥

(కాశికా) వేః ఉపసర్గాతవాత్ చ ఉత్తరస్య భోజనార్థే స్వనతేః సకాస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। విష్వణతి। వ్యష్వణత్। విషష్వాణ। అవష్వణతి। అవాష్వణత్। అవషష్వాణ। అభ్యవహారక్రియావిశేషోఽభిధీయతే, యత్ర స్వననమస్తి। భోజనే ఇతి కిమ్? విస్వనతి మృదఙ్గః। అవస్వనతి మృదఙ్గః।

.

2275. పరినివిభ్యః సేవసితసయసివుసహసుట్స్తుస్వఞ్జామ్ [8.3.70]

పరి-ని-విభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ సేవ-సిత-సయ-సివు-సహ-సుట్-స్తు-స్వఞ్జామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పరినివిభ్యః పరేషామేషాం సస్య షః స్యాత్ । నిషేధతి ॥

(కాశికా) పరి ని వి ఇత్యేతేభ్యః ఉపసర్గేభ్యః ఉత్తరేషామ్ సేవ సిత సయ సివు సహ సుట్ స్తు స్వఞ్జ ఇత్యేతేషామ్ సకారస్య మూర్ధన్య ఆదేశః భవతి। పరిషేవతే। నిషేవతే। విషేవతే। పర్యషేవత। న్యషేవత। వ్యషేవత। పరిషిషేవిషతే। నిషిషేవిషతే। విషిషేవిషతే। సిత పరిషితః। నిషితః। విషితః। సయ పరిషయః। నిషయః। విషయః। సివ్ పరిషీవ్యతి। నిషీవ్యతి। విషీవ్యతి। పర్యషీవ్యత్। న్యషీవ్యత్। వ్యషీవ్యత్। పర్యసీవ్యత్। న్యసీవ్యత్। వ్యసీవ్యత్। సహ పరిషహతే। నిషహతే। విషహతే। పర్యషహత। న్యషహత। వ్యషహత। పర్యసహత। న్యసహత। వ్యసహత। సుట్ పరిష్కరోతి। పర్యష్కరోత్। పర్యస్కరోత్। స్తు పరిష్టౌతి। నిష్టౌతి। విష్టౌతి। పర్యష్టౌత్। న్యష్టౌత్। వ్యష్టౌత్। పర్యస్తౌత్। న్యస్తౌత్। వ్యస్తౌత్। స్వఞ్జ దంశసఞ్జస్వఞ్జామ్

ఇతి నలోపః। పరిష్వజతే। నిష్వజతే। విష్వజతే। పర్యష్వజత, పర్యస్వజత। పూర్వేణ ఏవ సిద్ధే ష్టుస్వఞ్జిగ్రహణముత్తరార్థమ్, అడ్వ్యవాయే విభాషా యథా స్యాత్।

.

2276. ప్రాక్సితాదడ్వ్యవాయేఽపి [8.3.63]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ సితాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అడ్వ్యవాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సేవసిత (కౌముదీ-2275) ఇత్యత్ర సితశబ్దాత్ప్రాగ్ యే సునోత్యాదయస్తేషామడ్వ్యవాయేఽపి షత్వం స్యాత్ । న్యషేధత్ । న్యషేధీత్ । న్యషేధిష్యత్ ॥

(కాశికా) సేవసిత 8.3.70 ఇతి వక్ష్యతి। ప్రాక్ సితసంశబ్దనాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః తత్ర అడ్వ్యవాయేఽపి మూర్ధన్యో భవతి ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్, అపిశబ్దాదనడ్వ్యవాయేఽపి। వక్ష్యతి ఉపసర్గాత్ సునోతిసువతీతి షత్వమ్। అభిషుణోతి। పరిషుణోతి। వషుణోతి। నిషుణోతి। అభ్యషుణోతి। పర్యషుణోత్। వ్యషుణోత్। న్యషుణోత్।

.

2277. స్థాఽఽదిష్వభ్యాసేన చాభ్యాసస్య [8.3.64]

స్థాఽఽదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అభ్యాసేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అభ్యాసస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాక్ సితాత్ స్థాదిష్వభ్యాసేన వ్యవాయేఽపి షత్వం స్యాత్ । ఏషామేవ చాభ్యాసస్య న తు సునోత్యాదీనామ్ । నిషిషేధ । నిషిషిధతుః ॥

(కాశికా) ప్రాక్ సితాతితి వర్తతే। ఉపసర్గాత్ సునోతి ఇత్యత్ర స్థాసేనయసేధ ఇతి స్థాదయః, తేసు స్థాదిషు ప్రాక్ సితసంశబ్దనాతభ్యాసేన వ్యవాయే మూర్ధన్యో భవతి, అభ్యాససకారస్య చ భవతి ఇత్యేవం వేదితవ్యమ్। అభ్యాసేన వ్యవాయే అషోపదేశార్థం చ అభిషిషేణయిషతి, పరిషిషేణయిషతి। అవర్ణాన్తాభ్యాసార్థం చ అభితష్ఠౌ, పరితష్ఠౌ। షణి ప్రతిషేధార్థం చ అభిషిషిక్షతి, పరిషిషిక్షతి। అభ్యాసస్య ఇతి వచనమ్ నియమార్థమ్, స్థాదిషు ఏవ అభ్యాససకారస్యే మూర్ధన్యో భవతి, న అన్యత్ర। అభిసుసూషతి। అభిసిషాసతి।

.

2278. సేధతేర్గతౌ [8.3.113]

సేధతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గత్యర్థస్య సేధతేః షత్వం న స్యాత్ । గఙ్గాం విసేధతి । 48 షిధూ శాస్త్రే మాఙ్గల్యే చ । శాస్త్రం శాసనమ్ ॥

(కాశికా) గతౌ వర్తమానస్య సేధతేః సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో న భవతి। అభిసేధయతి గాః। పరిసేధయతి గాః। గతౌ ఇతి కిమ్? శిష్యమకార్యాత్ ప్రతిషేధయతి।

.

౨౨౭౯. స్వరతిసూతిసూయతిధూఞూదితో వా [౭.౨.44]

స్వరతిసూతిసూయతిధూఞూదితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) స్వరత్యాదేరూదితశ్చ పరస్య వలాదేరార్ధధాతుకస్యేడ్వా స్యాత్ ॥

(కాశికా) స్వరతి సూతి సూయతి ధూఞిత్యేతేభ్యః, ఊదిద్భ్యశ్చ ఉత్తరస్య వలాదేరార్ధధాతుకస్య వా ఇడాగమో భవతి। స్వర్తా, స్వరితా। సూతి ప్రసోతా, ప్రసవితా। సూయతి సోతా, సవితా। ధూఞ్ ధోతా, ధవితా। ఊధిద్భ్యః ఖల్వపి గాహూ విగాఢా, విగాహితా। గుపూ గోప్తా, గోపితా। వా ఇతి వర్తమనే పునర్వాగ్రహణం లిఙ్సిచోర్నివృత్త్యర్థమ్। సూతిసూయత్యోర్విక‌రణనిర్దేశః షూ ప్రేరణే ఇత్యస్య నివృత్త్యర్థః। ధూఞితి సానుబన్ధకస్య నిర్దేసో ధూ విధూననే ఇత్యస్య నివృత్త్యర్థః। సవితా, ధువితా ఇత్యేవ నిత్యమ్ ఏతయోర్భవతి। స్వరతేరేతస్మాద్ వికల్పాత్ఋద్ధనోః స్యే 7.2.70 ఇత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన। స్వరిష్యతి। కితి తు ప్రత్యయే శ్ర్యుకః కితి 7.2.11 ఇతి నిత్యః ప్రతిషేధో భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన। స్వృత్వా। సూత్వా। ధూత్వా।

.

౨౨80. ఝషస్తథోర్ధోఽధః [8.౨.40]

ఝషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తథోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ధః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అధః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఝషః తథోః ధః – అధః ।

(సి.కౌ) ఝషః పరయోస్తథయోర్ధః స్యాన్న తు దధాతేః । జఝ్బ్ధమ్ । సిషేద్ధ । సిషేధిథ । సేద్ధా । సేధితా । సేత్స్యతి । సేధిష్యతి । అసైత్సీత్ ॥

(కాశికా) ఝష ఉత్తరయోః తకారథకారయోః స్థానే ధకారః ఆదేశో భవతి, దధాతిం వర్జయిత్వా। లబ్ధా। లబ్ధుమ్। లబ్ధవ్యమ్। అలబ్ధ। అలబ్ధాః। దుహ దోగ్ధా। దోగ్ధుమ్। దోగ్ధవ్యమ్। అదుగ్ధ। అదుగ్ధాః। లిహ లేఢా। లేఢుమ్। లేఢవ్యమ్। అలీఢ। అలీఢాః। బుధ బోద్ధా। బోద్ధుమ్। బోద్ధవ్యమ్। అబుద్ధ। అబుద్ధాః। అధః ఇతి కిమ్? ధత్తః। ధత్థః।

.

2281. ఝలో ఝలి [8.2.26]

ఝలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఝలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఝలః పరస్య సస్య లోపః స్యాత్ ఝలి । అసైద్ధామ్ । అసైత్సుః । అసైత్సీః । అసైద్ధమ్ । అసైద్ధ । అసైత్సమ్ । అసైత్స్వ । అసైత్స్మ । పక్షే అసేధీత్ । అసేధిష్టామ్ । ఇత్యాది । 49 ఖాదృ భక్షణే । ఋకార ఇత్ । ఖాదతి । చఖాద । 50 ఖద స్థైర్యే హింసాయాం చ । చాద్భక్షణే । స్థైర్యే అకర్మకః । ఖదతి ॥

(కాశికా) ఝలః ఉత్తరస్య సకారస్య ఝలి పరతో లోపో భవతి అభిత్త। అభిత్థాః। అచ్ఛిత్త। అచ్ఛిత్థాః। అవాత్తామ్, అవాత్త ఇత్యత్ర వా సిచః సకారలోపస్య అసిద్ధత్వాత్ సః స్యార్ద్ధధాతుకే 7.4.49 ఇతి సకారస్య తకారః। ఝలః ఇతి కిమ్? అమంస్త। అమంస్థాః। ఝలి ఇతి కిమ్? అభిత్సాతామ్। అభిత్సత। అయమపి సిచ ఏవ లోపః, తేన ఇహ న భవతి, సోమసుత్ స్తోతా, దృష్త్సానమ్ ఇతి।

.

2282. అత ఉపధాయాః [7.2.116]

అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉపధాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అఙ్గస్య ఉపధాయాః అతః ఞ్ణితి వృద్ధిః

(సి.కౌ) ఉపధాయా అతో వృద్ధిః స్యాత్ ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే పరే । చఖాద ।

(కాశికా) అఙ్గోపధాయా అకారస్య స్థానే ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే వృద్ధిర్భవతి। పాకః। త్యాగః। యాగః। పాచయతి। పాచకః। పాఠయతి। పాఠకః। అతః ఇతి కిమ్? భేదయతి। భేదకః। ఉపధాయాః ఇతి కిమ్? చకాసయతి తక్షకః।

.

2283. ణలుత్తమో వా [7.1.91]

ణల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉత్తమః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

ణల్-ఉత్తమః ణిత్ వా

(సి.కౌ) ఉత్తమో ణల్వాణిత్స్యాత్ । చఖాద । చఖద ॥

(కాశికా) ఉత్తమో ణల్ వా ణిత్ భవతి। ణిత్కార్యం తత్ర వా భవతి ఇత్యర్థః। అహం చకర, అహం చకార। అహం పపచ, అహం పపాచ।

.

2284. అతో హలాదేర్లఘోః [7.2.7]

అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హలాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లఘోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హలాదేర్లఘోరకారస్య ఇడాదౌ పరస్మైపదపరే సిచి వృద్ధిర్వా స్యాత్ । అఖాదీత్ । అఖదీత్ । 51 బద స్థైర్యే । పవర్గీయాదిః । బదతి । బబాద । బేదతుః । బేదిథ । బబాద । బబద । అబాదీత్ । అబదీత్ । 52 గద వ్యక్తాయాం వాచి । గదతి ॥

(కాశికా) హలాదేరఙ్గస్య లఘోరకారస్య ఇడాదౌ సిచి పరస్మైపదపరే పరతో విభాషా వృద్ధిర్న భవతి। అకణీత్, అకాణీత్। అరణీత్, అరాణీత్। అతః ఇతి కిమ్? అదేవీత్। అసేవీత్। న్యకుటీత్, న్యపుటీత్, ఇత్యత్ర అతః ఇత్యస్మిన్నసతి స్థానినిర్దేశార్థమచః ఇత్యేతదనువర్తయితవ్యమ్। తత్ర అఙ్గలక్షణా వృద్ధిరిగ్లక్షణా న భవతీతి క్ఙితి చ 7.2.118 ఇతి ప్రతిషేధో న స్యాత్। హలాదేరితి కిమ్? మ భవానశీత్। మా భవానటీత్। లఘోః ఇతి కిమ్? అతక్షీత్। అరక్షీత్। అథ ఇహ కస్మాన్ న భవతి అచకాసీతితి? యేన నావ్యవధానమ్ తేన వ్యవహితేఽపి వచనప్రామాణ్యాతితి హలా వ్యవధానమాశ్రితమ్, న పునరచాపి వ్యవధానమ్ ఇతి వృద్ధిర్న భవతి। అథ పునరేకేన వర్ణేన వ్యవధానమశ్రీయతే న పునరనేకేన ఇతి కల్పనే శక్యమకర్తుం లఘోః ఇతి, అతక్షీదిత్యత్ర అనేకేన వ్యవధానమ్ ఇతి న భవిష్యతి? తత్ క్రియతే విస్పష్టార్థమ్। ఇటి ఇత్యేవ, అపాక్షీత్।

.

2285.

నేర్గదనదపతపదఘుమాస్యతిహన్తియాతివాతిద్రాతిప్సాతివపతివహతిశామ్యతిచినోతిదేగ్ధిషు చ [8.4.17]

నేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గద-నద-పత-పద-ఘు-మా-స్యతి-హన్తి-యాతి-వాతి-ద్రాతి-ప్సాతి-వపతి-వహతి-శామ్యతి-చినోతి-దేగ్ధిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

రషాభ్యాం ఉపసర్గాత్ - గద-నద-పత-పద-ఘు-మా-స్యతి-హన్తి-యాతి-వాతి-ద్రాతి-ప్సాతి-వపతి-వహతి-శామ్యతి-చినోతి-దేగ్ధిషు నేః నః ణః

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య నేర్ణః స్యాత్ గదాదిషు । ప్రణిగదతి । జగాద । 53 రద విలేఖనే । విలేఖనం భేదనమ్ । రరాద । రేదతుః । 54 ణద అవ్యక్తే శబ్దే ॥

(కాశికా) ని ఇత్యేతస్య ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాదుత్తరస్య నకారస్య ణకారాదేశో భవతి గద నద పత పద ఘు మా స్యాతి హన్తి యాతి వాతి ద్రాతి ప్సాతి వపతి వహతి శామ్యతి చినోతి దేగ్ధి ఇత్యేతేషు పరతః। గద ప్రణిగదతి। పరిణిగదతి। నద ప్రణినదతి। పరిణినదతి। పత ప్రణిపతతి। పరిణిపతతి। పద ప్రణిపద్యతే। పరిణిపద్యతే। ఘు ప్రణిదదాతి। పరిణిదదాతి। ప్రణిదధాతి। పరిణిదధాతి। మాఙ్

ప్రణిమిమీతే। పరిణిమిమీతే। మేఙ్ ప్రణిమయతే। పరిణిమయతే। మా ఇతి మఙ్మేఙోర్గ్రహణమ్ ఇష్యతే। స్యతి ప్రణిష్యతి। పరిణిష్యతి। హన్తి ప్రణిహన్తి। పరిణిహన్తి। యాతి ప్రణియాతి। పరిణియాతి। వాతి ప్రణివాతి। పరిణివాతి। ద్రాతి ప్రణిద్రాతి। పరిణిద్రాతి। ప్సాతి ప్రణిప్సాతి। పరిణిప్సాతి। వపతి ప్రణివపతి। పరిణివపతి। వహతి ప్రణివహతి। పరిణివహతి। శామ్యతి ప్రణిశామ్యతి। పరిణిశామ్యతి। చినోతి ప్రణిచినోతి। ప్రిణిచినోతి। దేగ్ధి ప్రణిదేగ్ధి। పరిణిదేగ్ధి। అడ్వ్యవాయేఽపి నేర్గదాదిషు ణత్వమ్ ఇష్యతే। ప్రణ్యగదత్। పరిణ్యగదత్।

.

2286. ణో నః [6.1.65]

ణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉపదేశే ధాత్వాదేః ణః నః

(సి.కౌ) ధాతోరాదేర్ణస్య నః స్యాత్ । ణోపదేశాస్త్వనదర్-నాటి-నాథ్-నాధ్-నన్ద్-నక్క-నౄ-నృతః । ఇతి భాష్యఫలితమ్ । నాటేర్దీర్ఘార్త్వస్య పర్యుదాసాద్ధటాదిర్ణోపదేశ ఏవ । తవర్గచతుర్థాన్తనాథతేర్నృనద్యోశ్చ కేచిణ్ణోపదేసతామాహుః ॥

(కాశికా) ధాతోరాదేః ఇత్యనువర్తతే। ధాతోరాదేర్ణకారస్య నకార ఆదేశో భవతి। ణీఞ్ నయతి। ణమ నమతి। ణహ నహ్యతి। ధాత్వాదేః ఇత్యేవ, అణతి। సుబ్ధాతోరయమపి నేష్యతే, ణకారమ్ ఇచ్ఛతి ణకారీయతి। ఉపసర్గాదసమాసేఽపి ణోపదేశస్య 8.4.14 ఇత్యత్ర ణత్వవిధేర్వ్యవస్థార్థం ణాదయో ధాత్వః కేచిదుపదిష్యన్తే। కే పునస్ తే? యే తథా పఠ్యన్తే। అథవా లక్షణం క్రియతే, సర్వే ణాదయో ణోపదేశాః, నృతీనన్దినర్దినక్కనాటినాథృనాధృవర్జమ్।

.

2287. ఉపసర్గాదసమాసేఽపి ణోపదేశస్య [8.4.14]

ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అసమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ ణ-ఉపదేశస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

పూర్వపదాత్ ఉపసర్గాత్ రషాభ్యామ్ ణ-ఉపదేశస్య నః ణః, అసమాసేఽపి

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య ణోపదేశస్య ధాతోర్నస్య ణః స్యాత్సమాసేఽసమాసేఽపి । ప్రణదతి । ప్రణినదితి । 55 అర్ద గతౌ యాచనే చ । అత ఆదేః (కౌముదీ-2248) ॥

(కాశికా) ణః ఉపదేశో యస్య అసౌ ణోపదేశః। ణోపదేశస్య ధాతోర్యో నకారః తస్య ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య ణకారాదేశో భవతి అసమాసేఽపి సమాసేఽపి। ప్రణమతి। పరిణమతి। ప్రణాయకః। పరిణాయకః। ఉపసర్గాతితి కిమ్? ప్రగతా నాయకాః అస్మాద్ దేశాత్ ప్రనాయకో దేశః। అస్మాసేఽపి కిమ్? పూర్వపదాధికారాత్ సమాస ఏవ స్యాతితి తదధికారణివృత్తిద్యోతనార్థమ్। ణోపదేశస్య ఇతి కిమ్? ప్రనర్దతి। ప్రనర్దకః।

.

౭౭౮౮. తస్మాన్నుడ్ ద్విహలః [౭.౪.౭౧]

తస్మాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ద్విహలః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్విహలోధాతోర్దీర్ఘీభూతాదకారాత్పరస్య నుట్ స్యాత్ । ఆనర్ద । ఆర్దీత్ । 56 నర్ద 57 గర్ద శబ్దే । ణోపదేస్తవాభావాన్న ణః । ప్రనర్దతి । గర్దతి । జగర్ద । 58 తర్ద హింసాయామ్ । తర్దతి । 59 కర్ద కుత్సితే శబ్దే । కుత్సితే కౌక్షే । కర్దతి । 60 ఖర్ద దన్దశూకే । దంశహింసాదిరూపాయాం దన్దశూకక్రియాయామిత్యర్థః । ఖర్దతి । చఖర్ద । 61 అతి 62 అది బన్ధనే । అన్తతి । ఆనన్త । అన్దతి । ఆనన్ద । 63 ఇది పరమైశ్వర్యే । ఇన్దతి । ఇన్దాంచకార । 64 బిది అవయవే । పవర్గతృతీయాదిః । బిన్దతి । అవయవం కరోతీత్యర్థః । భిదీతి పాఠాన్తరమ్ । 65 గడి వదనైకదేశే । గణ్డతి । అన్తత్యాదయః పఞ్చైతే న తిజ్విషయా ఇతి కాశ్యపః । అన్యే తు తిజమపీచ్ఛన్తి । 66 ణిది కుత్సాయామ్ । నిన్దతి । ప్రణిన్దతి । 67 టునది సమృద్ధౌ ॥

(కాశికా) తస్మాదతోఽభ్యాసాద్ దీర్ఘీభూతాదుత్తరస్య ద్విహలోఽఙ్గస్య నుడాగమో భవతి। ఆనఙ్గ, ఆనఙ్గతుః, ఆనఙ్గుః। అనఞ్జ, ఆనఞ్జతుః, ఆనఞ్జుః। ద్విహలః ఇతి కిమ్? ఆట, ఆటతుః, ఆటుః। ఋకారైకదేశో రేఫో హల్గ్రహణేన గృహ్యతే, తేన ఇహ అపి ద్విహలోఽఙ్గస్య నుడాగమో భవతి, ఆనృధతుః, ఆనృధుః।

.

౭౭౮౯. ఆదిర్ఞిటుడవః [1.3.5]

ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఞి-టు-డవః ప్రథమా-బహువచనమ్

ఉపదేశే ఆదిః ఞిటుడవః ఇత్

(సి.కౌ) ఉపదేశే ధాతోరాద్యా ఏతే ఇతః స్యుః । నన్దతి । ఇదిత్వాన్నలోపో న । నన్ద్యాత్ । 68 చది ఆహ్లాదే । చచన్ద । 69 త్రది చేష్టాయామ్ । తత్రన్ద । 70 కది 71 క్రది 72 క్లది ఆహ్వానే రోదనే చ । చకన్ద । చక్రన్ద । చక్లన్ద । 73 క్లిది పరిదేవనే । చిక్లిన్ద । 74 శున్ధ శుద్ధౌ । శుశున్ధ । నలోపః । శుధ్యాత్ ॥

(కాశికా) ఇతితి వర్తతే। ఆదిశబ్దః ప్రతేకమభిసమ్బధ్యతే। ఞిటుడు ఇత్యేతేషాం సముదయానామాదితో వర్తమానానామ్ ఇత్ సంజ్ఞా భవతి। ఞి, ఞిమిదా మిన్నః। ఞిధృషా ధృష్టః। ఞిక్ష్విదా క్ష్విణ్ణః। ఞిఇన్ధీ ఇద్ధః। టు, టువేపృ వేపథుః। టుఓశ్వి శ్వయథౌః। డు, డుపచష్ పక్త్రిమమ్। డువప్ ఉప్త్రిమమ్। డుకృఞ్ కృత్రిమమ్। ఆదిః ఇతి కిమ్? ప్టూయతి। క్ణూయతి। ఉపదేషే ఇత్యేవ ఞికారీయతి।

.

2290. అభ్యాసస్యాసవర్ణే [6.4.78]

అభ్యాసస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అసవర్ణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అభ్యాసస్య య్వోః అసవర్ణే అచి ఇయఙ్-ఉవఙౌ

(సి.కౌ) అభ్యాసస్య ఇవర్ణోవర్ణయోరియఙువఙౌ స్తోఽసవర్ణేఽచి । ఉవోఖ । సన్నిపాతపరిభాషయా ఇజాదేః - (కౌముదీ-2237) ఇత్యామ్న । ఊఖతుః । ఊఖుః । ఇహ సవర్ణదీర్ఘస్యాభ్యాసగ్రహణేన గ్రహణాద్ధ్రస్వః ప్రాప్తో న భవతి । సకృత్ప్రవృత్తత్వాత్ । ఆఙ్గత్వాది పర్జన్యవల్లక్షణప్రవృత్త్యా హ్రస్వే తతో దీర్ఘః । [(పరిభాషా -) వార్ణాదాఙ్గం బలీయః] ఇతి న్యాయాత్ పరత్వాచ్చ । ఉఙ్ఖతి । వవఖతు-వఙ్ఖతి మేఖతుః ॥ త్వగి కమ్పనే చ । 156 యుగి 157 జుగి 158 బుగి వర్జనే । యుఙ్గతి । 159 ఘఘ హసనే । ఘఘతి । జఘాఘ । 160 మఘి మణ్డనే । మఙ్ఘతి । 161 శిఘి ఆఘ్రాణే । శిఙ్ఘతి ॥ అథ చవర్గీయాన్తాః ॥ తత్రానుదాత్తేత ఏకవింశతిః ॥ 162 వర్చ దీప్తౌ । వర్చతే । 163 షచ సేచనే సేవనే చ । సచతే । సేచే । సచితా । 164 లోచృ దర్శనే । లోచతే । లులోచే । 165 శచ వ్యక్తాయాం వాచి । శేచే । 166 శ్వచ 167 శ్వచి గతౌ । శ్వచతే । శ్వఞ్చతే । 168 కచ బన్ధనే । కచతే । 169 కచి 170 కాచి దీప్తిబన్ధనయోః । చకఞ్చే । చకాఞ్చే । 171 మచ 172 ముచి కల్కనే । కల్కనం దమ్భః శాఠ్యం చ । కథనమిత్యన్యే । మేచే । ముముఞ్చే । 173 మచి ధారణోచ్ఛ్రాయపూజనేషు । మమఞ్చే । 174 పచి వ్యక్తీకరణే ॥ పఞ్చతే । 175 ష్టుచ ప్రసాదే । స్తోచతే । తుష్టుచే । 176 ఋజ గతిస్థానార్జనోపార్జనేషు । అర్జతే । నుడ్విధౌ ఋకారైకదేశో రేఫో హల్త్వేన గృహ్యతే । తేన ద్విహల్త్వాన్నుట్ । ఆనృజే । 177 ఋజి 178 భృజీ భర్జనే । ఋఞ్జతే । ఉపసర్గాదృతి - (కౌముదీ-74) ఇతి వృద్ధిః । ప్రార్ఞ్జతే । ఋఞ్జాఞ్చక్రే । ఆర్ఞ్జిష్ట । భర్జతే । బభృజ్జే । అభర్జిష్ట । 179 ఏజృ 180 భ్రేజృ 181 భ్రాజృ దీప్తౌ । ఏజాంచక్రే । 182 ఈజ గతికుత్సనయోః । ఈజాంచక్రే ॥ అథ ద్విసప్తతిర్వ్యజ్యాన్తాః పరస్మైపదినః ॥ 183 శుచ శోకే । శోచతి । 184 కుచ శబ్దే తారే । కోచతి । 185 కుఞ్చ 186 క్రుఞ్చ కౌటిల్యాల్పీభావయోః । అనిదితామ్ - (కౌముదీ-415) ఇతి నలోపః । కుచ్యాత్ । క్రుచ్యాత్ । 187 లుఞ్చ అపనయనే । లుచ్యాత్ । 188 అఞ్చు గతిపూజనయోః । అచ్యాత్ । గతౌ నలోపః । పూజాయాం తు అఞ్చ్యాత్ । 189 వఞ్చు 190 చఞ్చు 191 తఞ్చు 192 త్వఞ్చు

193 ఛ్రుఞ్చ 194 మ్లుఞ్చ 195 ఛ్రుచు 196 మ్లుచు గత్యర్థాః । వచ్యాత్ । చచ్యాత్ । తచ్యాత్ । త్వచ్యాత్ । అమ్రుఞ్చీత్ । అమ్లుఞ్చీత్ ॥

(కాశికా) అభ్యాసస్య ఇవర్ణోవర్ణాన్తస్య అవసర్ణేఽచి పరతః ఇయఙువఙిత్యేతావాదేశౌ భవతః। ఇయేష। ఉవోష। ఇయర్తి। అసవర్ణే ఇతి కిమ్? ఈషతుః। ఈషుః। ఊషతుః। ఊషుః। అచి ఇత్యేవ, ఇయాజ। ఉవాప।

.

2291. జ్యాస్తమ్భుమ్రుచుమ్లుచుగ్రుచుగ్లుచుగ్లుఞ్చశ్విభ్యశ్చ [3.1.58]

జ్యా-స్తన్భు-మ్రుచు-మ్లుచు-గ్రుచు-గ్లుచు-గ్లుఞ్చ-శ్విభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

జ్యా-స్తన్భు-మ్రుచు-మ్లుచు-గ్రుచు-గ్లుచు-గ్లుఞ్చ-శ్విభ్యః చ్లేః అఙ్ వా

(సి.కౌ) ఏభ్యశ్చ్లేరఙ్ వా స్యాత్ । అమ్రుచత్ । అమ్రోచీత్ । అమ్లుచత్ । అమ్లోచీత్ । 197 గ్రుచు 198 గ్లుచు 199 కుజు 200 ఖుజు స్తేయకరణే । జుగ్రోచ । అగ్రుచత్ । అగ్రోచత్ । జుగ్లోచ । అగ్లుచత్ । అగ్లోచీత్ । అకోజీత్ । అఖోజీత్ । 201 గ్లుఞ్చ 202 షస్జ గతౌ । అఙ్ । అగ్లుచత్ । అగ్లుఞ్చీత్ । సస్య శ్చుత్వేన శః, జశ్త్వేన జః । సజ్జతి । అయమాత్మనేపద్యపి । సజ్జతే(కుజి) 203 గుజి అవ్యక్తే శబ్దే । గుఞ్చతి । గుఞ్జ్యాత్ । 204 అర్చ పూజాయామ్ । ఆనర్చ । 205 మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తే శబ్దే । అస్ఫుటేఽపశబ్దే చేత్యర్థః । మ్లేచ్ఛతి । మిమ్లేచ్ఛ । 206 లచ్ఛ 207 లాఛి లక్షణే । లలచ్ఛ । లలాఞ్ఛ । 208 వాఛి ఇచ్ఛాయామ్ । వాఞ్ఛతి । 209 ఆఛి ఆయామే । ఆఞ్ఛతి । అత ఆదేః - (కౌముదీ-1248) ఇత్యత్ర తపరకరణం స్వాభావికహ్రస్వపరిగ్రహార్థమ్ । తేన దీర్ఘాభావాన్న నుట్ । ఆఞ్ఛ । తపరకరణం ముఖసుఖార్థమితి మతే తు నుట్ । ఆనాఞ్ఛ । 210 హ్రీచ్ఛ లజ్జాయామ్ । జిహ్రీచ్ఛ । 211 హుర్ఛా కౌటిల్యే । కౌటిల్యమపసరణమితి మైత్రేయః । ఉపధాయాం చ (కౌముదీ-2265) ఇతి దార్ఘః । హూర్ఛతి । 212 ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః । మూర్ఛతి । 213 స్ఫుర్ఛా విస్తృతౌ । స్ఫూర్ఛతి । 214 యుచ్ఛ ప్రమాదే । యుచ్ఛతి । 215 ఉఛి ఉఞ్ఛే । ఉఞ్ఛః కణశ ఆదానం కణిశాద్యర్జనం శిలమితి యాదవః । ఉఞ్ఛతి । ఉఞ్ఛాంచకార । 216 ఉఛీ వివాసే । వివాసః సమాప్తిః । ప్రాయేణాయం విపూర్వః । వ్యుచ్ఛతి । 217 ధ్రజ 218 ధ్రజి 219 ధృజ 220 ధృజి 221 ధ్వజ 222 ధ్వజి గతౌ । ధ్రజతి । ధ్రఞ్జతి । ధర్జతి । ధృఞ్జతి । ధ్వజతి । ధ్వఞ్జతి । 223 కూజ అవ్యక్తే శబ్దే । చుకూజ । 224 అర్జ 225 షర్జ అర్జనే । అర్జతి ఆనర్జ । సర్జతి । ససర్జ । 226 గర్జ శబ్దే । గర్జతి । 227 తర్జ భర్త్సనే । తర్జతి । 228 కర్జ వ్యథనే । చకర్జ । 229 ఖర్జ పూజనే చ । చఖర్జ । 230 అజ గతిక్షేపణయోః । అజతి ॥

(కాశికా) వా ఇతి వర్తతే। జౄష్ వయోహానౌ, స్తమ్భుః సౌత్రో ధాతుః, మ్రుచు, మ్లుచు గత్యర్థే, గ్రుచు, గ్లుచు స్తేయకరణే, గ్లుఞ్చు, షస్జ గతౌ, టుఓశ్వి గతివృద్ధ్యోః, ఏతేభ్యో ధాతుభ్యః పరస్య చ్లేర్వా అఙాదేశో భవతి। అజరత్, అజారీత్। అస్తభత్, అస్తమ్భీత్। అమ్రుచత్, అమ్రోచీత్। అమ్లుచత్, అమ్లోచీత్। అగ్రుచత్, అగ్రోచీత్। అగ్లుచత్, అగ్లోచీత్। అగ్లుఞ్చత్, అగ్లుఞ్చీత్। అశ్వత్, అశ్వయీత్, అశిశ్వియత్। గ్లుచుగ్లుఞ్చ్వోరన్యతరోపాదానేఽపి రూపత్రయం సిధ్యతి, అర్థభేదాత్ తు ద్వయోరుపాదానం కృతమ్। కేచిత్ తు వర్ణయన్తి ద్వయోరుపాదానసామర్థ్యాద్ గ్లుఞ్చేరనునాసికలోపో న భవతి, అగ్లుఞ్చతితి।

.

౨౨౭౨. అజేర్వ్యఘఞపోః [౨.4.56]

అజేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వీ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అఘఞపోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అజేర్వీ ఇత్యయమాదేశః స్యాదార్ధధాతుకవిషయే ఘఞమపం చ వర్జయిత్వా ।వలాదావార్ధధాతుకే వేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ వివాయ । వివ్యతుః । వివ్యుః । అత్ర వకారస్య హల్పరత్వాత్ ఉపధాయాం చ (కౌముదీ-2265) ఇతి దీర్ఘ ప్రాప్తే అచః పరస్మిన్- (కౌముదీ-50) ఇతి స్థానివద్భావేనాచ్పరత్వమ్ । నచ న పదాన్త- (కౌముదీ-51) ఇతి నిషేధః ।స్వరదీర్ఘయలోపేషు లోపాజాదేశ ఏవ న స్థానివత్ ఇత్యుక్తేః (వార్తికమ్) ॥ థలి ఏకాచః (కౌముదీ-2246) ఇతీణ్నిషేధే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) అజేర్ధాతోః వీ ఇత్యయమాదేశో భవత్యార్ధధాతుకే పరతో ఘఞపౌ వర్జయిత్వా। ప్రవయణీయః। ప్రవాయకః। అఘఞపోః ఇతి కిమ్? సమాజః। ఉదాజః। అపి తు సమజః। ఉదజః। సముదోరజః పశుషు 3.3.69 ఇత్యప్। దీర్ఘోచ్చారణమ్ కిమ్? ప్రవీతాః। ఖఞపోః ప్రతిషేధే క్యప ఉపసఙ్ఖ్యానమ్ కర్తవ్యమ్। సమజ్యా। వలాదావార్ధధాతుకే వికల్ప ఇష్యతే। ప్రవేతా, ప్రాజితా। ప్రవేతుమ్, ప్రాజితుమ్।

.

౨౨౭౩. కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువో లిటి [7.౨.13]

కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో లిట ఇణ్న స్యాత్ । క్రాదీనాం చతుర్ణాం గ్రహణం నియమార్థమ్ । ప్రకృత్యాశ్రయః ప్రత్యయాశ్రయో వా యావానిణ్నిషేధః స లిటి చేత్తర్హి క్రాదిభ్య ఏవ నాన్యేభ్య ఇతి । తతశ్చతుర్ణాం థలి భారద్వాజనియమప్రాపితస్య వమాదిషు క్రాదినియమప్రాపితస్య చేటో నిషేధార్థమ్ ।

(కాశికా) కృ సృ భృ వృ స్తు ద్రు స్రు శ్రు ఇత్యేతేషాం లిటి ప్రత్యయే ఇడాగమో న భవతి। కృ చకృవ, చకృమ। సృ ససృవ, ససృమ। భృ బభృవ, బభృమ। వృఞ్ వవృవ, వవృమ। వృఙ్ వవృవహే, వవృమహే। స్తు తుష్టువ, తుష్టుమ। ద్రు దుద్రువ, దుద్రుమ। స్రు సుస్రువ, సుస్రుమ। శ్రు శుశ్రువ, శుశ్రుమ। సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః , క్రాదయ ఏవ లిటి అనిటః, తతోఽన్యే సేటః ఇతి। బిభిదివ, బిభిదిమ। లులువివ, లులువిమ। అనుదాత్తోపదేశానామత్ర ప్రకృత్యాశ్రయః ప్రతిషేధః, వృఞ్వృఙోస్తు ప్రత్యయాశ్రయః, తదుభయస్య అప్యయం నియమః। వృఞో హి థలి వవర్థ ఇతి నిపాతనాద్ వ్యవస్థా। స్తుద్రుస్రుశ్రువాం తు ఋతో భారద్వాజస్య 7.2.63 ఇత్యస్మాదపి నియమాత్ య ఇట్ ప్రాప్నోతి సోఽపి నేష్యతే। తుష్టోథ। దుద్రోథ సుస్రోథ। శుశ్రోథ। కృఞోఽసుట్కస్య ఇతి వక్తవ్యమ్। ససుట్కస్య ఇడగమో యథా స్యాత్। సఞ్చస్కరివ, సఞ్చస్కరిమ। ఋతో భారద్వాజస్య 7.2.63 ఇత్యేతదప్యసుట్కస్య ఏవ ఇష్యతే, సఞ్చస్కరిథ।

.

౨౨౯౪. అచస్తాస్వత్ థల్యనిటో నిత్యమ్ [౭.౨.61]

అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తాస్వత్ అవ్యయమ్ థలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనిటః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపదేశేఽజన్తో యో ధాతుస్తాసౌ నిత్యానిట్ తతః పరస్య థల ఇణ్న స్యాత్ ॥

(కాశికా) తాసౌ యే నిత్యానిటో ధాతవః అజన్తాః, తేభ్యస్తాసావివ థలి ఇడాగమో న భవతి। యాతా యయాథ। చేతా చిచేథ। నేతా నినేథ। హోతా జుహోథ। అచః ఇతి కిమ్? భేత్తా బిభేదిథ। తాస్వతితి కిమ్? లూత్వా లులవిథ। థలి ఇతి కిమ్? యాతా యయివ। యయిమ। అనిడ్గ్రహణం నిత్యమ్ ఇత్యనేన విశేషణార్థమ్। నిత్యగ్రహణం కిమ్? విధోతా, విధవితా విదుధవిథ। తాసి విభాషితేట్, థలి నిత్యమ్ ఇడాగమో భవతి। తాస్వతితి వతినిర్దేశః కిమర్థః? తాసౌ తతస్థలి ప్రతిషేధార్థః। యో హి తాసావసన్, అసత్త్వాచ్ చ నిత్యానిట్, తస్య థలి ప్రతిషేధో న భవతి। జఘసిథ। ఉవయిథ। ఉత్తరసూత్రేఽపి తాస్వదితి వర్తతే। అదాదేశో హి ఘసిః, వేఞాదేశశ్చ వయిస్తాసౌ న అస్తి।

.

౨౨౯౫. ఉపదేశేఽత్వతః [౭.౨.౬౨]

ఉపదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అత్వతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపదేశే అకారవతస్తాసౌ నిత్యానిటః పరస్య థల ఇణ్న స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఉపదేశే యో ధాతురకారవాన్ తాసౌ నిత్యానిట్ తస్మాత్ తాసావివ థలి ఇడాగమో న భవతి। పక్తా పపక్థ। యష్టా ఇయష్ఠ। శక్తా శశక్థ। ఉపదేశే ఇతి కిమ్? కర్ష్టా చకర్షిథ। అత్వతః ఇతి కిమ్? భేత్తా విభేదిథ। తపరకరణం కిమ్? రాద్ధా రరాధిథ। తాస్వతిత్యేవ, జిఘృక్షతి। జగ్రహిథ। నిత్యమనిటః ఇత్యేవ, అఙ్క్తా, అఞ్జితా ఆనఞ్జిథ।

.

౨౨౯౬. ఋతో భారద్వాజస్య [౭.౨.63]

ఋతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ భారద్వాజస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తాసౌ నిత్యానిట ఋదన్తాదేవ థలో నేట్ భారద్వాజస్య మతేన । తేనాన్యస్య స్యాదేవ । అయమత్ర సంగ్రహః ॥ అజన్తోఽడకారవాన్వాయస్తాస్యనిట్ థసి వేడయమ్ । ఋదన్త ఈదృఙ్నిత్యానిట్ క్రాద్యన్యో లిటి సేడ్భవేత్ ॥ 1 ॥ న చ స్తుద్ర్వాదీనామపి థలి వికల్పః శఙ్క్యః । అచస్తాస్వత్ - (కౌముదీ-2294) ఇతి ఉపదేశేఽత్వతః (కౌముదీ-2295) ఇతి చ యోగద్వయప్రాపితస్యైవ హి ప్రతిషేధస్య భారద్వాజనియమో నివర్తకః । [(పరిభాషా -) అనన్తరస్య] ఇతి న్యాయాత్ । వివయిథ । వివేథ । ఆజిథ । వివ్యథుః । వివ్య । వివాయ । వివయ । వివ్యివ । వివ్యిమ । వేతా । అజితా । వేష్యతి । అజిష్యతి । అజతు । ఆజత్ । అజేత్ । వీయాత్ ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తాద్ ధాతోః భారద్వాజస్య అచార్యస్య మతేన తాసావివ నిత్యానిటస్థలి ఇడాగమో న భవతి। స్మర్తా సస్మర్థ। ధ్వర్తా దధ్వర్థ। సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః, ఋత ఏవ భారద్వాజస్య, నాన్యేషాం ధాతూనామ్। యయిథ। వవిథ। పేచిథ। శేకిథ। తదయమర్థాత్ పూర్వయోః యోగయోర్వికల్పః। తపరకరణమ్ ఋకారాన్తస్య నివృత్త్యర్థమ్। తథా హి సతి విధ్యర్థమ్ ఏతత్ స్యాత్।

.

౨౨౯౭. సిచి వృద్ధిః పరస్మైపదేషు [౭.౨.1]

సిచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వృద్ధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పరస్మైపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

పరస్మైపదేషు సిచి అఙ్గస్య వృద్ధిః

(సి.కౌ) ఇగన్తాఙ్గస్య వృద్ధిః స్యాత్పరస్మైపదపరే సిచి । అవైషీత్ । ఆజీత్ । అవేష్యత్ । ఆజిష్యత్ । 231 తేజ పాలనే । తేజతి । 232 ఖజ మన్థే । ఖజతి । 233 ఖజి గతివైకల్యే । ఖఞ్జతి । 234 ఏజృ కమ్పనే । ఏజాంచకార । 235 టుఓస్ఫూర్జా వజ్రనిర్ఘోషే । స్ఫూర్జతి । పుస్ఫూర్జ । 236 క్షి క్షయే । అకర్మకః ।

అన్తర్భావితణ్యర్థస్తు సకర్మకః । క్షయతి । చిక్షాయ । చిక్షియతుః । చిక్షియుః । చిక్షయిథ । చిక్షేథ । చిక్షియివ । చిక్షియిమ । క్షేతా ॥

(కాశికా) పరస్మైపదపరే సిచి పరతః ఇగన్తస్య అఙ్గస్య వృద్ధిర్భవతి। అచైషీత్। అనైషీత్। అలావీత్। అపావీత్। అకార్షీత్। అహార్షీత్। అన్తరఙ్గమపి గుణమ్ ఏషాం వృద్ధిర్వచనాద్ బాధతే। న్యనువీత్, న్యధువీదిత్యత్ర కుటాదిత్వాత్ ఙిత్త్వే సతి ప్రతిషిద్ధాయాం వృద్ధౌ ఉవఙాదేశః క్రియతే। పరస్మైపదేషు ఇతి కిమ్? అచ్యోష్ట। అప్లోష్ట।

.

2298. అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః [7.4.25]

అకృత్సార్వధాతుకయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజన్తాఙ్గస్య దీర్ఘః స్యాద్యాదౌ ప్రత్యయే పరే న తు కృత్సార్వధాతుకయోః । క్షీయాత్ । అక్షైషీత్ । 237 క్షీజ అవ్యక్తేశబ్దే । కూజినా సహాయం పఠితుం యుక్తః । చిక్షీజ । 238 లజ 239 లజి భర్జనే । 240 లాజ 241 లాజి భర్త్సనే చ । 242 జజ 243 జజి యుద్ధే । 244 తుజ హింసాయామ్ । తోజతి । తుతోజ । 245 తుజి పాలనే । 246 గజ 247 గజి 248 గృజ 249 గృజి 250 ముజ 251 ముజి శబ్దార్థాః । గజ మదనే చ । 252 వజ 253 వ్రజ గతౌ । వదవ్రజ - (కౌముదీ-2267) ఇతి వృద్ధిః । అవ్రాజీత్ ।

(కాశికా) అకృద్యకారే అసార్వధాతుకయకారే చ క్ఙితి పరతోఽజన్తస్య అఙ్గస్య దీర్ఘో భవతి। భృశాయతే। సుఖాయతే। దుఃఖాయతే। చీయతే। చేచీయతే। స్తూయతే। తోష్టూయతే। చీయాత్। స్తూయాత్। అకృతితి కిమ్? ప్రకృత్య। ప్రహృత్య। పరత్వాత్ దీర్ఘత్వేన తుకో బాధః స్యాత్। అసార్వధాతుకే ఇతి కిమ్? చినుయాత్। సునుయాత్। క్ఙితి ఇత్యేవ, ఉరుయా। ధృష్ణుయా।

.

2299. హ్మ్యన్తక్షణశ్వసజాగృణిశ్వ్యేదితామ్ [7.2.5]

హ్మ్యన్తక్షణశ్వసజాగృణిశ్వ్యేదితామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) హమయాన్తస్య క్షణాదేర్ణ్యన్త్య శ్వయతేరేదితశ్చ వృద్ధిర్న స్యాదిడాదౌ సిచి । అకటీత్ । 295 అట 296 పట గతౌ । ఆట । ఆటతుః । ఆటుః । పపాట । పేటతుః । పేటుః । 297 రట పరిభాషణే । రరాట । 298 లట బాల్యే । లలాట । 299 శట రుజావిశరణగత్యవసాదనేషు । శశాట । 300 వట వేష్టనే । వవాట । వవటతుః । వవటుః । వవటిథ । 301 కిట 302 ఖిట త్రాసే । కేటతి । ఖేటతి । 303 శిట 304 షిట అనాదరే । శేటతి । శిశేట । సేటతి సిషేట । 305 జట 306 ఝట సంఘాతే । 307

భట భృతౌ । 308 తట ఉచ్ఛ్రాయే । 309 ఖట కాఙ్క్షాయాం 310 ణట నృత్తౌ । 311 పిట శబ్దసంఘాతయోః । 312 హట దీప్తౌ । 313 షట అవయవే । 314 లుట విలోడనే । డాన్తోఽయమిత్యేకే । 315 చిట పరప్రేష్యే । 316 విట శబ్దే । 317 బిట ఆక్రోశే । బశాదిః । హిటేత్యేకే 318 ఇట 319 కిట 320 కటీ గతౌ । ఏటతి । కేటతి । కటతి । ఈకారః శ్వీదితో నిష్ఠాయామ్ (కౌముదీ-3039) ఇతీణ్నిషేధార్థః । కేచిత్తు ఇదితం మత్వా నుమి కృతే కణ్టతీత్యాది వదన్తి । అన్తే చ ఇ ఈ ఇతి ప్రశ్లిష్య । అయతి । ఇయాయ । ఇయతుః । ఇయుః । ఇయయిథ । ఇయేథ । ఇయాయ । ఇయయ । దీర్ఘస్యతు ఇజాదేశ్చ- (కౌముదీ-2237) ఇత్యామి అయాంచకారేత్యాద్యుదాహరన్తి । 321 మడి భూషాయామ్ । 322 కుడి వైకల్యే । కుణ్డతి । కుణ్డత ఇతి తు దాహే గతమ్ । 323 ముడ 324 ప్రుడ మర్దనే । 325 చుడి అల్పీభావే । 326 ముడి ఖణ్డనే । ముణ్డతి । పుడి చేత్యేకే । పుణ్డతి 327 రుటి 328 లుటి స్తేయే । రుణ్టతి । లుణ్టతి । రుఠి లుఠి ఇత్యేకే । రుడి లుడి ఇత్యపరే 329 స్ఫుటిర్ విశరణే । ఇరిత్వాదఙ్వా । అస్ఫుటత్ । అస్ఫోటీత్ । స్ఫుటి ఇత్యపి కేచిత్ । ఇదిత్వాన్నుమ్ । స్ఫుణ్టతి । 330 పఠ వ్యక్తాయాం వాచి । పేఠతుః । పేఠిథ । అపఠీత్ । అపాఠీత్ । 331 వఠ స్థౌల్యే । వవఠతుః । వవఠిథ । 332 మఠ మదనివాసయోః । 333 కఠ కృచ్ఛ్రజీవే । 334 రఠ పరిభాషణే । రఠేత్యేకే । 335 హఠ ప్లుతిశఠత్వయోః । బలాత్కార ఇత్యేకే । హఠతి । జహాఠ । 336 రుఠ 337 లుఠ 338 ఉఠ ఉపఘాతే । ఓఠతి । ఊఠేత్యేకే । ఊఠతి । ఊఠాంచకార । 339 పిఠ హింసాసంక్లేశనయోః । 340 శఠ కైతవే చ । 341 శుఠ ప్రతిఘాతే । శోఠతి । శుఠీతి స్వామీ । శుణ్ఠతి । 342 కుఠి చ । కుణ్ఠతి । 343 లుఠి ఆలస్యే ప్రతిఘాతే చ । 344 శుఠి శోషణే । 345 రుఠి 346 లుఠి గతౌ । 347 చుడ్డ భావకరణే । భావకరణమభిప్రాయసూచనమ్ । చుడ్డతి । చుచుడ్డ । 348 అడ్డ అభియోగే । అడ్డతి । ఆనడ్డ । 349 కడ్డ కార్కశ్యే । కడ్డతి । చుడ్డాదయస్త్రయో దోపధాః । తేన క్విపి, చుత్ । అత్ । కత్ । ఇత్యాది । 350 క్రీడృ విహారే । చిక్రీడ । 351 తుడృ తోడనే । తోడతి । తుతోడ । తూడ ఇత్యేకే । 352 హుడృ 353 హూడృ 354 హోడృ గతౌ । హుడ్యాత్ । హూడ్యాత్ । హోడ్యాత్ । 355 రౌడృ అనాదరే । 356 రోడృ 357 లోడృ ఉన్మాదే । 358 అడ ఉద్యమే । అడతి । ఆడ । ఆడతుః । ఆడుః । 359 లడ విలాసే । లడతి । లడయోర్లళయోశ్చైకత్వస్మరణాల్లలతీతి స్వమ్యాదయః । 360 కడ మదే । కడతి । కడి ఇత్యేకే । కణ్డతి । 361 గడి వదనైకదేశే । గణ్డతి । ఇతి టవర్గీయాన్తాః ॥ అథ పవర్గీయాన్తాః । తత్రానుదాత్తేతః స్తోభత్యన్తాశ్చతుస్త్రింశత్ । 362 తిపృ 363 తేపృ 364 ష్టిపృ 365 ష్టేపృ క్షరణార్థాః । ఆద్యోఽనుదాత్తః । క్షీరస్వామీ త్వయం సేడితి బభ్రామ । తేపతే । తితిపే । క్రాదినియమాదిట్ । తితిపిషే । తేప్తా । తేప్స్యతే ।

(కాశికా) హకారాన్తానాం మకారాన్తానాం యకారాన్తానామఙ్గానామ్, క్షణ శ్వస జాగృ ణి శ్వి ఇత్యేతేషామ్, ఏదితాం చ ఇడాదౌ సిచి పరస్మైపదే పరతో వృద్ధిర్న భవతి। గ్రహ అగ్రహీత్। స్యమ అస్యమీత్। వ్యయ అవ్యయీత్। టువమ అవమీత్। క్షణ అక్షణీత్। శ్వస అశ్వసీత్। జాగృ అజాగరీత్। ణి ఔనయీత్। ఐలయీత్। శ్వి అశ్వయీత్। ఏదితామ్ రగే అరగీత్। కఖే అకఖీత్। హ్మ్యన్తక్షణశ్వసామ్ ఏదితామ్ చ అతో హలాదేర్లఘోః 7.2.7 ఇతి వికల్పే ప్రాప్తే ప్రతిషేధః। జాగృణిశ్వీనాం తు సిచి వృద్ధిః ప్రాప్తా, సా చ నేటి 7.2.4 ఇతి న ప్రతిషిధ్యతే। న చ అన్తరఙ్గత్వాదత్ర పూర్వం గుణో భవతి, సిచి వృద్ధేరనవకాశత్వాత్। యది పూర్వం గుణః స్యాదిహ ణిశ్విగ్రహణమనర్థకం స్యాత్, గుణాయాదేశయోః కృతయోః యకారన్తత్వాదేవ ప్రతిషేధస్య సిద్ధత్వాత్। తస్మాదిదమ్ ఏవ శ్విగ్రహణం జ్ఞాపకమ్ న సిద్ధ్యన్తరఙ్గమస్తీతి। అథ జాగృగ్రహణమ్ కిమర్థమ్, జాగ్రోఽవిచిణ్ణల్ఙిత్సు 7.3.85 ఇతి జాగర్తేర్గుణో వృద్ధేరపవాదో విధీయతే, స యథా అచో ఞ్ణితి 7.2.115 ఇతి వృద్ధిం బాధతే తథా సిచి వృద్ధిమపి బాధిష్యతే? న ఏతదస్తి। కృతే గుణే అతో ల్రాన్తస్య 7.2.2 ఇతి య వృద్ధిః ప్రాప్నోతి సా ప్రతిషిధ్యతే। అథ గుణవిధానసమర్థ్యాదుత్తరకాలభావిన్యపి వృద్ధిర్బాధ్యతే, యథా జాగరయతి ఇత్యత్ర అత ఉపధాయాః 7.2.116 ఇత్యపి వృద్ధిర్న భవతి, తథా చిణ్ణలోః ప్రతిషేధోఽర్థవాన్ భవతీతి శక్యమ్ ఇహ జాగృగ్రహణమకర్తుమ్? తత్ తు క్రియతే విస్పష్టార్థమ్।

.

౨౩౦౦. లిఙ్సిచావాత్మనేపదేషు [1.౨.11]

లిఙ్-సిచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఆత్మనేపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఇక్సమీపాద్ధలః పరౌ ఝలాదీ లిఙ్ ఆత్మనేపదపరః సిచ్చేత్యేతౌ కితౌ స్తః । కిత్త్వాన్న గుణః । తిప్సీష్ట । తిప్సీయాస్తామ్ । తిప్సీరన్ । లుఙి । ఝలో ఝలి- (కౌముదీ-2281) ఇతి సలోపః । అతిప్త । అతిప్సాతామ్ । అతిప్సత । తేపతే । తితేపే । తిష్టిపే । తిష్టిపాతే । తిష్టిపిరే । తిష్టిపే । తిష్టేపాతే । తిష్టేపిరే ॥ తేపృ కమ్పనే చ । 366 గ్లేపృ దైన్యే । గ్లేపతే । 367 టువేపృ కమ్పనే । వేపతే । 368 కేపృ 369 గేపృ 370 గ్లేపృ చ । చాత్కమ్పనే గతౌ చ । సూత్రవిభాగాదితి స్వామీ । మైత్రేయస్తు చకారమన్తరేణ పఠిత్వా కమ్పనే ఇత్యపేక్షత ఇత్యాహ । గ్లేపేరర్థభేదాత్పునః పాఠః । 371 మేపృ 372 రేపృ 373 లేపృ గతౌ । 374 త్రపూష్ లజ్జాయామ్ । త్రపతే ॥

(కాశికా) హలన్తాద్ ఇకో ఝల్ కితితి వర్తతే । సన్ ఇతి నివృత్తమ్ । ఇగన్తాత్ ఇగ్సమీపాద్ హలః పరౌ ఝలాదీ లిఙ్సిచావాత్మనేపదేషు పరతః కితౌ భవతః - భిత్సీష్ట, భుత్సీష్ట । సిచి ఖల్వపి - అభిత్త, అబుద్ధ । ఇకః ఇత్యేవ - యక్షీష్ట, అయష్ట । సమ్ప్రసారణం హి స్యాత్ । ఆత్మనేపదేషు ఇతి కిమ్ ? అస్రాక్షీత్ , అద్రాక్షీత్ । సృజిదృశోర్ఝల్యమకితి 6.1.58 ఇత్యమాగమో న స్యాత్ । హలన్తాదిత్యేవ - చేషీష్ట, అచేష్ట । గుణో న స్యాత్ । ఝలిత్యేవ - వర్తిషీష్ట, అవర్తిష్ట । గుణో న స్యాత్ । లిఙ్సిచౌ ఇతి కిమ్ ? ద్వేష్టా, ద్వేక్ష్యతే ॥

.

౭301. తౄఫలభజత్రపశ్చ [6.4.122]

తౄ-ఫల-భజ-త్రపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషామత ఏకారోఽభ్యాసలోపశ్చ స్యాత్కితి లిటి సేటి థలి చ । త్రేపే । త్రేపాతే । త్రేపిరే । ఊదిత్వాదిడ్వా । త్రపితా । త్రప్తా । త్రపిషీష్ఠ । త్రప్సీష్ట । 375 కపి చలనే । కమ్పతే । చకమ్పే । 376 రబి 377 లబి 378 అబి శబ్దే । రరమ్బే । లలమ్బే । ఆనమ్బే । 379 లబి అవస్రంసనే చ । 380 కబృ వర్ణే । చకబే । 381 క్లీబృ అధార్ష్ట్యే । చిక్లీబే । 382 క్షీబృ మదే । క్షీబతే । 383 శీభృ కత్థనే । శీభతే । 384 చీభృ చ । 385 రేభృ శబ్దే । రిరేభే । అభిరభీ క్వచిత్పఠ్యతే । అమ్భతే । రమ్భతే । 386 ష్టభి 387 స్కభి ప్రతిబన్ధే । స్తమ్భతే । ఉత్తమ్భతే । ఉదః స్థాస్తమ్భోః- (కౌముదీ-118) ఇతి పూర్వసవర్ణః । విస్తమ్భతే । స్తన్భేః- (కౌముదీ-2272) ఇతి షత్వం తు న భవతి । శ్నువిధౌ నిర్దిష్టస్య సౌత్రస్యైవ తత్ర గ్రహణాత్ । తద్బీజం తు ఉదః స్థాస్తమ్భోః- (కౌముదీ-118) ఇతి పవర్గీయోపధపాఠః, స్తన్భేః (కౌముదీ-2272) ఇతి తవర్గీయోపధపాఠశ్చేతి । మాధవః । కేచిదస్య టకార ఔపదేశిక ఇత్యాహుః । తన్మతే, ష్టమ్భతే । టష్టమ్భే । 388 జభి 389 జృభి గాత్రవినామే ॥

(కాశికా) తౄ ఫల భజ త్రప ఇత్యేతేషామఙ్గానామత ఏకారాదేశో భవతి, అభ్యాసలోపశ్చ లిటి క్ఙితి పరతః థలి చ సేటి। తేరతుః। తేరుః। తేరిథ। ఫేలతుః। ఫేలుః। ఫేలిథ। భేజతుః। భేజుః। భేజిథ। త్రేపే, త్రేపాతే, త్రేపిరే। తరతేర్గుణార్థం వచనమ్। ఫలిభజోరాదేశాద్యర్థమ్। త్రపేరనేకహల్మధ్యార్థమ్। శ్రన్థేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। శ్రేథతుః। శ్రేథుః।

.

౭302. రధిజభోరచి [7.1.61]

రధి-జభోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

రధి-జభోః అచి నుమ్

(సి.కౌ) ఏతయోర్నుమాగమః స్యాదచి । జమ్భతే । జజమ్భే । జమ్భితా । జమ్భిష్ట । జృమ్భతే । జజృమ్భే । 390 శల్భ కత్థనే । శశల్భే । 391 వల్భ భోజనే । దన్త్యోష్ఠ్యాదిః । వవల్భే । 392 గల్భ ధాష్టర్థే । గల్భతే । 393 శ్రమ్భు ప్రమాదే । తాలవ్యాదిర్దన్త్యాదిశ్చ । శ్రమ్భతే । స్రమ్భతే । 394 ష్టుభు స్తమ్భే । స్తోభతే । విష్టోభతే । తుష్టుభే । వ్యష్టోభిష్ట ॥

(కాశికా) రధి జభి ఇత్యేతయోః అజాదౌ ప్రత్యయే నుమాగమో భవతి। రన్ధయతి? రన్ధకః। సాధురన్ధీ। రన్ధంరన్ధమ్। రన్ధో వర్తతే। జమ్భయతి। జమ్భకః। సాధుజమ్భీ। జమ్భంజమ్భమ్। జమ్భో వర్తతే। పరాపి సతీ వృద్ధిర్నుమా బాధ్యతే, నిత్యత్వాతచి ఇతి కిమ్? రద్ధా। జభ్యమ్।

.

2303. గుపూధూపవిచ్ఛిపణిపనిభ్య ఆయః [3.1.28]

గుపూ-ధూప-విచ్ఛి-పణి-పనిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఆయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్య ఆయప్రత్యయః స్యాత్స్వార్థే । పుగన్త- (కౌముదీ-2189) ఇతి గుణః ॥

(కాశికా) గుపూ రక్షణే, ధూప సన్తాపే, విచ్ఛ గతౌ, పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ, పన చ ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యః ఆయప్రత్యయో భవతి। గోపాయతి। ధూపయతి। విచ్ఛాయతి। పణాయతి। పనాయతి। స్తుత్యర్థేన పనినా సాహచర్యాత్ తదర్థః పణిః ప్రత్యయముత్పాదయతి న వ్యవహారార్థః। శతస్య పణతే। సహస్రసయ పణతే। అనుబన్ధశ్చ కేవలే చరితార్థః, తేన ఆయప్రత్యయాన్తాన్నాత్మనేపదం భవతి।

.

2304. సనాద్యన్తా ధాతవః [3.1.32]

సనాద్యన్తాః ప్రథమా-బహువచనమ్ ధాతవః ప్రథమా-బహువచనమ్

సనాద్యన్తాః ధాతవః

(సి.కౌ) సనాదయః కమేర్ణిఙన్తాః ప్రత్యయా అన్తే యేషాం తే ధాతుసంజ్ఞాః స్యుః । ధాతుత్వాల్లడాదయః । గోపాయతి ॥

(కాశికా) సనాదిర్యేషాం తే సనాదయః। సనాదయోఽన్తే యేషం తే సనాద్యన్తాః। సనాద్యన్తాః సముదాయాః ధాతుసంజ్ఞాః భవన్తి। ప్రత్యయగ్రహణపరిభాషా ఏవ పదసంజ్ఞాయామన్తవచనేన లిఙ్గేన ప్రతిషిద్ధా సతీ పునరిహ అన్తవచనేన ప్రతిప్రసూయతే। చికీర్షతి। పుత్రీయతి। పుత్రకామ్యతి।

.

2305. ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకే వా [3.1.31]

ఆయాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ ఆర్ధధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆర్ధధాతుకవివక్షాయామాయాదయో వా స్యుః ॥

(కాశికా) ఆర్ధధాతుకవిషయే ఆర్ధధాతుకవివక్షాయామాయాదయః ప్రత్యయా వా భవన్తి। గోప్తా, గోపాయితా। అర్తితా, ఋతీయితా। కమితా, కామయితా। నిత్యం ప్రత్యయప్రసఙ్గే తదుత్పత్తిరార్ధధాతుకవిషయే వికల్ప్యతే, తత్ర యథాయథం ప్రత్యయా భవన్తి। గుప్తిః గోపాయా।

.

౨306. కాస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటి [3.1.35]

కాస్ప్రత్యయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అమన్త్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కాస్ధాతోః ప్రత్యయాన్తేభ్యశ్చామ్ స్యాల్లిటి న తు మన్త్ర ।కాస్యనేకాజ్ గ్రహణం కర్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సూత్రే ప్రత్యయగ్రహణమపనీయ తత్స్థానేఽనేకాచేతి వాచ్యమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) కాసృ శబ్దకుత్సాయామ్, తతః ప్రత్యయాన్తేభ్యశ్చ ధాతుభ్యః ఆమ్ ప్రత్యయో భవతి లిటి పరతోఽమన్త్రవిషయే। కాసాఞ్చక్రే। ప్రత్యయాన్తేభ్యః లోలూయాఞ్ చక్రే। అమన్త్రే ఇతి కిమ్? కృష్ణో నోనావ। కాస్యనేకాచః ఇతి వక్తవ్యమ్ చులుమ్పాద్యర్థమ్। చకాసాఞ్చకార। దరిద్రాఞ్చకార। చులుమ్పాఞ్చకార। ఆమోఽమిత్వమదన్తత్వాదగుణత్వం విదేస్ తథా। ఆస్కాసోరాం విధానాచ్ చ పరరూపం కతన్తవత్।

.

౨307. ఆర్ధధాతుకే [6.4.46]

ఆర్ధధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) ఆర్ధధాతుకే ఇత్యధికారః। న ల్యపి 6.4.69 ఇతి ప్రాగేతస్మాద్ యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః ఆర్ధహాతుకే ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి అతో లోపః 6.4.48। చికిర్షితా। జిహీర్షితా। ఆర్ధధాతుకే ఇతి కిమ్? భవతి। భవతః। అదిప్రభృతిభ్యః శపో లుగ్వచనం 2.4.72 ప్రత్యయలోపలక్షణప్రతిషేధార్థం స్యాతిత్యేతన్ న జ్ఞాపకం శపో లోపాభావస్య। యస్య హలః 6.4.49। బేభిదితా। బేభిదితుమ్। బేభిదితవ్యమ్। ఆర్ధధాతుకే ఇతి కిమ్? బేభిద్యతే। ణేరనిటి 6.4.51। కారణా। హారణా। ఆర్ధధాతుకే ఇతి కిమ్? కారయతి। హారయతి। ఆతో లోప ఇటి చ 6.4.64। యయతుః। యయుః। వవతుః। వవుః। ఆర్ధధాతుకే ఇతి కిమ్? యాన్తి। వాన్తి। ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం హలి

6.4.66। దీయతే। ధీయతే। ఆర్ధధాతుకే ఇతి కిమ్? అదాతామ్। అధాతామ్। వాఽన్యస్య సంయోగాదేః 6.4.68। స్నేయాత్, స్నాయాత్। ఆర్ధధాతుకే ఇతి కిమ్? స్నాయాత్। ఆశీర్లిఙోఽన్యత్ర న భవతి। స్యసిచ్సీయుట్తాసిషు భావకర్మణోరుపదేశేఽజ్ఝనగ్రహదృశాం వా చిణ్వదిట్ చ 6.4.62। కారిషీష్ట। హారిషీష్ట। ఆర్ధధాతుకే ఇతి కిమ్? క్రియేత। హ్రియేత యగన్తస్య అజన్తత్వాచ్ చిణ్వద్భావే సతి వృద్ధిః స్యాత్, తతశ్చ యుక్ ప్రసజ్యేత। అతో లోపో యలోపశ్చ ణిలోపశ్చ ప్రయోజనమ్। ఆల్లోప ఈత్వమ్ ఏత్వమ్ చ చిణ్వద్భవశ్చ సీయుటి।

.

౭308. అతో లోపః [6.4.48]

అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆర్ధధాతుకోపదేశకాలే యదకారాన్తం తస్యాకారస్య లోపః స్యాదార్ధధాతుకే పరే । గోపాయాంచకార । గోనపాయాంబభూవ । గోపాయామాస । జుగోప । జుగుపతుః । ఊదిత్వాద్వేట్ । జుగోపిథ । జుగోప్థ । గోపాయితా । గోపితా । గోప్తా । గోపాయ్యాత్ । గుప్యాత్ । అగోపాయిత్ । అగోపీత్ । అగౌప్సీత్ । 396 ధూప సంతాపే । ధూపాయతి । ధూపాయాంచకార । దుధూప । ధూపాయితాసి । ధూపితాసి । 397 జప 398 జల్ప వ్యక్తాయాం వాచి । జప మానసే చ । 399 చప సాన్త్వనే । 400 షప సమవాయే । సమవాయః సంబన్ధః సమ్యగవబోధో వా । సపతి । 401 రప 402 లప వ్యక్తాయాం వాచి । 403 చుప మన్దాయాం గతౌ । చోపతి । చుచోప । చోపితా । 404 తుప 405 తుమ్ప 406 త్రుప 407 త్రుమ్ప 408 తుఫ 409 తుమ్ఫ 410 త్రుఫ 411 త్రుమ్ఫ హింసార్థాః । తోపతి । తుతోప । తుమ్పతి । తుతుమ్ప । తుతుమ్పతుః । సంయోగాత్పరస్య లిటః కిత్త్వాన్నలోపో న । కిదాశిషి (కౌముదీ-2216) ఇతి కిత్వాన్నలోపః । తుప్యాత్ । (గణసూత్రమ్ -) ప్రాత్తుమ్పతౌ గవి కర్తరి ఇతి పారస్కరాదిగణే పాఠాత్సుట్ । ప్రస్తుమ్పతి గౌః । శ్తిపా నిర్దేశాద్యఙ్లుకి న । ప్రతోతుమ్పీతి । త్రోపతి । త్రుమ్పతి । తోఫతి । తుమ్ఫతి । త్రోఫతి । త్రుమ్ఫతి । ఇహాద్యౌ ద్వౌ పఞ్చమషష్ఠౌ చ నీరేఫాః । అన్యేసరేఫాః । ఆద్యాశ్చత్వారః ప్రథమాన్తాః । తతో ద్వితాయాన్తాః । అష్టావప్యుకారవన్తః । 412 పర్ప 413 రఫ 414 రఫి 415 అర్బ 416 పర్బ 417 లర్బ 418 బర్బ 419 మర్బ 420 కర్బ 421 ఖర్బ 422 గర్బ 423 శర్బ 424 షర్బ 425 చర్బ గతౌ । ఆద్యః ప్రథమాన్తః । తతో ద్వౌ ద్వితీయాన్తౌ । తత ఏకాదశ తృతీయాన్తాః । ద్వితీయతృతీయౌ ముక్త్వా సర్వే రోపధాః । పర్పతి । పపర్ప । రఫతి । రమ్ఫతి । అర్బతి । ఆనర్బ । పర్బతి । లర్బతి । బర్బతి । పవర్గీయాదిరయమ్ । మర్బతి । కర్బతి । ఖర్బతి । గర్బతి । శర్బతి । సర్బతి । చర్బతి । 426 కుబి ఆచ్ఛాదనే । కుమ్బతి । 427 లుబి 428 తుబి అర్దనే । లుమ్బతి ।

తుమ్భతి । 429 చుబి వక్రసంయోగే । చుమ్బతి । 430 షృభు 431 షృమ్భు హింసార్థౌ । సర్భతి । ససర్భ । సర్భితా । సృమ్భతి । ససృమ్భ । సృభ్యాత్ । షిభు । షిమ్భు ఇత్యేకే । సేభతి । సిమ్భతి । 432 శుభ 433 శుమ్భ భాషణే । భాసనే ఇత్యేకే । హింసాయామిత్యన్యే ॥ అథానునాసికాన్తాః ॥ తత్ర కమ్యన్తా అనుతాత్తేతో దశ ॥ 434 ఘిణి 435 ఘుణి 436 ఘృణి గ్రహణే । నుమ్ । ష్టుత్వమ్ । ఘిణ్ణతే । జిఘిణ్ణే । ఘుణ్ణతే । జుఘుణ్ణే । ఘృణ్ణతే । జఘృణ్ణే । 437 ఘుణ 438 ఘూర్ణ భ్రమణే । ఘోణతే । ఘూర్ణతే । ఇమౌ తుదాదౌ పరస్మైపదినౌ । 439 పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ । 440 పన చ । స్తుతావిత్యేవ సంబధ్యతే । పృథఙ్నిర్దేశాత్ । పనిసాహచర్యాత్పణేరపిస్తుతావేవాయప్రత్యయః । వ్యవహారే తు పణతే । పేణే । పణితేత్యాది । స్తుతావనుబన్ధస్య కేవలే చరితార్థాత్వాదాయప్రత్యయాన్తాన్నాత్మనేపదమ్ । పణాయతి । పణాయాంచకార । ప��ణే । పణాయితాసి । పణితాసే । పణాయ్యాత్ । పనాయతి । పనాయాంచకార । పేనే । 441 భామ క్రోధే । భామతే । బభామే । 442 క్షమూష్ సహనే । క్షమతే । చక్షమే । చక్షమిషే । చక్షంసే । చక్షమిధ్వే । చక్షన్ధ్వే । చక్షమివహే ॥

(కాశికా) అకారాన్తస్య ఆర్ధధాతుకే లోపో భవతి। చికీర్షితా। చికీర్షితుమ్। చికీర్షితవ్యమ్। ధినుతః। కృణుతః। అతః ఇతి కిమ్? చేతా। స్తోతా। తపరకరణం కిమ్? యాతా। వాతా। ఆర్ధాధాతుకే ఇతి కిమ్? వృక్షత్వమ్। వృక్షతా। వృద్ధిదీర్ఘాభ్యామతో లోపః పూర్వవిప్రతిషేధేన। చికీర్షకః। జిహీర్షకః। చికీర్ష్యతే। జిహీర్ష్యతే।

.

౨౩౦౨. మ్వోశ్చ [8.2.65]

మ్వోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) మాన్తస్య ధాతోర్మస్య నకారాదేశః స్యాన్మకారే వకారే చ పరే ణత్వమ్ । చక్షణ్వహే । చక్షమిమహే । చక్షణ్మహే । క్షమిష్యతే । క్షంస్యతే । క్షమేత । ఆశిషి, క్షమిషీష్ట । క్షంసీష్ట । అక్షమిష్ట । అక్షంస్త । 443 కము కాన్తౌ । కాన్తిరిచ్ఛా ॥

(కాశికా) మకారవకారయోశ్చ పరతః మకారాన్తస్య ధాతోః నకారాదేశో భవతి। అగన్మ తమసః పారమ్। అగన్వ। గమేర్లఙి బహులం ఛన్దసి ఇతి శపో లుక్। జగన్వాన్। విభాషా గమహనవిదవిశామ్ 7.2.68 ఇతి క్వసౌ ఇడాగమస్య అభావః। అపదాన్తార్థః ఆరమ్భః।

.

౭310. కమేర్ణిఙ్ [3.1.30]

కమేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వార్థే । ఙిత్త్వాత్తఙ్ । కామయతే ॥

(కాశికా) కమేర్ధాతోః ణిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। ణకారో వృద్ధ్యర్థః। ఙకార ఆత్మనేపదార్థః। కామయతే, కామయేతే, కామయన్తే।

.

౭311. అయామన్తాల్వాయ్యేత్న్విష్ణుషు [6.4.55]

అయ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆమ్-అన్త-ఆలు-ఆయ్య-ఇత్ను-ఇష్ణుషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఆమన్త ఆలు ఆయ్య ఇత్ను ఇష్ణు ఏషు ణేరయాదేశః స్యాత్ । వక్ష్యమాణలోపాపవాదః । కామయాంచక్రే । ఆయాదయ ఆర్ధాధాతుకే వా (కౌముదీ-2305) । చక్రమే । కామయితా । కమితా । కామయిష్యతే । కమిష్యతే ॥

(కాశికా) ఆమన్త ఆలు ఆయ్య ఇత్ను ఇష్ణు ఇత్యేతేషు పరతః ణేః అయాదేశో భవతి। కారయఞ్చకార। హారయాఞ్చకార। అన్త గణ్డయన్తః। మణ్డయన్తః। ఆలు స్పృహయాలుః। గృహయాలుః। ఆయ్య స్పృహయాయ్యః। గృహయాయ్యః। ఇత్ను స్తనయిత్నుః। ఇష్ణు పోషయిష్ణుః। పారయిష్ణవః। న ఇతి వక్తవ్యే అయాదేశవచనముత్తరార్థమ్।

.

౭312. ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరి చఙ్ [3.1.48]

ణి-శ్రి-ద్రు-స్రుభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ణి-శ్రి-ద్రు-స్రుభ్యః చ్లేః కర్తరి చఙ్

(సి.కౌ) ణ్యన్తాత్ శ్ర్యాదిభ్యశ్చ చ్లేశ్చఙ్ స్యాత్కర్త్రర్థే లుఙి పరే । కామ్ ఇ అ త ఇతి స్థితే ॥

(కాశికా) సిజపవాదశ్చఙ్ విధీయతే। ణ్యన్తేభ్యో ధాతుభ్యః, శ్రి ద్రు స్రు ఇత్యేతేభ్యశ్చ పరస్య చ్లేః చఙాదేశో భవతి కర్తృవాచిని లుఙి పరతః। ఙకారో గుణవృద్ధిప్రతిషేధార్థః, చకారః చఙి 6.1.11 ఇతి విశేషణార్థః। అచీకరత్। అజీహరత్। అశిశ్రియత్। అదుద్రువత్। అసుస్రువత్। కర్తరి ఇతి కిమ్? అకారయిషాతాం కటౌ దేవదత్తేన। కమేరుపసఙ్ఖ్యానమ్। ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకే వా 3.1.31 ఇతి యదా ణిఙ్ న అస్తి తదా ఏతతుపసఙ్ఖ్యానమ్। అచకమత। ణిఙ్పక్షే సన్వద్భావః। అచీకమత। నాకమిష్టసుఖం యాన్తి సుయుక్తైర్వడవారథైః। అథ పత్కషిణో యాన్తి యేఽచీకమతభాషిణః।

.

2313. ణేరనిటి [6.4.51]

ణేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనిడాదావార్ధధాతుకేపరే ణేర్లోపః స్యాత్ । పరత్వాత్ ఏరనేకాచః - (కౌముదీ-272) ఇతి యణి ప్రాప్తే ॥ణ్యల్లోపావియఙ్యణ్గుణవృద్ధిదీర్ఘేభ్యః పూర్వవిప్రతిషేధేనేతి వార్త్తికమ్ (వార్తికమ్) ॥ ణిలేపస్య తు పాచయతేః పాక్తిరిత్యాది క్తిజన్తమవకాశ ఇతి భావః । వస్తుతస్త్వనిటీతి వచనసామర్థ్యాదార్ధధాతుకమాత్రమస్య విషయః । తథా చేయఙాదేరపవాద ఏవాయమ్ । ఇయఙ్ । అతతక్షత్ । యణ్ । అటిటత్ । గుణః । కారణా । వృద్ధిః । కారకః । దీర్ఘః । కార్యతే ॥

(కాశికా) అనిడాదావార్ధధాతుకే ణేర్లోపో భవతి। ఇయఙ్యణ్గుణవృద్ధిదీర్ఘాణామపవాదః। అతతక్షత్। అరరక్షత్। ఆశిశత్। ఆటిటత్। కారణా। హారణా। కారకః। హారకః। కార్యతే। హార్యతే। జ్ఞీప్సతి। అనిటి ఇతి కిమ్? కారయితా। హారయితా।

.

2314. ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః [7.4.1]

ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉపధాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చఙ్పరే ణౌ యదఙ్గం తస్యోపధాయా హ్రస్వః స్యాత్ ॥

(కాశికా) అఙ్గస్య ఇతి వర్త్తతే। చఙ్పరే ణౌ యదఙ్గమ్, తస్య ఉపధాయా హ్రస్వో భవతి। అచీకరత్। అజీహరత్। అలీలవత్। అపీపవత్। అత్ర ద్విర్వచనోపధాహ్రస్వత్వయోః ప్రాప్తయోః పరత్వాదుపధాహ్రస్వత్వమ్, తత్ర కృతే ద్విర్వచనమ్। ఇహ తు మా భవానటిటతితి నిత్యత్వాద్ ద్వితీయస్య ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి, తథా సతి హ్రస్వభావినోఽఙ్గస్య అకారస్య ఉపధాత్వం విహితమ్ ఇతి హ్రస్వో న స్యాత్? నైష దోషః। ఓణేః ఋదిత్ కరణం జ్ఞాపకం నిత్యమపి ద్విర్వచనముపధాహ్రస్వత్వేన బాధ్యతే ఇతి। ణౌ ఇతి కిమ్? చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః ఇత్యుచ్యమానే అలీలవదిత్యత్ర వచనసామర్థ్యాతన్తరఙ్గామపి వృద్ధిమాదేశం చ బాధిత్వా హ్రస్వః స్యాత్। అదీదపదిత్యత్ర హ్రస్వత్వేన పుకో బాధః స్యాత్। అపీపచతిత్యేవమాదౌతు నైవ స్యాత్। చఙి ఇతి కిమ్? కారయతి। హారయతి। ఉపధాయా ఇతి కిమ్? అచకాఙ్క్షత్। అవవాఞ్ఛత్। తదేదదుపధాగ్రహణముత్తరార్థమవశ్యం కర్తవ్యం తదిహ అపి హ్రస్వత్వం నివర్తయతి ఇత్యేవమర్థం యేన న అవ్యవధానమ్ ఇత్యేతన్నాశ్రయితవ్యమ్ ఇతి। ఉపధాహ్రస్వత్వే ణేర్ణిచ్యుపసఙ్ఖ్యానమ్।

వదిత్వన్తం ప్రయోజితవానవీవదత్ వీణాం పరివాదకేన। యోఽసౌ ణౌ ణిలోపస్తస్య స్థానివద్భావేన అగ్లోపిత్వాతఙ్గస్య హ్రస్వో న ప్రాప్నోతి। ణ్యాకృతినిర్దేశాత్ సిద్ధమ్।

.

౭315. చఙి [6.1.11]

చఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

చఙి ధాతోః అనభ్యాసస్య ద్వే

(సి.కౌ) చఙి పరే అనభ్యాసధాత్వయవస్యైకాచః ప్రథమస్య ద్వే స్తోఽజాదేస్తు ద్వితీయస్య ॥

(కాశికా) చఙి పరతోఽనభ్యాసస్య ధాతోరవయవస్య ప్రథమస్య ఏకాచో ద్వితీయస్య వా యథాయోగమ్ ద్వే భవతః। అపీపచత్। అపీపఠత్। ఆటిటత్। ఆశిశత్। ఆర్దిదత్। పచాదీనాం ణ్యన్తానామ్ చఙి కృతే ణిలోపః, ఉపధాహ్రస్వత్వం, ద్విర్వచనమ్ ఇత్యేషాం కార్యాణాం ప్రవృత్తిక్రమః। తథా చ సన్వల్లఘుని చఙ్పరే ఇతి సన్వద్భావో విధీయమానో హ్రస్వస్య స్థానివద్భావాన్ న ప్రతిషిధ్యతే। యో హ్రనాదిష్టాదచః పూర్వః తస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భావో భవతి। న చ అస్మిన్ కార్యాణాం క్రమేణానిష్టాదచః పూర్వోఽభ్యాసో భవతీతి। ఆటిటతితి ద్విర్వచనేఽచి 1.1.59 ఇతి స్థానివద్భావాత్ ద్వితీయస్య ఏకాచః ద్విర్వచనం భవతి।

.

౭316. సన్వల్లఘుని చఙ్పరేఽనగ్లోపే [౭.4.౯3]

సన్వత్ అవ్యయమ్ లఘుని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చఙ్పరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనగ్లోపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చఙ్పరే ఇతి బహువ్రీహిః । స చాఙ్గస్యేతి చ ద్వయమప్యావర్తతే । అఙ్గసంజ్ఞానిమిత్తం యచ్చఙ్పరం ణిరితి యావత్ తత్పరం యల్లఘు తత్పరో యోఽఙ్గస్యాభ్యాసస్తస్య సనీవ కార్యం స్యాత్ ణావగ్లోపేఽసతి । అథవాఽఙ్గస్యేతి నావర్తతే । చఙ్పరే ణౌ యదఙ్గం తస్య యోఽభ్యాసో లఘుపరస్తస్యేత్యాది ప్రాగ్వత్ ॥

(కాశికా) లఘుని ధాత్వక్షరే పరతో యోఽభ్యాసః తస్య చఙ్పరే ణౌ పరతః సనీవ కార్యం భవతి అనగ్లోపే। సన్యతః 7.4.79 ఇత్యుక్తమ్, చఙ్పరేఽపి తథా। అచీకరత్। అపీపచత్। ఓః పుయణ్జ్యపరే 7.4.80 ఇత్యుక్తమ్, చఙ్పరేఽపి తథా। అపీపవత్। అలీలవత్। అజీజవత్। స్రవతిశృణోతిద్రవతిప్రవతిప్లవతిచ్యవతీనాం వా 7.4.81 ఇత్యుక్తమ్, చఙ్పరేఽపి తథా। అసిస్రవత్, అసుస్రవత్। అశిశ్రవత్, అశుశ్రవత్। అదిద్రవత్, అదుద్రవత్। అపిప్రవత్, అపుప్రవత్। అపిప్లవత్,

అపుప్లవత్। అచిచ్యవత్, అచుచ్యవత్। లఘుని ఇతి కిమ్? అతతక్షత్। అరరక్షత్। జాగరయతేః అజజాగరత్। అత్ర కేచిద్ గశబ్దమ్ లఘుమాశ్రిత్య సన్వద్భావమ్ ఇచ్ఛన్తి, సర్వత్రైవ లఘోరానన్తర్యమభ్యాసేన న అస్తీతి వ్యవధానేఽపి వచనప్రామాణ్యాద్ భవితవ్యమ్, తదసత్। యేన న అవ్యవధానం తేన వ్యవహితేఽపి వచనప్రామాణ్యాతిత్యేకేన వ్యవధానమాశ్రీయతే, న పునరనేకేన। యద్యేవమ్, కథమచిక్షణతితి? ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి భవత్యేవం జాతీయకానామ్ ఇత్త్వమ్ ఇతి। యదయం తద్ బాధనార్థం సప్రత్యాదీనామత్వమ్ విదధాతి। చఙ్పరే ఇతి కిమ్? అహం పపచ। పరగ్రహణం కిమ్? చఙి ఏవ కేవలే మా భూత్, అచకమత। అనగ్లోపే ఇతి కిమ్? అచకథత్। దృషదమాఖ్యాతవానదదృషత్। వాదితవన్తం ప్రయోజితవానవీవదదిత్యత్ర యోఽసౌ ణౌ ణేర్లోపో నాసావగ్లోప ఇత్యాశ్రీయతే। కిం కారణమ్? చఙ్పరే ఇతి ణిజాతేర్నిమిత్తత్వేన ఆక్షేపాత్, తతోఽన్యస్య అకో లోపః పరిగృహ్యతే। మీమాదీనామత్ర గ్రహణాత్ సన్వద్భావేన అభ్యాసలోపో న భవతి ఇత్యుక్తమ్। కిం చ సన్వతితి సనాశ్రయం కార్యమతిదిశ్యతే, న చ లోపః సనమ్ ఏవ అపేక్షతే, కిం తర్హి, ఇస్భావాద్యపి। తదభావాతమీమపతిత్యాదౌ అభ్యాసలోపో న భవిష్యతి।

.

౨317. సన్యతః [౭.4.౭౯]

సని సప్తమీ-ద్వివచనమ్ అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసస్యాత ఇకారః స్యాత్సని ॥

(కాశికా) సని పరతోఽకారాన్తాభ్యాసస్య ఇకారాదేశో భవతి। పిపక్షతి। యియక్షతి। తిష్ఠాసతి। పిపాసతి। సని ఇతి కిమ్? పపాచ। అతః ఇతి కిమ్? లులూషతి। తపరకరణం కిమ్? పాపచిషతే।

.

౨318. దీర్ఘో లఘోః [౭.4.౯4]

దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లఘోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లఘోరభ్యాసస్య దీర్ఘః స్యాత్సన్వద్భావవిషయే । అచీకమత ॥ ణిఙభావపక్షే ।కమేశ్చ్లేశ్చఙ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ ణేరభావాన్న దీర్ఘసన్వద్భావౌ । అచక్రమత ॥ సంజ్ఞాయాః కార్యకాలత్వాదఙ్గం యత్ర ద్విరుచ్యతే ॥ తత్రైవ దీర్ఘః సన్వచ్చ నానేకాక్షితి మాధవః ॥ 1 ॥ చకాస్త్యర్థాపత్యూపర్ణోత్యాదౌ నాఙ్గం ద్విరుచ్యతే ॥ కిం త్వస్యావయవః కశ్చిత్తస్మాదేకాక్షిదం ద్వయమ్ ॥ 2 ॥ వస్తుతోఽఙ్గస్యావయవో యోఽభ్యాస ఇతి వర్ణనాత్ ॥ ఊర్ణౌ దీర్ఘోఽర్థాపయతౌ ద్వయం

స్యాదితి మన్మహే ॥ 3 ॥ చకాస్తౌ తూభయమిదం న స్యాత్స్యాచ్చ వ్యవస్థయా । ణేర్విశేష్యం సన్నిహితం లఘునీత్యఙ్గమేవ వా ॥ 4 ॥ ఇతి వ్యాఖ్యావికల్పస్య కైయటేనైవ వర్ణనాత్ ॥ ణేరగ్లోపేఽపి సంబన్ధస్త్వగితామపి సిద్ధయే ॥ 5 ॥

(కాశికా) దీర్ఘో భవతి లఘోః అభ్యాసస్య లఘుని ణౌ చఙ్పరే అనగ్లోపే। అచీకరత్। అజీహరత్। అలీలవత్। అపీపచత్। లఘోః ఇతి కిమ్? అబిభ్రజత్। లఘుని ఇత్యేవ, అతతక్షత్। అరరక్షత్। చఙి ఇత్యేవ, అహం పపచ। పరే ఇత్యేవ, అచకమత। అనగ్లోపే ఇత్యేవ, అచకథత్।

.

౨౩౧౯. యే విభాషా [6.4.43]

యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జనసనఖనామాత్వం వా స్యాద్యదౌ క్ఙితి । సాయాత్ । సన్యాత్ । 465 అమ గత్యాదిషు కనీ దీప్తికాన్తిత్యత్ర గతేః పరయోః శబ్దసంభక్త్యోరాదిశబ్దేన సంగ్రహః । అమతి । ఆమ । 466 ద్రమ 467 హమ్మ 468 మీమృ గతౌ । ద్రమతి । దద్రామ । హ్మ్యన్త - (కౌముదీ-2288) ఇతి న వృద్ధిః । అద్రమీత్ । హమ్మతి । జహమ్మ । మీమతి । మిమీత । మిమీమ । అయం శబ్దే చ । 469 చము 470 ఛము 471 జము 472 ఝము అదనే ॥

(కాశికా) యకారాదౌ క్ఙితి ప్రత్యయే పరతో జనసనఖనామాకార ఆదేశో భవతి విభాషా। జాయతే, జన్యతే। జాజాయతే, జఞ్జన్యతే। సాయతే, సన్యతే। సాసాయతే, సంసన్యతే। ఖాయతే, ఖన్యతే। చాఖాయతే, చఙ్ఖన్యతే। జనేః శ్యని జ్ఞాజనోర్జా 7.3.79 ఇతి నిత్యం జాదేశో భవతి।

.

౨౩౨౦. ష్ఠివుక్లమ్యాచమాం శితి [7.3.75]

ష్ఠివుక్లముచమామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ శితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామచో దీర్ఘః స్యాచ్ఛితి ।ఆఙి చమ ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆచామతి । ఆఙి కిమ్ । చమతి । విచమతి । అచమీత్ । జిమిం కేచిత్పఠన్తి । జేమతి । 473 క్రము పాదవిక్షేపే ॥

(కాశికా) ష్ఠివు క్లమి ఆచమ్ ఇత్యేతేషాం దీర్ఘో భవతి శితి పరతః। ష్ఠీవతి। క్లము క్లామతి। ఆచమాచామతి। క్లమిగ్రహణమ్ శబర్థమ్। చమేరాఙ్పూర్వస్య గ్రహణమ్। ఇహ మా భూత్, వమతి। విచమతి।

.

౭౩౭౧. వా భ్రాశభ్లాశభ్రముక్రముక్లముత్రసిత్రుటిలషః [౩.౧.౭౦]

వా అవ్యయమ్ భ్రాశ-భ్లాశ-భ్రము-క్రము-క్లము-త్రసి-త్రుటి-లషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

కర్త్తరి సార్వధాతుకే భ్రాశ-భ్లాశ-భ్రము-క్రము-క్లము-త్రసి-త్రుటి-లషః ధాతోః పరః శ్యన్ వా

(సి.కౌ) ఏభ్యః శ్యన్వా స్యాత్కర్త్రర్థే సార్వధాతుకే పరే ॥

(కాశికా) ఉభయత్ర విభాషేయమ్। టుభ్రాశృ, దుభ్లాశృ దీప్తౌ, భ్రము అనవస్థానే, భ్రము చలనే, ద్వయోరపి గ్రహణమ్, క్రము పాదవిక్షేపే, క్లము గ్లానౌ, త్రసీ ఉద్వేగే, త్రుటీ ఛేదనే, లష కాన్తౌ, ఏతేభ్యో వా శ్యన్ ప్రత్యయో భవతి। భ్రాశ్యతే, భ్రాశతే। భ్లాశ్యతే, భ్లాశతే। భ్రామ్యతి, భ్రమతి। క్రామ్యతి, క్రామతి। క్లామ్యతి, క్లామతి। త్రస్యతి, త్రసతి। త్రుట్యతి, త్రుటతి। లష్యతి, లషతి।

.

౭౩౭౨. క్రమః పరస్మైపదేషు [౭.౩.౭౬]

క్రమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరస్మైపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) క్రమేర్దీర్ఘః స్యాత్పరస్మైపదపరే శితి । క్రామ్యతి । క్రామతి । చక్రామ । క్రామ్యతు । క్రామతు ॥

(కాశికా) క్రమః పరస్మైపదపరే శితి పరతో దీర్ఘో భవతి। క్రామతి, క్రామతః, క్రామన్తి। పరస్మైపదేషు ఇతి కిమ్? ఆక్రమతే ఆదిత్యః। ఇహ ఉత్క్రామ, సఙ్క్రామ ఇతి హేర్లుకి కృతే న లుమతాఙ్గస్య 1.1.66 ఇతి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధాత్ దీర్ఘో న ప్రాప్నోతి? న ఏష దోషః। లుమతాశబ్దేన లుప్తే య దఙ్గం తస్య కార్యే స ప్రతిషేధః। న చ హౌ క్రమిరఙ్గమ్, కిం తర్హి, శపి।

.

౭౩౭౩. స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తే [౭.౨.౩౬]

స్నుక్రమోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అనాత్మనేపదనిమిత్తే ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అత్రైవేట్ । అక్రమీత్ ।అథ రేవత్యన్తా అనుదాత్తేతః ॥ 474 అయ 475 వయ 476 పయ 477 మయ 478 చయ 479 తయ 480 ణయ గతౌ । అయతే ॥

(కాశికా) నియమార్థమ్ ఇదమ్। స్నుక్రమోః ఆర్ధధాతుకస్య వలాదేః ఇడాగమో భవతి, న చేత్ స్నుక్రమీ ఆత్మనేపదస్య నిమిత్తం భవతః। క్వ చ తావాత్మనేపదస్య నిమిత్తమ్? యత్ర ఆత్మనేపదం తదాశ్రయం భవతి, భావకర్మకర్మకర్తృకర్మవ్యతిహారాః క్రమేర్వృత్త్యాదయశ్చ। తేన అయమ్ సత్యాత్మనేపదే ప్రతిషేధో భవతి న అసతీతి। ప్రతిషేధఫలం చ ఇదం సూత్రమ్। స్నుక్రమోరుదిత్వాతిట్ సిద్ధ ఏవ। ప్రస్నవితా। ప్రస్నవితుమ్। ప్రస్నవితవ్యమ్। ప్రక్రమితా। ప్రక్రమితుమ్। ప్రక్రమితవ్యమ్।

అనాత్మనేపదనిమిత్తే ఇతి కిమ్? ప్రస్నోషీష్ట। ప్రక్రంసీష్ట। ప్రస్నోష్యతే। ప్రక్రంస్యతే। ప్రసుస్నూషిష్యతే। ప్రచిక్రంసిష్యతే। సర్వత్ర ఏవ అత్ర స్నౌతిః క్రమిశ్చ ఆత్మనేపదస్య నిమిత్తమ్। సనన్తాదపి పూర్వవత్సనః 1.3.62 ఇతి ఆత్మనేపదం విధీయతే। నిమిత్తగ్రహణం కిమ్? సీయుడాదేస్ తత్పరపరస్య చ ప్రతిషేధార్థమ్। ఇహ తు ప్రస్నవితేవాచరతీతి ప్రస్నవిత్రీయతే ఇతి క్యఙతమాత్మనేపదస్య నిమిత్తమ్, న స్నౌతిః। క్రమేస్ తు కర్తర్యాత్మనేపదవిషయాదసత్యాత్మనేపదే కృతి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రక్రన్తా। ఉపక్రన్తా। కర్తరి ఇతి కిమ్? ప్రక్రమితవ్యమ్। ఉపక్రమితవ్యమ్। ఆత్మనేపదవిషయాతితి కిమ్? నిష్క్రమితిఆ। స్నౌతేః సని కితి చ ప్రత్యయే శ్ర్యుకః కితి 7.2.11, సని గ్రహగుహోశ్చ 7.2.12 ఇత్యేవ ప్రతిషేధో భవతి। ప్రసుస్నూషతి। ప్రస్నుతః। ప్రస్నుతవాన్।

.

౭౩౭౪. దయాయాసశ్చ [౩.౧.౩౭]

దయాయాసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) దయ అయ ఆస్ ఏభ్య ఆమ్ స్యాల్లిటి । అయాంచక్రే । అయేత । అయిషీష్ట ॥

(కాశికా) దయ దానగతిరక్షణేషు, అయ గతౌ, ఆస ఉపవేషనే, ఏతేభ్యశ్చ లిటి పరత ఆమ్ ప్రత్యయో భవతి। దయఞ్చక్రే। పలాయాఞ్ చక్రే। ఆసాఞ్ చక్రే।

.

౭౩౭౫. విభాషేటః [౮.౩.౭౯]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇటః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇణః పరో య ఇట్ తతః పరేషాం షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధస్య వా మూర్ధన్యః స్యాత్ । అయిషీఢ్వమ్ । అయిషీధ్వమ్ । ఆయిఢ్వమ్ । ఆయిఢ్వమ్ । ఆయిధ్వమ్ ॥

(కాశికా) ఇణః పరస్మాతిట ఉత్తరేషాం షీధ్వంలుఙ్లిటాం యో ధకారః తస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి విభాషా। లవిషీఢ్వమ్, లవిషీధ్వమ్। పవిషీఢవమ్, పవిషీధ్వమ్। లుఙ్ అలవిఢవమ్, అలవిధ్వమ్। లిట్ లులువిఢ్వే, లులువిధ్వే। ఇణః ఇత్యేవ, ఆసిషీధ్వమ్। అథ ఇహ కథం భవితవ్యమ్, ఉపదిదీయిధ్వే? కేచిదాహుః, ఇణన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య ఇట ఆనన్తర్యం యుటా వ్యవహితమ్ ఇతి న భవితవ్యం ఢత్వేన ఇతి। అపరేషాం దర్శనమ్, అఙ్గాతితి నివృత్తమ్, ఇణః ఇత్యనువర్తతే, తతశ్చ యకారాదేవ ఇనః పరోఽనన్తరః ఇటితి పక్షే భవితవ్యం మూర్ధన్యేన ఇతి।

.

౨౩౨౬. ఉపసర్గస్యాయతౌ [౮.౨.౧౯]

ఉపసర్గస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అయతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అయతిపరస్యోపసర్గస్య యో రేఫస్తస్య లత్వం స్యాత్ । ప్లాయతే । పలాయతే । నిస్దుసోరుత్వస్యాసిద్ధత్వాన్న లత్వమ్ । నిరయతే । దురయతే । నిర్దురోస్తు । నిలయతే । దులయతే । ప్రత్యయ ఇతి త్విణో రూపమ్ । అథ కథముదయతి వితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జావితి మాఘః । ఇటకిటకటీ ఇత్యత్ర ప్రశ్లిష్టస్య భవిష్యతి । యద్వా । [(పరిభాషా -) అనుదాత్తేత్త్వలక్షణమాత్మనేపదమనిత్యమ్] । చక్షిఙో ఙిత్కరణాజ్జ్ఞాపకాత్ । వాదిత్వాత్ । వవయే । పేయే । మేయే । చేయే । తేయే । ప్రణయతే । నేయే । 481 దయ దానగతిరక్షణహింసాదానేషు । ఆదానం గ్రహణమ్ । దయాంచక్రే । 482 రయ గతౌ । 483 ఊయీ తన్తుసన్తానే । ఊయాంచక్రే । 484 పూయీ విశరణే దుర్గన్ధే చ । పూయతే । పుపూయే । 485 క్నూయీ శబ్దే ఉన్దే చ । చుక్నూయే । 486 క్ష్మాయీ విధూననే । చక్ష్మాయే । 487 స్ఫాయీ 488 ఓప్యాయీ వృద్ధౌ । స్ఫాయతే । పస్ఫాయే । ప్యాయతే ॥

(కాశికా) అయతౌ పరతః ఉపసర్గస్య యో రేఫః తస్య లకారః ఆదేశో భవతి। ప్లాయతే। పలాయతే। అత్ర చ యోఽయమ్ ఏకాదేశః, తస్య స్థానివద్భావాదయతేః ఉపసర్గస్య చ విభాగే సతి, యది అయతిగ్రహణం రేఫస్య విశేషణమ్, తదా యేన న అవ్యవధానం తేన వ్యవహితేఽపి వచనప్రామాణ్యాతితి ఏకేన వర్ణేన వ్యవధానేఽపి లత్వం భవతి। తథా చ పల్యయతే ఇత్యత్రాపి భవతి। ఉపసర్గవిశేషణే తు అయతిగ్రహణే సిద్ధమ్ ఏవ ఏతత్ సర్వమ్, ప్రతేరపి తు వ్యవహితేఽపి ప్రాప్నోతి। తత్ర కేషాంచిద్ దర్శనం భవితవ్యమ్ ఏవ ప్లత్యయతే ఇతి। ప్రథమపక్షదర్శనాభినిష్టాస్తు ప్రత్యయతే ఇత్యేవ భవతీతి మన్యన్తే। అపరే తు ప్రతిశబ్దోపసృష్టస్య అయతేః ప్రయోగమ్ ఏవ న ఇచ్ఛన్తి। నిస్ దుసిత్యేతయోస్ తు రుత్వస్య అసిద్ధత్వాల్ లత్వేన న ఏవ భవితబ్యమ్। నిరయణమ్। దురయణమ్।

.

౨౩౨౭. లిడ్యఙోశ్చ [౬.౧.౨౯]

లిట్-యఙోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) లిటి యఙి చ ప్యాయః పీభావః స్యాత్ । పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్పీశబ్దస్యద్విత్వమ్ । ఏరనేకాచః - (కౌముదీ-272) ఇతి యణ్ । పిప్యే । పిప్యాతే । పిప్యరే ॥

(కాశికా) విభాషా ఇతి నివృత్తమ్। ప్యాయః పీ 6.1.28 ఇత్యేతత్ చశబ్దేన అనుకృష్యతే। లిటి యఙి చ పరతః ప్యాయః పీ ఇత్యయమాదేశో భవతి। ఆపిప్యే, ఆపిప్యాతే, ఆపిప్యిరే। పరత్వాత్ పీభావే కృతే

పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్ ద్విర్వచనమ్, ఏరనేకాచః ఇతి యణాదేశః। యజి ఆపేపీయతే, ఆపేపీయేతే, అపేపీయన్తే।

.

౭౩౭౮. దీపజనబుధపూరితాయిప్యాయిభ్యోఽన్యతరస్యామ్ [3.1.61]

దీప-జన-బుధ-పూరి-తాయి-ప్యాయిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యశ్చ్లేశ్చిణ్వా స్యాదేకవచనే తశబ్దే పరే ॥

(కాశికా) చిణ్ తే ఇతి వర్తతే। దీపీ దీప్తౌ, జనీ ప్రాదుర్భావే, బుధ అవగమనే, పూరీ ఆప్యాయనే, తాయృ సన్తానపాలనయోః, ఓప్యాఽయీ వృద్ధౌ, ఏతేభ్యః పరస్య చ్లేః తశబ్దే పరతోఽన్యతరస్యాం చిణాదేశో భవతి। అదీపి, అదీపిష్ట। అజని, అజనిష్ట। అబోధి, అబుద్ధ। అపూరి, అపూరిష్ట। అతాయి, అతాయిష్ట। అప్యాయి, అప్యాయిష్ట।

.

౭౩౭౯. చిణో లుక్ [6.4.104]

చిణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

చిణః లుక్

(సి.కౌ) చిణః పరస్య లుక్ స్యాత్ । అప్యాయి । అప్యాయిష్ట । 489 తాయృ సన్తానపాలనయోః । సన్తానః ప్రబన్ధః । తాయతే । తతాయే । అతాయి । అతాయిష్ట । 490 శల చలనసంవరణయోః । 491 వల 492 వల్ల సంవరణే సంచరణే చ । వవలే । వవల్లే । 493 మల 494 మల్ల ధారణే । మేలే । మమల్లే । 495 భల 496 భల్ల పరిభాషణహింసాదానేషు । బభలే । బభల్లే । 497 కల శబ్దసంఖ్యానయోః । కలతే । చకలే । 498 కల్ల అవ్యక్తే శబ్దే । కల్లతే । అశబ్దే ఇతి స్వామీ । అశబ్దస్తూష్ణీంభావ ఇతి చ । 499 తేవృ 500 దేవృ 501 షేవృ 502 గేవృ 503 మ్లేవృ 504 పేవృ 505 మేవృ 506 గ్లేవృ సేవనే । పరినివిభ్యః - (కౌముదీ-2275) ఇతి షత్వమ్ । పరిషేవతే । సిషేవే । అయం సోపదేశోఽపీతి న్యాసకారాదయః । తద్భాష్యవిరుద్ధమ్ । గేవతే । జిగేవే । జిగ్లేవే । పిపేవే । మేవతే । మ్లేవతే । శేవృ ఖేవృ కేవృ ఇత్యప్యేకే । 507 రేవృ ప్లవగతౌ । ప్లవగతిః ప్లుతగతిః రేవతే ॥ అథావత్యన్తాః పరస్మైపదినః ॥ 508 మవ్య బన్ధనే । మమవ్య । 509 సూర్క్ష్య 510 ఈర్క్ష్య 511 ఈర్ష్య ఈర్ష్యార్థాః । 512 హయ గతౌ । అహయీత్ । యాన్తాత్వాన్నవృద్ధిః । 513 శుచ్య అభిషవే । అవయవానాం శిథిలీకరణం సురాయాః సన్ధానం వాఽభిషవః స్నానం చ । శుశుచ్య । చుచ్య ఇత్యేకే । 514 హర్య గతికాన్త్యోః । జహర్య 515 అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు । అలతి । ఆల ॥

(కాశికా) చిణ ఉత్తరస్య ప్రత్యయస్య లుగ్ భవతి। అకారి। అహారి। అలావి। అపాచి। అకారితరామ్, అహారితమామ్ ఇత్యత్ర తలోపస్య అసిద్ధత్వాత్ తరప్తమపోర్న లుగ్ భవతి। చిణో లుకిత్యేతద్ విషయభేదాద్ భిద్యతే।

.

౨౩౩౦. అతో ల్రాన్తస్య [౭.౨.౨]

అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ల్ర లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)అన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ల్రేతి లుప్తషష్ఠీకమ్ । అతః సమీపౌ యౌ ల్రౌ తదన్తస్యాఙ్గస్యాతో వృద్ధిః స్యాత్పరస్మైపదపరే సిచి । నేటి (కౌముదీ-2268) ఇతి నిషేధస్యాఅతో హలాదేః - (కౌముదీ-2284) ఇతి వికల్పస్య చాపవాదః । మా భవానాలీత్ । అయం స్వరితేదిత్యేకే । తన్మతే, అలతే ఇత్యాద్యపి । 516 ఞిఫలా విశరణే । తృఫల - (కౌముదీ-2301) ఇత్యేత్వమ్ । ఫేలతుః । ఫేలుః । అఫాలీత్ । 517 మీల 518 శ్మీల 519 స్మీల 520 క్ష్మీల నిమేషణే । నిమేషణం సంకోచః । ద్వితీయస్తాలవ్యాదిః । తృతీయో దన్త్యాదిః । 521 పీల ప్రతిష్టమ్భే । ప్రతిష్టమ్భో రోధనమ్ । 522 ణీల వర్ణే । 523 శీల సమాధౌ । శీలతి । 524 కీల బన్ధనే 525 కూల ఆవరణే । 526 శూల రుజాయాం సంఘోషే చ । 527 తూల నిష్కర్షే । నిష్కర్షో నిష్కోషణమ్ । తచ్చాన్తర్గతస్య బహిర్నిః సారణమ్ । తుతూల । 528 పూల సంఘాతే । 529 మూల ప్రతిష్ఠాయామ్ । 530 ఫల నిష్పత్తౌ । ఫేలతుః । ఫేలుః । 531 చుల్ల భావకరణే । భావకరణమభిప్రాయావిష్కారః । 532 ఫుల్ల వికసనే । 533 చిల్ల శైథిల్యే భావకరణే చ । 534 తిల గతౌ । తేలతి । తిల్ల ఇత్యేకే । తిల్లతి । 535 వేల్ృ 536 చేల్ృ 537 కేల్ృ 538 ఖేల్ృ 539 క్ష్వేల్ృ 540 వేల్ల చలనే । పఞ్చ ఋదితః । షష్ఠో లోపధః । 541 పేల్ృ 542 ఫేల్ృ 543 శేల్ృ గతౌ । షేల్ృ ఇత్యేకే । 544 స్ఖల సంచలనే । చస్కాల । అస్ఖాలీత్ । 545 ఖల సంచయే । 546 గల అదనే । గలతి । అగాలీత్ । 547 షల గతౌ । సలతి । 548 దల విశరణే । 549 శ్వల 550 శ్వల్ల ఆశుగమనే । శశ్వాల । అశ్వాలీత్ । అశ్వల్లీత్ । 551 ఖోల్ృ 552 ఖోర్ఋ గతిప్రతిఘాతే । ఖోలతి । ఖోరతి । 553 ధోర్ఋ గతిచాతుర్యే । ధోరతి । 554 త్సర ఛద్మగతౌ । తత్సార । అత్సారీత్ । 555 క్మర హూర్చ్ఛనే । చక్మార । 556 అభ్ర 557 వభ్ర 558 మభ్ర 559 చర గత్యర్థాః । చరతిర్భక్షణేఽపి । అభ్రతి । ఆనభ్ర । మా భవానభ్రీత్ । అఙ్గాన్త్యరేఫస్యాతః సమీపత్వాభావాన్నవృద్ధిః । 560 ష్ఠివు నిరసనే । ష్ఠివుక్లము - (కౌముదీ-2320) ఇతి దీర్ఘః । ష్ఠీవతి । అస్య ద్వితీయస్థకారష్ఠకారో వేతి వృత్తిః । తిష్ఠేవ । తిష్ఠివతుః । తిష్ఠివుః । టిష్ఠేవ । టిష్ఠివతుః । టిష్ఠివుః । హలి చ (కౌముదీ-354) ఇతి దీర్ఘః । ష్ఠీవ్యాత్ । 561 జి జయే । అయమజన్తేషు పఠితుం యుక్తః । జయ ఉత్కర్షప్రాప్తిః । అకర్మకోఽయమ్ । జయతి ॥

(కాశికా) రేఫలకారౌ యావతః అన్తౌ సమీపౌ తదన్తస్య అఙ్గస్య అత ఏవ స్థానే వృద్ధిః భవతి। క్షర అక్షారీత్। త్సర అత్సారీత్। జ్వల అజ్వాలీత్। హ్మల అహ్మలీత్। అతో హలాదేర్లఘోః 7.2.7 ఇతి వికల్పస్య అయమపవాదః। అతః ఇతి కిమ్? న్యఖోరీత్। న్యమీలీత్। ల్రాన్తస్య ఇతి కిమ్? మా భవానటీత్। మా భవానశీత్। అన్తగ్రహణం కిమ్? అవభ్రీత్। అశ్వల్లీత్। అత్ర యౌ రేఫలకారౌ అఙ్గస్య అన్తౌ న తావతః సమీపౌ।

.

౭౩౩౧. సన్లిటోర్జేః [౭.౩.౫౭]

సన్లిటోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ జేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జయతేః సన్లిణ్నిమిత్తో యోఽభ్యాసస్తతః పరస్య కుత్వం స్యాత్ । జిగాయ । జిగ్యతుః । జిగ్యుః । జిగయిథ । జిగేథ । జిగాయ । జిగయ । జిగ్యివ । జిగ్యిమ । జేతా । జీయాత్ । అజైషీత్ । 562 జీవ ప్రాణధారణే । జిజీవ । 563 పీవ 564 మీవ 565 తీవ 566 ణీవ స్థౌల్యే । పిపీవ । మిమీవ । తితీవ । నినీవ । 567 క్షివు 568 క్షేవు నిరసనే 569 ఉర్వీ 570 తుర్వీ 571 థుర్వీ 572 దుర్వీ 573 ధుర్వీ హింసార్థాః । ఊర్వాంచకార । ఉపధాయాం చ (కౌముదీ-2265) ఇతి దీర్ఘః । తుతూర్వ । 574 గుర్వీ ఉద్యమనే । గూర్వతి । జుగూర్వ । 575 ముర్వీ బన్ధనే । 576 పుర్వ 577 పర్వ 578 మర్వ పూరణే । 579 చర్వ అదనే । 580 భర్వ హింసాయామ్ । 581 కర్వ 582 ఖర్వ 583 గర్వ దర్పే । 584 అర్వ 585 శర్వ 586 షర్వ హింసాయామ్ । ఆనర్వ । శర్వతి । సర్వతి । 587 ఇవి వ్యాప్తౌ । ఇన్వతి । ఇన్వాంచకార । 588 పివి 589 మివి 590 ణివి సేచనే । తృతీయో మూర్ధన్యోష్మాదిరిత్యేకే । సేవన ఇతి తరఙ్గిణ్యామ్ । పిన్వతి । పిపిన్వ । 591 హివి 592 దివి । 593 ధివి 594 జివి ప్రాణనార్థాః । హిన్వతి । దిన్వతి ॥

(కాశికా) సని లిటి చ ప్రత్యయే జేః అఙ్గస్య యోఽభ్యాసః తస్మాదుత్తరస్య కవర్గాఽదేశో భవతి। జిగీషతి। జిగాయ। సన్లిటోః ఇతి కిమ్? జేజీయతే। జినాతేః సమ్ప్రసారణే కృతే యద్యపి జిర్భవతి, తథాపి లాక్షణికత్వాత్ తస్య గ్రహణం న భవతి, జిజ్యతుః, జిజ్యుః ఇత్యేవ భవతి।

.

౭౩౩౨. ధిన్వికృణ్వ్యోర చ [౩.౧.౮౦]

ధిన్వి-కృణ్వ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే ధిన్వి-కృణ్వ్యోః ఉః అః చ

(సి.కౌ) అనయోరకారోఽన్తాదేశః స్యాదుప్రత్యయశ్చ శబ్విషయే । అతో లోపః (కౌముదీ-2308) । తస్య స్థానివద్భావాల్లఘూపధగుణో న । ఉప్రత్యయస్య పిత్సు గుణః । ధినోతి । ధినుతః । ధిన్వతి ॥

(కాశికా) హివి, ధివి జివి ప్రీణనార్థాః, కృవి హింసాకరణయోః, ఇత్యేతయోః ధాత్వోః ఉప్రత్యయో భవతి, అకారశ్చ అన్తాదేశః। ధినోతి। కృణోతి। అతో లోపస్య స్థానివద్భావాత్ గుణో న భవతి।

.

2333. లోపశ్చాస్యాన్యతరస్యాం మ్వోః [6.4.107]

లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మ్-వోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

అస్య అసంయోగపూర్వస్య ఉతః ప్రత్యయస్య మ్వోః అన్యతరస్యామ్ లోపః

(సి.కౌ) అసంయోగపూర్వో యః ప్రత్యయోకారస్తదన్తస్యాఙ్గస్య లోపో వా స్యాత్ మ్వోః పరయోః । ధిన్వః ధినువః । ధిన్మః । ధినుమః । మిపి తు పత్వాద్గుణః । ధినోమి ॥

(కాశికా) యోఽయముకారోఽసంయోగపూర్వః తదన్తస్య ప్రత్యయస్య అన్యతరస్యాం లోపో భవతి వకారమకారాదౌ ప్రత్యయే పరతః. సున్వః, సునువః. సున్మః, సునుమః. తన్వః, తనువః. తన్మః, అనుమః. ప్రత్యయస్య ఇత్యేవ, యువః. యుమః. అసంయోగపూర్వస్య ఇత్యేవ, శక్నువః. శక్నుమః. లుకితి వర్తమానే లోపగ్రహణమన్త్యలోపార్థమ్.

.

2334. ఉతశ్చ ప్రత్యయాదసంయోగపూర్వాత్ [6.4.106]

ఉతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ప్రత్యయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అసంయోగపూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అసంయోగపూర్వాత్ ఉతః ప్రత్యయాత్ హేః లుక్

(సి.కౌ) అసంయోగపూర్వో యః ప్రత్యయోకారస్తదన్తాదఙ్గాత్పరస్యహేర్లుక్ స్యాత్ । ధిను । నిత్యత్వాదుకారలోపాత్పూర్వమాట్ । ధినవావ । ధినవామ । జిన్వతి । ఇత్యాది । 595 రివి 596 రవి 597 ధవి గత్యర్థాః । రిణ్వతి । రణ్వతి । ధన్వతి । 598 కృవి హింసాకరణయోశ్చ । చకారాద్గతౌ । కృణోతీత్యాది ధినోతివత్ । అయం స్వాదౌ చ । 599 మవ బన్ధనే । మవతి । మేవతుః । మేవుః । అమవీత్ । అమావీత్ । 600 అవ రక్షణగతికాన్తిప్రీతితృప్త్యవగమప్రవేశశ్రవణస్వామ్యర్థయాచనక్రియేచ్ఛాదీప్త్యవప్త్యాలిఙ్గనహింసాదానభాగవృద్ధిషు । అవతి । ఆవ । మా భవానవీత్ । 601 ధావు గతిశుద్ధ్యోః । స్వరితేత్ । ధావతి । ధావతే

। దధావ । దధావే ॥ అథోష్మాన్తా ఆత్మనేపదినః । 602 ధుక్ష 603 ధిక్ష సందీపనక్లేశనజీవనేషు । ధుక్షతే । దుధుక్షే । ధిక్షతే । దిధిక్షే । 604 వృక్ష వరణే । వృక్షతే వవృక్షే । 605 శిక్ష విద్యోపాదానే । శిక్షతే । 606 భిక్ష భిక్షాయామలాభే లాభే చ । భిక్షతే । 607 క్లేశ అవ్యక్తాయాం వాచి । బాధన ఇతి దుర్గః । క్లేశతే చిక్లేశే । 608 దక్ష వృద్ధౌ శీఘ్రార్థే చ । దక్షతే । దదక్షే । 609 దీక్ష మౌణ్డ్యేజ్యోపనయననియమవ్రతాదేశేషు । దీక్షతే । దిదీక్షే । 610 ఈక్ష దర్శనే । ఈక్షాంచక్రే । 611 ఈష గతిహింసాదర్శనేషు । ఈషాంచక్రే । 612 భాష వ్యక్తాయాం వాచి । భాషతే । 613 వర్ష స్నేహనే । దన్త్యోష్ఠ్యాదిః । వవర్షే । 614 గేష్వృ అన్విచ్ఛాయామ్ । గ్లేష్వృ ఇత్యేకే । అన్విచ్ఛా అన్వేషణమ్ । జిగేషే । 615 పేష్వృ ప్రయత్నే పేషతే । 616 జేష్వృ 617 ణేష్వృ 618 ఏష్వృ 619 ప్రేష్వృ గతౌ । జేషతే । నేషతే । ఏషాంచక్రే । పిప్రేషే । 620 రేష్వృ 621 హేష్వృ 622 హ్రేష్వృ అవ్యక్తే శబ్దే । ఆద్యో వృకశబ్దే । తతో ద్వావశ్వశబ్దే । రేషతే । హేషతే । హ్రేషతే । 623 కాస్వృ శబ్దకుత్సాయామ్ । కాసాంచక్రే । 624 భాస్వృ దీప్తౌ । బభాసే । 625 ణాస్వృ 626 రాస్వృ శబ్దే । నాసతే । ప్రణాసతే । 627 ణస కౌటిల్యే । నసతే । 628 భ్యస భయే । భ్యసతే । బభ్యసే । 629 ఆఙః శసి ఇచ్ఛాయామ్ । ఆశంసతే । ఆశశంసే । 630 గ్రసు 631 గ్లసు అదనే । జగ్రసే । జగ్లసే । 632 ఈహ చేష్టాయామ్ । ఈహాంచక్రే । 633 వహి 634 మహి వృద్ధౌ । బంహతే । బబంహే । మంహతే । 635 అహి గతౌ । అంహతే । ఆనంహే । 636 గర్హ 637 గల్హ కుత్సాయామ్ । జగర్హే । జగల్హే । 638 బర్హ 639 బల్హ ప్రాధాన్యే । ఓష్ఠ్యాదీ । 640 వర్హ 641 వల్హ పరిభాషణహింసాచ్ఛాదనేషు । దన్త్యోష్ఠ్యాదీ । కేచిత్తు పూర్వయోర్దన్త్యోష్ఠ్యాదితామనయోరోష్ఠ్యాదితాం చాహుః । 642 ప్లిహ గతౌ । పిప్లిహే । 643 వేహృ 644 జేహృ 645 బాహృ ప్రయత్నే । ఆద్యో దన్త్యోష్ఠ్యాదిః । అన్త్యః కేవలేష్ఠ్యాదీ ఇత్యపరే । జేహతిర్గత్యర్థోఽపి । బబాహే । 646 ద్రాహృ నిద్రాక్షయే । నిక్షేపే ఇత్యేకే । 647 కాశృ దీప్తౌ । చకాశే । 648 ఊహ వితర్కే । ఊహాంచక్రే । 649 గాహూ విలోడనే । గాహతే । జగాహే । జగాహిషే । జఘాక్షే । జగాహిఢ్వే । జగాహిధ్వే । జఘాఢ్వే । గాహితా ॥

(కాశికా) ఉకారో యోఽసంయోగపూర్వః తదన్తాత్ ప్రత్యయాదుత్తరస్య హేర్లుక్ భవతి। చిను। సును। కురు। ఉతః ఇతి కిమ్? లునీహి। పునీహి। ప్రత్యయాతితి కిమ్? యుహి। రుహి। అసంయోగపూర్వాతితి కిమ్? ప్రాప్నుహి। రాధ్నుహి। తక్ష్ణుహి। ఉతశ్చ ప్రత్యయాచ్ ఛన్దోవావచనమ్। ఉతశ్చ ప్రత్యయాదిత్యత్ర ఛన్దసి వా ఇతి వక్తవ్యమ్। ఆతనుహి యాతుధానాన్। ధినుహి యజ్ఞపతిమ్। తేన మా భగినం కృణు।

.

2335. ఢో ఢే లోపః [8.3.13]

ఢః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఢే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఢః ఢే లోపః

(సి.కౌ) ఢస్య లోపః స్యాడ్ఢే పరే । గాఢా । గాహిష్యన్తే । ఘాక్ష్యతే । గాహిషీష్ట । ఘాక్షీష్ట । అగాహిష్ట । అగాఢ । అఘాక్షాతామ్ । అఘాక్షత । అగాఢాః । అఘాఢ్వమ్ । అఘాక్షి । 650 గృహూ గర్హణే । గర్హతే । జగృహే ।ఋదుపధేభ్యో లిటః కిత్వం గుణాత్పూర్వవిప్రతిషేధేన (వార్తికమ్) ॥ జగృహిషే । జఘృక్షే । జఘృఢ్వే । గర్హితా । గర్ఢా । గర్హిష్యతే । ఘర్క్ష్యతే । గర్హిషీష్ట । ఘృక్షీష్ట । లుఙి । అగర్హిష్ట । ఇడభావే ॥

(కాశికా) ఢకారస్య ఢకారే లోపో భవతి। సత్యపి పదాధికారే తస్య అసమ్భవాదపదాన్తస్య ఢకారస్య అయం లోపో విజ్ఞాయతే। లీఢమ్। ఉపాగూఢమ్। ష్టుత్వస్య అత్ర సిద్ధత్వమాశ్రయాద్ ద్రష్టవ్యమ్। శ్వలిడ్ ఢౌ కతే ఇత్యత్ర తు జశ్త్వే కృతే కార్యం న అస్తీతి లోపాభావః। న చ ఢలోపో జశ్త్వాపవాదో విజ్ఞాతుం శక్యతే, తస్య హి లీఢాదిః విషయః సమ్భవతి। తత్ర హి శ్రుతికృతమానన్తర్యమస్తి। శాస్త్రకృతం తు యదా నానన్తర్యం ష్టుత్వస్య అసిద్ధత్వేన ప్రాప్తమ్, తత్ తు సూత్రకరణసామర్థ్యాద్ బాధ్యతే। శ్వలిడ్ ఢౌకతే ఇత్యత్ర తు న శ్రుతికృతమనన్తర్యమ్, న శాస్త్రకృతమ్ ఇతి అవిషయోఽయం ఢలోపస్య।

.

౭336. శల ఇగుపధాదనిటః క్సః [3.1.45]

శలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇగుపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనిటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ క్సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇగుపధాత్ శలః చ్లేః అనిటః క్సః

(సి.కౌ) ఇగుపధో యః శలన్తస్తస్మాదనిటశ్చలేః క్సాదేశః స్యాత్ । అఘృక్షత ।

(కాశికా) శలన్తో యో ధాతురిగుపధస్ తస్మాత్ పరస్య చ్లేః అనిటః క్స ఆదేశో భవతి। దుహ అధుక్షత్। లిహ అలిక్షత్। శలః ఇతి కిమ్? అభైత్సీత్। అచ్ఛైత్సీత్। ఇగుపధాతితి కిమ్? అధాక్షీత్। అనిటః ఇతి కిమ్? అకోషీత్। అమోషీత్।

.

౭337. క్సస్యాచి [7.3.72]

క్సస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజాదౌ తఙి క్సస్య లోపః స్యాత్ । అలోఽన్త్యస్య- (కౌముదీ-42) । అఘృక్షాతామ్ । అఘృక్షన్త । 651 గ్లహ చ । గ్లహతే । 652 ఘుషి కాన్తికరణే । ఘుంషతే । జుఘుంషే । కేచిద్ఘషేత్యదుపధం పఠన్తి ॥

(కాశికా) క్షస్యజాదౌ ప్రత్యయే లోపో భవతి। అధుక్షాతామ్। అధుక్షాథామ్। అధుక్షి। అచి ఇతి కిమ్? అధుక్షత్। అధుక్షతామ్। కకారవతః ఉపాదానం కిమ్? ఇహ మా భూత్, ఉత్సౌ। ఉత్సాః। వత్సౌ। వత్సాః।

.

౭338. అక్షోఽన్యతరస్యామ్ [3.1.75]

అక్షః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే అక్షః శ్నుః అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) అక్షో వా శ్నుప్రత్యయః స్యాత్కర్త్రర్థే పరే । పక్షే శప్ । అక్ష్ణోతి । అక్ష్ణుతః । అక్ష్ణువన్తః । అక్షతి । అక్షతః । అక్షన్తి । ఆనక్ష । ఆనక్షిథ । ఆనష్ట । అక్షితా । అష్టా । అక్షిష్యతి । స్కోః - (కౌముదీ-380) ఇతి కలోపః । షఢోః కః సి (కౌముదీ-295) । అక్ష్యతి । అక్ష్ణోతు । అక్ష్ణుహి । అక్ష్ణవాని । అక్ష్ణోత్ । ఆక్ష్ణువమ్ । అక్ష్ణుయాత్ । అక్ష్యాత్ । ఊదిత్వాద్వేట్ । నేటి (కౌముదీ-2268) । మా భవానక్షీత్ । అక్షిష్టామ్ । అక్షిషుః । ఇడభావే తు మా భవానాక్షీత్ । ఆష్టామ్ । ఆక్షుః । 655 తక్షూ 656 త్వక్షూ తనుకరణే ॥

(కాశికా) అక్షూ వ్యాప్తౌ। భౌవాదికః। అస్మాదన్యతరస్యాం శ్నుప్రత్యయో భవతి। అక్ష్ణోతి, అక్షతి।

.

౭339. తనూకరణే తక్షః [3.1.76]

తనూకరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తక్షః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే తనూకరణే తక్షః శ్నుః అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) శ్నుః స్యాద్వాశబ్విషయే । తక్ష్ణోతి తక్షతి వా కాష్ఠమ్ । తతక్షిథ । తతష్ఠ । అతక్షీత్ । అతక్షిష్టామ్ । అతాక్షీత్ । అతాష్టామ్ । తనూకరణే కిమ్ । వాగ్భిః సంతక్షతి । భర్త్సయతీత్యర్థః । 657 ఉక్ష సేచనే । ఉక్షాంచకార । 658 రక్ష పాలనే । 659 ణిక్ష చుమ్బనే । ప్రణిక్షతి । 660 తృక్ష 661 ష్ట్రక్ష 662 ణక్ష గతౌ । తృక్షతి । స్తృక్షతి । నక్షతి । 663 వక్ష రోషే । సంఘాత ఇత్యేకే । 664 మృక్ష సంఘాతే మ్రక్ష ఇత్యేకే । 665 తక్ష త్వచనే । త్వచనం సంవరణం త్వచోగ్రహణం చ । పక్ష పరిగ్రహ ఇత్యేకే । 666 సూర్క్ష ఆదరే । సుసూర్క్ష । అనాదర ఇతి తు క్వాచిత్కోఽపపాఠః । అవజ్ఞావహేలనమసూర్క్షణమిత్యమరః । 667 కాక్షి 668 వాక్షి 669 మాక్షి కాఙ్క్షాయామ్ । 670 ద్రాక్షి 671 ధ్రాక్షి 672 ధ్వాక్షి ఘోరవాసితే చ । 673 చూష పానే । చుచూష । 674 తూష తుష్టౌ । 675 పూష వృద్ధౌ । 676 మూష స్తేయే । 677 లూష 678 రూష భూషాయామ్ । 679 శూష ప్రసవే । ప్రసవోఽభ్యనుజ్ఞానమ్ । తాలవ్యోష్మాదిః ॥ 680 యూష హింసాయామ్ । 681 జూష చ । 682 భూష అలంకారే । భూషతి । 683 ఊష రుజాయామ్ । ఊషాంచకార । 684 ఈష ఉఞ్ఛే । 685

కష 686 ఖష 687 శిష 688 జష 689 ఝష 690 శష 691 వష 692 మష 693 రుష 694 రిష హింసార్థాః । తృతీయషష్ఠౌ తాలవ్యోష్మాదీ । సప్తమో దన్త్యోష్మాదిః । చకాస । చఖాష । శిశేష । శిశేషిథ । శేష్టా । క్సః । అశిక్షత్ । అశేక్ష్యత్ । జేషతుః । జఝుషతుః । శేషతుః । వవషతుః । మేషతుః ॥

(కాశికా) తక్షూ త్వక్షూ తనూకరణే, అస్మాత్ తనూకరణే వర్తమానాతనతరస్యాం శ్ను ప్రత్యయో భవతి। అనేకార్థత్వాద్ ధాతూనాం విశేషణోపాదానమ్। తక్ష్ణోతి కాష్ఠమ్, తక్షతి కాష్ఠమ్। తనూకరణే ఇతి కిమ్? సంతక్షతి వాగ్భిః।

.

2340. తీషసహలుభరుషరిషః [7.2.48]

తి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇషసహలుభరుషరిషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇచ్ఛత్యాదేః పరస్య తాదేరార్ధధాతుకస్యేడ్వా స్యాత్ । రోషితా । రోష్టా । రోషిష్యతి । రేషితా । రేష్టా । రేషిష్యతి । 695 భష భర్త్సనే । ఇక్ష భర్త్సనం శ్వరవః । భషతి । బభాష । 696 ఉష దాహే । ఓషతి ॥

(కాశికా) తకారాదావార్ధధాతుకే ఇషు సహ లుభ రుష ఇత్యేతేభ్యో వా ఇడాగమో భవతి। ఇషు ఏష్టా, ఏషితా। ఇషు ఇచ్ఛాయామ్ ఇత్యస్య అయం వికల్ప ఇష్యతే। యస్ తు ఇష గతౌ ఇతి దైవాదికః, తస్య ప్రేషితా, ప్రేషితుమ్, ప్రేషితవ్యమ్ ఇతి నిత్యం భవతి। యోఽపి ఇష ఆభీక్ష్ణ్యే ఇతి కృయాదౌ పఠ్యతే, తస్య అప్యేవమ్ ఏవ। తదర్థమ్ ఏవ తీషసహ ఇతి సూత్రే కేచితుదితమిషం పఠన్తి। సహ సోఢా, సహితా। లుభ లోబ్ధా, లోభితా। రుష రోష్టా, రోషితా। రిష రేష్టా, రేషితా। తీతి కిమ్? ఏషిష్యతి।

.

2341. ఉషవిదజాగృభ్యోఽన్యతరస్యామ్ [3.1.38]

ఉష-విద-జాగృభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో లిట్యామ్వా స్యాత్ । ఓషాంచకార । ఉవోష । ఊషతుః । ఉవోషిథ । 697 జిషు 698 విషు 699 మిషు సేచనే । జిజేష । క్రాదినియమాదిట్ । వివేషిథ । వివిషివ । వేష్టా । వేక్ష్యతి । అవిక్షత్ । 700 పుష పుష్టౌ । పోషతి । పోషితా । పోషిష్యతి । అపోషీత్ । అనిట్కేషు పుష్యేతి శ్యనా నిర్దేసాదయం నేట్ । అతో న క్సః । అజ్విధౌ దైవాదికస్య గ్రహణాన్నాఙ్ । 701 శ్రిషు 702 శ్లిషు 703 ప్రుషు 704 ప్లుషు దాహే । శ్రేషతి । శిశ్రేష । శ్రేషితా । శ్లేషతి । శిశ్లేష । శ్లేషితా । అయమపి సేట్ । అనిట్సు దైవాదికస్యైవ గ్రహణమితి కైయటాదయః । యత్త్వనిట్కారికాన్యాసే

ద్వయోర్గ్రహణమిత్యుక్తం తత్స్వోక్తివిరోధాద్గ్రన్థాన్తరవిరోధాచ్చోపేక్ష్యమ్ । పుప్రోష । పుప్లోష । 705 పృషు 706 వృషు 707 మృషు సేచనే । మృషు సహనే చ । ఇతరౌ హింసాసంక్లేశనయోశ్చ । పర్షతి । పపర్ష । పృష్యాత్ । 708 ఘృషు సంఘర్షే । 709 హృషు అలీకే । 710 తుస 711 హ్రస 712 హ్లస 713 రస శబ్దే । తుతోస । జహ్రాస । జహ్లాస । రరాస । 714 లస శ్లేషణక్రీడనయోః । 715 ఘస్లృ అదనే । అయం న సార్వత్రికః । లిట్యన్యతరస్యామ్ (కౌముదీ-2424) ఇత్యాదేర్ఘస్లాదేశవిధానాత్ । తతశ్చ యత్ర లిఙం వచనం వాస్తి తత్రైవాస్య ప్రయోగః । అత్రైవ పాఠః శపి పరస్మైపదే లిఙ్గమ్ । లృదిత్కరణమఙి । అనిట్కారికాసు పాఠో వలాద్యార్ధాతుకే । క్మరచి తు విశిష్యోపాదానమ్ । ఘసతి । ఘస్తా ॥

(కాశికా) ఉష దాహే, విద జ్ఞానే, జగృ నిద్రాక్షయే, ఏతేభ్యో లిటి పరతోఽన్యతరస్యామామ్ ప్రత్యయో భవతి। ఓషాఞ్చకార, ఉవోష। విదాఞ్చకార, వివేద। జాగరాఞ్చకార, జజాగార। విదేరదన్తత్వప్రతిజ్ఞానాదామి గుణో న భవతి।

.

౭౩౪౭. సః స్యార్ద్ధధాతుకే [౭.౪.౪౯]

సః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆర్ద్ధధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సః అఙ్గస్య ఆర్ధధాతుకే సి తః

(సి.కౌ) సస్య తః స్యాత్సాదావార్ధధాతుకే । ఘత్స్యతి । ఘసతు । అఘసత్ । ఘసేత్ । లిఙాద్యభావాదాశిష్యస్యాప్రయోగః ॥

(కాశికా) సకారాన్తస్య అఙ్గస్య సకారాదౌ ఆర్ధధాతుకే పరతః తకారాదేశో భవతి। వత్స్యతి। అవత్స్యత్। వివత్సతి। జిఘత్సతి। సః ఇతి కిమ్? వక్ష్యతి। సి ఇతి కిమ్? ఘాసః। వాసః। ఆర్ధధాతుకే ఇతి కిమ్? ఆస్సే। వస్సే।

.

౭౩౪౩. పుషాదిద్యుతాద్యృదితః పరస్మైపదేషు [3.1.55]

పుషాది-ద్యుతాది-ఌదితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పరస్మైపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

పుషాది-ద్యుతాది-ఌదితః చ్లేః పరస్మైపదేషు అఙ్

(సి.కౌ) శ్యన్వికరణపుషాదేర్ద్యుతాదేర్లృదితశ్చ పరస్య చ్లేరఙ స్యాత్పరస్మైపదేషు । అఘసత్ । 716 జర్జ 717 చర్చ 718 ఝర్ఝ పరిభాషణహింసాతర్జనేషు । 719 పిస్సృ 720 పేస్సృ గతౌ । పిపిసతుః । పపేసతుః । 721 హసే హసనే । ఏదిత్త్వాన్న వృద్ధిః । అహసీత్ । 722 ణిశ సమాధౌ । తాలవ్యోష్మాన్తః । ప్రణేశతి । 723 మిశ 724 మశ శబ్దే రోషకృతే చ । తాలవ్యోష్మాన్తౌ । 725 శవ గతౌ ।

దన్తయోష్ఠ్యాన్తస్తాలవ్యోష్మాదిః । శవతి । అశవీత్ । అశావీత్ । 726 శశ ప్లుతగతౌ । తాలవ్యోష్మాద్యన్తః । శశాశ । శేశతుః । శేశుః । శేశిథ । 727 శసు హింసాయామ్ । దన్త్యోష్మాన్తః । న శసదద - (కౌముదీ-2263) ఇత్యేత్త్వం న । శశసతుః । శశసుః । శశసిథ । 728 శంసు స్తుతౌ । అయం దుర్గతావపీతి దుర్గః । నృశంసో ఘాతుకః క్రూర ఇత్యమరః । శశంస । ఆశిషి నలోపః । శస్యాత్ । 729 చహ పరికల్కనే । కల్కనం శాఠ్యమ్ । అచహీత్ । 730 మహ పూజాయామ్ । అమహీత్ । 731 రహ త్యాగే । 732 రహి గతౌ । రంహతి । రంహ్యాత్ । 733 దృహ 734 దృహి 735 బృహ 736 బృహి వృద్ధౌ । దర్హతి । దదర్హ । దదృహతుః । దృంహతి । బర్హతి । బృంహతి । బృహి శబ్దే చ । బృంహితం కరిగర్జితమ్ । బృహిర్ ఇత్యేకే । అబృహత్ । అబర్హీత్ । 737 తుహిర్ 738 దుహిర్ 739 ఉహిర్ అర్దనే । తోహతి । తుతోహ । అతుహత్ । అతోహీత్ । దోహతి । దుదోహ । అదుహత్ । అదోహీత్ । అనిట్కారికాస్వస్య దుహేర్గ్రహణం నేచ్ఛన్తి । ఓహతి । ఉవోహ । ఊహతుః । ఓహితా । మాభవానుహత్ । ఔహీత్ । 740 అర్హ పూజాయామ్ । ఆనర్హ ॥

(కాశికా) ద్యుతాదిభ్యశ్చ ధాతుభ్యః పరస్య చ్లేః పరస్మైపదేషు పరతః అఙాదేశో భవతి। పుషాదిర్దివాద్యన్తర్గణో గృహ్యతే, న భ్వాదిక్ర్యాద్యన్తర్గణః। పుష అపుషత్। ద్యుతాది అద్యుతత్। అశ్వితత్। ల్̐దిద్భ్యఃగమ్లృ అగమత్। శక్లృ అశకత్। పరస్మైపదేషు ఇతి కిమ్? వ్యద్యోతిష్ట। అలోటిష్ట।

.

2344. ద్యుతిస్వాప్యోః సమ్ప్రసారణమ్ [७.4.67]

ద్యుతిస్వాప్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ సమ్ప్రసారణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోరభ్యాసస్య సంప్రసారణం స్యాత్ । దిద్యుతే । దిద్యుతాతే । ద్యోతితా ॥

(కాశికా) ద్యుతి స్వాపి ఇత్యేతయోః అభ్యాసస్య సమ్ప్రసారణం భవతి। విదిద్యుతే। వ్యదిద్యుతత్। విదిద్యోతిషతే। విదిద్యుతిషతే। విదేద్యుత్యతే। స్వాపేః సుష్వాపయిషతి। స్వాపిః ణ్యన్తో గృహ్యతే, తస్య అభ్యాసనిమిత్తేన ప్రత్యయేన ఆనన్తర్యే సతి సమ్ప్రసారనమ్ ఇష్యతే। ఇహ న భవతి, స్వాపయతేర్ణ్వుల్ స్వాపకః, తస్మాత్ క్యచి స్వాపకీయతి, స్వాపకీయతే, సన్ సిష్వాపకీయిషి।

.

2345. ద్యుద్భ్యో లుఙి [1.3.91]

ద్యుద్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ లుఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్యుతాదిభ్యో లుఙః పరస్మైపదం వా స్యాత్ । పుషాదిసూత్రేణ పరస్మైపదేఽఙ్ । అద్యుతత్ । అద్యోతిష్ట । 742 శ్వితా వర్ణే । శ్వేతతే । శిశ్వితే । అశ్వితత్ । అశ్వేతిష్ట । 743 ఞిమిదా స్నేహనే । మేదతే ॥

(కాశికా) వా ఇత్యేవ। ద్యుత దీప్తౌ। తత్సాహచర్యాద్ లుఠాదయోఽపి కృపూ పర్యన్తాస్ తథా ఏవ వ్యపదిశ్యన్తే। బహువచననిర్దేశాదాద్యర్థో భవతి। అనుదాత్తేత్త్వాన్ నిత్యమ్ ఏవ ఆత్మనేపదే ప్రాప్తే ద్యుతాదిభ్యో లుఙి వా పరస్మైపదం భవతి। వ్యద్యుతత్, వ్యద్యోతిష్ట। అలుఠత్, అలోఠిష్ట। లుఙి ఇతి కిమ్? ద్యోతతే।

.

2346. మిదేర్గుణః [7.3.82]

మిదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మిదేరికో గుణః స్యాదిత్సంజ్ఞకశకారాదౌ ప్రత్యయే । ఏశ ఆదిశిత్త్వాభావాన్నాభావేన గుణః । మిమిదే । అమిదత్ । అమేదిష్ట । 744 ఞిష్విదా స్నేహనమోచనయోః । మోహనయోరిత్యేకే । స్వేదతే । సిష్విదే । అస్విదత్ । అస్వేదిష్ట । ఞిక్ష్విదా చేత్యేకే । అక్ష్విదత్ । అక్ష్వేదిష్ట । 745 రుచ దీప్తావభిప్రీతౌ చ । రోచతే సూర్యః । హరయే । రోచతే భక్తిః । అరుచత్ । అరోచిష్ట । 746 ఘుట పరివర్తనే । ఘోటతే । జుఘుటే । అఘుటత్ । అఘోటిష్ట । 747 రుట 748 లుట 749 లుఠ ప్రతిఘాతే అరుటత్ । అరోటిష్ట । 750 శుభ దీప్తౌ । 751 క్షుభ సంచలనే । 752 ణభ 753 తుభ హింసాయామ్ । ఆద్యోఽభావేఽపి । నభన్తామన్యకే సమే । మా భూవన్నన్యకే సర్వే ఇతి నిరుక్తమ్ । అనభత్ । అనభిష్ట । అతుభత్ । అతోభిష్ట । ఇమౌ దివాదీ క్ర్యాదీ చ । 754 స్రంసు 755 ధ్వంసు 756 భ్రంసు అవస్రంసనే । ధ్వంసు గతౌ చ । అఙి నలోపః । అస్రసత్ । అస్రంసిష్ట । నాస్రసత్కరిణాం గ్రైవమితి రఘుకావ్యే । భ్రంశు ఇత్యపి కేచిత్పేఠుః । అత్ర తృతీయ ఏవ తాలవ్యాన్త ఇత్యన్యే । భ్రశు భ్రంశు అధః పతన ఇతి దివాదౌ । 757 స్రమ్భు విశ్వాసే । అస్రభత్ । అస్రమ్భిష్ట । దన్త్యాదిరయమ్ । తాలవ్యాదిస్తు ప్రమాదే గతః । 758 వృతు వర్తనే । వర్తతే ॥

(కాశికా) మిదేరఙ్గస్య ఇకో గుణో భవతి శితి ప్రత్యయే పరతః। మేద్యతి, మేద్యతః, మేద్యన్తి। శితి ఇత్యేవ, మిద్యతే।

.

౨౩౪౭. వృద్భ్యః స్యసనోః [౧.౩.౯౨]

వృద్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ స్యసనోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) వృతాదిభ్యః పరస్మైపదం వా స్యాత్స్యే సని చ ॥

(కాశికా) ద్యుతాదిష్వేవ వృతాదయః పఠ్యన్తే। వృతు వర్తతే, వృధు వృద్ధౌ శృధు శబ్దకుత్సాయామ్, స్యన్దూ ప్రస్రవణే, కృపూ సామర్థ్యే, ఏతేభ్యో ధాతుభ్యః స్యే సని చ పరతో వా పరస్మైపదం భవతి। వృత్ వర్త్స్యతి। అవర్త్స్యత్। వివృత్సతి। వర్తిష్యతే। అవర్తిష్యత। వివర్తిషతే। వృద్ః వర్త్స్యతి। అవర్త్స్యత్। వివృత్సతి। వర్ధిష్యతే। అవర్ధిష్యత। వివర్ధిషతే। స్యసమోః ఇతి కిమ్? వర్తతే।

.

౨౩౪౮. న వృద్భ్యశ్చతుర్భ్యః [౭.౨.౫౯]

న అవ్యయమ్ వృద్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చతుర్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సకారాదేరార్ధధాతుకస్యేణ్న స్యాత్తఙానయోరభావే । వర్త్స్యతి । వర్తిష్యతే । అవృతత్ । అవర్తిష్ట । అవర్త్స్యత్ । అవర్తిష్యత । 759 వృధు వృద్ధౌ । 760 శృధు శబ్దకుత్సాయామ్ । ఇమౌ వృతివత్ । 761 స్యన్దూ ప్రస్రవణే । స్యన్దతే । సస్యన్దే । సస్యన్దిషే । సస్యన్త్సే । సస్యన్దిధ్వే । సస్యన్ధ్వే । స్యన్దితా । స్యన్తా । వృద్భ్యః స్యసనోః (కౌముదీ-2347) ఇతి పరస్మైపదే కృతే ఊదిల్లక్షణమన్తరఙ్గమపి వికల్పం బాధిత్వా చతుర్గ్రహణసామర్థ్యాత్ న వృద్భ్యః (కౌముదీ-2348) ఇతి నిషేధః । స్యన్త్స్యతి । స్యన్దిష్యతే । స్యన్త్స్యతే । స్యన్దిషీష్ట । స్యన్త్సీష్ట । ద్యుద్భ్యో లుఙి- (కౌముదీ-2347) ఇతి పరస్మైపదపక్షే అఙ్ । నలోపః । అస్యదత్ । అస్యన్దిష్ట । అస్యన్త । అస్యన్సతామ్ । అస్యన్త్స్యత్ । అస్యన్దిష్యత । అస్యన్త్స్యత్ ॥

(కాశికా) వృతాదిభ్యశ్చతుర్భ్యః ఉత్తరస్య సకారాదేరార్ధధాతుకస్య పరస్మైపదేషు ఇడగమో న భవతి। వృత్ వర్త్స్యతి। అవర్త్స్యత్। వివృత్సతి। వృధూ వర్త్స్యతి। అవర్త్స్యత్। వివృత్సతి। శృధూ శర్త్స్యతి। అశర్త్స్యత్। శిశృత్సతి। స్యన్దూ స్యన్త్స్యతి। అస్యన్త్స్యత్। సిస్యన్త్సతి। చతుర్భ్యః ఇతి న వక్తవ్యమ్, వృద్గ్రహణం హి తత్ర ద్యుతాదిపరిసమాప్త్యర్థమ్ క్రియతే కృపూ సామర్థ్యే వృతితి, తదేవ యది వృతాదిసమాప్త్యర్థమపి విజ్ఞాయతే న కిఞ్చిదనిష్టం ప్రాప్నోతి? తత్ క్రియతే స్యన్దేరూదిల్లక్షణమన్తరఙ్గమపి వికల్పం ప్రతిషేధో యథా బాధేత ఇతి। చతుర్గ్రహణే హి సతి తాత్పర్యేణ స్యన్దిః సంనిధాపితో భవతి। పరస్మైపదేషు ఇత్యేవ, వర్తిష్యతే। వర్తిషీష్ట। అవర్తిష్యత। వివర్తిషతే। అత్ర అపి ఆత్మనేపదేన సమానపదస్థేభ్యో వృతాదిభ్య ఇడాగమ ఇష్యతే। అన్యత్ర సర్వత్ర ప్రతిషేధః। కృత్యపి హి పరస్మైపదలుకి చ ప్రతిషేధో భవతి, వివృత్సితా, వివృత్స త్వమ్ ఇతి।

.

౽౩౪౯. అనువిపర్యభినిభ్యః స్యన్దతేరప్రాణిషు [౮.౩.౭౨]

అను-వి-పరి-అభి-నిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ స్యన్దతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అప్రాణిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః పరస్యాప్రాణికర్తృకస్య స్యన్దతేః సస్య షో వా స్యాత్ । అనుష్యన్దతే అనుస్యన్దతే వా జలమ్ । అప్రాణిషు కిమ్ । అనుస్యన్దతే హస్తీ । అప్రాణిష్వితి పర్యుదాసాన్మత్స్యోదకేఅనుష్యన్దేతే ఇత్యత్రాపి పక్షే షత్వం భవత్యేవ । ప్రాణిషు నేత్యుక్తౌ తు న స్యాత్ । 762 కృపూ సామర్థ్యే ॥

(కాశికా) అను వి పరి అభి ని ఇత్యేతేభ్యః ఉత్తరస్య స్యన్దతేః అప్రాణిషు సకారస్య వా మూర్ధన్యాదేశో భవతి। అనుష్యన్దతే। విష్యన్దతే। పరిష్యన్దతే। అభిష్యన్దతే తైలమ్। నిష్యన్దతే। అనుస్యన్దతే। విస్యన్దతే। పరిస్యన్దతే। అభిస్యన్దతే। నిస్యన్దతే। అప్రాణిషు ఇతి కిమ్। అనుస్యన్దతే మత్స్య ఉదకే। ప్రాణ్యప్రాణివిషయస్య అపి స్యన్దతేః అయమ్ వికల్పో భవతి, అనుష్యన్దేతే మత్స్యోదకే, అనుస్యన్దేతే। అప్రాణిషు ఇతి పర్యుదాసోఽయమ్, న ప్రసజ్యప్రతిషేధః।

.

౽౩౫౦. కృపో రో లః [౮.౽.౧౮]

కృపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ రః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కృప ఉ ఇతి ఛేదః । కృపేతి లుప్తషష్ఠీకమ్ । తచ్చావర్తతే । కృపో యో రేఫస్తస్య లః స్యాత్ । కృపేరృకారస్యావయవో యో రేఫసదృశస్తస్య చ లకారసదృశః స్యాత్ । కల్పతే । చకిపే । చకిపిషే । చకిప్సే ఇత్యాది స్యన్దివత్ ॥

(కాశికా) కృపేః ధాతోః రేఫస్య లకారాదేశో భవతి। రః ఇతి శ్రుతిసామాన్యముపాదీయతే। తేన యః కేవలో రేఫో, యశ్చ ఋకారస్థః, తయోర్ద్వయోరపి గ్రహణమ్। లః ఇత్యపి సామన్యమ్ ఏవ। తతోఽయం కేవలస్య రేఫస్య స్థానే లకారాదేశో విధీయతే। ఋకారస్య అప్యేకదేశవికారద్వారేణ లృకారః, ఏవం చ లుటి చ క్లృపః 1.3.93 ఇత్యేవమాదయో నిర్దేశా ఉపపద్యన్తే। కల్ప్తా। కల్ప్తారౌ। కల్ప్తారః। చిక్లృప్సతి। క్లృప్తః। క్లృప్తవాన్। కృపా ఇత్యేతత్కృపేః సమ్ప్రసారణమ్ చేతి భిదాదిషు పాఠాద్ భవతి। తస్య హి కృతసమ్ప్రసారణస్య లాక్షణికత్వాతిహ కృపః ఇతి గ్రహణం న అస్తి। కృపణకృపీటక్రపూరాదయోఽపి క్రపేరేవ ద్రష్టవ్యాః। ఉణాదయో బహులమ్ 3.3.1 ఇతి వా కృపేరేవ లత్వాభావః। వాలమూలలఘ్వసురాలమఙ్గులీనాం వా రో లమాపద్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। వాలః, వారః। మూలమ్, మూరమ్। లఘు, రఘు। అసురః, అసులః। అలమ్, అరమ్। అఙ్గులిః, అఙ్గురిః।

కపిలకాదీనాం సంజ్ఞాఛన్దసోర్వా రో లమాపద్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। కపిరకః, కపిలకః। తిల్పిలీకమ్, తిర్పిరీకమ్। లోమాని, రోమాణి। పాంశురమ్, పాంశులమ్। కర్మ, కల్మ। శుక్రః, శుక్లః। రలయోరేకత్వస్మరణమ్ ఇతి కేచిత్। కిమ్ ఇదమ్ ఏకత్వస్మరణమితి? సమానవిషయత్వమ్ ఏవ తయోః స్మర్యతే ఇత్యర్థః।

.

2351. లుటి చ క్లృపః [1.3.93]

లుటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ క్లృపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లుటి స్యసనోశ్చ క్లృపేః పరస్మైపదం వా స్యాత్ ॥

(కాశికా) వృతాదిత్వాదేవ స్యసనోర్వికల్పః సిద్ధో లుటి విధీయతే। చకారస్తర్హి స్యసనోరనుకర్షణార్థో న వక్తవ్యః, ఏవం తర్హి ఇయం ప్రాప్తిః పూర్వాం ప్రాప్తిం బాధేత, తస్మాత్ చకారః స్యసనోరనుకర్షణార్థః క్రియతే। లుటి చ స్యసనోశ్చ క్లృపేః పరస్మైపదం వా భవతి। కల్ప్తా, కల్ప్తారౌ, కల్ప్తారః। కల్ప్స్యతి। అకల్ప్స్యత్। చిక్లృప్సతి। కల్పితా। కల్పిష్యతే । అకల్పిష్యత। చికల్పిషతే। ॥ ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ॥

.

2352. తాసి చ క్లృపః [7.2.60]

తాసి లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ క్లృపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్లృపేః పరస్య తాసేః సకారాదేరార్ధధాతుకస్య చేణ్న స్యాత్తఙానయోరభావే । కల్ప్తాసి । కల్ప్తాస్థ । కల్పితాసే । కల్ప్తాసే । కల్ప్స్యతి । కల్పిష్యతే । కల్ప్స్యతే । కల్పిషీష్ట । క్లృప్సీష్ట । అక్లృపత్ । అకల్పిష్ట । అక్లృప్త । అకల్ప్స్యత్ । అకల్పిష్యత । అకల్ప్స్యత ॥ వృత్ ॥ వృత్తః సంపూర్ణో ద్యుతాదిర్వృతాదిశ్చేత్యర్థః ॥ అథ త్వరత్యన్తాస్త్రయోదశానుదాత్తేతః షితశ్చ । 763 ఘట చేష్టాయామ్ । ఘటతే । జఘటే । ఘటాదయో మిత ఇతి వక్ష్యమాణేన మిత్సంజ్ఞా । తత్ఫలం తు ణౌ మితాం హ్రస్వః- (కౌముదీ-2568) ఇతి చిణ్ణములోర్దీర్ఘోఽన్యతరస్యామ్ (కౌముదీ-2762) ఇతి చ వక్ష్యతే । ఘటయతి । విఘటయతి । కథం తర్హి కమలవనోద్ఘాటనం కుర్వతే యే । ప్రవిఘాటయితా సముత్పతన్ హరిదశ్వః కమలాకరానివేత్యాది । శృణు । ఘట సంఘాత ఇతి చౌరాదికస్యేదమ్ । న చ తస్యైవార్థవిశేషే మిత్త్వార్థమనువాదోఽయమితి వాచ్యమ్ । నాన్యే మితోఽహేతావితి నిషేధాత్ । అహేతౌ స్వార్థే ణిచి జ్ఞపాదిపఞ్చకవ్యతిరిక్తాశ్చురాదయో మితో నేత్యర్థః । 764 వ్యథ భయసంచలనయోః । వ్యథతే ॥

(కాశికా) కృప ఉత్తరస్య తాసేః సకారాదేశ్చ అర్ధధాతుకస్య పరస్మైపదేషు ఇడాగమో న భవతి। శ్వః కల్ప్తా। కల్ప్స్యతి। అకల్ప్స్యత్। చిక్ల్ప్సతి। పర్స్మైపదేషు ఇత్యేవ, కల్పితాసే। కల్పిష్యతే। కల్పిషీష్ట। అకల్పిష్యత। చికల్పిషతే। క్ల్పేరప్యాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్య ఇడాగమః ఇష్యతే। అన్యత్ర ప్రతిషేధః। కృత్యపి హి పర్సమిపదలుకి చ ప్రతిషేధో భవతి, చిక్ల్ప్సితా, చిక్ల్ప్సు త్వమ్ ఇతి।

.

౨353. వ్యథో లిటి [౭.4.68]

వ్యథః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వ్యథోఽభ్యాసస్య సంప్రసారణం స్యాల్లిటి । హలాదిః శేషాపవాదః । థస్య హలాదిః- శేషేణ నివృత్తిః । వివ్యథే । 765 ప్రథ ప్రఖ్యానే । పప్రథే । 766 ప్రస విస్తారే । పప్రసే । 767 మ్రద మర్దనే । 768 స్ఖద స్ఖదనే । స్ఖదనం విద్రావణమ్ । 769 క్షజి గతిదానయోః । మిత్త్వసామర్థ్యాదనుపధాత్వేఽపి చిణ్ణములోః (కౌముదీ-2762) ఇతి దీర్ఘవికల్పః । అక్షఞ్జి । అక్షాఞ్జి । క్షఞ్జం-క్షఞ్జమ్ । క్షాఞ్జంక్షాఞ్జమ్ । 770 దక్ష గతిహింసనయోః । యోఽయం వృద్ధిశైఘ్ర్యయోరనుదాత్తేత్సు పఠితస్తస్యేహార్థవిశేషే మిత్త్వార్థోఽనువాదః । 771 క్రప కృపాయాం గతౌ । 772 కది 773 క్రది 774 క్లది వైక్లవ్యే । వైకల్య ఇత్యేకే । త్రయోఽప్యనిదిత ఇతి నన్దీ । ఇదిత ఇతి స్వామీ । కదిక్రదీ ఇదితౌ । క్రద క్లదేతి చానిదితావితి మైత్రేయః । కదిక్రదిక్లదీనామాహ్వానరోదనయోః పరస్మైపదిషూక్తానాం పునరిహ పాఠో మిత్త్వార్థ ఆత్మనేపదార్థశ్చ । 775 ఞిత్వరా సంభ్రమే । (గణసూత్రమ్ -) ఘటాదయః షితః । షిత్వాదఙ్ కృత్సువక్ష్యతే ॥ అథ ఫణన్తాః పరస్మైపదినః । 776 జ్వర రోగే । జ్వరతి । జజ్వార । 777 గడ సేచనే । గడతి । జగాడ । 778 హేడ వేష్టనే । హేడృ అనాదర ఇత్యాత్మనేపదిషు గతః స ఏవోత్సృష్టానుబన్ధోఽనూద్యతే అర్థవిశేషే మిత్త్వార్థమ్ । పరస్మైపదిభ్యో జ్వరాదిభ్యః ప్రాగేవానువాదే కర్తవ్యే తన్మధ్యేఽనువాదసామర్థ్యాత్పరస్మైపదమ్ । హేడతి । జిహేడ । హిడయతి । అహిడి । అహీడి । అనాదరే తు హేడయతి । 779 వట 780 భట పరిభాషణే । వట వేష్టనే భట భృతావితి పఠితయోః పరిభాషణే మిత్త్వార్థోఽనువాదః । 781 ణట నృత్తౌ । ఇత్థమేవ పూర్వమపి పఠితమ్ । తత్రాయం వివేకః । పూర్వం పఠితస్య నాట్యమర్థః । యత్కారిషు నటవ్యపదేశః । వాక్యార్థాభినయో నాట్యమ్ । ఘటాదౌ తు నృత్యం నృత్తంచార్థః । యత్కారిషు నర్తకవ్యపదేశః । పదార్థాభినయో నృత్యమ్ । గాత్రవిక్షేపమాత్రం నృత్తమ్ । కేచిత్తు ఘటాదౌ నట నతావితి పఠన్తి । గతావిత్యన్యే । ణోపదేశాపర్యుదాసవాక్యే భాష్యకృతా నాటీతి దీర్ఘపాఠాద్ ఘటాదిర్ణోపదేశ ఏవ । 782 ష్టక ప్రతీఘాతే । స్తకతి । 783 చక తృప్తౌ । తృప్తిప్రతీఘాతయోః పూర్వం పఠితస్య తృప్తిమాత్రే మిత్త్వార్థోఽనువాదః । ఆత్మనేపదిషు పఠితస్య పరస్మైపదిష్వనువాదాత్పరస్మైపదమ్ । 784 కఖే

హసనే । ఏదిత్త్వాన్న వృద్ధిః । అకఖీత్ । 785 రగే శఙ్కాయామ్ । 786 లగే సఙ్గే । 787 హ్రగే 788 హ్లగే 789 షగే 790 ష్ఠగే సంవరణే । 791 కగే నోచ్యతే । అస్యాయమర్థ ఇతి విశిష్య నోచ్యతే । క్రియాసామాన్యార్థత్వాత్ । అనేకార్థత్వాదిత్యన్యే । 792 అక 793 అగ కుటిలాయాం గతౌ । 794 కణ 795 రణ గతౌ । చకాణ । రరాణ । 796 చణ 797 శణ 798 శ్రణ దానే చ । శణ గతావిత్యన్యే । 799 శ్రథ 800 శ్లథ 801 క్రథ 802 క్లథ హింసార్థాః । జాసినిప్రహణ – (కౌముదీ-617) ఇతి సూత్రే క్రాథేతి మిత్త్వేఽపి వృద్ధిర్నిపాత్యతే । క్రాథయతి । మిత్త్వం తు నిపాతనాత్పరత్వాత్ చిణ్ణములోః – (కౌముదీ-2762) ఇతి దీర్ఘే చరితార్థమ్ । అక్రథి । అక్రాథి । క్రథంక్రథమ్ । క్రాథంక్రాథమ్ । 803 వన హింసాయామ్ । వను చ నోచ్యతే । వను ఇత్యపూర్వ ఏవాయం ధాతుర్న తు తానాదికస్యానువాదః । ఉదిత్కరణసామర్థ్యాత్ । తేన క్రియాసామాన్యే వనతీత్యాది । ప్రవనయతి । అనుపసృష్టస్య తు మిత్త్వవికల్పో వక్ష్యతే । 804 జ్వల దీప్తౌ । ఇప్రత్యయార్థం పఠిష్యమాణ ఏవాయం మిత్త్వార్థమనూద్యతే । ప్రజ్వలయతి । 805 హ్వల 806 హ్మల చలనే । ప్రహ్వలయతి । ప్రహ్మలయతి । 807 స్మృ ఆధ్యానే । చిన్తాయాం పఠిష్యమాణస్య ఆధ్యానే మిత్త్వార్థోఽనువాదః । ఆధ్యానముకణ్ఠాపూర్వకం స్మరణమ్ । 808 దృ భయే । దౄ విదారణే ఇతి క్రాదేరయం మిత్త్వార్థోఽనువాదః । దృణన్తం ప్రేరయతి దరయతి । భయాదన్యత్ర దారయతి । ధాత్వన్తరమేవేదమితి మతే తు దరతీత్యాది । కేచిద్ఘటాదౌ అత్స్మృదృత్వర – (కౌముదీ-2566) ఇతి సూత్రే చ దృ ఇతి దీర్ఘస్థానే హ్రస్వం పఠన్తి । తన్నేతి మాధవః । 809 నౄ నయే । క్ర్యాదిషు పఠిష్యమాణస్యానువాదః । నయాదన్యత్ర నారయతి । 810 శ్రా పాకే । శ్రై ఇతి క-కృతాత్వస్య శ్రా ఇత్యాదాదికస్య చ సామాన్యేనానుకరణమ్ । [(పరిభాషా –) లుగ్వికరణయోరలుగ్వికరణస్య] । [(పరిభాషా –) లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవ గ్రహణమ్] ఇతి పరిభాషాభ్యామ్ । శ్రపయతి । విక్లేదయతీత్యర్థః । పాకాదన్యత్ర శ్రాపయతి । స్వేదయతీత్యర్థః ॥ 811 జ్ఞా మారణతోషణనిశామనేషు । నిశామనం చాక్షుషజ్ఞానమితి మాధవః । జ్ఞాపనమాత్రమిత్యన్యే । నిశానేష్వితి పాఠాన్తరమ్ । నిశానం తీక్ష్ణీకరణమ్ । ఏష్వేవార్థేషు జానాతిర్మిత్ । జ్ఞప మిచ్చేతి చురాదౌ । జ్ఞాపనం మారణాదికం చ తస్యార్థః । కథం విజ్ఞాపనా భర్తృషు సిద్ధిమేతీతి । తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్య ఇతి చ । శృణు । మాధవమతేఽచాక్షుషజ్ఞానే మిత్త్వాభావాత్ । జ్ఞాపనమాత్రే మిత్త్వమితి మతే తు జ్ఞా నియోగ ఇతి చౌరాదికస్య । ధాతూనామనేకార్థత్వాత్ । నిశానేష్వితి పఠతాం హరదత్తాదీనాం మతే తు న కాప్యనుపపత్తిః । 812 చలిః కమ్పనే । చల కమ్పనే ఇతి జ్వలాదిః । చలయతి శాఖామ్ । కమ్పనాదన్యత్ర తు శీలం చాలయతి । అన్యథా కరోతీత్యర్థః । హరతీత్యర్థ ఇతి స్వామీ । సూత్రం చాలయతి । క్షిపతీత్యర్థః । 813 ఛదిర్ ఊర్జనే । ఛద అపవారణ ఇతి చౌరాదికస్య స్వార్థే ణిజభావే

మిత్త్వార్థోఽయమనువాదః । అనేకార్థత్వాదూర్జేరర్థే వృత్తిః । ఛదన్తం ప్రయుఙ్క్తే ఛదయతి । బలవన్తం ప్రాణవన్తం వా కరోతీత్యర్థః । అన్యత్ర ఛాదయతి । అపవారయన్తం ప్రయుఙ్క్తే ఇత్యర్థః । స్వార్థే ణిచి తు ఛాదయతి । బలీభవతి, ప్రాణీభవతి, అపవారయతి వేత్యర్థః । 814 లడిః జిహ్వోన్మథనే । లడ విలాస ఇతి పఠితస్య మిత్త్వార్థోఽనువాదః । ఉన్మథనం జ్ఞాపనమ్ । జిహ్వాశబ్దేన షష్ఠీతత్పురుషః । లడయతి జిహ్వామ్ । తృతీయాతత్పురుషో వా । లడయతి జిహ్వయా । అన్యే తు జిహ్వాశబ్దేన తద్వ్యాపారో లక్ష్యతే । సమాహారద్వన్ద్వోఽయమ్ । లడయతి శత్రుమ్ । లడయతి దధి । అన్యత్ర లాడయతి పుత్రమ్ । 815 మదీ హర్షగ్లేపనయోః । గ్లేపనం దైన్యమ్ । దైవాదికస్య మిత్త్వార్థోఽయమనువాదః । మదయతి । హర్షయతి, గ్లేపయతి వేత్యర్థః । అన్యత్ర మాదయతి । చిత్తవికారముత్పాదయతీత్యర్థః । 816 ధ్వన శబ్దే । భావ్యయం మిత్త్వార్థమనూద్యతే । ధ్వనయతి ఘణ్టామ్ । అన్యత్ర ధ్వానయతి । అస్పష్టాక్షరముచ్చారయతీత్యర్థః । అత్ర భోజః । దలి-వలి-స్ఖలి-రణి-ధ్వని-త్రపి-క్షపయశ్చేతి పపాఠ । తత్ర ధ్వనిరణీ ఉదాహృతౌ । దల విశరణే । వల సంవరణే । స్ఖల సంచలనే । త్రపూష్ లజ్జాయామితి గతాః । తేషాం ణౌ । దలయతి । వలయతి । స్ఖలయతి । త్రపయతి । క్షై క్షయే ఇతి వక్ష్యమాణస్యకృతాత్వస్య పుకా నిర్దేశః । క్షపయతి । 817 స్వన అవతేసనే । శబ్దే ఇతి పఠిష్యమాణస్యానువాదః । స్వనయతి । అన్యత్ర స్వానయతి । (గణసూత్రమ్ -) ఘటాదయో మితః । మిత్సంజ్ఞా ఇత్యర్థః । (గణసూత్రమ్ -) జనీజ్యూష్క్నుసురఞ్జోఽమన్తాశ్చ । మిత ఇత్యనువర్తతే । జ్యూషితి షిత్వనిర్దేశాజ్జీర్యతేర్గ్రహణమ్ । జృణాతేస్తు జారయతి । కేచిత్తు జనీ జ్యా ష్ణసు ఇతి పఠిత్వాష్ణసు నిరసనే ఇతి రదైవాదికముదాహరన్తి । (గణసూత్రమ్ -) జ్వలహ్వలహ్మలమమామనుపసర్గాద్వా । ఏషాం మిత్త్వం వా । ప్రాప్తవిభాషేయమ్ । జ్వలయతి । జ్వాలయతి । ఉపసృష్టే తు నిత్యం మిత్త్వమ్ । ప్రజ్వలయతి । కథం తర్హి ప్రాజ్వాలయతి । ఉన్నామయతీతి । ఘయన్తాత్తత్కరోతీతి ణౌ । కథం సంక్రామయతీతి । మితాం హ్రస్వః (కౌముదీ-2568) ఇతి సూత్రే వా చిత్తవిరాగే (కౌముదీ-2605) ఇత్యతో వేత్యనువర్త్య వ్యవస్థితవిభాషాశ్రయణాదితి వత్తికృత్ । ఏతేన రాజో విశ్రామయన్ రాజ్ఞామ్, ధుర్యాన్విశ్రామయేతి స ఇత్యాది వ్యాఖ్యాతమ్ । (గణసూత్రమ్ -) గ్లాస్నావనువమాం చ । అనుపసర్గాదేషాం మిత్త్వం వా స్యాత్ । ఆద్యయోరప్రాప్తే ఇతరయోః ప్రాప్తే విభాషా । (గణసూత్రమ్ -) న కమ్యమిచమామ్ । అమన్తాత్వాత్ప్రాప్తం మిత్తవమేషాం న స్యాత్ । కామయతే । ఆమయతి । చామయతి । 818 శమో దర్శనే (గణసూత్రమ్ -) । శామ్యతిర్దర్శనే మిన్న స్యాత్ । నిశామయతి రూపమ్ । అన్యత్ర తు ప్రణయినో నిశమయ్య వధూః కథాః । కథం తర్హి నిశామయ తదుత్పత్తిం విస్తరాద్గదతో మమేతి । శమ ఆలోచన ఇతి చౌరాదికస్య । ధానూనామనేకార్థత్వాచ్ఛ్రవణే వృత్తిః శామ్యతివత్ । 819 యమో ఉపరివేషణే (గణసూత్రమ్ -) । యచ్ఛతిర్త్తభోజనాతోఽన్యత్ర భిన్న స్యాత్

। ఆయామయతి । ద్రాఘయతి, వ్యాపారయతి వేత్యర్థః । పరివేషణే తు యమయతి బ్రాహ్మణాన్ । భోజయతీత్యర్థః । ప్రయవసితం నియమయన్నిత్యాది తు నియమవచ్ఛబ్దాత్తత్కరోతీతి ణౌ బోధ్యమ్ । (గణసూత్రమ్ -) 820 స్థదిరవపరిభ్యాం చ । మిన్నేత్యేవ । అవస్ఖాదయతి । పరిస్ఖాదయతి । అపావపరిభ్య ఇతి న్యాసకారః । స్వామీ తు న కమీ తి నఞముత్తరత్రిసూత్ర్యామననువర్త్య శమ అదర్శనే ఇతి చిచ్ఛేద । యమస్త్వపరివేషణే మిత్యమాహ । తన్మతే పర్యవసితం నియమయన్నిత్యాది సమ్యగేవ । ఉపసృష్టస్య స్థదేశ్చేదవాదిపూర్వస్యేతి నియమాత్త్వస్ఖాదయతీత్యాహ । తస్మాత్ సూత్రద్వయే ఉదారరణప్రత్యుదాహరణయోర్వ్యత్యాసః ఫలితః । ఇదం చ మతం వృత్తిన్యాసాదివిరోధాదుపేక్ష్యమ్ । 821 ఫణ గతౌ । నేతి నివృత్తమసంభవాత్ । నిషేధాత్పూర్వమసౌ । న పఠితః । ఫణాదికార్యానురోధాత్ ॥

(కాశికా) వ్యర్థేర్లిటి పరతోఽభ్యాసస్య సమ్ప్రసారణం భవతి। వివ్యథే, వివ్యథాతే, వివ్యథిరే। హలాదిః శేషేణ యకారస్య నివృత్తౌ ప్రాప్తాయాం సమ్ప్రసారణం క్రియతే, వకారస్య న సంప్రసారనే సంప్రసారణమ్ 6.1.37 ఇతి ప్రతిషిధ్యతే। లిటి ఇతి కిమ్? వావ్యథ్యతే।

.

2354. ఫణాం చ సప్తానామ్ [6.4.125]

ఫణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్ సప్తానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం వా ఏత్వాభ్యాసలోపౌ స్తః కితి లిటి సేటి థలి చ । ఫేణతుః । ఫేణుః । ఫేణిథ । పఫణతుః । పఫణుః । ఫణయతి ॥ వృత్ ॥ ఘటాదిః సమాప్తః । ఫణేః ప్రాగేవ వృదిత్యేకే । తన్మతే ఫయతీత్యేవ । 822 రాజృ దీప్తౌ । స్వరితేత్ । రాజతి । రాజతే । రేజతుః । రరాజతుః । రేజే । రరాజే । అత ఇత్యనువృత్తావపి విధానసామర్థ్యాదాత ఏత్వమ్ । 823 టుభ్రాజృ 824 టుభ్రాశృ 825 టుభ్లాశృ దీప్తౌ । అనుదాత్తేతః । భ్రాజతేరిహ పాఠః ఫణాదికార్యార్థః । పూర్వం పాఠస్తు వ్రశ్చాదిషత్వాభావార్థః । తత్ర హి రాజిసాహచర్యాత్ ఫణాదేరేవ గ్రహణమ్ । భ్రేజే । బభ్రాజే । వా భ్రాశ - (కౌముదీ-2321) ఇతి శ్యన్వా । భ్రాశ్యతే । భ్రాశతే । భ్రేశే । బభ్రాశే । భ్లాశ్యతే । భ్లాశతే । భ్లేశే । బభ్లాశే । ద్వావపీమౌ తాలవ్యాన్తౌ । 826 స్యము 827 స్వన 828 ధ్వన శబ్దే । స్యమాదయః క్షరత్యన్తాః పరస్మైపదినః । స్యేమతుః । సస్యమతుః । అస్యమీత్ । స్వేనతుః । సస్వనతుః । అస్వానీత్ । అస్వనీత్ । విష్వణతి । అవష్వణతి । సశబ్దం భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః । వేశ్చ స్వనః - (కౌముదీ-2274) ఇతి షత్వమ్ । ఫణాదయో గతాః । దధ్వనతుః । 829 షమ 830 ష్టమ అవైక్లవ్యే ।ససామ । తస్తామ । 831 జ్వల దీప్తౌ । అతో ల్రాన్తస్య (కౌముదీ-2330) అజ్వాలీత్ । 832 చల కమ్పనే । 833 జల ఘాతనే । ఘాతనం తైక్ష్ణ్యమ్ । 834 టల 835 ట్వల వైక్లవ్యే । 836 ష్ఠల స్థానే । 837 హల విలేఖనే । 838

ణల గన్ధే । బన్ధన ఇత్యేకే । 839 పల గతౌ । పలతి । 840 బల ప్రాణనే ధాన్యావారోధనే చ । బలతి । బేలతుః । బేలుః । 841 పుల మహత్త్వే । పోలతి । 842 కుల సంస్త్యానే బన్ధుషు చ । సంస్త్యానం సంఘాతః । బన్ధుశబ్దేన తద్వ్యాపారో గృహ్యతే । కోలతి । చుకోల । 843 శల 844 హుల 845 పత్లృ గతౌ । శశాల । జుహోల । పపాత । పేతతుః । పతితా ॥

(కాశికా) ఫణాదీనాం సప్తానాం ధాతూనామవర్ణస్య స్థానే వా ఏకార ఆదేశో భవతి, అభ్యాసలోపశ్చ లిటి క్ఙితి పరతః థలి చ సేటి। ఫేణతుః। ఫేణుః। ఫేణిథ। పఫణతుః। పఫణుః। పఫణిథ। రేజతుః। రేజుః। రేజిథ। రరాజతుః। రరాజుః। రరాజిథ। భ్రేజే, భ్రేజాతే, భ్రేజిరే। బభ్రాజే, బభ్రాజాతే, బభ్రాజిరే। భ్రేశే, భ్రేశాతే, భ్రేశిరే। బభ్రాశే, బభ్రాశాతే, బభ్రాశిరే। భ్లేశే, భ్లేశాతే, భ్లేశిరే। బభ్లాశే, బభ్లాశాతే, బభ్లాశిరే। స్యేమతుః। స్యేముః। స్యేమిథ। సస్యమతుః। సస్యముః। సస్యమిథ। స్వేనతుః। స్వేనుః। స్వేనిథ। సస్వనతుః। సస్వనుః। సస్వనిథ। సప్తానామ్ ఇతి కిమ్? దధ్వనతుః। దధ్వనుః। దధ్వనిథ।

.

2355. పతః పుమ్ [7.4.19]

పతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పుమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఙి పరే । అపప్తత్ ।నేర్గద - (కౌముదీ-2285) ఇతి ణత్వమ్ । ప్రణ్యపప్తత్ । 846 క్వథే నిష్పాకే । క్వథతి । చక్వాథ । అక్వథీత్ । 847 పథే గతౌ । అపథీత్ । 848 మథే విలోడనే । మేథతుః । అమథీత్ । 849 టువమ ఉద్గిరణే । ఇహైవ నిపాతనాద్వృత ఇత్త్వమితి సుధాకరః । వవామ । వవమతుః । వాదిత్వాదేత్వాభ్యాసలోపౌ న । భాగవృత్తౌ తు వేమతురిత్యాద్యప్యుదాహృతం తద్భాష్యాదౌ న దృష్టమ్ । 850 భ్రము చలనే । వా భ్రాశ - (కౌముదీ-2321) ఇతి శ్యన్వా । భ్రమ్యతి । భ్రమతి । భ్రామ్యతీతి తు దివాదేర్వక్ష్యతే ॥

(కాశికా) పతేరఙ్గస్య పుమాగమో భవతి అఙి పరతః। అపప్తత్, అపప్తతామ్, అపప్తన్।

.

2356. వా జౄభ్రముత్రసామ్ [6.4.124]

వా అవ్యయమ్ జౄ-భ్రము-త్రసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామేత్వాభ్యాసలోపౌ వా స్తః కితి లిటి సేటి థలి చ । భ్రేమతుః । బభ్రమతుః । అభ్రమీత్ । 851 క్షర సంచలనే । అక్షారీత్ ॥ అథ ద్వావనుదాత్తేతౌ । 852 షహ మర్షణే । పరినివిభ్యః - (కౌముదీ-2275) ఇతి షత్వమ్ । పరిషహతే । సేహే । సహితా । తీషసహ - (కౌముదీ-2340) ఇతి వా ఇట్ । ఇడభావే ఢత్వధత్వష్టుత్వఢలోపాః ॥

(కాశికా) జౄష్ భ్రము త్రస ఇత్యేతేషామఙ్గానామతః స్థానే వా ఏకార ఆదేశో భవతి, అభ్యాసలోపశ్చ లిటి క్ఙితి పరతః థలి చ సేటి। జేరతుః। జేరుః। జేరిథ। జజరతుః। జజరుః। జజరిథ। భ్రేమతుః। భ్రేముః। భ్రేమిథ। బభ్రమతుః। బభ్రముః। బభ్రమిథ। త్రేసతుః। త్రేసుః। త్రేసిథ। తత్రసతుః। తత్రసుః। తత్రసిథ।

.

౽357. సహివహోరోదవర్ణస్య [6.3.112]

సహి-వహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఓత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవర్ణస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఉత్తరపదే ఢ్రలోపే సహి-వహోః అవర్ణస్య ఓత్

(సి.కౌ) అనయోరవర్ణస్య ఓత్స్యాడ్ఢలోపే సతి ॥

(కాశికా) సహి వహి ఇత్యేతయోః అవర్ణస్య ఓకార ఆదేశో భవతి ఢ్రలోపే। సోఢా। సోఢుమ్। సోఢవ్యమ్। వోఢా। వోఢుమ్। వోఢవ్యమ్। అవర్ణస్య ఇతి కిమ్? ఊఢః। ఊఢవాన్। వర్ణగ్రహణం కిమ్? కృతాయామపి వృద్ధౌ యథా స్యాత్। ఉదవోఢామ్। ఉదవోఢమ్। తాదపి పరః తపరః, తపరత్వాదాకారస్య గ్రహణం న స్యాత్।

.

౽358. సోఢః [8.3.115]

సోఢః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సోఢ్రరూపస్య సహేః సస్య షత్వం న స్యాత్ । పరిసోఢా ॥

(కాశికా) సహిరయం సోఢభూతో గృహ్యతే। తస్య సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో న భవతి। పరిషోఢః। పరిసోఢుమ్। పరిసోఢవ్యమ్। సోఢభూతగ్రహణం కిమ్? పరిషహతే।

.

౽359. సివాదీనాం వాఽడ్వ్యవాయేఽపి [8.3.71]

సివాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ వా అవ్యయమ్ అడ్వ్యవాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పరినివిభ్యః పరేషాం సివాదీనాం సస్య షో వా స్యాదడ్వ్యవాయేఽపి । పర్యసహత । పర్యషహత । 853 రము క్రీడాయామ్ । రేమే । రేమిషే । రన్తా । రంస్యతే । రంసీష్ట । అరంస్త ॥ అథ కసన్తాః పరస్మైపదినః । 854 షద్ల్బ విశసణగత్యవసాదనేషు ॥

(కాశికా) అనన్తరసూత్రే సివుసహసుట్స్తుస్వఞ్జామ్ ఇతి సివాదయః। సివాదీనామడ్వ్యవాయేఽపి పరినివిభ్యః ఉత్తరస్య సకారస్య వా మూర్ధన్యో భవతి। తథా చిఅవోదాహృతమ్।

.

౭౩౬౦. పాఘ్రాధ్మాస్థామ్నాదాణ్దృశ్యర్త్తిసర్త్తిశదసదాం పిబజిఘ్రధమతిష్ఠమనయచ్ఛపశ్యర్చ్ఛధౌశీయసీదాః [౭.౩.౭౮]

పా(ఘ్రాధ్మాస్థామ్నాదాణ్దృశ్యర్త్తిసర్త్తిశదసదామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

పిబజి(ఘ్రధమతిష్ఠమనయచ్ఛపశ్యర్చ్ఛధౌశీయసీదాః (ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పాదీనాం పిబాదయః స్యురిత్సంజ్ఞకసకారాదౌ ప్రత్యయే పరే । సీదతి । ససాద । సేదతుః । సేదిథ । ససత్థ । సత్తా । సత్స్యతి । లృదిత్వాదఙ్ । అసదత్ । సదిరప్రతేః (కౌముదీ-2271) । నిషీదతి । న్యషీదత్ ॥

(కాశికా) పా ఘ్రా ధ్మా స్థా మ్నా దాణ్ దృశి అర్త్తి సర్త్తి శద సద ఇత్యేతేషాం పిబ జిఘ్ర ధమ తిష్ఠ మన యచ్ఛ పశ్య ఋచ్ఛ ధౌ శీయ సీద ఇత్యేతే ఆదేశా భవన్తి శితి పరతః। పా పిబతి। ఘ్రా జిఘ్రతి। ధ్మా ధమతి। స్థా తిష్ఠతి। మ్నా మనతి। దాణ్ యచ్ఛతి। దృశి పశ్యతి। అర్త్తి ఋచ్ఛతి। సర్త్తి ధావతి। శద శీయతే। సద సీదతి। పిబతేర్లఘూపధగుణః ప్రాప్నోతి, సః అఙ్గవృత్తే పునర్వృత్తావవిధిర్నిష్ఠితస్య ఇతి న భవతి। అథ వా అకారాన్తోఽయమాదేశః ఆద్యుదాత్తో నిపాత్యతే। సర్త్తేర్వేగితాయాం గతౌ ధావాదేశమ్ ఇచ్ఛన్తి। అన్యత్ర సరతి, అనుసరతి ఇత్యేవ భవతి।

.

౭౩౬౧. సదేః పరస్య లిటి [8.3.118]

సదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సదేరభ్యాసాత్పరస్య షత్వం న స్యాల్లిటి । నిషసాద । నిషేదతుః । 855 శద్ఌ శాతనే । విశీర్ణతాయామయమ్ । శాతనం తు విషయతయా నిర్దిశ్యతే ॥

(కాశికా)

.

౭౩౬౨. శదేః శితః [1.3.60]

శదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శిద్భావినోఽస్మాదాత్మనేపదం స్యాత్ । శీయతే । శశాద । శేదతుః । శేదిథ । శశత్థ । శత్తా । అశదత్ । 856 క్రుశ ఆహ్వానే రోదనే చ । క్రోశతి । క్రోష్టా । శ్లేః క్సః । అక్రుక్షత్ । 857 కుచ సంపర్చనకౌటిల్యప్రతిష్టమ్భవిలేఖనేషు । కోచతి । చుకోచ । 858 బుధ అవగమనే । బోధతి । బోధితా । బోధిష్యతి । 859 రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే చ । రోహతి । రురోహ । రురోహిథ । రోఢా । రోక్ష్యతి । అరుక్షత్ । 860 కస గతౌ । అకాసీత్ । అకసీత్ ॥ 7 ॥ వృత్ । గ్వలాదిగణః సమాప్తః ॥

(కాశికా) శద్లృ శాతనే పరస్మైపదీ, తస్మాదాత్మనేపదం విధీయతే। శదిర్యః శిత్, శిద్భావీ, శితో వా సమ్బన్ధీ తస్మాదాత్మనేపదం భవతి। శీయతే, శీయేతే, శీయన్తే। శితః ఇతి కిమ్? అశత్స్యత్। శత్స్యతి। శిశత్సతి।

.

2363. గమహనజనఖనఘసాం లోపః క్ఙిత్యనఙి [6.4.98]

గమ-హన-జన-ఖన-ఘసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ క్ఙితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

గమ-హన-జన-ఖన-ఘసాముపధాయాః క్ఙితి అచి లోపః అనఙి

(సి.కౌ) ఏషాముపధాయా లోపః స్యాదజాదౌ క్ఙితి న త్వఙి । చఖ్నతుః । యే విభాషా - (కౌముదీ-2319) । ఖాయాత్ । ఖన్యాత్ । 879 చీవృ ఆదానసంవరణయోః । చిచీవ । చిచీవే । 880 చాయ్ృ పూజానిశామనయోః । 881 వ్యయ గతౌ । అవ్యయీత్ । 882 దాశృ దానే । దదాశ । దదాశే । 883 భేషృ భయే । గతావిత్యేకే । భేషతి । భేషతే । 884 భ్రేషృ 885 ���్లేషృ గతౌ । 886 అస గతిదీప్త్యాదానేషు । అసతి । అసతే । ఆస । ఆసే । అయం షాన్తోఽపి । 887 స్పశ బాధనస్పర్శనయోః । స్పర్శనం గ్రన్థనమ్ । స్పశతి । స్పశతే । 888 లష కాన్తౌ । వా భ్రాశ - (కౌముదీ-2321) ఇతి శ్యన్వా । లష్యతి । లషతి । లేషే । 889 చష భక్షణే । 890 ఛష హింసాయామ్ । చచ్ఛషతుః । చచ్ఛషే । 891 ఝుష ఆదానసంవరణయోః । 892 భ్రక్ష 893 భ్లక్ష అదనే । భక్ష ఇతి మైత్రేయః । 894 దాసృ దానే । 895 మాహృ మానే । 896 గుహూ సంవరణే ॥

(కాశికా) గమ హన జన ఖా ఘస ఇత్యేతేషామఙ్గానాముపధాయా లోపో భవత్యజాదౌ ప్రత్యయే క్ఙితి అనఙి పరతః। జగ్మతుః। జగ్ముః। జఘ్నతుః। జఘ్నుః। జజ్ఞే, జజ్ఞాతే, జజ్ఞిరే। చఖ్నతుః। చఖ్నుః। జక్షతుః। జక్షుః। అక్షన్ పితరోఽమోమదన్త పితరః। క్ఙితీతి కిమ్? గమనమ్। హననమ్। అనఙి ఇతి కిమ్? అగమత్। అఘసత్। అచి ఇత్యేవ, గమ్యతే। హన్యతే।

.

2364. ఊదుపధాయా గోహః [6.4.89]

ఊత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉపధాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గోహః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

గోహః ఉపధాయాః ఊత్ అచి

(సి.కౌ) గుహ ఉపధాయా ఊత్స్యాద్గుణహేతావజాదౌ ప్రత్యయే । గూహతి । గూహతే । ఊదిత్త్వాదిడ్వా । గూహితా । గౌఢా । గూహిష్యతి । ఘోక్ష్యతి । గూహేత్ । గుహ్యాత్ । అగూహీత్ । ఇడభావే । క్సః । అఘుక్షత్ ॥

(కాశికా) గోహోఽఙ్గస్య ఉపధాయా ఊకారాదేశో భవతి అజాదౌ ప్రత్యయే పరతః। నిగూహతి। నిగూహకః। సాధునిగూహీ। నిగూహంనిగూహమ్। నిగూహన్తి। గూహో వర్తతే। ఉపధాయాః ఇతి కిమ్? అలః అన్త్యస్య మా భూత్। గోహః ఇతి వికృతగ్రహణం విషయార్థమ్। యత్ర అస్య ఏతద్ రూపం తత్ర ఏవ యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్, నిజుగుహతుః। నిజుగుహుః। అయాదేశప్రతిషేధార్థం చ కేచిదిచ్ఛన్తి। నిగూహ్య గతః ఇత్యూత్వస్య అసిద్ధత్వాద్ ల్యపి లఘుపూర్వాదితి ణేరయాదేశః స్యాత్। వ్యాశ్రయత్వాదేవ అసిద్ధత్వమత్ర న అస్తి, ణావూత్వం, ణ్యన్తస్య చ ల్యప్యయాదేశ ఇతి। అచి ఇత్యేవ, నిగోఢా। నిగోఢుమ్।

.

2365. లుగ్వా దుహదిహలిహగుహామాత్మనేపదే దన్త్యే [7.3.73]

లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్ దుహదిహలిహగుహామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆత్మనేపదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ దన్త్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం క్సస్య లుగ్వా స్యాద్దన్త్యే తఙి । ఢత్వధత్వష్టుత్వఢలోపదీర్ఘాః । అగూఢ । అఘుక్షత । క్సస్యాచి (కౌముదీ-2337) ఇత్యన్తలోపః । అఘుక్షాతామ్ । అఘుక్షన్త । అగుహ్వహి । అఘుక్షావహి । అఘుక్షామహి ।

(కాశికా) దుహ దిహ లిహ గుహ ఇత్యేతేషామఙ్గానామాత్మనేపదే దన్త్యాదౌ పరతః క్సస్య వా లుగ్ భవతి। అదుగ్ధ, అధుక్షత। అధుగ్ధాః, అధుక్షథాః। అదుగ్ధ్వమ్, అధుక్షధ్వమ్। అదుహ్వహి, అధుక్షావహి। దిహ అదిగ్ధ, అధిక్షత। లిహ అలీఢ, అలిక్షత। గుహ న్యగూఢ, న్యఘుక్షత। దుహాదీనామ్ ఇతి కిమ్? వ్యత్యపుక్షత। ఆత్మనేపదే ఇతి కిమ్? అధుక్షత్। దన్త్యే ఇతి కిమ్? అధుక్షామహి। లోప ఇతి వర్తమానే లుగ్గ్రహణం సర్వాదేశార్థమ్। తచ్ చ బహ్వర్థమ్। అన్యత్ర తు అన్త్యస్య ఏవ లోపే కృతే ఝలో ఝలి 8.2.26 ఇతి సకారలోపేన సిధ్యతి। స్థానివద్భావోఽపి అకారలోపస్య న అస్తి, పూర్వత్ర అసిద్ధే న స్థానివతితి। దన్త్యేష్ఠోఽపి వకారో దన్త్య ఇతి గృహ్యతే। యది స న గృహ్యేత తతః తౌగ్రహణమ్ ఏవ అత్ర కృతం స్యాత్।

.

౽౩౬౬. ఋద్ధనోః స్యే [౭.౨.౭౦]

ఋద్ధనోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ స్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋతో హన్తేశ్చ స్యస్య ఇట్ స్యాత్ । భరిష్యతి ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తానాం ధాతూనాం హన్తేశ్చ స్యే ఇడాగమో భవతి। కరిష్యతి। హరిష్యతి। హనిష్యతి। స్వరతేర్వేట్త్వాతృద్ధనోః స్యే ఇత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన। స్వరిష్యతి। తపరకరణం విస్పష్టార్థమ్।

.

౽౩౬౭. రిఙ్ శయగ్లిఙ్క్షు [౭.౪.౽౮]

రిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శయగ్లిఙ్క్షు సప్తమీ-బహువచనమ్

ఋతః అఙ్గస్య అసార్వధాతుకే శయగ్లిఙ్క్షు రిఙ్

(సి.కౌ) శే యకి యాదావార్ధధాతుకే లిఙి చ ఋతో రిఙాదేశః స్యాత్ । రీఙి ప్రకృతే రిఙ్విధిసామర్థ్యాద్దీర్ఘో న । భ్రియాత్ ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తస్య అఙ్గస్య శయకిత్యేతయోః లిఙి చ యకారాదౌ అసార్వధాతుకే పరతో రిఙిత్యయమాదేశో భవతి। శ ఆద్రియతే। ఆధ్రియతే। యక్ క్రియతే। హ్రియతే। లిఙ్ క్రియాత్। హ్రియాత్। రిఙ్వచనం దీర్ఘనివృత్త్యర్థమ్। అసార్వధాతుకే ఇత్యేవ, బిభృయాత్। యి ఇత్యేవ, కృషీష్ట। హృషీష్ట।

.

౽౩౬౮. ఉశ్చ [1.౽.1౽]

ఉః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఋవర్ణాత్పరౌ ఝలాదీ లిఙ్ తఙ్పరః సిచ్చేత్యేతౌ । కితౌ స్తః । భృషీష్ట । భృషీయాస్తామ్ । అభార్షీత్ । అభార్ష్టామ్ । అభార్షుః ॥

(కాశికా) ఋవర్ణాన్తాద్ ధాతోః పరౌ లిఙ్సిచౌ ఆత్మనేపదేషు ఝలాదీ కితౌ భవతః । కృషీష్ట , హృషీష్ట । సిచః ఖల్వపి - అకృత, అహృత । ఝలిత్యేవ - వరిషీష్ట, అవరిష్ట, వౄతో వా 7.2.38 - అవరీష్ట ॥

.

౽౩౬౯. హ్రస్వాదఙ్గాత్ [౮.౽.౽౭]

హ్రస్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఙ్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సిచో లోపః స్యాజ్ఝలి । అభృత । అభృషాతామ్ । అభరిష్యత్ । 899 హృఞ్ హరణే । హరణం ప్రాపణం స్వీకారః స్తేయం నాసనం చ । జహర్థ । జహ్రివ । జహ్రిషే । హర్తా । హరిష్యతి । 900 ధృఞ్

ధారణే । ధరతి । అధార్షీత్ । అధృత । 901 ణీఞ్ ప్రాపణే । నినయిథ । నినేథ । నిన్యిషే ॥ అథాజన్తాః పరస్మైపదినః ॥ 902 ధేట్ పానే । ధయతి ॥

(కాశికా) హ్రస్వాన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య లోపో భవతి ఝలి పరతః। అకృత। అకృథాః। అహృత। అహృథాః। హ్రస్వాతితి కిమ్? అచ్యోష్ట। అప్లోష్ట। అఙ్గాతితి కిమ్? అలావిష్టామ్। అలావిషుః। ఝలి ఇత్యేవ, అకృషాతామ్। అకృషత। అయమపి సిచ ఏవ లోపః, తేన ఇహ న భవతి, ద్విష్టరామ్, ద్విష్టమామ్ ఇతి। సుజన్తాద్ ద్విశబ్దాత్ తరప్తమపౌ, అద్రవ్యప్రకర్షే ఆతిశయికః ఆమ్ ప్రత్యయః।

.

2370. ఆదేచ ఉపదేశేఽశితి [6.1.45]

ఆత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉపదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అశితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపదేశే ఏజన్తస్య ధాతోరాత్వం స్యాన్న తు శితి ॥

(కాశికా) ధాతోః ఇతి వర్తతే । ఏజన్తో యో ధాతురుపదేశే తస్య ఆకారాదేశో భవతి, శితి తు ప్రత్యయే న భవతి । గ్లై గ్లాతా । గ్లాతుమ్ । గ్లాతవ్యమ్ । శో నిశాతా । నిశాతుమ్ । నిశాతవ్యమ్ । ఏచః ఇతి కిమ్ ? కర్తా । హర్తా । ఉపదేశే ఇతి కిమ్ ? చేతా । స్తోతా । అశితీతి కిమ్ ? గ్లాయతి । మ్లాయతి । కథం జగ్లే, మమ్లే ? న ఏవం విజ్ఞాయతే, శకార ఇద్ యస్య సోఽయం శితితి, కిం తర్హి, శ ఏవ ఇత్ శిత్ । తత్ర యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే ఇతి శిదాదౌ ప్రత్యయే ప్రతిషేధః । ఏశ్ శకారాన్తో భవతి । అశితీతి ప్రసజ్యప్రతిషేధోఽయమ్, తేన ఏతదాత్త్వమనైమిత్తికం ప్రాగేవ ప్రత్యయోత్పత్తేర్భవతీతి, సుగ్లః, సుమ్లః ఇతి ఆతశ్చోపసర్గే 3.1.136 ఇతి కప్రత్యయః, సుగ్లానః, సుమ్లానః ఇతి ఆతో యుచ్ 3.3.128 ఇత్యేవమాది సిద్ధమ్ భవతీతి । ఆకారాధికారస్త్వయం నిత్యం స్మయతేః 6.1.57 ఇతి యావత్ ॥

.

2371. ఆత ఔ ణలః [7.1.34]

ఆతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఔ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ణలః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆదన్తాద్ధాతోర్ణల ఔకారాదేశః స్యాత్ । దధౌ ॥

(కాశికా) ఆకారాన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య ణలః ఔకారాదేశో భవతి। పపౌ। తస్థౌ। జగ్లౌ। మమ్లౌ। అత్ర ఔత్వమ్, ఏకాదేశః , స్థానివద్భావః, ద్విర్వచనమ్ ఇత్యనేన క్రమేణ కార్యాణి క్రియన్తే। ఏకాదేశాదనవకాశత్వాదౌత్వం ద్విర్వచనాదపి పరత్వాదేకాదేశః ఇతి।

.

౨౩౭౨. ఆతో లోప ఇటి చ [6.4.64]

ఆతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లోప ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అజాద్యోరార్ధధాతుకయోః క్ఙిదిటోః పరయోరాతో లోపః స్యాత్ । ద్విత్వాత్పరత్వాల్లోపే ప్రాప్తే ద్విర్వచనేచి (కౌముదీ-2243) ఇతి నిషేధః । ద్విత్వే కృతే ఆలోపః । దధతుః । దధుః । దధిథ । దధాథ । దధివ । ధాతా ॥

(కాశికా) ఇట్యజాదావార్ధధాతుకే క్ఙితి చ ఆకారాన్తస్య అఙ్గస్య లోపో భవతి। ఇటి పపిథ। తస్థిథ। కితి పపతుః। పపుః। తస్థతుః। తస్థుః। గోదః। కమ్బలదః। ఙితి ప్రదా। ప్రధా। ఆర్ధధాతుకే ఇత్యేవ, యాన్తి। వాన్తి। వ్యత్యరే। వ్యత్యలే। రాతేర్లాతేశ్చ లఙి ఇటి రూపమ్। అచి ఇత్యేవ, గ్లాయతే। దాసీయ।

.

౨౩౭౩. దాధా ఘ్వదాప్ [1.1.20]

దా-ధా ప్రథమా-బహువచనమ్ ఘు ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అదాప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అదాప్ దా-ధా ఘు

(సి.కౌ) దారూపా ధారూపాశ్చ ధాతవో ఘుసంజ్ఞాః స్యుర్దాప్దైపౌ వినా ॥

(కాశికా) దారూపాశ్చత్వారో ధాతవః, ధారూపౌ చ ద్వౌ దాబ్దైపౌ వర్జయిత్వా ఘుసంజ్ఞకా భవన్తి । డుదాఞ్ - ప్రణిదదాతి, దాణ్ - ప్రణిదాతా, దో - ప్రణిద్యతి , దేఙ్ - ప్రణిదయతే, డుధాఞ్ - ప్రణిదధాతి । ధేట్ - ప్రణిధయతి వత్సో మాతరమ్ । అదాబితి కిమ్ ? దాప్ లవనే (అదాదిగణః) - దాతం బర్హిః । దైప్ శోధనే (భ్వాదిగణః) - అవదాతం ముఖమ్ । ఘుప్రదేశాః ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం హలి 6.4.66 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

౨౩౭౪. ఏర్లిఙి [6.4.67]

ఏః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లిఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఘుసంజ్ఞానాం మాస్థాదీనాం చ ఏత్వం స్యాదార్ధధాతుకే కితి లిఙి । ధేయాత్ । ధేయాస్తామ్ । ధేయాసుః ॥

(కాశికా) ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసామఙ్గానాం లిఙి పరతః ఏకారాదేశో భవతి। దేయాత్। ధేయా। మేయాత్। స్థేయాత్। గేయాత్। పేయాత్। హేయాత్। అవసేయాత్। క్ఙితి ఇత్యేవ, దాసీష్ట। ధాసీష్ట।

.

౭౩౭౫. విభాషా ధేట్శ్వ్యోః [౩.౧.౪౯]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ధేట్-శ్వ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

ధేట్-శ్వ్యోః చ్లేః చఙ్ విభాషా

(సి.కౌ) ఆభ్యాం చ్లేశ్చఙ్వా స్యాత్కర్తృవాచిని లుఙి పరే । చఙి (కౌముదీ-2315) ఇతి ద్విత్వమ్ । అదధత్ । అదధతామ్ ॥

(కాశికా) ధేట్ పానే, టుఓశ్వి గతివృద్ధ్యోః, ఏతాభ్యాముత్తరస్య చ్లేర్విభాషా చఙాదేశో భవతి। ధేటస్తావత్ అదధాత్। సిచ్పక్షే విభాషా ఘ్రాధేట్శాచ్ఛాసః 2.4.78 ఇతి లుక్। అధాత్। అధాసీత్। శ్వయతేః ఖల్వపి। అశిశ్వియత్। అఙో ఉప్యత్ర వికల్ప ఇష్యతే। అశ్వత్। అశ్వయీత్। కర్తరి ఇత్యేవ, అధిషాతాం గవౌ వత్సేన।

.

౭౩౭౬. విభాషా ఘ్రాధేట్శాచ్ఛాసః [౭.౪.౭౮]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఘ్రా-ధేట్-శా-ఛా-సః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఘ్రా-ధేట్-శా-ఛా-సః సిచః పరస్మైపదేషు విభాషా లుక్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సిచో లుగ్వా స్యాత్పరస్మైపదే పరే । అధాత్ । అధాతామ్ । అధుః ॥

(కాశికా) ఘ్రా ఘేట్ శా ఛా సా ఇత్యేతేభ్య ఉత్తరస్య సిచః ప్రస్మైపదేషు విభాషా లుగ్ భవతి। ధేటః పూర్వేణ ప్రాప్తే విభాషార్థం వచనమ్, పరిశిష్టానామప్రాప్తే। అఘ్రాత్, అఘ్రాసీత్। అధాత్, అధాసీత్। అశాత్, అశాసీత్। అచ్ఛాత్, అచ్ఛాసీత్। అసాత్, అసాసీత్। పరస్మైపదేషు ఇత్యేవ, అఘ్రాసాతాం సుమనసౌ దేవదత్తేన।

.

౭౩౭౭. యమరమనమాతాం సక్ చ [౭.౭.౭౩]

యమరమనమాతామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ సక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషాం సక్ స్యాదేభ్యః సిచ ఇట్ స్యాత్పరస్మైపదేషు । అధాసీత్ । అధాసిష్టామ్ । అధాసిషుః । 903 గ్లై 904 మ్లై హర్షక్షయే । హర్షక్షయో ధాతుక్షయః । గ్లాయతి । జగ్లౌ । జగ్లిథ । జగ్లాథ ॥

(కాశికా) యమ రమ నమ ఇత్యేషామఙ్గానామాకారాన్తానాం చ సగాగమో భవతి పరస్మైపదే సిచి, ఇడాగమశ్చ। యమయంసీత్, అయంసిష్టామయంసిష్టాం, అయంసిషుః। రమరంసీత్, అరంసిష్టామ్, అరంసిషుః। నమనంసీత్, అనంసిష్టామనంసిషుః। అకారాన్తానామయాసీత్, అయాసిష్టామ్, అయాసిషుః। యమాదీనాం హలన్తలక్షణా వృద్ధిః ప్రాప్తా సా నేటి ప్రతిషిధ్యతే। పరస్మైపదేషు ఇత్యేవ, అయంస్త। అరంస్త। అనంస్త।

.

౨౩౭౮. వాఽన్యస్య సంయోగాదేః [6.4.68]

వా అవ్యయమ్ అన్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సంయోగాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఘుమాస్థాదేరన్యస్య సంయోగాదేర్ధాతోరాత ఏత్వం వా స్యాదార్ధధాతుకే కితి లిఙి । గ్లాయాత్ । గ్లేయాత్ । అగ్లాసీత్ । మ్లాయతి । 905 ద్యై న్యక్కరణే । న్యక్కరణం తిరస్కారః । 906 ద్రై స్వప్నే । 907 ధ్రై తృప్తౌ । 908 ధ్యై చిన్తాయామ్ । 909 రై శబ్దే । 910 స్త్యై 911 ష్ట్యై శబ్దసంఘాతయోః । స్త్యాయతి । షోపదేశస్యాపి సత్వే కృతే రూపం తుల్యమ్ । షోపదేశఫలం తు తిష్ట్యాసతి । అతిష్ట్యపదిత్యత్రషత్వమ్ । 912 ఖై ఖదనే । 913 క్షై 914 జై 915 షై క్షయే । క్షాయతి । జజౌ । ససౌ । సాతా । ఘుమాస్థా (కౌముదీ-2462) ఇత్యత్ర విభాషా ఘ్రాధేట్ - (కౌముదీ-2376) ఇత్యత్ర చ స్యతేరేవ గ్రహణం న త్వస్య । తేన ఏత్వసిజ్లుకౌ న । సాయాత్ । అసాసీత్ । 916 కై 917 గై శబ్దే । గైయాత్ । అగాసీత్ । 918 శై 919 శ్రై పాకే । 920 పై 921 ఓవై శోషణే । పాయాత్ । అపాసీత్ । ఘుమాస్థా - (కౌముదీ-2462) ఇతీత్వం తదపవాద ఏర్లిఙి (కౌముదీ-2374) ఇత్యేత్వం గాతిస్థా (కౌముదీ-2223) ఇతి సిజ్లుక్ చ న । పారూపస్య లాక్షణికత్వాత్ । 922 ష్టై వేష్టనే । స్తాయతి । 923 ష్ణై వేష్టనే । శోభాయాం చేత్యేకే । శౌచ ఇత్యన్యే । స్నాయతి । 924 దైప్ శోధనే । దాయతి । అఘుత్వాదేత్వసిజ్లుకౌ న । దాయాత్ । అదాసీత్ । 925 పా పానే । పాఘ్రాధ్మా - (కౌముదీ-2360) ఇతి పిబాదేశః । తస్యాదన్తత్వాన్నోపధాగుణః । పిబతి । పేయాత్ । అపాత్ । 926 ఘ్రా గన్ధోపాదానే । జిఘ్రతి । ఘ్రాయాత్ । ఘ్రేయాత్ । అఘ్రాసీత్ । అఘ్రాత్ । 927 ధ్మా శబ్దాగ్నిసంయోగయోః । ధమతి । 928 ష్ఠా గతినివృత్తౌ । తిష్ఠతి । స్థాదిష్వభ్యాసేన - (కౌముదీ-2277) ఇతి షత్వమ్ । అధితష్ఠౌ । ఉపసర్గాత్ - (కౌముదీ-2270) ఇతి షత్వమ్ । అధిష్ఠాతా । స్థేయాత్ । 929 మ్నా అభ్యాసే । మనతి । 930 దాణ్ దానే । ప్రణియచ్ఛతి । దేయాత్ । అదాత్ । 931 హ్వృ కౌటిల్యే । హ్వరతి ॥

(కాశికా) ఘ్వాదిభ్యః అన్యస్య సంయోగాదేరాకారాన్తస్య వా ఏకారాదేశో భవతి లిఙి పరతః। గ్లేయాత్, గ్లాయాత్। మ్లేయాత్, మ్లాయాత్। అన్యస్య ఇతి కిమ్? స్థేయాత్। సంయోగాదేః ఇతి కిమ్? యాయాత్। క్ఙితి ఇత్యేవ, గ్లాసిష్ట। అఙ్గస్య ఇత్యేవ, నిర్వాయాత్।

.

౨౩౭౯. ఋతశ్చ సంయోగాదేర్గుణః [౭.4.10]

ఋతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సంయోగాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋదన్తస్య సంయోగాదేరఙ్గస్య గుణః స్యాల్లిటి । కిదర్థమపీదంపరత్వాణ్ణల్యపి భవతి । రపరత్వమ్ । ఉపధావృద్ధిః । జహ్వార । జహ్వరతుః । జహ్వరుః । జహ్వర్థ । హ్వర్తా । ఋద్ధనోః స్యే (కౌముదీ-2366) హ్వరిష్యతి ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తస్య అఙ్గస్య సంయోగాదేః గుణో భవతి లిటి పరతః। స్వృ సస్వరతుః। సస్వరుః। ధ్వృ దధ్వరతుః। దధ్వరుః। స్మృ సస్మరతుః। సస్మరుః। ఋతః ఇతి కిమ్? చిక్షియతుః। చిక్షియుః। సంయోగాదేః ఇతి కిమ్? చక్రతుః। చక్రుః। ప్రతిషేధవిషయేఽపి గుణో యథా స్యాతిత్యయమారమ్భః। వృద్ధివిషయే తు పూర్వవిప్రతిషేధేన వృద్ధిరేవ ఇష్యతే। సస్వార। సస్మార। లిటి ఇత్యేవ, స్మృతః। స్మృతవాన్। సంయోగాదేర్గుణవిధానే సంయోగోపధగ్రహణం కృఞర్థం కర్తవ్యమ్। సఞ్చస్కరతుః, సఞ్చస్కరుః ఇతి। అత్ర హి పూర్వం ధాతుః సాధనేన యుజ్యతే పశ్చాదుపసర్గేణ ఇత్యత్ర దర్శనే లితి కృతే, తదాశ్రయే చ ద్విర్వచనే, పశ్చాదుపసర్గయోగే సతి, అడభ్యాసవ్యవాయేఽపి 6.1.136 ఇతి సుట్ క్రియతే। ఏవం చ కృత్వా సంస్కృషీష్ట, ఉపస్కృషీష్ట ఇత్యత్ర సుటో బహిరఙ్గలక్షణస్య అసిద్ధత్వాతృతశ్చ సంయోగాదేః ఇతి ఇడాగమో న భవతి।

.

2380. గుణోఽర్తిసంయోగాద్యోః [7.4.29]

గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అర్తిసంయోగాద్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అర్తేః సంయోగాదేర్ఋదన్తస్య చ గుణః స్యాద్యకి యాదావార్ధధాతుకే లిఙి చ । హ్వర్యాత్ । అహ్వార్షీత్ । అహ్వార్ష్టామ్ । 932 స్వృ శబ్దోపతాపయోః । స్వరతిసూతి - (కౌముదీ-2279) ఇతి వేట్ । సస్వరిథ । సస్వర్థ । వమయోస్తు ॥

(కాశికా) ఋతః యకి లిఙి ఇతి వర్తతే। శ ఇత్యసమ్భవాత్ నివృత్తమ్। గుణో భవతి అర్తేః సంయోగాదీనామ్ ఋకారాన్తానాం యకి పరతో లిఙి చ యకారాదౌ అసార్వధాతుకే। అర్యతే। అర్యాత్। స్మర్యతే। స్మర్యాత్। ఇహ సంస్క్రియతే, సంస్క్రియాతితి సుటో బహిరఙ్గలక్షణస్య అసిద్ధత్వాతభక్తత్వాత్ వా సంయోగాదిత్వమఙ్గస్య న అస్తీతి గుణో న ప్రవర్తతే। యి ఇత్యేవ, స్వృషీష్ట। ధ్వృషీష్ట। అసార్వధాతుకే ఇత్యేవ, ఇయ్రుయాత్।

.

2381. శ్రృకః కితి [7.2.11]

శ్ర్యుకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్రియ ఏకాచ ఉగన్తాచ పరయోర్గిత్కితోరిణ్న స్యాత్ । పరమపి స్వరత్యాదివికల్పం బాధిత్వా పురస్తాత్ప్రతిషేధకాణ్డారమ్భసామర్థ్యాదనేన నిషేధే ప్రాప్తే క్రాదినియమాన్నిత్యమిట్ । సస్వరివ । సస్వరిమ్ । పరత్వాత్ ఋద్ధనో - (కౌముదీ-2366) ఇతి నిత్యమిటి । స్వరిష్యతి । స్వర్యాత్ । అస్వరీత్ । అస్వరిష్టామ్ । అస్వార్షీత్ । అస్వర్ష్టామ్ । 933 స్మృ చిన్తాయామ్ । 934 హ్వృ సంవరణే । 935 సృ గతౌ । క్రాదిత్వాన్నేట్ । ససర్థ । సస్రృవ । రిఙ్ । స్రియాత్ । అసార్షీత్ । అసార్ష్టామ్ ॥

(కాశికా) శ్రి ఇత్యేతస్య ఉగన్తానాం చ కితి ప్రత్యయే పరతః ఇడాగమో న భవతి। శ్రి శ్రిత్వా। శ్రితః। శ్రితవాన్। ఉగన్తానాం చయుత్వా। యుతః। యుతవాన్। లూత్వా। లూనః। లూనవాన్। వృత్వా। వృతః। వృతవాన్। తీర్త్వా। పీర్ణః। తీర్ణవాన్। శ్ర్యుకః ఇతి కిమ్? విదితః। కితీతి కిమ్? శ్రయితా। శ్రయితుమ్। శ్రయితవ్యమ్। కేచిదత్ర ద్వికకారనిర్దేశేన గకారప్రశ్లేషం వర్ణయన్తి, భూష్ణుః ఇత్యేవం యథా స్యాత్। సౌత్రత్వాచ్ చ నిర్దేశస్య శ్ర్యుకః కితి ఇత్యత్ర చర్త్వస్య అసిద్ధత్వమనాశ్రిత్య రోరుత్వం న కృతమ్ విసర్జనీయశ్చ కృతః ఇతి। గ్లాజిస్థశ్చ క్స్నుః 3.2.139 ఇత్యత్ర స్థా ఆ ఇత్యాకారప్రశ్లేషేణ స్థాస్నోః సిద్ధత్వాన్ న కించిదేతత్। ఉపదేశే ఇత్యేవ, తీర్ణ ఇత్యత్రాపి యథా స్యాత్। ఇత్వే హి కృతే రపరత్వే చన స్యాత్। మా భూదేవమ్। ఇట్ సని వా 7.2.41 ఇతి వికల్పే విహితే యస్య విభాషా 7.2.15 ఇతి నిష్ఠాయాం ప్రతిషేధో భవిష్యతి? కస్య పునః సా విభాషా? ఋూతః। యద్యేవమ్ ఇత్వే హి కృతే న అయమ్ ఋూకరాన్తో భవిష్యతి? స్థానివద్భావాద్ భవిష్యతి। అనల్విధౌ స్థానివద్భావః, అల్విధిశ్చాయమ్? తస్మాదనువర్తయితవ్యముపదేశే ఇతి। తథా చ సతి జాగరితః, జాగరితవానిత్యత్ర అపి ప్రాప్నోతి, తదర్థమ్ ఏకాచః ఇత్యనువర్తయితవ్యమ్। ఊర్ణోతేస్తు వాచ్య ఊర్ణోర్ణువద్భావో యఙ్ప్రసిద్ధిః ప్రయోజనమ్। ఆమశ్చ ప్రతిషేధార్థమ్ ఏకాచశ్చేడుపగ్రహాత్। ప్రోర్ణుతః। ప్రోర్ణుతవాన్।

.

౨౩౮౨. సర్తిశాస్త్యర్తిభ్యశ్చ [3.1.56]

సర్తి-శాస్తి-అర్తిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

సర్తి-శాస్-అర్తిభ్యః చ్లేః అఙ్

(సి.కౌ) ఏభ్యశ్చ్లేరఙ్ స్యాత్కర్తరి లుఙి । ఇహ లుప్తశపా శాసినా సాహచర్యాత్సర్త్యర్తీ జౌహోత్యాదికావేవగృహ్యేతే । తేన భ్వాద్యోర్నాఙ్ । శీఘ్రగతౌ తు పాఘ్రాధ్మా - (కౌముదీ-2360) ఇతి ధౌరాదేశః । ధావతి । 936 ఋ గతిప్రాపణయోః । ఋచ్ఛతి ॥

(కాశికా) సృ గతౌ, శాసు అనుశిష్టౌ ఋ గతౌ ఇత్యేతేభ్యః పరస్య చ్లేః అఙాదేశో భవతి। అసరత్। అశిషత్। ఆరత్। పృథగ్యోగకరణమాత్మనేపదార్థమ్। సమరన్త। చకారః పరస్మైపదేషు ఇత్యనుకర్షణార్థః తచ్చోత్తరత్రోపయోగం యాస్యతి।

.

2383. ఋచ్ఛత్యౄతామ్ [7.4.11]

ఋచ్ఛత్యౄతామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) తౌదాదికఋచ్ఛేర్ఋధాతోర్ఋూతాం చ గుణః స్యాల్లిటి । ణలి ప్రాగ్వదుపధావృద్ధిః । ఆర । ఆరతుః । ఆరుః ।

(కాశికా) ఋచ్ఛతేరఙ్గస్య, ఋ ఇత్యేతస్య, ఋూకారాన్తానాం చ లిటి పరతో గుణో భవతి। ఋచ్ఛ ఆనర్ఛ, ఆనర్ఛతుః, ఆనర్ఛుః। ఋ ఆరతుః, ఆరుః। ఋూకారాన్తానామ్ నిచకరతుః, నిచకరుః। నిజగరతుః, నిజగరుః। ఋచ్ఛేరలఘూపధత్వాదప్రాప్తో గుణో విధీయతే, ఋూతాం తు ప్రతిషిద్ధః। వృద్ధివిషయే తు పూర్వవిప్రతిషేధేన వృద్ధిరేవ ఇష్యతే। నిచకార। నిజగార।

.

2384. ఇడత్త్యర్తివ్యయతీనామ్ [7.2.66]

ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అత్త్యర్తివ్యయతీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అద్ ఋ వ్యేఞ్ ఏభ్యస్థలో నిత్యమిట్ స్యాత్ । ఆరిథ । అర్తా । అరిష్యతి । అర్యాత్ । ఆర్షీత్ । ఆర్ష్టామ్ । 937 గృ 938 ఘృ సేచనే । గరతి । జగార । జగర్థ । జగ్రివ । రిఙ్ । గ్రియాత్ । అగార్షీత్ । 939 ధ్వృ హూర్ఛనే 940 స్రు గతౌ । సుస్రోథ । సుస్రువ । స్రుయాత్ । ణిశ్రి - (కౌముదీ-2312) ఇతి చఙ్ । లఘూపధగుణాదన్తారఙ్గత్వాదువఙ్ । అసుస్రువత్ । 941 షు ప్రసవైశ్వర్యయోః । ప్రసవోఽభ్యనుజ్ఞానమ్ । సుషోథ । సుషవిథ । సుషువివ । సోతా ॥

(కాశికా) అత్తి అర్తి వ్యయతి ఇత్యేతేషాం థలి ఇడాగమో భవతి। ఆదిథ। ఆరిథ। వివ్యయిథ। వ్యేఞః న వ్యో లిటి 6.1.46 ఇతి ఆత్వప్రతిషేధః। అత్తివ్యయత్యోః ఋతో భారద్వాజస్య 7.2.63 ఇతి నియమాద్ వికల్పః। అర్తేరపి నిత్యః ప్రతిషేధః। అత్ర ఇడ్గ్రహణమ్ విస్పష్టార్థమ్। వికల్పవిధానే హి సతి అత్తివ్యయతిగ్రహణమనర్థకమ్, ప్రతిషేధవిధానే చ అర్తిగ్రహణమ్ ఇతి నిత్యోఽయం విధిః ఇడ్గ్రహణమన్తరేణ అపి శక్యతే విజ్ఞాతుమ్।

.

2385. స్తుసుధూఞ్భ్యః పరస్మైపదేషు [7.2.72]

స్తుసుధూఞ్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ పరస్మైపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సిచ ఇట్ స్యాత్పరస్మైపదేషు । అసావీత్ । పూర్వోత్తరాభ్యాం ఞిద్భ్యాం సాహచర్యాత్సునోతేరేవ గ్రహణమమితి పక్షే అసౌషీత్ । 942 శ్రు శ్రవణే ॥

(కాశికా) స్తు సు ధూఞిత్యేతేభ్యః సిచి పరసమిపదే పరత ఇడాగమో భవతి। అస్తావీత్। అసావీత్। అధావీత్। పరస్మైపదేషు ఇతి కిమ్? అస్తోష్ట। అసోష్ట। అధోష్ట, అధవిష్ట।

.

2386. శ్రువః శృ చ [3.1.74]

శ్రువః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శృ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే శ్రువః ధాతోః పరః శ్నుః ప్రత్యయః, శృః చ

(సి.కౌ) శ్రువః శృ ఇత్యాదేశః స్యాత్ శ్నుప్రత్యశ్చ శబ్విషయే । శపోఽపవాదః శ్నోర్ఙిత్త్వాదద్ధాతోర్గుణో న । శృణోతి । శృణుతః ॥

(కాశికా) శ్రువః శ్ను ప్రత్యయో భవతి, తత్సంనియోగేన శ్రువః శృ ఇత్యయమాదేశో భవతి। శృణోతి, శృణుతః, శృణ్వన్తి।

.

2387. హుశ్నువోః సార్వధాతుకే [6.4.87]

హు-శ్నువోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ సార్వధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనేకాచః అఙ్గస్య హుశ్నువోః అసంయోగపూర్వస్య ఓః అచి సార్వధాతుకే యణ్

(సి.కౌ) జుహోతేః శ్నుప్రత్యయాన్తస్యానేకాచోఽఙ్గస్య చాసంయోగపూర్వోవర్ణస్య యణ్ స్యాదజాదౌ సార్వధాతుకే । ఉవఙోఽపవాదః । శృణ్వన్తి । శృణోమి । శృణ్వః । శృణువః । శృణ్మః । శృణుమః । శుశ్రోథ । శుశ్రువ । శృణు । శృణవాని । శృణుయాత్ । శ్రూయాత్ । అశ్రౌషీత్ । 943 ధ్రు స్థైర్యే । ధ్రవతి । అయం కుటాదౌ గత్యర్థోఽపి । 944 దు 945 ద్రు గతౌ । దుదోథ । దుదవిథ । దుదవివ । దుద్రోథ । దుద్రువ । ణిశ్రి - (కౌముదీ-2312) ఇతి చఙ్ । అదుద్రువత్ । 946 జి 947 జ్రి అభిభవే । అభిభవో న్యూనీకరణం న్యూనీభవనం చ । ఆద్యే సకర్మకః । శత్రూన్ జయతి । ద్వితీయే త్వకర్మకః । అధ్యయనాత్పరాజయతే । అధ్యేతుం గ్లాయతీత్యర్థః । విపరాభ్యాం జేః- (కౌముదీ-2685) ఇతి తఙ్ । పరాజేరసోఢః (కౌముదీ-589) ఇత్యపాదానత్వమ్ ॥ అథ ఙీఙన్తా ఞితః ॥ 948 ష్మిఙ్ ఈషద్ధసనే । స్మయతే । సిష్మియే । సిష్మియిఢ్వే । సిష్మియిధ్వే । 949 గుఙ్ అవ్యక్తే శబ్దే । గవతే । జుగువే । 950 గాఙ్ గతౌ । గాతే । గాతే । గాతే । ఇట ఏత్వే కృతే వృద్ధిః । గై । లఙ ఇటి । అగే । గేత । గేయాతామ్ ।

గేరన్ । గాసీష్ట । గాఙ్కుటాదిభ్యః - (కౌముదీ-2461) ఇతి సూత్రే ఇఙాదేశస్యైవ గాఙో గ్రహణం న త్వస్య । తేనాజిత్త్వాత్ ఘుమాస్థా - (కౌముదీ-2462) ఇతాత్వం న । అగాస్త । ఆదాదికోఽయమితి హరదత్తాదయః । ఫలే తు న భేదాః । 951 కుఙ్ 952 ఘుఙ్ 953 ఉఙ్ 954 ఙుఙ్ శబ్దే । అన్యే తు ఉఙ్ కుఙ్ ఖుఙ్ గుఙ్ ఘుఙ్ ఙుఙ్ ఇత్యాహుః । కవతే । చుకువే । ఘవతే । అవతే । ఊవే । [(పరిభాషా -) వార్ణాదాఙ్గం బలీయమ్] ఇత్యువఙ్ । తతః సవర్ణదీర్ఘః । ఓతా । ఓష్యతే । ఓషీష్ట । ఔష్ట । ఙవతే । ఞుఙువే । ఙోతా । 955 చ్యుఙ్ 956 జ్యుఙ్ 957 ప్రుఙ్ 958 ప్లుఙ్ గతౌ జ్యుఙ్ ఇత్యేకే । 959 రుఙ్ గతిరేషణయోః । రేషణం హింసా । రురువే । రవితాసే । 960 ధృఙ్ అవబన్ధనే । ధరతే । దధ్రే । 961 మేఙ్ ప్రణిదానే । ప్రణిదానం వినిమయః ప్రత్యర్పణం చ । ప్రణిమయతే । నేర్గద - (కౌముదీ-2285) ఇతి ణత్వమ్ । తత్ర ఘుప్రకృతిమాఙితి పఠిత్వా ఙితో మాప్కృతైరపి గ్రహణస్యేష్టత్వాత్ । 962 దేఙ్ రక్షణే । దయతే ॥

(కాశికా) హు ఇత్యేతస్య అఙ్గస్య శ్నుప్రత్యయాన్తస్య అనేకాచః అసంయోగపూర్వస్య అజాదౌ సార్వధాతుకే పరతో యణాదేశో భవతి। జుహ్వతి। జుహ్వతు। జుహ్వత్। సున్వన్తి। సున్వన్తు। అసున్వన్। హుశ్నువోః ఇతి కిమ్? యోయువతి। రోరువతి। ఇదమ్ ఏవ హుశ్నుగ్రహణం జ్ఞాపకం భాషాయామపి యఙ్లుగస్తీతి। ఛన్దసి ఛన్దస్యుభయథా 6.4.86 ఇత్యార్ధధాతుకత్వాదేవ యణాదేశస్య అప్రసఙ్గః। నచ యఙ్లుగన్తాదయత్ ప్రత్యుదాహరణమువర్ణాన్తమనేకాచసంయోగపూర్వం సార్వధాతుకే విద్యతే। సార్వధాతుకే ఇతి కిమ్? జుహువతుః। జుహువుః। అసంయోగపూర్వస్య ఇత్యేవ, ఆప్నువన్తి। రాధ్నువన్తి।

.

౭౩౮౮. దయతేర్దిగి లిటి [౭.౪.౯]

దయతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దిగి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దిగ్యాదేశేన ద్విత్వబాధనమిష్యత ఇతి వృత్తిః । దిగ్యే ॥

(కాశికా) దయతేరఙ్గస్య లిటి పరతో దిగి ఇత్యయమాదేశో భవతి। అవదిగ్యే, అవదిగ్యాతే, అవదిగ్యిరే। దయతేః ఇతి దీఙో గ్రహణం న తు దయ దానే ఇత్యస్య। తస్య హి లిటి ఆమ్ విహితః। దిగ్యాదేశేన ద్విర్వచనస్య బాధనమ్ ఇష్యతే।

.

౭౩౮౯. స్థాఘ్వోరిచ్చ [౧.౭.౧౭]

స్థా-ఘ్వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనయోరిదాదేశః స్యాత్ సిచ్చ కిత్స్యాత్తజి । అదిత । అదిథాః । అదిషి । 963 శ్యైజ్ గతౌ । శ్యాయతే । శశ్యే । 964 ప్యైజ్ వృద్ధౌ । ప్యాయతే । పప్యే । ప్యాతా । 965 త్రైజ్ పాలనే । త్రాయతే । తత్రే । 966 పూజ్ పవనే । పవతే । పుపువే । పవితా । 967 మూజ్ బన్ధనే । మవతే । 968 డీజ్ విహాయసా గతౌ । డయతే । డయితా । 969 తౄ ప్లవనతరణయోః ॥

(కాశికా) సిజాత్మనేపదేషు ఇతి వర్తతే । తిష్ఠతేర్ధాతోః ఘుసంజ్ఞకానాం చ ఇకారశ్చ అన్తాదేశః సిచ్ చ కిద్ భవతి ఆత్మనేపదేషు పరతః । ఉపాస్థిత, ఉపాస్థిషాతామ్, ఉపాస్థిషత । ఘుసంజ్ఞకానామ్ - అదిత, అధిత । ఇచ్చ కస్య తకారేత్త్వం దీర్ఘో మా భూదృతేఽపి సః । అనన్తరే ప్లుతో మా భూత్ ప్లుతశ్చ విషయే స్మృతః ॥1॥

.

౭౩౯౦. ఋత ఇద్ధాతోః [౭.1.100]

ఋతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఋతః ధాతోః అఙ్గస్య ఇత్

(సి.కౌ) ఋదన్తస్య ధాతోరఙ్గస్య ఇత్స్యాత్ ॥ఇత్వోత్వాభ్యాం గుణవృద్ధీ విప్రతిషేధేన (వార్తికమ్) ॥ తరతి । ఋచ్ఛత్యౄతామ్ (కౌముదీ-2383) ఇతిగుణః । తౄఫల - (కౌముదీ-2301) ఇత్యేత్వమ్ । తేరతుః । తేరుః ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తస్య ధాతోః అఙ్గస్య ఇకారాదేశో భవతి। కిరతి। గిరతి। ఆస్తీర్ణమ్। విశీర్ణమ్। ధాతోః ఇతి కిమ్? పితౄణామ్। మాతౄణామ్। లాక్షణికస్య అప్యత్ర గ్రహణమ్ ఇష్యతే। చికీర్షతి ఇత్యత్రాపి యథా స్యాతితి ధాతుగ్రహణం క్రియతే।

.

౭౩౯౧. వృతో వా [౭.2.38]

వృతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వృఙ్వృఞ్భ్యామౄదన్తాఇచ్చేటో దీర్ఘో వా స్యాన్న తు లిటి । తరీతా । తరితా । అలిటీతి కిమ్ । తేరిథ । హలి చ (కౌముదీ-354) ఇతి దీర్ఘః । తీర్యాత్ ॥

(కాశికా) వృ ఇతి వృఙ్వృఞోః సామాన్యేన గ్రహణమ్। తస్మాదుత్తరస్య ఋకారాన్తేభ్యశ్చ ఇటో వా దీర్ఘో భవతి। వరితా, వరీతా। ప్రావరితా, ప్రావరీతా। ౠకారాన్తేభ్యః తరితా, తరీతా। ఆస్తరితా, ఆస్తరీతా। వృతః ఇతి కిమ్? కర్ష్యతి। హరిష్యతి। అలిటి ఇత్యేవ, వవరిథ। తేరిథ।

.

౨౩౹౨. సిచి చ పరస్మైపదేషు [౭.౨.40]

సిచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ పరస్మైపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అత్ర వృత ఇటో దీర్ఘో న । అతారిష్టామ్ ॥ అథాష్టావనుదాత్తేతః ॥ 970 గుప గోపనే । 971 తిజ నిశానే । 972 మాన పూజాయామ్ । 973 బధ బన్ధనే ॥

(కాశికా) పరస్మైపదపరే సిచి వృత ఉత్తరస్య ఇటో దీర్ఘః న భవతి। ప్రావారిష్టామ్। ప్రావారిషుః। అతారిష్టామ్। అతారిషుః। ఆస్తారిష్టామ్। ఆస్తారిషుః। పరస్మైపదేషు ఇతి కిమ్? ప్రావరిష్ట, ప్రావరీష్ట।

.

౨౩౹౩. గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్ [3.1.5]

గుప్-తిజ్-కిద్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ సన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) గుప గోపనే, తిజ నిశానే, కిత నివాసే ఏతేభ్యో ధాతుభ్యః సన్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రత్యయసంజ్ఞా చ అధికృతైవ। జుగుప్సతే। తితిక్షతే। చికిత్సతి। నిన్దాక్షమావ్యాధిప్రతీకారేషు సన్నిష్యతేఽన్యత్ర యథా ప్రాప్తం ప్రత్యయా భవన్తి। గోపయతి। తేజయతి। సఙ్కేతయతి। గుపాదిష్వనుబన్ధకరణమాత్మనేపదార్థమ్।

.

౨౩౹౪. మాన్బధదాన్శాన్భ్యో దీర్ఘశ్చాభ్యాసస్య [3.1.6]

మాన్-బధ-దాన్-శాన్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అభ్యాసస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సూత్రద్వయోక్తేభ్యః సన్ స్యాన్మానాదీనామభ్యాసస్యేకారస్య దీర్ఘశ్చ ।గుపేర్నిన్దాయామ్ (వార్తికమ్) ।తిజేః క్షమాయామ్ (వార్తికమ్) ।కితేర్వ్యాధిప్రతీకారే నిగ్రహే అపనయనే నాశనే సంశయే చ (వార్తికమ్) ।మానేర్జిజ్ఞాసాయామ్ (వార్తికమ్) ।బధేశ్చిత్తవికారే (వార్తికమ్) ।దానేరార్జవే (వార్తికమ్) ।శానేర్నిశానే (వార్తికమ్) ॥ నాద్యన్తా - (కౌముదీ-2304) ఇతి ధాతుత్వమ్ ॥

(కాశికా) మాన్ పూజాయామ్, బధ బన్ధనే, దాన అవఖణ్డనే, శాన అవతేజనే, ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యః సన్ ప్రత్యయో భవతి, అభ్యాసస్య చ ఇకారస్య దీర్ఘాదేశో భవతి। మీమాంసతే। బీభత్సతే। దీదాంసతే। శీశాంసతే। ఉత్తరసూత్రే వాగ్రహణం సర్వస్య శేషో విజ్ఞాయతే, తేన క్వచిన్ న భవత్యపి। మానయతి।

బాధయతి। దానయతి। నిశానయతి। అత్ర అపి సన్నర్థవిశేష ఇష్యతే। మానేర్జిజ్ఞాసాయామ్, బధేర్వైరూప్యే, దానేరార్జవే, శానేర్నిశానే।

.

౨౩౯౫. సన్యఙోః [6.1.౯]

సన్-యఙోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

ధాతోః అనభ్యాసస్య సన్యఙోః ద్వే

(సి.కౌ) సన్నన్తస్య యఙన్తస్య చ ప్రథమస్యైకాచో ద్వే స్తోఽజాదేస్తు ద్వితీయస్య । అభ్యాసకార్యమ్ । గుపిప్రభృతయః కిద్భిన్నా నిన్దాద్యర్థకా ఏవానుదాత్తేతోదానశానౌ చ స్వరితేతౌ । ఏతే నిత్యం సన్నన్తాః । అర్థాన్తరే త్వననుబన్ధకాశ్చురాదయః । అనుబన్ధస్య కేవలేఽచరితార్థత్వాత్సన్నన్తాత్తఙ్ । ధాతోరిత్యవిహితత్వాత్సనోఽత్ర నార్ధధాతుకత్వమ్ । తేనేఙ్గుణౌ న । జుగుప్సతే । జుగుప్సాంచక్రే । తితిక్షతే । మీమాంసతే । భష్పావః । చర్చ్యమ్ । బాభత్సతే । 974 రభ రాభస్యే । ఆరభతే । ఆరేభే । రబ్ధా । రప్స్యతే । 975 డులభష్ ప్రాప్తౌ । లభతే । 976 ష్వఞ్జ పరిష్వఙ్గే ।

(కాశికా) ధాతోరనభ్యాసస్య ఇతి వర్తతే। సన్యఙోః ఇతి చ షష్ఠ్యన్తమ్ ఏతత్। సనన్తస్య యఙన్తస్య చ అనభ్యాసస్య ధాతోరవయవస్య ప్రథమస్య ఏకాచో ద్వితీయస్య వా యథాయోగం ద్వే భవతః। పిపక్షతి। పిపతిషతి। అరిరిషతి। ఉన్దిదిషతి। యఙన్తస్య పాపచ్యతే। అటాట్యతే। యాయజ్యతే। అరార్యతే। ప్రోర్ణోనూయతే। అనభ్యాసస్య ఇత్యేవ జుగుప్సిషతే। లోలూయిషతే।

.

౨౩౯౬. దంశసఞ్జస్వఞ్జాం శపి [6.4.25]

దన్శ-సఞ్జ-స్వఞ్జామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ శపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

దంశ-సఞ్జ-స్వఞ్జామఙ్గస్య ఉపధాయాః శపి నలోపః

(సి.కౌ)

(కాశికా) దంశ సఞ్జ ష్వఞ్జ ఇత్యేతేషామఙ్గానాం శపి పరత ఉపధాయా నకారస్య లోపో భవతి। దశతి। సజతి। పరిష్వజతే।

.

౨౩౯౭. రఞ్జేశ్చ [6.4.26]

రఞ్జేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

రఞ్జేః అఙ్గస్య ఉపధాయాః శపి నలోపః

(సి.కౌ) ఏషాం శపి నలోపః । స్వజతే । పరిష్వజతే । శ్రన్థిగ్రన్థిదమ్భిస్వఞ్జీనాం లిటః కిత్త్వం వేతి వ్యాకరణాన్తరమ్ । దేభతుః । సస్వజే ఇతి భాష్యోదాహరణాదేకదేశానుమత్యా ఇహాప్యశ్రీయతే । సదేః పరస్య లిటి (కౌముదీ-2361) ఇతి సూత్రే ।స్వఞ్జేరుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ అతోఽభ్యాసాత్పరస్య షత్వం న । పరిషస్వజే । పరిషస్వఞ్జే । సస్వజిషే । సస్వఞ్జిషే । స్వఙ్క్తా । స్వఙ్క్ష్యతే । స్వజేత । స్వఙ్క్షీష్ట । ప్రత్యష్వఙ్క్త । ప్రాక్సితాత్ - (కౌముదీ-2276) ఇతి షత్వమ్ । పరినివిభ్యస్తు సివాదీనాం వా (కౌముదీ-2359) ఇతి వికల్పః । ఏతదర్థమేవ ఉపసర్గాత్సునోతి - (కౌముదీ-2270) ఇత్యేవ సిద్ధే స్తుస్వఞ్జ్యోః పరినివీత్యత్ర పునరుపాదానమ్ । పర్యష్వఙ్క్త । పర్యస్వఙ్క్త । 977 హద పురీషోత్సర్గే । హదతే । జహదే । హత్తా । హత్స్యతే । హదేత । హత్సీష్ట । అహత్త ॥ అథ పరస్మైపదినః ॥ 978 ఞిక్ష్విదా అవ్యక్తేశబ్దే । 979 స్కన్దిర్ గతిశోషణయోః । చస్కన్దిథ । చస్కన్థ । స్కన్తా । స్కన్త్స్యతి । నలోపః । స్కద్యాత్ । ఇరిత్వాదఙ్ వా । అస్కదత్ । అస్కాన్సీత్ । అస్కాన్తామ్ । అస్కాన్త్సుః ॥

(కాశికా) రఞ్జేశ్చ శపి పరతః ఉపధాయాః నకారస్య లోపో భవతి। రజతి, రజతః, రజన్తి। పృథగ్యోగకరనముత్తరార్థమ్।

.

౨౩౯౮. వేః స్కన్దేరనిష్ఠాయామ్ [8.3.73]

వేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్కన్దేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనిష్ఠాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) షత్వం వా స్యాత్ । కృత్యేవేదమ్ । అనిష్ఠాయామితి పర్యుదాసాత్ । విష్కన్తా । విస్కన్తా । నిష్ఠాయాం తు । విస్కన్నః ॥

(కాశికా) వేః ఉపసర్గాదుత్తరస్య స్కన్దేః సకారస్య మూర్ధన్యో వా భవతి అనిష్ఠాయామ్। విష్కన్తా, విస్కన్తా। విష్కన్తుమ్, విస్కన్తుమ్। విషన్తవ్యమ్, విస్కన్తవ్యమ్। అనిష్ఠాయామ్ ఇతి కిమ్? విస్కన్నః।

.

౨౩౯౯. పరేశ్చ [8.3.74]

పరేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అస్మాత్పరస్య స్కన్దేః సస్య షో వా । యోగవిభాగాదనిష్ఠాయామితి న సంబధ్యతే । పరిష్కన్దతి । పరస్కన్దతి । పరిష్కణ్ణః । పిరస్కన్నః । షత్వపక్షే ణత్వమ్ । న చ పదద్వయాశ్రయతయా బహిరఙ్గత్వాత్షత్వస్యాసిద్ధత్వమ్ । ధాతూపసర్గయోః కార్యమన్తరఙ్గమిత్యభ్యుపగమాత్ । పూర్వం ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యతే తతః సాధనేనేతి భాష్యమ్ । పూర్వం సాధనేనేతి మతాన్తరే తు న ణత్వమ్

। 980 యభ మైథునే । యేభిథ । యయబ్ధ । యబ్ధా । యప్స్యతి । అయాప్సీత్ । 981 ణమ ప్రహ్వత్వే శబ్దే చ । నేమిథ । ననన్థ । నన్తా । అనంసీత్ । అనంసిష్టామ్ । 982 గమ్లృ 983 సృప్లృ గతౌ ॥

(కాశికా) పరిశబ్దాదుత్తరస్య స్కన్దేః సకారస్య వా మూర్ధన్యో భవతి। పరిష్కన్తా। పరిష్కన్తుమ్। పరిష్కన్తవ్యమ్। పరిస్కన్తా। పరిస్కన్తుమ్। పరిస్కన్తవ్యమ్। పృథగ్యోగకరణసామర్థ్యాతనిష్ఠాయామ్ ఇత్యేతన్ న అనువర్తతే। పరిష్కణ్ణః, పరిస్కన్నః।

.

2400. ఇషుగమియమాం ఛః [7.3.77]

ఇషుగమియమామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం ఛః స్యాచ్ఛితి పరే । గచ్ఛతి । జగామ । జగ్మతుః । జగ్ముః । జగమిథ । జగన్థ । గన్తా ॥

(కాశికా) ఇషు గమి యమ ఇత్యేతేషాం శితి పరతః ఛకారాదేశో భవతి। ఇచ్ఛతి। గచ్ఛతి। యచ్ఛతి। ఇషేరుదితో గ్రహణమ్। ఇహ మా భూత్, ఇష్యతి, ఇష్ణాతీతి। యే తు ఇషిముదితం న అధీయతే తే ఇహ చ సూత్రే అచి ఇతి అనువర్తయన్తి। తచ్ చ ప్రధానమజ్గ్రహణమ్ శితి ఇత్యనేన విశేష్యతే ఇతి వర్ణయన్తి। తథా చ సతి తదాదివిధిర్న భవతి। యస్మిన్ విధిస్ తదాదావల్గ్రహణే ఇత్యేతదపి విశేష్ణేన ఏవ ఇష్యతే, తేన ఇషాణ ఇత్యత్ర ఛత్వం న భవతి। న హ్రాయమజేవ శితితి।

.

2401. గమేరిట్ పరస్మైపదేషు [7.2.58]

గమేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పరస్మైపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) గమేః పరస్య సకారాదేరిట్ స్యాత్ । గమిష్యతి । లృదిత్త్వాదఙ్ । అనఙీతి పర్యుదాసాన్నోపధాలోపః । అగమత్ । సర్పతి । ససర్ప ॥

(కాశికా) గమేర్ధాతోః సకారాదేరార్ధధాతుకస్య పరస్మైపదేషు ఇడాగమో భవతి। గమిష్యతి। అగమిష్యత్। జిగమిషతి। గమేః ఇతి కిమ్? చేష్యతి। ఇడ్గ్రహణం నిత్యార్థమ్। పరస్మైపదేషు ఇతి కిమ్? సంగంసీష్ట। సంగంస్యతే। సంజిగంసతే। సంజిగంసిష్యతే। అధిజిగాంసతే। అధిజిగాంసిష్యతే। గమేరిఙాదేశస్య అజ్ఝనగమాం సని 6.4.16 ఇతి దీర్ఘత్వమ్। సే ఇత్యేవ, గన్తాస్మి, గన్తాస్వః, గన్తాస్మః। ఆత్మనేపదేన సమానపదస్థస్య గమేః అయమ్ ఇడాగమో నేష్యతే। అన్యత్ర సర్వత్రైవేష్యతే। కృత్యపి హి భవతి, పరస్మైపదలుకి చ, సంజిగమిషితా, అధిజిగమిషితా వ్యాకరణస్య, జిగమిష త్వమ్ ఇతి। పదశేషకారస్య పునరిదం దర్శనమ్ గమ్యుపలక్షణార్థం పరస్మైపదగ్రహణమ్, పరస్మైపదేషు యో

గమిరుపలక్షితస్ తస్మాత్ సకారాదేరార్ధధాతుకస్య ఇడ్ భవతి। తన్మతేన సంజిగంసితా, అధిజిగంసితా వ్యాకరణస్య ఇత్యేవ భవితవ్యమ్।

.

౨౪౦౨. అనుదాత్తస్య చర్దుపధస్యాన్యతరస్యామ్ [6.1.5౯]

అనుదాత్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఋత్-ఉపధస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపదేశేఽనుదాత్తో య ఋదుపధస్తస్యామ్వా స్యాజ్ఝలాదావకితి పరే । స్రప్తా । సర్ప్తా । స్రప్స్యతి । సర్ప్స్యతి । అస్పృపత్ । 984 యమ ఉపరమే । యచ్ఛతి । యేమిథ । యయన్థ । యన్తా । అయంసీత్ । అయంసిష్టామ్ । 985 తప సంతాపే । తప్తా । అతాప్సీత్ ।

(కాశికా) ఉపదేశే ఇతి వర్తతే, ఝల్యమకితీతి చ। ఉపదేశేఽనుదాత్తస్య ధాతోః ఋకారోపధస్య ఝలాదావకితి ప్రత్యయే పరతోఽన్యతరస్యామమాగమో భవతి। త్రప్తా, తర్పితా, తర్ప్తా। ద్రప్తా, దర్పితా, దర్ప్తా। తృప ప్రీణనే, దృప హర్షమోచనయోః, ఇత్యేతౌ రధాదీ ధతూ, తయోః ఇడాగమః రధాదిభ్యశ్చ 7.2.45 ఇతి వికల్ప్యతే। అనుదాత్తోపదేశః పునరమర్థ ఏవ। అనుదాత్తస్య ఇతి కిమ్? వర్ఢా, వర్ఢుమ్, వర్ఢవ్యమ్। వృహూ ఉద్యమనే ఇత్యయముదాత్తోపదేశః ఊదిత్వాచ్చాస్యేడ్ వికల్ప్యతే। ఋదుపధస్య ఇతి కిమ్? భేత్తా। ఛేత్తా। ఝలి ఇత్యేవ, తర్పణమ్। దర్పణమ్। అకితి ఇత్యేవ, తృప్తః। దృప్తః।

.

౨౪౦౩. నిసస్తపతావనాసేవనే [8.3.10౨]

నిసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తపతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనాసేవనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) షః స్యాత్ । ఆసేవనం పౌనః పున్యం తతోఽన్యస్మిన్విషయే । నిష్టపతి । 986 త్యజ హానౌ । తత్యజిథ । తస్యక్థ । త్యక్తా । అత్యాక్షీత్ । 987 షఞ్జ సఙ్గే । దంశసఞ్జస్వఞ్జాం శపి (కౌముదీ-2396) ఇతి నలోపః । సజతి । సఙ్క్తా । 988 దృశిర్ ప్రేక్షణే । పశ్యతి ॥

(కాశికా) నిసః సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి తపతౌ పరతోఽనాసేవనేఽర్థే। ఆసేవనం పునః పునః కరణమ్। నిష్టపతి సువర్ణమ్। సకృదగ్నిం స్పర్శయతి ఇత్యర్థః। అనాసేవనే ఇతి కిమ్? నిస్తపతి సువర్ణం సువర్ణకారః। పునః పునరగ్నిం స్పర్శయతి ఇత్యర్థః। నిష్టప్తం రక్షో నిష్టప్తా అరాతయః ఇత్యత్ర సదప్యాసేవనం న వివక్ష్యతే। ఛాన్దసో వా వర్ణవికారః।

.

౽404. విభాషా సృజిదృశోః [౭.౽.65]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సృజిదృషోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం థల ఇడ్వా ॥

(కాశికా) సృజి దృశి ఇత్యేతయోః థలి విభాషా ఇడాగమో న భవతి। ససృఅష్ఠ, ససర్జిథ। దద్రష్ఠ, దదర్శిథ।

.

౽405. సృజిదృశోర్ఝల్యమకితి [6.1.58]

సృజి-దృశోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఝలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అకితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోరమాగమః స్యాజ్ఝలాదావకితి । దద్రష్ఠ । దదర్శిథ । ద్రష్టా । ద్రక్ష్యతి । దృశ్యాత్ । ఇరిత్వాదజ్ వా ॥

(కాశికా) సృజ విసర్గే, దృశిర్ప్రేక్షణే ఇత్యేతయోః ధాత్వోః ఝలాదావకితి ప్రత్యయే పరతః అమాగమో భవతి। స్రష్టా। స్రష్టుమ్। స్రష్టవ్యమ్। ద్రష్టా। ద్రష్టుమ్। ద్రష్టవ్యమ్। లఘూపధగుణాపవాదోఽయమమాగమః। అస్రాక్షీత్। అద్రాక్షీత్। సిచి వృద్ధిః అమి కృతే భవతి, పూర్వం తు బాధ్యతే। ఝలి ఇతి కిమ్? సర్జనమ్। దర్శనమ్। అకితీతి కిమ్? సృష్టః। దృష్టః। ధాతోః స్వరూపగ్రహణే తత్ప్రతయే కార్యవిజ్ఞానాదిహ న భవతి, రజ్జుసృడ్భ్యామ్, దేవదృగ్భ్యామ్ ఇతి।

.

౽406. ఋదృశోఽజి గుణః [౭.4.16]

ఋదృశః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అజి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋవర్ణాన్తానాం దృశేశ్చ గుణః స్యాదజి । అదర్శత్ । అజభావే ॥

(కాశికా) ఋవర్ణాన్తానాం దృశేశ్చ అజి పరతో గుణో భవతి। శకలాఙ్గుష్ఠకోఽకరత్। అహం తేభ్యోఽకరం నమః। అసరత్। ఆరత్। జరా। దృశేః అదర్శత్, అదర్శతామ్, అదర్శన్।

.

౽407. న దృశః [3.1.47]

న అవ్యయమ్ దృశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

దృశః చ్లేః క్సః న

(సి.కౌ) దృశశ్చ్లేః క్సో న । అద్రాక్షీత్ । 989 దంశ దశనే । దశనం దంష్ట్రావ్యాపారః । పృషోదరాదిత్వాదనునాసికలోపః । అత ఏవనిపాతనాదిత్యేకే । తేషామప్యత్రైవ తాత్పర్యమ్ । అర్థనిర్దేశస్యాధునికత్వాత్ । దంశసఞ్జ - (కౌముదీ-2396) ఇతి నలోపః । దశతి । దదంశిథ । దదంష్ఠ । దంష్టా । దఙ్క్ష్యతి । దశ్యాత్ । అదాఙ్క్షీత్ । 990 కృష విలేఖనే । విలేఖనమాకర్షణమ్ । క్రష్టా । కర్ష్టా । క్రక్ష్యతి । కర్క్ష్యతి ।స్పృశమృశకృషతృపదృపాం చ్లేః సిజ్వా వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ అక్రాక్షీత్ । అక్రాష్టామ్ । అకార్క్షీత్ । అకార్ష్టామ్ । అకార్క్షుః । పక్షే క్సః । అకృక్షత్ । అకృక్షతామ్ । అకృక్షన్ । 991 దహ భస్మీకరణే । దేహిథ । దదగ్ధ । దగ్ధా । ధక్ష్యతి । అధాక్షీత్ । అదాగ్ధామ్ । అధాక్షుః । 992 మిహ సేచనే । మిమేహ । మిమేహిథ । మేఢా । మేక్ష్యతి । అమిక్షత్ । 993 కిత నివాసేరోగాపనయనే చ । చికిత్సతి । సంశయే ప్రాయేణ విపూర్వః । విచికిత్సా తు సంశయ ఇత్యమరః । అస్యానుదాత్తేత్త్వమాశ్రిత్య చికిత్సతే ఇత్యాది కశ్చిదుదాజహార । నివాసే తు కేతయతి । 994 దాన ఖణ్డనే । 995 శాన తేజనే । ఇతో వహత్యన్తాః స్వరితేతః ॥ దీదాంసతే । శీశాంసతి । శీశాంసతే । అర్థవిశేషే సన్ । అన్యత్ర దానయతి । 996 డుపచష్ పాకే । పచతి । పచతే । పేచిథ । పపక్థ । పేచే । పక్తా । పక్షీష్ట । 997 షచ సమవాయే । సచితి । సచతే । 998 భజ సేవాయామ్ । భేజతుః । భేజుః । భేజిథ । బభక్థ । భక్తా । భక్ష్యతి । భక్ష్యతే । అభాక్షీత్ । అభక్త । 999 రఞ్జ రాగే । నలోపః । రజతి । రజతే । అరాఙ్క్షీత్ । అరఙ్క్త । 1000 శప ఆక్రోశే । ఆక్రోశో విరుద్ధానుధ్యానమ్ । శశాప । శేపే । అశాప్సీత్ । అశప్త । 1001 త్విష దీప్తౌ । త్వేషతి । త్వేషతే । తిత్విషే । త్వేక్ష్యతి । త్విక్షీష్ట । అత్విక్షత్ । అత్విక్షాతామ్ । 1002 యజ దేవపూజాసఙ్గతికరణదానేషు । యజతి । యజతే ॥

(కాశికా) పూర్వేణ క్షః ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। దృశేః ధాతోః పరస్య చ్లేః క్సాఉదేశో న భవతి। అస్మిన్ ప్రతిషిద్ధే ఇరితో వా 3.1.45 ఇతి అఙ్సిచౌ భవతః। అదర్శత్, అద్రాక్షీత్।

.

2408. లిట్యభ్యాసస్యోభయేషామ్ [6.1.17]

లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అభ్యాసస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉభయేషామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) వచ్యాదీనాం గ్రహ్యాదీనాం చాభ్యాసస్య సంప్రసారణం స్యాల్లిటి । ఇయాజ ॥

(కాశికా) ఉభయేషాం వచ్యాదీనాం గ్రహాదీనాం చ లిటి పరతోఽభ్యాసస్య సమ్ప్రసారణం భవతి। వచి ఉవాచ। ఉవచిథ। స్వపి సుష్వాప। సుష్వపిథ। యజ ఇయాజ। ఇయజిథ। డువప్ ఉవాప। ఉఅవపిథ। గ్రహాదీనామ్ తత్ర గ్రహేరవిశేషః। జగ్రాహ। జగ్రహిథ। జ్యా జిజ్యౌ। జిజ్యిథ। వయి ఉవాయ। ఉవయిథ। వ్యధ వివ్యాధ। వివ్యధిథ। వశ ఉవాశ। ఉవశిథ। వ్యచ వివ్యాచ। వివ్యచిథ। వృశ్చతేః సత్యసతి

వా యోగే న అస్తి విశేషః। యోగారమ్భే తు సతి యది సమ్ప్రసారణమకృత్వా హలాదిశేషేణ రేఫో నివర్త్యతే, తదా వకారస్య సమ్ప్రసారణం ప్రాప్నోతి। అథ రేఫస్య సమ్ప్రసారణం కృత్వా ఉరదత్వం రపరత్వం చ క్రియతే, తదానీ మురదత్వస్య స్థానివద్భావాత్ న సమ్ప్రసారణే సమ్ప్రసారణమ్ 6.1.37 ఇతి ప్రతిషేధో భవతి ఇత్యస్తి విశేషః। వవ్రశ్చ। వవ్రశ్చిథ। పృచ్ఛతి భృజ్జత్యోరవిశేషః। అకిదర్థం చ ఇదమభ్యాసస్య సమ్ప్రసారణం విధీయతే। కితి హి పరత్వాద్ ధాతోః సమ్ప్రసారణే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్ ద్విర్వచనమ్, ఊచతుః, ఊచుః ఇతి। అధికారాదేవ ఉభయేషాం గ్రహణే సిద్ధే పునరుభయేషామ్ ఇతి వచనం హలాదిః శేషమపి బాధిత్వా సమ్ప్రసారణమ్ ఏవ యథా స్యాతితి। వివ్యాధ।

.

২৪০৯. వచిస్వపియజాదీనాం కితి [6.1.15]

వచి-స్వపి-యజాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ కితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వచిస్వప్యోర్యజాదీనాం చ సంప్రసారణం స్యాత్కితి । పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్ద్విత్వమ్ । ఈజతుః । ఈజుః । ఇయజిథ । ఇయష్ఠ । ఈజే । యష్టా । యక్ష్యతి । ఇజ్యాత్ । యక్షీష్ట । అయాక్షీత్ । అయష్ట । 1003 డువప్ బీజసన్తానే । బీజసన్తానం క్షేత్రే వికిరణం గర్భాధానం చ । అయం ఛేదనేఽపి । కేశాన్వపతి । ఉవాప । ఊపే । వప్తా । ఉప్యాత్ । వప్సీష్ట । ప్రణ్యవాప్సీత్ । అవప్త । 1004 వహ ప్రాపణే । ఉవాహ ఉవహిథ । సహివహోరోదవర్ణస్య (కౌముదీ-2357) ఉవోఢ । ఊహే । వోఢా । వక్ష్యతి । అవాక్షాత్ । అవోఢామ్ । అవాక్షుః । అవోఢ । అవక్షాతామ్ । అవక్షత । అవోఢాః । అవోఢ్వమ్ । 1005 వస నివాసే । పరస్మైపదీ । వసతి । ఉవాస ॥

(కాశికా) సమ్ప్రసారణమ్ ఇతి వర్తతే। ష్యఙః ఇతి నివృత్తమ్। వచి వచ పరిభాషణే, బ్రువో వచిః 2.4.53 ఇతి చ। స్వపి ఞిష్వప శయే। యజాదయః యజ దేవపూజాసంగతికరనదానేసు ఇత్యతః ప్రభృతి ఆగణాన్తాః। తేషాం వచిస్వపి యజాదీనాం కితి ప్రత్యయే పరతః సమ్ప్రసారణమ్ భవతి। వచి ఉక్తః। ఉక్తవా। స్వపి సుప్తః। సుప్తవాన్। యజ ఇష్టః। ఇష్టవాన్। వప ఉప్తః। ఉప్తవాన్। వహౌఉఢః। ఊఢవాన్। వసౌషితః। ఉషితవాన్। వేఞుతః। ఉతవాన్। వ్యేఞ్ సంవీతః। సంవీతవాన్। హ్వేఞ్ ఆహూతవాన్। వద ఉదితః। ఉదితవాన్। టుఓశ్వి శూనః। శూనవాన్। ధాతోః స్వరూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయేకార్యం విజ్ఞాయతే। తేన ఇహ న భవతి, వాచ్యతే, వాచికః ఇతి।

.

2410. శాసివసిఘసీనాం చ [8.3.60]

శాసి-వసి-ఘసీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఇణ్కోః శాసివసిఘసినాం చ అపదాన్తస్య సః మూర్ధన్యః।

(సి.కౌ) ఇణ్కుభ్యాం పరస్యైషాం సస్య షః స్యాత్ । ఊషతుః । ఊషుః । ఉవసిథ । ఉవస్థ । వస్తా । సః స్యార్ధధాతుకే (కౌముదీ-2342) సస్య తః స్యాత్సాదావార్ధధాతుకే । వత్స్యతి । ఉష్యాత్ । అవాత్సీత్ । అవాత్తామ్ । 1006 వేఞ్ తన్తుసన్తానే । వయతి । వయతే ॥

(కాశికా) శాసి వసి ఘసి ఇత్యేతేషాం చ ఇణ్కోః ఉత్తరస్య యకారస్య మూర్ధన్యో భవతి। అన్వశిషత్, అన్వశిషతామ్, అన్వశిషన్। శిష్టః। శిష్టవాన్। వసి ఉషితః। ఉషితవాన్। ఉషిత్వా। ఘసి జక్షతుః। జక్షుః। ఘసిభసోర్హలి చ 6.4.100 ఇతి ఉపధాలోపః। అక్షన్ పితరోఽమీమదన్త పితరః। అనాదేశార్థం వచనమ్। ఘసిర్యద్యప్యాదేశః, సకారస్త్వాదేశో న భవతి। ఇణ్కోః ఇత్యేవ, శాస్తి। వసతి। జఘాస।

.

2411. వేఞో వయిః [2.4.41]

వేఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వయిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వా స్యాల్లిటి । ఇకార ఉచ్చారణార్థః । ఉవాయ ॥

(కాశికా) లిట్యన్యతరస్యామ్ ఇతి వర్తతే। వేఞో వయిః ఆదేశో భవతి అన్యత్రస్యాం లిటి పరతః। ఇకార ఉచ్చారణార్థః। ఉవాయ, ఊయతుః, ఊయుః। పక్షే ఊవతుః, ఊవుః। లిటి వయో యః 6.1.38 ఇతి యకారస్య సమ్ప్రసారణం ప్రతిషిధ్యతే। వశ్చ అన్యతరస్యాం కితి 6.1.39 ఇతి వకారో విధీయతే వవౌ, వవతుః, వవుః। వేఞః 6.1.40 ఇతి సమ్ప్రసారణం న భవతి।

.

2412. గ్రహిజ్యావయివ్యధివష్టివిచతివృశ్చతిపృచ్ఛతిభృజ్జతీనాం ఙితి చ [6.1.16]

గ్రహి-జ్యా-వయి-వ్యధి-వష్టి-విచతి-వృశ్చతి-పృచ్ఛతి-భృజ్జతీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఙితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషాం కితి ఙితి చ సంప్రసారణం స్యాత్ । ఇతి యకారస్య ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) గ్రహ ఉపాదానే, జ్యా వయోహానౌ, వేఞో వయిః 2.4.41, వ్యధ తాడనే, వశ కాన్తౌ, వ్యచ్ వ్యాజీకరణే, ఓవ్రశ్చూ ఛేదనే, ప్రచ్ఛ జ్ఞీప్సాయామ్, భ్రస్జ పాకే ఇత్యేతేషాం ధాతూనాం ఙీతి ప్రత్యయే పరతః చకారాత్ కతి చ సంప్రసారణం భవతి। గ్రహ గృహీతః। గృహీతవాన్। ఙితి గృహ్ణాతి జరీగృహ్యతే।

జ్యా జీనః। జీనవాన్। ల్వాదిభ్యః 8.2.44 ఇతి నిష్ఠానత్వమ్। జీతి జినాతి। జేజీయతే। హలః 6.4.2 ఇతి సమ్ప్రసారణదీర్ఘే కృతే ప్వాదీనాం ఇతి హ్రస్వః క్రియతే। వయి లిటి పరతః వేఞో వయిః ఆదేశః, తస్య ఙిదభావాత్ కిదేవోదాహ్రియతే। ఊయతుః। ఊయుః। యద్యేవం వయిగ్రహణమనర్థకమ్, యజాదిషు వేఞ్ పఠ్యతే? న ఏవం శక్యమ్। లిటి తస్య వేఞః 6.1.40 ఇతి ప్రతిషేధో వక్ష్యతే, తత్ర యథా ఏవ స్థానివద్భావాద్ వ్యేర్విధిః ఏవం ప్రతిషేధోఽపి ప్రాప్నోతి? న ఏష దోషః। లిటి వయో యః 6.1.38 ఇతి యకారస్య సంప్రసారణప్రతిషేధాద్ వయేర్విధౌ గ్రహణం ప్రతిషేధే చాగ్రహణమనుమాస్యతే? సత్యమ్ ఏతత్। ఏష ఏవ అర్థః సాక్షాన్ నిర్దేశేన వ్యేః స్పష్టీక్రియతే। వ్యధ విద్ధః। విద్ధవాన్। జీతి విధ్యతి। వేవిధ్యతే। వశ ఉశితః। ఉశితవాన్। జీతి ఉష్టః। ఉశన్తి। వ్యచ విచితః। విచితవాన్। జీతి విచతి। వేవిచ్యతే। వ్యచేః కుటాదిత్వమనసి ప్రతిపాదితమ్, తేన సర్వత్ర అఙ్ణితి ప్రత్యయే సమ్ప్రసారణం భవతి, ఉద్విచితా, ఉద్విచితుమ్, ఉద్విచితవ్యమ్ ఇతి। వ్రశ్చేః వృక్ణః। వృక్ణవాన్। అథ కథమత్ర కుత్వం, వ్రశ్చభ్రస్జ ఇతి హి షత్వేన భవితవ్యమ్? నిష్ఠాదేశః షత్వస్వరప్రత్యయవిధీడ్విధిషు సిద్ధో వక్తవ్యః। తత్ర ష్ట్వం ప్రతి నత్వస్య సిద్ధత్వాద్ ఝలాదిర్నిష్ఠా న భవతి। కుత్వే తు కర్తవ్యే తదసిద్ధమ్ ఏవ ఇతి ప్రవర్తతే కుత్వమ్। జీతి వృశ్చతి। వరీవృశ్చ్యతే। ప్రచ్ఛ పృష్టః। పృష్టవన్। జీతి పృచ్ఛతి। పరీపృచ్ఛ్యతే। ప్రశ్నః। నఙి తు ప్రశ్నే చ ఆసన్నకాలే 3.2.117 ఇతి నిపాతనాదసంప్రసారణమ్। భ్రస్జ భృష్టః। భృష్టవాన్। జీతి భృజ్జతి। బరీభృజ్జ్యతే। సకారస్య ఝలాం జశ్ ఝశి 7.4.53 ఇతి జశ్త్వేన దకారః, స్తోః శ్చునా శ్చుః 8.4.40 ఇతి శ్చుత్వేన జకారః।

.

2413. లిటి వయో యః [6.1.38]

లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వయః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వయో యస్య సంప్రసారణం న స్యాల్లిటి । ఊయతుః । ఊయుః ॥

(కాశికా) న సమ్ప్రసారణమ్ ఇతి అనువర్తతే। లిటి పరతో వయో యకారస్య సమ్ప్రసారణం న భవతి। ఉవాయ, ఊయతుః, ఊయుః। లిడ్గ్రహణముత్తరార్థమ్।

.

2414. వశ్చాస్యాన్యతరస్యామ్ కితి [6.1.39]

వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వయో యస్య వో వా స్యాత్కితి లిటి । ఊవతుః । ఊవుః । వయస్తాసావభావాత్థలి నిత్యమిట్ । ఉవయిథ । స్థానివద్భావేన ఞిత్త్వాత్తఙ్ । ఊయే । ఊవే । వయాదేశాభావే ॥

(కాశికా) అస్య వయో యకారస్య కితి లిటి పరతో వకారాదేశో భవతి అన్యతరస్యామ్। ఊవతుః, ఊవుః। ఊయతుః, ఊయుః। కితీతి కిమ్? ఉవాయ। ఉవయిథ।

.

2415. వేఞః [6.1.40]

వేఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వేఞో న సంప్రసారణం స్యాల్లిటి । వవౌ । వవతుః । వవుః । వవిథ । వవాథ । వవే । వాతా । ఊయాత్ । వాసీష్ట । అవాసీత్ । 1007 వ్యేఞ్ సంవరణే । వ్యయతి ॥

(కాశికా) లిటి ఇత్యనువర్తతే। వేఞ్ తన్తుసన్తానే ఇత్యస్య ధాతోః లిటి పరతః సమ్ప్రసారణం న భవతి। వవౌ, వవతుః, వవుః। కితి యజాదిత్వాత్ ధాతోః ప్రాప్తమకిత్యపి లిట్యభ్యాసస్య ఉభయేషామ్ 6.1.17 ఇత్యభ్యాసస్య, అతః ఉభయం ప్రతిషిధ్యతే।

.

2416. న వ్యో లిటి [6.1.46]

న అవ్యయమ్ వ్యః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వ్యేఞ ఆత్వం న స్యాల్లిటి । వృద్ధిః । పరమపి హలాదిఃశేషం బాధిత్వా యస్య సంప్రసారణమ్ । ఉభయేషాం గ్రహణసామర్థ్యాత్ । అన్యథా వచ్యాదీనాం గ్రహ్యాదీనాం చానువృత్త్యైవ సిద్ధే కిం తేన । వివ్యాయ । వివ్యతుః । వివ్యుః । ఇడత్త్యర్తి – (కౌముదీ–2384) ఇతి నిత్యమిట్ । వివ్యయిథ । వివ్యాయ । వివ్యచ । వివ్యే । వ్యాతా । వీయాత్ । వ్యాసీష్ట । అవ్యాసీత్ । అవ్యాస్త । 1008 హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ ॥

(కాశికా) వ్యేఞిత్యేతస్య ధాతోః లిటి పరత ఆకారాదేశో న భవతి। సంవివ్యాయ। సవివ్యయిథ। లిట్యభ్యాసస్య ఉభయేషామ్ 6.1.17 ఇతి అభ్యాసస్య సమ్ప్రసారణమ్। ణలి అచో ఞ్ణితి 7.2.115 ఇతి వృద్ధిః।

.

౭417. అభ్యస్తస్య చ [6.1.33]

అభ్యస్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అభ్యస్తీభవిష్యతో హ్వేఞః సంప్రసారణం స్యాత్ । తతో ద్విత్వమ్ । జుహావ । జుహువతుః । జుహువుః । జుహోథ । జుహవిథ । జుహువే । హ్వాతా । హూయాత్ । హ్వాసీష్ట ॥

(కాశికా) హ్వః ఇతి వర్తతే, తదభ్యస్తస్య ఇత్యనేన వ్యధికరణమ్। అభ్యస్తస్య యో హ్వయతిః। కశ్చ అభ్యస్తస్య హ్వయతిః? కారణమ్। తేన అభ్యస్తకారణస్య హ్వయతిః ప్రాగేవ ద్విర్వచనాత్ సమ్ప్రసారణం భవతి। జుహావ। జుహూయతే। జుహూషతి।

.

౭418. లిపిసిచిహ్వశ్చ [3.1.53]

లిపి-సిచి-హ్వః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

లిపి-సిచి-హ్వః చ్లేః అఙ్

(సి.కౌ) ఏభ్యశ్చ్లేరఙ్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) లిప ఉపదేహే షిచ క్షరనే, హ్వేఞ్ స్పర్ధాయామ్, ఏతేభ్యశ్చ పరస్య చ్లేః అఙాదేశో భవతి। అలిపత్। అసిచత్। అహ్వత్। పృథగ్యోగ ఉత్తరార్థః।

.

౭419. ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామ్ [3.1.54]

ఆత్మనేపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆత్మనేపదేషు లిపి-సి-చిహ్వః చ్లేః అన్యతరస్యామఙ్

(సి.కౌ) అతో లోపః (కౌముదీ-2372) । అహ్వత్ । అహ్వతామ్ । అహ్వన్ । అహ్వత్ । అహ్వాస్త ॥

(కాశికా) పూర్వేణ ప్రాప్తే విభాషా ఆరభ్యతే। లిపిసిచిహ్వ ఆత్మనేపదేషు పరతః చ్లేః అఙాదేశో భవతి అన్యతరస్యామ్। స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే 1.3.52 ఇత్యాత్మనేపదమ్। అలిపత, అలిప్త। అసిచత, అసిక్త। అహ్వత్, అహ్వాస్త।

.

౭420. విభాషా శ్వేః [6.1.30]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శ్వేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్వయతేః సంప్రసారణం వా స్యాల్లిటి యఙి చ । శుశావ । శుశువతుః ।శ్వయతేర్లిట్యభ్యాసలక్షణప్రతిషేధః (వార్త్తికమ్) ॥ తేన లిట్యభ్యాసస్య - (కౌముదీ-2408) ఇతి

సంప్రసారణం న । శిశ్వాయ । శిశ్వియతుః । శ్వయితా । శ్వయేత్ । శూయాత్ । జ్వాస్తమ్భు - (కౌముదీ-2291) ఇత్యఙ్ వా ॥

(కాశికా) లిడ్యఙ్యోః ఇతి వర్తతే, సమ్ప్రసరణమ్ ఇతి చ। లిటి యఙి చ శ్వయతేర్ధాతోః విభాషా సమ్ప్రసారణం భవతి। శుశావ, శిశ్వాయ। శుశువతుః, శిశ్వియతుః। యఙి శోశూయతే, శేశ్వీయతే। తదత్ర యఙి సమ్ప్రసారణమప్రాప్తం విభాష విధీయతే। లిటి తు కితి యజాదిత్వాత్ నిత్యం ప్రాప్తం, తత్ర సర్వత్రవికల్పో భవతి ఇత్యేషా ఉభయత్రవిభాషా। యదా చ ధాతోర్న భవతి తదా లిట్యభ్యాసస్య ఉభయేషామ్ 6.1.17 ఇత్యభ్యాసస్య అపి న భవతి।

.

2421. శ్వయతేరః [7.4.18]

శ్వయతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్వయతేరికారస్య అకారః స్యాదఙి । పరరూపమ్ । అశ్వత్ । అశ్వతామ్ । అశ్వన్ । విభాషా ధేట్శ్వ్యోః (కౌముదీ-2375) ఇతి చఙ్ । ఇయఙ్ । అశిశ్వియత్ । హ్మ్యన్త - (కౌముదీ-2299) ఇతి న వృద్ధిః । అశ్వయీత్ ॥ వృత్ । యజాదయో వృత్తాః । భ్వాదిస్తవాకృతిగణః । తేన చులుమ్పతీత్యాదిసంగ్రహః ॥ ఇతి తిఙన్తే భ్వాదయః ॥

(కాశికా) శ్వయతేః అఙ్గస్య అకారాదేశో భవతి అఙి పరతః। అశ్వత్, అశ్వతామ్, అశ్వన్।

.

2422. ఋతేరీయఙ్ [3.1.29]

ఋతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఈయఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋతిః సౌత్రః తస్మాదీయఙ్ స్యాత్స్వార్థే । జుగుప్సాయామయం ధాతురితి బహవః । కృపాయాం చ ఇత్యేకే । సనాద్యన్తా - (కౌముదీ-2304) ఇతి ధాతుత్వమ్ । ఋతీయతే । ఋతీయాంచక్రే । ఆర్ధధాతుకవివక్షయాం తు । ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకే వా (కౌముదీ-2305) ఇతీయఙభావే శేషాత్కర్తరి - (కౌముదీ-2259) ఇతి పరస్మైపదమ్ । ఆనర్త । అర్తిష్యతి । ఆర్తీత్ ॥ ఇతి తిఙన్తభ్వాదిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ఋతిః సౌత్రో ధాతుః ఘృణాయాం వర్తతే, తతః ఈయఙ్ ప్రత్యయో భవతి। ఙకార ఆత్మనేపదార్థః। ఋతీయతే, ఋతీయేతే, ఋతియన్తే। ఈయఙ్వచనం జ్ఞాపనార్థం, ధాతువిహితానాం ప్రత్యయానామాయనాదయో న భవన్తీతి।

.

2423. అదిప్రభృతిభ్యః శపః [2.4.72]

అది-ప్రభృతిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ శపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అదిప్రభృతిభ్యః శపః లుక్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తాదాదిప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) అదిప్రభృతిభ్య ఉత్తరస్య శపో లుగ్ భవతి। అత్తి। హన్తి। ద్వేష్టి।

.

2424. లిట్యన్యతరస్యామ్ [2.4.40]

లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అదో ఘస్ల్ వా స్యాల్లిటి । జఘాస । గమహన - (కౌముదీ-1263) ఇత్యుపధాలోపః । తస్య చర్వ్విధిం ప్రతి స్థానివద్భావనిషేధాద్ఘస్య చర్త్వమ్ । శాసివసి - (కౌముదీ-2410) ఇతి షత్వమ్ । జక్షతుః । జక్షుః । ఘసస్త్రాసావభావాత్థలి నిత్యమిట్ । జఘసిథ । ఆద । ఆదతుః । ఇడత్త్యర్తి - (కౌముదీ-2384) ఇతి నిత్యమిట్ । ఆదిథ । అత్తా । అత్స్యతి ॥

(కాశికా) లిటి పరతో௨దో௨న్యతరస్యాం ఘస్లాదేశో భవతి। జఘాస, జక్షతుః, జక్షుః। ఆద్, ఆదతుః, ఆదుః।

.

2425. హుఝల్భ్యో హేర్ధిః [6.4.101]

హు-ఝల్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ హేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హు-ఝల్భ్యః హేః ధిః

(సి.కౌ) హోర్ఝలన్తేభ్యశ్చ హేర్ధిః స్యాత్ । అద్ధి । అత్తాత్ । అదాని ॥

(కాశికా) హు ఇత్యేతస్మాద్ ఝలన్తేభ్యస్ చ ఉత్తరస్య హలాదేః హేః స్థానే ధిరాదేశో భవతి। జుహుధి। ఝలన్తేభ్యః భిన్ధి। ఛిన్ధి। హుఝల్భ్యః ఇతి కిమ్? క్రీణీహి। ప్రీణీహి। హేః ఇతి కిమ్? జుహుతామ్। హలి ఇత్యేవ, రుదిహి। స్వపిహి। ఇహ జుహుతాత్, భిన్తాత్ త్వమ్ ఇతి పరత్వాత్ తాతఙి కృతే సకృద్గతౌ విప్రతిషేధేన యద్ బధితం తద్ బాధితమేవ ఇతి పునః ధిభావో న భవతి। భిన్ధకి, ఛిన్ధకి ఇత్యత్ర పరత్వాద్ ధిభావే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాదకచ్ క్రియతే।

.

2426. అదః సర్వేషామ్ [7.3.100]

అదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సర్వేషామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

అదః అప్క్తాత్ అపృక్తే సార్వధాతుకే అట్ సర్వేషామ్

(సి.కౌ) అదః పరస్యాపృక్తసార్వధాతుకస్య అడాగమః స్యాత్సర్వమతేన । ఆదత్ । ఆత్తామ్ । ఆదన్ । ఆదః । ఆత్తమ్ । ఆత్త । ఆదమ్ । ఆద్వ । ఆద్మ । అద్యాత్ । అద్యాతామ్ । అద్యుః । అద్యాస్తామ్ । అద్యాసుః ॥

(కాశికా) అద భక్షణే, అస్మాదుత్తరస్య అపృక్తస్య సార్వధాతుకస్య అడాగమో భవతి సర్వేషామాచార్యాణాం మతేన। ఆదత్। ఆదః। అపృక్తస్య ఇత్యేవ, అత్తి। అత్సి।

.

2427. లుఙ్సనోర్ఘస్ఌ [2.4.37]

లుఙ్-సనోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ఘస్ఌ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అదో ఘస్ఌ స్యాల్లుఙి సని చ । ఌదిత్త్వాదఙ్ । అఘసత్ । 1012 హన హింసాగత్యోః । ప్రణిహన్తి ॥

(కాశికా) లుఙి సని చ పరతోఽదో ఘస్ఌ ఆదేశో భవతి। ఌదిత్కరణమఙర్థమ్। లుఙి అఘసత్, అఘసతామ్, అఘసన్। సని జిఘత్సతి, జిఘత్సతః, జిఘత్సన్తి। ఘస్ఌభావేఽచ్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। ప్రాత్తీతి ప్రఘసః।

.

2428. అనుదాత్తోపదేశవనతితనోత్యాదీనామనునాసిక లోపో ఝలి క్ఙితి [6.4.37]

అనుదాత్తోపదేశ-వనతి-తనోతి-ఆదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అనునాసిక లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఝలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్ఙితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనుదాత్తోపదేశ-అనునాసిక-వనతి-తనోతి-ఆదీనామఙ్గస్య ఝలి క్ఙితి లోపః

(సి.కౌ) అనునాసిక-ఇతి లుప్తషష్ఠీకం వనతీతరేషాం విశేషణమ్ । అనునాసికాన్తానామేషాం వనతేశ్చ లోపః స్యాజ్ఝలాదౌ క్ఙితి పరే । యమిరమినమిగమిహనిమన్యతయోఽనుదాత్తోపదేశాః । తనుక్షణుక్షిణుఋణుతృణుఘృణువనుమనుతోనోత్యాదయః । హతః । ఘ్నన్తి ॥

(కాశికా) అనుదాత్తోపదేశానామఙ్గానాం వనతేః తనోత్యాదీనాం చ అనునాసికలోపో భవతి ఝలాదౌ క్ఙితి ప్రత్యయే పరతః। యము యత్వా। యతః। యతవాన్। యతిః। రము రత్వా। రతః। రతవాన్। రతిః। అనుదాత్తోపదేశా అనునాసికాన్తా యమిరమినమిగమిహనిమన్యతయః। వనతి వతిః। క్తినో రూపమ్ ఏతత్। క్తిచి తు న క్తిచి దీర్ఘశ్చ 6.4.39 ఇతి భవతి। అన్యత్ర ఝలాదావిటా భవితవ్యమ్। తనోత్యాదయః తతః। తతవాన్। సనోతేరాత్వం వక్ష్యతి। క్షణు క్షతః। క్షతవాన్। ఋణు ఋతః। ఋతవాన్। తృణు తృతః। తృతవాన్। ఘృణు ఘృతః। ఘృతవాన్। వను వతః। వతవాన్। మను మతః। మతవాన్। జీతి అతత।

అతథాః। అనుదాత్తోపదేశవనతితనోత్యాదీనామ్ ఇతి కిమ్? శాన్తః। శాన్తవాన్। తాన్తః। తాన్తవాన్। దాన్తః। దాన్తవాన్। అనునాసికస్య ఇతి కిమ్? పక్వః। పక్వవాన్। ఝలి ఇతి కిమ్? గమ్యతే। రమ్యతే। క్ఙితీతి కిమ్? యన్తా। యన్తవ్యమ్। ఉపదేశగ్రహణం కిమ్? ఇహ వయథా స్యాత్, గతిః। ఇహ చ మా భూత్, శాన్తః, శాన్తవానితి।

.

2429. వమోర్వా [8.4.23]

వమోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ వా అవ్యయమ్

రషాభ్యామ్ ఉపసర్గాత్ హన్తేః అత్పూర్వస్య నః వమోః వా ణః

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య హన్తేర్నస్య ణో వా స్యాద్వమయోః పరయోః । ప్రహణ్మి-ప్రహన్మి । ప్రహణ్వః-ప్రహన్వః । హో హన్తేః - (కౌముదీ-358) ఇతి కుత్వమ్ । జఘాన । జఘ్నతుః । జఘ్నుః ॥

(కాశికా) హన్తేః ఇతి వర్తతే। వకారమకారాయోః పరతః హన్తినకారస్య ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య వా ణకారాదేశో భవతి। ప్రహణ్వః, ప్రహన్వః। పరిహణ్వః, పరిహన్వః। ప్రహణ్మః, ప్రహన్మః। పరిహణ్మః, పరిహన్మః।

.

2430. అభ్యాసాచ్చ [7.3.55]

అభ్యాసాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసాత్పరస్య హన్తేర్హస్య కుత్వం స్యాత్ । జఘనిథ-జఘన్థ । హన్తా । ఋద్ధనోః - (కౌముదీ-2366) ఇతీట్ । హనిష్యతి । హన్తు । హతాత్ । ఘ్నన్తు ॥

(కాశికా) అభ్యాసాదుత్తరస్య హన్తిహకారస్య కవర్గాదేశో భవతి। జిఘాంసతి। జఙ్ఘన్యతే। అహం జఘన। అభ్యాసనిమిత్తే ప్రత్యయే హన్తేరఙ్గస్య యోఽభ్యాసః తస్మాదేవ ఏతత్ కుత్వమ్। ఇహ న భవతి, హననీయితుమ్ ఇచ్ఛతి జిహననీయిషతి।

.

2431. హన్తేర్జః [6.4.36]

హన్తేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ జః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హన్తేః అఙ్గస్య హౌ జః

(సి.కౌ) హౌ పరే । ఆభీయతయా జస్యాసిద్ధత్వాద్ధేర్న లుక్ । జహి । హనాని । హనావ । హనామ । అహన్ । అహతామ్ । అఘ్నన్ । అహనమ్ ॥

(కాశికా) హన్తేర్ధాతోః జః ఇత్యయమాదేశో భవతి హౌ పరతః జహి శత్రూన్।

.

2432. ఆర్ధధాతుకే [2.4.35]

ఆర్ధధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) ఆర్ధధాతుకే ఇత్యధికారోఽయమ్, ణ్యక్షత్రియార్షఞితో యూని లుగణిఞోః 2.4.58 ఇతి యావత్। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యమస్తదార్ధధాతుకే వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి హనో వధ లిఙి 2.4.42 వధ్యాత్। ఆర్ధధాతుకే ఇతి కిమ్? హన్యాత్। విషయసప్తమీ చ ఇయం, న పరసప్తమీ। తేన ఆర్ధధాతుకవివక్షాయామాదేశేషు కృతేషు పశ్చాద్ యథాప్రాప్తం ప్రత్యయా భవన్తి। భవ్యమ్। ప్రవేయమ్। ఆఖ్యేయమ్।

.

2433. హనో వధ లిఙి [2.4.42]

హనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వధ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)లిఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) హన్తేర్ధాతోః వధ ఇత్యయమాదేశో భవతి లిఙి పరత ఆర్ధధాతుకే। వధ్యాత్, వధ్యాస్తామ్, వధ్యాసుః। అకారాన్తశ్చ అయమాదేశః। తత్ర అకారస్య లోపో భవతి। తస్య స్థానివద్భావాదవధీతితి హలన్తలక్షనా వృద్ధిః న భవతి।

.

2434. లుఙి చ [2.4.43]

లుఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వధాదేశోఽదన్తః । ఆర్ధధాతుకే (కౌముదీ-2300) ఇతి విషయసప్తమీ । తేనార్ధధాతుకోపదేశేఽకారాన్తత్వాత్ అతో లోపః (కౌముదీ-2308) । వధ్యాత్ । వధ్యాస్తామ్ । ఆర్ధధాతుకే కిమ్ । విధ్యాదౌ హన్యాత్ । హన్తేః (కౌముదీ-359) ఇతి ణత్వమ్ । ప్రహణ్యాత్ । అల్లోపస్య స్థానివత్త్వాత్ అతో హలాదేః (కౌముదీ-2284) ఇతి న వృద్ధిః । అవధీత్ ॥

(కాశికా) లుఙి చ పరతః హనో వధ ఇత్యయమాదేశో భవతి। అవధీత్, అవధీష్టామ్, అవధిషుః। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః। ఆత్మనేపదేషు లుఙి వికల్పో యథా స్యాల్ లిఙి మా భూత్।

.

2435. ద్విషశ్చ [3.4.112]

ద్విషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) లఙో ఝేర్జుస్వా స్యాత్ । అద్విషుః । అద్విషన్ । అద్వేషమ్ । ద్విషీత । ద్విక్షీష్ట । అద్విక్షత్ । 1014 దుహ ప్రపూరణే । దోగ్ధి । దుగ్ధః । ధోక్షి । దుగ్ధే । ధుక్షే । ధుగ్ధ్వే । దోగ్ధు । ధుగ్ధి । దోహాని । ధుక్ష్వ । ధుగ్ధ్వమ్ । దోహై । అధోక్ । అదోహమ్ । అధుగ్ధ్వమ్ । అధుక్షత్ । అధుక్షత । లుగ్వా దుహ (కౌముదీ-2365) ఇతి లుక్పక్షే తథాస్థ్వంవహిషు లఙ్యదపి । 1015 దిహ ఉపచయే । ఉపచయో వృద్ధిః । ప్రణిదేగ్ధి । 1016 లిహ ఆస్వాదనే । లేఢి । లీఢః । లిహన్తి । లేక్షి-లీఢే । లిక్షే । లీఢ్వే । లేఢు । లీఢామ్ । లేహాని । అలేట్ । అలిక్షత । అలిక్షతామ్ । అలీఢ । అలిక్షావహి । 1017 చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాం వాచి । అయం దర్శనేఽపి । ఇకారోఽనుదాత్తో యుజర్థః । విచక్షణః ప్రథయన్ । నుమ్తు న । అన్తేదితః ఇతి వ్యాఖ్యానాత్ । ఙకారస్తు [(పరిభాషా -) అనుదాత్తేత్త్వప్రయుక్తమాత్మనేపదమనిత్యమ్] ఇతి జ్ఞాపనార్థః । తేన స్ఫాయన్నిర్మోకసన్ధీత్యాది సిధ్యతి । చష్టే । చక్షాతే । ఆర్ధధాతుకే (కౌముదీ-2377) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) లఙః శాకటాయనస్య ఇత్యేవ। ద్విషః పరస్య లఙాదేశస్య ఝేర్జుసాదేశో భవతి, శాకటాయనస్య ఆచార్యస్య మతేన। అద్విషుః। అన్యేషాం మతే అద్విషన్।

.

2436. చక్షిఙః ఖ్యాఞ్ [2.4.54]

చక్షిఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఖ్యాఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) చక్షిఙః ఖ్యాఞాదేశో భవతి ఆర్ధధాతుకే। ఆఖ్యాతా। ఆఖ్యాతుమ్। ఆఖ్యాతవ్యమ్। స్థానివద్భావేన నిత్యమాత్మనేపదం న భవతి, ఞకారానుబన్ధకరణసామర్థ్యాత్। ఆఖ్యాస్యతి। ఆఖ్యాస్యతే। క్శాదిరప్యయమాదేశ ఇష్యతే। ఆక్శాతా। ఆక్శాతుమ్। ఆక్శాతవ్యమ్। వర్జనే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। దుర్జనః సంచక్ష్యాః। వర్జనీయాః ఇత్యర్థః। అసనయోశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నృచక్షా రక్షః హింసార్థోఽత్ర భాతుః। అనే ఖల్వపి విచక్షణః పణ్డితః। బహులం సంజ్ఞాఛన్దసోరితి వక్తవ్యమ్। అన్నవధకగాత్రవిచక్షణాజిరాద్యర్థమ్।

.

2437. వా లిటి [2.4.55]

వా అవ్యయమ్ లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అత్ర భాష్యే ఖశాదిరయమాదేశః । అసిద్ధాకాణ్డే ।శస్య యో వా ఇతి స్థితమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇత్త్వాత్పదద్వయమ్ । చఖ్యౌ-చఖ్యే-చక్శౌ-చక్శే ॥చయో ద్వితీయా - (కౌముదీ-5023) ఇతి తు న । చర్త్వస్యాసిద్ధత్వాత్ । చచక్షే । ఖ్యాతా-క్శాతా । ఖ్యాస్యతి-ఖ్యాస్యతే । క్శాస్యతి-క్శాస్యతే । అచష్ట । చక్షీత । ఖ్యాయాత్-ఖ్యేయాత్ । క్శాయాత్-క్శేయాత్ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। లిటి పరతశ్చక్షిఙః ఖ్యాఞాదేశః వా భవతి। ఆచఖ్యౌ, ఆచఖ్యతుః, ఆచఖ్యుః। న చ భవతి। ఆచచక్షే, ఆచచక్షాతే, ఆచచక్షిరే।

.

2438. అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఽఙ్ [3.1.52]

అస్యతి-వక్తి-ఖ్యాతిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అస్యతి-వక్తి-ఖ్యాతిభ్యః చ్లేః అఙ్

(సి.కౌ) ఏభ్యశ్చ్లేరఙ్ । అఖ్యత్ । అఖ్యత । అక్శాసీత్ । అక్శాస్త ।వర్జనే ఖ్శాఞ్ నేష్టః (వార్తికమ్) ॥ సమచక్షిష్టేత్యాది ॥

(కాశికా) అసు క్షేపనే, వచ పరిభాషణే బ్రూఞాదేశో వా, ఖ్యా ప్రకథనే చక్షిఙాదేశో వా, ఏభ్యః పరస్య చ్లేరఙాదేశో భవతి కర్తృవాచిని లుఙి పరతః। అస్యతేః పుషాదిపాఠాదేవాఙి సిద్ధే పునర్గ్రహణమాత్మనేపదార్థమ్। పర్యాస్థత, పర్యాస్థేతామ్, పర్యాస్థన్త। వక్తి అవోచత్, అవోచతామ్, అవోచన్। ఖ్యాతి ఆఖ్యత్, ఆఖ్యతామ్, ఆఖ్యన్। కర్తరి ఇతి కిమ్? పర్యాసిషాతాం గావౌ వత్సేన।

.

2439. ఈశః సే [7.2.77]

ఈశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సే లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ)

(కాశికా) ఈశ ఉత్తరస్య సే ఇత్యేతస్య సార్వధాతుకస్య ఇడాగమో భవతి। ఈశిషే। ఈశిష్వ।

.

2440. ఈడజనోర్ధ్వే చ [7.2.78]

ఈడజనోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ధ్వే లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఈశీడ్జనాం సే ధ్వే శబ్దయోః సార్వధాతుకయోరిట్ స్యాత్ । యోగవిభాగోవైచిత్ర్యార్థః । ఈడిషే । ఈడిధ్వే ॥ [పరిభాషా -) ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్] । ఈడిష్వ । ఈడిధ్వమ్ । వికృతిగ్రహణేన ప్రకృతేరగ్రహణాత్ । ఐడ్ఢ్వమ్ । 1020 ఈశ ఐశ్వర్యే । ఈష్టే । ఈశిషే । ఈశిధ్వే । 1021 ఆస ఉపవేశనే । ఆస్తే । దయాయాసశ్చ (కౌముదీ-2325) । ఆసాంచక్రే । ఆస్స్వ । ఆధ్వమ్ । ఆసిష్ట । 1022 ఆఙః శాసు ఇచ్ఛాయామ్ । ఆశాస్తే । ఆశాసాతే । ఆఙ్పూర్వత్మవం । ప్రాయికమ్ । తేన నమోవాకం ప్రశాస్మహే ఇతి సిద్ధమ్ । 1023 వస ఆచ్ఛాదనే । వస్తే । వస్సే । వద్ధ్వే । వవసే । వసితా । 1024 కసి గతిశాసనయోః । కంస్తే । కంసాతే । కంసతే । అయమనిదిత్యేకే । కస్తే । తాలవ్యాన్తోఽప్యనిదిత్ । కష్టే । కశాతే । కక్షే । కడ్ఢ్వే । 1025 ణిసి చుమ్బనే । నింస్తే । దన్త్యాన్తోఽయమ్ । ఆభరణకారస్తు తాలవ్యాన్త ఇతి బభ్రామ । 1026 ణిజి శుద్ధౌ । నిఙ్క్తే । నిఙ్క్షే । నిఞ్జితా । 1027 శిజి అవ్యక్తే శబ్దే । శిఙ్క్తే । 1028 పిజి వర్ణే । సంపర్చన ఇత్యేకే । ఉభయత్రేత్యన్యే । అవయవే ఇత్యపరే । అవ్యక్తే శబ్దే ఇతీతరే । పిఙ్క్తే । పృజీత్యేకే । పృఙ్క్తే । 1029 వృజీ వర్జనే । దన్త్యోష్ఠ్యాదిః । ఈదిత్ । వృక్తే । వృజాతే । వృక్షే । ఇదిత్ । ఇత్యన్యే । వృఙ్క్తే । 1030 పృచీ సంపర్చనే । పృక్తే । 1031 షూఙ్ ప్రాణిగర్భవిమోచనే । సూతే । సుషువే । సుషువిషే । సోతా । సవితా । భూసువోః- (కౌముదీ-2224) ఇతి గుణనిషేధః సువై । సవిషీష్ట । సోషీష్ట । అసవిష్ట । అసోష్ట । 1032 శీఙ్ స్వప్నే ॥

(కాశికా) ఈడ జన ఇత్యేతాభ్యాముత్తరస్య ధ్వే ఇత్యేతస్య, స్వే ఇత్యేతస్య చ సర్వధాతుకస్య ఇడాగమో భవతి। ఈడిధ్వే। ఈడిధ్వమ్। ఈడిషే। ఈడిష్వ। జనిధ్వే। జనిధ్వమ్। జనిషే। జనిష్వ। జనీ ప్రాదుర్భావే ఇత్యస్య ఛాన్దసత్వాత్ శ్యనో లుకుపధాలోపాభావశ్చ। జన జననే ఇత్యస్య అపి శ్లువికరణస్య గ్రహణమత్ర ఇష్యతే। తస్య కర్మవ్యతిహారే వ్యతిజజ్ఞిషే, వ్యతిజజ్ఞిష్వ, వ్యతిజజ్ఞిధ్వే, వ్యతిజజ్ఞిధ్వమ్ ఇతి చ భవతి। ధ్వేశబ్దే ఈశేరపి ఇడాగమ ఇష్యతే ఈశిధ్వే ఈశిధ్వమ్ ఇతి। తదర్థం కేచిదీడిజనోః ధ్వే చేతి సూత్రం పఠన్తి। తత్ర సకారాదేః సేశబ్దస్య సూత్ర ఏవ ఉపాదానాచ్ చశబ్దో భిన్నక్రమః ఈశేరనుకర్షణార్థో విజ్ఞాయతే। ఈశీడిజనాం సేధ్వయోః ఇత్యేకమ్ ఏవ సూత్రం న పఠితమ్? విచిత్రా హి సూత్రస్య కృతిః పణినేః ఇతి। ధ్వే ఇతి కృతటేరేత్వస్య గ్రహణాత్ లఙి ధ్వమి న భవితవ్యమిటా। లోటి పునరేకదేశవికృతస్య అనన్యత్వాత్ భవితవ్యమిటా।

.

2441. శీఙః సార్వధాతుకే గుణః [7.4.21]

శీఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సార్వధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్ఙితి చ- (కౌముదీ-2217) ఇత్యస్యాపవాదః । శేతే । శయాతే ॥

(కాశికా) శీఙః అఙ్గస్య సార్వధాతుకే పరతః గుణో భవతి। శేతే, శయాతే, శేరతే। సార్వధాతుకే ఇతి కిమ్? శిశ్యే।

.

౭౪౪౨. శీఙో రుట్ [౭.౧.6]

శీఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ రుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శీఙః అఙ్గాత్ ఝః అతః రుట్

(సి.కౌ) శీఙః పరస్య ఝాదేశస్యాతో రుడాగమః స్యాత్ । శేరతే । శేషే । శేధ్వే । శయే । శేవహే । శిశ్యే । శయితా । అశయిష్ట ॥

(కాశికా) శీఙో ఉఙ్గాదుత్తరస్య ఝాదేశస్య అతః రుడాగమో భవతి। శేరతే। శేరతామ్। అశేరత। రుడయం పరాదిః క్రియతే। స యది ఝకారస్య ఏవ స్యాదదాదేశో న స్యాదిత్యత ఏవ అయమాదేశస్య ఆగమో విధీయతే। సానుబన్ధగ్రహణమాఙ్లుగర్థమ్। తేన ఇహ న భవతి, వ్యతిశేశ్యతే।

.

౭౪౪౩. ఉతో వృద్ధిర్లుకి హలి [౭.౩.౮౯]

ఉతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వృద్ధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లుకి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లుగ్విషయే ఉకారస్య వృద్ధిః స్యాత్పితి హలాదౌ సార్వధాతుకే న త్వభ్యస్తస్య । యౌతి । యుతః । యువన్తి । యుయావ । యవితా । యుయాత్ । ఇహ ఉతో వృద్ధిర్న । భాష్యే పిచ్చ ఙిన్న ఙిచ్చ పిన్న ఇతి వ్యాఖ్యానాత్ । విశేషవిహితేన ఙిత్త్వేన పిత్త్వస్య బాధాత్ । యూయాత్ । అయావీత్ । 1034 రు శబ్దే ॥

(కాశికా) సార్వధాతుకే పితీతి వర్తతే। ఉకారాన్తస్య అఙ్గస్య వృద్ధిర్భవతి లుకి సతి హలాదౌ పితి సార్వధాతుకే। యౌతి। యౌషి। యౌమి। నౌతి। నౌషి। నౌమి। స్తౌతి। స్తౌషి। స్తౌమి। ఉతః ఇతి కిమ్? ఏతి। ఏషి। ఏమి। లుకి ఇతి కిమ్? సునోతి। సునోషి। సునోమి। హలి ఇతి కిమ్? యవాని। రవాణి। పితి ఇత్యేవ, యుతః। రుతః। అపి స్తుయాద్ రాజానమ్ ఇత్యత్ర హి ఙిచ్చ పిన్న భవతీతి పిత్త్వప్రతిషేధాద్ వృద్ధేరభావః। న అభ్యస్తస్య ఇత్యేతదిహ అనువర్తతే, యోయోతి, రోరోతి ఇత్యేవమాద్యర్థమ్।

.

౭౪౪౪. తురుస్తుశమ్యమః సార్వధాతుకే [౭.౩.౯౫]

తురుస్తుశమ్యమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సార్వధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తురుస్తుశమ్యమః అఙ్గాత్ సార్వధాతుకే హలి తిఙి ఈట్ వా

(సి.కౌ) ఏభ్యః పరస్య సార్వధాతుకస్య హలాదేస్తిఙ ఈడ్వా స్యాత్ । నాభ్యస్తస్య - (కౌముదీ-2403) ఇత్యతోఽనువృత్తిసంభవే పునః సార్వధాతుకగ్రహణమపిదర్థమ్ । రవీతి । రౌతి । రువీతః । రుతః । హలాదేః కిమ్ । రువన్తి । తిఙః కిమ్ । శామ్యతి । సార్వధాతుకే కిమ్ । ఆశిషి రూయాత్ । విధ్యాదౌ తు రుయాత్ । రూవీయాత్ । అరావీత్ । అరవిష్యత్ । తు ఇతి సౌత్రో ధాతుర్గతివృద్ధిహింసాసు । అయం చ లుగ్వికరణ ఇతి స్మరన్తి । తవీతి । తౌతి । తువీతః । తుతః । తోతా । తోష్యతి । 1035 ణు స్తుతౌ । నౌతి । నవితా । 1036 టుక్షు శబ్దే । క్షౌతి క్షవితా । 1037 క్ష్ణు తేజనే । క్ష్ణౌతి । క్ష్ణవితా । 1038 ష్ణు ప్రస్రవణే । స్నౌతి । సుష్ణావ । స్నవితా । స్నుయాత్ । స్నూయాత్ । 1039 ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే ॥

(కాశికా) తు ఇతి సౌత్రోఽయం ధాతుః, రు శబ్దే, ష్టుఞ్ స్తుతౌ, శము ఉపశమే, అమ గత్యాదిషు ఇత్యేతేభ్యః పరస్య సార్వధాతుకస్య హలాదేర్వా ఈడాగమో భవతి। ఉత్తౌతి, ఉత్తవీతి। ఉపరౌతి, ఉపరవీతి। ఉపస్తౌతి, ఉపస్తవీతి। శామ్యధ్వమ్, శమీధ్వమ్। అభ్యమతి, అభ్యమీతి। శమ్యమోః బహులం ఛన్దసి 2.4.73 ఇతి వికరణలుకి సతి హలాదిసార్వధాతుకమనన్తరం సమ్భవతి। ఆపిశలాః తురుస్తుశమ్యమః సార్వధాతుకాసుచ్ఛన్దసి ఇతి పఠన్తి। తత్ర సర్వేషామ్ ఏవ ఛన్దసి విషయే విధిరయం భవతి। సార్వధాతుకే ఇతి అనువర్తమానే పునః సార్వధాతుకగ్రహణమపిదర్థమ్, స్తువీత, శమీధ్వమ్ ఇత్యత్రాపి యథా స్యాతితి।

.

2445. ఊర్ణోతేర్విభాషా [7.3.90]

ఊర్ణోతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వా వృద్ధిః స్యాద్ధలాదౌ పితి సార్వధాతుకే । ఊర్ణౌతి । ఊర్ణోతి । ఊర్ణుతః । ఊర్ణువన్తి । ఊర్ణుతే । ఉర్ణువాతే । ఊర్ణువతే ।ఊర్ణోతేరామ్నేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) ఊర్ణోతేర్విభాషా వృద్ధిర్భవతి హలాదౌ పితి సార్వధాతుకే। ప్రోర్ణౌతి, ప్రోర్ణోతి। ప్రోర్ణౌషి, ప్రోర్ణోషి। ప్రోర్ణౌమి, ప్రోర్ణోమి। హలి ఇత్యేవ, ప్రోర్ణవాని।

.

2446. న న్ద్రాః సంయోగాదయః [6.1.3]

న అవ్యయమ్ న్ద్రాః ప్రథమా-బహువచనమ్ సంయోగాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్

ద్వితీయస్య ఏకాచః సంయోగాదయః న్ద్రాః న ద్వే

(సి.కౌ) అచః పరాః సంయోగాదయో నదరా ద్విర్న భవన్తి । నుశబ్దస్య ద్విత్వమ్ । ణత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ । [(పరిభాషా -) పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచనే] ఇతి త్వనిత్యమ్ । ఉభౌ సాభ్యాసస్య (కౌముదీ-2606) ఇతి లిఙ్గాత్ । ఊర్ణునావ । ఊర్ణునువతుః । ఊర్ణునువుః ॥

(కాశికా) ద్వితీయస్య ఇతి వర్తతే। ద్వితీయస్య ఏకాచోఽవయవభూతానాం న్ద్రాణాం తదన్తర్భావాత్ ప్రాప్తం ద్విర్వచనం ప్రతిషిధ్యతే। నకారదకారరేఫా ద్వితీయైకాచోఽవయవభూతాః సంయోగాదయో న ద్విరుద్యన్తే। ఉన్దిదిషతి। అడ్డిడిషతి। అర్చిచిషతి। న్ద్రాః ఇతి కిమ్? ఈచిక్షిషతే। సంయోగాదయః ఇతి కిమ్? ప్రాణిణిషతి। అనితేః 8.4.19 ఉభౌ సాభ్యాసస్య 8.4.21 ఇతి ణత్వమ్। అజాదేః ఇత్యేవ, దిద్రాసతి। కేచిదజాదేః ఇత్యపి పఞ్చమ్యన్తం కర్మధారయమనువర్తయన్తి। తస్య ప్రయోజనమ్, ఇన్దిద్రీయిషతీతి। అజాదేరనన్తరత్వాభావాద్ దకారో ద్విరుచ్యత ఏవ, నకారో న ద్విరుచ్యతే। ఇన్ద్రమ్ ఇచ్ఛతీతి క్యచ్। తదన్తాతిన్ద్రీయితుమ్ ఇచ్ఛతీతి సన్। బకారస్య అప్యయం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఉబ్జిజిషతి। యదా బకరోపధ ఉబ్జిరుపదిశ్యతే తదా అయం ప్రతిషేధః। దకారోపధోపదేశే తు న వక్తవ్యః। బత్వం తు దకారస్య విధాతవ్యమ్। యకారపరస్య రేఫస్య ప్రతిషేధో న భవతీతి వక్తవ్యమ్। అరార్యతే। అర్తేః అట్యర్తిశూర్ణోతీనాముపసంఖ్యానమ్ 7.4.82 ఇతి యఙ్। తత్ర యఙి చ 7.4.30 ఇతి గుణః, తతో ద్విర్వచనమ్। ఈర్ష్యతేస్ తృతీయస్య ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్య���్। కస్య తృతీయస్య? కేచిదాహుర్వ్యఞ్జనస్య ఇతి। ఈర్ష్యియిషతి। అపరే పునః తృతీయస్య ఏకాచః ఇతి వ్యాచక్షతే। ఈర్ష్యిషిషతి। కణ్డ్వాదీనాం తృతీయస్య ఏఅకాచో ద్వే భవత ఇతి వక్త్వ్యమ్। కణ్డూయియిషతి। అసుయియిషతి। వా నామధాతూనాం తృతీయస్య ఏకాచ్ ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। అశ్వీయియిషతి। అశిశ్వీయిషతి। అపర ఆహ యథా ఇష్టం నామధాతుష్వితి వక్తవ్యమ్। పుపుత్రీయిషతి। పుతిత్రీయిషతి। పుత్రీయియిషతి। పుపుతిత్రీయియిషతి। పుత్రీయిషిషతి।

.

౨౪౪౭. విభాషోర్ణోః [1.2.3]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఊర్ణోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇడాదిప్రత్యయో వా ఙిత్స్యాత్ । ఊర్ణువిథ । ఊర్ణునవిథ । ఊర్ణువితా । ఊర్ణవితా । ఊర్ణౌతు । ఊర్ణోతు । ఊర్ణవాని । ఊర్ణవై ॥

(కాశికా) ఇటితి వర్తతే । 'ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే' (అదాదిగణః) అస్మాత్ పరః ఇడాదిః ప్రత్యయో విభాషా ఙిద్వద్ భవతి । ప్రోర్ణువితా, ప్రోర్ణవితా । ఇటిత్యేవ - ప్రోర్ణవనమ్, ప్రోర్ణవనీయమ్ ॥

.

౭౪౪౮. గుణోఽపృక్తే [౭.౩.౯౧]

గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపృక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఊర్ణోతేర్గుణః స్యాదపృక్తే హలాదౌ పితి సార్వధాతుకే । వృద్ధ్యపవాదః । ఔర్ణోత్ । ఔర్ణోః । ఊర్ణుయాత్ । ఊర్ణుయాః । ఇహ వృద్ధిర్న । ఙిచ్చ పిన్న ఇతి భాష్యాత్ । ఊర్ణూయాత్ । ఊర్ణవిషీష్ట । ఊర్ణువిషీష్ట । ఔర్ణవీత్ । ఔర్ణువిష్టామ్ ॥

(కాశికా) ఊర్ణోతేర్ధాతోః అపృక్తే హలి పితి సార్వధాతుకే గుణో భవతి। ప్రోర్ణోత్। ప్రోర్ణోః। హలి ఇతి వర్తమానే యదపృక్తగ్రహణం క్రియతే, తేన ఏవ జ్ఞాప్యతే భవత్యేషా పరిభాషా యస్మిన్ విధిస్ తదాదావల్గ్రహణే ఇతి।

.

౭౪౪౯. ఊర్ణోతేర్విభాషా [౭.౭.౬]

ఊర్ణోతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇడాదౌ సిచి పరస్మైపదే పరే వా వృద్ధిః స్యాత్ । పక్షే గుణః । ఔర్ణావీత్ । ఔర్ణవిష్టామ్ । ఔర్ణావిషుః । ఔర్ణవీత్ । 1040 ద్యు అభిగమనే । ద్యౌతి । ద్యోతా । 1041 షు ప్రసవైశ్వర్యయోః । ప్రసవోఽభ్యనుజ్ఞానమ్ । సోతా । అసౌషీత్ । 1042 కు శబ్దే । కోతా । 1043 ష్టుఞ్ స్తుతౌ । స్తౌతి । స్తవీతి । స్తుతః । స్తువీతః । స్తుతే । స్తువీతే । స్తుసుధూఞ్భ్యః - (కౌముదీ-2385) ఇతీట్ । అస్తావీత్ । ప్రాక్సితాత్ - (కౌముదీ-2276) ఇతి షత్వమ్ । అభ్యష్టౌత్ । సివాదీనాం వా (కౌముదీ-2359) । పర్యష్టౌత్ । ప్రయస్తౌత్ । 1044 బ్రూఞ్ వ్యక్తాయాం వాచి ॥

(కాశికా) ఊర్ణోతేరిడాదౌ సిచి పరస్మైపదపరే పరతో యిభాషా వృద్ధిర్న భవతి। ప్రార్ణవీత్, ప్రార్ణావీత్। విభాషోర్ణోః 1.2.3 ఇతి అఙిత్త్వపక్షే వృద్ధివికల్పోఽయమ్। ఙిత్త్వపక్షే తు గుణవృద్ధ్యోరభావే ఉవఙ్ భవతి। ప్రార్ణువీత్।

.

౭౪౫౦. బ్రువః పఞ్చానామాదిత ఆహో బ్రువః [3.4.84]

బ్రువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పఞ్చానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆదితః అవ్యయమ్ ఆహః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బ్రువః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

బ్రువః లటః లస్య పరస్మైపదానామాదితః పఞ్చానామ్ ణల్-అతుస్-ఉస్-థల్-అథుస్ , బ్రువః ఆహః।

(సి.కౌ) బ్రువో లటః పరస్మైపదానామాదితః పఞ్చానాం ణలాదయః పఞ్చ వా స్యుర్బ్రువశ్చాహోదేశః । ఆకార ఉచ్చారణార్థః । ఆహ । ఆహతుః । ఆహుః ॥

(కాశికా) పరస్మైపదానామ్ ఇత్యేవ, లటో వా ఇతి చ। బ్రువః పరస్య లటః పరస్మైపదానాం పఞ్చానామ అదిభూతానాం పఞ్చైవ ణలాదయ ఆదేశా భవన్తి, తత్సన్నియోగేన చ బ్రువ ఆహశబ్ద ఆదేశో భవతి। ఆహ, ఆహతుః, ఆహుః। ఆత్థ, ఆహథుః। న చ భవతి। బ్రవీతి, బ్రూతః, బ్రువన్తి। బ్రవీషి, బ్రూథః। పఞ్చానామ్ ఇతి కిమ్? బ్రూథ। బ్రవీమి, బ్రూవః, బ్రూమః। ఆదితః ఇతి కిమ్? పరేషాం మా భూత్। బ్రువః ఇతి పునర్వచనం స్థాన్యర్థమ్,పరస్మైపదానామ్ ఏవ హి స్యాత్।

.

2451. ఆహస్థః [8.2.35]

ఆహః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ థః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆహః హో థః ఝలి

(సి.కౌ) ఝలి పరే । చర్త్వమ్ । ఆత్థ । ఆహథుః ॥

(కాశికా) ఆహో హకారస్య థకారాదేశో భవతి ఝలి పరతః। ఇదమాత్థ। కిమాత్థ। ఆదేశాన్తరకరణం ఝషస్తథోర్ధోఽధః 8.2.40 ఇత్యస్య నివృత్త్యర్థమ్। ఝలి ఇత్యేవ, ఆహ, ఆహతుః, ఆహుః। హృగ్రహోర్భశ్ఛన్దసి హస్యేతి వక్తవ్యమ్। గర్దభేన సమ్భరతి। గ్రభీతా। జభ్రిరే। ఉద్గ్రాభం చ నిగ్రాభం చ బ్రహ్మ దేవా అవీవృధన్।

.

2452. బ్రువ ఈట్ [7.3.93]

బ్రువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఈట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

బ్రువః అభ్యాత్ సార్వధాతుకే హలి పితి ఈట్

(సి.కౌ) బ్రువః పరస్య హలాదేః పిత ఈట్ స్యాత్ । ఆత్థ ఇత్యత్ర స్థానివద్భావాత్ప్రాప్తోఽయం ఝలీతి థత్వవిధానాన్న భవతి । బ్రవీతి । బ్రూతః । బ్రువన్తి । బ్రూతే । ఆర్ధధాతుకాధికారే ॥

(కాశికా) వ్రూ ఇత్యేతస్మాదుత్తరస్య హలాదేః పితః సార్వధాతుకస్య ఈడాగమో భవతి। బ్రవీతి। బ్రవీషి। బ్రవీమి। అబ్రవీత్। హలి ఇత్యేవ, బ్రవాణి। పితి ఇత్యేవ, బ్రూతః।

.

౨453. బ్రువో వచిః [౨.4.53]

బ్రువః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వచిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉవాచ । ఊచతుః । ఊచుః । ఉవచిథ । ఉవక్థ । ఊచే । వక్తా । బ్రవీతు । బ్రూయాత్ । జిచ్చ పిన్న ఇత్యపిత్త్వాదీణ్ణ । బ్రవాణి । బ్రవై । బ్రూయాత్ । ఉచ్యాత్ । అస్యతివక్తి (కౌముదీ-2438) ఇత్యఙ్ ॥

(కాశికా) బ్రువో వచిరాదేశో భవతి ఆర్ధధాతుకవిషయే। ఇకార ఉచ్చారణార్థః। వక్తా। వక్తుమ్। వక్తవ్యమ్। స్థానివద్భావేన కర్త్రభిప్రాయక్రియాఫలవివక్షాయామాత్మనేపదం భవతి। ఊచే। వక్ష్యతే।

.

౨454. వచ ఉమ్ [౭.4.౨0]

వచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఙి పరే । అవోచత్ । అవోచత ॥

(కాశికా) వచేః అఙ్గస్య అఙి పరతః ఉమాగమో భవతి। అవోచత్, అవోచతామ్, అవోచన్।

.

౨455. ఇణో యణ్ [6.4.81]

ఇణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇణః అఙ్గస్య అచి యణ్

(సి.కౌ) అజాదౌ ప్రత్యయే పరే । ఇయఙోఽపవాదః । యన్తి । ఇయాయ ॥

(కాశికా) ఇణోఽఙ్గస్య యణాదేశో భవతి అచి పరతః। యన్తి। యన్తు। ఆయన్। ఇయఙాదేశాపవాదోఽయమ్। మధ్యేఽపవదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్తే ఇతి గుణవృద్ధిభ్యాం పరత్వాదయం బాధ్యతే। అయనమ్। ఆయకః।

.

౨456. దీర్ఘ ఇణః కితి [౭.4.69]

దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇణోఽభ్యాసస్య దీర్ఘః స్యాత్కితి లిటి । ఈయతుః । ఈయుః । ఇయయిథ । ఇయేథ । ఏతా । ఇతాత్ । ఇహి । అయాని । ఐత్ । ఐతామ్ । ఆయన్ । ఇయాత్ । ఈయాత్ ॥

(కాశికా) ఇణోఽఙ్గస్య యోఽభ్యాసః తస్య దీర్ఘో భవతి కితి లిటి పరతః। ఈయతుః, ఈయుః। ఇణో యణ్ 6.4.81 ఇతి యణాదేశే కృతే స్థానివద్భావాద్ ద్విర్వచనమ్। కితీతి కిమ్? ఇయాయ। ఇయయిథ।

.

౨౪౫౮. ఏతేర్లిఙి [౭.౪.౨౪]

ఏతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లిఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపసర్గాత్పరస్య ఇణోఽణో హ్రస్వః స్యాదార్ధధాతుకే కితి లిఙి । నిరియాత్ । ఉభయత ఆశ్రయణే నాన్తాదివత్ । అభీయాత్ । అణః కిమ్ । సమేయాత్ । సమీయాదితి ప్రయోగస్తు భౌవాదికస్య ॥

(కాశికా) ఏతేరఙ్గస్య ఉపసర్గాదుత్తరస్య లిఙి యకారాదౌ క్ఙితి పరతో హ్రస్వో భవతి। ఉదియాత్। సమియాత్। అన్వియాత్। ఆశిషి లిఙి అకృత్సార్వధాతుకయోః ఇతి దీర్ఘత్వే కృతే హ్రస్వోఽనేన భవతి। ఉపసర్గాతిత్యేవ, ఈయాత్। అణః ఇత్యేవ, ఆ ఈయాతేయత్। సమేయాత్।

.

౨౪౫౮. ఇణో గా లుఙి [౨.౪.౪౫]

ఇణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గా లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)లుఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గాతిస్థా (కౌముదీ-2223) ఇతి సిచో లుక్ । అగాత్ । అగాతామ్ । అగుః । 1046 ఇఙ్ అధ్యయనే । నిత్యమధిపూర్వః । అధీతే । అధీయాతే । అధీయతే ॥

(కాశికా) ఇణః గా ఇత్యయమావేశో భవతి లుఙి పరతః। అగాత్, అగాతామ్, అగుః। లుఙి ఇతి వర్తమానే పునర్లుఙ్గ్రహణమాత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామ్ 2.4.44 ఇత్యేతన్ మా భూత్। ఇహ త్వవిశేషేణ నిత్యం చ భవతి। అగాత్। అగాయి భవతా। ఇణ్వదిక ఇత వక్తవ్యమ్। అధ్యగాత్, అధ్యగాతామ్, అధ్యగుః।

.

౨౪౫౯. గాఙ్ లిటి [౨.౪.౪౯]

గాఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇఙో గాఙ్ స్యాల్లిటి లావస్థాయాం వివక్షతే వా । అధిజగే । అధిజగాతే । అధిజగిరే । అధ్యేతా । అధ్యేష్యతే । అధ్యయై । గుణాయాదేశయోః కృతయోరుపసర్గస్య యణ్ । పూర్వం ధాతురుపర్గేణేతి- దర్శనేన్ తరఙ్గత్వాద్గుణాత్పూర్వం సవర్ణదీర్ఘః ప్రాప్తః । ణేరధ్యయనే వృత్తమ్ (కౌముదీ-3036) ఇతి నిర్దేశాన్న భవతి । అధ్యైత । పరత్వాదియఙ్ । తత ఆట్ । వృద్ధిః । అధ్యైయాతామ్ । అధ్యైయత్ । అధ్యైయి । అధ్యైవహి । అధీయీత । అధీయీయాతామ్ । అధీయీధ్వమ్ । అధీయీయ । అధ్యేషీష్ట ॥

(కాశికా) గాఙాదేశో భవతి ఇఙో లిటి పరతః। అధిజగే, అధిజగాతే, అధిజగిరే। గాఙో౽నుబన్ధగ్రహణం విశేషణార్థమ్, గాఙ్ కుటాదిభ్యో౽ఞ్ణిన్ ఙిత్ 1.2.1 ఇత్యత్ర అస్య గ్రహణం యథా స్యాత్। న హి స్థానివద్భావేన గాఙితి రూపం లభ్యతే।

.

౨460. విభాషా లుఙ్లృఙోః [౨.4.50]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లుఙ్-లృఙోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఇఙో గాఙ్ వా స్యాత్ ॥

(కాశికా) లుఙి లృఙి చ పరత ఇఙో విభాషా గాఙాదేశో భవతి। ఆదేశపక్షే గాఙ్ కుటాదిభ్యో౽ఞ్ణిన్ ఙిత్ 1.2.1 ఇతి ఙిత్త్వమ్, ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం హలి 6.4.66 ఇతి ఈత్వమ్। అధ్యగీష్ట, అధ్యగీషాతామ్, అధ్యగీషత। న చ భవతి। అధ్యైష్ట, అధ్యైషాతామ్, అధ్యైషత। లృఙి ఖల్వపి అధ్యగీష్యత, అధ్యగీష్యేతామ్, అధ్యగీష్యన్త। న చ భవతి। అధ్యైష్యత, అధ్యైష్యేతామ్, అధ్యైష్యన్త।

.

౨461. గాఙ్కుటాదిభ్యో౽ఞ్ణిన్ఙిత్ [1.౨.1]

గాఙ్-కుట్-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అ-ఞ్ణిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఙిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గాఙాదేశాత్కుటాదిభ్యశ్చ పరే౽ఞ్ణితః ప్రత్యయా ఙితః స్యుః ॥

(కాశికా) అతిదేశః అయమ్ । గాఙితి ఇఙాదేశో గృహ్యతే, న 'గాఙ్ గతౌ' (భ్వాదిగణః) ఇతి, ఙకారస్య అనన్యార్థత్వాత్ । కుటాదయో౽పి 'కుట కౌటిల్యే' (తుదాదిగణః) ఇత్యేతదారభ్య యావత్ కుఙ్ శబ్దే (తుదాదిగణః) ఇతి । ఏభ్యో గాఙ్కుటాదిభ్యః పరే అఞ్ణితః ప్రత్యయా ఙితో భవన్తి, ఙిద్వద్ భవన్తి ఇత్యర్థః । గాఙః - అధ్యగీష్ట, అధ్యగీషాతామ్, అధ్యగీషత । కుటాదిభ్యః - కుటితా, కుటితుమ్, కుటితవ్యమ్ ; ఉత్పుటితా, ఉత్పుటితుమ్, ఉత్పుటితవ్యమ్ । అఞ్ణితితి కిమ్ ? ఉత్కోటయతి, ఉచ్చుకోట, ఉత్కోటకః, ఉత్కోటో వర్తతే । వ్యచేః కుటాదిత్వమనసీతి వక్తవ్యమ్ - విచితా, విచితుమ్, విచితవ్యమ్ । అనసి ఇతి కిమ్ ? ఉరువ్యచాః ॥

.

౨462. ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం హలి [6.4.66]

ఘు-మా-స్థా-గా-పా-జహాతి-సామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ హలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామాత ఈత్స్యాద్ధలాదౌ క్ఙిత్యార్ధధాతుకే । అధ్యగీష్ట-అధ్యైష్ట । అధ్యగీష్యత- అధ్యైష్యత । 1047 ఇక్ స్మరణే । అయమప్యధిపర్వః । అధీగర్థదయేశామ్- (కౌముదీ-613) ఇతి లిఙ్గాత్ । అన్యథా హీగర్థేత్యేవ బ్రూయాత్ ॥ఇణ్వదిక ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అధియన్తి । అధ్యగాత్ । కేచిత్తు ఆర్ధధాతుకాధికారోక్తస్యైవాతిదేశమాహుః । తన్మతే యణ్న । తథాచ భట్టిః-ససీతయో రాఘవయోరధియన్ఇతి । 1048 వీ గతివ్యాప్తిప్రజనకాన్త్యసనఖాదనేషు । ప్రజనం గర్భగ్రహణమ్ । అసనం క్షేపణమ్ । వేతి । వీతః । వియన్తి । వేషి । వేమి । వీహి । అవేత్ । అవీతామ్ । అవియన్ । అడాగమే సత్యనేకాచ్త్వాద్యణితి కేచిత్ । అవ్యన్ । అత్రేకారోఽపి ధాత్వన్తరం ప్రశ్లిష్యత । ఏతి । ఈతః । ఇయన్తి । ఈయాత్ । ఐషీత్ । 1049 యా ప్రాపణే । ప్రాపణమిహ గతిః । ప్రణియాతి । యాతః । యాన్తి ॥

(కాశికా) ఘుసంజ్ఞకానామఙ్గానాం, మా స్థా గా పా జహాతి సా ఇత్యేతేషాం హలాదౌ క్ఙితి ప్రత్యయే పరతః ఈకారాదేశో భవతి। దీయతే। ధీయతే। దేదీయతే। దేధీయతే। మీయతే। మేమీయతే। స్థీయతే। తేష్టీఈయతే। గీయతే। జేగీయతే। అధ్యగీష్ట, అధ్యగీషాతామ్, అధ్యగీషత। పీయతే। పేపీయతే। పాతేరిహ గ్రహణం న అస్తి, లుగ్వికరణత్వాత్। పాయతే ఇత్యేవ తస్య భవతి। హీయతే। జేహీయతే। జహాతేరిహ నిర్దేశాత్ జిహాతేర్గ్రహణం న భవతి। హాయతే। షోఽన్తకర్మణి। అవసీయతే। అవసేసీయతే। హలి ఇతి కిమ్? దదతుః। దదుః। ఆతో లోపాద్ధి పరత్వాదీత్వమ్ స్యాత్। ఏతదేవ హల్గ్రహణం జ్ఞాపకమస్మిన్ ప్రకరణే విప్రతిషేధేన అసిద్ధత్వం భవతి। క్ఙితి ఇత్యేవ, దాతా। ధాతా।

.

2463. లఙః శాకటాయనస్యైవ [3.4.111]

లఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శాకటాయనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆదన్తాత్పరస్య లఙో ఝేర్జుస్ వా స్యాత్ । అయుః-అయాన్ । యాయాత్ । యాయాతామ్ । యాయాస్తామ్ । 1050 వా గతిగన్ధనయోః । గన్ధనం సూచనమ్ । 1051 భా దీప్తౌ । 1052 ష్ణా శౌచే । 1053 శ్రా పాకే । 1054 ద్రా కుత్సాయాం గతౌ । 1055 ప్సా భక్షణే । 1056 పా రక్షణే । పాయాస్తామ్ । అపాసీత్ । 1057 రా దానే । 1058 లా ఆదానే । ద్వావపి దానే ఇతి చన్ద్రః । 1059 దాప్ లవనే । ప్రణిదాతి-ప్రనిదాతి । దాయాస్తామ్ । అదాసీత్ । 1060 ఖ్యా ప్రకథనే । అయం సార్వధాతుకమాత్రవిషయః ॥సస్థానత్వం నమః ఖ్యాత్రే ఇతి వార్తికమ్ (వార్తికమ్) ॥ తద్భాష్యం చేహ లిఙ్గమ్ । సస్థానో జిహ్వామూలీయః । స నేతి ఖ్యాఞాదేశస్య ఖ్యాదిత్వే ప్రయోజనమిత్యర్థః । సంపూర్వస్య ఖ్యాతేః ప్రయోగో నేతి న్యాసకారః । 1061 ప్రా పూరణే । 1062 మా మానే । అకర్మకః । తనౌ మముస్తత్ర

న కైటభద్విష ఇతి మాఘః । ఉపసర్గవశేనార్థాన్తరే సకర్మకః । ఉదరం పరిమాతి ముష్టినా । నేర్గద- (కౌముదీ-2285) ఇత్యత్ర నాస్య గ్రహణమ్ । ప్రణిమాతి- ప్రనిమాతి । 1063 వచ పరిభాషణే । వక్తి । వక్తః । అయమన్తిపరో న ప్రయుజ్యతే । బహువచనపర ఇత్యన్యే ॥ ఝిపర ఇత్యపరే । వగ్ధి । వచ్యాత్ । ఉచ్యాత్ । అవోచత్ । 1064 విద జ్ఞానే ॥

(కాశికా) ఆతః ఇత్యేవ। ఆకారాన్తాదుత్తరస్య లజాదేశస్య ఝేః జుసాదేశో భవతి శాకటాయనస్య ఆచార్యస్య మతేన। అయుః। అవుః। అన్యేషాం మతే అయాన్। నను జితః ఇత్యనువర్తతే। అత్ర లజేవ అకారాన్తాదనన్తరో జిత్ సమ్భవతి న అన్యః, తత్ కిం లఙ్గ్రహణేన? ఏవం తర్హి లజేవ యో లజ్ విహితః తస్య యథా స్యాత్, లజ్వద్భావేన యస్ తస్య మా భూత్, లోటో లజ్వత్ 3.4.85 ఇతి। యాన్తు। వాన్తు। సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చ 3.4.109 ఇత్యయమపి ఝేర్జుస్ లోటో న భవతి। బిభ్యతు। జాగ్రతు। విదన్తు। జుస్భావమాత్రం హి ముఖ్యేన లజా విశేష్యతే। ఏవకార ఉత్తరార్థః।

.

2464. విదో లటో వా [3.4.83]

విదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

విదః లిటః లస్య పరస్మైపదానామ్ ణల్-అతుస్-ఉస్-థల్-అథుస్-అ-ణల్-వ-మాః వా

(సి.కౌ) వేత్తేర్లటః పరస్మైపదానాం ణలాదయో వా స్యుః । వేద । విదతుః । విదుః । వేత్థ । విదథుః । విద । వేద । విద్వ । విద్మ । పక్షే వేత్తి । విత్తః । ఇత్యాది । వివేద । వివిదతుః । ఉషవిద- (కౌముదీ-2341) ఇత్యామ్పక్షే విదేత్యకారాన్తనిపాతనాన్న లఘూపధగుణః । విదాంచకార । వేదితా ॥

(కాశికా) పరస్మైపదానామ్ ఇత్యేవ। విద జ్ఞానే, అస్మాద్ ధాతోః పరేషాం లడాదేశానాం పరస్మైపదానాం ణలాదయో నవ వికల్పేన ఆదేశా భవన్తి। వేద, విదతుః, విదుః। వేత్థ, విదథుః, విద। వేద, విద్వ, విద్మ। న చ భవతి। వేత్తి, విత్తః, విదన్తి। వేత్సి, విత్థః, విత్థ। వేద్మి, విద్వః, విద్మః।

.

2465. విదాఙ్కుర్వన్త్విత్యన్యతరస్యామ్ [3.1.41]

విదాఙ్-కుర్వన్తు తిఙన్తమ్ ఇతి అవ్యయమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వేత్తేర్లోట్యామ్గుణాభావో లోటో లుక్ లోడన్తకరోత్యనుప్రయోగశ్చ వా నిపాత్యతే । పురుషవచనే న వివక్షితే ఇతి శబ్దాత్ ॥

(కాశికా) విదాఙ్కుర్వన్తు ఇత్యేతదన్యతరస్యాం నిపాత్యతే। కిం పునరిహ నిపాత్యతే? విదేర్లోటి ఆమ్ ప్రత్యయః, గుణాభావః, లోటో లుక్, కృఞశ్చ లోట్పరస్య అనుప్రయోగః। అత్ర భవన్తో విదాఙ్కుర్వన్తు,

విదన్తు। ఇతికరణః ప్రదర్శనార్థః, న కేవలం ప్రథమపురుషబహువచనం, కిం తర్హి సర్వాణ్యేవ లోడ్వచనాన్యనుప్రయుజ్యన్తే, విదాఙ్ కరోతు, విదాఙ్ కురుతాత్, విదాఙ్ కురుతామ్, విదాఙ్ కురు, విదాఙ్ కురుతమ్ ఇత్యాది।

.

2466. తనాదికృఞ్భ్య ఉః [3.1.79]

తనాది-కృఞ్-భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఉః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే తనాదికృఞ్భ్యః ధాతోః పరః ఉ-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) తనాదేః కృఞశ్చ ఉప్రత్యయః స్యాత్ । శపోఽపవాదః । తనాదిత్వాదేవసిద్ధే కృఞ్గ్రహణం గణకార్యస్యానిత్యత్వే లిఙ్గమ్ । తేన న విశ్వసేదవిశ్వస్తమిత్యాది సిద్ధమ్ । విదాంకరోతు ॥

(కాశికా) తను విస్తారే ఇత్యేవమాదిభ్యో ధాతుభ్యః కృఞశ్చ ఉప్రత్యయో భవతి। శపోఽపవాదః। తనోతి। సనోతి। క్షణోతి। కృఞః ఖల్వపి కరోతి। తనాదిపాఠాదేవ ఉప్రత్యయే సిద్ధే కరోతేరుపాదానం నియమార్థమ్, అన్యత్ తనాదికార్యం మా భూతితి। తనాదిభ్యస్ తథాసోః 2.4.79। ఇతి విభాషా సిచో లుగ్ న భవతి। అకృత। అకృథాః।

.

2467. అత ఉత్ సార్వధాతుకే [6.4.110]

అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సార్వధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఉతః ప్రత్యయస్య కరోతేః అఙ్గస్య అతః సార్వధాతుకే క్ఙితి ఉత్

(సి.కౌ) ఉప్రత్యయాన్తస్య కృఞోఽకారస్య ఉత్స్యాత్సార్వధాతుకే క్ఙితి । ఉదితి తపరసామర్థ్యాన్న గుణః । విదాంకురుతాత్ । విదాంకురుతామ్ । ఉతశ్చ- (కౌముదీ-2334) ఇతి హేర్లుక్ । ఆభీయత్వేన లుకోఽసిద్ధత్వాదూత్త్వమ్ । విదాంకురు । విదాంకరవాణి । అవేత్ । అవిత్తామ్ । సిజభ్యస్త- (కౌముదీ-2226) ఇతి ఝేర్జుస్ । అవిదుః ॥

(కాశికా) ఉకారప్రత్యయాన్తస్య కరోతేః అకారస్య స్థానే ఉకారః ఆదేశో భవతి సార్వధాతుకే క్ఙితి పరతః। కురుతః। కుర్వన్తి। సార్వధాతుకగ్రహణం కిమ్? భూతపూర్వేఽపి సార్వధాతుకే యథా స్యాత్, కురు। తపరకరణం లఘూపధస్య గుణనివృత్త్యర్థమ్। క్ఙితి ఇత్యేవ, కరోతి। కరోషి। కరోమి।

.

2468. దశ్చ [8.2.75]

దః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ధాతోర్దస్య పదాన్తస్య సిపి పరే రుః స్యాద్వా । అవేః-అవేత్ । 1065 అస భువి । అస్తి ॥

(కాశికా) దకారాన్తస్య ధాతోః పదస్య సిపి పరతో రుః భవతి, దకారో వా। అభినః త్వమ్, అభినత్ త్వమ్। అచ్ఛినః త్వమ్, అచ్ఛినత్ త్వమ్।

.

2469. శ్నసోరల్లోపః [6.4.111]

శ్నా-అసోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అల్లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శ్నసోః సార్వధాతుకే క్ఙితి అల్లోపః

(సి.కౌ) శ్నస్యాస్తేశ్చాకారస్య లోపః స్యాత్సార్వధాతుకే క్ఙితి । స్తః । సన్తి । తాసస్త్యోః- (కౌముదీ-2191) ఇతి సలోపః । అసి । స్థః । స్థ । అస్మి । స్వః । స్మః । ఆర్ధధాతుకే (కౌముదీ-2432) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) శ్నస్య అస్తేశ్చ అకారస్య లోపో భవతి సార్వధాతుకే క్ఙితి పరతః। రున్ధః। రున్ధన్తి। భిన్తః। భిన్దన్తి। అస్తేః స్తః। సన్తి। క్ఙితి ఇత్యేవ భినత్తి। అస్తి। శ్నసోః ఇతి ఆకారస్య పరరూపత్వం శకన్ధ్వాదిసు ద్రష్టవ్యమ్।

.

2470. అస్తేర్భూః [2.4.52]

అస్తేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ భూః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బభూవ । భవితా । అస్తు । స్తాత్ । స్తామ్ । సన్తు ॥

(కాశికా) అస్తేర్ధాతోర్భూః ఇతయమాదేశో భవతి ఆర్ధధాతుకే। భవితా। భవితుమ్। భవితవ్యమ్। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, ఈహామాస, ఈహామాసతుః, ఈహామాసుః? కృఞ్ చ అనుప్రయుజ్యతే లిటి 3.1.40 ఇతి ప్రత్యాహారగ్రహణేన అస్తేర్గ్రహణసామర్థ్యాత్। తథా చోచ్యతే అనుప్రతోగే తు భువాఽస్త్యబాధనమ్ స్మరన్తి కర్తుర్వచనాన్ మనీషిణః। ఇతి।

.

2471. ఘ్వసోరేద్ధావభ్యాసలోపశ్చ [6.4.119]

ఘు-అసోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఏత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అభ్యాసలోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఘు-అసోః హౌ ఏత్, అభ్యాసలోపః చ

(సి.కౌ) ఘోరస్తేశ్చైత్వం స్యాద్ధౌ పరేఽభ్యాసలోపశ్చ । ఆభీయత్వేనైత్వాస్యాసిద్ధత్వాద్ధేర్ధిః । శ్నసోరల్లోపః- (కౌముదీ-2469) ఇత్యల్లోపః । ఏధి । తాతఙ్పక్షే ఏత్వం న । పరేణ తాతఙా బాధాత్ । [(పరిభాషా -) సకృద్గతావితి న్యాయాత్] । స్తాత్ । స్తమ్ । స్త । అసాని । అసావ । అసామ । అస్తిసిచ- (కౌముదీ-2225) ఇతీట్ । ఆసీత్ । శ్నసో- (కౌముదీ-2469)

ఇత్యల్లోపస్యాభీయత్వేనాసిద్ధత్వాదాట్ । ఆస్తామ్ । ఆసన్ । స్యాత్ । భూయాత్ । అభూత్ । సిచోఽస్తేశ్చ విద్యమానత్వేన విశేషణాదీణ్న ॥

(కాశికా) ఘుసంజ్ఞకానామఙ్గానామస్తేశ్చ ఏకారాదేశో భవతి హౌ పరతః అభ్యాసలోపశ్చ। దేహి। ధేహి। అస్తేః శ్నసోరల్లోపః 6.4.111। ఇత్యకారలోపః, ఏధి। శిదయమ్ లోపః, తేన సర్వస్యాభ్యాసస్య భవతి।

.

౭472. ఉపసర్గప్రాదుర్భ్యామస్తిర్యచ్పరః [8.3.87]

ఉపసర్గ-ప్రాదుర్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అస్తిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యచ్పరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉసర్గేఽణః ప్రాదుసశ్చ పరస్యాస్తేః సస్య షః స్యారద్యకాసేఽచి చ పరే । నిష్యాత్ । ప్రాదుఃష్యాత్ । నిషన్తి । ప్రాదుః షన్తి । యచ్పరః కిమ్ । అభిస్తః । 1066 మృజూ శుద్ధౌ ॥

(కాశికా) ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాత్ ప్రాదుస్శబ్దాచ్ చ ఉత్తరస్య యకారపరస్య అచ్పరస్య చ అస్తిసకారస్య మూర్ధన్యో భవతి। అభిషన్తి। నిషన్తి। విషన్తి। ప్రాదుఃషన్తి। అభిష్యాత్। నిష్యాత్। విష్యాత్। ప్రాడుఃష్యాత్। ఉపసర్గాతితి కిమ్? దధి స్యాత్। మధు స్యాత్। అస్తీతి కిమ్? అనుసృతమ్। విసృతమ్। అథ అసత్యపి అస్తిగ్రహణే సకారమ్ ఏవ ప్రతి ఉపసర్గ ఆశ్రీయతే, ప్రాదుఃశబ్దస్య చ కృభ్వస్తిష్వేవ ప్రయోగః ఇతి అన్యత్రాప్రసఙ్గః? తథాపి ఏతత్ ప్రత్యుదాహర్తవ్యమ్, అనుసూతే అనుసూః, అనుస్వోఽపత్యం ఆనుసేయః। శుభ్రాదిత్వాడ్ ఢక్ 4.1.123, ఢే లోపోఽకద్ర్వాః 6.4.147 ఇతి ఉవర్ణలోపః। యచ్పరః ఇతి కిమ్? నిస్తః। విస్తః। ప్రాదుస్తః।

.

౭473. మృజేర్వృద్ధిః [7.౭.114]

మృజేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వృద్ధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

మృజేః అఙ్గస్య వృద్ధిః

(సి.కౌ) మృజేరికో వృద్ధిః స్యాద్ధాతుప్రత్యయే పరే ।క్ఙిత్యజాదౌ వేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ వ్రశ్చ (కౌముదీ-294) ఇతి షః । మార్ష్టి । మృష్టః । మృజన్తి-మార్జన్తి । మమార్జ । మమార్జతుః-మమృజతుః । మమార్జిథ । మమార్ష్ఠ । మార్జితా-మార్ష్టా । మృడ్ఢి । అమాటర్ । అమార్జమ్ । అమార్జీత్-అమార్క్షీత్ । 1067 రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ॥

(కాశికా) విభక్తౌ ఇతి నివృత్తమ్। మృజేరఙ్గస్య ఇకో వృద్ధిర్భవతి। మార్ష్టా। మార్ష్టుమ్। మార్ష్టవ్యమ్। మృజేరితి ధాతుగ్రహణమ్ ఇదమ్, ధాతోశ్చ కార్యముచ్యమానం ధాతుప్రత్యయ ఏవ వేదితవ్యమ్। తేన కింసపరిమృడ్భ్యామ్, కంసపరిమృడ్భిః ఇత్యత్ర న భవతి।

.

౭౪౭౪. రుదాదిభ్యః సార్వధాతుకే [౭.౨.౭౬]

రుదాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ సార్వధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రుద్ స్వప్రన శ్వస్ అన్ జక్ష ఏభ్యో వలాదేః సార్వధాతుకస్యేట్ స్యాత్ । రోదితి । రుదితః । హౌ పరత్వాదిటి ధిత్వం న । రుదిహి ॥

(కాశికా) రుదాదిభ్యః ఉత్తరస్య వలాదేః సార్వధాతుకస్య ఇడాగమో భవతి। రుద్ రోదితి। స్వప్ స్వపితి। శ్వస్ శ్వసితి। అన్ ప్రాణితి। జక్ష్ జక్షితి। పఞ్చభ్యః ఇత్యేవ, జాగర్తి। సార్వధాతుకే ఇతి కిమ్? స్వప్తా। వలాదేః ఇత్యేవ, రుదన్తి।

.

౭౪౭౫. రుదశ్చ పఞ్చభ్యః [౭.౩.౯౮]

రుదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ పఞ్చభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

రుదః పఞ్చభ్యః అజ్గాత్ సార్వధాతుకే అపృక్తే పితి హలి ఈట్

(సి.కౌ) హలాదేః పితః సార్వధాతుకస్యాపృక్తస్య ఈట్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) రుదాదిభ్యః పరస్య సార్వధాతుకస్య హలాదేః అపృక్తస్య ఈడాగమో భవతి। అరోదీత్। అరోదీః। అస్వపీత్। అస్వపీః। అశ్వసీత్। అశ్వసీః। ప్రాణీత్। ప్రాణీః। అజక్షీత్। అజక్షీః। పఞ్చభ్యః ఇతి కిమ్? అజాగర్భవాన్। అపృక్తస్య ఇత్యేవ, రోదితి।

.

౭౪౭౬. అడ్గార్గ్యగాలవయోః [౭.౩.౯౯]

అట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గార్గ్యగాలవయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

రుదః పఞ్చభ్యః అజ్గాత్ సార్వధాతుకే అపృక్తే పితి హలి గార్గ్యగాలవయోః అట్

(సి.కౌ) అరోదీత్-అరోదత్ । అరుదితామ్ । అరుదన్ । అరోదీః-అరోదః । ప్రకృతిప్రత్యయవిశేషాపేక్షాభ్యామమడీడ్భ్యామన్తరఙ్గత్వాద్యాసుట్ । రుద్యాత్ । అరుదత్ । అరోదీత్ । 1068 ఞిష్వప్ శయే । స్వపితి । స్వపితః । సుష్వాప । సుషుపతుః । సుషుపుః । సుష్వపిథ-సుష్వప్థ ॥

(కాశికా) రుదాదిభ్యః పఞ్చభ్యః పరస్య అపృక్తస్య సార్వధాతుకస్య అడాగమో భవతి గార్గ్యగాలవయోర్మతేన। అరోదత్। అరోదః। అస్వపత్। అస్వపః। అశ్వసత్। అశ్వసః। ప్రాణత్। ప్రాణః। అజక్షత్। అజక్షః। గార్గ్యగాలవయోర్గ్రహణం పూజార్థమ్।

.

౨౪౭౭. సువినిర్దుర్భ్యః సుపిసూతిసమాః [౮.౩.౮౮]

సు-వి-నిర్-దుర్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ సుపి-సూతి-సమాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సుప్యాదేః సస్య షః స్యాత్ । పూర్వం ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యతే । కితి లిటి పరత్వాత్సంప్రసారణే షత్వే చ కృతే ద్విత్వమ్ । [(పరిభాషా -) పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచనే] । సుషుషుపతుః । సుషుషుపుః । అకితి తు ద్విత్వేఽభ్యాసస్య సంప్రసారణమ్ । షత్వస్యసిద్ధత్వాత్తతః పూర్వం హలాదిః శేషః (కౌముదీ-2179) । నిత్యత్వాచ్చ । తతః సుపిరూపాభావాన్న షః । సుసుష్వాప । సుస్వప్త్థ । అస్వపీత్ । అస్వపత్ । స్వప్యాత్ । సుప్యాత్ । సుషుప్యాత్ । అస్వాప్సీత్ । 1069 శ్వస ప్రాణనే । శ్వసితి । శ్వసితా । అశ్వసీత్-అశ్వసత్ । శ్వస్యాతామ్ । శ్వస్యాస్తామ్ । హ్మ్యన్తక్షణ - (కౌముదీ-2299) ఇతి న వృద్ధిః । అశ్వసీత్ । 1070 అన చ । అనితి । ఆన । అనితా । ఆనీత్ । ఆనత్ ॥

(కాశికా) సు వి నిర్దురిత్యేతేభ్యః ఉత్తరస్య సుపి సూతి సమ ఇత్యేతేషాం సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। సుపి ఇతి స్వపిః కృతసమ్ప్రసారణో గృహ్యతే। సుషుప్తః। విషుప్తః। నిఃషుప్తః। దుఃషుప్తః। సూతీతి స్వరూపగ్రహణమ్। సుషూతిః। విషూతిః। నిఃషూతిః। దుఃషూతిః। సమ సుషమమ్। విషమమ్। నిఃషమమ్। దుఃషమమ్। సుపేః షత్వం స్వపేర్మా భూద్ విసుష్వాపేతి కేన న। హలాదిశేషాన్న సుపిరిష్టం పూర్వం ప్రసారణమ్। స్థాదీనాం నియమో నాత్ర ప్రాక్ సితాదుత్తరః సుపిః। అనర్థకే విషుషుపుః సుపిభూతో ద్విరుచ్యతే। పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచనే ఇతి కృతే ష్త్వే తతో ద్విర్వచనమ్।

.

౨౪౭౮. అనితేః [౮.౪.౧౯]

అనితేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

రషాభ్యాముపసర్గాత్ అనితేః నః ణః

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యానితేర్నస్య ణః స్యాత్ । ప్రాణితి । 1071 జక్ష భక్షహసనయోః । జక్షితి । జక్షితః ॥

(కాశికా) అనితేః నకారస్య ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాదుత్తరస్య ణకారాదేశో భవతి। ప్రాణితి। పరాణితి।

.

౨౪౭౯. అదభ్యస్తాత్ [౭.౧.౪]

అత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అభ్యస్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అభ్యస్తాత్ ప్రత్యయస్య ఝః అత్

(సి.కౌ) ఝస్య అత్స్యాత్ । అన్తాపవాదః । జక్షతి । సిజభ్యస్త- (కౌముదీ-2226) ఇతి ఝేర్జుస్ । అజక్షుః । అయమన్తః స్థాదిరిత్యుజ్జ్వలదత్తో బభ్రామ । రుదాదయః పఞ్చ గతాః ॥

(కాశికా) అభ్యస్తా దఙ్గాదుత్తరస్య ఝకారస్య అతిత్యయమాదేశో భవతి। దదతి। దదతు। దధతి। దధతు। జక్షతి। జక్షతు। జాగ్రతి। జాగ్రతు। అన్తాదేశాపవాదోఽయం జుసాదేశేన తు బాధ్యతే। అదధుః। అజాగరుః। అత్రాప్యాదేశో కృతే ప్రత్యయాద్యుదాతత్వం భవతి।

.

౭480. జాగ్రోఽవిచిణ్ణల్ఙిత్సు [7.3.85]

జాగ్రః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అవిచిణ్ణల్ఙిత్సు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) జాగర్తేర్గుణః స్యాద్విచిణ్ణల్ఙిద్భ్యోఽన్యస్మిన్ వృద్ధివిషయే ప్రతిషేధవిషయే చ । జజాగరతుః । అజాగః । అజాగృతామ్ । అభ్యస్తత్వాజ్జుస్ ॥

(కాశికా) జాగు ఇత్యేతస్య అఙ్గస్య గుణో భవతి అవిచిణ్ణల్ఙిత్సు పరతః। జాగరయతి। జాగరకః। సాధుజాగరీ। జాగరంజాగరమ్। జాగరో వర్తతే। జాగరితః। జాగరితవాన్। వృద్ధివిషయే ప్రతిషేధవిషయే చ యథా స్యాతితి జాగర్తేరయం గుణః ఆరభ్యతే। తస్మిన్ కృతే యా అత ఉపధాయాః 7.2.116 వృద్ధిః ప్రాప్నోతి సా న భవతి। యది హి స్యాతనర్థక ఏవ గుణః స్యాత్, చిణ్ణలోశ్చ ప్రతిషేధవచనమనర్థకమ్। అవిచిణ్ణల్ఙిత్సు ఇతి కిమ్? జౄశౄస్పౄర్జాగృభ్యః క్విన్ జాగృవిః। చిణ్ అజాగారి। ణల్ జజాగార। ఙిత్ జాగృతః। జాగృథః। వి ఇతి కేచిదికారముచ్చారణార్థం వర్ణయన్తి, క్వసావపి వకారాదౌ గుణో న భవతి। జజాగృవాన్। అజాగరుః, అహం జజాగర ఇత్యత్ర ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి? న, అప్రతిషేధాత్। అవిచిణ్ణల్ఙిత్సు ఇతి పర్యుదాసోఽయమ్, అథవా జాగ్రః ఇతి ప్రప్తిరసావానన్తర్యాద్ విచిణ్ణల్ఙిత్సు ప్రతిషిధ్యతే। యా తు జుసి చ 7.3.83, సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః 7.3.84 ఇతి చ ప్రాప్తిః , సా న ప్రతిషిధ్యతే।

.

౭481. జుసి చ [7.3.83]

జుసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అజాదౌ జుసీగన్తాఙ్గస్య గుణః స్యాత్ । అజాగరుః । అజాదౌ కిమ్ । జాగృయుః । ఆశిషి తు జాగర్యాత్ । జాగర్యాస్తామ్ । జాగర్యాసుః । లుఙి । అజాగరీత్ । జాగృ ఇస్ ఇత్యత్ర యణ్ ప్రాప్తః, తం సార్వధాతుకగుణో బాధతే, తం సిచి వృద్ధిః, తాం జాగర్తిగుణః, తత్ర కృతే హలన్తాలక్షణా ప్రాప్తా, నేటి

(కౌముదీ-2268) ఇతి నిషిద్ధా, తతః అతో హలాదేః- (కౌముదీ-2284) ఇతి బాధిత్వా అతో ల్రాన్తస్య (కౌముదీ-2330) ఇతి ప్రాప్తా, హ్మ్యన్త- (కౌముదీ-2299) ఇతి నిషిధ్యతే ॥ తదాహుః - గుణో వృద్ధిర్గుణో వృద్ధిః ప్రతిషేధో వికల్పనమ్ । పునర్వృద్ధినిషేధోఽతో యణ్పూర్వాః ప్రాప్తయో నవేతి । । 1073 దరిద్రా దుర్గతౌ । దరిద్రాతి ॥

(కాశికా) జుసి చ ప్రత్యయే పరతః ఇగన్తస్య అఙ్గస్య గుణో భవతి। అజుహవుః। అబిభయుః। అబిభరుః। అథ చినుయుః, సునుయుః ఇత్యత్ర కస్మాన్ న భవతి? అత్ర హి ద్వే ఙిత్త్వే, సార్వధాతుకాశ్రయమ్, యాసుడాశ్రయం చ। తత్ర న అప్రాప్తే సార్వధాతుకాశ్రయఙిత్త్వనిమిత్తే ప్రతిషేధే జుసి గుణః ఆరభ్యమాణః తమేవ బాధతే। యాసుడాశ్రయఙిత్త్వనిమిత్తం తు న బాధతే, తత్ర హి ప్రాప్తే చ అప్రాప్తే చ ఆరభ్యతే ఇతి।

.

2482. ఇద్దరిద్రస్య [6.4.114]

ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ దరిద్రస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

దరిద్రస్య ఆతః హలి సార్వధాతుకే క్ఙితి ఇత్

(సి.కౌ) దరిద్రాతేరికారః స్యాద్ధలాదౌ క్ఙితి సార్వధాతుకే । దరిద్రతః ॥

(కాశికా) దరిద్రాతేః హలాదౌ సార్వధాతుకే క్ఙితి పరతః ఇకరాదేశో భవతి। దరిద్రితః దరిద్రిథః। దరిద్రివః। దరిద్రిమః। హలి ఇత్యేవ, దరిద్రతి। క్ఙితి ఇత్యేవ, దరిద్రాతి। దరిద్రాతేరార్ధధాతుకే లోపో వక్తవ్యః। సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధౌ భవతీతి వక్తవ్యమ్। దరిద్రాతీతి దరిద్రః। ఆకారాన్తలక్షణో ణప్రత్యయో న భవతి, పచాదిత్వాదజేవ భవతి। న దరిద్రాయకే లోపో దరిద్రాణే చ నేష్యతే। దిదరిద్రాసతీత్యేకే దిదరిద్రిషతీతి వా। అద్యతన్యాం వేతి వక్తవ్యమ్। అదరిద్రీత్, అదరిద్రాసీత్। దరిద్రస్య ఇతి నిర్దేశే ఛాన్దసం హ్రస్వత్వమ్ ద్రష్టవ్యమ్।

.

2483. శ్నాఽభ్యస్తయోరాతః [6.4.112]

శ్నా-అభ్యస్తయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఆతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

శ్నా-అభ్యస్తయోః అఙ్గస్య ఆతః సార్వధాతుకే క్ఙితి లోపః

(సి.కౌ) అనయోరాతో లోపః స్యాత్ క్ఙితి సార్వధాతుకే । దరిద్రతి । అనేకాచ్త్వాదామ్ । దరిద్రాంచకార । ఆత ఔ ణలః (కౌముదీ-2371) ఇత్యత్ర ఓ ఇత్యేవ సిద్ధ ఔకారవిధానం దరిద్రాతేరాలోపే కృతే శ్రవాణార్థమ్ । అత ఏవ జ్ఞాపకాదామ్నేత్యేకే । దదరిద్రౌ । దదరిద్రతురిత్యాది । యత్తు ణలి దదరిద్రేతి

తన్నిర్మూలమేవ ॥దరిద్రాతేరార్ధధాతుకే వివక్షిత ఆలోపో వాచ్యః (వార్తికమ్) ।లుఙి వా (వార్తికమ్) ।సని ణ్వులి ల్యుటి చ న (వార్తికమ్)॥ దరిద్రితా । అదరిద్రాత్ । అదరిద్రితామ్ । అదరిద్రుః । దరిద్రియాత్ । దరిద్ర్యాత్ । అదిరిద్రీత్ । ఇట్సకౌ । అదరిద్రాసీత్ । 1074 చకాసృ దీప్తౌ । చకాస్తి । ఝస్య అత్ । చకాసతి । చకాసాంచకార । ధిచ (కౌముదీ-2249) ఇతి సలోపః సిచ ఏవేత్యేకే । చకాద్ధి । చకాధీత్యేవ భాష్యమ్ ॥

(కాశికా) శ్నా ఇత్యేతస్య అభ్యస్తానాం చ అఙ్గానామాకారస్య లోపో భవతి సార్వధాతుకే క్ఙితి పరతః। లునతే। లునతామ్। అలునత। అభ్యస్తానామ్ మిమతే। మిమతామ్। అమిమత। సంజిహతే। సంజిహతామ్। సమజిహత। శ్నాభ్యస్ తయోః ఇతి కిమ్? యాన్తి। వాన్తి। ఆతః ఇతి కిమ్? బిభ్రతి। క్ఙితి ఇత్యేవ, అలునాత్। అజహాత్। ఆద్గ్రహణం స్పష్టార్థమ్।

.

2484. తిప్యనస్తేః [8.2.73]

తిపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనస్తేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పదాన్తస్య సస్య దః స్యాత్తిపి న త్వస్తేః । అచకాత్-అచకాద్ । అచకాసుః ॥

(కాశికా) తిపి పరతః సకారాన్తస్య పదస్య అనస్తేః దకార ఆదేశో భవతి। అచకాద్ భవాన్। అన్వశాద్ భవాన్। తిపి ఇతి కిమ్? చకాస్తేః క్విప్, చకాః। అనస్తేః ఇతి కిమ్? ఆప ఏవ ఇదం సలిలం సర్వమాః। ఆః ఇత్యస్తేః లఙి తిపి బహులం ఛన్దసి 7.3.97 ఇతి ఈడ్ న కృతః।

.

2485. సిపి ధాతో రుర్వా [8.2.74]

సిపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ రుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పదాన్తస్య ధాతోః సస్య రూః స్యాద్వా । పక్షే జశ్త్వేన దః । అచకాః । అచకాత్ । 1075 శాసు అనుశిష్టౌ । శాస్తి ॥

(కాశికా) సిపి పరతః సకారాన్తస్య పదస్య ధాతోః రుః ఇత్యయమాదేశో భవతి, దకారో వా। అచకాః త్వమ్, అచకాత్ త్వమ్। అన్వశాః త్వమ్, అన్వశాత్ త్వమ్। ధాతుగ్రహణం చ ఉత్తరార్థం రుగ్రహణం చ।

.

2486. శాస ఇదఙ్హలోః [6.4.34]

శాసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అఙ్-హలోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) శాస ఉపధాయా ఇత్స్యాదజి హలాదౌ క్ఙితి చ । శాసివసి- (కౌముదీ-2410) ఇతి షః । శిష్టః । శాసతి । శశాసతుః । శాస్తు-శిష్టాత్ । శిష్టామ్ । శాసతుః ॥

(కాశికా) శాస ఉపధాయా ఇకారాదేశో భవతి అఙి పరతో హలాదౌ చ క్ఙితి। అన్వశిషత్, అన్వశిషతామ్, అన్వశిషన్। హలాదౌ కితిశిష్టః। శిష్టవాన్। ఙితి ఆవాం శిష్వః। వయం శిష్మః। ఇత్త్వే కృతే శాసివసిఘసీనాం చ 8.3.60 ఇతి షత్వమ్। అఙ్హలోః ఇతి కిమ్? శాసతి। శశాసతుః। శశాసుః। క్వౌ చ శాస ఇత్త్వం భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఆర్యాన్ శాస్తీతి ఆర్యశీః। మిత్రశీః। యస్మాత్ శాసేః అఙ్ విహితః శాసు అనుశిష్టౌ ఇతి, తస్య ఏవ ఇదం గ్రహణమ్ ఇష్యతే। ఆఙః శాసు ఇచ్ఛాయామ్ ఇతి అస్య న భవతి। ఆశాస్తే। ఆశాస్యమానః। క్విప్పృత్యయే తు తస్య అపి భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఆశీః, ఆశిషౌ, ఆశిషః। క్షియాశీఃప్రైషేషు తిఙాకాఙ్క్షమ్ 8.2.104 ఇతి నిపాతనాద్ వా సిద్ధమ్।

.

2487. శా హౌ [6.4.35]

శా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

శాసః హౌ శా

(సి.కౌ) శాస్తేః శాదేశః స్యాద్ధౌ పరే । తస్యాభీయత్వేనాసిద్ధత్వాద్ధేర్ధిః । శాధి । అశాత్ । అశిష్టామ్ । అశాసుః । అశాః । అశాత్ । శిష్యాత్ । సర్తిశాస్తి- (కౌముదీ-2382) ఇత్యఙ్ । అశిషత్ । అశాసిష్యత్ ॥ । 1076 దీధీఙ్ దీప్తిదేవనయోః । ఏతదాదయః పఞ్చధాతవశ్ఛాన్దసాః దీధీతే । ఏరనేకాచః- (కౌముదీ-272) ఇతి యణ్ । దీధ్యాతే ॥

(కాశికా) శాసో హౌ పరతః శా ఇత్యయమాదేశో భవతి। అనుశాధి। ప్రశాధి। ఉపధాయాః ఇతి నివృత్తమ్, తతః శాసః ఇతి స్థానేయోగా షష్ఠీ భవతి। క్ఙితి ఏతదపి నివృత్తమ్। తేన యదా వా ఛన్దసి 3.4.88 ఇతి పిత్త్వం హిశబ్దస్య తదా అప్యాదేశో భవత్యేవ। శాధి ఇత్యాద్యుదాత్తమపి ఛన్దసి దృశ్యతే।

.

2488. యీవర్ణయోర్దీధీవేవ్యోః [7.4.53]

యీవర్ణయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ దీధీవేవ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోరన్త్యస్య లోపః స్యాద్యకార ఇవర్ణే చ పరే । ఇతి లోపం బాధిత్వా నిత్యాత్వాట్టేరేత్వమ్ । దీధ్యే । దీధీవేవీటామ్ (కౌముదీ-2190) ఇతి గుణనిషేధః । దీధ్యాంచక్రే । దీధితా । దీధిష్యతే । 1077 వేవీఙ్ వేతినా తుల్యే । వీగతీత్యనేన తుల్యేఽర్థే వర్తత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) యకారాదౌ ఇవర్ణాదౌ చ పరతో దీధీవేవ్యోః లోపో భవతి। యకారాదౌ ఆదీధ్య గతః। ఆవేవ్య గతః ఆదీధ్యతే। ఆవేవ్యతే। ఇవర్ణాదౌ ఆదీధితా। ఆవేవితా। లిఙి ఆదీధీత। ఆవేవీత। యీవర్ణయోః ఇతి కిమ్? ఆదీధ్యనమ్। ఆవేవ్యనమ్।

.

౨౪౮౯. జుహోత్యాదిభ్యః శ్లుః [౨.4.75]

జుహోతి-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ శ్లుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తజుహోత్యాదిప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) శపనువర్తతే, న యఙ్। జుహోత్యాదిభ్యః ఉత్తరస్య శపః శ్లుర్భవతి। లుకి ప్రకృతే శ్లువిధానాం ద్విర్వచనార్థమ్। జుహోతి। విభర్తి। నేనేక్తి।

.

౨౪౯౦. శ్లౌ [6.1.10]

శ్లౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ధాతోః అనభ్యాసస్య శ్లౌ ద్వే।

(సి.కౌ) ధాతోర్ద్వే స్తః । జుహోతి । జుహుతః । అదభ్యస్తాత్ (కౌముదీ-2479) ఇత్యత్ । హుశ్నువోః - (కౌముదీ-2387) ఇతి యణ్ । జుహ్వతి ॥

(కాశికా) శ్లౌ పరతః అనభ్యాసస్య ధాతోరవయవస్య ప్రథమస్య ఏకాచో ద్వితియస్య వా యథాయోగం ద్వే భవతః। జుహోతి। బిభేతి। జిహ్నేతి।

.

౨౪౯౧. భీహ్రీభృహువాం శ్లువచ్చ [3.1.౩౯]

భీ-హ్రీ-భృ-హువామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ శ్లువత్ అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యోలిట్యామ్వా స్యాదామి శ్లావివ కార్యం చ । జుహవాంచకార । జుహావ । హోతా । హోష్యతి । జుహోతు । జుహుతాత్ । హేర్ధిః । జుహుధి । ఆటి పరత్వాద్గుణః । జుహవాని । పరత్వాత్ జుసి చ (కౌముదీ-2481) ఇతి గుణః । అజుహవుః । జుహుయాత్ । హూయాత్ । అహౌషీత్ । 1084 ఞిభీ భయే । బిభేతి ॥

(కాశికా) ఞిభీ భయే, హ్రీ లజ్జాయామ్, డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః, హు దానాదానయోః, ఏతేభ్యో లిటి పరతః ఆమ్ ప్రత్యయో భవతి అన్యతరస్యామ్, శ్లావివ చ అస్మిన్ కార్యం భవతి। కిం పునస్

తత్? ద్విత్వమ్ ఇత్త్వం చ। బిభాయాఞ్ చకార, విభాయ। జిహ్రయాఞ్ చకార, జిహ్రాయ। బిభరాఞ్ చకార, బభార। జుహవాఞ్ చకార, జుహావ।

.

౨౪౯౨. భియోఽన్యతరస్యామ్ [6.4.115]

భియః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

భియః అఙ్గస్య హలి సార్వధాతుకే క్ఙితి ఇత్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ఇకారః స్యాద్ధలాదౌ క్ఙితి సార్వధాతుకే । బిభితః । బిభీతః । బిభ్యతి । బిభయాంచకార । బిభాయ । భేతా । 1085 హ్రీ లజ్జాయామ్ । జిహ్రేతి । జిహ్రీతః । జిహ్రియతి । జిహ్రయాంచకార । జిహ్రాయ । 1086 పౄ పాలనపూరణయోః ॥

(కాశికా) భీ ఇత్యేతస్య అఙ్గస్య అన్యతరస్యామ్ ఇకారాదేశో భవతి హలాదౌ క్ఙితి సార్వధాతుకే పరతః। బిభితః, బిభీతః। బిభిథః, బిభీథః। బిభివః, బిభీవః। బిభిమః, బిభీమః। హలాదౌ ఇత్యేవ, విభ్యతి। క్ఙితి ఇత్యేవ, బిభేతి। సార్వధాతుకే ఇత్యేవ, భీయతే।

.

౨౪౯౩. అర్తిపిపర్త్యోశ్చ [౭.4.౭౭]

అర్తిపిపర్త్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసస్య ఇకారోఽన్తాదేశః స్యాత్ శ్లౌ ॥

(కాశికా) అర్తి పిపర్తి ఇత్యేతయోః అభ్యాసస్య ఇకారాదేశో భవతి శ్లౌ। ఇయర్తి భూమమ్। పిపర్తి సోమమ్।

.

౨౪౯౪. ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య [౭.1.10౨]

ఉత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఓష్ఠ్యపూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఓష్ఠ్యపూర్వస్య ౠతః ధాతోః ఉత్

(సి.కౌ) అఙ్గావయవౌష్ఠ్యపూర్వో య ౠత్తదన్తస్యాఙ్గస్య ఉత్స్యాత్ । గుణవృద్ధీ పరత్వాదిమం బాధేతే । పిపర్తి । ఉత్వమ్ । రపరత్వమ్ । హలి చ (కౌముదీ-354) ఇతి దీర్ఘః । పిపూర్తః । పిపురతి । పపార । కితి లిటి ౠచ్ఛాత్యృతామ్ (కౌముదీ-2383) ల ఇతి గుణే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) ఓష్ఠ్యః పూర్వో యస్మాదృకారాతసౌ ఓష్ఠ్యపూర్వః, తదన్తస్య ధాతోరఙ్గస్య ఉకారాదేశో భవతి। పూర్తాః పిణ్డాః। పుపూర్షతి। ముమూర్షతి। సుస్వూర్షతి। దన్త్యోష్ఠ్యపూర్వోఽప్యోష్ఠ్యపూర్వో భవతి ఇత్యత్రాపి

భవతి, వువూర్షతి ఋత్విజమ్, ప్రావువూర్షతి కమ్బలమ్। ఓష్ఠ్యో హ్యత్ర ప్రత్యాసత్తేరఙ్గావయవ ఏవ గృహ్యతే, తేన ఋూ గతౌ ఇత్యస్య సమ్పూర్వస్య సమీర్ణమ్ ఇతి భవతి। ఇత్త్వోత్త్వాభ్యాం గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతిషేధేన। ఆస్తరణమ్। ఆస్తారకః। నిపరణమ్। నిపారకః। నిగరణమ్। నిగారకః।

.

౨౪౯౫. శౄద్పౄప్రాం హ్రస్వో వా [౭.౪.౧౨]

శౄద్పౄప్రామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషాం కితి లిటి హ్రస్వో వా స్యాత్ । పక్షే గుణః । పప్రతుః । పప్రుః । పపరతుః । పపరుః । పరితా । పరీతా । అపిపః । అపిపూర్తామ్ । అపిపరూః । పిపూర్యాత్ । పూర్యాత్ । అపారీత్ । అపారిష్టామ్ । హ్రస్వాన్తోఽయమితి కేచిత్ । పిపర్తి । పిపృతః । పిప్రతి । పిపృయాత్ । ఆశిషి ప్రియాత్ । అపార్షీత్ । పాణినీయమతే తు తం రోదసీ పిపృతమిత్యాదౌ ఛాన్దసత్త్వం శరణమ్ । 1087 డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః ॥

(కాశికా) శౄ దౄ పౄ ఇత్యేతేషాం అఙ్గానాం లిటి పరతో వా హ్రస్వో భవతి। శౄ విశశ్రతుః, విశశ్రుః। విశశరతుః, విశశరుః। దౄ విదద్రతుః, విదద్రుః। విదదరతుః, విదదరుః। పౄ నిపప్రతుః, నిపప్రుః। నిపపరతుః, నిపపరుః। హ్రస్వవచనమ్ ఇత్వోత్వనివృత్త్యర్థమ్। కేచిదేతత్ సూత్రం ప్రత్యాచక్షతే। శ్రా పాకే, ద్రా కుత్సాయాం గతౌ, ప్రా పూరణే ఇత్యేతేషామనేకార్థా ధాతవః ఇతి శౄద్పౄప్రామర్థే వర్తమానానాం విశశ్రతుః, విశశ్రుః, విదద్రతుః, విదద్రుః, నిపప్రతుః, నిపప్రుః ఇత్యేతాని రూపాణి సాధయన్తి। తథా చ సతి క్వసౌ విశశృవానిత్యేతద్ రూపం న స్యాత్।

.

౨౪౯౬. భృఞామిత్ [౭.౪.౭౬]

భృఞామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భృఞ్ మాఙ్ ఓహాఙ్ ఏషాం త్రయాణామభ్యాసస్య ఇత్స్యాత్ శ్లౌ । బిభర్తి । బిభృతః । బిభ్రతి । బిభృధ్వే । శ్లువద్భావాద్ ద్విత్వేత్వే । బిభరామాస బభార । బభర్థ । బభృవ । బిభృహి । బిభరాణి । అబిభః । అబిభృతామ్ । అబిభరుః । బిభృయాత్ । భ్రియాత్ । భృషీష్ట । అభార్షీత్ । అభృత । 1088 మాఙ్ మానే శబ్దే చ ॥

(కాశికా) భృఞాదీనాం త్రయాణామభ్యాసస్య ఇకారాదేశో భవతి శలౌ సతి। భృఞ్ బిభర్తి। మాఙ్ మిమీతే। ఓహాఙ్ జిహీతే। త్రయాణామ్ ఇత్యేవ, జహాతి। శ్లౌ ఇత్యేవ, బభార।

.

౭౪౯౭. ఈ హల్యఘోః [6.4.113]

ఈ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)హలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అఘోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

శ్నా-అభ్యస్తయోః ఆతః హలి సార్వధాతుకే క్ఙితి ఈః, అఘోః

(సి.కౌ) శ్నాభ్యస్తయోరాతఈత్స్యాత్సార్వధాతుకే క్ఙితి హలి న తు ఘుసంజ్ఞకస్య । మిమీతే । శ్నాభ్యస్తయోః - (కౌముదీ-2483) ఇత్యాలోపః । మిమాతే । మిమతే । ప్రణ్యమాస్త । 1089 ఓహాఙ్ గతౌ । జిహీతే । జిహాతే । జిహతే । జహే । హాతా । హాస్యతే । 1090 ఓహాక్ త్యాగే । పరస్మైపదీ । జహాతి ॥

(కాశికా) శ్నాన్తానామఙ్గానామభ్యస్తానాం చ ఘువర్జితానామాతః ఈకారాదేశో భవతి హలాదౌ సార్వధాతుకే క్ఙితి పరతః। లునీతః। పునీతః। లునీథః। పునీథః। లునీతే। పునీతే। అభ్యస్తానామ్ మిమీతే। మిమీషే। మిమీధ్వే। సంజిహీతే। సంజిహీషే। సంజిహీధ్వే। హలి ఇతి కిమ్? లునన్తి। మిమతే। అఘోః ఇతి కిమ్? దత్తః। ధత్తః। క్ఙితి ఇత్యేవ, లునాతి। జహాతి।

.

౭౪౯౮. జహాతేశ్చ [6.4.116]

జహాతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

జహాతేః అఙ్గస్య హలి సార్వధాతుకే క్ఙితి ఇత్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ఇత్స్యాద్వా హలాదౌ క్ఙితి సార్వధాతుకే । పక్షే ఈత్వమ్ । జహితః । జహీతః । జహతి । జహౌ ॥

(కాశికా) జహాతేశ్చ ఇకారాదేశో భవతి అన్యతరస్యాం హలాదౌ క్ఙితి సార్వధాతుకే పరతః। జహితః, జహీతః। జహిథః, జహీథః। హలాదౌ ఇత్యేవ, జహతి। క్ఙితి ఇత్యేవ, జహాతి। సార్వధాతుకే ఇత్యేవ, హీయతే। జేహీయతే। పృథ్యోగకరణముత్తరర్థమ్।

.

౭౪౯౯. ఆ చ హౌ [6.4.117]

ఆ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ హౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

జహాతేః అఙ్గస్య ఆ, ఇత్ అన్యతరస్యామ్ హౌ

(సి.కౌ) జహాతైర్వా పరే ఆ స్యాత్ చాదిదీతౌ । జహాహి । జహిహి । జహీహి । అజహాత్ । అజహుః ॥

(కాశికా) జహాతేరాకారశ్చ అన్తాదేశో భవతి ఇకారశ్చ అన్యతరస్యాం హౌ పరతః। జహాహి, జహిహి, జహీహి।

.

2500. లోపో యి [6.4.118]

లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

జహాతేః అఙ్గస్య సార్వధాతుకే క్ఙితి యి లోపః

(సి.కౌ) జహాతేరాలోపః స్యాద్యాదౌ సార్వధాతుకే । జహ్యాత్ । ఏర్లిఙి (కౌముదీ-2374) । హేయాత్ । అహాసీత్ । 1091 డుదాఞ్ దానే । ప్రణిదదాతి । దత్తః । దదతి । దత్తే । దదౌ । ఘ్వసోః - (కౌముదీ-2471) ఇత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ । దేహి । అదదాత్ । అదత్తామ్ । అదదుః । దద్యాత్ । దేయాత్ । అదాత్ । అదాతామ్ । అదుః । అదిత । 1092 డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః । దానేఽప్యేకే । ప్రణిదధాతి ॥

(కాశికా) లోపో భవతి జహాతేః యకారాదౌ క్ఙితి సార్వధాతుకే పరతః। జహ్యాత్, జహ్యాతామ్, జహ్యుః।

.

2501. దధస్తథోశ్చ [8.2.38]

దధః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తథోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

దధః తథోః ఝషన్తస్య ఏకాచః బశః భష్ స్ధ్వోః తథోః చ

(సి.కౌ) ద్విరుక్తస్య ఝషన్తస్య ధాఞో బశో భష్ స్యాత్తథయోః స్ధ్వోశ్చ పరతః । వచనసామర్థ్యాదాలోపో న స్థానివదితి వామనమాధవౌ । వస్తుతస్తు పూర్వత్రాసిద్ధీయే న స్థానివత్ । ధత్తః । దధతి । ధత్థః । దధ్వః । ధత్తే । ధత్సే । ధద్ధ్వే । ధేహి । అధిత ॥ అథ త్రయః స్వరితేతః ॥ 1093 ణిజిర్ శౌచపోషణయోః ॥

(కాశికా) దధః ఇతి దధతిః కృతద్విర్వచనో నిర్దిశ్యతే। తస్య ఝలన్తస్య బశః స్థానే భషాదేశో భవతి తకారథకారయోః పరతః, చకారాత్ స్ధ్వోశ్చ పరతః। ధత్తః। ధత్థః। ధత్సే। ధద్ధ్వమ్। వచనసామర్థ్యాదాతో లోపస్య స్థానివద్భావో న భవతి। అభ్యాసజశ్త్వస్య చ అసిద్ధత్వమ్। తథోః ఇతి కిమ్? ఆనన్తర్యాత్ స్ధ్వోరేవ విజ్ఞాయేత। చకారః తయోరనువృత్త్యర్థః। ఝషన్తస్య ఇత్యేవ, దధాతి।

.

2502. నిజాం త్రయాణాం గుణః శ్లౌ [7.4.75]

నిజామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ త్రయాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శ్లౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణిజ్విజ్విషామభ్యాసస్య గుణః స్యాత శ్లౌ । నేనేక్తి । నేనిక్తః । నేనిజతి । నినేజ । నేక్తా । నేక్ష్యతి । నేనేక్తు । నేనిగ్ధ ॥

(కాశికా) నిజాదీనాం త్రయాణాం అభ్యాసస్య గుణో భవతి శ్లౌ సతి। ణిజిర్నేనేక్తి। విజిర్వేవేక్తి। విష్లు వేవేష్టి। త్రిగ్రహణముత్తరార్థమ్, ఏషాం హి వృత్కరణమ్ సమాప్త్యర్థం పఠ్యతే ఏవ ఇతి। శ్లౌ ఇతి కిమ్? నినేజ।

.

2503. నాభ్యస్తస్యాచి పితి సార్వధాతుకే [7.3.87]

న అవ్యయమ్ అభ్యస్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సార్వధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లఘూపధగుణో న స్యాత । నేనిజాని । అనేనేక్ । అనేనిక్తామ్ । అనేనిజుః । నేనిజ్యాత్ । నిజ్యాత్ । అనిజత్ । అనైక్షీత్ । అనిక్త । 1094 విజిర్ పృథగ్భావే । వేవేక్తి । వేవిక్తే । వివేజిథ । అత్ర విజ ఇట్ (కౌముదీ-2536) ఇతి జిత్వం న । ఓవిజీ ఇత్యస్యై తత్ర గ్రహణాత్ । ణిజివిజీ రుధాదావపి । 1095 విష్లు వ్యాప్తౌ । వేవేష్టి । వేవిష్టే । లృదిత్వాదజ్ । అవిషత్ । తజీ క్సః । అజాదౌ క్సస్యాచి (కౌముదీ-2337) ఇతి అల్లోపః । అవిక్షత । అవిక్షాతామ్ । అవిక్షన్త ॥ అథ ఆగణాన్తాః పరస్మైపదినశ్ఛాన్దసాశ్చ ॥ 1096 ఘృ క్షరణదీప్త్యోః । జిఘర్మ్యగ్నిం హవిషా ఘృతేన । భృఞామిత్ (కౌముదీ-2496) , బహులం ఛన్దసి (కౌముదీ-3598) ఇతి ఇత్వమ్ । 1097 హృ ప్రసహ్యకరణే । అయం స్రువో అభిజిహర్తి హోమాన్ । 1098 ఋ 1099 సృ గతౌ । బహులం ఛన్దసి (కౌముదీ-3598) ఇత్యేవ సిద్ధే అర్తిపిపర్త్యోశ్చ (కౌముదీ-2493) ఇతీత్వవిధానాదయం భాషాయామపి । అభ్యాసస్యాసవర్ణే (కౌముదీ-2290) ఇతీయజ్ । ఇయర్తి । ఇయృతః । ఇయ్రతి । ఆర । ఆరతుః । ఇడత్త్యర్తి - (కౌముదీ-2384) ఇతి నిత్యమిట్ । ఆరిథ । అర్తా । అరిష్యతి । ఇయరాణి । ఐయః । ఐయృతామ్ । ఐయరుః । ఇయ్రియాత్ । అర్యాత్ । ఆరత్ । ససర్తి । 1100 భస భర్త్సనదీప్త్యోః । బభస్తి । ఘసిభసోర్హలిచ (కౌముదీ-3550) ఇత్యుపధాలోపః । ఝలో ఝలి (కౌముదీ-2281) ఇతి సలోపః । బబ్ధః । బప్సతి । 1101 కి జ్ఞానే । చికేతి । 1102 తుర త్వరణే । తుతోర్తి । తుతూర్తః । తుతురతి । 1103 ధిష శబ్దే । దిధేష్టి । దిధిష్టః । 1104 ధన ధాన్యే । దధన్తి । దధన్తః । దధనతి । 1105 జన జననే । జజన్తి ॥

(కాశికా) అభ్యస్తసంజ్ఞకస్య అఙ్గస్య లఘూపధస్య అజాదౌ పితి సార్వధాతుకే గుణో న భవతి। నేనిజాని। వేవిజాని। పరివేవిషాణి। అనేనిజమ్। అవేవిజమ్। పర్యవేవిషమ్। అభ్యస్తస్య ఇతి కిమ్? వేదాని। అచి ఇతి కిమ్? నేనేక్తి। పిద్గ్రహణముత్తరార్థమ్। సార్వధాతుకే ఇతి కిమ్? నినేజ। లఘూపధస్య ఇత్యేవ, జుహవాని। అజుహవమ్। బహులం ఛన్దసీతి వక్తవ్యమ్। జుజోషతితి యథా స్యాత్। పస్పశాతే। చాకశీతి।

వావశీతి। యఙ్లుకి ఛాన్దసముపధాహ్రస్వత్వం ద్రష్టవ్యమ్। పస్పశాతే ఇత్యత్ర అభ్యాసహ్రస్వత్వం చ। ప్రకృత్యన్తరాణాం వా స్పశికశివశీనామ్ ఏతాని రూపాణి।

.

౭504. జనసనఖనాం సఞ్ఝలోః [6.4.42]

జన-సన-ఖనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ సన్-ఝలోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామాకారోఽన్తాదేశః స్యాజ్ఝలాదౌ సని ఝలాదౌ క్ఙితి చ । జజాతః । జజ్ఞతి । జజంసి । జజాన । జజన్యాత్ । జజాయాత్ । జన్యాత్ । జాయాత్ । 1106 గా స్తుతౌ । దేవాఞ్జిగాతి సుమ్నయుః । జిగీతః । జిగతి ॥। ఇతి తిఙన్తజుహోత్యాదిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ఝలి క్ఙితీతి చ అనువర్తతే। జన సన ఖన ఇత్యేతేషామఙ్గానాం సని ఝలాదౌ క్ఙితి ఝలాదౌ ప్రత్యయే పరతః ఆకార ఆదేశో భవతి। జన్ జాతః। జాతవాన్। జాతిః। సన్ సని సిషాసతి। సాతః। సాతవాన్। సాతిః। ఖన్ ఖాతః। ఖాతవాన్। ఖాతిః। ఝల్గ్రహణం సన్విశేషణార్థం కిమర్థమనువర్త్యతే? ఇహ మా భూత్, జిజనిషతి। సిసనిషతి। చిఖనిషతి। సనోతేః సనీవన్తర్ధ ఇతి పక్షే ఇడాగమః। తదిహ సనోత్యర్థమ్ ఏవ సఙ్గ్రహణమ్। అత్ర ఝలాదౌ క్ఙితి సనోతేర్విప్రతిషేధాదాత్త్వమనునాసికలోపం బాధతే। ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం హలి 6.4.66 ఇతి హల్గ్రహణమ్ జ్ఞాపకమస్మిన్నసిద్ధప్రకరణే విప్రతిషేధో భవతీతి।

.

౭505. దివాదిభ్యః శ్యన్ [3.1.69]

దివాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ శ్యన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కర్త్తరి సార్వధాతుకే దివాదిభ్యః ధాతోః పరః శ్యన్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తదివాదిప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) దివిత్యేవమాదిభ్యః ధాతుభ్యః శ్యన్ పర్త్యయో భవతి। శపోఽపవాదః। నకారః స్వరార్థః। శకారః సార్వధాతుకార్థః। దీవ్యతి। సీవ్యతి।

.

౭506. సేఽసిచి కృతచృతచ్ఛృదతృదనృతః [7.2.57]

సే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అసిచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృతచృతచ్ఛృదతృదనృతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః పరస్య సిజ్భిన్నస్య సాదేరార్ధధాతుకస్యేడ్వా స్యాత్ । నర్తిష్యతి । నర్త్స్యతి । నృత్యేత్ । నృత్యాత్ । అనర్తీత్ । 1117 త్రసీ ఉద్వేగే । వా భ్రాశ - (కౌముదీ-2321) ఇతి శ్యన్వా । త్రస్యతి । త్రసతి

। త్రేసతుః । తత్రసతుః । 1118 కుథ పూతీభావే । పూతీభావో దౌర్గన్ధ్యమ్ । 1119 పుథ హింసాయామ్ । 1120 గుధ పరివేష్టనే । 1121 క్షిప ప్రేరణే । క్షిప్యతి । క్షేప్తా । 1122 పుష్ప వికసనే । పుష్ప్యతి । పుపుష్ప । 1123 తిమ 1124 ష్టిమ 1125 ష్టీమ ఆర్ద్రీభావే । తిమ్యతి । స్తిమ్యతి । స్తీమ్యతి । 1126 వ్రీడ చోదనే లజ్జాయాం చ । వ్రీడ్యతి । 1127 ఇష గతౌ । ఇష్యతి । 1128 షహ 1129 షుహ చక్యర్థే । చక్యర్థస్తృప్తిః । సహ్యతి । సుహ్యతి । 1130 జౄష్ 1131 ఝౄష్ వయోహానౌ । జీర్యతి । జజరతుః । జేరతుః । జరితా । జరీతా । జీర్యేత । జీర్యాత్ । జౄస్తమ్భు - (కౌముదీ-2291) ఇత్యఙ్వా । ఋదృశోఙి గుణః (కౌముదీ-2406) । అజరత్ । అజారిష్టామ్ । ఝీర్యతి । జఝరతుః । అఝారీత్ । 1132 షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే । సూయతే । సుషువే । స్వరతిసూతి - (కౌముదీ-2279) ఇతి వికల్పం బాధిత్వా శ్ర్యుకః కితి (కౌముదీ-2381) ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే । క్రాదినియమాన్నిత్యమిట్ । సుషువిషే । సుషువివహే । సోతా । సవితా । 1133 దూఙ్ పరితాపే । దూయతే । 1134 దీఙ్ క్షయే । దీయతే ॥

(కాశికా) సకారాదావసిచి ఆర్ధధాతుకే కృత చృత ఛృద తృద నృత ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యో వా ఇడాగమో భవతి। కృత కర్త్స్యతి। అకర్త్స్యత్। చికృత్సతి। కర్తిష్యతి। అకర్తిష్యత్। చికర్తిషతి। చృత చఏత్స్యతి। అచర్త్స్యత్। చిచృత్సతి। చర్తిష్యతి। అచర్తిష్యత్। చిచర్తిషతి। ఛృద ఛర్త్స్యతి। అచ్ఛర్త్స్యత్। చిచ్ఛృత్సతి। ఛర్దిష్యతి। అచ్ఛర్దిష్యత్। చిఛర్దిషతి। తృద తర్త్స్యతి। అతర్త్స్యత్। తితృత్ససి। తర్దిష్యతి। అతర్దిష్యత్। తితర్దిషతి। నృత నర్త్స్యతి। అనర్త్స్యత్। నినృత్సతి। నర్తిష్యతి। అనర్తిష్యత్। నినర్తిషతి। సే ఇతి కిమ్? కర్తితా। అసిచి ఇతి కిమ్? అకర్తీత్।

.

౭507. దీఙో యుడచి క్ఙితి [6.4.63]

దీఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్ఙితి ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దీఙః పరస్యాజాదేః క్ఙిత ఆర్ధధాతుకస్య యుట్ స్యాత్ ।వుగ్యుటావువఙ్యణోః సిద్ధౌ వక్తవ్యౌ (వార్తికమ్) ॥ దిదీయే ॥

(కాశికా) దీఙో యుడాగమో భవతి అజాదౌ క్ఙితి ప్రత్యయే పరతః। ఉపదిదీయే, ఉపదిదీయాతే, ఉపదిదీయిరే। దీఙః ఇతి పఞ్చమీనిర్దేశాదజాదేర్యుడాగమో భవతి। విధానసామర్థ్యాచ్ చ ఏరనేకాచోఽసంయోగపూర్వస్య 6.4.82 ఇతి యణాదేశే కర్తవ్యే తస్య సిద్ధత్వం న భవతి। అచి ఇతి కిమ్? ఉపదేదీయతే। క్ఙితీతి కిమ్? ఉపదానమ్।

.

౨౫౦౮. మీనాతిమినోతిదీఙాం ల్యపి చ [6.1.50]

మీనాతి-మినోతి-దీఙామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ల్యపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషామాత్వం స్యాత్ ల్యపి చకారాదశిత్యేజ్నిమిత్తే । దాతా । దాస్యతే । అదాస్త । అదాస్థాః । 1135 డీఙ్ విహాయసా గతౌ । డీయతే । డిడ్యే । 1136 ధీఙ్ ఆధారే । ధీయతే । దిధ్యే । ధేతా । 1137 మీఙ్ హింసాయామ్ । హింసాత్ర ప్రాణవియోగః । మీయతే । 1138 రీఙ్ శ్రవణే । రీయతే । 1139 లీఙ్ శ్లేషణే ॥

(కాశికా) ఆదేచ ఉపదేశే 6.1.45 ఇతి వర్తతే। మీఞ్ హింసాయామ్, డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే, దీఙ్ క్షయే ఇత్యేతేషం ధాతూనాం ల్యపి విషయే, చకారాదేచశ్చ విషయే ఉపదేశే ఏవ ప్రాక్ ప్రత్యయోత్పత్తేః అలోఽన్యస్య స్థానే ఆకారాదేశో భవతి। ప్రమాతా। ప్రమాతవ్యమ్। ప్రమాతుమ్। ప్రమాయ। నిమాతా। నిమాతవ్యమ్। నిమాతుమ్। నిమాయ। ఉపదాతా। ఉపదాతవ్యమ్। ఉపదాతుమ్। ఉపదాయ। ఉపదేశే ఏవ ఆత్వవిధానాదివర్ణాన్తలక్షణః ప్రత్యయో న భవతి। ఆకారలక్షణశ్చ భవతి, ఉపదాయో వర్తతే। ఈషదుపదానమ్ ఇతి ఘఞ్యుచౌ భవతః।

.

౨౫౦౯. విభాషా లీయతేః [6.1.51]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లీయతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లీయతేరితి యకా నిర్దేశో న తు శ్యనా ॥ లీలీఙోరాత్వం వా స్యాదేజ్విషయే ల్యపి చ । లేతా । లాతా । లేష్యతే । లాస్యేత । ఏజ్విషయే కిమ్ । లీయతే । లిల్యే । 1140 వ్రీఙ్ వృణోత్యర్థే । వ్రీయతే । వివ్రియే । (గణసూత్రమ్ -) స్వాదయ ఓదితః । తత్ఫలం తు నిష్ఠానత్వమ్ । 1141 పీఙ్ పానే । పీయతే । 1142 మాఙ్ మానే । మాయతే । మమే । 1143 ఈఙ్ గతౌ । ఈయతే । అయాంచక్రే । 1144 ప్రీఙ్ ప్రీతౌ । సకర్మకః । ప్రీయతే । పిప్రియే ॥

(కాశికా) ల్యపి ఇతి వర్తతే, ఆదేచ ఉపదేశే ఇతి చ। లీఙ్ శ్లేషణే ఇతి దివాదిః। లీ శ్లేషణే ఇతి క్ర్యాదిః। తయోః ఉభయోః అపి యకా నిర్దేశః స్మర్యతే। లీయతేర్ధాతోః ల్యపి చ ఏచశ్చ విషయే ఉపదేశే ఏవ అలోఽన్త్యస్య స్థానే విభాషా ఆకారాదేశో భవతి। విలతా। విలాతుమ్। విలాతవ్యమ్। విలాయ। విలేతా। విలేతుమ్। విలేతవ్యమ్। విలీయ। నిమీమిలియాం ఖలచోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఈషత్ ప్రమయః। ప్రమయో వర్తతే। ఈషన్నిమయః। నిమయో వర్తతే। ఈషద్ విలయః। విలయో వర్తతే। అత్ర తు లియో

వ్యవస్థితవిభాషావిజ్ఞానాత్ సిద్ధమ్। ఏవం చ ప్రలమ్భనశాలీనీకరనయోశ్చ ణౌ నిత్యమాత్త్వం భవతి, కస్త్వాముల్లాపయతే, శ్యేనో వర్తికాముల్లాపయతే।

.

2510. ఓతః శ్యని [7.3.71]

ఓతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శ్యని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లోపః స్యాత్ । శ్యని । శ్యతి । శ్యతః । శ్యన్తి । శశౌ । శశతుః । శాతా । శాస్యతి । విభాషా ఘ్రాధేట్ - (కౌముదీ-2376) ఇతీట్సకౌ । అశాత్ । అశాతామ్ । అశుః । అశాసీత్ । అశాసిష్టామ్ । 1146 ఛో ఛదనే । ఛయతి । 1147 షో ఉన్తకర్మణి । స్యతి । ససౌ । అభిష్యతి । అభ్యష్యత్ । అభిససౌ । 1148 దో అవఖణ్డనే । ద్యతి । దదౌ । ప్రణిదాతా । దేయాత్ । అదాత్ ॥

(కాశికా) ఓకారాన్తస్య అఙ్గస్య శ్యని పరతో లోపో భవతి। శో నిశ్యతి। ఛో అవచ్ఛ్యతి। ద్యో అవద్యతి। సో అవస్యతి।

.

2511. జ్ఞాజనోర్జా [7.3.79]

జ్ఞాజనోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ జా లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) అనయోర్జాదేశః స్యాచ్ఛితి । జాయతే । జజ్ఞే । జజ్ఞాతే । జజ్ఞిరే । జనితా । జనిష్యతే । దీపజన - (కౌముదీ-2328) ఇతి వా చిణ్ ।

(కాశికా) జ్ఞ జన ఇత్యేతయోః జాదేశో భవతి శితి పరతః। జానాతి। జాయతే। జనేర్దైవాదికస్య గ్రహణమ్।

.

2512. జనివధ్యోశ్చ [7.3.35]

జనివధ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనయోరుపధాయావృద్ధిర్న స్యాచ్చిణి ఞ్ణితి కృతి చ । అజని । అజనిష్ఠ । 1150 దీపీ దీప్తౌ । దీప్యతే । దిదీపే । అదీపి । అదీపిష్ట । 1151 పూరీ ఆప్యాయనే । పూర్యతే । అపూరి । అపూరిష్ట । 1152 తూరీ గతిత్వరణహింసనయోః । తూర్యతే । 1153 ధూరీ 1154 గూరీ హింసాగత్యోః । ధూర్యతే । దుధూరే । గూర్యతే । జుగూరే । 1155 ఘూరీ 1156 జూరీ హింసావయోహాన్యోః । 1157 శూరీ హింసాస్తమ్భనయోః । 1158 చూరీ దాహే । 1159 తప ఐశ్వర్యే వా । అయం ధాతురైశ్వర్యే వా తఙ్యనౌ లభతే । అన్యదా తు శబ్వికరణః పరస్మైపదీత్యర్థః । కేచిత్తు వాగ్రహణం వృతుధారోరాద్యవయవమిచ్ఛన్తి । తప్యతే । తప్తా । తప్స్యతే । పతేతి వ్యత్యాసేన పాఠాన్తరమ్ । ద్యుతద్యామా నియుతః పత్యమానః । 1160 వృతు వరణే । వృత్యతే । పక్షాన్తరే వావృత్యతే । తతో

వావృత్యమానా సా రామశాలాం న్యవిక్షతేతి భట్టిః । 1161 క్లిశ ఉపతాపే । క్లిశ్యతే । క్లిశితా । 1162 కాశృ దీప్తౌ । కాశ్యతే । 1163 వాశృ శబ్దే । వాశ్యతే । వవాశే ॥

(కాశికా) జని వధి ఇత్యేతయోః చిణి కృతి చ ఞ్ణితి యదుక్తం తన్ న భవతి। అజని। జనకః। ప్రజనః। అవధి। వధకః। వధః। వధిః ప్రకృత్యన్తరం వ్యఞ్జనాన్తోఽస్తి, తస్య అయం ప్రతిషేధో విధీయతే। భక్షకశ్చేన్న విద్యేత వధకోఽపి న విద్యతే ఇతి హి ప్రయోగో దృశ్యతే। వధాదేశస్య అదన్తత్వాదేవ వృద్ధేరభావః। చిణ్కృతోః ఇత్యేవ, జజాన గర్భ మహిమానమిన్ద్రమ్।

.

2513. చిణ్ తే పదః [3.1.60]

చిణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పదశ్చ్లేశ్చిణ్స్యాత్తశబ్ద పరే । ప్రణయపాది । అపత్సాతామ్ । అపత్సత్ । 1170 ఖిద దైన్యే । ఖిద్యతే । చిఖిదే । ఖేత్తా । అఖిత్త । 1171 విద సత్తాయామ్ । విద్యతే । వేత్తా । 1172 బుధ అవగమనే । బుధ్యతే । బుబుధే । బోద్ధా । భోత్స్యతే । భుత్సీష్ట । అబోధి । అబుద్ధ । అభుత్సాతామ్ । 1173 యుధ సంప్రహారే । యుధ్యతే । యుయుధే । యోద్ధా । అయుద్ధ । కథం యుధ్యతీతి । యుధమిచ్ఛతీతి క్యచ్ ॥ [(పరిభాషా -) అనుదాత్తేత్త్వలక్షణమాత్మనేపదమనిత్యమ్] ఇతి వా । 1174 అనో రుధ కామే । అనురుధ్యతే । 1175 అణ ప్రాణనే । అణ్యతే । ఆణే । అణితా । అనేతి దన్త్యాన్తోఽమిత్యేకే । 1176 మన జ్ఞానే । మన్యతే । మేనే । మన్తా । 1177 యుజ సమాధౌ । సమాధిశ్చిత్తవృత్తినిరోధః । అకర్మకః । యుజ్యతే । యోక్తా । 1178 సృజ విసర్గే । అకర్మకః । సంసృజ్యతే సరసిజైరరుణాంశుభిన్నైః । ససృజిషే । స్రష్టా । స్రక్ష్యతే । లిజసిచౌ - (కౌముదీ-2300) ఇతి కిత్త్వాన్నగుణోనాప్యమ్ । సృక్షీష్ట । అసృష్ట । అసృక్షాతామ్ । 1179 లిశ అల్పీభావే । లిశ్యతే । లేష్టా । లేక్ష్యతే । లిక్షీష్ట । అలిక్షత । అలిక్షాతామ్ ॥

(కాశికా) పద గతౌ, అస్మాద్ ధాతోః పరస్య చ్లేః చిణాదేసో భవతి తశబ్దే పరతః। సమర్థ్యాదాత్మనేపదఏకవచనం గృహ్యతే। ఉదపాది సస్యమ్। సమపాది భైక్షమ్। త ఇతి కిమ్? ఉదపత్సాతామ్। ఉదపత్సత।

.

2514. శ్లిష ఆలిఙ్గనే [3.1.46]

శ్లిషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆలిఙ్గనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

శ్లిషః ఆలిఙ్గనే చ్లేః క్సః

(సి.కౌ) (శ్లిషః)స్మాత్పరస్యానిటశ్చ్లేః క్సః స్యాత్ । పుషాద్యఙోఽపవాదో న తు చిణః । పురస్తాదపవాదన్యాయాత్ ॥(ఆలిఙ్గనే) శ్లిషశ్చ్లేరాలిఙ్గన ఏవ క్సో నాన్యత్ర । యోగవిభాగసామర్థ్యాచ్చల ఇగుపధాదిత్యస్యాప్యయం నియమః । అశ్లిక్షత్కన్యాం దేవదత్తః । ఆలిఙ్గన ఏవేతి కిమ్ । సమశ్లిషజ్జతు కాష్ఠమ్ । అఙ్ । ప్రత్యాసత్తావిహ శ్లిషిః । కర్మణి అనాలిఙ్గనే సిజేవ న తు క్సః । ఏకవచనే చిణ్ । అశ్లేషి । అశ్లిక్షాతామ్ । అశ్లిక్షత । అశ్లిష్ఠాః । అశ్లిడ్ఢ్వమ్ । 1187 శక విభాషితో మర్షణే । విభాషిత ఇత్యుభయపదీత్యర్థః । శక్యతి । శక్యతే హరిం ద్రష్టుం భక్తః । శశాక । శేకిథ । శశక్థ । శేకే । శక్తా । శక్ష్యతి । శక్ష్యతే । అశకత్ । అశక్త । సేట్కోఽయమిత్యేకే । తన్మతేనానిట్కారికాసు లృదిత్పఠితః । శకితా । శకిష్యతి । 1188 ష్విదా గాత్రప్రక్షరణే । ఘర్మస్రుతావిత్యర్థః । అయం ఞీదితి న్యాసకారాదయః । నేతి హరదత్తాదయః । స్విద్యతి । సిష్వేద । సిష్వేదిథ । స్వేత్తా । అస్విదత్ । 1189 క్రుధ క్రోధే । క్రోద్ధా । క్రోత్స్యతి । 1190 క్షుధ బుభుక్షాయామ్ । క్షోద్ధా । కథం క్షుధిత్త ఇతి । సంపదాదిక్విబన్తాత్తారకాదిత్వాదితజితి మాధవః । వస్తుతస్తు వసతిక్షుధోః - (కౌముదీ-3046) ఇతీట్ వక్ష్యతే । 1191 శుధ శౌచే । శుధ్యతి । శుశోధ । శోద్ధా । 1192 షిధు సంరాద్ధౌ । ఊదిత్పాఠః । ప్రామాదికః । సిధ్యతి । సేద్ధా । సేత్స్యతి । అసిధత్ । 1193 రధ హింసాసంరాద్ధ్యోః । సంరీద్ధిర్నిష్పత్తిః । రధ్యతి । రధిజభోరచి (కౌముదీ-2302) ఇతి నుమ్ । రరన్ధతుః ॥

(కాశికా) శ్లిషేః ధాతోః ఆలిఙ్గనక్రియావచనాత్ పరస్య చ్లేః క్షః ఆదేశో భవతి। ఆలిఙ్గనముపగూహనం, పరిష్వఙ్గః। అత్ర నియమార్థమ్ ఏతత్। ఆశ్లిక్షత్ కన్యాం దేవదత్తః। ఆలిఙ్గనే ఇతి కిమ్? సమాశ్లిషజ్జతు కాష్ఠమ్।

.

2515. రధాదిభ్యశ్చ [7.2.45]

రధాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) రధ్ నశ్ తృప్ దృప్ ద్రుహ్ ముహ్ ష్ణుహ్ ష్ణిహ్ ఏభ్యో వలాద్యార్ధధాతుకస్య వేట్ స్యాత్ । రరన్ధిథ-రరద్ధ । రరన్ధివ-రేధ్వ ॥

(కాశికా) రధ హింసాసంసిద్ధ్యోః ఇత్యేవమాదిభ్యోఽష్టాభ్య ఉత్తరస్య వలాదేరార్ధధాతుకస్య వా ఇడాగమో భవతి। రద్ధా, రధితా। నంష్టా, నశితా। త్రప్తా, తర్ప్తా, తర్పితా। ద్రప్తా, దర్ప్తా, దర్పితా। ద్రోగ్ధా, ద్రోఢా, ద్రోహితా। మోగ్ధా, మోఢా, మోహితా, స్నోగ్ధా, స్నోఢా, స్నోహితా। స్నేగ్ధా, స్నేఢా, స్నేహితా। క్రాదినియమాల్ లిటి రధాదిభ్యః పరత్వాద్ వికల్పం కేచిదిచ్ఛన్తి। అపరే పునరాహుః,

పూర్వవిధేరిణ్నిషేధవిధానసామర్థ్యాత్ బలీయస్త్వం ప్రతిషేధనియమస్య ఇతి నిత్యమిటా భవితవ్యమ్। రరన్ధివ, రరన్ధిమ ఇతి భవతి।

.

2516. నేట్యలిటి రధేః [7.1.62]

న అవ్యయమ్ ఇటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అలిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ రధేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

రధేః అలిటి ఇటి అచి నుమ్ న

(సి.కౌ) నిడ్వర్జే ఇటి రధేర్నుమ్న స్యాత్ । రధితా । రద్ధా । రధిష్యతి । రత్స్యతి । అజి నుమ్ । అనిదితామ్ – (కౌముదీ-415) ఇతి నలోపః । అరధత్ । 1194 ణశ అదర్శనే । నశ్యతి । ననాశ । నేశతుః । నేశిథ ॥

(కాశికా) ఇడాదౌ అలిటి ప్రత్యయే పరే రధేర్నుమాగమో న భవతి। రధితా। రధితుమ్। రధితవ్యమ్। ఇటి ఇతి కిమ్? రన్ధనమ్। రన్ధకః। అలిటి ఇతి కిమ్? రరన్ధివ। రరన్ధిమ। నుమి కృతే సంయోగాన్తత్వాతసంయోగల్లిట్ కిత్ 1.2.5 ఇతి కిత్త్వం న అస్తీతి నలోపో న భవతి। అథ క్వసౌ కథం భవితవ్యమ్? రేధివానితి। కథమ్? ఏత్వాభ్యాసలోపయోః కృతయోః ఇడాగమః క్రియతే, తతో నుమాగమః, తస్య ఔపదేశికకిత్త్వాశ్రయో లోపః। అథ ఇటి లిటి ఇత్యేవం నియమః కస్మాన్ న క్రియతే, లిట్యేవ ఇటి న అన్యత్ర ఇతి? విపరీతమప్యవధారణం సమ్భావ్యేత, ఇట్యేవ లిటి న అన్యత్ర ఇతి। తథా హి సతి రరన్ధ ఇత్యత్ర న స్యాత్, రధితా ఇత్యత్ర చ స్యాదేవ।

.

2517. మస్జినశోర్ఝలి [7.1.60]

మస్జి-నశోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఝలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

మస్జి-నశోః నుమ్ ఝలి

(సి.కౌ) నుమ్ స్యాత్ । ననష్ట । నేశివ । నేశ్వ । నేశిమ । నేశ్మ । నశితా । నంష్టా । నశిష్యతి । నఙ్క్ష్యతి । నశ్యేత్ । నశ్యాత్ । అనశత్ । ప్రణశ్యతి ॥

(కాశికా) మస్జి నశి ఇత్యేతయోరఙ్గయోః ఝలాదౌ ప్రత్యయే నుమాగమో భవతి। మఙ్క్తా। మఙ్క్తుమ్। మఙ్క్తవ్యమ్। నంష్టా। నంష్టుమ్। నంష్టవ్యమ్। ఝలి ఇతి కిమ్? మజ్జనమ్। నశనమ్। మస్జేరన్త్యాత్ పూర్వ నుమమ్ ఇచ్ఛన్తి అనుషఙ్గాదిలోపార్థమ్। మగ్నః। మగ్నవన్।

.

2518. నశేః షాన్తస్య [8.4.36]

నశేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ షాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణత్వం న స్యాత్ । ప్రణంష్టా । అన్తగ్రహణం భూతపూర్వప్రతిపత్త్యర్థమ్ । ప్రనఙ్క్ష్యతి । నశిష్యతి । 1195 తృప ప్రీణనే । ప్రీణనం తృప్తిస్తర్పణా చ । నాగ్నిస్తృప్యతి కాష్ఠానామ్ । పితౄనతార్ప్సీదితి భట్టిః । ఇత్యుభయత్ర దర్శనాత్ । తతర్పిథ । తత్రప్థ । తతర్ప్థ । తర్పితా । తర్ప్తా । త్రప్తా ॥ స్పృశమృశకృషేతి సిజ్వా । అతార్ప్సీత్ । అత్రాప్సీత్ । అతర్పీత్ । అతృపత్ । 1196 దృప హర్షమోహనయోః । మోహనం గర్వః । దృప్యతీత్యాది । రధాదిత్వాదిమౌ వేట్కావమర్థమనుదాత్తతా । 1197 ద్రుహ జిఘాంసాయామ్ । వా ద్రుహముహ - (కౌముదీ-327) ఇతి వా ఘః । పక్షే ఢః । దుద్రోగ్ధ । దుద్రోఢ । దుద్రోహిథ । ద్రోహితా । ద్రోగ్ధా । ద్రోఢా । ద్రోహిష్యతి । ధ్రోక్ష్యతి । ఢత్వఘత్వయోస్తుల్యం రూపమ్ । అద్రుహత్ । 1198 ముహ వైచిత్యే । వేచిత్యమవివేకః । ముహ్యతి । ముమోహిథ । ముమోగ్ధ । ముమోఢ । మోగ్ధా । మోఢా । మోహితా । మోహిష్యతి । మోక్ష్యతి । అముహత్ । 1199 ష్ణుహ ఉద్గిరణే । స్నుహ్యతి । సుష్ణోహ । సుష్ణోహిథ । సుష్ణోగ్ధ । సుష్ణోఢ । సుష్ణుహివ । సుష్ణుహ్వ । స్నోహితా । స్నోగ్ధా । స్నోఢా । స్నోహిష్యతి । స్నోక్ష్యతి । అస్నుహత్ । 1200 ష్ణిహ ప్రీతౌ । స్నిహ్యతి । సిష్ణేహ । వృత్ । రధాదయః సమాప్తాః । పుషాదధస్తు ఆ గణాన్తాదితి సిద్ధాన్తః । 1201 శము ఉపశమే ॥

(కాశికా) న ఇతి వర్తతే। నశేః షకారాన్తస్య ణకారాదేశో న భవతి। ప్రనష్టః। పరినష్టః। షాన్తస్య ఇతి కిమ్? ప్రణశ్యతి। పరిణశ్యతి। అన్తగ్రహణం షాన్తభూతపూర్వమాత్రస్య అపి యథా స్యాత్, ప్రనఙ్క్ష్యతి। పరినఙ్క్షయతి।

.

2519. శమామష్టానాం దీర్ఘః శ్యని [7.3.74]

శమామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అష్టానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శ్యని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శమాదీనామిత్యర్థః । ప్రణిశామ్యతి । శేమతుః । శేమిథ । శమితా । అశమత్ । 1202 తము కాఙ్క్షాయామ్ । తామ్యతి । తమితా । అతమత్ । 1203 దము ఉపశమే । ఉపశమ ఇతి ణ్యన్తస్య । తేన సకర్మకోఽయమ్ । న తు శమివదకర్మకః । అదమత్ । 1204 శ్రము తపసి ఖేదే చ । శ్రామ్యతి । అశ్రమత్ । 1205 భ్రము అనవస్థానే । వా భ్రాశ - (కౌముదీ-2321) ఇతి శ్యన్వా । తత్ర కృతే శమామష్టానామ్ - (కౌముదీ-2519) ఇతి దీర్ఘః । భ్రామ్యతి । లుఙ్యఙ్ । అభ్రమత్ । శేషం భ్వాదివత్ । 1206 క్షమూ సహనే । క్షామ్యతి । చక్షమిథ । చక్షన్థ । చక్షమివ । చక్షణ్వ । చక్షమిమ । చక్షణ్మ ।

క్షమితా । క్షన్తా । అయమవిత్ । భ్వాదిస్తు షిత్ । అషితః క్షామ్యతి క్షాన్తిః క్షమూషః క్షమతే క్షమా । 1207 క్లము గ్లానౌ । క్లామ్యతి । క్లామతి । శపీవ శ్యన్యపి ష్ఠివుక్లము – (కౌముదీ-2320) ఇత్యేవ దీర్ఘే సిద్ధే శమాదిపాఠో ఘినుణర్థః । అజ్ । అక్లమత్ । 1208 మదీ హర్షే । మాద్యతి । అమదత్ । శమాదయోఽష్టౌ గతాః ॥

(కాశికా) శమాదీనామష్టానాం దీర్ఘో భవతి శ్యని పరతః। శమ్ శామ్యతి। తమ్ తామ్యతి। దమ్ దామ్యతి। శ్రమ్ శ్రామ్యతి। భ్రమ్ భ్రామ్యతి। క్షమ్ క్షామ్యతి। క్లమ్ క్లామ్యతి। మదీ మాద్యతి। అష్టానామ్ ఇతి కిమ్? అస్యతి। శ్యని ఇతి కిమ్? భ్రమతి। వా భ్రాశ ఇతి శ్యనో వికల్పః। బభ్రామ।

.

2520. అస్యతేస్థుక్ [7.4.17]

అస్యతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ థుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఙి పరే । ఆస్థత్ । అస్య పుషాదిత్వాదఙి సిద్ధే అస్యతివక్తి – (కౌముదీ-2438) ఇతి వచనం తఙర్థమ్ । తఙ్ తు ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోరితి వక్ష్యతే । పర్యాస్థత । 1210 యసు ప్రయత్నే ॥

(కాశికా) అస్యతేరఙ్గస్య థుగాగమో భవతి అఙి పరతః। ఆస్థత్, ఆస్థతామ్, ఆస్థన్।

.

2521. యసోఽనుపసర్గాత్ [3.1.71]

యసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనుపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే అనుపసర్గాత్ యసః ధాతోః పరః శ్యన్ వా

(సి.కౌ)

(కాశికా) యసు ప్రయత్నే దైవాదికః। తస్మాన్ నిత్యం శ్యని ప్రాప్తేఽనుపసర్గాద్ వికల్ప ఉచ్యతే। యసోఽనుపసర్గాద్ వా శ్యన్ ప్రత్యయో భవతి। యస్యతి, యసతి। అనుపసర్గాదితి కిమ్? ఆయస్యతి। ప్రయస్యతి।

.

2522. సంయసశ్చ [3.1.72]

సంయసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే సంయసః ధాతోః పరః శ్యన్ వా

(సి.కౌ) శ్యన్వా స్యాత్ । యస్యతి । యసతి । సంయస్యతి । సంయసతి । అనుపసర్గాత్కిమ్ । ప్రయస్యతి । 1211 జసు మోక్షణే । జస్యతి । 1212 తసు ఉపక్షయే । 1213 దసు చ । తస్యతి । అతసత్ । దస్యతి । అదసత్ । 1214 వసు స్తమ్భే । వస్యతి । వవాస । వవసతుః । న శసదద – (కౌముదీ-

2263) ఇతి నిషేధః । బశాదిరయమితి మతే తు । బేసతుః । బేసుః । 1215 వ్యుష విభాగే । అయం దాహే పఠితః । అర్థభేదేన త్వర్ణ్గ్థం పునః పఠ్యతే । అవ్యుషత్ । ఓష్ఠ్యాదిర్దన్త్యాన్తోఽయం ప్యుస ఇత్యన్యే । అపకారో యుస ఇత్యపరే । 1216 ప్లుష దాహే । అప్లుషత్ । పూర్వత్ర పాఠః సిజర్థ ఇత్యాహుః । తద్భ్వాదిపాఠేన గతార్థమితి సువచమ్ । 1217 బిస ప్రేరణే । బిస్యతి । అబిసత్ । 1218 కుస సంశ్లేషణే । అకుసత్ । 1219 బుస ఉత్సర్గే । 1220 ముస ఖణ్డనే । 1221 మసీ పరిణామే । పరిణామే వికారః । సమీ ఇత్యేకే । 1222 లుఠ విలోడనే । 1223 ఉచ సమవాయే । రఉచ్యతి । ఉవోచ । ఊచతుః । మా భవానుచత్ । 1224 భృశు 1225 భ్రంశు అధః పతనే । బభర్శ । అభృశత్ । అనిదితామ్ - (కౌముదీ-415) ఇతి నలోపః । భ్రశ్యతి । అభ్రశత్ । 1226 వృశ వరణే । వృశ్యతి । అవృశత్ । 1227 కృశ తనూకరణే । కృశ్యతి । 1228 ఞితృషా పిపాసాయామ్ । 1229 హృష తృష్టౌ । శ్యన్నజౌ భౌవాదికాద్విసేషః । 1230 రుష 1231 రిష హింసాయామ్ । తీషసహ - (కౌముదీ-2340) ఇతి వేట్ । రోషితా । రోష్టా । రేషితా । రేష్టా । 1232 డిప క్షేపే । 1233 కుప క్రోధే । 1234 గుప వ్యాకులత్వే । 1235 యుప 1236 రుప 1237 లుప విమోహనే । యుప్యతి । రుప్యతి । లుప్యతి । లోపితా । లుప్యతిః । సేట్కః । అనిట్కారికాసు లిపిసాహచర్యాత్తౌదాదికస్యైవ గ్రహణాత్ । 1238 లుభ గార్ధ్యే । గార్ధ్యమాకాఙ్క్షా । తీషసహ - (కౌముదీ-2340) ఇతి వేట్ । లోభితా । లోబ్ధా । లోభిష్యతి । లుభ్యేత్ । లుభ్యాత్ । అలుభత్ ॥ భ్వాదేరవృత్కృతత్వాల్లోభతీత్యపీత్యాహుః । 1239 క్షుభ సంచలనే । క్షుభ్యతి । 1240 ణభ 1241 తుభ హింసాయామ్ । క్షుభినభితుభయో ద్యుతాదౌ క్ర్యాదౌ చ పఠ్యన్తే । తేషాం ద్యుతాదిత్వాదఙ్ సిద్ధః । క్ర్యాదిత్వాత్పక్షే సిజ్భవత్యేవ । ఇహ పాఠస్తు శ్యనర్థః । 1242 క్లిదూ ఆర్ద్రీభావే । క్లిద్యతి । చిక్లేదిథ । చిక్లేత్థ । చిక్లిదివ । చిక్లిద్వ । చిక్లిదిమ । చిక్లిద్మ । క్లేదితా । క్లేత్తా । 1243 ఞిమిదా స్నేహనే । మిదేర్గుణః (కౌముదీ-2346) । మేద్యతి । అమిదత్ । ద్యుతాదిపాఠాదేవామిదత్ అమేదిష్టేతి సిద్ధే ఇహ పాఠోఽమేదీదితి మాభూదితి । ద్యుతాదిభ్యో బహిరేవాత్మనేపదిషు పాఠస్తూచితః । 1244 ఞిక్ష్విదా స్నేహనమోచనయోః । 1245 ఋధు వృద్ధౌ । ఆనర్ధ । ఆర్ధత్ । 1246 గృధు అభికాఙ్క్షాయామ్ । అగృధత్ । వృత్ । పుషాదయో దివాదయశ్చ వృత్తాః । కేచిత్తు పుషాదిసమాప్త్యర్థమేవ వృత్కరణమ్ ॥ దివాదిస్తు భ్వాదివదాకృతగణః । తేన క్షీయతే । మృగ్యతీత్యాదిసిద్ధిరిత్యాహుః ॥ ఇతి దివాదయః । ఇతి తిఙన్తదివాదిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) సోపసర్గార్థ ఆరమ్భః। సమ్పూర్వాచ్ చ యసేః వా శ్యన్ ప్రత్యయో భవతి। సంయస్యతి, సంయసతి।

.

2523. స్వాదిభ్యః శ్నుః [3.1.73]

స్వాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ శ్నుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే దివాదిభ్యః ధాతోః పరః శ్నుః ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తస్వాదిప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) షూఞభిషవే, ఇత్యేవమాదిభ్యో ధాతుభ్యః శ్నుప్రత్యయో భవతి। శపోఽపవాదః। సునోతి। సినోతి।

.

2524. సునోతేః స్యసనోః [8.3.117]

సునోతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ స్య-సనోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) స్యే సని చ పరే సుఞః షో న స్యాత్ । విసోష్యతి । 1248 షిఞ్ బన్ధనే । సినోతి । విసినోతి । సిషాయ । సిష్యే । 1249 శిఞ్ నిశానే । తాలవ్యాదిః । శేతా । 1250 డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే । మీనాతిమినోతి - (కౌముదీ-2508) ఇత్యాత్వమ్ । మమౌ । మమిథ । మమాథ । మిమ్యే । మాతా । మీయాత్ । మాసీష్ట । అమాసీత్ । అమాసిష్టామ్ । అమాస్త । 1251 చిఞ్ చయనే । ప్రణిచినోతి ॥

(కాశికా) సునోతేః సకారస్య మూర్ధన్యదేశో న భవతి స్యే సని చ పరతః। అభిసోష్యతి। పరిసోష్యతి। అభ్యసోష్యత్। పర్యసోష్యత్। సని కిముదాహరనమ్? అభిసుసూషతి। న ఏతదస్తి ప్రయోజనమ్, తత్ర స్తౌతిణ్యోరేవ షణ్యభ్యాసాత్ 8.3.71 ఇతి నియమాత్ న భవిష్యతి। ఇదం తర్హి, అభిసుసూషతే? ఏతదపి న అస్తి, స్థాదిష్వభ్యాసేన చ అభ్యాసస్య 8.3.64 ఇతి నియమాత్। ఇదం తర్హి, అభిసుసూషతేః అప్రత్యయః అభిసుసూః ఇత్యుదాహరనమ్ ఇతి? అత్ర హి సన్షభూతో న భవతి ఇత్యభ్యాసాత్ ప్రాప్తిరస్తి। స్యసనోః ఇతి కిమ్? సుషావ।

.

2525. విభాషా చేః [7.3.58]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసాత్పరస్య చిఞః కుత్వం వా స్యాత్సని లిటి చ । ప్రణిచికాయ । చిచాయ । చిక్యే । చిచ్యే । అచైషీత్ । అచేష్ట । 1252 స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే । స్తృణోతి । స్తృణుతే । గుణోర్తి - (కౌముదీ-2380) ఇతి గుణః । స్తర్యాత్ ॥

(కాశికా) చినోతేః అఙ్గస్య సన్లిటోరభ్యాసాదుత్తరస్య విభాషా కవర్గాదేశో భవతి। చిచీషతి చికీషతి। చికాయ, చిచాయ। సన్లిటోః ఇత్యేవ, చేచీయతే।

.

2526. ఋతశ్చ సంయోగాదేః [7.2.43]

ఋతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సంయోగాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋదన్తాత్సంయోగాదేః పరయోర్లిఙ్సిచోరిడ్వా స్యాత్తఙి । స్తరిషీష్ట । స్తృషీష్ట । అస్తరిష్ట । అస్తృత । 1253 కృఞ్ హింసాయామ్ । కృణోతి । కృణుతే । చకార । చకర్థ । చక్రే । క్రియాత్ । కృషీష్ట । అకార్షీత్ । అకృత । 1254 వృఞ్ వరణే ॥

(కాశికా) ఋదన్తాద్ ధాతోః సంయోగాదేః ఉత్తరయోః లిఙ్సిచోరాత్మనేపదేషు వా ఇడాగమో భవతి। ధ్వృషీష్ట, ధ్వరిషీష్ట। స్మృషీష్ట, సమరిషీష్ట। అధ్వృషాతామ్, అధ్వరిషాతామ్। అస్మృషాతామ్, అస్మరిషాతామ్। ఋత ఇతి కిమ్? చ్యోషీష్ట। ప్లోషీష్ట। అచ్యోష్ట। అప్లోష్ట। సంయోగాదేః ఇతి కిమ్? కృషీష్ట। హృషీష్ట। అకృత। అహృత ఆత్మనేపదేషు ఇత్యేవ, అధ్వార్షీత్। అస్మార్షీత్। సంస్కృషీష్ట, సమస్కృత ఇత్యత్ర ఉపదేశాధికారాత్, అభాక్తత్వాచ్ చ సుట ఇడాగమో న భవతి।

.

2527. బభూథాతతన్థజగృమ్భవవర్థేతి నిగమే [7.2.64]

బభూథ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ఆతతన్థ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)జగృమ్భ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)వవర్థ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ఇతి అవ్యయమ్ నిగమే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం వేదే ఇడభావో నిపాత్యతే । తేన భాషాయాం థలీట్ । వవరిథ । వవృవ । వవృవహే । వరితా ॥

(కాశికా) బభూథ ఆతతన్థ జగృభ్మ వవర్థ ఇత్యేతాని నిపాత్యన్తే నిగమవిషయే। నిగమో వేదః। త్వం హి హోతా ప్రథమో బభూథ। బభూవిథ ఇతి భాషాయామ్। ఆతతన్థ యేనానతరిక్షముర్వాతతన్థ। ఆతేనిథ ఇతి భాషాయామ్। జగృభ్మ జగృభ్మా తే దక్షిణమిన్ద్ర హస్తమ్। జగృహిమ ఇతి భాషాయామ్। వవర్థ వవర్థ త్వం హి జ్యోతిషా। వవరిథ ఇతి భాషాయామ్। క్రాదిసూత్రాదేవ అస్య ప్రతిషేధో సిద్ధే నియమార్థం వచనమ్, నిగమే ఏవ, న భషాయామ్ ఇతి।

.

2528. లిఙ్సిచోరాత్మనేపదేషు [7.2.42]

లిఙ్సిచోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ఆత్మనేపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) వృఙ్వృఞ్భ్యామౄదన్తాచ్చ పరయోర్లిఙ్సిచోరిడ్వా స్యాత్తఙి ॥

(కాశికా) వృతో లిజి సిచి చ ఆత్మనేపదపరే వా ఇడాగమో భవతి। వృషీష్ట, వరిషీష్ట। ప్రవృషీష్ట, ప్రావరిషీష్ట। ఆస్తరిషీష్ట, ఆస్తీర్షీష్ట। సిచి ఖల్వపి అవృత, అవరిష్ట, అవరీష్ట। ప్రావృత, ప్రావరిష్ట, ప్రావరీష్ట। ఆస్తీర్ష్ట, ఆస్తరిష్ట, ఆస్తరీష్ట। ఆత్మనేపదేషు ఇతి కిమ్? ప్రావారిష్టామ్। ప్రావారిషుః। లిజః ప్రత్యుదాహరణం న దర్శితమ్, అసమ్భవాత్ యాసుటోఽవలాదిత్వాతితి।

.

2529. న లిజి [7.2.39]

న అవ్యయమ్ లిజి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వృతో లిఙ ఇటో దీర్ఘో న స్యాత్ । వరిషీష్ట । వృషీష్ట । అవారీత్ । అవరిష్ట । అవరీష్ట । అవృత । 1255 ధుఞ్ కమ్పనే । ధునోతి । ధునుతే । అధౌషీత్ । అధోష్యత్ । దీర్ఘాన్తోఽప్యయమ్ । ధూనోతి । ధూనుతే । స్వరతిసూతి - (కౌముదీ-2279) ఇతి వేట్ । దుధవిథ । దుధోథ । కితి లిటి తు శ్ర్యుకః - (కౌముదీ-2389) ఇతి నిషేధం బాధిత్వా క్రాదినియమాన్నిత్యమిట్ । దుధువివ । స్తుసుధూఞ్భ్యః - (కౌముదీ-2385) ఇతి నిత్యమిట్ । అధావీత్ । అధవిష్ట । అధోష్ట ॥ అథ పరస్మైపదినః ॥ 1256 టుదు ఉపతాపే । దునోతి । 1257 హి గతౌ వృద్ధౌ చ ॥

(కాశికా) వృతః ఉత్తరస్య ఇటో లిజి దీర్ఘో న భవతి। వివరిషీష్ట। ప్రావరిషీష్ట। ఆస్తరిషీష్ట। విస్తరిషీష్ట।

.

2530. హినుమీనా [8.4.15]

హిను లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)మీనా లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)

రషాభ్యాం ఉపసర్గాత్ హిను మీనా నః ణః

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య ఏతయోర్నస్య ణః స్యాత్ । ప్రహిణోతి ॥

(కాశికా) హిను మీనా ఇత్యేతయోః ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య నకారస్య ణకారాదేశో భవతి। ప్రఃఇణోతి। ప్రహిణుతః। ప్రమీణాతి। ప్రమీణీతః। హినుమీనాగ్రహణే వికృతస్య అపి భవతి, అజాదేశస్య స్థానివత్త్వాత్।

.

2531. హేరచజి [7.3.56]

హేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అచజి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసాత్పరస్య హినోర్హస్య కుత్వం స్యాన్న తు చజి । జిఘాయ । 1258 పృ ప్రీతౌ । పృణోతి । పర్తా । 1259 స్పృ ప్రీతిపాలనయోః । ప్రీతిచలనయోరిత్యన్యే । చలనం జీవనమితి స్వామీ । స్పృణోతి । పస్పార । స్మృ ఇత్యేకే । స్మృణోతి । పృణోత్యాదయస్త్రయశ్ఛాన్దసా ఇత్యాహుః । 1260 ఆప్ఌ వ్యాప్తౌ ।

ఆప్నోతి । ఆప్నుతః । ఆప్నువన్తి । ఆప్నువః । ఆప । ఆప్తా । ఆప్నుహి । లృదిత్త్వాదఙ్ । ఆపత్ । 1261 శక్ల శక్తౌ । అశకత్ । 1262 రాధ 1263 సాధ సంసిద్ధౌ । రాధ్నోతి ॥

(కాశికా) హినోతేర్ఘకరస్య అభ్యాసాదుత్తరస్య కవర్గాదేశో భవతి అచఙి। ప్రజిఘీషతి। ప్రజేఘీయతే। ప్రజిఘాయ। అచఙి ఇతి కిమ్? ప్రాజీహయత్ దూతమ్। అచఙి ఇతి శక్యమకర్తుమ్। కథమ్? చఙ్యభ్యాసనిమిత్తే ణౌ హినోతిరఙ్గం భవతి, తత్ర అభ్యాసనిమిత్తే ప్రత్యయే హేరఙ్గస్య ఇతి విజ్ఞాయమనే ప్రాప్తిరేవ న అస్తి? తత్ క్రియతే జ్ఞాపకార్థమ్। ఏతత్ జ్ఞాప్యతే, హేరచఙి ఇతి చఙోఽన్యత్ర హేర్ణ్య ధికస్య అపి కుత్వం భవతీతి। తేన ప్రజిఘాయయిషతీతి సిద్ధం భవతి।

.

2532. రాధో హింసాయామ్ [6.4.123]

రాధః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హింసాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏత్వాభ్యాసలోపౌ స్తః కితి లిటి సేటి థలి చ । అపరేధతుః । రేధుః । రేధిథ । రాద్ధా । సాధ్నోతి । సాద్ధా । అసాత్సీత్ । అసాద్ధామ్ ॥ అథ ద్వావనుదాత్తేతౌ ॥ 1264 అశూ వ్యాప్తౌ సంఘాతే చ । అశ్నుతే ॥

(కాశికా) రాధః హింసాయామర్థేఽవర్ణస్య ఏకారః ఆదేశో భవతి, అభ్యాసలోపశ్చ లిటి క్ఙితి పరతః థలి చ సేటి। అపరేధతుః। అపరేధుః। అపరేధిథ। హింసాయామ్ ఇతి కిమ్? రరాధతుః। రరాధుః। రరాధిథ। అతః ఇత్యేతదిహ ఉపస్థితం తపరత్వకృతమపాస్య కాలవిశేషమసమ్భవాదవర్ణమాత్రం ప్రతిపాదయతి। అథ వా శ్నాభ్యస్ తయోరాతః 6.4.112 ఇత్యనువర్తతే ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్। ఏకహల్మధ్యే వా యః స స్థానీ భవిష్యతి।

.

2533. అశ్నోతేశ్చ [7.4.72]

అశ్నోతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) దీర్ఘాదభ్యాసావర్ణాత్పరస్య నుట్ స్యాత్ । ఆనశే । అశితా । అష్టా । అశిష్యతే । అక్ష్యతే । అశ్నువీత । అక్షీష్ట । అశిషీష్ట । ఆశిష్ట । ఆష్ట । ఆక్షాతామ్ । 1265 ష్టిఘ ఆస్కన్దనే । స్తిఘ్నుతే । తిష్టిఘే । స్తేఘితా ॥

(కాశికా) అశ్నోతేశ్చ దీర్ఘీభూతాదభ్యాసాదుత్తరస్య నుడాగమో భవతి। వ్యానశే, వ్యానశాతే, వ్యానశిరే। అశ్నోతేః ఇతి వికరణనిర్దేశః అశ్నాతేర్మా భూతితి। ఆశ, ఆశతుః, ఆశుః।

.

2534. తుదాదిభ్యః శః [3.1.77]

తుదాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ శః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే తుదాదిభ్యః ధాతోః పరః శ-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తతుదాదిప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) తుద వ్యథనే ఇత్యేవమాదిభ్యో ధాతుభ్యః శప్రత్యయో భవతి। శపోఽపవాదః। శకారః సార్వధాతుకసంజ్ఞార్థః। తుదతి। నుదతి।

.

2535. భ్రస్జో రోపధయోః రమన్యతరస్యామ్ [6.4.47]

భ్రస్జః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ర-ఉపధయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ రమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

భ్రస్జః ర-ఉపధయోః అన్యతరస్యామ్ రమార్ధధాతుకే

(సి.కౌ) భ్రస్జే రేఫస్యోపధాయాశ్చ స్థానే రమాగమో వా స్యాదార్ధధాతుకే । మిత్త్వాదన్త్యాదచః పరః । స్థానషష్ఠీనిర్దేశాద్రోపధయోర్నివృత్తిః । బభర్జ । బభర్జతుః । బభర్జిథ । బభర్ష్ఠ । బభర్జే । రమభావే । బభ్రజ్జ । బభ్రజ్జతుః । బభ్రజ్జిథ । స్కోః - (కౌముదీ-380) ఇతి సలోపః । వ్రశ్చ - (కౌముదీ-294) ఇతి షః । బభ్రష్ఠ । బభ్రజ్జే । భ్రష్టా । భర్ష్టా । భ్రక్ష్యతి । భర్క్ష్యతి ।క్ఙితి రమాగమం బాధిత్వా సంప్రసారణం పూర్వవిప్రతిషేధేన (వార్తికమ్) ॥ భృజ్జ్యాత్ । భృజ్జ్యాస్తామ్ । భర్క్షీష్ట । భ్రక్షీష్ట । అభార్క్షీత్ । అభ్రాక్షీత్ । అభర్ష్ట । అభ్రష్ట । 1285 క్షిప ప్రేరణే । క్షిపతి । క్షిపతే । క్షేప్తా । అక్షైప్సీత్ । అక్షిప్త । 1286 కృష విలేఖనే । కృషతి । కృషతే । క్రష్టా । కర్ష్టా । కృష్యాత్ । కృక్షీష్ట ॥ స్పృశమృశకృషేతి సిజ్వా । పక్షే క్సః । సిచి అమ్వా । అక్రాక్షీత్ । అకార్క్షీత్ । అకృక్షత్ । తజీ లిఙ్సిచౌ - (కౌముదీ-2300) ఇతి కిత్త్వాదమ్న । అకృష్ట । అకృక్షాతామ్ । అకృక్షత । అకృక్షాతామ్ । అకృక్షన్త । 1287 ఋషీ గతౌ । పరస్మైపదీ । ఋషతి । ఆనర్ష । 1288 జుషీ ప్రీతిసేవనయోః ॥ ఆత్మనేపదినశ్చత్వారః । జుషతే । 1289 ఓవిజీ భయచలనయోః । ప్రాయేణాయముత్పూర్వః । ఉద్విజతే ॥

(కాశికా) భ్రస్జో రేఫస్య ఉపధాయాశ్చ రమన్యతరస్యాం భవతి। రోపధయోః ఇతి స్థానషష్ఠీనిర్దేశాతుపధా రేఫశ్చ నివర్తేతే। మిత్త్వాచ్ చ అయమచోఽన్త్యాత్పరో భవతి। భ్రష్టా, భర్ష్టా। భ్రష్టుమ్, భర్ష్టుమ్। భ్రష్టవ్యమ్, భర్ష్టవ్యమ్। భ్రజ్జనమ్, భర్జనమ్। భృష్టః, భృష్టవానిత్యత్ర పూర్వవిప్రతిషేధేన సమ్ప్రసారణం భవతి। ఉపదేశే ఇత్యేవ, బరీభృజ్యతే।

.

2536. విజ ఇట్ [1.2.2]

విజః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విజేః పర ఇడాదిః ప్రత్యయో ఙిద్వత్ । ఉద్విజితా । ఉద్విజిష్యతే । 1290 ఓలజీ 1291 ఓలస్జీ వ్రీడాయామ్ । లజతే । లేజే । లజ్జతే । లలజ్జే ॥

(కాశికా) 'ఓవిజీ భయచలనయోః' (తుదాదిగణః), అస్మాత్ పరః ఇడాదిః ప్రత్యయో ఙిద్వద్ భవతి । ఉద్విజితా, ఉద్విజితుమ్, ఉద్విజితవ్యమ్ । ఇటితి కిమ్ ? ఉద్వేజనమ్, ఉద్వేజనీయమ్ ॥

.

2537. స్ఫురతిస్ఫులత్యోర్నిర్నివిభ్యః [8.3.76]

స్ఫురతి-స్ఫులత్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ నిస్-ని-విభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) షత్వం వా స్యాత్ । నిఃష్ఫుస్ఫురతి । నిఃస్ఫురతి । స్ఫర ఇత్యకారోపధం కేచిత్పఠన్తి । పస్ఫార । 1391 స఼్డ 1392 చుడ 1393 వ్రుడ సంవరణే । 1394 క్రుడ 1395 భృడ నిమజ్జన ఇత్యేకే । 1396 గురీ ఉద్యమనే । అనుదాత్తేత్ । గురతే । జుగురే । గురితా । 1397 ణూ స్తవనే । దీర్ఘాన్తః । పరిణూతగుణోదయః ॥ ఇతశ్చత్వారః పరస్మైపదినః ॥ నువతి । అనువీత్ । 1398 ధూ విధూననే । ధువతి । 1399 గు పురీషోత్సర్గే । జుగువిథ । జుగుథ । గుతా । గుష్యతి । అగుషీత్ । హ్రస్వాదఙ్గాత్ (కౌముదీ-2369) । అగూతామ్ । అగుషుః । 1400 ధ్రు గతిస్థైర్యయోః । ధ్రువ ఇతి పాఠాన్తరమ్ । ఆద్యస్య ధ్రువతీత్యాది గువతివత్ । ద్వితీయస్తు సేట్ । దుధ్రువిథ । ధ్రువితా । ధ్రువిష్యతి । ధ్రూవ్యాత్ । అధ్రువీత్ । అధ్రువిష్టామ్ । 1401 కుఙ్ శబ్దే । దీర్ఘాన్త ఇతి కైయటాదయః । కువితా । అకువిష్ట । హ్రస్వాన్త ఇతి న్యాసకారః । కుతా । అకుత । వృత్ । కుటాదయో వృత్తాః । 1402 పృఙ్ వ్యాయామే । ప్రాయేణ వ్యాఙ్పూర్వః । రిఙ్ । ఇయఙ్ । వ్యాప్రియతే । వ్యాపప్రే । వ్యాపప్రాతే । వ్యాపరిష్యతే । వ్యాపృత । వ్యాపృషాతామ్ । 1403 మృఙ్ ప్రాణత్యాగే ॥

(కాశికా) స్ఫురతిస్ఫులత్యోః సకారస్య నిస్ ని వి ఇత్యేతేభ్యః ఉత్తరస్య వా మూర్ధన్యాదేశో భవతి। స్ఫురతి నిష్ఫురతి, నిస్స్ఫురతి। నిష్ఫురతి, నిస్ఫురతి। విష్ఫురతి, విస్ఫురతి। స్ఫులతి నిష్ఫులతి, నిస్స్ఫులతి। నిష్ఫులతి, నిస్ఫులతి। విష్ఫులతి, విస్ఫులతి।

.

2538. మ్రియతేర్లుఙ్లిఙోశ్చ [1.3.61]

మ్రియతే పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుఙ్లిఙోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) లుఙ్లిఙోః శితశ్చ ప్రకృతిభూతాన్మృఙస్తఙ్ నాన్యత్ర । ఙిత్త్వం స్వరార్థమ్ । మ్రియతే । మమార । మమర్థ । మమ్రివ । మర్తాసి । మరిష్యతి । మృషీష్ట । అమృత ॥

(కాశికా) మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। ఙిత్త్వాదాత్మనేపదమత్ర సిద్ధమ్ ఏవ। నియమార్థమ్ ఇదం వచనమ్। మ్రియతేర్లుఙ్లిఙోః శితశ్చాఽఽత్మనేపదం భవతి, అన్యత్ర న భవతి। అమృత। మృషీష్ట। శితః ఖల్వపి మ్రియతే, మ్రియేతే, మ్రియన్తే। నియమః కిమర్థః? మరిశ్యతి। అమరిస్యత్।

.

2539. కిరతౌ లవనే [6.1.140]

కిరతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లవనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపాత్కిరతేః సుడాగమః స్యాచ్ఛేదేఽర్థే । ఉపస్కిరతి ॥అడభ్యాసవ్యవాయేఽపి సుట్ కాత్పూర్వ ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఉపాస్కిరత్ । ఉపచస్కార ॥

(కాశికా) ఉపాతిత్యేవ। ఉపాదుత్తరస్మిన్ కిరతౌ ధాతౌ లవనవిషయే సుత్ కత్ పూర్వః భవతి। ఉపస్కారం మద్రకా లునన్తి। ఉపస్కారం కాశ్మీరకా లునన్తి। విక్షిప్య లునన్తి ఇత్యర్థః। ణములత్ర వక్తవ్యః। లవనే ఇతి కిమ్? ఉపకిరతి దేవదత్తః।

.

2540. హింసాయాం ప్రతేశ్చ [6.1.141]

హింసాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉపాత్ప్రతేశ్చ కిరతేః సుట్ స్యాద్ధింసాయామ్ । ఉపస్కిరతి । ప్రతిస్కిరతి । 1410 గౄ నిగరణే ॥

(కాశికా) కిరతౌ ఇత్యేవ। ఉపాత్ ప్రతేశ్చ ఉత్తరస్మిన్ కిరతౌ సుట్ కాత్ పూర్వః భవతి హింసయాం విషయే। ఉపస్కీర్ణం హం తే వృషల భూయాత్। ప్రతిస్కీర్ణం హం తే వృషల భూయాత్। తథా తే వృషల విక్షేపో భూయాత్ యథా హింసామనుబధ్నాతి ఇత్యర్థః। హింసాయామ్ ఇతి కిమ్। ప్రతికీర్ణమ్।

.

2541. అచి విభాషా [8.2.21]

అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గిరతే రేఫస్య లత్వం వా స్యాదజాదౌ । గిరతి । గిలతి । జగార । జగాల । జగరిథ । జగలిథ । గరితా । గరీతా । గలితా । గలీతా । 1411 దృఙ్ ఆదరే । ఆద్రియతే । ఆద్రియేతే । ఆదద్రే । ఆదద్రిషే । ఆదర్తా । ఆదరిష్యతే । ఆదృషీష్ట । ఆదృత । ఆదృషాతామ్ । 1412 ధృఙ్ అవస్థానే । ధ్రియతే ॥ అథ పరస్మైపదినః షోడశ ॥ 1413 ప్రచ్ఛ జ్ఞీప్సాయామ్ । పృచ్ఛతి । పప్రచ్ఛ । పప్రచ్ఛతుః । పప్రచ్ఛిథ । పప్రష్ఠ । ప్రష్టా । ప్రక్ష్యతి । అప్రాక్షీత్ । వృత్ । కిరాదయో వృత్తాః । 1414 సృజ విసర్గే । విభాషా సృజిదృశోః

(కౌముదీ-2404) ససర్జిథ । ససృష్ఠ । స్రష్టా । స్రక్ష్యతి । సృజిదృశోర్ఝల్యమకితి (కౌముదీ-2405) ఇత్యమాగమః । సృజేత్ । సృజ్యాత్ । అస్రాక్షీత్ । 1415 టుమస్జో శుద్ధౌ । మజ్జతి । మమజ్జ । మస్జినశోర్ఝలి (కౌముదీ-2517) ఇతి నుమ్ ।మస్జేరన్త్యాత్పూర్వో నుమ్వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ సంయోగాదిలోపః । మమఙ్క్థ । మమజ్జిథ । మఙ్క్తా । మఙ్క్ష్యతి । అమాఙ్క్షీత్ । అమాఙ్క్తామ్ । అమాఙ్క్షుః । 1416 రుజో భఙ్గే । రోక్తా । రోక్ష్యతి । అరౌక్షీత్ । అరౌక్తామ్ । 1417 భుజో కౌటిల్యే । రుజివత్ । 1418 ఛుప స్పర్శే । ఛోప్తాం । అచ్ఛౌప్సీత్ । 1419 రుశ 1420 రిశ హింసాయామ్ । తాలవ్యన్తౌ । రోష్టా । రోక్ష్యతి । రేష్టా । రేక్ష్యతి । 1421 లిశ గతౌ । అలిక్షత్ । 1422 స్పృశ సంస్పర్శనే । స్ప్రష్టా । స్పర్ష్టా । స్ప్రక్ష్యతి । స్పర్క్ష్యతి । అస్ప్రాక్షీత్ । అస్పార్క్షీత్ । అస్పృక్షత్ । 1423 విచ్ఛ గతౌ । గుపూధూప - (కౌముదీ-2303) ఇత్యాయః । ఆర్ధధాతుకే వా । విచ్ఛాయతి । విచ్ఛాయాంచకార । వివిచ్ఛ । 1424 విశ ప్రవేశనే । విశతి । వేష్టా । 1425 మృశ ఆమర్శనే । ఆమర్శనం స్పర్శః । అమ్రాక్షీత్ । అమార్క్షీత్ । అమృక్షత్ । 1426 ణుద ప్రేరణే । కర్త్రభిప్రాయేఽపి ఫలే పరస్మైపదార్థః పునః పాఠః । 1427 షద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు । సీదతీత్యాది భౌవాదికవత్ । ఇహ పాఠోనుమ్వికల్పార్థః । సీదతి । సీదన్తీ । జ్వాలాదౌ పాఠస్తు ణార్థః । సాదః । స్వరార్థశ్చ । శబనుదాత్తః । శస్తూదాత్తః । 1428 శద్ల శాతనే । స్వరార్థ ఏవ పునః పాఠః । శతా తు నాస్తి । శదేః శితః - (కౌముదీ-2362) ఇత్యాత్మనేపదోక్తేః ॥ అథ షట్ స్వరితేతః ॥ 1429 మిల సఙ్గమే । మిల సంశ్లేషణే ఇతి పఠితస్య పునః పాఠః కర్త్రభిప్రాయే తఙర్థః । మిలతి । మిలతే । మిమేల । మిమిలే । 1430 ముచ్లృ మోక్షణే ॥

(కాశికా) అజాదౌ ప్రత్యయే పరతో గ్రో రేఫస్య విభాషా లకారాదేశో భవతి। నిగిరతి, నిగిలతి। నిగరణమ్, నిగలనమ్। నిగారకః, నిగాలకః। ఇయం తు వ్యవస్థితవిభాషా। తేన గలః ఇతి ప్రాణ్యఙ్గే నిత్యం లత్వం భవతి, గరః ఇతి విషే నిత్యం న భవతి। నిగార్యతే,నిగాల్యతే ఇతి ణిలోపస్య స్థానివద్భావాతచి విభాషా ఇతి లత్వవికల్పః। పూర్వత్ర అసిద్ధే న స్థానివతితి ఏతదపి సాపవాదమ్ ఏవ, తస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేషు ఇతి। అన్తరఙ్గత్వాద్ వా కృతే లత్వవికల్పే ణిలోపో భవిష్యతి। గిరౌ, గిరః ఇత్యత్ర ధాతోః స్వరూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయే కార్యవిజ్ఞానమ్ ఇతి లత్వం న భవతి। గిరతిర్వా లత్వవిధావధికృతః, గృణాతేరేతద్ రూపమ్।

.

2542. శే ముచాదీనామ్ [౭.౧.౫౯]

శే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ముచాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

ముచాదీనామ్ శే నుమ్

(సి.కౌ) నుమ్ స్యాత్ । ముఞ్చతి । ముఞ్చతే । మోక్తా । ముచ్యాత్ । ముక్షీష్ట । అముచత్ । అముక్త । అముక్షాతామ్ । 1431 లుప్ఌ ఛేదనే । లుమ్పతి । లుమ్పతే । అలుపత్ । అలుప్త । 1432 విద్ఌ లాభే । విన్దతి । విన్దతే । వివేద । వివిదే । వ్యాఘ్రభూత్యాదిమతే సేట్కోఽయమ్ । వేదితా । భాష్యాదిమతేఽనిట్కః । వేత్తా । పరివేత్తా । పరిర్వర్జనే । జ్యేష్ఠం పరిత్యజ్య దారానగ్నీంశ్చ లబ్ధవానిత్యర్థః । తృన్నృచౌ । 1433 లిప ఉపదేహే । ఉపదేహో వృద్ధిః । లిమ్పతి । లిమ్పతే । లేప్తా । లిపిసిచి - (కౌముదీ-2418) ఇత్యఙ్ । తఙి తు వా । అలిపత్ । అలిపత । అలిప్త । 1434 షిచ క్షరణే । సిఞ్చతి । సిఞ్చతే । అసిచత్ । అసిచత । అసిక్త । అభిషిఞ్చతి । అభ్యషిఞ్చత్ । అభిషిషేచ ॥

(కాశికా) శే ప్రత్యయే పరతో ముచాదీనమ్ నుమాగమో భవతి। ముచ్ఌ ముఞ్చతి। లుప్ఌ లుమ్పతి। విద్ఌ విన్దతి। లిపి లిమ్పతి। సిచ్ సిఞ్చతి। కృతీ కృన్తతి। ఖిద ఖిన్దతి। పిశ పింశతి। శే ఇతి కిమ్? మోక్తా। మోక్తుమ్। మోక్తవ్యమ్। ముచాదీనామ్ ఇతి కిమ్? తుదతి। నుదతి। శే తృమ్ఫాదీనాముపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కే పునః తృమ్ఫాదయః? తృఫ తృమ్ఫ తృప్తౌ దృఫ దృమ్ఫ ఉత్క్లేశే, గుఫ గుమ్ఫ గ్రన్థే, ఉభ ఉమ్భ పూరణే, శుభ శుమ్భ శోభార్థే ఇత్యత్ర యే సానుషఙ్గాః తృమ్ఫాదయః తేషామనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితి 6.4.24 ఇతి అనునాసికలోపే కృతే నుమ్ విధీయతే, స చ విధానసామర్థ్యాత్ న లుప్యతే। తృమ్ఫతి। దృమ్ఫతి। గుమ్ఫతి। ఉమ్భతి। శుమ్భతి। యే తు నిరనుషఙ్గాః తేషాం తృఫతి, దృఫతి, గుఫతి, ఉభతి, శుభతి ఇత్యేవం భవతి।

.

2543. రుధాదిభ్యః శ్నమ్ [3.1.78]

రుధాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ శ్నమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే రుధాదిభ్యః ధాతోః పరః శ్నమ్-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తరుధాదిప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) రుధిరావరణే ఇత్యేవమాదిభ్యో ధాతుభ్యః శ్నమ్ ప్రత్యయో భవతి. శపోఽపవాదః. మకారో దేశవిధ్యర్థః. శకారః శ్నాన్ నలోపః 6.4.23 ఇతి విశేషణార్థః. రుణద్ధి. భినత్తి.

.

2544. శ్నాన్నలోపః [6.4.23]

శ్నాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నలోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్నమః పరస్య నస్య లోపః స్యాత్ । శ్నసోరల్లోపః । ఇన్ధే । ఇన్త్సే । ఇన్ధితా । ఇనధై । ఐన్ధ । ఐన్ధాః । 1449 ఖిద దైన్యే ఖిన్తే । ఖేత్తా । 1450 విద విచారణే । విన్తే । వేత్తా । అథ పరస్మైపదినః ।

1451 శిష్లృ విశేషణే । శినష్టి । శింష్టః । శింషన్తి । శిశేషిథ । శేష్టా । శేక్ష్యతి । హేర్ధిః । జశ్త్వమ్ । ష్టుత్వం । ఝరో ఝరి - (కౌముదీ-71) ఇతి వా డలోపః । అనుస్వారపరసవర్ణౌ । శిణ్ఢి । శిణ్ఢ్ఢి । శినషాణి । అశినట్ । లృదిత్వాదఙ్ । అశిషత్ । 1452 పిష్లృ సంచూర్ణనే । శిషివత్ । పినష్టి । 1453 భఞ్జో ఆమర్దనే । భనక్తి । బభఞ్జిథ । బభఙ్క్థ । భఙ్క్తా । 1454 భుజ పాలనాభ్యవహారయోః । భునక్తి । భోక్తా । భోక్ష్యతి । అభునక్ । 1455 తృహ 1456 హిసి హింసాయామ్ ॥

(కాశికా) శ్నాత్ ఇతి శ్నమయముత్సృష్టమకారో గృహ్యతే। తత ఉత్తరస్య నకారస్య లోపో భవతి। అనక్తి। భనక్తి। హినస్తి। శకారవతో గ్రహణమ్ కిమ్? యజ్ఞానామ్। యత్నానామ్। సుపి చ 7.3.102 ఇతి పరత్వాత్ కృతేఽపి దీర్ఘత్వే స్థానివద్భావాత్ నలోపః స్యాదేవ। విశ్నానామ్, ప్రశ్నానామ్ ఇత్యత్ర లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్య ఏవ ఇత్యేవం న భవతి।

.

2545. తృణహ ఇమ్ [७.३.९२]

తృణహః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తృహః శ్నమి కృతే ఇమాగమః స్యాద్ధలాదౌ పితి । తృణేఢి । తృణ్ఢః । తతర్హ । తర్హితా । అతృణేట్ । హినస్తి । జిహింస । హింసితా । 1457 ఉన్దీ క్లేదనే । ఉనత్తి । ఉన్తః । ఉన్దన్తి । ఉన్దాఞ్చకార । ఔనత్ । ఔన్తామ్ । ఔన్దన్ । ఔనః । ఔనత్ । ఔనదమ్ । 1458 అఞ్జూ వ్యక్తిమ్రక్షణకాన్తిగతిషు । అనక్తి । అఙ్క్తః । అఞ్జన్తి । ఆనఞ్జ । ఆనఞ్జిథ । ఆనఙ్క్థ । అఙ్క్తా । అఞ్జితా । అఙ్గ్ధి । అనజాని । ఆనక్ ॥

(కాశికా) తృణహ ఇత్యేతస్యాఙ్గస్య ఇమాగమో భవతి హలి పితి సార్వధాతుకే। తృణేఢి। తృణేక్షి। తృణేహ్మి। అతృణేట్। వర్ణాశ్రయేఽప్యత్ర ప్రత్యయలక్షణమ్ ఇష్యతే। హలి ఇతి కిమ్? తృణహాని। పితి ఇత్యేవ, తృణ్ఢః। తృణహ ఇతి ఆగతశ్నంకో గృహ్యతే, శ్నమి కృతే ఇమాగమో యథా స్యాతితి।

.

2546. అఞ్జేః సిచి [७.२.७१]

అఞ్జేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సిచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఞ్జేః సిచో నిత్యమిట్ స్యాత్ । ఆఞ్జీత్ । 1459 తఞ్చూ సఙ్కోచనే । తనక్తి । తఙ్క్తా । తఞ్చితా । 1460 ఓవిజీ భయచలనయోః । వినక్తి । విఙ్క్తః । విజ ఇట్ (కౌముదీ-2536) ఇతి జిత్త్వమ్ । వివిజిథ । విజితా । అవినక్ । అవిజీత్ । 1461 వృజీ వర్జనే । వృణక్తి । వర్జితా । 1462 పృచీ సంపర్కే । పృణక్తి । పపర్చ । ఇతి తిజన్తరుధాదిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) అఞ్జేః సిచి ఇడాగమో భవతి। ఆఞ్జీత్, ఆఞ్జిష్టామ్, ఆఞ్జిషుః। సిచి ఇతి కిమ్? అఙ్క్తా అఞ్జితా। ఊదిత్వాద్ విభాషా భవతి।

.

౽547. తనాదిభ్యస్తథాసోః [౽.4.7౨]

తన్-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ త-థాసోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తతనాదిప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) తనాదిభ్య ఉత్తరస్య సిచః తథాసోః పరతో విభాషా లుగ్ భవతి। అతత, అతథాః। అతనిష్ట, అతనిష్ఠాః। అసాత, అసాథాః। అసనిష్ట, అసనిష్ఠాః। జనసనఖనాం సంఝలోః 6.4.42 ఇత్యాత్వమ్। థాసా సాహచర్యాదాత్మనేపదస్య తశబ్దస్య గ్రహనమ్। ప్రస్మైపదే న భవతి, అతనిష్ట యూయమ్।

.

౽548. నిత్యం కరోతేః [6.4.108]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కరోతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

కరోతేః అఙ్గస్య ఉతః ప్రత్యయస్య మ్వోః నిత్యం లోపః

(సి.కౌ) కరోతేః ప్రత్యయోకారస్య నిత్యం లోపః స్యాన్మ్వోః పరయోః । కుర్వః । కుర్మః । చకర్థ । చకృవ । చకృషే । కర్తా । కరిష్యతి ॥

(కాశికా) కరోతేః ఉత్తరస్య ఉకారప్రత్యయస్య వకారమకారాదౌ ప్రత్యయే పరతః నిత్యం లోపో భవతి। కుర్వః। కుర్మః। ఉకారలోపస్య దీర్ఘవిధౌ అస్థానివద్భావాద్ హలి చ 8.2.77 ఇతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్తమ్, న భకుర్ఛురామ్ 8.2.71 ఇతి ప్రతిషిధ్యతే।

.

౽54౨. యే చ [6.4.10౨]

యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

కరోతేః అఙ్గస్య ఉతః ప్రత్యయస్య యే నిత్యం లోపః

(సి.కౌ) కృఞ ఉలోపః స్యాద్యాదౌ ప్రత్యయే పరే । కుర్యాత్ । ఆశిషి । క్రియాత్ । కృషీష్ట । అకార్షీత్ ।తనాదిభ్యః - (కౌముదీ-2547) ఇతి లుకోఽభావే హ్రస్వాదఙ్గాత్ (కౌముదీ-2369) ఇతి సిచో లోపః । అకృత । అకృథాః ॥

(కాశికా) యకారాదౌచ ప్రత్యయే పరతః కరోతేః ఉత్తరస్య ఉకారప్రత్యయస్య నిత్యం లోపో భవతి। కుర్యాత్, కుర్యాతామ్, కుర్యుః।

.

2550. సమ్పర్యుపేభ్యః కరోతౌ భూషణే [6.1.137]

సమ్-పరి-ఉపేభ్యః పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ కరోతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భూషణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) సమ్ పరి ఉప ఇత్యేతేభ్యః భుషణార్థే కరోతౌ పరతః సుట్ కాత్ పూర్వో భవతి। సంస్కర్తా। సంస్కర్తుమ్। సంస్కర్తవ్యమ్। అత్ర సంపుంకానాం సత్వమ్ ఇతి సమో మకారస్య సకారః, పూర్వస్య చాకారస్య అనునాసికః। పరిష్కర్తా। పరిష్కర్తుమ్। పరిష్కర్తవ్యమ్। సుట్సుస్వఞ్జామ్ ఇతి షత్వమ్। ఉపస్కర్తా। ఉపస్కర్తుమ్। ఉపస్కర్తవ్యమ్। భూషణే ఇతి కిమ్? ఉపకరోతి। సమ్పూర్వస్య క్వచిదభూషణేఽపి సుడిష్యతే, సంస్కృతమన్నమ్ ఇతి।

.

2551. సమవాయే చ [6.1.138]

సమవాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సంపరిపూర్వస్యకరోతేః సుట్ స్యాద్భూషణే సంఘాతే చార్థే । సంస్కరోతి । అలంకరోతీత్యర్థః । సంస్కుర్వన్తి । సఙ్ఘీభవన్తీత్యర్థః । సంపూర్వస్య క్వచిదభూషణేఽపి సుట్ । సంస్కృతం భక్షాః (కౌముదీ-1217) ఇతి జ్ఞాపకాత్ । పరినివిభ్యః (కౌముదీ-2275) ఇతి షః । పరిష్కరోతి ॥ సివాదీనాం వా - ॥ పర్యష్కార్షీత్ । పర్యస్కార్షీత్ ॥

(కాశికా) సమవాయః సముదాయః, తస్మింశ్చార్థే కరోతౌ సమ్పర్యుపేభ్యః కాత్ పూర్వః సుడాగమో భవతి। తత్ర నః సంస్కృతమ్। తత్ర నః పరిష్కృతమ్। తత్ర న ఉపస్కృతమ్। సముదితమ్ ఇత్యర్థః।

.

2552. ఉపాత్ ప్రతియత్నవైకృతవాక్యాధ్యాహారేషు [6.1.139]

ఉపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రతియత్న-వైకృత-వాక్యాధ్యాహారేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఉపాత్కృఞః సుట్ స్యాదేష్వర్థేషు చాత్ప్రాగుక్తయోరర్థయోః । ప్రతియత్నో గుణాధానమ్ । వికృతమేవ వైకృతం వికారః । వాక్యస్యాధ్యాహార ఆకాఙ్క్షితైకదేశపూరణమ్ । ఉపస్కృతా కన్యా । అలంకృతేత్యర్థః । ఉపస్కృతా బ్రాహ్మణాః । సముదితా ఇత్యర్థః । ఏధో దకస్యోపస్కురుతే । గుణాధానం కరోతీత్యర్థః । ఉపస్కృతం భుఙ్క్తే । వికృతమిత్యర్థః । ఉపస్కృతం బ్రూతే । వాక్యాధ్యాహారేణ బ్రూత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) సతో గుణాన్తరాధానమాధిక్యాయ వృద్ధస్య వా తాదవస్థ్యాయ సమీహా ప్రతియత్నః। వికృతమేవ వైకృతమ్। ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్। గమ్యమానార్థస్య వాక్యస్య స్వరూపేణ ఉపాదానం వాక్యస్య

అధ్యాహారః। ఏతేష్వర్థేషు గమ్యమానేసు కరోతౌ ధాతౌ పరతః ఉపాత్ సుట్ కాత్ పూర్వః భవతి। ప్రతియత్నే తావత్ ఏధో దకస్య ఉపస్కురుతే। కాణ్డగుణస్య ఉపస్కురుతే। వైకృతే ఉపస్కృతం భుఙ్క్తే। ఉపస్కృతం గచ్ఛతి। వాక్యాధ్యాహారే ఉపస్కృతం జల్పతి। ఉపస్కృతమధీతే। ఏతేషు ఇతి కిమ్? ఉపకరోతి।

.

2553. సుట్ కాత్ పూర్వః [6.1.135]

సుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అడభ్యాసవ్యవాయేఽపీత్యుక్తమ్ । సంచస్కార । కాత్పూర్వ ఇత్యాది భాష్యే ప్రత్యాఖ్యాతమ్ । తథాహి । పూర్వం ధాతురూపసర్గేణ యుజ్యతే । అన్తరఙ్గత్వాత్సుట్ । తతో ద్విత్వమ్ । ఏవం చ ఋతశ్చ సంయోగాదేర్గుణః (కౌముదీ-2389) సంచస్కరతుః । కృసృభృ - (కౌముదీ-2293) ఇతి సూత్రే ఋతో భారద్వాజస్య (కౌముదీ-2296) ఇతి సూత్రే చ ।కృఞోఽసుట ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ తేన ససుట్కాత్పరస్యేట్ । సంచస్కరిథ । సంచస్కరివ । గుణోర్తి - (కౌముదీ-2380) ఇతి సూత్రే నిత్యం ఛన్దసి (కౌముదీ-3587) ఇతి సూత్రాన్నిత్యమత్యనువర్తతే । నిత్యం యః సంయోగాదిస్తస్యేత్యర్థాత్సుటి గుణో న । సంస్క్రియాత్ । ఋతశ్చ సంయోగాదేః - (కౌముదీ-2526) ఇతి లిఙ్సిచోర్నేట్ । ఏకాచ ఉపదేశే (కౌముదీ-2276) ఇతి సూత్రాదుపదేశ ఇత్యనువర్త్య ఉపదేశే యః సంయోగాదిరితి వ్యాఖ్యానాత్ । సంస్కృషీష్ట । సమస్కృత । సమస్కృషాతామ్ । ఇతి తిఙన్తతనాదిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) అధికారోఽయమ్ పారస్కరప్రభృతీనాం చ సంజ్ఞాయామ్ 6.1.175 ఇతి యావత్। ఇత ఉత్తరం యద్ వక్ష్యామస్తత్ర సుటితి , కాత్ పూర్వః ఇతి చ ఏతదధికృతం వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి సమ్పర్యుపేభ్యః కరోతౌభూషణే 6.1.137। సంస్కర్తా। సంస్కర్తుమ్। సంస్కర్తవ్యమ్। కాత్ పూర్వగ్రహణం సుటోఽభక్తత్వజ్ఞాపనార్థమ్। తథా హి సంస్కృషీష్ట, సంస్క్రియతే ఇతి సంయోగాదిలక్షణౌ ఇడ్గుణౌ న భవతః। తిఙ్ఙతిఙః 8.1.18 ఇతి నిఘాతోఽపి తర్హి న ప్రాప్నోతి, సుటా వ్యవహితత్వాత్? స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవతితి వచనాన్ న అస్తి వ్యవధానమ్ సంచస్కరతుః, సంచస్కరుః ఇతి గుణః కథమ్? తన్మధ్యపతితస్తద్గ్రహణేన గృహ్యతే ఇతి। సంయోగోపధగ్రహణం చ ఋతశ్చ సంయోగాదేర్గుణః 7.4.10 ఇత్యత్ర కర్తవ్యమ్। టిత్కరణం సుట్స్తుస్వఞ్జామ్ ఇత్యత్ర విశేషణార్థమ్।

.

2553. అడభ్యాసవ్యవాయేఽపి [6.1.136]

అడభ్యాసవ్యవాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) అడ్వ్యవాయే, అభ్యాసవ్యవాయే అపి సుట్ కాత్ పూర్వః భవతి। సంస్కరోత్। సమస్కార్షీత్। సఞ్చస్కర। పరిచస్కార। కిమర్థం పునరిదముచ్యతే, పూర్వమ్ ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యతే ఇతి తత్ర ధాతూపసర్గయోః కర్యమన్తరఙ్గమ్ ఇతి పూర్వం సుట్ క్రియతే పశ్చాదజభ్యాసౌ? అభక్తశ్చ సుటిత్యుక్తమ్, తతః సకారాదుత్తరావడభ్యాసౌ అనిష్టే దేశే స్యాతామ్। ఏతస్మింస్ తు సత్యత ఏవ వచనాత్ కృతయోరడభ్యాసయోః తద్వ్యవాయే అపి సుట్ కాత్ పూర్వః క్రియతే ఇతి సిద్ధమ్ ఇష్టం భవతి।

.

2554. క్ర్యాదిభ్యః శ్నా [3.1.81]

క్ర్యాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ శ్నా లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

కర్తరి సార్వధాతుకే క్ర్యాదిభ్యః ధాతోః పరః శ్నా-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తక్ర్యాదిప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే ఇత్యేవమాదిభ్యః ధాతుభ్యః శ్నా ప్రత్యయో భవతి। శపోఽపవాదః। శకారః సార్వధాతుకసంజ్ఞార్థః। క్రీణాతి। ప్రీణాతి।

.

2555. స్తన్భుస్తున్భుస్కన్భుస్కున్భుస్కుఞ్భ్యః శ్నుశ్చ [3.1.82]

స్తన్భు-స్తున్భు-స్కన్భు-స్కున్భు-స్కుఞ్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ శ్నుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

కర్తరి సార్వధాతుకే స్తన్భుఁ-స్తున్భుఁ-స్కన్భుఁ-స్కున్భుఁ-స్కుఞ్భ్యః ధాతోః పరః శ్నుః శ్నా చ

(సి.కౌ) చాత్ శ్నా । స్కునోతి । స్కునుతే । స్కునాతి । స్కునీతే । చుస్కావ । చుస్కావ । చుస్కువే । స్కోతా । అస్కౌషీత్ । అస్కోష్ట । స్తమ్భ్వాదయశ్చత్వారః సౌత్రాః । సర్వే రోధనార్థా ఇత్యేకే । మాధవస్తు ప్రథమతృతీయౌ స్తమ్భార్థౌ ద్వితీయో నిష్కోషణార్థశ్చతుర్థో ధారణార్థ ఇత్యాహ । సర్వే పరస్మైపదినః । నలోపః । విష్టభ్నోతి । విష్టభ్నాతి । అవష్టభ్నోతి । అవష్టభ్నాతి । అవతష్టమ్భ । జృస్తమ్భు- (కౌముదీ-2291) ఇత్యఙ్వా । వ్యష్టభత్ । వ్యష్టమ్భీత్ । స్తుభ్నోతి । స్తుభ్నాతి ॥

(కాశికా) ఆద్యాశ్చత్వారో ధాతవః సౌత్రాః, స్కుఞాప్రవణే, ఏతేభ్యః శ్నా ప్రత్యయో భవతి, శ్నుః చ। స్తభ్నాతి, స్తభ్నోతి। స్తుభ్నాతి, స్తుభ్నోతి। స్కభ్నాతి, స్కభ్నోతి। స్కుభ్నాతి, స్కుభ్నోతి। స్కునాతి, స్కునోతి।

ఉదిత్త్వప్రతిజ్ఞానాత్ సౌత్రాణామపి ధాతూనాం సర్వార్థత్వం విజ్ఞాయతే, న ఏతద్ వికరణవిషయత్వమ్ ఏవ।

.

2556. వేః స్కభ్నాతేర్నిత్యమ్ [8.3.77]

వేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్కభ్నాతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వేః పరస్య స్కభ్నాతేః సస్య షః స్యాత్ । విష్కభ్నోతి । విష్కభ్నాతి । స్కభ్నోతి । స్కభ్నాతి ॥

(కాశికా) వేః ఉత్తరస్య స్కభ్నాతేః సకారస్య నిత్యం మూర్ధన్యాదేశో భవతి। విష్కభ్నాతి। విష్కమ్భితా। విష్కమ్భితుమ్। విష్కమ్భితవ్యమ్।

.

2557. హలః శ్నః శానజ్ఝౌ [3.1.83]

హలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శ్నః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శానచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

హలః శ్నః శానచ్ హౌ

(సి.కౌ) హలః పరస్య శ్నః శానజాదేశః స్యాద్ధౌ పరే । స్తభాన । స్తుభాన । స్కభాన । స్కుభాన । పక్షే స్తభ్నుహీత్యాది । 1479 యుఞ్ బన్ధనే । యునాతి । యునీతే । యోతా । 1480 క్నూఞ్ శబ్దే । క్నూనాతి । క్నూనీతే । క్నవితా । 1481 ద్రూఞ్ హింసాయామ్ । ద్రూణాతి । ద్రూణీతే । 1482 పూఞ్ పవనే ॥

(కాశికా) హల ఉత్తరస్య శ్నా ప్రత్యయస్య శనజాదేశో భవతి హౌ పరతః। ముషాణ। పుషాణ। హలః ఇతి కిమ్? క్రీణీహి। హౌ ఇతి కిమ్? ముష్ణాతి। శ్నః ఇతి స్థానినిర్దేశః ఆదేశసమ్ప్రత్యయార్థః। ఇతరథా హి ప్రత్యయాన్తరమ్ ఏవ సర్వవిషయం విజ్ఞాయేత।

.

2558. ప్వాదీనాం హ్రస్వః [7.3.80]

ప్వాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శితి పరే । పునాతి । పునీతే । పవితా । 1483 లూఞ్ ఛేదనే । లునాతి । లునీతే । 1484 స్తౄఞ్ ఆచ్ఛాదనే స్తృణాతి । స్తృణీతే । తస్తార । తస్తరతుః । స్తరితా । స్తరీతా । స్తృణీయాత్ । స్తృణీత । ఆశిషి । స్తీర్యాత్ । లిఙ్సిచోః (కౌముదీ-2528) ఇతి వేట్ న లిఙి (కౌముదీ-2529) వృౄత ఇటో లిఙి దీర్ఘో న స్యాత్ । స్తరిషీష్ట । ఉశ్చ (కౌముదీ-2368) ఇతి కిత్త్వమ్ । స్తీర్షీష్ట । సిచి చ పరస్మైపదేషు (కౌముదీ-2392) ఇతి న దీర్ఘః । అస్తారీత్ । అస్తారిష్టామ్ । అస్తరిష్ట । అస్తరీష్ట । అస్తీర్ష్ట । 1485 కౄఞ్ హింసాయామ్ । కృణాతి । కృణీతే । చకార । చకరే । 1486 వౄఞ్ వరణే । వృణాతి । వృణీతే

। వవార । వవరే । వరితా । వరీతా । ఆశిషి ఉదేష్ఠ్యపూర్వస్య (కౌముదీ-2494) వూర్యాత్ । వరిషీష్ట । వూర్షీష్ట అవారీత్ । అవారిష్టామ్ । అవరిష్ట । అవరీష్ట । అవూర్ష్ట । 1487 ధూఞ్ కమ్పనే । ధునాతి । ధునీతే । దుధవిథ । దుధోథ । దుధువివ । ధోతా । ధవితా । స్తుసుధూఞ్భ్యః - (కౌముదీ-2385) ఇతీట్ । అధావీత్ । అధవిష్ట । అధోష్ట ॥

(కాశికా) పూ ఇత్యేవమాదీనాం హ్రస్వో భవతి శితి పరతః। ప్వాదయః క్ర్యాదిషు పఠ్యన్తే। పూఞ్ పవనిత్యతః ప్రభృతి ప్లీ గతౌ వృతితి యావత్ కేచితిచ్ఛన్తి, వృత్కరణమ్ ఏతత్ ల్వాదీనాం ప్వాదీనాం చ పరిసమాప్త్యర్థమ్ ఇతి। అపరే తు ల్వాదీనామ్ ఏవ పరిసమాప్త్యర్థం వృత్కరణమ్ ఏతదిచ్ఛన్తి, ఆగణాన్తాః ప్వాదయః ఇతి। పూఞ్ పునాతి। లూఞ్ లునాతి। స్తౄఞ్ స్తృణాతి। యేషామాగణాన్తాః ప్వాదయః తేషాం జానాతి ఇత్యత్ర హ్రస్వః ప్రాప్నోతి, జ్ఞాజనోర్జా 7.3.79 ఇతి దీర్ఘకరణసామర్థ్యాన్ న భవతి। జనేరపి హి జాదేశే సతి అతో దీర్ఘో యఞి 7.3.101 ఇతి దీర్ఘత్వేన జాయతే ఇతి సిధ్యతి।

.

౨౫౫౨. హలః [6.4.2]

హలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

హలః సమ్ప్రసారణస్య అఙ్గస్య దీర్ఘః

(సి.కౌ) అఙ్గావయవాద్ధలః పరం యత్సంప్రసారణం తదన్తాఙ్గస్య దీర్ఘః స్యాత్ । ఇతి దీర్ఘే కృతే ప్వాదీనాం హ్రస్వః (కౌముదీ-2258) । జినాతి । జిజ్యౌ । జిజ్యతుః । 1500 రీ గతిరేషణయోః । రేషణం వృకశబ్దః । 1501 లీ శ్లేషణే । విభాషా లీయతేః (కౌముదీ-1509) ఇత్యేజ్విషయే ఆత్వం వా । లలౌ । లిలాయ । లాతా । లేతా । 1502 వ్లీ వరణే । వ్లినాతి । 1503 ప్లీ గతౌ । వృత్ । ల్వాదయో వృత్తాః । ప్వాదయోఽపీత్యేకే । 1504 వ్రీ వరణే । 1505 భ్రీ భయే । భరణ ఇత్యేకే । 1506 క్షీష్ హింసాయామ్ । ఏషాం త్రయాణాం హ్రస్వః । కేషాంచిన్మతే తు న । 1507 జ్ఞా అవబోధనే । జ్ఞాజనోర్జా (కౌముదీ-2511) జానాతి । దీర్ఘనిర్దేశసామర్థ్యాన్న హ్రస్వః । 1508 బన్ధ బన్ధనే । బధ్నాతి । బబన్ధిథ । బన్ధా । బన్ధారౌ । భన్త్స్యతి । బధాన । అభాన్త్సీత్ । పూర్వత్రాసిద్ధమ్ (కౌముదీ-12) ఇతి భష్భావాత్పూర్వం ఝలో ఝలి (కౌముదీ-2281) ఇతి సిజ్లోపః । ప్రత్యయలక్షణేన సాదిప్రత్యయమాశ్రిత్య భష్భావో న । ప్రత్యయలక్షణం ప్రతిసిజ్లోపస్యాసిద్ధత్వాత్ । అబాన్ధామ్ । అభాన్త్సు । 1509 వృఙ్ సంభక్తౌ । వృణీతే । వవ్రే । వవృషే । వవృఢ్వే । వరితా । వరీతా । అవరిష్ట । అవరీష్ట । అవృత । 1510 శ్రన్థ విమోచనప్రతిహర్షయోః ॥ ఇతః పరస్మైపదినః ॥ శ్రన్థాతి । ।శ్రన్థిగ్రన్థీత్యాదినా కిత్త్వపక్షే ఏత్వాభ్యాసలోపావప్యత్ర వక్తవ్యౌ ఇతి హరదత్తాదయః (వార్తికమ్) ॥

శ్రేథతుః । శ్రేథుః । ఇదం కిత్త్వం పితామపీతి సుధాకరమతే । శ్రేథిథ । అస్మిన్నపి పక్షే ణలి । శశ్రాథ । ఉత్తమే తు । శశ్రాథ శశ్రథేతి మాధవః । తత్ర మూలం మృగ్యమ్ । 1511 మన్థ విలోడనే । 1512 శ్రన్థ 1513 గ్రన్థ సన్దర్భే । అర్థభేదాచ్ఛన్థేః పునః పాఠః । రూపం తూక్తమ్ । 1514 కున్థ సంశ్లేషణే । సంక్లేశే ఇత్యేకే । కుథ్నాతి । చుకున్థ । కుథేతి దుర్గః । చుకోథ । 1515 మృద క్షోదే । మృద్నాతి । మృదాన । 1516 మృడ చ । అయం సుఖేఽపి । ష్టుత్వమ్ । మృడ్ణాతి । 1517 గుధ రోషే । గుధ్నాతి । 1518 కుష నిష్కర్షే । కుష్ణాతి । కోషితా ॥

(కాశికా) అఙ్గావయవాద్ ధలో యదుత్తరం సమ్ప్రసారణమ్ తదన్తస్య అఙ్గస్య దీర్ఘో భవతి। హూతః। జీనః। సంవీతః। హలః ఇతి కిమ్? ఉతః। ఉతవాన్। అఙ్గావయవాతితి కిమ్? నిరుతమ్। తదన్తస్య ఇతి కిమ్? విద్ధః। విచితః। అణః ఇత్యేవ, తృతీయః। తృతీయా ఇతి వా నిపాతనాదత్ర దీర్ఘాభావః। అఙ్గగ్రహణమావర్తయితవ్యమ్ హల్విశేషణార్థమ్, అఙ్గకార్యప్రతిపత్త్యర్థం చ।

.

2560. నిరః కుషః [౭.౨.46]

నిరః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కుషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిరః పరాత్కుషోవలాదేరార్ధధాతుకస్య ఇడ్వా స్యాత్ । నిష్కోషితా । నిష్కోష్టా । నిరకోషీత్ । నిరకుక్షత్ । 1519 క్షుభ సంచలనే । క్షుభ్నాదిషు చ (కౌముదీ-792) క్షుభ్నాతి । క్షుభ్నీతః । క్షోభితా । క్షుభాన । 1520 ణభ 1521 తుభ హింసాయామ్ । నభ్నాతి । తుభ్నాతి । నభతే తోభతే ఇతి శపి । నభ్యతి తుభ్యతీతి శ్యని । 1522 క్లిశూ విబాధనే । శాదితి శ్చుత్వనిషేధః । క్లిశ్నాతి । క్లేశితా । క్లేష్టా । అక్లేశీత్ । అక్లిక్షత్ । 1523 అశ భోజనే । అశ్నాతి । ఆశ । 1524 ఉధ్రస ఉఞ్ఛే । ఉకార ఇత్ । ధ్రస్నాతి । ఉకారో ధాత్వవయవ ఇత్యేకే । ఉధ్రసాంచకార । 1525 ఇష ఆభీక్ష్ణ్యే । పౌనః పున్యం భృశార్థో వా ఆభీక్ష్ణ్యమ్ । ఇష్ణాతి । తీషసహ - (కౌముదీ-2340) ఇత్యత్ర సహినా సాహచర్యాదకారవికరణస్య తౌదాదికస్యైవ ఇషేర్గ్రహణం నతు ఇష్యతీష్ణాత్యోరిత్యాహుః । ఏషితా । వస్తుతస్తు ఇష్ణాతేరపి ఇడ్వికల్ప ఉచితః । తథా చ వార్తికమ్ ॥ఇషేస్తకారే శ్యన్ప్రత్యయాత్ప్రతిషేధ ఇతి (వార్తికమ్) ॥ 1526 విష విప్రయోగే । విష్ణాతి । వేష్టా । 1527 ప్రుష 1528 ప్లుష స్నేహనసేవనపూరణేషు । ప్రుష్ణాతి । ప్లుష్ణాతి । 1529 పుష పుష్టౌ । పోషితా । 1530 ముష స్తేయే । మోషితా । 1531 ఖచ భూతప్రాదుర్భావే । భూతప్రాదుర్భావోఽతిక్రాన్తోత్పత్తిః । ఖచ్నాతి । వాన్తోఽయమిత్యేకే ॥

(కాశికా) నిరిత్యేవం పూర్వాత్ కుష ఉత్తరస్య వలాదేరార్ధధాతుకస్య వా ఇడాగమో భవతి। నిష్కోష్టా, నిష్కోషితా। నిష్కోష్టుమ్, నిష్కోషితుమ్। నిష్కోష్టవ్యమ్, నిష్కోషితవ్యమ్। నిరః ఇతి కిమ్? కోషితా।

కోషితుమ్। కోషితవ్యమ్। నిసః ఇతి వక్తవ్యే నిరః ఇతి నిర్దేశేన రేఫాన్తముపసర్గాన్తరమస్తీతి జ్ఞాప్యతే। తస్య హి నిలయనమ్ ఇతి ఉపసర్గస్య అయతౌ 8.2.19 ఇతి లత్వం భవతి। నిసో హి రుత్వస్య అసిద్ధత్వాల్ లత్వం న స్యాత్।

.

౭561. చ్ఛ్వోః శూడనునాసికే చ [6.4.19]

చ్ఛ్-వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ శ-ఊఠ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనునాసికే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సతుక్కస్య ఛస్య వస్య చ క్రమాచ్ఛ ఊఠ్ ఏతావాదేశౌ స్తోఽనునాసికే క్వౌ ఝులాదౌ చ క్ఙితి । ఖౌనాతి । చఖావ ఖవితా । శానచః పరత్వాదూఠి కృతే హలన్తాత్వాభావాన్న శానచ్ । ఖౌనీహి 1532 హేఠ చ । ష్టుత్వమ్ । హిఠ్ణాతి । 1533 గ్రహ ఉపాదానే । స్వరితేత్ । గ్రహిజ్యా - (కౌముదీ-2412) । గృహ్ణాతి । గృహ్ణీతే ॥

(కాశికా) ఛ ఇత్యేతస్య సతుక్కస్య, వకారస్య చ స్థానే యథాసఙ్ఖ్యమ్ శూఠః ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః, అనునాసికాదౌ ప్రత్యయె పరతః క్వౌ ఝులాదౌ చ క్ఙితి। ప్రశ్నః। విశ్నః। అన్తరఙ్గత్వాత్ ఛే చ 6.1.73 ఇతి తుకి కృతే సతుక్కస్య శాదేశః। వకారస్య ఊఠ్ స్యోనః। సివేరౌణాదికే న ప్రత్యయే లఘూపధగుణాత్ పూర్వమూఠః క్రియతే। తత్ర కృతేఽన్తరఙ్గత్వాద్ యణాదేశో నానాశ్రయత్వాత్ చ న వార్ణాదాఙ్గం బలీయః భవతి। క్వౌ ఛస్య శబ్దప్రాట్। క్వబ్వచి ఇత్యాదినౌణాదికః క్విప్ దీర్ఘశ్చ। గోవిట్। వకారస్య అక్షద్యూః। హిరణ్యష్ఠ్యూః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ఇతి నాజానన్తర్యే ఇతి ప్రతిషిధ్యతే। ఝులాదౌ ఛస్య పృష్టః। పృష్టవాన్। పృష్ట్వా। వకారస్య ద్యూతః। ద్యూతవాన్। ద్యూత్వా। క్ఙితి ఇత్యేవ, ద్యుభ్యాస్। ద్యుభిః। కేచిదత్ర క్ఙితీతి న అనువర్తయన్తి। కథం ద్యుభ్యామ్, ద్యుభిః ఇతి ఊఠి కృతే? దివ ఉత్ 6.1.131 ఇతి తపరత్వాన్ మాత్రాకాలో భవిష్యతి। ఛశాం షః ఇత్యత్ర ఛగ్రహణం న కర్తవ్యమ్। అనేన ఏవ హి సర్వత్ర శకారో విధీయతే। ఊఠష్ఠిత్కరణమ్ ఏత్యేధత్యూఠ్సు 6.1.89 ఇతి విశేషణార్థమ్। వాహ ఊఠ్ 6.4.139 ఇత్యయమపి ఠిదేవ।

.

౭56౭. గ్రహోఽలిటి దీర్ఘః [7.౭.37]

గ్రహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అలిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏకాచో గ్రహేర్విహితస్యేటో దీర్ఘః స్యాన్నతు లిటి । గ్రహీతా । లిటి తు జగ్రహిథ । గృహ్యాత్ । గ్రహీషీష్ట । హ్మ్యన్త - (కౌముదీ-2299) ఇతి న వృద్ధిః । అగ్రహీత్ । అగ్రహీష్టామ్ । అగ్రహీష్ట । అగ్రహీషాతామ్ । అగ్రహీషత । ఇతి తిఙన్తక్ర్యాదిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) గ్రహః ఉత్తరస్య ఇటః అలిటి దీర్ఘో భవతి। గ్రహీతా। గ్రహీతుమ్। గ్రహీతవ్యమ్। అలిటి ఇతి కిమ్? జగృహివ। జగృహిమ్। ప్రకృతస్యేటో దీర్ఘత్వమిదమ్, చిణ్వదిటో న భవతి। గ్రాహితా। హ్యాహిష్యతే।

.

2563. సత్యాపపాశరూపవీణాతూలశ్లోకసేనాలోమత్వచవర్మవర్ణచూర్ణచురాదిభ్యో ణిచ్ [3.1.25]

సత్యాప-పాశ-రూప-వీణా-తూల-శ్లోక-సేనా-లోమ-త్వచ-వర్మ-వర్ణ-చూర్ణ-చురాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

ణిచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తచురాదిప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) సత్యాఉదిభ్యశ్చూర్ణపర్యన్తేభ్యః, చురాదిభ్యశ్చ ణిచ్ ప్రత్యయో భవతి। సత్యమాచష్టే సత్యాపయతి। అర్థవేదసత్యానామాపుగ్ వక్తవ్యః। అర్థమాచష్టే అర్థాపయతి। దేవాపయతి। ఆపుగ్వచనసామర్థ్యాట్టిలోపో న భవతి। పాశాద్ విమోచనే విపాశయతి। రూపాద్ దర్శనే రూపయతి। వీణయోపగాయతి ఉపవీణయతి। తూలేనానుకుష్ణాతి అనుతూలయతి। శ్లోకైరుపస్తౌతి ఉపశ్లోకయతి। సేనయాభియాతి అభిషేణయతి। లోమాన్యనుమార్ష్టి అనులోమయతి। త్వచం గృహ్ణాతి త్వచయతి। అకారాన్తస్ త్వచశబ్దః। వర్మణా సన్నహ్యతి సంవర్మయతి। వర్ణమ్ గృహ్ణాతి వర్ణయతి। చూర్ణైః అవధ్వంసయతి అవచూర్ణయతి। చురాదిభ్యః స్వార్థే। చోరయతి। చిన్తయతి। స్వాభావికత్వాదర్థాభిధానస్య యథాస్వం ప్రత్యయార్థా నిర్దిశ్యన్తే।

.

2564. ణిచశ్చ [1.3.74]

ణిచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ణిజన్తాదాత్మనేపదం స్యాత్ కర్తృగామిని క్రియాఫలే । చోరయతే । చోరయామాస । చోరయితా । చోర్యాత్ । చోరయిషీష్ట । ణిశ్రి - (కౌముదీ-2312) ఇతి చఙ్ । ణౌ చఙి - (కౌముదీ-2314) ఇతి హ్రస్వః । ద్విత్వమ్ । హలాదిః శేషః (కౌముదీ-2179) । దీర్ఘో లఘోః (కౌముదీ-2318) ఇత్యభ్యాసదీర్ఘః । అచూచురత్ । అచూచురత । 1535 చితి స్మృత్యామ్ । చిన్తయతి । అచిచిన్తత్ । చిన్తేతి । పఠితవ్యే ఇదిత్కరణం ణిచః పాక్షికత్వే లిఙ్గమ్ । తేన చిన్త్యాత్ । చిన్త్యతే ఇత్యాదౌ నలోపో న

। చిన్తతి । చిన్తేత్ । ఏతచ్చ జ్ఞాపకం సామాన్యాపేక్షమిత్యేకే । అత ఏకహల్ - (కౌముదీ-2260) ఇత్యత్ర వృత్తికృతా జగాణ జగణతురిత్యుదాహృతత్వాత్ విశేషాపేక్షమిత్యపరే । అత ఏవ (గణసూత్రమ్ -) ఆధృషాద్వా ఇత్యస్య న వైయర్థ్యమ్ । 1536 యత్రి సంకోచే । యన్త్రయతి । యన్త్రేతి పఠితుం శక్యమ్ । యత్తు ఇదిత్కరణాద్యన్త్రతీతి మాధవేనోక్తం తచ్చిన్త్యమ్ । ఏవం కుద్రితత్రిమత్రిషు । 1537 స్ఫుడి పరిహాసే । స్ఫుణ్డయతి । ఇదిత్కరణాత్ । స్ఫుణ్డతి । స్ఫుటీతి పాఠాన్తరమ్ । స్ఫుణ్టయతి । 1538 లక్ష దర్శనాఙ్కనయోః । 1539 కుద్రి అనృతభాషణే । కున్ద్రయతి । 1540 లడ ఉపసేవాయామ్ । లాడయతి । 1541 మిది స్నేహనే । మిన్దయతి । మిన్దతి । 1542 ఓలడి ఉత్క్షేపణే । ఓలణ్డయతి । ఓలణ్డతి । ఓకార ఇదిత్యేకే । లణ్డయతి । లణ్డతి । ఉకారాదిరయమిత్యన్యే । ఉలణ్డయతి । 1543 జల అపవారణే । లజ ఇత్యేకే । 1544 పీడ అవగాహనే । పీడయతి ॥

(కాశికా) కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే ఇతి వర్తతే। ణిజన్తాదాత్మనేపదం భవతి కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే। కటం కారయతే। ఓదనం పాచయతే। కర్త్రభిప్రాయే ఇత్యేవ, కటం కారయతి పరస్య।

.

2565. భ్రాజభాసభాషదీపజీవమీలపీడామన్యతరస్యామ్ [7.4.3]

భ్రాజభాసభాషదీపజీవమీలపీడామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాముపధాయా హ్రస్వో వా స్యాచ్చఙ్పరే ణౌ । అపీపిడత్ । అపిపీడత్ । 1545 నట అవస్కన్దనే । అవస్కన్దనం నాట్యమ్ । 1546 శ్రథ ప్రయత్నే । ప్రస్థాన ఇత్యేకే । 1547 బధ సంయమనే । బాధయతి । బన్ధేతి చాన్ద్రః । 1548 పౄ పూరణే । పారయతి । దీర్ఘోచ్చారణం ణిచః పాక్షికత్వే లిఙ్గమ్ । తద్ధి సేట్కత్వాయ । ఏవం చ పృణాతిపిపర్తిభ్యాం పరితేత్యాదిసిద్ధావపి పరతి పరత ఇత్యాదిసిద్ధిః ఫలమ్ । 1549 ఊర్జ బలప్రాణనయోః । 1550 పక్ష పరిగ్రహే । 1551 వర్ణ 1552 చూర్ణ ప్రేరణే । (గణసూత్రమ్ -) వర్ణ వర్ణన ఇత్యేకే । 1553 ప్రథ ప్రఖ్యానే । ప్రాథయతి । నాన్యే మితోఽహేతావితి వక్ష్యమాణత్వాన్నాస్య మిత్త్వమ్ ॥

(కాశికా) భ్రాజ భాస భాష దీప జీవ మీల పీడ ఇత్యేతేషామఙ్గానాం ణౌ చఙి ఉపధాయా హ్రస్వో భవతి అన్యతరస్యామ్। భ్రాజ అబిభ్రజత్, అబభ్రాజత్। భాస అబీభసత్, అబభాసత్। భాష అబీభషత్, అబభాషత్। దీప అదీదిపత్, అదిదీపత్। జీవ అజీజివత్, అజిజీవత్। మీల అమీమిలత్, అమిమీలత్। పీడ అపీపిడత్, అపిపీడత్। భ్రాజభాసోర్ఋదిత్కరణమపాణినీయమ్। కాణ్యాదీనాం చేతి వక్తవ్యమ్। కణ అచీకణత్, అచకాణత్। వణ అవీవణత్, అవవాణత్।

.

౭566. అత్ స్మృదృత్వరప్రథమ్రదస్తృస్పశామ్ [౭.4.౯5]

అత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్మృదృత్వరప్రథమ్రదస్తృస్పశామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామభ్యాసస్య అకారోఽన్తాదేశః స్యాచ్చఙ్పరే ణౌ । ఇత్వాపవాదః । అపప్రథత్ । 1554 పృథ ప్రక్షేపే । పర్థయతి ॥

(కాశికా) స్మృ దృ త్వర ప్రథ మ్రద స్తృ స్పశ ఇత్యేతేషామభ్యాసస్య అతిత్యయమాదేశో భవతి చఙ్పరే ణౌ పరతః। స్మృ అసస్మరత్। దృ అదదరత్। త్వర అతత్వరత్। ప్రథ అపప్రథత్। మ్రద అమమ్రదత్। స్తృ అతస్తరత్। స్పశ అపస్పశత్। సన్వద్భావాతిత్వం ప్రాప్తమనేన బాధ్యతే। తపరకరణసామర్థ్యాతతి కృతే దీర్ఘో లఘోః 7.4.94 ఇత్యేతదపి న భవతి, అదదరత్।

.

౭567. ఉర్ఋత్ [౭.4.౭]

ఉః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఋత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపధాయా ఋవర్ణస్య స్థానే ఋత్స్యాద్వా చఙ్పరే ణౌ । ఇరరారామపవాదాః । అపీపృథత్ । అపపర్థత్ । పథ ఇత్యేకే । పాథయతి । 1555 షమ్బ సమ్బన్ధనే । సమ్బయతి- అససమ్బత్ । 1556 శమ్బ చ । అశశమ్బత్ । సామ్బ ఇత్యేకే । 1557 భక్ష అదనే । 1558 కుట్ట ఛేదనభర్త్సనయోః । పూరణ ఇత్యేకే । కుట్టయతి । 1559 పుట్ట 1560 చుట్ట అల్పీభావే । 1561 అట్ట 1562 షుట్ట అనాదరే । అట్టయతి । అయం దోపధః । ష్టుత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ నన్ద్రాః - (కౌముదీ-2246) ఇతి నిషేధః । ఆట్టిటత్ । 1563 లుణ్ఠ స్తేయే । లుణ్ఠతి । లుణ్ఠతీతి । లుఠి స్తేయే ఇతి భౌవాదికస్య । 1564 శఠ 1565 శ్వఠ అసంస్కారగత్యోః । శ్వఠి ఇత్యేకే । 1566 తుజి 1567 పిజి హింసాబలాదాననికేతనేషు । తుఞ్జయతి । పిఞ్జయతి । ఇదిత్కరణాత్తుఞ్జతి । పిఞ్జతి । తుజ పిజేతి కేచిత్ । లజి లుజి ఇత్యేకే । 1568 పిస గతౌ । పేసయతి । పేసతీతి తు శపి గతమ్ । 1569 షాన్త్వ సామప్రయోగే । 1570 శ్వల్క 1571 వల్క పరిభాషణే । 1572 ష్ణిహ స్నహనే । స్ఫిట ఇత్యేకే । 1573 స్మిట అనాదరే । అషోపదేశత్వాన్న షః । అసిస్మిటత్ । ష్మిఙ్ అనాదర ఇత్యేకే । ఙిత్త్వస్యావయవేఽచరితార్థత్వాణ్ణిజన్తాత్తఙ్ । స్మాయయతే । 1574 శ్లిష శ్లేషణే । 1575 పథి గతౌ । పన్థయతి । పన్థతి । 1576 పిచ్ఛ కుట్టనే । 1577 ఛది సంవరణే । ఛన్దయతి । ఛన్దతి । 1578 శ్రణ దానే । ప్రాయేణాయం విపూర్వః । విశ్రాణయతి । 1579 తడ ఆఘాతే । తాడయతి । 1580 ఖడ 1581 ఖడి 1582 కడి భేదనే । ఖాడయతి । ఖణ్డయతి । ఖణ్డతి । కణ్డయతి । కణ్డతి । 1583 కుడి రక్షణే । 1584 గుడి వేష్టనే । రక్షణ ఇత్యేకే । కుఠి ఇత్యన్యే । అవకుణ్ఠయతి అకుణ్ఠతి । గుఠి ఇత్యపరే । 1585

ఖుడి ఖణ్డనే । 1586 వటి విభాజనే । వడి ఇత్యేకే । 1587 మడి భూషాయాం హర్షే చ । 1588 భడి కల్యాణే । 1589 ఛర్ద వమనే । 1590 పుస్త 1591 బుస్త ఆదరానాదరయోః । 1592 చుద సంచోదనే 1593 నక్క 1594 ధక్క నాశనే । ణోపదేశలక్షణే పర్యుదస్తోఽయమ్ । ప్రనక్కయతి । 1595 చక్క 1596 చుక్క వ్యథనే । 1597 క్షల శౌచకర్మణి । 1598 తల ప్రతిష్ఠాయామ్ । 1599 తుల ఉన్మానే । తోలయతి । లోలయామాస । అతూతులత్ । కథం తులయతి తులనా ఇత్యాది । తులోపమాభ్యామ్ - (కౌముదీ-630) ఇతి నిపాతనాదజన్తస్య తులాశబ్దస్య సిద్ధౌ తతో ణిచ్ । 1600 దుల ఉత్క్షేపణే । దోలయతి । దోలయామాస । అదూదులత్ । 1601 పుల మహత్త్వే । 1602 చుల సముచ్ఛ్రాయే । 1603 మూల రోహణే । 1604 కల 1605 బిల క్షేపే । కాలయతి । 1606 బిల భేదనే । 1607 తిల స్నేహనే । 1608 చల భృతౌ । 1609 పాల రక్షణే । 1610 లూష హింసాయామ్ । 1611 శుల్బ మానే । 1612 శూర్ప చ । 1613 చుట ఛేదనే । 1614 ముట సంచూర్ణనే । 1615 పడి 1616 పసి నాశనే । పణ్డయతి । పణ్డతి । పంసయతి । పంసతి । 1617 వ్రజ 1618 మార్గ సంస్కారగత్యోః । 1619 శుల్క అతిస్పర్శనే । 1620 చపి గత్యామ్ । చమ్పయతి । చమ్పతి । 1621 క్షపి క్షాన్త్యామ్ । క్షమ్పయతి । క్షమ్పతి । 1622 ఛజి కృచ్ఛ్రజీవనే । 1623 శ్వర్త గత్యామ్ । 1624 శ్వభ్ర చ । 1625 జ్ఞప మిచ్చ । అయం జ్ఞానే జ్ఞాపనే చ వర్తతే ॥

(కాశికా) ణౌ చఙి ఉపధాయాః ఋవర్ణస్య స్థానే వా ౠకారాదేశో భవతి। ఇరరారామపవాదః। ఇర్ అచికీర్తత్, అచీకృతత్। అర్ అవవర్తత్, అవీవృతత్। ఆర్ అమమార్జత్, అమీమృజత్। వచనసామర్థ్యాదన్తరఙ్గా అపి ఇరరారో బాధ్యన్తే। తత్ప్రకరణం దీర్ఘేఽపి స్థానిని హ్రస్వ ఏవ యథా స్యాత్, అచీకృతతితి। న చ అయం భావ్యమానః, కిన్తు ఆదేశాన్తరనివృత్త్యర్థం స్వరూపమ్ ఏవ ఏతదభ్యనుజ్ఞాయతే।

.

2568. మితాం హ్రస్వః [6.4.92]

మితామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

మితామఙ్గస్య ఉపధాయాః ణౌ హ్రస్వః

(సి.కౌ) మితాముపధాయాహ్రస్వః స్యాణ్ణౌ పరే । జ్ఞపయతి । 1626 యమ పరివేషణే । చామ్మిత్ । పిరవేషణమిహ వేష్టనమ్ । న తు భోజనానాపి వేష్టనా । యమయతి చన్ద్రమ్ । పరివేష్టత ఇత్యర్థః । 1627 చహ పరికల్కనే । చహయతి । అచీచహత్ । కథాదౌ వక్ష్యమాణస్య తు అదన్తాత్వేనాగ్లోపిత్వాద్దీర్ఘసన్వద్భావౌ న । అచచహత్ । చప ఇత్యేకే । చపయతి । 1628 రహ త్యాగే ఇత్యేకే । అరీరహత్ । కథాదేస్తు అరరహత్ । 1629 బల ప్రాణనే । బలయతి । 1630 చిఞ్ చయనే ।

(కాశికా) మితో ధాతవః ఘటాదయో మితః ఇత్యేవమాదయో యే ప్రతిపాదితాః, తేషాముపధాయా హ్రస్వో భవతి ణౌ పరతః। ఘటయతి। వ్యథయతి। జనయతి। రజయతి। శమయతి। జ్ఞపయతి। కేచిదత్ర వా ఇత్యనువర్తయన్తి। సా చ వ్యవస్థితవిభాషా। తేన ఉత్కామయతి, సఙ్క్రామయతి ఇత్యేవమాది సిద్ధం భవతి।

.

2569. చిస్ఫురోర్ణౌ [6.1.54]

చి-స్ఫురోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆత్వం వా స్యాత్ ॥

(కాశికా) చిఞ్ స్ఫుర ఇత్యేతయోః ధాత్వోః ణౌ పరతః ఏచః స్థానే విభాష ఆకారాదేశో భవతి। చాపయతి, చయయతి। స్ఫారయతి, స్ఫోరయతి।

.

2570. అర్తిహ్రీవ్లీరీక్నూయీక్ష్మాయ్యాతాం పుఙ్ణౌ [7.3.36]

అర్తిహ్రీవ్లీరీక్నూయీక్ష్మాయ్యాతామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ పుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చపయతి । చయయతి । ఞిత్కరణసామర్థ్యాదస్య ణిజ్వికల్పః । చయతి । చయతే । ప్రణిచయతి । ప్రనిచయతి । (గణసూత్రమ్ -) నాన్యే మితోఽహేతౌ । అహేతౌ స్వార్థే ణిచి జ్ఞపాదిభ్యోఽన్యే మితో న స్యుః । తేన శమాదీనామమన్తత్వప్రయుక్తం మిత్త్వం న । 1631 ఘుట్ట చలనే । 1632 ముస్త సంఘాతే । 1633 ఖట్ట సంవరణే । 1634 షట్ట 1635 స్ఫిట్ట 1636 చుబి హింసాయామ్ । 1637 పుల సఙ్ఘాతే । పూర్ణ ఇత్యేకే । పుణ ఇత్యన్యే । 1638 పుంస అభివర్ధనే । 1639 టకి బన్ధనే । టఙ్కయతి । టఙ్కతి । 1640 ధూస కాన్తికరణే । ధూసయతి । దన్త్యాన్తః । మూర్ధన్యాన్త ఇత్యేకే । తాలవ్యాన్త ఇత్యపరే । 1641 కీట వర్ణే । 1642 చూర్ణ సంకోచనే । 1643 పూజ పూజాయామ్ । 1644 అర్క స్తవనే । తపన ఇత్యేకే । 1645 శుఠ ఆలస్యే । 1646 శుఠి శోషణే । శుణ్ఠయతి । శుణ్ఠతి । 1647 జుడ ప్రేరణే । 1648 గజ 1649 మార్జ శబ్దార్థౌ । గాజయతి । మార్జయతి । 1650 మర్చ చ । మర్చయతి । 1651 ఘృ ప్రస్రవణే । స్రావణ ఇత్యేకే । 1652 పచి విస్తారవచనే । పఞ్చయతి । పఞ్చతి । పఞ్చతే ఇతి వ్యక్తార్థస్య శపి గతమ్ । 1653 తిజ నిశానే । తేజయతి । 1654 కృత సంశబ్దనే ॥

(కాశికా) సర్వం నివృత్తమ్, అఙ్గస్య ఇతి వర్తతే। అర్తి హ్రీ వ్లీ రీ క్నూయీ క్ష్మాయీ ఇత్యేతేషామఙ్గానామాకారాన్తానాం చ పుగాగమో భవతి ణౌ పరతః। అర్తి అర్పయతి। హ్రీ హ్రేపయతి। వ్లీ వ్లేపయతి। రీ రేపయతి। క్నూయీ క్నోపయతి। క్ష్మాయీ క్ష్మాపయతి। ఆకారాన్తానామ్ దాపయతి।

ధాపయతి। అర్తీతి ఋ గతిప్రాపణయోః, ఋ గతౌ ఇతి ద్వయోరపి ధాత్వోర్గ్రహణమ్। రీ ఇత్యపి రీ గతిరేషణయోః, రీఙ్ శ్రవణే ఇతి। పుకః పూర్వాన్తకరణమదీదపదిత్యత్ర ఉపధాహ్రస్వో యథా స్యాతితి।

.

2571. ఉపధాయాశ్చ [7.1.101]

ఉపధాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ధాతోః ఉపధాయాః ఋతః ఇత్

(సి.కౌ) ధాతోరుపధాభూతస్య ఋత ఇత్స్యాత్ । రపరత్వమ్ । ఉపధాయాం చ (కౌముదీ-2265) ఇతి దీర్ఘః । కీర్తయతి । ఉర్ఋత్ (కౌముదీ-2567) । అచీకృతత్ । అచికార్తత్ । 1655 వర్ధ ఛేదనపూరణయోః । 1656 కుబి ఆచ్ఛాదనే । కుమ్బయతి । కుమ్బతి । కుభి ఇత్యేకే । 1657 లుబి 1658 తుబి అదర్శనే । అర్దన ఇత్యేకే । 1659 హ్లప వ్యక్తాయాం వాచి । క్లప ఇత్యేకే । 1660 చుటి ఛేదనే । 1661 ఇల ప్రేరణే । ఏలయతి । ఐలిలత్ । 1662 మ్రక్ష మ్లేచ్ఛనే । 1663 మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తాయాం వాచి । 1664 బ్రూస 1665 బర్హ హింసాయామ్ । కేచిదిహ గర్జ గర్ద శబ్దే । గర్ద అభికాఙ్క్షాయామితి పఠన్తి । 1666 గుర్ద పూర్వనికేతనే । 1667 జసి రక్షణే । మోక్షణ ఇతి కేచిత్ । జంసయతి । జంసతి । 1668 ఈడ స్తుతౌ । 1669 జసు హింసాయామ్ । 1670 పిడి సంఘాతే । 1671 రుష రోషే । రుఠ ఇత్యేకే । 1672 డిప క్షేపే । 1673 ష్టుప సముచ్ఛ్రాయే ॥

(కాశికా) ఉపధాయాశ్చ ఋకారస్య ఇకారాదేశో భవతి। కీర్తయతి, కీర్తయతః, కీర్తయన్తి।

.

2572. నాగ్లోపిశాస్వృదితామ్ [7.4.2]

న అవ్యయమ్ అగ్లోపిశాస్వృదితామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ణిచ్యగ్లోపినః శాస్తేర్ఋదితాం చ ఉపధాయా హ్రస్వో న స్యాచ్చఙ్పరే ణౌ । అలులోకత్ । అలులోచత్ । వర్తయతి । వర్ధయతి । ఉదిత్త్వాద్వర్తతి । వర్ధతి । 1784 రుట 1785 లజి 1786 అజి 1787 దసి 1788 భృశి 1789 రుశి 1790 శీక 1791 రుసి 1792 నట 1793 పుటి 1794 జి 1795 చి 1796 రఘి 1797 లఘి 1798 అహి 1799 రహి 1800 మహి భాషార్థాః । 1801 లడి 1802 తడ 1803 నల భాషార్థాః । 1804 పూరీ ఆప్యయనే । ఈదిత్త్వం నిష్ఠాయామిణ్నిషేధాయ । అత ఏవ ణిజ్వా । పూరయతి । పూరతి । 1805 రుజ హింసాయామ్ । 1806 ష్వద ఆస్వాదనే । స్వాద ఇత్యేకే । అసిష్వదత్ । దీర్ఘస్య త్వషోపదేసత్వాత్ । అసిస్వదత్ । ఇత్యాస్వదీయాః ॥

(కాశికా) అగ్లోపినామఙ్గానాం శాసేః ఋదితాం చ ణౌ చఙి ఉపధాయా హ్రస్వో న భవతి। అగ్లోపినాం తావత్ మాలామాఖ్యతమమాలత్। మాతరమాఖ్యతమమాతరత్। రాజానమతిక్రాన్తవానత్యరరాజత్।

లోమాన్యనుమృష్టవానన్వలులోమత్। అగేవ యత్ర కేవలో లుప్యతే తత్ర స్థానివద్భావాదపి సిద్ధమ్, హలచోరాదేశే తు న సిధ్యతీతి తదర్థమ్ ఏతద్ వచనమ్। శాసేః అశశాసత్। ఋదితామ్ బాధృ అబబాధత్। యాచృ అయయాచత్। ఢౌకృ అడుఢౌకత్।

.

2573. ఈ చ గణః [7.4.97]

ఈ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ గణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గణేరభ్యాసస్య ఈ స్యాచ్చాచ్చఙ్పరే ణౌ । అజీగణత్ । అజగణత్ । 1855 శఠ 1856 శ్వఠ సమ్యగవభాషణే । 1857 పఠ 1858 వఠ గ్రన్థే । 1859 రహ త్యాగే । అరరహత్ । 1860 స్తన 1861 గదీ దేవశబ్దే । స్తనయతి । గదయతి అజగదత్ । 1862 పత గతౌ వా । వా ణిజన్తః । వాఽదన్త ఇత్యేకే । ఆద్యే । పతయతి । పతతి । పతాంచకార । అపతీత్ । ద్వితీయే । పాతయతి । అపీపతత్ । 1863 పష అనుపసర్గాత్ । గతావిత్యేవ । పషయతి । 1864 స్వర ఆక్షేపే । స్వరయతి । 1865 రచ ప్రతియత్నే । రచయతి । 1866 కల గతౌ సంఖ్యానే చ । 1867 చహ పరికల్కనే । పరికల్కనం దమ్భః శాఠ్యం చ । 1868 మహ పూజాయామ్ । మహయతి । మహతీతి శపి గతమ్ । 1869 సార 1870 కృప 1871 శ్రథ దౌర్బల్యే । సారయతి । కృపయతి । శ్రథయతి । 1872 స్పృహ ఈప్సాయామ్ । 1873 భామ క్రోధే । అబభామత్ । 1874 సూచ పైశూన్యే ॥ సూచయతి । అషోపదేశత్వాన్న షః । అసూసుచత్ । 1875 ఖేట భక్షణే ॥ తృతీయాన్త ఇత్యేకే । ఖోట ఇత్యన్యే । 1876 క్షోట క్షయే । 1877 గోమ ఉపలేపనే । అజుగోమత్ । 1878 కుమార క్రీడాయామ్ । అచుకుమారత్ । 1879 శీల ఉపధారణే । ఉపధారణమభ్యాసః । 1880 సామ సాన్త్వప్రయోగే । అససామత్ । సామ సాన్త్వనే ఇత్యతీతస్య తు అసీషమత్ । 1881 వేల కాలోపదేశే । వేలయతి । కాల ఇతి పృథగ్ధాతురిత్యేకే । కాలయతి । 1882 పల్పూల లవనపవనయోః । 1883 వాత సుఖసేవనయోః । వాతయతి । అవవాతత్ । 1884 గవేష మార్గణే । అజగవేషత్ । 1885 వాస ఉపసేవాయామ్ । 1886 నివాస ఆచ్ఛాదనే । అనినివాసత్ । 1887 భాజ పృథక్కర్మణి । 1888 సభాజ ప్రీతిదర్శనయోః । ప్రీతిసేవనయోరిత్యన్యే । సభాజయతి । 1889 ఊన పరిహాణే । ఊనయతి । ఓః పుయణ్జి (కౌముదీ-2577) ఇతి సూత్రే పయయోరితి వక్తవ్యే వర్గప్రత్యాహారజగ్రహోలిఙ్గం ణిచ్యచ ఆదేశో న స్యాద్విత్వే కార్యే ఇతి । యత్ర ద్విరుక్తావభ్యాసోత్తరఖణ్డస్యాద్యోఽచ్ ప్రక్రియాయాం పరినిష్ఠితే రూపే వాఽవర్ణో లభ్యతే తత్రైవాయం నిషేధః । జ్ఞాపకస్య సజాతీయాపేక్షత్వాత్ । తేనాచికీర్తదితి సిద్ధమ్ । ప్రకృతే తు నశబ్దస్య ద్విత్వం తత ఉత్తరఖణ్డేఽల్లోపః । ఔననత్ । మాభవానూననత్ । 1890 ధ్వన శబ్దే । అదధ్వనత్ । 1891 కూట పరితాపే । పరిదాహే ఇత్యన్యే । 1892 సఙ్కేత 1893 గ్రామ 1894 కుణ 1895 గుణ చామన్త్రణే ।

చాత్కూటోఽపి । కూటయతి । సఙ్కేతయతి । గ్రామయతి । కుణయతి । గుణయతి । పాఠాన్తరమ్ – కేత శ్రావణే నిమన్త్రణే చ । కేతయతి । అభికేతయతి । కుణ గుణ చామన్త్రణే । చకారాత్కేతేతి । 1896 కూణ సఙ్కోచనే ఇతి । 1897 స్తేన చౌర్యే ॥ అతిస్తేనత్ ॥

(కాశికా) గణేః అభ్యాసస్య ఈకారాదేశో భవతి చఙ్పరే ణౌ పరతః, చకారాదత్ చ। అజీగణత్, అజగణత్। ఇతి శ్రీవామనవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ సప్తమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః। అష్టమోఽధ్యాయః ప్రథమః పాదః।

.

2574. హనస్తోఽచిణ్ణలోః [7.3.32]

హనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అచిణ్ణలోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) హన్తేస్తకారోఽన్తాదేశః స్యాచ్చిణ్ణిల్వర్జే ఞితి ణితి । నన్వత్రాఙ్గసంజ్ఞా ధాతుసంజ్ఞా చ కంసవిశిష్టస్య ప్రాప్తా । తతశ్చాట్ద్విత్వయోర్దోషః । కించ కుత్వతత్వే న స్యాతామ్ । ధాతోః స్వరూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయే కార్యవిజ్ఞానాత్ । సత్యమ్ । ప్రకృతివచ్చేతి చకారో భిన్నక్రమః । కారకం చ చాత్కార్యమ్ । హేతుమణ్ణిచః ప్రకృతేర్ప్వాన్యాదేర్హేతుమణ్ణౌ యాదృశం కారకం ధాతావనన్తర్భూతం ద్వితీయాన్తం యాదృశం చ కార్యం కుత్వతత్వాది తదిహాపీత్యర్థః । కంసమజీఘుతత్ । (గణసూత్రమ్ –) కర్తృకరణాద్ధాత్వర్థే ॥ కర్తువ్యాపారార్థంయత్కరణం న తు చక్షురాదిమాత్రమిత్యర్థః । అసినా హన్తి అసయతి । 1916 వల్క దర్శనే । 1917 చిత్ర చిత్రీకరణే । ఆలేఖ్యకరణ ఇత్యర్థః । కదాచిద్దర్శనే । చిత్రేత్యయమద్భుతదర్శనే ణిచం లభతే । చిత్రయతి । 1918 అంస సమాఘాతే । 1919 వట విభాజనే । 1920 లజ ప్రకాశనే ॥ వటి లజి ఇత్యేకే । వాణ్టయతి । లఞ్జయతి । అదన్తేషు పాఠబవలాదదన్తత్వే వృద్ధిరిత్యన్యే । వణ్టాపయతి । లఞ్జాపయతి । శాకటాయనస్తు కథాదీనాం సర్వేషాం పుకమాహ । తన్మతే కథాపయతి । గణాపయతీత్యాది । 1921 మిశ్ర సమ్పర్కే । 1922 సంగ్రామ యుద్ధే । అయమనుదాత్తేత అకారప్రశ్లేషాత్ । అససంగ్రామత । 1923 స్తోమ శ్లాఘాయామ్ । అతుస్తోమత్ । 1924 ఛిద్ర కర్ణభేదనే । కరణభేదన ఇత్యన్యే । కర్ణేతి ధాత్వన్తరమిత్యన్యే । 1925 అన్ధ దృష్ట్యుపఘాతే । ఉపసంహార ఇత్యన్యే । ఆన్దధత్ । 1926 దణ్డ దణ్డనిపాతనే । 1927 అఙ్క పదే లక్షణే చ । ఆఞ్చకత్ । 1928 అఙ్గ చ । ఆఞ్జగత్ । 1929 సుఖ 1930 దుఃఖ తత్క్రియాయామ్ । 1931 రస ఆస్వాదనస్నేహనయోః । 1932 వ్యయ విత్తసముత్సర్గే । అవవ్యయత్ । 1933 రూప రూపక్రియాయామ్ । రూపస్య దర్శనం కరణం వా రూపక్రియా । 1934 ఛేద ద్వైధీకరణే । అచిచ్ఛేదత్ । 1935 ఛద అపవారణ ఇత్యేకే । ఛాదయతి । 1936 లాభ ప్రేరణే । 1937 వ్రణ గాత్రవిచూర్ణనే । 1938 వర్ణ వర్ణక్రియావిస్తారగుణవచనేషు । వర్ణక్రియా వర్ణకరణమ్ । సువర్ణం వర్ణయతి । కథాం

వర్ణయతి । విస్తృణాతీత్యర్థః । హరిం వర్ణయతి । స్తౌతీత్యర్థః । బహులమేతన్నిదర్శనమ్ । అదన్తధాతునిదర్శనమిత్యర్థః । బాహులకమన్యేఽపి బోధ్యాః ॥ తద్యథా । 1939 పర్ణ హరితభావే । అపపర్ణత్ । 1940 విష్క దర్శనే । 1941 క్షిప ప్రేరణే । 1942 వస నివాసే । 1943 తుత్థ ఆవరణే ॥ ఏవమాన్దోలయతి । ప్రేఙ్ఖోలయతి । విడమ్బయతి । అధీరయతీత్యాది । అన్యే తు దశగణీపాఠో బహులమిత్యాహుః । తేనాపఠితా అపి సౌత్రలౌకికవైదికా బోధ్యాః । అపరే తు నవగణీపాఠో బహులమిత్యాహుః । తేనాపఠితేభ్యోఽపి క్వచిత్స్వార్థేణిచ్ । రామో ణిజిత్యర్థ ఇత్యన్యే । సర్వే పక్షాః ప్రాచాం గ్రన్థే స్థితాః ॥ (గణసూత్రమ్ -) ణిజఙ్గాన్నిరసనే ॥ అఙ్గవాచినః ప్రాతిపదికాన్నిరసనేఽర్థే ణిజ్ స్యాత్ । హస్తౌ నిరస్యతి హస్తయతే । పాదయతే ॥ (గణసూత్రమ్ -) శ్వేతాశ్వాశ్వతరగాలోడితాహ్వరకాణామశ్వతరేతకలోపశ్చ ॥ శ్వేతాశ్వాదీనాం చతుర్ణామశ్వాదయోలుప్యన్తే ణిజ్ చ ధాత్వర్థే । శ్వేతాశ్వతాదీనాం తేనాతిక్రామతి వా శ్వేతయతి । అశ్వతరమాచష్టేఽశ్వయతే । గాలోడితం వాచాం విమర్శః, తత్కరోతి గాలోడయతే । ఆహ్వరయతే । కేచిత్తు ణిచమేవానువర్తయన్తి తన్మతే పరస్మైపదమపి ॥ (గణసూత్రమ్ -) పుచ్ఛాదిషు ధాత్వర్థ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ॥ ణిజన్తాదేవ బహులవచనాదాత్మనేపదమస్తు ॥ మాస్తు పృచ్ఛభాణ్డ- (కౌముదీ-2676) ఇతి ణిజ్విధిః । సిద్ధశబ్దో గ్రన్థాన్తే మఙ్గలార్థః ॥। ఇతి తిఙన్తచురాదిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) తద్ధితేషు ఇతి నివృత్తమ్, తత్సమ్బద్ధం కితి ఇత్యపి। ఞ్ణితీతి వర్తతే। హనః తకారాదేశో భవతి ఞితి, ణితి ప్రత్యయే పరతః చిణ్ణలౌ వర్జయిత్వా। ఘాతయతి। ఘాతకః। సాధుఘాతీ। ఘాతంఘాతమ్। ఘాతో వర్తతే। అచిణ్ణలోః ఇతి కిమ్? అఘాని। జఘాన। ధాతో కార్యముచ్యమానం ధాతోః ప్రత్యయే విజ్ఞాయతే। ఇహ న భవతి, వార్త్రఘ్నమ్ ఇతరతితి।

.

2575. తత్ప్రయోజకో హేతుశ్చ [1.4.55]

తత్ప్రయోజకః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హేతుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తణిచ్ప్రకరణమ్ ॥ కర్తుః ప్రయోజకో హేతుసంజ్ఞః కర్తృసంజ్ఞశ్చ స్యాత్ ॥

(కాశికా) తతితి అనన్తరః కర్తా పరామృశ్యతే। తస్య ప్రయోజకస్ తత్ప్రయోజకః। నిపాతనాత్ సమాసః। స్వతన్త్రస్య ప్రయోజకో యోఽర్థః, తత్కారకం హేతుసంజ్ఞం భవతి। చకారాత్ కర్తృసంజ్ఞం చ। సంజ్ఞాసమావేశార్థశ్చకారః। కుర్వాణం ప్రయుఙ్క్తే, కారయతి। హారయతి। హేతుత్వద్ ణిచో నిమిత్తం కర్తృత్వాచ్ చ కర్తృప్రత్యయేన ఉచ్యతే। హేతుప్రదేశాః హేతుమతి చ 3.1.26 ఇత్యేవమదయః।

.

2576. హేతుమతి చ [3.1.26]

హేతుమతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ప్రయోజకవ్యాపారేప్రేషణాదౌ వాచ్యే ధాతోర్ణిచ్ స్యాత్ । భవన్తం ప్రేరయతి భావయతి । ణిచశ్చ - (కౌముదీ-2564) ఇతి కర్తృగే ఫలే ఆత్మనేపదమ్ । భావయతే । భావయాంబభూవ ॥

(కాశికా) హేతుః స్వతన్త్రయ కర్తుః ప్రయోజకః, తదీయో వ్యాపారః ప్రేషనాదిలక్షణో హేతుమాన్, తస్మిన్నభిధేయే ధాతోః ణిచ్ ప్రత్యయో భవతి। కటం కారయతి। ఓదనం పాచయతి। తత్ కరోతి ఇత్యుపసఙ్ఖ్యానం సూత్రయతి ఇత్యాద్యర్థమ్। సూత్రం కరోతి సూత్రయతి। ఆఖ్యానాత్ కృతస్ తదాచష్ట ఇతి ణిచ్ కృల్లుక్ ప్రకృతిప్రత్యాపత్తిః ప్రకృతివచ్ చ కారకమ్। ఆఖ్యానాత్ కృదన్తణ్ ణిచ్ వక్తవ్యః తదాచష్టే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే, కృల్లుక్, ప్రకృతిప్రత్యాపత్తిః, ప్రకృతివచ్ చ కారకం భవతి। కంసవధమాచష్టే కంసం ఘాతయతి। బలిబన్ధమాచష్టే బలిం బన్ధయతి। రాజాగమనమాచష్టే రాజానమాగమయతి। ఆఙ్లోపశ్చ కాలాత్యన్తసంయోగే మర్యాదాయామ్। ఆరాత్రి వివాసమాచశ్టే రాత్రిం వివాసయతి। చిత్రీకరణే ప్రాపి। ఉజ్జయిన్యాః ప్రస్థితో మాహిష్మత్యాం సూర్యోద్గమనం సమ్భావయతే సూర్యముద్గమయతి। నక్షత్రయోగే జ్ఞి। పుష్యయోగం జానాతి పుష్యేణ యోజయతి। మఘభిర్యోజయతి।

.

2577. ఓః పుయణ్జ్యపరే [7.4.80]

ఓః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పుయణ్జి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సని పరే యదఙ్గం తదవయవాభ్యాసోకారస్యేత్వం స్యాత్పవర్గయణ్జకారేష్వవర్ణపరేషు పరతః । అబీభవత్ । అపీపవత్ । మూఙ్ । అమీమవత్ । అయీయవత్ । అరీరవత్ । అలీలవత్ । అజీజవత్ ॥

(కాశికా) సని ఇతి వర్తతే, ఇతితి చ। ఉవర్ణాన్తాభ్యాసస్య పవర్గే యణి జకారే చ అవర్ణపరే పరతః ఇకారాదేశో భవతి సని ప్రత్యయే పరతః। పవర్గే అపరే పిపవిషతే। పిపావయిషతి। బిభావయిషతి। యణ్యపరే యియవిషతి। యియావయిషతి। రిరావయిషతి। లిలావయిషతి। జ్యపరే జు ఇతి సౌత్రోఽయం ధాతుః। జిజావయిషతి। ఏతదేవ పుయణ్జ్యపరే ఇతి వచనం జ్ఞాపకమ్,

అద్విర్వచననిమిత్తేఽపి ణౌ స్థానివద్ భవతీతి। ఓః ఇతి కిమ్? పాపచ్యతేః సన్ పాపచిషతే। పుయణ్జి ఇతి కిమ్? అవతుతావయిషతి। జుహావయిషతి। అపరే। ఇతి కిమ్? బుభూషతి।

.

2578. స్రవతిశృణోతిద్రవతిప్రవతిప్లవతిచ్యవతీనాం వా [7.4.81]

స్రవతిశృణోతిద్రవతిప్రవతిప్లవతిచ్యవతీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషామభ్యాసోకారస్యేత్వం వా స్యాత్సన్యవర్ణపరే ధాత్వక్షే పరే । అసిస్రవత్ । అసుస్రవత్ । నాగ్లోపి - (కౌముదీ-2572) ఇతి హ్రస్వనిషేధః । అశశాసత్ । అడుఢౌకత్ । అచీచకాసత్ । మతాన్తరే । అచచకాసత్ । అగ్లోపీతి సుబ్ధాతుప్రకరణే ఉదాహరిష్యతే । ణ్యన్తాణ్ణిచ్ । పూర్వవిప్రతిషేధాదపవాదత్వాద్వా వృద్ధిం బాధిత్వా ణిలోపః । చోరయతి । ణౌచఙి - (కౌముదీ-2314) ఇతి హ్రస్వః । దీర్ఘో లఘోః (కౌముదీ-2318) । న చాగ్లోపిత్వాద్ద్వయోరప్యసంభవః, ణ్యాకృతినిర్దేశాత్ । అచూచురత్ ॥

(కాశికా) స్రవతి శృణోతి ద్రవతి ప్రవతి ప్లవతి చ్యవతి ఇత్యేతేషామభ్యాసస్య ఓః అవర్ణపరే యణి వా ఇకారాదేశో భవతి సని పరతః। సిస్రావయిషతి, సుస్రావయిషతి। శృణోతి శిశ్రావయిషతి, శుశ్రావయిషతి। ద్రవతి దిద్రావయిషతి, దుద్రావయిషతి। ప్రవతి పిప్రావయిషతి, పుప్రావయిషతి। ప్లవతి పిప్లావయిషతి, పుప్లావయిషతి। చ్యవతి చిచ్యావయిషతి, చుచ్యావయిషతి। వచనసామర్థ్యాదేకేన వర్ణేన యణో వ్యవధానమాశ్రీయతే। పూర్వసూత్రేన తు అనన్తర ఏవ యణి భవితవ్యమ్ ఇతి అప్రాప్తబిభాషేయమ్। అపరే ఇత్యేవ, సుస్రూషతి। శుశ్రూషతే।

.

2579. ణౌ చ సంశ్చఙోః [2.4.51]

ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సన్-చఙోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) సన్పరే చఙ్పరే చ ణౌ ఇఙో గాఙ్వా స్యాత్ । అధ్యజీగపత్ । అధ్యాపిపత్ ॥

(కాశికా) ఇఙో గాఙ్ విభాషా ఇతి వర్తతే। ణౌ ఇతి ఇఙపేక్షయా పరసప్తమీ, సంశ్చఙోః ఇతి చ ణ్యపేక్షయా। ణౌ సన్పరే చఙ్పరే చ పరతః ఇఙో విభాషా గాఙాదేశో భవతి। అధిజిగాపయిషతి। న చ భవతి। అధ్యాపిపయిషతి। చఙి ఖల్వపి అధ్యజీగపత్। న చ భవతి। అధ్యాపిపత్।

.

2580. స్తమ్భుసివుసహాం చఙి [8.3.116]

స్తమ్భు-సివు-సహామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్థాన్నిమమిత్తాదేషాం సస్య షో న స్యాచ్చజి । అవాతస్తమ్భత్ । పర్యసీషివత్ । న్యసీషహత్ । ఆటిటత్ । ఆశిశత్ । బహిరఙ్గోఽప్యుపధాహ్రస్వోఽద్విత్వాత్ప్రాగేవ । ఓణేర్ఋదిత్కరణాల్లిఙ్గాత్ । మా భవానిదిధిత్ । ఏజాదావేధతౌ విధానాన్నేహ వృద్ధిః । మా భవాన్నేదిధత్ । న న్ద్రాః - (కౌముదీ-2446) ఇతి నదరాణాం న ద్విత్వమ్ । ఔన్దిదత్ । ఆడ్డిడత్ । ఆర్చిచత్ । ఉబ్జ ఆర్జవే । ఉపదేశే దకారోపధః । భుజన్యుబ్జౌ పాణ్యుపతాపయోః (కౌముదీ-2877) ఇతి సూత్రే నిపాతనాద్దస్య వః । స చాన్తరఙ్గోఽపి ద్విత్వవిషయే న న్ద్రాః (కౌముదీ-2446) ఇతి నిషేధాజ్జిశబ్దస్య ద్విత్వే కృతే ప్రవర్తతే న తు తతః ప్రాక్ । దకారోచ్చారణసామర్థ్యాత్ । ఔబ్జిజత్ । అజాదేరిత్యేవ । నేహ । అదిద్రపత్ ॥

(కాశికా) స్తమ్భు సివు సహ ఇత్యేతేషాం చఙి పరతః సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో న భవతి। స్తన్భేః 8.3.77 ఇతి, పరినివిభ్యః ఇతి చ ప్రాప్తః మూర్ధన్యః ప్రతిషిధ్యతే। స్తమ్భు పర్యతస్తమ్భత్। అభ్యతస్తమ్భత్। సివు పర్యసీషివత్। న్యసీషివత్। సహ పర్యసీషహత్। వ్యసీషహత్। స్తమ్భుసివుసహాం చఙ్యుపసర్గాదితి వక్తవ్యమ్। ఉపసర్గాద్యా ప్రాప్తిః తస్యాః ఏవ ప్రతిషేధో యథా స్యాత్, అభ్యాసాద్యా ప్రాప్తిః తస్యా మా భూతితి। తథా చ ఏవ ఉదాహృతమ్।

.

2581. రభేరశబ్లిటోః [7.1.63]

రభేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అ-శప్-లిటోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

రభేః అ-శప్-లిటోః అచి నుమ్

(సి.కౌ) రభేర్నుమ్ స్యాదచి న తు శబ్లిటోః ॥

(కాశికా) రభేరఙ్గస్య శబ్లిడ్వర్జితేఽజాదౌ ప్రత్యయే పరతో నుమాగమో భవతి। ఆరమ్భయతి। ఆరమ్భకః। సాధ్వారమ్భీ। ఆరమ్భమారమ్భమ్। ఆరమ్భో వర్తతే। అశబ్లిటోః ఇతి కిమ్? ఆరభతే। ఆరేభే। అచి ఇత్యేవ, ఆరబ్ధా।

.

2582. లభేశ్చ [7.1.64]

లభేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

లభేః అశప్-లిటపః అచి నుమ్

(సి.కౌ) అరరమ్భత్ । అలలమ్భత్ । హేరచజి - (కౌముదీ-2531) ఇతి సూత్రే అచజీత్యుక్తేః కుత్వం న । అజీహయత్ । అత్స్మృదృత్వరప్రథమ్రదస్తృస్పశామ్ (కౌముదీ-2566) । అసస్మరత్ । అదదరత్ । తపరత్వసామర్థ్యాదత్ర లఘోర్న దీర్ఘః ॥

(కాశికా) లభేశ్చ అజాదౌ ప్రత్యయే శబ్లిడ్వర్జితే నుమాగమో భవతి। లమ్భయతి। లమ్భకః। సాధులమ్భీ। లమ్భంలమ్భమ్। లమ్భో వర్తతే। అశబ్లిటోః ఇత్యేవ, లభతే। లేభే। అచి ఇత్యేవ, లబ్ధా। లభేశ్చ పృథగ్యోగకరనముత్తరార్థమ్।

.

2583. విభాషా వేష్టిచేష్ట్యోః [7.4.96]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వేష్టిచేష్ట్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసస్యాత్వం వా స్యాచ్చఙ్పరే ణౌ । అవవేష్టత్ । అవివేష్టత్ । అచచేష్టత్ । అచిచేష్టత్ । భ్రాజభాస- (కౌముదీ-2565) ఇత్యాదినావోపధాహ్రస్వః । అబిభ్రజత్ । అబభ్రాజత్ ।కాణ్యాదీనాం వేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ణ్యన్తాః కణరణభణశ్రణలుపహేఠాః కాణ్యాదయః షడ్భాష్యే ఉక్తాః । హ్వాయివాణిలోటిలోపయశ్చత్వారోఽధికా న్యాసే । వాణిలోఠీ అప్యన్యత్ర । ఇత్థం ద్వాదశ । అచీకణత్ । అచకాణత్ ॥

(కాశికా) వేష్టి చేష్టి ఇత్యేతయోః అభ్యాసస్య విభాషా అతిత్యయమాదేశో భవతి చఙ్పరే ణౌ పరతః। అవవేష్టత్, అవివేష్టత్। అచచేష్టత్, అచిచేష్టత్। అభ్యాసహ్రస్వత్వే కృతే అత్త్వం పక్షే భవతి।

.

2584. స్వాపేశ్చఙి [6.1.18]

స్వాపేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణ్యన్తస్య స్వాపేశ్చఙి సంప్రసారణం స్యాత్ । అసూషుపత్ ॥

(కాశికా) స్వాపేః ఇతి స్వపేర్ణ్యన్తస్య గ్రహణమ్। తస్య చఙి పరతః సంప్రసారణమ్ భవతి। అసూషుపత్, అసూషుపతామ్, అసూషుపన్। ద్విర్వచనాత్ పూర్వమత్ర సంప్రసారణమ్, తత్ర కృతే లఘూపధగుణః, తస్య ణౌ చఙ్యుపధాయాః హ్రస్వత్వమ్, తతో ద్విర్వచనమ్, దీర్ఘో లఘోః 7.4.94 ఇతి దీర్ఘత్వమ్। చఙి ఇతి కిమ్? స్వాప్యతే। స్వాపితః। కితీతి నివృత్తమ్। ఙితీతి కేవలమ్ ఇహ అనువర్తతే ఇత్యేతద్ దుర్విజ్ఞానమ్।

.

2585. శాచ్ఛాసాహ్వావ్యావేపాం యుక్ [7.3.37]

శాచ్ఛాసాహ్వావ్యావేపామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ యుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణౌ పరే । పుకోऽపవాదః । శాయయతి । హ్వాయయతి ॥

(కాశికా) శా ఛా సా హ్వా వ్యా వే పా ఇత్యేతేషమఙ్గానాం యుగాగమో భవతి ణౌ పరతః। శా నిశాయయతి। ఛా అవచ్ఛాయయతి। సా అవసాయయతి। హ్వా హ్వాయయతి। వ్యా సంవ్యాయయతి। వే వాయయన్తి। పా పాయయతి। పాగ్రహణే పై ఓవై శోషణే ఇత్యస్య అపి ఇహ గ్రహణమ్ ఇచ్ఛన్తి। పా రక్షణే ఇత్యస్య లుగ్వికరణత్వాన్ న భవతి। లుగాగమస్తు తస్య వక్తవ్యః। పాలయతి। ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్యః। ధూనయతి। ప్రీణయతి। ఏతేऽపి పూర్వాన్తా ఏవ క్రియన్తే, తేన న్యశీశయత్, అపీపలత్, అదూధునత్, అపిప్రిణతితి ఉపధాహ్రస్వత్వం భవతి। శాఛాసాహ్వావ్యావేపాం కృతాత్వానాం గ్రహణం పుకః ప్రాప్తిమాఖ్యాతుమ్। కిమ్ ఏతస్య ఆఖ్యానే ప్రయోజనమ్? ఏతస్మిన్ ప్రకరణే లక్షణప్రతిపదోక్తపరిభాషా న అస్తి ఇత్యుపదిశ్యతే। తేన అధ్యాపయతి, జాపయతి ఇత్యేవమాది సిద్ధం భవతి।

.

2586. హ్వః సమ్ప్రసారణమ్ [6.1.32]

హ్వః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సమ్ప్రసారణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సన్పరే చఙ్పరే చ ణౌ హ్వః సంప్రసారణం స్యాత్ । అజూహవత్ । అజుహావత్ ॥

(కాశికా) ణౌ చ సంశ్చఙోః 6.1.31 ఇతి వర్తతే। సన్పరే చఙ్పరే చ నౌ పరతో హ్వః సంప్రసారణం భవతి। జుహావయిషతి, జుహావయిష్టః, జుహావయిషన్తి। అజూహవత్, అజూహవతామ్, అజూహవన్। సంప్రసారణస్య బలీయస్త్వాత్ శాచ్ఛాసాహ్వావ్యావేపాం యుక్ 7.3.37 ఇతి ప్రాగేవ యుక్ న భవతి। సమ్ప్రసారణమ్ ఇతి వర్తమానే పునః సమ్ప్రసారణమ్ ఇత్యుక్తం విభాషా ఇత్యస్య నివృత్త్యర్థమ్। హ్వః సమ్ప్రసారణమభ్యస్తస్య ఇత్యేకయోగేన సిద్ధే పృథగ్యోగకరనమనభ్యస్తనిమిత్తప్రత్యయవ్యవధానే సమ్ప్రసారణాభావజ్ఞాపనార్థమ్। హ్వాయకమ్ ఇచ్ఛతి హ్వాయకీయతే। హ్వాయకీయతేః సన్ జిహ్వాయకీయిషతి।

.

౨౫౮౭. లోపః పిబతేరీచ్చాభ్యాసస్య [౭.4.4]

లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పిబతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఈత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అభ్యాసస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పిబతేరుపధాయా లోపః స్యాదభ్యాసస్య ఈదన్తాదేశశ్చ చఙ్పరే ణౌ । అపీప్యత్ । అర్తిహ్రీ - (కౌముదీ-2570) ఇతి పుక్ । అర్పయతి । హ్రేపయతి । వ్లేపయతి । రేపయతి । యలోపః । క్నోపయతి । క్ష్మాపయతి । స్థాపయతి ॥

(కాశికా) పిబతేః అఙ్గస్య ణౌ చఙి ఉపధాయాః లోపో భవతి, అభ్యాసస్య ఈకారాదేశో భవతి। అపీప్యత్, అపీప్యతామ్, అపీప్యన్। ఉపధాలోపే కృతే ఓః పుయణ్ వచనం జ్ఞాపకం ణౌ స్థానివద్భావస్య ఇతి స్థానివద్భావాద్ ద్విర్వచనమ్।

.

౨౫౮౮. తిష్ఠతేరిత్ [౭.4.5]

తిష్ఠతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపధాయా ఇదాదేశః స్యాచ్చఙ్పరే ణౌ । అతిష్ఠిపత్ ॥

(కాశికా) తిష్ఠతేరఙ్గస్య ణౌ చఙి ఉపధాయాః ఇకారాదేశో భవతి। అతిష్ఠిపత్, అతిష్ఠిపతామ్, అతిష్ఠిపన్।

.

౨౫౮౯. జిఘ్రతేర్వా [౭.4.6]

జిఘ్రతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అజిఘ్రిపత్ । అజిఘ్రపత్ । ఉర్ఋత్ (కౌముదీ-2567) । అచీకృతత్ । అచికీర్తత్ । అవీవృతత్ । అవవర్తత్ । అమీమృజత్ । అమమార్జత్ ।పాతేర్ణౌ లుగ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ పుకోఽపవాదః । పాలయతి ॥

(కాశికా) జిఘ్రతేః అఙ్గస్య ణౌ చఙి ఉపధాయా ఇకారాదేశో వా భవతి। అజిఘ్రిపత్, అజిఘ్రిపతామ్, అజిఘ్రిపన్। అజిఘ్రపత్, అజిఘ్రపతామ్, అజిఘ్రపన్।

.

౨౫౯౦. వో విధూననే జుక్ [౭.3.38]

వః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ విధూననే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ జుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వాతేర్జుక్స్యాణ్ణౌ కమ్పార్థే । వాజయతి । కమ్పే కిమ్ । కేశాన్వాపయతి । విభాషా లీయతేః (కౌముదీ-2509) ॥

(కాశికా) వా ఇత్యేతస్య విధూననేఽర్థే వర్తమానస్య జుగాగమో భవతి ణౌ పరతః। పక్షేణ ఉపవాజయతి। విధూననే ఇతి కిమ్? ఆవాపయతి కేశాన్। కిమర్థం సూత్రమ్, వజ గతౌ ణ్యన్తస్య సిద్ధత్వాత్? వాతేః పుక్ మా భూతిత్యేవమర్థమ్। పై ఓవై శోషణే ఇత్యేతస్య ఏతద్ రూప్మ్।

.

౨౫౯౧. లీలోర్నుగ్లుకావన్యతరస్యాం స్నేహవిపాతనే [౭.౩.౩౯]

లీలోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ నుగ్లుకౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్నేహవిపాతనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లీయతేర్లాతేశ్చ క్రమాన్నుగ్లుకావగమౌ వా స్తో ణౌ స్నేహద్రవే । విలీనయతి । విలాయయతి । విలాలయతి । విలాపయతి వా ఘృతమ్ । లీ ఈ ఇతి ఈకారప్రశ్లేషాదాత్వపక్షే నుక్ న । స్నేహద్రవే కిమ్ । లోహం విలాపయతి । విలాయయతి ।ప్రలమ్భనాభిభవపూజాసు లియో నిత్యమాత్వమశితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) లీ లా ఇత్యేతయోరఙ్గయోః అన్యతరస్యాం నుక్ లుకియేతావాగమౌ భవతో ణౌ పరతః స్నేహవిపాతనేఽర్థే। ఘృతం విలీనయతి, ఘృతం విలాయయతి। విలాలయతి, విలాపయతి। లీ ఈ ఇతి ఈకారః ప్రశ్లిష్యతే, తతః ఈకారాన్తస్య ఏవ నుక్ భవతి, న తు కృతాత్వస్య విభాషా లీయతేః 6.1.51 ఇతి। స్నేహవిపాతనే ఇతి కిమ్? జతు విలాపయతి। జటాభిరాలాపయతే। లీ ఇతి లీలీఙోర్గ్రహణమ్। లా ఇతి లాతేః, కృతాత్వస్య చ లీయతేః।

.

౨౫౯౨. లియః సమ్మాననశాలీనీకరణయోశ్చ [౧.౩.౭౦]

లియః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సమ్మాననశాలీనీకరణయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) లీఙ్లియోర్ణ్యన్తయోరాత్మనేపదం స్యారదకర్తృగేఽపి ఫలే పూజాభిభవయోః ప్రలమ్భనే చార్థే । జటాభిర్లాపయతే । పూజామధిగచ్ఛతీత్యర్థః । శ్యేనో వార్తికాముల్లాపయతే । అభిభవతీత్యర్థః । బాలముల్లాపయతే । వఞ్చయతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) ణేః ఇతి వర్తతే। అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భః। లీఙ్ శ్లేషణే ఇతి దివాదౌ పఠ్యతే లీ శ్లేషణే ఇతి చ క్ర్యాదౌ। విశేషాభావాద్ ద్వయోరపి గ్రహణమ్। లియో ణ్యన్తాత్ సంమాననే శాలీనీకరణే చ వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। చశబ్దాత్ ప్రలమ్భనే చ। సమ్మాననం పూజనమ్ జటాభిరాలాపయతే। పూజాం సమధిగచ్ఛతి ఇత్యర్థః। శాలీనీకరణం న్యగ్భావనమ్ శ్యేనో వర్తికాముల్లాపయ్తే। న్యక్కరోతి

ఇత్యర్థః। ప్రలమ్భనే కస్త్వాముల్లాపయతే। విసంవాదయతి ఇత్ యర్థః। విభాషా లీయతేః 6.1.51 ఇతి వా ఆత్వం విధీయతే। తదస్మిన్ విషయే నిత్యమన్యత్ర వికల్పః। వ్యవస్థితవిభాషా హి సా। సమ్మానానాదిషు ఇతి కిమ్? బాలకముల్లాపయతి।

.

౨౫౯౩. బిభేతేర్హేతుభయే [6.1.56]

బిభేతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హేతుభయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బిభేతేరేచ ఆత్వం చ స్యాత్ప్రయోజకాద్భయం చేత్ ॥

(కాశికా) ణౌ ఇతి వర్తతే, విభాషా ఇతి చ। హేతురిహ పారిభాషికః స్వతన్త్రస్య ప్రయోజకః, తతో యద్ భయమ్, స యస్య భయస్య సాక్షాద్ హేతుః, తద్భయమ్ హేతుభయమ్। తత్ర వర్తమానస్య ఞిభీ భయే ఇత్యస్య ధాతోః ణౌ పరతః విభాషా ఆకారాదేశో భవతి। ముణ్డో భాపయతే, ముణ్డో భీషయతే। జటిలో భాపయతే, జటిలో భీషయతే। భీస్మ్యోర్హేతుభయే 1.3.38 ఇత్యాత్మనేపదమ్। భియో హేతుభయే షుక్ 7.3.40। స చ ఆత్త్వపక్షే న భవతి। లిభియోః ఈకారప్రశ్లేషనిర్దేశాదీకారాన్తస్య భియః షుక్ విధీయతే। హేతుభయే ఇతి కిమ్? కుఞ్చికయైనం భాయయతి। అత్ర హి కుఞ్చికాతో భయం కరణాత్, న హేతోర్దేవదత్తాత్।

.

౨౫౯౪. భీస్మ్యోర్హేతుభయే [1.3.68]

భీస్మ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ హేతుభయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణ్యన్తాభ్యామాభ్యామాత్మనేపదం స్యాద్ధేతోశ్చేద్భయస్మయౌ । సూత్రే భయగ్రహణం ధాత్వర్థోపలక్షణమ్ । ముణ్డో భాపయతే ॥

(కాశికా) ణేః ఇతి వర్తతే। అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భః। బిభేతేః స్మయతేశ్చ ణ్యన్తాదాత్మనేపదం భవతి హేతుభయే। హేతుః ప్రయోజకః కర్తా లకారవాచ్యః, తతశ్చేద్ భయం భవతి। భయగ్రహణముపలక్షణార్థమ్, విస్మయోఽపి తత ఏవ? జటిలో భీషయతే। ముణ్డో భీషయతే। జటిలో విస్మాపయతే। ముణ్డో విస్మాపయతే। హేతుభయే ఇతి కిమ్? కుఞ్చికయైనం భాయయతి। రూపేణ విస్మాయయతి। అత్ర కుఞ్చికా భయస్య కరణమ్, న హేతుః।

.

౨౫౯౫. భియో హేతుభయే షుక్ [౭.3.40]

భియః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హేతుభయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ షుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భీ ఈ ఇతీకారః ప్రశ్లిష్యతే । ఈకారాన్తస్య భియః షుక్ స్యాత్ ణౌ హేతుభయే । భీషయతే ॥

(కాశికా) భీ ఇత్యేతస్య హేతుభయేఽర్థే షుగాగమో భవతి ణౌ పరతః। ముణ్డో భీషయతే। జటిలో భీషయతే। అత్ర అపి భీ ఈ ఇతి ఈకారప్రశ్లేషః కృతాత్వస్య పుగ్నివృత్త్యర్థః। ముణ్డో భాపయతే ఇత్యేవం హి తత్ర భవతి। హేతుభయే ఇతి కిమ్? కుఞ్చికయా ఏనం భాయయతి। న అత్ర హేతుః ప్రయోజకో భయకారణమ్, కిం తర్హి, కుఞ్చికా।

.

౨౫౯౬. నిత్యం స్మయతేః [6.1.5౭]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్మయతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్మయతేరేచో నిత్యమాత్వం స్యాణ్ణౌ హేతోః స్మయే । జటిలో విస్మాపయతే । హేతోశ్చేద్భయస్మయావిత్యుక్తేర్నేహ । కుఞ్చికయైనం భాయయతి । విస్మాయయతి । కథం తర్హి విస్మాపయన్ విస్మితమాత్మవృత్తావితి । మనుష్యవాచేతి కరణాదేవ హి తత్ర స్మయః । అన్యథా శానజపి స్యాత్ । సత్యమ్ । విస్మాయయన్నిత్యేవ పాఠ ఇతి సామ్ప్రదాయికాః । యద్వా । మనుష్యవాక్ ప్రయోజ్యకర్త్రీ విస్మాపయతే తయా సింహో విస్మాపయన్నితి ణ్యన్తాణ్ణౌ శతేతి వ్యాఖ్యేయమ్ ॥

(కాశికా) ణౌ ఇతి వర్తతే, హేతుభయే ఇతి చ। నిత్యగ్రహణాద్ విభాషా ఇతి నివృత్తమ్। ష్మిఙీషద్ధసనే ఇత్యస్య ధాతోః హేతుభయేఽర్థే ణౌ పరతో నిత్యమకారాదేశో భవతి। ముణ్డో విస్మాపయతే। జటిలో విస్మాపయతే। భయే ఇతి కిమ్? కుఞ్చికయా ఏనం విస్మాపయతి। భయశబ్దేన హేత్వర్థసామాన్యా, ఇహ స్మయతేరర్థోఽభిధీయతే। న హి ముఖ్యే భయే స్మయతేర్వృత్తిరస్తి।

.

౨౫౯౭. స్ఫాయో వః [౭.3.41]

స్ఫాయః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణౌ । స్ఫావయతి ॥

(కాశికా) స్ఫాయిత్యేతస్య అఙ్గస్య వకారాదేశో భవతి ణౌ పరతః। స్ఫావయతి।

.

౨౫౯౮. శదేరగతౌ తః [౭.3.4౨]

శదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అగతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శదేర్ణౌ తోఽన్తాదేశః స్యాన్న తు గతౌ । శాతయతి । గతౌ తు । గాః శాదయతి గోవిన్దః । గమయతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) శదేః అఙ్గస్య అగతౌ అర్థే వర్తమానస్య తకారాదేశో భవతి ణౌ పరతః। పుష్పాణి శాతయతి। అగతౌ ఇతి కిమ్? గాః శాదయతి గోపాలకః।

.

౨౫౯౯. రుహః పోఽన్యతరస్యామ్ [7.3.43]

రుహః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణౌ । రోపయతి । రోహయతి ॥

(కాశికా) రుహేః అఙ్గస్య అన్యతరస్యాం పకారాదేశో భవతి ణౌ పరతః। వ్రీహీన్ రోపయతి, వ్రీహీన్ రోహయతి।

.

౨600. క్రీఙ్జీనాం ణౌ [6.1.48]

క్రీ-ఇఙ్-జీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామేచ ఆత్వం స్యాణ్ణౌ । క్రాపయతి । అధ్యాపయతి । జాపయతి ॥

(కాశికా) డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే, ఇఙధ్యయనే జి జయే ఇత్యేతేషాం ధాతూనాం ఏచః స్థానే ణౌ పరతః ఆకారాదేశో భవతి। క్రాపయతి। అధ్యాపయతి। జాపయతి।

.

౨601. ణౌ చ సంశ్చఙోః [6.1.31]

ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సన్-చఙోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) సన్పరే చఙ్పరే చ ణౌ శ్వయతేః సంప్రసారణం వా స్యాత్ । [(పరిభాషా -) సంప్రసారణం తదాశ్రయం చ కార్యం బలవద్] ఇతి వచనాత్ సంప్రసారణం పూర్వరూపమ్ । అశూశవత్ । అలఘుత్వాన్న దీర్ఘః । అశిశ్వయత్ ॥

(కాశికా) విభాషా శ్వేః 6.1.30 ఇతి వర్తతే। సన్పరే చఙ్పరే చ ణౌ పరతః శ్వయతేర్ధాతోః విభాషా సమ్ప్రసారణం భవతి। శుశావయిషతి। చఙి అశూశవత్, అశిశ్వయత్। సమ్ప్రసారణం సమ్ప్రసారణాశ్రయం చ బలీయో భవతీతి వచనాదన్తరఙ్గమపి వృద్ధ్యాదికం సమ్ప్రసారణేన బాధ్యతే। కృతే తు సంప్రసారణే వృద్ధిరావాదేశశ్చ। తతః ఓః పుయణ్జ్యపరే 7.4.80 ఇత్యేతద్ వచనం జ్ఞాపకం ణౌ కృతస్థానివద్భావస్య, ఇతి స్థానివద్భావాత్ శుశబ్దో ద్విరుచ్యతే।

.
౨౬౦౨. సిధ్యతేరపారలౌకికే [6.1.49]

సిధ్యతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అపారలౌకికే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఐహలౌకికేఽర్థే విద్యమానస్య సిధ్యతేరేచ ఆత్వం స్యాణ్ణౌ । అన్నం సాధయతి । నిష్పాదయతీత్యర్థః । అపారలౌకికే కిమ్ । తాపసః సిద్ధ్యతి । తత్త్వం నిశ్చినోతి । తం ప్రేరయతి సేధయతి తాపసం తపః ॥

(కాశికా) ణౌ ఇత్యనువర్తతే। షిధు హింసాసంరాద్ధ్యోః ఇత్యస్య ధాతోః అపారలౌకికేఽర్థే వర్తమానస్య ఏచః స్థానే ణౌ పరతః ఆకారాదేశో భవతి। అన్నం సాధయతి। గ్రామం సాధయతి। అపారలౌకికే ఇతి కిమ్? తపస్తాపసం సేధయతి। స్వాన్యేవైనం కర్మాణి సేధయన్తి। అత్ర హి సిధ్యతిః పారలౌకికే జ్ఞానవిశేషే వర్తతే। తాపసః సిధ్యతి జ్ఞానవిశేషమాసాదయతి, తం తపః ప్రయుఙ్క్తే। స చ జ్ఞానవిశేషః ఉత్పన్నః పరలోకే జన్మాన్తరే ఫలమభ్యుదయలక్షణముపసంహరన్ పరలోకప్రయోజనో భవతి। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, అన్నం సాధయతి బ్రాహ్మణేభ్యో దాస్యామి ఇతి? సిధ్యతే రత్రార్థో నిష్పత్తిః। తస్యాః ప్రయోజనమన్నమ్। తస్య యద్ దానం తత్ పారలౌకికమ్, న పునః సిద్ధిరేవ ఇతి న ఆత్వం పర్యుదస్యతే। సక్షాత్ పరలోకప్రయోజనే చ సిధ్యర్థే కృతవకాశం వచనమ్ ఏవం విషయం న అవగాహతే। సిధ్యతేః ఇతి శ్యనా నిర్దేశః, షిధ గత్యామ్ ఇత్యస్య భౌవాదికస్య నివృత్త్యర్థః।

.
౨౬౦3. ప్రజనే వీయతేః [6.1.55]

ప్రజనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వీయతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అస్యైచ ఆత్వం వా స్యాణ్ణౌ ప్రజనేఽర్థే । వాపయతి వాయయతి వా గాః పురోవాతః । గర్భం గ్రాహయతీత్యర్థః । ఊదుపధాయా గోహః (కౌముదీ-2364) । గూహయతి ॥

(కాశికా) ణౌ ఇతి వర్తతే। వీ గతిప్రజనకాన్త్యసనఖాదనేషు ఇత్యస్య ధాతోః ప్రజనే వర్తమానస్య ణౌ పరతః విభాషా ఆకారాదేశో భవతి। పురోవాతో గః ప్రవాపయతి, పురోవాతో గాః ప్రవాయయతి। గర్భం గ్రాహయతి ఇత్యర్థః। ప్రజనో హి జన్మన ఉపక్రమో గర్భగ్రహణమ్।

.
౨౬౦4. దోషో ణౌ [6.4.90]

దోషః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

దోషః ఉపధాయాః ఊత్ ణౌ

(సి.కౌ) దుష ఇతి సువచమ్ । దుష్యతేరుపధాయా ఊత్స్యాణ్ణౌ । దూషయతి ॥

(కాశికా) దోషః ఉపధాయా ఊకారః ఆదేశో భవతి ణౌ పరతః। దూషయతి, దుషయతః, దూషయన్తి। వికృతగ్రహణమ్ ప్రక్రమాభేదార్థమ్। పూర్వత్ర హి గోహః ఇత్యుక్తమ్। ణౌ ఇతి కిమ్? దోషో వర్తతే।

.

2605. వా చిత్తవిరాగే [6.4.91]

వా అవ్యయమ్ చిత్తవిరాగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

చిత్తవిరాగే దోషః ఉపధాయాః ణౌ ఊత్ వా

(సి.కౌ) విరాగోఽప్రీతతా । చిత్తం దూషయతి దోషయతి వా కామః ॥ మితాం హ్రస్వః ॥ భ్వాదౌ చురాదౌ చ మిత ఉక్తాః । ఘటయతి । జనీజ్రూష్ । జనయతి । జరయతి । జృణాతేస్తు । జారయతి ।రఞ్జేర్ణౌ మృగరమణే నలోపో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ మృగరమణమాఖేటకమ్ । రజయతి మృగాన్ । మృగేతి కిమ్ । రఞ్జయతి పక్షిణః । రమణాదన్యత్ర తు రఞ్జయతి మృగాంస్తృణాదానేన । చురాదిషు జ్ఞపాదిశ్చిఞ్ । చిస్ఫురోర్ణౌ (కౌముదీ-2569) చపయతి । చయయతీత్యుక్తమ్ । చినోతేస్తు । చాపయతి । చాయయతి । స్ఫారయతి । స్ఫోరయతి । అపుస్ఫురత్ । అపుస్ఫరత్ ॥

(కాశికా) చిత్తవికరార్థే దోష ఉపధాయా వా ఊకారాదేశో భవతి ణౌ పరతః। చిత్తం దూషయతి, చిత్తం దోషయతి। ప్రజ్ఞాం దూషయతి, ప్రజ్ఞాం దోషయతి।

.

2606. ఉభౌ సాభ్యాసస్య [8.4.21]

ఉభౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ సాభ్యాసస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

రషాభ్యాముపసర్గాత్ అనితేః సాభ్యాసస్య ఉభౌ నః ణః

(సి.కౌ) సాభ్యాసస్యానితేరుభౌ నకారౌ ణత్వం ప్రాప్నుతో నిమిత్తే సతి । ప్రాణిణత్ ॥

(కాశికా) సాభ్యాసస్య అనితేః ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య ఉభయోః నకారయోః ణకార ఆదేశో భవతి। ప్రణిణిషతి। ప్రాణిణత్। పరాణిణిషతి। పరాణిణత్। పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచనే ఇత్యేతస్మిన్ సతి పూర్వేణ ఏవ కృతణత్వస్య ద్విర్వచనే కృతే సిద్ధమ్ ఏతదన్తరేణ అపి వచనమ్? ఏతత్ తు నాశ్రయితవ్యమ్ ఇతి సూత్రమ్ ఇదమారభ్యతే। తేన ఇౌజఢతితి సిద్ధం భవతి।

.

2607. ణౌ గమిరబోధనే [2.4.46]

ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గమిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-బోధనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇణో గమిః స్యాణ్ణౌ । గమయతి । బోధనే తు ప్రత్యాయయతి ॥ఇణ్వదికః (వార్తికమ్) ॥ అధిగమయతి ।హనస్తోఽచిణ్ణలోః (కౌముదీ-2574) । హో హన్తేః - (కౌముదీ-358) ఇతి కుత్వమ్ । ఘాతయతి । ఈర్ష్యయతి ।ఈర్ష్యతేస్తృతీయస్యేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ తృతీయవ్యఞ్జనస్య తృతీయైకాచేతి వార్థః । ఆద్యే షకారస్య ద్విత్వం వారయితుమిదమ్ । ద్వితీయేతు అజాదేర్ద్వితీయస్య (కౌముదీ-2176) ఇత్యస్యాపవాదతయా సన్నన్తే ప్రవర్తతే । ఐర్ష్యియత్ । ఐర్షిష్యత్ । ద్వితీయవ్యాఖ్యాయాం ణిజన్తాచ్చజి షకార ఏవాభ్యాసే శ్రూయతే । హలాదేః శేషాత్ । ద్విత్వం తు ద్వితీయస్యైవ । తృతీయాభావేన ప్రకృతవార్తికాప్రవృత్తేః । నివృత్తప్రేషణాద్ధాతోర్ణ్యేతుమణ్ణౌ శుద్ధేన తుల్యోఽర్థః । తేన ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం ప్రియా ఇత్యాది సిద్ధమ్ । ఏవం సకర్మకేషు సర్వేషూహ్యమ్ । ఇతి తిజన్తణిచ్చకరణమ్ ।

(కాశికా) ణౌ పరతః ఇణోఽబోధనార్థస్య గమిరాదేశో భవతి। ఇకార ఉచ్చారణార్థః। గమయతి, గమయతః, గమయన్తి। అబోధనే ఇతి కిమ్? ప్రత్యాయయతి। ఇణ్వదిక ఇత్యేవ, అధిగమయతి।

.

2608. ధాతోః కర్మణః సమానకర్తృకాదిచ్ఛాయాం వా [3.1.7]

ధాతోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కర్మణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సమానకర్తృకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇచ్ఛాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిజన్తసన్నకరణమ్ ॥ ఇషికర్మణః ఇషిణైకకర్తృకాద్ధాతోః సన్ప్రత్యయో వా స్యాదిచ్ఛాయామ్ । ధాతోర్విహితత్వాదిహ సన ఆర్ధధాతుకత్వమ్ । ఇట్ । ద్విత్వమ్ । సన్యతః (కౌముదీ-2317) । పఠితుమిచ్ఛతి పిపఠిషతి । కర్మణః కిమ్ । గమనేనేచ్ఛతీతి కరణాన్మా భూత్ । సమానకర్తృకాత్కిమ్ । శిష్యాః పఠన్త్వితీచ్ఛతి గురుః । వాగ్రహణాత్పక్షే వాక్యమపి । లుఙ్సనోర్ఘస్లృ (కౌముదీ-2427) ఏకాచ ఉపదేశే - (కౌముదీ-2246) ఇతి నేట్ । సస్య తత్వమ్ । అత్తుమిచ్ఛతి జిఘత్సతి ॥ ఈర్ష్యతేస్తృతీయస్యేతి యిసనోర్ద్విత్వమ్ । ఈర్ష్యియిషతి । ఈర్ష్యిషిషతి ॥

(కాశికా) ఇషికర్మ యో ధతురిషిణైవ సమానకర్తృకః, తస్మాదిచ్ఛాయామర్థే వా సన్ ప్రత్యయో భవతి। కర్మత్వం సమానకర్తృకత్వం చ ధాతోరర్థద్వారకమ్। కర్తుమ్ ఇచ్ఛతి। చికీర్షతి। జిహీర్షతి। ధాతుగ్రహణం కిమ్? సోపసర్గాదుత్పత్తిర్మా భూత్। ప్రకటితుమ్ ఐచ్ఛత్ ప్రాచికీర్షత్। కర్మణః ఇతి కిమ్? కరణాన్ మా భూత్। గమనేన ఇచ్ఛతి। సమానకర్తృకతితి కిమ్? దేవదత్తస్య భోజనమ్ ఇచ్ఛతి యజ్ఞదత్తః। ఇచ్ఛాయామ్ ఇతి కిమ్? కర్తుం జానాతి। వావచనాద్ వాక్యమపి భవతి। ధాతోః ఇతి విధానాదత్ర సనః ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞా భవతి, న పూర్వత్ర। ఆశఙ్కాయాముపసంఖ్యానమ్। ఆశఙ్కే పతిష్యతి కూలమ్,

పిపతిషతి కూలమ్। శ్వా ముమూర్షతి। ఇచ్ఛాసన్నన్తాత్ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। చికీర్షితుమ్ ఇచ్ఛతి। విశేషణం కిమ్? జుగుప్సిషతే। మీమాంసిషతే। శైషికాన్మతుబర్థీయాచ్ఛైషికో మతుబర్థికః। సరూపః ప్రత్యయో నేష్టః సనన్తాన్ న సనిష్యతే।

.

२६०९. రుదవిదముషగ్రహిస్వపిప్రచ్ఛః సంశ్చ [1.2.8]

రుద-విద-ముష-గ్రహి-స్వపి-ప్రచ్ఛః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సన్ క్త్వా చ కితౌ స్తః । రురుదిషతి । వివిదిషతి । ముముషిషతి ॥

(కాశికా) రుద', 'విద', 'ముష', 'గ్రహి', 'స్వపి', 'ప్రచ్ఛ' - ఇత్యేతేభ్యః సంశ్చ క్త్వా చ కితౌ భవతః । రుదవిదముషీణాం రలో వ్యుపధాద్ధలాదేః సంశ్చ 1.2.26 ఇతి వికల్పే ప్రాప్తే నిత్యార్థం గ్రహణమ్ । గ్రహేః విధ్యర్థమ్ ఏవ । స్వపి-ప్రచ్ఛ్యోః సన్నర్థం గ్రహణమ్ । కిదేవ హి క్త్వా । రుదిత్వా, రురుదిషతి ; విదిత్వా, వివిదిశతి ; ముషిత్వా, ముముషిషతి ; గృహీత్వా, జిఘృక్షతి ; సుప్త్వా, సుషుప్సతి ; పృష్ట్వా, పిపృచ్ఛిషతి । గ్రహాదీనాం కిత్త్వాత్ సమ్ప్రసారణం భవతి । కిరశ్చ పఞ్చభ్యః 7.2.75 ఇతి ప్రచ్ఛేరిడాగమః ॥

.

२610. సని గ్రహగుహోశ్చ [७.२.१२]

సని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గ్రహగుహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) గ్రహేర్గుహేరుగన్తాచ్చ సన ఇణ్న స్యాత్ । గ్రహిజ్యా - (కౌముదీ-2412) ఇతి సంప్రసారణమ్ । సనః షత్వస్యాసిద్ధత్వాద్ఢ్భష్భావః । జిఘృక్షతి । సుఘుప్సతి ॥

(కాశికా) గ్రహ గుహ ఇత్యేతయోః ఉగన్తానాం చ సని ప్రత్యయే పరతః ఇడాగమో న భవతి। జిఘృక్షతి। జుఘుక్షతి। ఉగన్తానాం చ రురూషతి। లులూషతి। సనీవన్తర్ధభ్రస్జదమ్భుశ్రిస్వృయూఊర్ణుభరజ్ఞపి సనామ్ 7.2.49 ఇతి వికల్పవిధానాత్ శ్రయతిరత్ర న అనుకృష్యతే। గ్రహేర్నిత్యం ప్రాప్తః। గుహేః ఊదిత్వాద్ వికల్పః।

.

२611. కిరశ్చ పఞ్చభ్యః [७.२.७५]

కిరః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ పఞ్చభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కౄ గౄ దృఙ్ ధృఙ్ ప్రచ్ఛ్ ఏభ్యః సన ఇట్ స్యాత్ ॥ పిపృచ్ఛిషతి । చికరిషతి । జిగరిషతి । జిగలిషతి । అత్రేటో దీర్ఘో నేష్టః ॥ దిదరిషతే । దిధరిషతే । కథముద్ధిధీర్షురితి । భౌవాదికయోర్ధృఙ్ధృఞోరితి గృహాణ ॥

(కాశికా) కిరాదిభ్యః పఞ్చభ్యః సని ఇడాగమో భవతి। కౄ చికరిషతి। గౄ జిగరిషతి। దృఙ్ దిదరిషతే। ధృఙ్ దిధరిషతే। ప్రచ్ఛః పిప్రచ్ఛిషతి। పఞ్చభ్యః ఇతి కిమ్? సిసృక్షతి। కిరతిగిరత్యోః ఇట్ సని వా 7.2.41 ఇతి వికల్పః ప్రాప్తః, వృతో వా 7.2.35 ఇతి చ। అస్యేటో దీర్ఘత్వం న ఇచ్ఛన్తి।

.

2612. ఇకో ఝల్ [1.2.9]

ఇకః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఝల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇగన్తాజ్ఝలాదిః సన్ కిత్స్యాత్ । బుభూషతి । దీఙ్ । దాతుమిచ్ఛతి దిదీషతే । ఏజ్విషయత్వాభావాత్ మీనాతిమినోతి - (కౌముదీ-2508) ఇత్యాత్వం న । అత ఏవ సని మీమా - (కౌముదీ-2623) ఇతి సూత్రే మాధాతోః పృథఙ్మీగ్రహణం కృతమ్ ॥

(కాశికా) సనిత్యనువర్తతే । క్త్వా ఇతి నివృతమ్ । ఇగన్తాద్ ధాతోః పరో ఝలాదిః సన్ కిద్ భవతి । చిచీషతి ; తుష్టూషతి ; చికీర్షతి । ఇకః ఇతి కిమ్ ? పిపాసతి ; తిష్ఠాసతి । ఝలితి కిమ్ ? శిశయిషతే । కిమర్థమదముచ్యతే ? గుణో మా భూదితి । అజ్ఝనగమాం సని 6.4.16 ఇతి దీర్ఘత్వం గుణస్య బాధకం భవిష్యతి ।యథైవ తర్హి దీర్ఘత్వం గుణం బాధతే తథా ణిలోపమపి బాధేత । తస్మాద్ దీర్ఘత్వస్య అవకాశదానాయ కిత్త్వమ్ ఇదమారభ్యతే । 'చిచీషతి' ఇత్యాదిషు సావకాశం దీర్ఘత్వం పరత్వాద్ ణిలోపేన బాధ్యతే । జ్ఞీప్సతి । ఇకః కిత్త్వం గుణో మా భూత్ దీర్ఘారమ్భాత్ కృతే భవేత్ । అనర్థకమ్ తు హ్రస్వార్థం దీర్ఘాణాం తు ప్రసజ్యతే ॥1॥సామర్థ్యాద్ధి పునర్భావ్యం మృదిత్త్వం దీర్ఘసంశ్రయమ్ । దీర్ఘాణాం నాకృతే దీర్ఘే ణిలోపస్తు ప్రయోజనమ్ ॥ 2 ॥

.

2613. హలన్తాచ్చ [1.2.10]

హలన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఇక్సమీపాద్ధలః పరో ఝలాది సన్ కిత్స్యాత్ । గుహూ । జుఘుక్షతి । బిభిత్సతి । ఇకః కిమ్ । యియక్షతే । ఝల్కిమ్ । వివర్ధిషతే । హల్గ్రహణం జాతిపరమ్ । తృన్హూ । తితృక్షతి । తితృంహిషతి ॥

(కాశికా) ఇకః, సన్, ఝల్, కిత్ - ఇతి వర్తతే । సమీపవచనః అన్తశబ్దః । హల్ చ అసౌ అన్తశ్చ హలన్తః । ఇగన్తాత్ ఇగ్సమీపాత్ హలః పరః సన్ ఝలాదిః కిత్ భవతి - బిభిత్సతి, బుభుత్సతే । ఇకః ఇత్యేవ - యియక్షతే । ఝల్ ఇత్యేవ - వివర్తిషతే । దమ్భేః హల్గ్రహణస్య జాతివాచకత్వాత్ సిద్ధమ్ । ధీప్సతి, ధిప్సతి ।

.

2614. అజ్ఝనగమాం సని [6.4.16]

అచ్-హనగమామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ సని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజన్తానాం హన్తేరజాదేశగమేశ్చ దీర్ఘః స్యాజ్ఝలాదౌ సని । సన్లిటోర్జేః (కౌముదీ-2331) జిగీషతి । విభాషా చేః (కౌముదీ-2525) చికీషతి । చిచీషతి । జిఘాంసతి ॥

(కాశికా) అజన్తానామజ్ఝానం హనిగమ్యోశ్చ సని ఝలాదౌ పరే దీర్ఘో భవతి। అజన్తానామ్ వివీషతి। తుష్టూషతి। చికీర్షతి। జిహీర్షతి। హన్ జిఘాంసతి। గమధిజిగాంసతే। గమేరిజాదేశస్య ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ సఞ్జిగంసతే వత్సో మాత్ర ఇతి। స్వర్గం లోకం సమజిగాంసతితి ఛన్దసి యదనిజాదేశస్య అపి దీర్ఘత్వం దృశ్యతే, అన్యేషామపి దృశ్యతే 6.3.137 ఇత్యనేన భవతి। అథ వా ఇహ అజ్గ్రహణం న కర్తవ్యమ్। సని దీర్ఘో భవతి ఇత్యేతావదేవ సూత్రం కర్తవ్యమ్। తత్రాచా గృహ్యమాణస్య విశేషణే సతి సిద్ధమజన్తస్య దీర్ఘత్వమ్? తత్ క్రియతే ప్రవృత్తిభేదేన గమేరపి విశేషణార్థమ్, అజన్తస్య అజ్ఝస్య దీర్ఘో భవతి, అజాదేశస్య గమేః ఇతి। తతో న వక్తవ్యమ్ ఇదం గమేరిజాదేశస్య ఇతి।

.

2615. సని చ [2.4.47]

సని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఇణో గమిః స్యాత్సని నే తు బోధనే । జిగమిషతి । బోధనే ప్రతీషిషతి ॥ఇఙ్వదికః (వార్తికమ్) ॥ అధిజిగమిషతి । కర్మణి తజ్ । పరస్మైపదేషు ఇత్యుక్తేర్నేట్ । ఝలాదౌ సని ఇతి దీర్ఘః । జిగాంస్యతే । అధిజిగాంస్యతే అజాదేశస్యేత్యుక్తేర్గచ్ఛతేర్న దీర్ఘః । జిగంస్యతే । సంజిగంసతే ॥

(కాశికా) సని పరతః ఇణోఽబోధనార్థస్య గమిరాదేశో భవతి। జిగమిషతి, జిగమిషతః, జిగమిషన్తి। అబోధనే ఇత్యేవ, అర్థాన్ ప్రతీషిషతి। ఇఙ్వదిక ఇత్యేవ, అధిజిగమిషతి। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః। ఇజశ్చ 2.4.48 ఇతి సన్యేవ యథా స్యాత్।

.

2616. ఇఙశ్చ [2.4.48]

ఇఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఇఙో గమిః స్యాత్సని । అధిజిగాంసతే ॥

(కాశికా) ఇఙశ్చ సని పరతో గమిరాదేశో భవతి। అధిజిగాంసతే, అధిజిగాంసేతే, అధిజిగాంసన్తే।

.

2617. రలో వ్యుపధాద్ధలాదేః సంశ్చ [1.2.26]

రలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వి-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హల-ఆదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉశ్చ ఇశ్చ వీ తే ఉపధే యస్య తస్మాద్ధలాదే రలన్తాత్పరౌ క్త్వాసనౌ సేటౌ వా కితౌ స్తః । ద్యుతిస్వాప్యోః సంప్రసారణమ్ (కౌముదీ-2344) । దిద్యుతిషతే । దిద్యోతిషతే । రురుచిషతే । రురోచిషతే । లిలిఖిషతి । రలః కిమ్ । దిదేవిషతి । వ్యుపధాత్కిమ్ । వివర్తిషతే । హలాదేః కిమ్ । ఏషిషిషతి । ఇహ నిత్యమపి ద్విత్వం గుణేన బాధ్యతే । ఉపధాకార్యం హి ద్విత్వాత్ప్రబలమ్ । ఓణేర్ఋదిత్కరణస్య సామాన్యాపేక్షాజ్ఞాపకత్వాత్ ॥

(కాశికా) వా ఇతి వర్తతే సేడితి చ । ఉశ్చ ఇశ్చ వీ । వీ ఉపధా యస్య స వ్యుపధః । ఉకారోపధాద్ ఇకారోపధాత్ చ ధాతోః రలన్తాత్ హలాదేః పరః సంశ్చ క్త్వా చ సేటౌ వా కితౌ భవతః । ద్యుతిత్వా, ద్యోతిత్వా ; దిద్యుతిషతే, దిద్యోతిషతే ; లిఖిత్వా, లేఖిత్వా ; లిలిఖిషతి, లిలేఖిషతి । రలః ఇతి కిమ్ ? దేవిత్వా, దిదేవిషతి । వ్యుపధాదితి కిమ్ ? వర్తిత్వా, వివర్తిషతే । హలాదేః ఇతి కిమ్ ? ఏషిత్వా, ఏషిషిషతి । సేడిత్యేవ - భుక్త్వా, బుభుక్షతే ॥

.

2618. సనీవన్తర్ధభ్రస్జదమ్భుశ్రిస్వృయూర్ణుభరజ్ఞపిసనామ్ [7.2.49]

సని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇవన్త-ఋధ-భ్రస్జ-దమ్భు-శ్రి-స్వృ-యు-ఊర్ణు-భర-జ్ఞపి-సనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఇవాన్తేభ్య ఋధాదిభ్యశ్చ సన ఇడ్వా స్యాత్ । ఇడభావే హలన్తాచ్చ (కౌముదీ-2613) ఇతి కిత్వమ్ । చ్ఛ్వోః - (కౌముదీ-2561) ఇతి వస్య ఊఠ్ । యణ్ ద్విత్వమ్ । దుద్యూషతి । దిదేవిషతి । స్తౌతిణ్యోరేవ - (కౌముదీ-2627) ఇతి వక్ష్యమాణనియమాన్న షః । సుస్యూషతి । సిసేవిషతి ॥

(కాశికా) ఇవన్తానాం ధాతూనామ్, ఋధు భ్రస్జ దమ్భు శ్రి స్వృ యు ఊర్ణు భర జ్ఞపి సనిత్యేతేషాం చ సని వా ఇడాగమో భవతి। ఇవన్తానామ్ దిదేవిషతి, దుద్యూషతి। సిసేవిషతి, సుస్యూషతి। ఋధు అర్దిధిషతి, ఈర్త్సతి। భ్రస్జ బిభ్రజ్జిషతి, బిభ్రక్షతి, బిభర్జ్జిషతి, బిభర్క్షతి। దమ్భు దిదమ్భిషతి, ధిప్సతి,

ధీప్సతి। శ్రి ఉచ్ఛిశ్రయిషతి, ఉచ్ఛిశ్రీషతి। స్వృ సిస్వరిషతి, సుస్వూర్షతి। యు యియవిషతి, యుయూషతి। ఊర్ణు ప్రోర్ణునవిషతి, ప్రోర్ణునవిషతి, ప్రోర్ణునూషతి। భర ఇతి భృఞిత్యేతస్య భౌవాదికస్య గ్రహణమ్, శపా నిర్దేశాత్। విభరిషతి, బుభూర్షతి। జ్ఞపి జిజ్ఞపయిషతి, జ్ఞీప్సటి। సన్ సిసనిషతి, సిషాసతి। కేచిదత్ర భరజ్ఞపిసనితనిపతిదరిద్రాణామ్ ఇతి పఠన్తి। తని తితనిషతి, తితంసతి, తితాంసతి। పతి పిపతిషతి, పిత్సతి। దరిద్రా దిదరిద్రిషతి, దిదరిద్రాసతి। సని ఇతి కిమ్? దేవితా। భ్రష్టా।

.

2619. ఆప్జ్ఞప్యృధామీత్ [7.4.55]

ఆప్జ్ఞప్యృధామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఈత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామచ ఈత్స్యాత్సాదౌ సని ॥

(కాశికా) ఆప్ జ్ఞపి ఋధ ఇత్యేతేషామజ్గానామచ ఈకారాదేశో భవతి సని సకారాదౌ పరతః। ఆపీప్సతి। జ్ఞపి జ్ఞీప్సతి। ఋధ్ః ఈర్త్సతి। జ్ఞపేః ద్వావచౌ, తత్ర ణేః పూర్వవిప్రతిషేధేన లోపః, ఇతరస్య తు ఈత్వమ్। సని ఇత్యేవ, ప్రాప్స్యతి। సి ఇత్యేవ, జిజ్ఞపయిషతి। అర్దిధిషతి। సనీవన్తర్ధ ఇతి జ్ఞపేః ఋధేశ్చ ఇటో వికఓపః।

.

2620. అత్ర లోపోఽభ్యాసస్య [7.4.58]

అత్ర అవ్యయమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అభ్యాసస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సనిమీమా - (కౌముదీ-2623) ఇత్యారభ్య యదుక్తం తత్రాభ్యాసస్య లోపః స్యాత్ । ఆప్తుమిచ్ఛతి ఈప్సతి । అర్ధితుమిచ్ఛతి । రపరత్వమ్ । చర్త్వమ్ । ఈర్త్సతి । అర్దిధిషతి । బిభ్రజ్జిషతి । బిభర్జిషతి । బిభ్రక్షతి । బిభర్క్షతి ॥

(కాశికా) యదేతత్ ప్రక్రాన్తం సని మీమా ఇత్యాది ముచోఽకర్మకస్య ఇతి యావత్, అత్ర అభ్యాసలోపో భవతి। తత్రైవ ఉదాహృతమ్। అభ్యాసస్య ఇత్యేతచ్ చ అధికృతం వేదితవ్యమా అధ్యాయపరిసమాప్తేః। ఇత ఉత్తరం యద్ వక్ష్యామః అభ్యాసస్య ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి, హ్రస్వః 7.4.59 డుఢౌకిషతే। తుత్రౌకిషతే। సని మీమాధురభలభశకపతపదామచ ఇస్, అభ్యాసలోపశ్చ, ఇత్యేవమ్ సిద్ధే యదత్రగ్రహనమ్ ఇహ అక్రియతే, తద్ విషయావధారణార్థమ్, అత్రైవ అభ్యాసలోపో భవతి, సన్వద్భావవిషయే న భవతి। అమీమపత్। అదీదపత్। సన్వల్లఘుని చఙ్పరేఽనగ్లోపే 7.4.93

ఇతి సన్వద్భావాత్ ప్రాప్నోతి। సర్వస్య అభ్యాసస్య అయం లోపః ఇష్యతే, తదర్థమ్ ఏవ కేచితత్రగ్రహణం వర్ణయన్తి। నానర్థకేఽలోఽన్త్యవిధిః ఇత్యపరే సర్వస్య కుర్వన్తి।

.

2621. దమ్భ ఇచ్చ [7.4.56]

దమ్భః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) దమ్భేరచ ఇత్స్యాదీచ్చ సాదౌ సని । అభ్యాసలోపః । హలన్తాచ్చ (కౌముదీ-2613) ఇత్యత్ర హల్గ్రహణం జాతిపరమిత్యుక్తమ్ । తేన సనః కిత్త్వాన్నలోపః । ధిప్సతి । ధీప్సతి । దిదమ్భిషతి । శిశ్రీషతి । శిశ్రయిషతి । ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య (కౌముదీ-2494) । సుస్వూర్షతి । సిస్వరిషతి । యుయూషతి । యియవిషతి । ఊర్ణునూషతి । ఊర్ణునువిషతి । ఊర్ణునవిషతి । న చ పరత్వాద్గుణావాదేశయోః సతోరభ్యాసే ఉకారో న శ్రూయేతేతి వాచ్యమ్ । ద్విర్వచనేచి (కౌముదీ-2343) ఇతి సూత్రేణ ద్విత్వే కర్తవ్యే స్థానిరూపాతిదేశాదాదేశమనిషేధాద్వా । న చ సన్నన్తస్య ద్విత్వం ప్రతి కార్యిత్వాన్నిమిత్తతా కథమితి వాచ్యమ్ ॥ [(పరిభాషా -) కార్యమనుభవన్హి కార్యీ నిమిత్తతయా నాశ్రీయతే న త్వననుభవన్నపి] ॥ న చేహ సన్ ద్విత్వమనుభవతి । బుభూర్షతి । బిభరిషతి । జ్ఞపిః పుగన్తో మిత్సంజ్ఞకః పకారాన్తశ్చౌరాదికశ్చ । ఇడభావే ఇకో ఝల్ (కౌముదీ-2612) ఇతి కిత్త్వాన్న గుణః । అజ్ఝన - (కౌముదీ-2614) ఇతి దీర్ఘః పరత్వాణ్ణిలోపేన బాధ్యతే । ఆప్జ్ఞప్ - (కౌముదీ-2619) ఇతి ఈత్ । జ్ఞీప్సతి । జిజ్ఞపయిషతి । అమితస్తు । జిజ్ఞాపయిషతి । జనసన - (కౌముదీ-2504) ఇత్యాత్వమ్ । సిషాసతి । సిసనిషతి ।తనిపతిదరిద్రాతిభ్యః సనో వా ఇడ్వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) దమ్భేః అచ ఇకారాదేశో భవతి, చకారాతీత్ చ సని సకారాదౌ పరతః। ధిప్సతి, ధీప్సతి। సి ఇత్యేవ, దిదమ్భిషతి।

.

2622. తనోతేర్విభాషా [6.4.17]

తనోతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అస్యోపధాయా దీర్ఘో వా స్యాజ్ఝలాదౌ సని । తితాంసతి । తితంసతి । తితనిషతి ।ఆశఙ్కాయాం సన్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ శ్వా ముమూర్షతి । కూలం పిపతిషతి ॥

(కాశికా) తనోతేరఙ్గస్య సని ఝలాదౌ విభాషా దీర్ఘో భవతి। తితాంసతి, తితంసతి। ఝలి ఇత్యేవ, తితనిషతి। సనీవన్తర్ధ ఇత్యత్ర తనోతేరుపసఙ్ఖ్యానాదిడాగమో భవతి వికల్పేన।

.

2623. సని మీమాఘురభలభశకపతపదామచ ఇస్ [7.4.54]

సని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మీమాఘురభలభశకపతపదామచ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఇస్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామచ ఇస్ స్యాత్సాదౌ సని । అభ్యాసలోపః । స్కోః - (కౌముదీ-380) ఇతి సలోపః । పిత్సతి । దిదరిద్రిషతి । దిదరిద్రాసతి । డుమిఞ్ మీఞ్ ఆభ్యాం సన్ । కృతదీర్ఘస్య మినోతేరపి మీరుపత్వావిశేషాదిస్ । సః సి - (కౌముదీ-2342) ఇతి తః । మిత్సతి । దోదాణోః । దిత్సతి । దేఙ్ । దిత్సతే । దాఞ్ । దిత్సతి । దిత్సతే । ధేట్ । ధిత్సతి । ధాఞ్ । ధిత్సతి । ధిత్సతే । రిప్సతే । లిప్సతే । శకి । శిక్షతి । శక మర్షణ ఇతి దివాదిః । స్వరితేత్ । శిక్షతి । శిక్షతే । పిత్సతే ।రాధో హింసాయాం సనీస్ వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ రిత్సతి । హింసాయాం కిమ్ । ఆరిరాత్సతి ॥

(కాశికా) సని ప్రత్యయే సకారాదౌ పరతః మీ మా ఘు రభ లభ శక పత పద ఇత్యేతేషామఙ్గానామచః స్థానే ఇసిత్యయమాదేశో భవతి। మీ ఇతి మీనాతిమినోత్యోః ద్వయోరపి గ్రహణమ్ ఇష్యతే। మిత్సతి। ప్రమిత్సతి। మా ఇతి గామాదాగ్రహణేషు అవిశేషః। మిత్సతే। అపమిత్సతే। ఘు దిత్సతి। ధిత్సతి। రభ ఆరిప్సతే। లభ ఆలిప్సతే। శక శిక్షతి। పత్ పిత్సతి। పద ప్రపిత్సతే। సని ఇతి కిమ్? దాస్యతి। సి ఇత్యేవ, పిపతిషతి। తనిపతిదరిద్రాణాముపసఙ్ఖ్యానమ్ ఇతి పతేః ఇడాగమవికల్పః। సని రాధో హింసాయామచ ఇస్ వక్తవ్యః। ప్రతిరిత్సతి। హింసాయామ్ ఇతి కిమ్? ఆరిరాత్సతి।

.

2624. ముచోఽకర్మకస్య గుణో వా [7.4.57]

ముచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అకర్మకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సాదౌ సని । అభ్యాసలోపః । మోక్షతే ముముక్షతే వా వత్సః స్వయమేవ । అకర్మకస్య కిమ్ । ముముక్షతి వత్సం కృష్ణః ।న వృద్భ్యశ్చతుర్భ్యః (కౌముదీ-2348) । వివృత్సతి । తజీ తు । వివర్తిషతే । సేఽసిచి - (కౌముదీ-2506) ఇతి వేట్ । నినర్తిషతి । నినృత్సతి ॥

(కాశికా) ముచోఽకర్మకస్య గుణో వా భవతి సని సకారాదౌ పరతః। హలన్తాచ్ చ 1.2.10 ఇతి కిత్త్వప్రతిషేధో వికల్ప్యతే। మోక్షతే వత్సః స్వయమ్ ఏవ, ముముక్షతే వత్సః స్వయమ్ ఏవ। అకర్మకస్య ఇతి కిమ్? ముముక్షతి వత్సం దేవదత్తః। కర్మకర్తరి ముచిరకర్మకో భవతి, కర్మవిశేషస్య అవివక్షితాద్వా।

.

2625. ఇట్ సని వా [7.2.41]

ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వృఙ్వృఞ్భ్యామృూదన్తాచ్చ సన ఇడ్వా స్యాత్ । తితరిషతి । తితరీషతి । తితీర్షతి । వివరిషతి । వివరీషతి । వువూర్షతి । వృఙ్ । వువూర్షతే । వివరిషతే । దుధ్వూర్షతి ॥

(కాశికా) వృతః సని వా ఇడాగమో భవతి। వువూర్షతే, వివరిషతే, వివరీషతే। ప్రావువూర్షతి, ప్రావివరిషతి, ప్రావివరీషతి। ఋూకారాన్తేభ్యః తితీర్షతి, తితరిషతి, తితరీషతి। ఆతిస్తీర్షతే, ఆతిస్తరిషతే, ఆతిస్తరీషతే। సని గ్రహగుహోశ్చ 7.2.12 ఇతి ఇట్ప్రతిషేధే ప్రాప్తే పక్షే ఇడాగమో విధీయతే। ఇటశ్చ వృతో వా 7.2.38 ఇతి పక్షే దీర్ఘః। చికీర్షతి, జిహీర్షతి ఇత్యత్ర ఉపదేశాధికారాత్ లాక్షణికత్వాచ్ చ ఇడాగమో న భవతి।

.

2626. స్మిపూఙ్రఞ్జ్వశాం సని [7.2.74]

స్మిపూఙ్రఞ్జ్వశామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ సని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్మి పూఙ్ ఋ అఞ్జూ అశ్ ఏభ్యః సన ఇట్ స్యాత్ । సిస్మయిషతే । పిపవిషతే । అరిరిషతి । ఇహ రిస్శబ్దస్య ద్విత్వమ్ । ఇస్ ఇతి సనోఽవయవః కార్యభాగితి కార్యిణో నిమిత్తత్వాయోగాత్ ద్విర్వచనేఽచి - (కౌముదీ-2243) ఇతి న ప్రవర్తతే । అఞ్జిజిషతి । అశిశిషతే । ఉభౌ సాభ్యాసస్య (కౌముదీ-2606) । ప్రాణిణిషతి । ఉచ్చేస్తుక్ । చుత్వమ్ । పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచనే ఇతి చఛాభ్యాం సహితస్యేటో ద్విత్వమ్ । హలాదిః శేషః (కౌముదీ-2179) । ఉచిచ్ఛిషతి । నిమిత్తాపాయే నైమిత్తికస్యాప్యపాయః ఇతి త్వనిత్యమ్ । చ్ఛ్వోః - (కౌముదీ-2561) ఇతి సతుగ్గ్రహణాజ్జ్ఞాపకాత్ । ప్రకృతిప్రత్యాపత్తివచనాద్వా । ణౌ చ సంశ్చఙోః - (కౌముదీ-2579) ఇతి సూత్రాభ్యామిఙో గాఙ్ శ్వయతేః సంప్రసారణం చ వా । అధిజిగాపయిషతి । అధ్యాపిపయిషతి । శిశ్వాయయిషతి । శుశావయిషతి । హ్వః సంప్రసారణమ్ (కౌముదీ-2586) జుహావయిషతి । ణౌ ద్విత్వాత్ప్రాగచ ఆదేశో నేత్యుక్తత్వాదుకారస్య ద్విత్వమ్ । పుస్ఫారయిషతి । చుక్షాయయిషతి । ఓః పుయణ్జ్యపరే (కౌముదీ-2577) । పిపావయిషతి । బిభావయిషతి । జిజాయిషతి । పుయణ్జి కిమ్ । నునావయిషతి । అపరే కిమ్ । బుభూషతి । స్రవతి - (కౌముదీ-2578) ఇతీత్వం వా । సిస్రావయిషతి । సుస్రావయిషతీత్యాది । అపర ఇత్యేవ । శుశ్రూషతే ॥

(కాశికా) స్మిఙ్ పూఙ్ ఋ అఞ్జూ అశూ ఇత్యేతేషాం ధాతూనాం సని ఇడాగమో భవతి। సిస్మయిషతే। పిపవిషతే। అరిరిషతి। అఞ్జిజిషతి। అశిశిషతే। ఙకారగ్రహణం పూఞో మా భూత్। పుపూషతి ఇత్యేవ తస్య భవతి। అశేః ఊదితో గ్రహణాతశ్నోతేర్నిత్యమ్ ఇడాగమోఽస్త్యేవ।

.

2627. స్తౌతిణ్యోరేవ షణ్యభ్యాసాత్ [8.3.61]

స్తౌతి-ణ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్ షణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అభ్యాసాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసేణః పరస్య స్తౌతిణ్యన్తయోరేవ సస్య షః స్యాత్షభూతే సని నాన్యస్య । తుష్టూషతి । ద్యుతిస్వాప్యోః - (కౌముదీ-2344) ఇత్యుత్వమ్ । సుష్వాపయిషతి । సిషాధయిషతి । స్తౌతిణ్యోః కిమ్ । సిసిక్షతి । ఉపసర్గాత్తు స్థాదిష్వభ్యాసేన చ - (కౌముదీ-2277) ఇతి షత్వమ్ । పరిషిషిక్షచి । షణి కిమ్ । తిష్ఠాసతి । సుషుప్సతి । అభ్యాసాదిత్యుక్తేర్నేహ నిషేధః । ఇణ్ । ప్రతీషిషతి । ఇక్ । అధీషిషతి ॥

(కాశికా) స్తౌతేః ణ్యన్తానాం చ షభూతే సని పరతః అభ్యాసాతిణః ఉత్తరస్య ఆదేశసకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। తుష్టూషతి। ణ్యన్తానామ్ సిషేవయిషతి। సిషఞ్జయిషతి। సుష్వాపయిషతి। సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః, స్తౌతిణ్యోః ఏవ షణి అభ్యాసాద్ యథా స్యాత్, అన్యస్య మా భూత్। సిసిక్షతి। సుసూషతి। ఏవకారకరణమిష్టతోఽవధారణార్థమ్। స్తౌతిణ్యోః షణి ఏవ ఇతి హి విజ్ఞాయమానే తుష్టావ ఇత్యత్ర న స్యాత్, ఇహ చ స్యాదేవ సిసిక్షతీతి। షణి ఇతి కిమ్? అన్యత్ర నియమో మా భూత్, సిషేచ। కో వినతేఽనురోధః? అవినతే నియమో మా భూత్, సుషుప్సతి। తిష్ఠాసతి। కః సానుబన్ధేఽనురోధః? షశబ్దమాత్రే నియమో మా భూత్, సుషుపిష ఇన్ద్రమ్। అభ్యాసాతితి కిమ్? అభ్యాసాత్ యా ప్రాప్తిః తస్యా నియమో యథా స్యాత్, ధాతోః యా ప్రాప్తిస్ తస్యా నియమో మా భూత్, ప్రతీషిషతి। అధీషిషతి।

.

౨౬౨౮. సః స్విదిస్వదిసహీనాం చ [౮.౩.౬౨]

సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్విది-స్వది-సహీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసేణః పరస్య ణ్యన్తానామేషాం సస్య స ఏవ న షః షణి పరే । సిస్వేదయిషతి । సిస్వాదయిషతి । సిసాహయిషతి । స్థాదిష్వభ్యాసేనేతి నియమాన్నేహ । అభిసుసూషతి । శైషికాన్మతుబర్థీయాచ్ఛైషికో మతుబర్థికః । సరూపః ప్రత్యయో నేష్టః సన్నన్తాన్న నసిష్యతే ॥ (భాష్యం) । శైషికాచ్ఛైషికః సరూపో న, తేన శాలీయే భవ ఇతి వాక్యమేవ । న తు ఛాన్తాచ్ఛః । సరూపః కిమ్ । అహిచ్ఛత్రే భవ ఆహిచ్ఛత్రః । ఆహిచ్ఛత్రే భవ ఆహిచ్ఛత్రీయః । అణ్ణన్తాచ్ఛః । తథా మత్వర్థాత్సరూపః స న । ధనవానస్యాస్తి । ఇహ మతుబన్తాన్మతుప్ న । విరూపస్తు స్యాదేవ । దణ్డిమతీ శాలా । సరూప ఇత్యనుషజ్యతే । అర్థద్వారా సాదృశ్యం తస్యార్థః । తేన ఇచ్ఛాసన్నన్తాత్సన్న । స్వార్థసన్నన్తాత్తు స్యాదేవ । జుగుప్సిషతే । మీమాంసిషతే । ఇతి తిఙన్తసన్నప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) స్విది స్వది సహి ఇత్యేతేషాం ణ్యన్తానాం సని షభూతే పరతోఽభ్యాసాదుత్తరస్య సకారస్య సకారాదేశో భవతి। స్విది సిస్వేదయిషతి। స్వది సిస్వాదయిషతి। సహి సిసాహయిషతి। సకారస్య సకారవచనం మూర్ధన్యనివృత్త్యర్థమ్।

.

2629. ధాతోరేకాచో హలాదేః క్రియాసమభిహారే యఙ్ [3.1.22]

ధాతోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఏకాచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హలాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్రియాసమభిహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తయఙ్ప్రకరణమ్ ॥ పౌనః పున్యం భృశార్థశ్చ క్రియాసమభిహారస్తస్మిన్ ద్యోత్యే యఙ్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఏకాజ్ యో ధాతుర్హలాదిః క్రియాసమభిహారే వర్తతే తస్మాద్ యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। పౌనఃపున్యం భృశార్థో వా క్రియాసమభిహారః।పునః పునః పచతి పాపచ్యతే। యాయజ్యతే। భృశం జ్వలతి జాజ్వల్యతే। దేదీప్యతే। ధాతోః ఇతి కిమ్? సోపసర్గాదుత్పత్తిర్మా భూత్, భృశం ప్రాటతి। ఏకాచః ఇతి కిమ్? భృశం జాగర్తి। హలాదేః ఇతి కిమ్? భృశమీక్షతే। సూచిసూత్రమూత్ర్యట్యర్త్యశూర్ణోతీనాం గ్రహణం యఙ్విధానవేకాజహలాద్యర్థమ్। సోసూచ్యతే। సోసూత్ర్యతే। మోమూత్ర్యతే। అటాట్యతే। అరార్యతే। అశాశ్యతే। ప్రోర్ణోనూయతే। భృశం శోభతే, భృశం రోచతే ఇత్యత్ర నేష్యతే, అనభిధానాత్।

.

2630. గుణో యఙ్లుకోః [7.4.82]

గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యఙ్లుకోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసస్య గుణః స్యాద్యఙి యఙ్లుకి చ । సనాద్యన్తాః - (కౌముదీ-2304) ఇతి ధాతుత్వాల్లడాదయః । ఙిదసన్తాత్వాదాత్మనేపదమ్ । పునః పునరతిశయేన వా భవతి బోభూయతే । బోభూయాంచక్రే । అబోభూయిష్ట । ధాతోః కిమ్ । ఆర్ధధాతుకత్వం యథా స్యాత్ । తేన బ్రువో వచిః - (కౌముదీ-2453) ఇత్యాది । ఏకాచః కిమ్ । పునః పునర్జాగర్తి । హలాదేః కిమ్ । భృశమీక్షతే । భృశం రోచతే శోభతే ఇత్యత్ర యఙ్నేతి భాష్యమ్ । పౌనః పున్యే తు స్యాదేవ । రోరుచ్యతే । శోశుభ్యతే ॥సూచిసూత్రిమూత్ర్యట్యర్త్యశూర్ణోతిభ్యో యఙ్ వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ ఆద్యాస్త్రయశ్చురాదావదన్తాః । సోసూచ్యతే । సోసూత్ర్యతే । అనేకాచ్త్వేనాషోపదేశత్వాత్షత్వం న । మోమూత్ర్యతే ॥

(కాశికా) యఙి యఙ్లుకి చ ఇగన్తస్య అభ్యాసస్య గుణో భవతి। చేచీయతే। లోలూయతే। యఙ్లుకి జోహవీతి। యఙో వా ఇతి ఇడ్వికల్పః। చోక్రుశీతి।

.
2631. యస్య హలః [6.4.49]

యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యస్యేతి సంఘాతగ్రహణమ్ । హలః పరస్య యశబ్దస్య లోపః స్యాదార్ధధాతుకే । ఆదేః పరస్య (కౌముదీ-44) । అతో లోపః (కౌముదీ-2308) । సోసూచాంచక్రే । సోసూచితా । సోసూత్రితా । మోమూత్రితా ॥

(కాశికా) హల ఉత్తరస్య యశబ్దస్య ఆర్ధధాతుకే లోపో భవతి। బేభిదితా। బేభిదితుమ్। బేభిదితవ్యమ్। యస్య ఇతి సఙ్ఘాతగ్రహణమ్ ఏతత్। తత్ర అలోఽన్త్యస్య 1.1.52 ఇత్యేతన్ న భవతి, అతో లోపః 6.4.48 ఇతి యకారోఽనేన లుప్యతే। సఙ్ఘాతగ్రహణమ్ కిమ్? ఈర్ష్యితా। మవ్యితా। హలః ఇతి కిమ్? లోలూయితా। పోపూయితా।

.
2632. దీర్ఘోఽకితః [7.4.83]

దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అకితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అకితోఽభ్యాసస్య దీర్ఘః స్యాద్యఙి యఙ్లుకి చ । అటాట్యతే ॥

(కాశికా) అకితోఽభ్యాసస్య దీర్ఘో భవతి యఙి యఙ్లుకి చ। పాపచ్యతే। పాపచీతి। యాయజ్యతే। యాయజీతి। అకితః ఇతి కిమ్? యంయమ్యతే। యంయమీతి। రంరమ్యతే। రంరమీతి। నను చాత్ర అపవాదత్వాన్ నుకి కృతే అభ్యాసస్య అనజన్తత్వాదేవ దీర్ఘత్వం న భవిష్యతి? ఏవం తర్హి అకితః ఇత్యనేన ఏతజ్ జ్ఞాప్యతే, అభ్యాసవికారేష్వపవాదా న ఉత్సర్గాన్ విధీన్ బాధన్తే ఇతి। కిమ్ ఏతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్? డోఢౌక్యతే ఇత్యత్ర దీర్ఘోఽకితః ఇత్యనేన సన్ధ్యక్షరహ్రస్వో న బాధ్యతే, అచీకరదిత్యత్ర దీర్ఘో లఘోః 7.4.94 ఇత్యనేన సన్వదిత్వం న బాధ్యతే, మాన్వృభృతీనాం దీర్ఘేణ సనీత్వం న బాధ్యతే మీమాంసతే, ఈ చ గణః 7.4.97 ఇతీత్వేన హలాదిశేషో న బాధ్యతే అజీగణత్।

.
2633. యఙి చ [7.4.30]

యఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అర్తేః సంయోగాదేశ్చ ఋతో గుణః స్యాద్యఙి । యకారపరరేఫస్య న ద్విత్వనిషేధః । అరార్యతే ఇతి భాష్యోదాహరణాత్ । అరారితా । అశాశితా । ఊర్ణోనూయతే । బేభిద్యతే । అల్లోపస్య స్థానివత్త్వాన్నోపధాగుణః । బేభిదితా ॥

(కాశికా) యగి చ పరతః అర్తేః సంయోగాదేశ్చ ఋతః గుణో భవతి। అరార్యతే। సాస్వర్యతే। దాధ్వర్యతే। సాస్మర్యతే। అర్తేః అట్యర్త్యశూర్ణోతీనాముపసంఖ్యానమ్ ఇతి యఙ్। న న్ద్రాః సంయోగాదయః 6.1.3 ఇతి ద్విర్వచనప్రతిషేధః యకారస్య నేష్యతే। హన్తేర్హింసాయాం యఙి ఘ్నీభావో వక్తవ్యః। జేఘ్నీయతే। హింసాయామ్ ఇతి కిమ్? జఙ్ఘన్యతే।

.

2634. నిత్యం కౌటిల్యే గతౌ [3.1.23]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కౌటిల్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గత్యర్థాత్కౌటిల్య ఏవ యఙ్ స్యాన్న తు క్రియాసమభిహారే । కుటిలం వ్రజతి వావ్రజ్యతే ॥

(కాశికా) గతివచనాద్ ధాతోః కౌటిల్యే గమ్యమానే నిత్యం యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। కుటిలం క్రామతి చఙ్క్రమ్యతే। దన్ద్రమ్యతే। నిత్యగ్రహణం విషయనియమార్థం, గతివచనాన్ నిత్యమ్ కౌటిల్య ఏవ భవతి, న తు క్రియాసమభిహారే। భృశం క్రామతి।

.

2635. లుపసదచరజపజభదహదశగృభ్యో భావగర్హాయామ్ [3.1.24]

లుప-సద-చర-జప-జభ-దహ-దశ-గృభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ భావగర్హాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో ధాత్వర్థగర్హాయామేవ యఙ్ స్యాత్ । గర్హితం లుమ్పతి లోలుప్యతే । సాసద్యతే ॥

(కాశికా) లుప సద చర జప జభ దహ దశ గౄ ఇత్యేతేభ్యో భావగర్హాయాం ధాత్వర్థగర్హాయాం యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। గర్హితం లుమ్పతి లోలుప్యతే। ఏవం సాసద్యతే। చఞ్చూర్యతే। జఞ్జప్యతే। జఞ్జభ్యతే। దన్దహ్యతే। దన్దశ్యతే। నిజేగిల్యతే। భావగర్హాయామ్ ఇతి కిమ్? సాధు జపతి। భావగ్రహణమ్ కిమ్? సాధనగర్హాయాం మా భూత్, మన్త్రం జపతి వృషలః। నిత్యగ్రహణం విషయనియమార్థమనువర్తతే। ఏతేభ్యో నిత్యం భావగర్హాయామ్ ఏవ భవతి, న తు క్రియాసమభిహారే। భృశం లుమ్పతి।

.

2636. చరఫలోశ్చ [7.4.87]

చరఫలోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) చర ఫల ఇత్యేతయోః అభ్యాసస్య నుగాగమో భవతి యఙ్యఙ్లుకోః పరతః। చఞ్చూర్యతే। చఞ్చూరీతి। పమ్ఫుల్యతే। పమ్ఫులీతి।

.

2637. ఉత్ పరస్యాతః [7.4.88]

ఉత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చరఫలోరభ్యాసాత్పరస్యాత ఉత్స్యాద్యఙ్యఙ్లుకోః । హలి చ (కౌముదీ-354) ఇతి దీర్ఘః । చఞ్చూర్యతే । చంచూర్యతే । పమ్ఫుల్యతే । పంఫుల్యతే ॥

(కాశికా) చరఫలోః అభ్యాసాత్ పరస్య అతః ఉకారాదేశో భవతి యఙ్యఙ్లుకోః పరతః। చఞ్చూర్యతే। చఞ్చూరీతి। పమ్ఫుల్యతే। పమ్ఫులీతి। పరస్య ఇతి కిమ్? అభ్యాసస్య మా భూత్। అతః ఇతి కిమ్? అలోఽన్త్యస్య మా భూత్। ఉదితి తపరకరణం చఞ్చూర్తి, పమ్ఫులీతి ఇత్యత్ర లఘూపధగుణనివృత్త్యర్థమ్। దీర్ఘస్య అసిద్ధత్వాతిహ లఘుత్వం న నివర్తతే।

.

2638. జపజభదహదశభఞ్జపశాం చ [7.4.86]

జపజభదహదశభఞ్జపశామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషామభ్యాసస్య నుక్ స్యాద్యఙ్యఙ్లుకోః । గర్హితం జపతి । జఞ్జప్యతే ఇత్యాది ॥

(కాశికా) జప జభ దహ దశ భఞ్జ పశ ఇత్యేతేషామభ్యాసస్య నుగాగమో భవతి యఙ్యఙ్లుకోః పరతః। జఞ్జప్యతే జఞ్జపీతి। జభ జఞ్జభ్యతే। జఞ్జభీతి। దహ దన్దహ్యతే। దన్దహీతి। దశ దన్దశ్యతే। దన్దశీతి దశ ఇతి దంశిః అయం నకారలోపార్థమ్ ఏవ నిర్దిష్టః। తేన యఙ్లుక్యపి నకారలోపో భవతి। భఞ్జ బమ్భజ్యతే। బమ్భఞ్జీతి। పశ ఇతి సౌత్రో ధాతుః పమ్పశ్యతే। పమ్పశీతి।

.

2639. గ్రో యఙి [8.2.20]

గ్రః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గిరతే రేఫస్య లత్వం స్యాద్యఙి । గర్హితం గిలతి । జేగిల్యతే । ఘుమాస్థా - (కౌముదీ-2462) ఇతీత్వమ్ । గుణః । దేదీయతే । పేపీయతే । సేషీయతే । విభాషా శ్వేః (కౌముదీ-2420) । శోశూయతే । శేశ్వీయతే । యఙి చ (కౌముదీ-2623) । సాస్మర్యతే । రీఙృతః (కౌముదీ-1234) । చేక్రీయతే । సుట్ । సంచేస్క్రీయతే ॥

(కాశికా) గౄ ఇత్యేతస్య ధాతోః రేఫస్య లకార ఆదేశో భవతి యఙి పరతః। నిజేగిల్యతే, నిజేగిల్యేతే, నిజేగిల్యన్తే। భావగర్హాయాం గ్రో యఙ్ విహితః। కేచిద్ గ్రః ఇతి గిరతేః గృణాతేశ్చ సామాన్యేన గ్రహణమ్

ఇచ్ఛన్తి। అపరే తు గిరతేరేవ, న గృణాతేః। గృణాతేర్హి యఙేవ న అస్తి, అనభిధానాదితి। యఙి ఇతి కిమ్? నిగీర్యతే।

.

2640. సిచో యఙి [8.3.112]

సిచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సిచః సస్య షో న స్యాద్యఙి । నిసేసిచ్యతే ॥

(కాశికా) సిచః సకారస్య యఙి పరతో మూర్ధన్యాదేశో న భవతి। సేసిచ్యతే। అభిసేసిచ్యతే। ఉపసర్గాతితి యా ప్రాప్తిః సా పదాదిలక్షణమ్ ఏవ ప్రతిషేధం బాధతే, న సిచో యఙి ఇతి। తస్మాదయం ప్రతిషేధః సర్వత్ర భవతి। యఙి ఇతి కిమ్? అభిషిషిక్షతి।

.

2641. న కవతేర్యఙి [7.4.63]

న అవ్యయమ్ కవతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కవతేరభ్యాసస్య చుత్వం న స్యాద్యఙి । కోకూయతే । కౌతికువత్యోస్తు చోకూయతే ॥

(కాశికా) కవతేః అభ్యాసస్య యఙి పరతః చుః న భవతి। కోకూయతే ఉష్ట్రః। కోకూయతే స్వరః। కవతేః ఇతి వికరణనిర్దేశః కౌతేః కువతేశ్చ నివృత్త్యర్థః। తయోః చుత్వమ్ ఏవ భవతి। చోకూయతే। యఙి ఇతి కిమ్? చుకువే।

.

2642. నీగ్వఞ్చుస్రంసుధ్వంసుభ్రంసుకసపతపదస్కన్దామ్ [7.4.84]

నీక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వఞ్చుస్రంసుధ్వంసుభ్రంసుకసపతపదస్కన్దామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామభ్యాసస్య నీగాగమః స్యాద్యఙ్యఙ్లుకోః । అకిత ఇత్యుక్తేర్న దీర్ఘః । నలోపః । వనీవచ్యతే । సనీస్రస్యతే ఇత్యాది ॥

(కాశికా) వఞ్చు స్రంసు ధ్వంసు భ్రంసు కస పత పద స్కన్ద ఇత్యేతేషామభ్యాసస్య నీగాగమో భవతి యఙి యఙ్లుకి చ। వఞ్చు వనీవచ్యతే। వనీవఞ్చీతి। స్రంసు సనీస్రస్యతే। సనీస్రంసీతి। ధ్వంసు దనీధ్వస్యతే। దనీధ్వంసీతి। భ్రంసు బనీభ్రస్యతే। బనీభ్రంసీతి। కస చనీఇకస్యతే। చనీకసీతి। పత పనీపత్యతే। పనీపతీతి। పద పనీపద్యతే। పనీపదీతి। స్కన్ద చనీస్కద్యతే। చనీస్కన్దీతి।

.

2643. నుగతోఽనునాసికాన్తస్య [७.4.85]

నుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనునాసికాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనునాసికాన్తస్యాఙ్గస్య యోఽభ్యాసోఽదన్తస్తస్య నుక్ స్యాత్ । నుకానుస్వారో లక్ష్యత ఇత్యుక్తమ్ । యఽయ్యమ్యతే । యంయమ్యతే । తపరత్వసామర్థ్యాద్భూతపూర్వదీర్ఘస్యాపి న । భామ క్రోధే । బాభామ్యతే । యే విభాషా (కౌముదీ-2319) । జాజాయతే । జఙ్ఞన్యతే ।హన్తేర్హింసాయాం యఙి ఘ్నీభావో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ జేఘ్నీయతే । హింసాయాం కిమ్ । జఙ్ఘన్యతే ॥

(కాశికా) అనునాసికాన్తస్య అఙ్గస్య యోఽభ్యాసః తస్య అకారాన్తస్య నుగాగమో భవతి యఙ్యఙ్లుకోః పరతః। తన్తన్యతే। తన్తనీతి। జఙ్గమ్యతే। జఙ్గమీతి। యంయమ్యతే। యంయమీతి। రంరమ్యతే। రంరమీతి। నుకిత్యేతదనుస్వారోపలక్షణార్థం ద్రష్టవ్యమ్। స్థానినా హి ఆదేశో లక్ష్యతే। తేన యంయమ్యతే ఇత్యేవమాదౌ అఝల్పరత్వేఽపి అనుస్వారో భవతి। పదాన్తవచ్చేతి వక్తవ్యమ్। వా పదాన్తస్య 8.4.59 ఇతి పరసవర్ణవికల్పో యథా స్యాతితి। అతః ఇతి కిమ్? తేతిమ్యతే। తపరకరణం తు భూతపూర్వస్య అపి దీర్ఘస్య నివృత్త్యర్థమ్, బాభమ్యతే। అనునాసికాన్తస్య ఇతి కిమ్? పాపచ్యతే।

.

2644. రీగృదుపధస్య చ [७.4.९0]

రీక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఋదుపధస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఋదుపధస్య ధాతోరభ్యాసస్య రీగాగమః స్యాద్యఙ్యఙ్లుకోః । వరీవృత్యతే । క్షుభ్నాదిత్వాన్న ణః । నరీనృత్యతే । జరీగృహ్యతే । ఉభయత్ర లత్వమ్ । చలీక్లృప్యతే ।రీగృత్వత ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ వరీవృశ్చ్యతే । పరీపృచ్ఛ్యతే ॥

(కాశికా) ఋదుపధస్య అఙ్గస్య యోఽభ్యాసః తస్య రీగాగమో భవతి యఙ్యఙ్లుకోః పరతః। వరీవృత్యతే। వరీవృతీతి। వరీవృధ్యతే। వరీవృధీతి। నరీనృత్యతే। నరీనృతీతి। రీగృత్వత ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ అపి యథా స్యాత్, వరీవృశ్చ్యతే। వరీవృశ్చీతి। పరీపృచ్ఛ్యతే। పరీపృచ్ఛీతి।

.

2645. స్వపిస్యమివ్యేఞాం యఙి [6.1.1९]

స్వపి-స్యమి-వ్యేఞామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ యఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంప్రసారణం స్యాద్యఙి । సోషుప్యతే । సేసిమ్యతే । వేవీయతే ॥

(కాశికా) ఞిష్వప శయే, స్యము, స్వన, ధ్వన శబ్దే, వ్యేఞ్ సంవరణే ఇత్యేతేషాం ధాతూనాం యఙి పరతః సమ్ప్రసారణం భవతి। సోషుప్యతే। సేసిమ్యతే। వేవీయతే। యఙి ఇతి కిమ్? స్వప్నక్।

.

2646. న వశః [6.1.20]

న అవ్యయమ్ వశః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వావశ్యతే ॥

(కాశికా) యఙి ఇతి వర్తతే। వశేర్ధాతోర్యఙి పరతః సంప్రసారణం న భవతి। వావశ్యతే, వావశ్యేతే, వావశ్యన్తే। యఙి ఇతి కిమ్? ఉష్టః। ఉశన్తి।

.

2647. చాయః కీ [6.1.21]

చాయః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కీ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) చేకీయతే ॥

(కాశికా) యఙి ఇతి వర్తతే। చాయృ పూజానిశామనయోః ఇత్యేతస్య ధాతోః యఙి పరతః కీ ఇత్యయమాదేశో భవతి। చేకీయతే, చేకీయేతే, చేకీయన్తే। దీర్ఘోచ్చారణం యఙ్లుగర్థమ్। చేకీతః।

.

2648. ఈ ఘ్రాధ్మోః [7.4.31]

ఈ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ఘ్రాధ్మోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) జేఘ్రీయతే । దేధ్మీయతే ॥

(కాశికా) ఘ్రా ధ్మా ఇత్యేతయోః యఙి పరతః ఈకారాదేశో భవతి। జేఘ్రీయతే। దేధ్మీయతే।

.

2649. అయఙ్ యి క్ఙితి [7.4.22]

అయఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్ఙితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శీఙోఽయఙాదేశః స్యాద్యాదౌ క్ఙితి పరే । శాశయ్యతే । అభ్యాసస్య హ్రస్వః । తతో గుణః । డోఢౌక్యతే । తోత్రౌక్యతే । ఇతి తిఙన్తయఙ్ప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) యకారాదౌ క్ఙితి ప్రత్యయే పరతః శీఙః అఙ్గస్య అయఙిత్యయమాదేశో భవతి। శ్య్యతే। శాశయ్యతే। ప్రశయ్య। ఉపశయ్య। యి ఇతి కిమ్? శిశ్యే। క్ఙితీతి కిమ్? శేయమ్।

.

౨౬౫౦. యఙోఽచి చ [౨.౪.౭౪]

యఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తయఙ్లుక్ప్రకరణమ్ ॥ యఙోఽచ్ప్రత్యయే లుక్ స్యాచ్చకారాత్తం వినాపి బహులం లుక్ స్యాత్ । అనైమిత్తికోఽయమన్తరఙ్గత్వాదాదౌ భవతి । తతః ప్రత్యయలక్షణేన యఙన్తత్వాద్ద్విత్వమ్ । అభ్యాసకార్యమ్ । ధాతుత్వాల్లడాదయః । శేషాత్కర్తరి - (కౌముదీ-2149) ఇతి పరస్మైపదమ్ । అనుదాత్తఙిత - (కౌముదీ-2157) ఇతి తు న । ఙిత్త్వస్య ప్రత్యయాప్రత్యయసాధారణత్వేన ప్రత్యయలక్షణాప్రవృత్తేః । యత్ర హి ప్రత్యయస్యాసాధారణం రూపమాశ్రీయతే తత్రైవ తత్ । అత ఏవ సుదృషత్ప్రాసాద ఇత్యత్ర అత్వసన్తస్య - (కౌముదీ-425) ఇతి దీర్ఘో న । యేఽపి స్పర్ధశీఙాదయోఽనుదాత్తఙితస్తేభ్యోపి న । అనుదాత్తఙిత - (కౌముదీ-2157) । ఇత్యనుబన్ధనిర్దేశాత్ । తత్ర చ [(పరిభాషా -) శ్తిపా శపా...] ఇతి నిషేధాత్ । అత ఏవ శ్యన్నాదయో న । గణేన నిర్దేశాత్ । కిన్తు శబేవ । చర్కరీతం చేత్యాదాదౌ పాఠాచ్ఛపో లుక్ ॥

(కాశికా) యఙో లుగ్ భవతి అచి ప్రత్యయే పరతః। చకారేన బహులగ్రహనమనుకృష్యతే, న తు ఛన్దసి ఇతి। తేన ఛన్దసి భాషాయాం చ యఙో లుగ్ భవతి। లోలువః। పోపువః। సనీస్రంసః। దనీధ్వంసః। బహులగ్రహణాదఙ్యపి భవతి। శాకునికో లాలపీతి। దున్దుభిర్వవదీతి।

.

౨౬౫౧. యఙో వా [౭.౩.౯౪]

యఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

యఙః అఙ్గాత్ సార్వధాతుకే హలి పితి ఈట్ వా

(సి.కౌ) యఙన్తాత్పరస్య హలాదేః పితః సార్వధాతుకస్య ఈడ్వా స్యాత్ । భుసువోః - (కౌముదీ-2224) ఇతి గుణనిషేధో యఙ్లుకి భాషాయాం న । బోభూతు తేతిక్తే (కౌముదీ-3596) ఇతి ఛన్దసి నిపాతనాత్ । అత ఏవ యఙ్లుగ్భాషాయామపి సిద్ధః । న చ యఙ్లుకి అప్రాప్త ఏవ గుణాభావో నిపాత్యతామితి వాచ్యమ్ । [(పరిభాషా -) ప్రకృతిగ్రహణేన యఙ్లుగన్తస్యాపి గ్రహణాత్] । ద్విః ప్రయోగో ద్విర్వచనం షాష్ఠమ్ ఇతి సిద్ధాన్తాత్ । బోభవీతి । బోభోతి । బోభూతః । బోభువతి । బోభవాంచకార । బోభవితా । అబోభవీత్ । అబోభోత్ । అబోభూతామ్ । అబోభవుః । బోభూయాత్ । బోభూయాతామ్ । బోభూయాస్తామ్ । గాతిస్థా - (కౌముదీ-2223) ఇతి సిచో లుక్ । యఙో వా - (కౌముదీ-2651) ఇతీట్పక్షే గుణం బాధిత్వా నిత్యత్వాద్వుక్ । అబోభూవీత్ । అబోభోత్ । అబోభూతామ్ । అభ్యస్తాశ్రయో జుస్ । నిత్యత్వాద్రుక్ । అబోభూవుః । అబోభవిష్యదిత్యాది । పాస్పర్ధీతి । పాస్పర్ధి । పాస్పర్ధః । పాస్పర్ధతి । పాస్పర్సి । హుఝల్భ్యో హేర్ధిః (కౌముదీ-2425) ।

పాస్పర్ధి । లఙ్ । అపాస్పతర్ । అపాస్పదర్ । సిపి దశ్చ (కౌముదీ-2468) ఇతి రుత్వపక్షే రో రి (కౌముదీ-173) । అపాస్పాః । జాగాద్ధి । జాధాత్సి । అజాఘాత్ । సిపి రుత్వపక్షే । అజాఘాః । నాథృ । నానాత్తి । నానాత్తః । దధ । దాదద్ధిః । దాధత్సి । అదాధత్ । అదాదద్ధామ్ । అదాదధుః । అదాధః । అదాధత్ । లుఙి । అదాదాధీత్ । అదాదధీత్ । చోస్కున్దీతి । చోస్కున్తి । అచోస్కున్ । అచోస్కున్తామ్ । అచోస్కున్దుః । మోముదీతి । మోమోత్తి । మోమోదాంచకార । మోమోదితా । అమోముదీత్ । అమోమోత్ । అమోముత్తామ్ । అమోముదుః । అమోముదీః । అమోమోః । అమోమోత్ । లుఙి గుణః । అమోమోదీత్ । చోకూర్తి । చోకూర్దీతి । లఙ్ తిప్ । అచోకూతర్ । అచోకూర్దీత్ । సిప్పక్షే । అచోకూః । అచోఖూః । అజోగూః । వనీవఞ్చీతి । వనీవఙ్క్తి । వనీవక్తః । వనీవచతి । అవనీవఞ్చీత్ । అవనీవన్ । జఙ్గమీతి । జఙ్గన్తి । అనుదాత్తోపదేశ - (కౌముదీ-2428) ఇత్యనునాసికలోపః । జఙ్గన్తః । జఙ్గ్మతి । మ్వోశ్చ (కౌముదీ-2309) । జఙ్గన్మి । జఙ్గన్వః । ఏకాజ్గ్రహణేనోక్తత్వాన్నేణ్నిషేధః । జఙ్గమితా । అనునాసికలోపస్యాభీయత్వేనాసిద్ధత్వాన్న హేర్లుక్ । జఙ్గహి ॥మో నో ధాతోః (కౌముదీ-341) అజఙ్గన్ । అనుబన్ధనిర్దేశాన్న చ్లేరఙ్ । హ్మ్యన్త - (కౌముదీ-2299) ఇతి న వృద్ధిః । అజఙ్గమీత్ । అజఙ్గమిష్టామ్ । హన్తేర్యఙ్లుక్ । అభ్యాసాచ్చ (కౌముదీ-2430) ఇతి కుత్వం యద్యపి హో హన్తేః (కౌముదీ-358) ఇత్యతో హన్తేరిత్యనువర్త్య విహితం, తథాపి యఙ్లుకి భవత్యేవేతి న్యాసకారః । [(పరిభాషా -) శ్తిపా శపా...] ఇతి నిషేధస్తవనిత్యః గుణో యఙ్లుకోః (కౌముదీ-2630) ఇతి సామాన్యాపేక్షజ్ఞాపకాదితి భావః । జఙ్ఘనీతి । జఙ్ఘన్తి । జఙ్ఘతః । జఙ్ఘ్నతి । జఙ్ఘనితా । శ్తిపా నిర్దేశాజ్జాదేశో న । జఙ్ఘహి । అజఙ్ఘనీత్ । అజఙ్ఘన్ । జఙ్ఘన్యాత్ । ఆశిషి తు । వధ్యాత్ । అవధీత్ । అవధిష్టామిత్యాది । వధాదేశస్య ద్విత్వం తు న భవతి । స్థానివత్త్వేనానభ్యాసస్యేతి నిషేధాత్ । తద్ధి సమానాధికరణం ధాతోర్విశేషణమ్ । బహువ్రీహిబలాత్ । ఆఙ్పూర్వాత్తు ఆఙో యమహనః (కౌముదీ-2695) ఇత్యాత్మనేపదమ్ । ఆజఙ్ఘతే ఇత్యాది । ఉత్పరస్య - (కౌముదీ-2637) ఇతి తపరత్వాన్న గుణః । హలి చ (కౌముదీ-354) ఇతి దీర్ఘస్తు స్యాదేవ । తస్యాసిద్ధత్వేన తపరత్వనివర్త్యత్వాయోగాత్ । చఞ్చూరీతి । చఞ్చూర్తి । చఞ్చూర్తః । చఞ్చురతి । అచఞ్చూరీత్ । అచఞ్చూః । చఙ్ఖనీతి । చఙ్ఖన్తి । జనసన - (కౌముదీ-2504) ఇత్యాత్వమ్ । చఙ్ఖాతః । గమహన - (కౌముదీ-2363) ఇత్యుపధాలోపః । చఙ్ఖ్నతి । చఙ్ఖాహి । చఙ్ఖనాని । అచఙ్ఖనీత్ । అచఙ్ఖన్ । అచఙ్ఖాతామ్ । అచఙ్ఖ్నుః । యే విభాషా (కౌముదీ-2319) । చఙ్ఖాయాత్ । చఙ్ఖన్యాత్ । అచఙ్ఖనీత్ । అచఙ్ఖానీత్ । ఉతో వృద్ధిః (కౌముదీ-2443) ఇత్యత్ర నాభ్యస్తస్యేత్యనువృత్తేరుతోవృద్ధిర్న । యోయోతి । యోయవీతి । అయోయవీత్ । అయోయోత్ । యోయుయాత్ । ఆశిషి దీర్ఘః । యోయూయాత్ । అయోయావీత్ । నోనవీతి । నోనోతి । జాహేతి । జాహోతి । ఈ హల్యఘోః

(కౌముదీ-2497) । జాహీతః । ఇహ జహాతేశ్చ (కౌముదీ-2498) ఆచ హౌ (కౌముదీ-2499) లోపో యి (కౌముదీ-2500) ఘుమాస్థా - (కౌముదీ-2462) ఏర్లిజి - (కౌముదీ-2374) ఇత్యేతే పఞ్చాపి న భవన్తి । శ్తిపా నిర్దేశాత్ । జాహతి । జాహాసి । జాహేషి । జాహీథః । జాహీథ । జాహీతి । అజాహేత్ । అజాహాత్ । అజాహీతామ్ । అజాహాసిష్టామ్ । అజాహిష్యత్ । లుకా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణాభావాత్ స్వపిస్యమి - (కౌముదీ-2645) ఇత్యుత్వం న । రుదాదిభ్యః - (కౌముదీ-2464) ఇతి గణనిర్దిష్టత్వాదిణ్న । సాస్వపీతి । సాస్వప్తి । సాస్వప్తః । సాస్వపతి । అసాస్వపీత్ । అసాస్వప్ । సాస్వప్యాత్ । ఆశిషి తు వచిస్వపి - (కౌముదీ-2409) ఇత్యుత్వమ్ । సాసుప్యాత్ । అసాస్వాపీత్ । అసాస్వపీత్ ॥

(కాశికా) యఙః ఉత్తరస్య హలాదేః పితః సార్వధాతుకస్య ఈడాగమో భవతి వా। శాకునికో లాలపీతి। దున్దుభిర్వావదీతి। త్రిధా బద్ధో వృషభో రోరవీతి మహో దేవో మర్త్యాం ఆ వివేశ। న చ భవతి। వర్వర్తి, చర్కర్తి చక్రమ్। హలాదేః పితః సార్వధాతుకస్య యఙన్తాదభావః ఇతి యఙ్లుగన్తస్య ఉదాహరణమ్।

.

౨652. రుగ్రికౌ చ లుకి [7.4.91]

రుగ్రికౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ లుకి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋదుపధస్య ధాతోరభ్యాసస్య రుక్ రిక్ రీక్ ఏతే ఆగమాః స్యుర్యఙ్లుకి ॥

(కాశికా) యఙ్లుకి ఋదుపధస్య అఙ్గస్య యోఽభ్యాసస్ తస్య రుగ్రికౌ ఆగమౌ భవతః, చకారాద్ రీక్ చ। నర్నర్తి, నరినర్తి, నరీనర్తి। వర్వర్తి, వరివర్తి, వరీవర్తి। ఉకారః ఉచ్చారణార్థః। మర్మృజ్యమానాస ఇత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। మర్మృజ్యతే। మర్మృజ్యమానాసః।

.

౨653. ఋతశ్చ [7.4.92]

ఋతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఋదన్తాద్ధాతోరపి తథా । వర్వృతీతి । వరివృతీతి । వరీవృతీతి । వర్వర్తి । వరివర్తి । వరీవర్తి । వర్వృతః 3 । వర్వృతతి 3 । వర్వర్తామాస 3 । వర్వర్తితా । గణనిర్దిష్టత్వాత్ న వృద్భ్యశ్చతుర్భ్యః (కౌముదీ-2348) ఇతి న । వర్వర్తిష్యతి 3 । అవర్వృతీత్ 3 । అవర్వృతర్ 3 । సిపి దశ్చ (కౌముదీ-2468) ఇతి రుత్వపక్షే రో రి (కౌముదీ-173) । అవర్వాః 3 । గణనిర్దిష్టత్వాదఙ్ న । అవర్వర్తీత్ । చర్కరీతి 3 । చర్కర్తి । చరికర్తి । చరీకర్తి । చర్కృతః 3 । చర్కతి 3 । చర్కరాంచకార 3 । చర్కరితా 3 । అచర్కరీత్ । అచర్కః 3 । చర్కృయాత్ 3 । ఆశిషి రిఙ్ । చర్క్రియాత్ 3 । అచర్కారీత్ 3 । ఋతశ్చ

(కౌముదీ-2653) ఇతి తపరత్వాన్నేహ । కౄ విక్షేపే । చాకర్తి । తాతర్తి । తాతీర్తః । తాతిరతి । తాతీర్హి । తాతరాణి । అతాతరీత్ । అతాతః । అతాతీర్తామ్ । అతాతరుః । అతాతారీత్ । అతాతారిష్టామిత్యాది । అర్తేర్యఙలుకి ద్విత్వేఽభ్యాసస్యోరదత్వం రపరత్వమ్ । హలాదిః శేషః (కౌముదీ-2179) । రుక్ । రిగ్రీకోస్తు అభ్యాసస్యాసవర్ణే (కౌముదీ-2290) ఇతి ఇయఙ్ । అరర్తి । అరియర్తి । అరియర్తి । అరరీతి । అరియరీతి । అర్ఋతః । అరియృతః । ఋ అత్ । యణ్ । రుకో రోరి (కౌముదీ-1731) ఇతి లోపః । న చ తస్మిన్ కర్తవ్యే యణః స్థానివత్త్వమ్ । పూర్వత్రాసిద్ధీయే తన్నిషేధాత్ । ఆరతి । అరియ్రతి । లిఙి శ్తిపా నిర్దేశాత్ గుణోఽర్తి - (కౌముదీ-2380) ఇతి గుణో న । రిఙ్ । రలోపః । దీర్ఘః । ఆరియాత్ । అరిర్యియాత్ । అరారీత్ । ఆరియారీత్ । గృహూ గ్రహణే । జర్గృహీతి 3 । జర్గర్ఢి 3 । జర్గృఢః 3 । జర్గృహతి 3 । అజర్ఘటర్ 3 । గృహ్ణోతేస్తు । జాగ్రహీతి । జాగ్రాఢి ॥ తసాదౌ జిన్నిమిత్తం సంప్రసారణమ్ । తస్య బహిరఙ్గత్వేనాసిద్ధత్వాన్నరుగాదయః । జాగృఢః । జాగృహతి । జాగ్రహీషి । జాఘ్రుక్షి । లుటి । జాగ్రహితా । గ్రహోఽలిటి (కౌముదీ-2562) ఇతి దీర్ఘస్తు న । తత్రైకాచ ఇత్యనువృత్తేః । మాధవస్తు దీర్ఘమాహ తద్భాష్యవిరుద్ధమ్ । గృధు అభికాఙ్క్షాయామ్ । జర్గృధీతి 3 । జర్గర్ద్ధి 3 । జర్గృద్ధః 3 । జర్గృధతి 3 । జర్గృధీషి 3 । జర్ఘర్త్సి 3 । అజర్గృధీత్ 3 । ఈడభావే గుణః । హల్ఙ్యాదిలోపః । భష్భావః । జశ్త్వచర్త్వే । అజర్ఘతర్ 3 । అజర్గృద్ధామ్ 3 । సిపి దశ్చ (కౌముదీ-2668) ఇతి పక్షే రుత్వమ్ । అజర్ఘాః 3 । అజర్గర్ధీత్ 3 । అజర్గర్ధిష్టామ్ 3 । పాప్రచ్ఛీతి । పాప్రష్టి । తసాదౌ గ్రహిజ్యా - (కౌముదీ-2412) ఇతి సంప్రసారణం న భవతి । శ్తిపా నిర్దేశాత్. చ్ఛ్వోః శూఙ్ - (కౌముదీ-2561) ఇతి శః । వ్రశ్చ - (కౌముదీ-294) ఇతి షః । పాప్రష్టః । పాప్రచ్ఛతి । పాప్రశ్మి । పాప్రచ్ఛ్వః । పాప్రశ్మః । యకారవకారాన్తానాం తూఠ్భావినాం యఙ్లుఙ్ నాస్తీతి చ్ఛ్వోః - (కౌముదీ-2561) ఇతి సూత్రే భాష్యే ధ్వనితమ్ । కైయటేన చ స్పష్టీకృతమ్ । ఇదం చ్ఛ్వోః - (కౌముదీ-2561) ఇతి యత్రోఠ్ తద్విషయకమ్ । జ్వరత్వర - (కౌముదీ-2564) ఇత్యూఠ్భావినోః స్రివిమవ్యోస్తు యఙ్లుగస్త్యేవేతి న్యాయ్యం మాధవాదిసంమతం చ । మవ్య బన్ధనే । అయం యాన్త ఊఠ్భావీ । తేవృ దేవృ దేవనే ఇత్యాదయో వాన్తాః । హయ గతౌ । జాహయీతి । జాహతి । జాహతః । జాహయతి । జాహయీషి । జాహసి । వలి లోపే యఞాదౌ దీర్ఘః । జాహామి । జాహావః । జాహామః । హర్య గతికాన్త్యోః । జాహర్యీతి । జాహర్తి । జాహర్తః । జాహర్యతి । లోటి । జాహర్హి । అజాహః । అజాహర్తామ్ । అజాహర్యుః । మవ బన్ధనే ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తస్య అఙ్గస్య యోఽభ్యాసః తస్య రుగ్రికౌ ఆగమౌ భవతః రీక్ చ యఙ్లుకి। చర్కర్తి, చరికర్తి, చరీకర్తి। జర్హర్తి। జరిహర్తి। జరీహర్తి। తపరకరణమ్ కిమ్? కిరతేశ్చాకర్తి। కిరతిం చర్కరీతాన్తం

పచతి ఇత్యత్ర యో నయేత్। ప్రాప్తిజ్ఞం తమహం మన్యే ప్రారబ్ధస్ తేన సఙ్గ్రహః। తత్రేయం ప్రాప్తిః తపరకరనసామర్థ్యాదఙ్గవిశేషణమ్ ఋుతః ఇత్యేతత్, తయా చాప్రాప్తిః కిరతేరుగాదీనామ్ ఇతి।

.

2654. జ్వరత్వరస్రివ్యవిమవాముపధాయాశ్చ [6.4.20]

జ్వర-త్వర-స్రివి-అవ-మవామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఉపధాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) జ్వరాదీనాముపధావకారయోరూఠ్ స్యాత్ క్వౌ ఝలాదావనునాసికాదౌ చ ప్రత్యయే । అత్ర క్ఙితీతి నానువర్తతే । అవతేస్తుని కృతే ఓతురితి దర్శనాత్ । అనునాసికగ్రహణం చానువర్త్తతే । అవతేర్మన్ప్రత్యయే తస్య టిలోపే ఓమితి దర్శనాత్ । ఈడభావే ఊఠి పితి గుణః । మామోతి । మామవీతి । మామూతః । మామవతి । మామోషి । మామోమి । మామావః । మామూమః । మామూహి । మామవాని । అమామోత్ । అమామోః । ఐమామవమ్ । అమామావ । అమామూమ । తుర్వీ హింసాయామ్ । తోతూర్వీతి ॥

(కాశికా) జ్వర త్వర స్రివి అవ మవ ఇత్యేతేషామఙ్గానాం వకారస్య ఉపధాయాశ్చ స్థానే ఊఠ్ ఇత్యయమాదేశో భవతి క్వౌ పరతోఽనునాసికే ఝలాదౌ చ క్ఙితి। జూః, జురౌ, జురః। జూర్తిః। త్వర తూః, తురౌ, తురః। తూర్తిః। స్రివిస్రూః, స్రువౌ, స్రువః। స్రూతః। స్రూతవాన్। స్రూతిః। అవ ఊః, ఉవౌ, ఉవః। ఊతిః। మవ మూః, మువౌ, మువః। మూతః। మూతవాన్। మూతిః। జ్వరత్వరోపధా వకారాత్ పరా, స్రివ్యవమవాం పూర్వా।

.

2655. రాల్లోపః [6.4.21]

రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రేఫాత్పరయోశ్ఛ్వోర్లోపః స్యాత్ క్వౌ ఝలాదావనునాసికాదౌ చ ప్రత్యయే । ఇతి వలోపః । లఘూపధగుణః ॥

(కాశికా) రేఫాదుత్తరయోః ఛ్వోర్లోపో భవతి క్వౌ పరతో ఝలాదౌ క్ఙితి చ పరతః। ముర్ఛ్ఛా మూః, మురౌ, మురః। మూర్తః। మూర్తవాన్। మూర్తిః। న ధ్యాఖ్యాపౄమూర్ఛిమదామ్ 8.2.57 ఇతి నిష్ఠానత్వాభావః। హుర్ఛ్ఛా హూః, హురౌ, హురః। హూర్ణః। హూర్ణవాన్। హూర్తిః। రాల్లోపే సుతుక్కస్య ఛస్య అభావాత్ కేవలో గృహ్యతే। వకారస్య తుర్వీ తూః, తురౌ, తురః। తూర్ణః। తూర్ణవాన్। తూర్తిః। ధుర్వీ ధూః, ధురౌ, ధురః। ధూర్ణః। ధూర్ణవాన్। ధూర్తిః।

.

2656. న ధాతులోప ఆర్ధధాతుకే [1.1.4]

న అవ్యయమ్ ధాతులోపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆర్ధధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆర్ధధాతుకే ధాతులోపే ఇకః గుణవృద్ధీ న

(సి.కౌ) ధాత్వంశలోపనిమిత్తే ఆర్ధధాతుకే పరే ఇకో గుణవృద్ధీ న స్తః ఇతి నేహ నిషేధః । తిబాదీనామనార్ధధాతుకత్వాత్ । తోతోర్తి । హలి చ (కౌముదీ-354) ఇతి దీర్ఘః । తోతూర్తః । తోతూర్వతి । తోథోర్తి । దోదోర్తి । దోధోర్తి । ముర్ఛా । మోమూర్ఛ్చీతి । మోమోర్తి । మోమూర్తః । మోమూర్ఛతీత్యాది । ఆర్ధధాతుక ఇతి విషయసప్తమీ । తేన యజి వివక్షితే అజేర్వీ । వేవీయతే । అస్య యఙ్లుఙ్నాస్తి । లుకాపహారే విషయత్వాభావేన వీభావస్యాప్రవృత్తేః ॥। ఇతి తిఙన్తయఙ్లుక్ప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ధాత్వేకదేశో ధాతుః, తస్య లోపో యస్మిన్నార్ధధాతుకే, తదార్ధధాతుకం ధాతులోపం, తత్ర యే గుణవృద్ధీ ప్రాప్నుతస్తే న భవతః । లోలువః, పోపువః, మరీమృజః । లోలూయాదిభ్యో యఙన్తేభ్యః పచాద్యచి 3.1.134 విహితే యఙోఽచి చ 2.4.74 ఇతి యఙో లుకి కృతే తమేవాచమాశ్రిత్య యే గుణవృద్ధీ ప్రాప్తే తయోః ప్రతిషేధః । ధాతుగ్రహణం కిమ్ ? లూఞ్, లవితా, రేడసి, పర్ణం నయేః । అనుబన్ధప్రత్యయలోపే మా భూత్ । రిషేర్హింసార్థస్య విచ్ప్రత్యయలోప ఉదాహరణం రేడితి । ఆర్ధధాతుకే ఇతి కిమ్ ? 'త్రిధా బద్ధో వృషభో రోరవీతి' (ఋగ్వేదః 4.58.3) - సార్వధాతుకే మా భూత్ । ఇక ఇత్యేవ - అభాజి, రాగః । బహువ్రీహిసమాశ్రయణం కిమ్ ? క్నోపయతి, ప్రేద్ధమ్ ॥

.

2657. సుప ఆత్మనః క్యచ్ [3.1.8]

సుప పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆత్మనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ క్యచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తనామధాతుప్రకరణమ్ ॥ ఇషికర్మణ ఏషితృసంబన్ధినః సుబన్తాదిచ్ఛాయామర్థే క్యచ్ ప్రత్యయో వా స్యాత్ । ధాత్వవయవత్వాత్సుబ్లుక్ ॥

(కాశికా) కర్మణః ఇచ్ఛాయాం వా ఇత్యనువర్తతే। ఇషికర్మణః ఏషితుః ఏవ ఆత్మసమ్బన్ధినః సుబన్తాదిచ్ఛాయామర్థే వా క్యచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఆత్మనః పుత్రమ్ ఇచ్ఛతి పుత్రీయతి। సుబ్గ్రహణం కిమ్? వాక్యాన్ మా భూత్। మహాన్తం పుత్రమ్ ఇచ్ఛతి। ఆత్మనః ఇతి కిమ్? రాజ్ఞః పుత్రమ్ ఇచ్ఛతి। కకారః నః క్యే 1.4.15 ఇతి సామాన్యగ్రహణార్థః। చకారస్ తదవిఘాతార్థః। క్యచి మాన్తావ్యయప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఇదమ్ ఇచ్ఛతి। ఉచ్చైరిచ్ఛతి। నీచిఅరిచ్ఛతి। ఛన్దసి పరేచ్ఛాయామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। మా త్వా వృకా అఘాయవో విదన్।

.
2658. క్యచి చ [7.4.33]

క్యచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అస్య ఈత్స్యాత్ । ఆత్మనః పుత్రమిచ్ఛతి పుత్రీయతి । వాన్తో యి ప్రత్యయే (కౌముదీ-63) । గవ్యతి । నావ్యతి । లోపః శాకల్యస్య (కౌముదీ-67) ఇతి తు న । అపదాన్తత్వాత్ । తథా హి ॥

(కాశికా) అస్య ఇతి వర్తతే। క్యచి పరతః అవర్ణాన్తస్య అఙ్గస్య ఈకారాదేశో భవతి। పుత్రీయతి। ఘటీయతి। ఖట్వీయతి। మాలీయతి। అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః 7.4.24 ఇత్యస్య అపవాదః। పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థమ్।

.
2659. నః క్యే [1.4.15]

నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ క్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

నః క్యే పదమ్

(సి.కౌ) క్యచి క్యఙి చ నాన్తమేవ పదం స్యాన్నాన్యత్ । సన్నిపాతపరిభాషయా క్యచో యస్య లోపో న । గవ్యాంచకార । గవ్యితా । నావ్యాంచకార । నావ్యితా । నలోపః । రాజీయతి । ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చ (కౌముదీ-1373) । త్వద్యతి । మద్యతి । ఏకార్థయోరిత్యేవ । యుష్మద్యతి । అస్మద్యతి । హలి చ (కౌముదీ-354) । గీర్యతి । పూర్యతి । ధాతోరిత్యేవ । నేహ । దివమిచ్ఛతి । దివ్యతి । ఇహ పురమిచ్ఛతి పుర్యతీతి మాధవేనోక్తం ప్రత్యుదాహరణం చిన్త్యమ్ । పూర్గిరోః సామ్యాత్ । దీవ్యతీతి దీర్ఘస్తు ప్రాచః ప్రామాదిక ఏవ । అదస్యతి । రీఙృతః (కౌముదీ-1234) । కర్త్రీయతి । క్యచ్వ్యోశ్చ (కౌముదీ-2119) । గర్గీయతి । వాచ్యతి । అకృత్సార్వ - (కౌముదీ-2298) ఇతి దీర్ఘః । కవీయతి । సమిధ్యతి ॥

(కాశికా) క్యే ఇతి క్యచ్ క్యఙ్ క్యశాం సామాన్యగ్రహనమ్। నాన్తం శబ్దరూపం క్యే పరతః పదసంజ్ఞం భవతి। క్యచ్ రాజీయతి। క్యఙ్ రాజాయతే। క్యశ్ చర్మాయతి, చర్మాయతే। సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః। నాన్తమేవ క్యే పరతః పదసమ్ంజ్ఞమ్ భవతి, న అన్యత్। వాచ్యతి। స్రుచ్యతి।

.
2660. క్యస్య విభాషా [6.4.50]

క్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హలః పరయోః క్యచ్క్యజోర్లోపో వా స్యాదార్ధధాతుకే । ఆదేః పరస్య (కౌముదీ-44) । అతో లోపః (కౌముదీ-2308) । తస్య స్థానివత్త్వాల్లఘూపధగుణో న । సమిధితా । సమిధ్యితా ॥మాన్తప్రకృతికసుబన్తాదవ్యయాచ్చ క్యచ్ న (వార్తికమ్) ॥ కిమిచ్ఛతి । ఇదమిచ్ఛతి । స్వరిచ్ఛతి ॥

(కాశికా) క్యస్య హల ఉత్తరస్య విభాషా లోపో భవతి ఆర్ధధాతుకే। సమిధ్యితా, సమిధితా। దృషద్యితా, దృషదితా। సమిధమాత్మనః ఇచ్ఛతి, సమిధమ్ ఇవ ఆత్మానమాచరతీతి వా క్యచ్క్యఙౌ యథాయోగమ్ కర్తవ్యౌ।

.

2661. అశనాయోదన్యధనాయా బుభుక్షాపిపాసాగర్ద్ధేషు [7.4.34]

అశనాయోదన్యధనాయా ప్రథమా-బహువచనమ్ బుభుక్షాపిపాసాగర్ద్ధేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) క్యజన్తా నిపాత్యన్తే । అశనాయతి । ఉదన్యతి । ధనాయతి । బుభుక్షాదౌ కిమ్ । అశనీయతి । ఉదకీయతి । ధనీయతి ॥

(కాశికా) అశనాయ ఉదన్య ధనాయ ఇత్యేతాని నిపాత్యన్తే బుభుక్షా పిపాసా గర్ధ ఇత్యేతేషు అర్థేషు। అశనాయ ఇత్యశనశబ్దస్య ఆత్వం క్యచి నిపాత్యతే। అశనాయతీతి భవతి బుభుక్షా చేత్। అశనీయతి ఇత్యేవ అన్యత్ర। ఉదన్య ఇతి వదకశబ్దస్య ఉదన్నాదేశో నిపాత్యతే। ఉదన్యతీతి భవతి పిపాసా చేత్। ఉదకీయతి ఇత్యేవ అన్యత్ర। ధనాయ ఇతి ధనశబ్దస్య ఆత్వం నిపాత్యతే। ధనాయతీతి భవతి గర్ధః చేత్। ధనీయతి ఇత్యేవ అన్యత్ర।

.

2662. అశ్వక్షీరవృషలవణానామాత్మప్రీతౌ క్యచి [7.1.51]

అశ్వ-క్షీర-వృష-లవణానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆత్మప్రీతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్యచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం క్యచి అసుగాగమః స్యాత్ ।అశ్వవృషయోర్మైథునేచ్ఛాయామ్ (వార్తికమ్) ॥ అశ్వస్యతి వడవా । వృషస్యతి గౌః ॥క్షీరలవణయోర్లాలసాయామ్ (వార్తికమ్) ॥ క్షీరస్యతి బాలః । లవణస్యతి ఉష్ట్రః ।సర్వప్రాతిపదికానాం క్యచి లాలసాయాం సుగసుకౌ (వార్తికమ్) ॥ దధిస్యతి । దధ్యస్యతి । మధుస్యతి । మధ్వస్యతి ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇత్యతఃప్రభృతి నివృత్తమ్। అశ్వ క్షీర వృష లవణ ఇత్యేతేషామఙ్గానామాత్మప్రీతివిషయే క్యచి పరతోఽసుగాగమో భవతి। అశ్వస్యతి వడవా। క్షీరస్యతి మాణవకః। వృషస్యతి గౌః లవణస్యత్యుష్ట్రః। ఆత్మప్రీతౌ ఇతి కిమ్? అశ్వీయతి। క్షీరియతి। వృషీయతి।

లవణీయతి। అశ్వవృషయోర్మైథునేచ్ఛాయామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। క్షీరలవణయోర్లాలసాయామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। తృష్ణాతిరేకో లాలసా। అన్యత్రాత్మప్రీతావపి న భవతి। అపర ఆహ సర్వప్రాతిపదికేభ్యో లాలసాయామసుగ్వక్తవ్యః। దధ్యస్యతి, మధ్వస్యతి ఇత్యేవమాద్యర్థమ్। అపర ఆహ సుగ్వక్తవ్యః। దధిస్యతి, మధుస్యతి ఇత్యేవమాద్యర్థమ్।

.

౨663. కామ్యచ్చ [3.1.౯]

కామ్యచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉక్తవిషయే కామ్యచ్ స్యాత్ । పుత్రమాత్మన ఇచ్ఛతి పుత్రకామ్యతి । ఇహ యస్య హలః (కౌముదీ-2631) ఇతి లోపో న । అనర్థకత్వాత్ । యస్యేతి సంఘాతగ్రహణమిత్యుక్తమ్ । యశస్కామ్యతి । సర్పిష్కామ్యతి । మాన్తావ్యయేభ్యోఽప్యయం స్యాదేవ । కింకామ్యతి । స్వఃకామ్యతి ॥

(కాశికా) సుబన్తాత్ కర్మణః ఆత్మేచ్ఛాయాం కామ్యచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఆత్మనః పుత్రమ్ ఇచ్ఛతి పుత్రకామ్యతి। వస్త్రకామ్యతి। యోగవిభాగ ఉత్తరత్ర క్యచోఽనువృత్త్యర్థః। కకారస్య ఇత్సఞ్జ్ఞా ప్రయోజనాభావాన్ న భవతి, చకారాదిత్వాద్ వ కామ్యచః। ఉపయట్కామ్యతి।

.

౨664. ఉపమానాదాచారే [3.1.10]

ఉపమానాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆచారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపమానాత్కర్మణః సుబన్తాదాచారేఽర్థే క్యచ్ స్యాత్ । పుత్రమివాచరతి పుత్రీయతి ఛాత్రమ్ । విష్ణూయతి ద్విజమ్ ।అధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ప్రాసాదీయతి కుట్యాం భిక్షుః । కుటీయతి ప్రసాదే ॥

(కాశికా) క్యచనువర్తతే, న కామ్యచ్। ఉపమనాత్ కర్మణః సుబన్తాదాచారేఽర్థే వా క్యచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఆచారక్రియాయాః ప్రత్యయార్థత్వాత్ తదపేక్షయైవ ఉపమానస్య కర్మతా। పుత్రమివ ఆచరతి పుత్రీయతి ఛాత్రమ్। ప్రావారీయతి కమ్బలమ్। అధికరణాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। ప్రాసాదీయతి కుట్యామ్। పర్యఙ్కీయతి మఞ్చకే।

.

౨665. కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చ [3.1.11]

కర్తుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్యఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సలోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉపమానాత్కర్తుః సుబన్తాదాచారే క్యఙ్ వా స్యాత్ । సాన్తస్య తు కర్తృవాచకస్య లోపో వా స్యాత్ । క్యఙ్ వేత్యుక్తేః పక్షే వాక్యమ్ । సాన్తస్య లోపస్తు క్యఙ్సన్నియోగశిష్టః । స చ వ్యవస్థితః ।ఓజసోఽప్సరసో నిత్యమితరేషాం విభాషయా (వార్తికమ్) ॥ కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్ణాయతే । ఓజః శబ్దో వృత్తివిషయే తద్వతి । ఓజాయతే । అప్సరాయతే । యశాయతే । యశస్యతే । విద్వాయతే । విద్వస్యతే । త్వద్యతే । మద్యతే । అనేకార్థత్వే తు యుష్మద్యతే । అస్మద్యతే । క్యఙ్ మానినోశ్చ (కౌముదీ-837) । కుమారీవాచరతి । కుమారాయతే । హరిణీవాచరతి । హరితాయతే । గుర్వీవ గురూయతే । సపత్నీవ సపత్నాయతే । సపతీయతే । సపత్నీయతే । యువతిరివ యువాయతే । పట్వీమృద్వావివ పట్వీమృదూయతే ॥ న కోపధాయాః (కౌముదీ-838) । పాచికాయతే ।ఆచారేఽవగల్భక్లీబహోడేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ వాగ్రహణాత్క్యఙపి । అవగల్భాదయః పచాద్యజన్తాః । క్విప్సన్నియోగేనానుదాత్తత్వమనునాసికత్వం చాచ్చ్వత్యయస్య ప్రతిజ్ఞాయతే । తేన తఙ్ । అగల్భతే । క్లీబతే । హోడతే । భూతపూర్వాదప్యనేకాచ ఆమ్ । ఏతద్వార్తికారమ్భసామర్థ్యాత్ । న చ అగల్భతే ఇత్యాదిసిద్ధిస్తత్ఫలమ్ । కేవలానామేవాచారేఽపి వృత్తిసంభవాత్ । ధాతూనామనేకార్థత్వాత్ । అవగల్భాంచక్రే । క్లీబాంచక్రే । హోడాంచక్రే । వార్తికేఽవేత్యుపసర్గవిశిష్టపాఠాత్కేవలాదుపసర్గాన్తరవిశిష్టాచ్చ క్యఙేవేతి మాధవాదయః । తఙ్ నేతి తూచితమ్ ।సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ పూర్వవార్తికం తు అనుబన్ధాసఙ్జ్ఞార్థం, తత్ర క్విబనూద్యతే । ప్రాదిపదికగ్రహణాదిహ సుప ఇతి న సంబధ్యతే । తేన పదకార్యం న । కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్ణతి । అతో గుణే (కౌముదీ-191) ఇతి శపా సహ పరరూపమ్ । అ ఇవాచరతి అతి । అతః అన్తి । ప్రత్యయగ్రహణమపనీయ అనేకాచ ఇత్యుక్తేర్నామ్ । ఔ । అతుః । ఉః । ద్విత్వమ్ । అతో గుణే (కౌముదీ-191) । అత ఆదేః (కౌముదీ-2248) ఇతి దీర్ఘః । ణల్ ఔ వృద్ధిః । అతుసాదిషు తు ఆతో లోప ఇటి చ (కౌముదీ-2372) ఇత్యాలోపః । మాలేవాచరతి మాలాతి । లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా ఏకాదేశస్య పూర్వాన్తత్వాద్వా క్విప్ । మాలాంచకార । లఙి । అమాలాత్ । అత్ర హల్ఙ్యాదిలోపో న । ఙీసాహచర్యాదాపోఽపి సోరేవ లోపవిధానాత్ । ఇట్సకౌ । అమాలాసీత్ । కవిరివ కవయతి । ఆశీర్లిఙి కవీయాత్ । సిచిర్వృద్ధిః - (కౌముదీ-2297) ఇత్యత్ర ధాతౌరిత్యనువర్త్య ధాతురేవ యో ధాతురితి వ్యాఖ్యానాన్నామధాతోర్న వృద్ధిరితి కైయటాదయః । అకవయీత్ । విరివ వయతి । వివాయ । వివ్యతుః । అవయీత్ । అవాయీత్ । శ్రీరివ । శ్రయతి । శిశ్రాయ । శిశ్రియతుః । పితేవ పితరతి । ఆశిషి రిఙ్ । పిత్రియాత్ । భూరివ భవతి । అత్ర గాతిస్థా (కౌముదీ-2223) ఇతి, భువో వుక్ (కౌముదీ-2174) ఇతి, భవతేరః (కౌముదీ-2181) ఇతి చ న

భవన్తి । అభివ్యక్తత్వేన ధాతుపాఠస్థస్యైవ తత్ర గ్రహణాత్ । బుభావ । అభావీత్ । ద్రురివ ద్రవతి । ణిశ్రి – (కౌముదీ-2312) ఇతి చఙ్ న । అద్రావీత్ ॥

(కాశికా) ఆచారే ఇత్యనువర్తతే। ఉపమానాత్ కర్తుః సుబన్తాదాచారేఽర్థే వా క్యఙ్ప్రత్యయో భవతి, సకారస్య చ లోపో భవతి। అన్వాచయశిష్టః సలోపః, తదభావేఽపి క్యఙ్ భవత్యేవ। శ్యేన ఇవాచరతి కాకః శ్యేనాయతే। కుముదం పుష్కరాయతే। సలోపవిధావపి వాగ్రహణం సమ్బధ్యతే, సా చ వ్యవస్థితవిభాషా భవతి। ఓజసోఽప్సరసో నిత్యం పయసస్తు విభాషయా। {సకారస్యేష్యతే లోపః శబ్దశాస్త్రవిచక్షణైః} ఓజాయమానం యో అహిం జఘాన। ఓజాయతే, అప్సరాయతే। పయాయతే, పయస్యతే। సలోపవిధౌ చ కర్తుః ఇతి స్థానషష్ఠీ సమ్బధ్యతే, తత్ర అలోఽన్త్యనియమే సతి హంసాయతే, సారసాయతే ఇతి సలోపో న భవతి। ఆచారేఽవగల్భక్లీబహోడేభ్యః క్విబ్ వా వక్తవ్యః। అవగల్భతే, అవగల్భాయతే। క్లీబతే, క్లీబాయతే। హోడతే, హోడాయతే। సర్వప్రాతిపదికేభ్య ఇత్యేకే। అశ్వ ఇవ ఆచరతి అశ్వాయతే, అశ్వతి। గర్దభాయతే, గర్దభతి।

.

2666. అనునాసికస్య క్విఝలోః క్ఙితి [6.4.15]

అనునాసికస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ క్వి-ఝలోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ క్ఙితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనునాసికస్య అఙ్గస్య ఉపధాయాః క్వి-ఝలోః క్ఙితి దీర్ఘః

(సి.కౌ) అనునాసికాన్తస్యోపధాయా దీర్ఘః స్యాత్ క్వౌ ఝలాదౌ చ క్ఙితి । ఇదమివాచరతి ఇదామతి । రాజేవ రాజానతి । పన్థా ఇవ పథీనతి । మథీనతి । ఋభుక్షీణతి । ద్యౌరివదేవతీతి మాధవః । అత్ర ఊఠి ద్యవతీత్యుచితమ్ । క ఇవ కతి । చకావితి హరదత్తః । మాధవస్తు ణ్యల్లోపావితి వచనాత్ ణలి వృద్ధిం బాధిత్వాఽతో లోపాచ్చక ఇతి రూపమాహ । స్వ ఇవ స్వతి । సస్వౌ । సస్వ । యత్తు స్వామీ స్వాంచకరేతి తదనాకరమేవ ॥

(కాశికా) అనునాసికాన్తస్య అఙ్గస్య ఉపధాయాః దీర్ఘో భవతి క్విప్రత్యయే పరతో ఝలాదౌ చ క్ఙితి। ప్రశాన్। ప్రతాన్। ఝలాదౌ కితి శాన్తః। శాన్తవాన్। శాన్త్వా। శాన్తిః। ఙితి ఖల్వపి శంశాన్తః। తన్తాన్తః। యఙ్లుగన్తాదయం తస్। అనునాసికస్య ఇతి కిమ్? ఓదనపక్। పక్వః। పక్వవాన్। క్విఝలోః ఇతి కిమ్? గమ్యతే। రమ్యతే। క్ఙితీతి కిమ్? గన్తా। రన్తా।

.

2667. భృశాదిభ్యో భువ్యచ్వేర్లోపశ్చ హలః [3.1.12]

భృశాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ భువి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అచ్వేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ హలః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభూతతద్భావవిషయేభ్యో భృశాదిభ్యో భవత్యర్థే క్యఙ్ స్యాత్ హలన్తానామేషాం లోపశ్చ । అభృశో భృశో భవతి భృశాయతే । అచ్వేరితి పర్యుదాసబలాదభూతతద్భావ ఇతి లబ్ధమ్ । తేనేహ న । క్వ దివా భృశా భవన్తి । యే రాత్రౌ భృశా నక్షత్రాదయస్తే దివా క్వ భవన్తీత్యర్థః । సుమనస్ । అస్య సలోపః । సుమనాయతే । చురాదౌ సంగ్రామ యుద్ధే ఇతి పఠ్యతే తత్ర సంగ్రామేతి ప్రాతిపదికమ్ । తస్మాత్తత్కరోతీతి ణిచ్ సిద్ధః । తత్సన్నియోగేనానుబన్ధ ఆసజ్యతే । యుద్ధే యోఽయం గ్రామశబ్ద ఇత్యుక్తేఽపి సామర్థ్యాత్సంగ్రామశబ్దే లబ్ధే విశిష్టపాఠో జ్ఞాపయతి । ఉపసర్గసమానాకారం పూర్వపదం ధాతుసంజ్ఞాప్రయోజకే ప్రత్యయే చికీర్షితే పృథక్ క్రియతే ఇతి । తేన మనశ్శబ్దాత్ప్రాగట్ । స్వమనాయత । ఉన్మనాయతే । ఉదమనాయత । ఏవం చావాగల్భత అవాగల్భిష్టేత్యాదావప్యవేత్యస్య పృథక్కరణం బోధ్యమ్ । జ్ఞాపకం చ సజాతీయవిషయమ్ । తేన యత్రోపసర్గరూపం సకలం శ్రూయతే న త్వాదేశేనాపహృతం తత్రైవ పృథక్కృతిః । ఏవం ఆ ఊఢః ఓఢః స ఇవాచర్య ఓఢాయిత్వా । అత్ర ఉన్మనాయ్య అవగల్భ్యేతివన్న ల్యప్। జ్ఞాపకస్య విశేషవిషయత్వే షాష్ఠం వార్తికం తద్భాష్యం చ ప్రమాణమ్ । తథా హి । ఉస్యోమాఙ్క్ష్వాటః ప్రతిషేధః ॥ ఉసి ఓమాఙోశ్చ పరయోరాటః పరరూపం నేత్యర్థః । ఉస్రామైచ్ఛత్ । ఔస్రీయత్ । ఔఙ్కారీయత్ । ఔఢీయత్ । ఆటశ్చ (కౌముదీ-269) ఇతి చశబ్దేన పునర్వృద్ధివిధానాదిదం సిద్ధమితి షాష్ఠే స్థితమ్ ॥

(కాశికా) భృశ ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యోఽచ్వ్యన్తేభ్యో భువి భవత్యర్థే క్యఙ్ ప్రత్యయో భవతి, హలన్తానాం చ లోపః। అచ్వేః ఇతి ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। కిమర్థం పున రిదముచ్యతే, యావతా భవతి యోగే చ్విర్విధీయతే, తేనోక్తార్థత్వాచ్ చ్వ్యన్తేభ్యో న క్యఙ్ భవిష్యతి? తత్సాదృశ్యప్రతిపత్త్యర్థం తర్హి చ్విప్రతిషేధః క్రియతే। అభూతతద్భావవిషయేభ్యో భృశాదిభ్యః క్యఙ్ ప్రత్యయః। అభృశో భృశో భవతి భృశాయతే। శీఘ్రాయతే। భృశ। శీఘ్ర। మన్ద। చపల। పణ్డిత। ఉత్సుక। ఉన్మనస్। అభిమనస్। సుమనస్। దుర్మనస్। రహస్। రేహస్। శశ్వత్। బృహత్। వేహత్। నృషత్। శుధి। అధర। ఓజస్। వర్చస్। భృశాదిః। అచ్వేః ఇతి కిమ్? భృశీభవతి।

.

2668. లోహితాదిడాజ్భ్యః క్యష్ [3.1.13]

లోహితాది-డాజ్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ క్యష్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లోహితాదిభ్యో డాజన్తాచ్చ భవత్యర్థే క్యష్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) లోహితాదిభ్యో డాజన్తేభ్యశ్చ భవత్యర్థే క్యష్ ప్రత్యయో భవతి। లోహితాయతి, లోహితయతే। డాజన్తేభ్యః పటపటాయతి, పటపటాయతే। లోహితడాజ్భ్యః క్యష్ వచనమ్, భృశాదిష్వితరాణి। యాని లోహితాదిషు పఠ్యన్తే తేభ్యః క్యజేవ, అపరిపఠితేభ్యస్ తు క్యషేవ భవతి। వర్మాయతి, వర్మాయతే। నిద్రయతి, నిద్రాయతే। కరుణాయతి, కరుణాయతే। కృపాయతి, కృపాయతే। ఆకృతిగణోఽయమ్। యథా చ కకారః సామాన్యగ్రహణార్థోఽనుబధ్యతే నః క్యే 1.4.15 ఇతి। న హి పఠితానాం మధ్యే నకారాన్తః శబ్దోఽస్తి। కృభ్వస్తిభిరివ క్యషాఽపి యోగే డాజ్ భవతి ఇత్యేతదేవ వచనమ్ జ్ఞాపకమ్। అచ్వేః ఇత్యనువృత్తేరభూతతద్భావే క్యష్ విజ్ఞాయతే। లోహిత। నీల। హరిత। పీత। మద్ర। ఫేన। మన్ద। లోహితాదిః॥

.

౨౬౬౨. వా క్యషః [1.3.90]

వా అవ్యయమ్ క్యషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్యషన్తాత్పరస్మైపదం వా స్యాత్ । లోహితాయతి లోహితాయతే । అత్రాచ్వేరిత్యనువృత్త్యాఽభూతతద్భావవిషయత్వం లబ్ధమ్ । తచ్చ లోహితశబ్దస్యైవ విశేషణం న తు డాచోఽసంభవాత్ । నాప్యాదిశబ్దగ్రాహ్యాణామ్ । తస్య ప్రత్యాఖ్యానాత్ । తథా చ వార్తికమ్ ।లోహితడాజ్భ్యః క్యష్వచనం భృశాదిష్వితరాణీతి (వార్తికమ్) ॥ న చైవం కామ్యచ ఇవ క్యషోఽపి కకారః శ్రూయేత ఉచ్చారణసామర్థ్యాదితి వాచ్యమ్ । తస్యాపి భాష్యే ప్రత్యాఖ్యానాత్ । పటపటాయతి । పటపటాయతే । కృభ్వస్తియోగం వినాపీహ డాచ్ । డాజన్తాత్ క్యషో విధానసామర్థ్యాత్ । యత్తులోహితశ్యామదుఃఖాని హర్షగర్వసుఖాని చ । మూర్చ్ఛానిద్రాకృపాధూమాః కరుణా నిత్యచర్మణీ ॥ 1 ॥ ఇతి పఠిత్వా శ్యామాదిభ్యోఽపి క్యషి పదద్వయముదాహరన్తి తద్భాష్యవార్తికవిరుద్ధమ్ । తస్మాత్తేభ్యః క్యజేవ । శ్యామాయతే । దుఃఖాదయో వృత్తివిషయే తద్వతి వర్తన్తే । లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా లోహినీశబ్దాదపి క్యష్ । లోహినీయతి । లోహినీయతే ॥

(కాశికా) లోహితాదిడాజ్భ్యః క్యష్ 3.1.13 ఇతి వక్ష్యతి। తదన్తాద్ ధాతోర్వా పరస్మైపదం భవతి। లోహితాయతి, లోహితాయతే। పటపటాయతి, పటపటాయతే। అథ అత్ర ప్రస్మైపదేన ముక్తే కథమాత్మనేపదం లభ్యతే, యావతా అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ 1.3.12 ఇత్యేవమాదినా ప్రకర్ణేన తన్

నియతమ్? ఏవం తర్హి ఆత్మనేపదమ్ ఏవ అత్ర వికల్పితం విధీయతే, తచ్ చ అనన్తరం పరస్మైపదప్రతిషేధేన సనిధాపితమ్ ఇహ సమ్బధ్యతే। తేన ముక్తే, శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదమ్ భవతి।

.

౨౬౬౭. నిత్యమామ్రేడితే డాచి [6.1.100]

నిత్యమ్ అవ్యయమ్ ఆమ్రేడితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ డాచి షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) అవ్యక్తానుకరణస్య, అతః, అన్త్యస్య ఇతి చ అనువర్తతే। డాచ్పరం యదమ్రేదితం తస్మిన్ పూర్వస్య అవ్యక్తానుకరనస్య అచ్ఛబ్దస్య యోఽన్త్యః తకారః తస్య పూర్వస్య పరస్య చాద్యస్య వర్ణస్య నిత్యం పరరూపమ్ ఏకదేశో భవతి। పటపటా కరోతి। దమదమా కరోతి। పటదిత్యస్మాతవ్యక్తానుకరణాతితి డాచి విహితే డాచి బహులమ్ ఇతి ద్విర్వచనమ్, తచ్ చ టిలోపాత్ పూర్వమ్ ఏవ ఇష్యతే।

.

౨౬70. కష్టాయ క్రమణే [3.1.14]

కష్టాయ చతుర్థీ-ఏకవచనమ్ క్రమణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చతుర్థ్యన్తాత్కష్టశబ్దాదుత్సాహేఽర్థే క్యఙ్ స్యాత్ । కష్టాయ క్రమతే కష్టాయతే । పాపం కర్తుముత్సహత ఇత్యర్థః ।సత్త్రకక్షకష్టకృచ్ఛ్రగహనేభ్యః కణ్వచికీర్షాయామితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ కణ్వం పాపమ్ । సత్త్రాదయో వృత్తివిషయే పాపార్థాః । తేభ్యో ద్వితీయాన్తేభ్యశ్చికీర్షాయాం క్యఙ్ । పాపం చికీర్షతీత్యస్వపదవిగ్రహః । సత్త్రాయతే । కక్షాయతే ఇత్యాది ॥

(కాశికా) క్యఙనువర్తతే, న క్యష్। కష్టశబ్దాచ్ చతుర్థీసమర్థాత్ క్రమణేఽర్థేఽనార్జవే క్యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। కష్టాయ కర్మణే క్రామతి కష్టాయతే। అత్యల్పమ్ ఇదముచ్యతే। స్త్రకష్టకక్షకృచ్ఛ్రగహనేభ్యః కణ్వచికీర్షాయామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। కన్వచికీర్షా పాపచికీర్షా, తస్యామేతేభ్యః క్యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। స్త్రాయతే। కష్టాయతే। కక్షాయతే। కృచ్ఛ్రాయతే। గహనాయతే। కణ్వచికీర్షాయామ్ ఇతి కిమ్? అజః కష్టమ్ క్రామతి।

.

౨౬71. కర్మణో రోమన్థతపోభ్యాం వర్తిచరోః [3.1.15]

కర్మణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ రోమన్థ-తపోభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ వర్తిచరోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) రోమన్థతపోభ్యాం కర్మభ్యాం క్రమేణ వర్తనీయాం చరణే చార్థే క్యఙ్ స్యాత్ । రోమన్థం వర్తయతి రోమన్థాయతే ।హనుచలన ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ చర్వితస్యాకృష్యపునశ్చర్వణ ఇత్యర్థః । నేహ కీటో రోమన్థం వర్తయతి । అపానప్రదేశాన్నిఃసృతం ద్రవ్యమిహ రోమన్థః । తదశ్నాతీత్యర్థం ఇతి కైయటః । వర్తులం కరోతీత్యర్థం ఇతి న్యాసకారహరదత్తౌ ।తపసః పరస్మైపదం చ (వార్తికమ్) ॥ తపశ్చరతి తపస్యతి ॥

(కాశికా) రోమన్థశబ్దాత్ తపఃశబ్దాచ్ చ కర్మణో యథాక్రమం వర్తిచరోరర్థయోః క్యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। రోమన్థం వర్తయతి రోమన్థాయతే గౌః। హనుచలనే ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, కీటో రోమన్థం వర్తయతి। తపసః పరస్మైపదమ్ చ। తపశచరతి తపస్యతి।

.

2672. బాష్పోష్మభ్యాముద్వమనే [3.1.16]

బాష్ప-ఊష్మభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ఉద్వమనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం కర్మభ్యాం క్యఙ్ స్యాత్ । బాష్పముద్వమతి బాష్పాయతే । ఊష్మాయతే ।ఫేనాచ్చేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఫేనాయతే ॥

(కాశికా) కర్మణః ఇతి వర్తతే। బాష్పశబ్దాదూష్మశబ్దాచ్ చ కర్మన ఉద్వమనేఽర్థే క్యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। బాష్పముద్వమతి బాష్పాయతే। ఊష్మాయతే। ఫేనా చ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఫేనముద్వమతి ఫేనాయతే।

.

2673. శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణే [3.1.17]

శబ్ద-వైర-కలహ-అభ్ర-కణ్వ-మేఘేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ కరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః కర్మభ్యః కరోత్యర్థే క్యఙ్ స్యాత్ । శబ్దం కరోతి శబ్దాయతే । పక్షే తత్కరోతీతి ణిజపీష్యత ఇతి న్యాసః । శబ్దయతి ॥సుదినదుర్దిననీహారేభ్యశ్చ (వార్తికమ్) ॥ సుదినాయతే ॥

(కాశికా) శబ్ద వైర కలహ అభ్ర కన్వ మేఘ ఇత్యేతేభయః కరణే కరోత్యర్థే క్యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। శబ్దమ్ కరోతి శబ్దాయతే। వైరాయతే। కలహాయతే। అభ్రాయతే। కణ్వాయతే। మేఘాయతే। సుదినదుర్దిననీహారేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్। సుదినాయతే। దుర్దినాయతే। నీహారాయతే। అటాట్టాశీకాకోటాపోటాసోటాపృష్టాప్లుష్టాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। అటాయతే। అట్టాయతే। శీకాయతే। కోటాయతే। పోటాయతే। సోటాయతే। పృష్టాయతే। ప్లుష్టాయతే।

.

2674. సుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయామ్ [3.1.18]

సుఖాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ కర్తృ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)వేదనాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుఖాదిభ్యః కర్మభ్యో వేదనాయామర్థే క్యఙ్ స్యాద్వేదనాకర్తురేవచేత్సుఖాదీని స్యుః । సుఖం వేదయతే । కర్తృగ్రహణం కిమ్ । పరస్య సుఖం వేదయతే ॥

(కాశికా) కర్మగ్రహణమనువర్తతే। సుఖ ఇత్యేవమాదిభ్యః కర్మభ్యః వేదనాయామర్థేఽనుభవే క్యఙ్ ప్రత్యయో భవతి, వేదయితుశ్చేత్ కర్తుః సమ్బన్ధీని సుఖాదీని భవన్తి। సుఖం వేదయతే సుఖాయతే। దుఃఖాయతే। కర్తృగ్రహణం కిమ్? సుఖం వేదయతే ప్రసాధకో దేవదత్తస్య। సుఖ। దుఃఖ। తృప్త। గహన। కృచ్ఛ్ర। అస్ర। అలీక। ప్రతీప। కరుణ। కృపణ। సోఢ। సుఖాదిః।

.

2675. నమోవరివశ్చిత్రఙః క్యచ్ [3.1.19]

నమో-వరివస్-చిత్రఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్యచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కరణే ఇత్యనువృత్తేః క్రియావిశేషే పూజాయాం పరిచర్యాయామాశ్చర్యే చ । నమస్యతి దేవాన్ । పూజయతీత్యర్థః । వరివస్యతి గురూన్ । శుశ్రూషత ఇత్యర్థః । చిత్రీయతే । విస్మయత ఇత్యర్థః । విస్మాపయత ఇత్యన్యే ॥

(కాశికా) కరణే ఇతి వర్తతే। నమస్ వరివస్ చిత్రఙిత్యేతేభ్యో వా క్యచ్ ప్రత్యయో భవతి, కరణవిశేషే పూజాదౌ। నమసః పూజాయామ్ నమస్యతి దేవాన్। వరివసః పరిచర్యాయామ్ వరివస్యతి గురూన్। చిత్రఙ ఆశ్చర్యే చిత్రీయతే। ఙకార ఆత్మనేపదార్థః।

.

2676. పుచ్ఛభాణ్డచీవరాణ్ణిఙ్ [3.1.20]

పుచ్ఛ-భాణ్డ-చీవరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ।పుచ్ఛాదుదసనే వ్యసనే పర్యసనే చ (వార్తికమ్) ॥ వివిధం విరుద్ధం వోత్క్షేపణం వ్యసనమ్ । ఉత్పుచ్ఛయతే । విపుచ్ఛయతే । పరిపుచ్ఛయతే ।భాణ్డాత్సమాచయనే (వార్తికమ్) ॥ సంభాణ్డయతే । భాణ్డాని సమాచినోతి । రాశీకరోతీత్యర్థః । సమవభాణ్డత ।చీవరాదర్జనే పరిధానే చ (వార్తికమ్) ॥ సంచీవరయతే భిక్షుః । చీవరాణ్యర్జయతి । పరిధత్తే వేత్యర్థః ॥

(కాశికా) కరణే ఇతి వర్తతే। పుచ్ఛ భాణ్డ చీవర ఇత్యేతేభ్యో ణిఙ్ ప్రత్యయో భవతి కరణవిశేషే। పుచ్ఛాదుదసనే పర్యసనే వా। ఉత్పుచ్ఛయతే। పరిపుచ్ఛయతే। భాణ్డాత్ సమాచయనే। సమ్భాణ్డయతే।

చీవరాదర్జనే పరిధానే వా। సఞ్చీవరయతే భిక్షుః। ఙకార ఆత్మనేపదార్థః। ఇకారః సామాన్యగ్రహణార్థః, ణేరనిటి 6.4.51 ఇతి।

.

౨677. ముణ్డమిశ్రశ్లక్ష్ణలవణవ్రతవస్త్రహలకలకృతతూస్తేభ్యో ణిచ్ [3.1.౨1]

ముణ్డ-మిశ్ర-శ్లక్ష్ణ-లవణ-వ్రత-వస్త్ర-హల-కల-కృత-తూస్తేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ణిచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కృఞర్థే । ముణ్డం కరోతి ముణ్డయతి ।వ్రతాద్భోజనతన్నివృత్త్యోః (వార్త్తికమ్) ॥ పయః శూద్రాన్నం వా వ్రతయతి ।వస్త్రాత్సమాచ్ఛాదనే (వార్త్తికమ్) ॥ సంవస్త్రయతి ।హల్యాదిభ్యో గ్రహణే (వార్త్తికమ్) ।హలికల్యోరదన్తత్వం చ నిపాత్యతే (వార్త్తికమ్) ॥ హలిం కలిం వా గృహ్ణాతి । హలయతి । కలయతి । మహద్ధలం హలిః । పరత్వాద్వృద్ధౌ సత్యామపీష్ఠవద్భావేన అగేవ లుప్యతే । అతః సన్వద్భావదీర్ఘౌ న । అజహలత్ । అచకలత్ । కృతం గృహ్ణాతి । కృతయతి । తూస్తాని విహన్తి వితూస్తయతి । తూస్తం కేశా ఇత్యేకే । జటీభూతాః కేశా ఇత్యన్యే । పాపమిత్యపరే । ముణ్డాదయః సత్యాపపాశ - (కౌముదీ-2563) ఇత్యత్రైవ పఠితుం యుక్తాః । ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థ ఇత్యేవ సిద్ధేః కేషాంచిద్గ్రహణం సాపేక్షేభ్యోఽపి ణిజర్థమ్ । ముణ్డయతి మాణవకమ్ । మిశ్రయత్యన్నమ్ । శ్లక్ష్ణయతి వస్త్రమ్ । లవణయతి వ్యఞ్జనమితి । హలికల్యోరదన్తత్వార్థమ్ । సత్యస్య ఆపుగర్థమ్ । కేషాంచిత్తు ప్రపఞ్చార్థమ్ । సత్యం కరోత్యాచష్టే వా సత్యాపయతి ।అర్థవేదయోరప్యాపుగ్వక్తవ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ అర్థాపయతి । వేదాపయతి । పాశం విముఞ్చతి విపాశయతి । రూపం పశ్యతి రూపయతి । వీణయోపగాయత్యుపవీణయతి । తూలేనానుకుష్ణాత్యనుతూలయతి । తృణాగ్రం తూలేనానుఘట్టయతీత్యర్థః । శ్లోకైరూపస్తౌతి ఉపశ్లోకయతి । సేనయా అభియాతి అభిషేణయతి । ఉపసర్గాత్సునోతి - (కౌముదీ-2270) ఇతి షః । అభ్యషేణయత్ । ప్రాక్సితాత్ - (కౌముదీ-2276) ఇతి షః । అభిషిషేణయిషతి । స్థాదిష్వభ్యాసేన చ - (కౌముదీ-2277) ఇతి షః । లోమాన్యనుమార్ష్టి అనులోమయతి । త్వచ సంవరణే ఘః । త్వచం గృహ్ణాతి త్వచయతి । వర్మణా సంనహ్యతి సంవర్మయతి । వర్ణం గృహ్ణాతి వర్ణయతి । చూర్ణైరవధ్వంసతే అవచూర్ణయతి । ఇష్ఠవదిత్యతిదేశాత్పుంవద్భావాదయః । ఏనీమాచష్టే ఏతయతి । దరదమాచష్టే దారదయతి । పృథుం ప్రథయతి । వృద్ధౌ సత్యాం పూర్వం వా టిలోపః । అపిప్రథత్ । అపప్రథత్ । మృదుమ్ మ్రదయతి । అమ్రదత్ । భృశం కృశం దృఢమ్ । భ్రశయతి । క్రశయతి । ద్రఢయతి । అబభ్రశత్ । అచకశత్ । అదద్రఢత్ । పరివ్రఢత్ । ఊఢిమాఖ్యత్ ద్విత్వమ్ । పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వే ఇతి త్వనిత్యమిత్యుక్తమ్ । ఢి ఇత్యస్య ద్విత్వమిత్యన్యే । ఔడిఢత్ । ఊఢమాఖ్యత్ । ఔజఢత్ । ఔడఢత్ । ఓః

పుయణ్జి - (కౌముదీ-2577) ఇతి సూత్రే వర్గప్రత్యాహారజగ్రహో లిఙ్గమ్ । ద్విత్వే కార్యే ణావచ ఆదేశో నేతి ఊనయతావుక్తమ్ । ప్రకృత్యైకాచ్ (కౌముదీ-2010) । వృద్ధిపుకౌ । స్వాపయతి । త్వాం మాం వాఽఽచష్టే త్వాపయతి । మాపయతి । మపర్యన్తస్య త్వమౌ । పరరూపాత్పూర్వం నిత్యత్వాట్టిలోపః వృద్ధిః పుక్ । త్వాదయతి । మాదయతీతి తు న్యాయ్యమ్ । అన్తరఙ్గత్వాత్పరరూపే కృతే ప్రకృత్యైకాచ్ (కౌముదీ-2010) ఇతి ప్రకృతిభావాత్ । న చ ప్రకృతిభావో భాష్యే ప్రత్యాఖ్యాత ఇతి భ్రమితవ్యమ్ । భాష్యస్య ప్రోష్ఠాద్యుదాహరణవిశేషేఽఽన్యథాసిద్ధిపరత్వాత్ । యువామావాం వా యుష్మయతి । అస్మయతి । శ్వానమాచష్టే శావయతి । నస్తద్ధితే (కౌముదీ-679) ఇతి టిలోపః । ప్రకృతిభావస్తు న యేన నాప్రాప్తిన్యాయేన టేః (కౌముదీ-1786) ఇత్యస్యైవ బాధకో హి సః । భత్వాకత్సంప్రసారణమ్ । అన్యే తు । నస్తద్ధితే (కౌముదీ-679) ఇతి నేహాతిదిశ్యతే । ఇష్ఠని తస్యాదృష్టత్వాత్ । బ్రహ్మిష్ఠ ఇత్యాదౌ పరత్వాత్ । టేః (కౌముదీ-1786) ఇత్యస్యైవ ప్రవృత్తేః । తేన శునయతీతి రూపమాహుః । విద్వాంసమాచష్టే । విద్వయతి । అఙ్గవృత్తపరిభాషయా సంప్రసారణం నేత్యేకే । సంప్రాసారణే వృద్ధావావాదేశే చ విదావయతీత్యన్యే । నిత్యత్వాట్టిలోపాత్ప్రాక్సంప్రసారణమ్ । అన్తరఙ్గత్వాత్పూర్వరూపమ్ । టిలోపః । విదయతీత్యపరే । ఉదఙ్చామాచష్టే ఉదీచయతి ॥ ఉదైచిచత్ । ప్రత్యఞ్చమ్ । ప్రతీచయతి । ప్రత్యచిచత్ । ఇకోఽసవర్ణే - (కౌముదీ-91) ఇతి ప్రకృతిభావపక్షే । ప్రతిఅచిచత్ । సమ్యఞ్చమాచష్టే సమీచయతి । సమిఅచిచత్ । తిర్యఞ్చామాష్టే తిరాయయతి । అఞ్చేష్టిలోపేనాపహారేఽపి బహిరఙ్గత్వేమనాసిద్ధత్వాత్తిరసస్తిరిః । అసిద్ధవదత్ర - (కౌముదీ-2183) ఇతి చిణో లుఙ్న్యాయేన ప్రథమటిలోపోఽసిద్ధః । అతః పునష్టిలోపో న । అఙ్గవృత్తపరిభాషయా వా । చఙ్యగ్లోపిత్వాదుపధాహ్రస్వో న । అతితిరాయత్ । సధ్ర్యఞ్చమాచష్టే సాధ్రాయయతి । అససధ్రాయత్ । విష్వద్ర్యఞ్చమ్ । అవివిష్వద్రాయత్ । దేవద్ర్యఞ్చమ్ దేవద్రాయయతి । అదిదేవద్రాయత్ । అదద్ర్యఞ్చమ్ । అదదద్రాయత్ । అదముయఞ్చమ్ । అదముఆయయతి । ఆదదముఆయత్ । అముముయఞ్చమ్ । అముముఆయయతి । చఙ్ । ఆముముఆయయత్ । భువమ్ భావయతి । అబీభవత్ । భ్రువమబుభ్రవత్ । శ్రియమశిశ్రయత్ । గామజూగవత్ । రాయమరీరయత్ । నావమనూనవత్ । స్వశ్వమ్ స్వాశశ్వత్ । స్వః ॥అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపః (వార్తికమ్) ॥ స్వయతి । అసస్వత్ । అసిస్వత్ । బహూన్ భావయతి । బహయతీత్యన్యే విన్మతోరితి లుక్ । స్రగ్విణమ్ స్రజయతి । సంజ్ఞాపూర్వకత్వాన్న వృద్ధిః । శ్రీమతీం శ్రీమన్తం వా శ్రయయతి । అశిశ్రయత్ । పయస్వినీత్ । పయస్యతి । ఇహ టిలేపో న । తదపవాదస్య లుకః ప్రవృత్తత్వాత్ । స్థూలం స్థవయతి । దూరం దవయతి । కథం తర్హి దూరయత్యవనతే వివస్వతీతి । దూరమతతి అయతే వా దూరాత్ । దూరాతం కుర్వతీత్యర్థః । యువానం యవయతి కనయతి ।

యువాల్పయోః - (కౌముదీ-2019) ఇతి వా కన్ । అన్తికం నేదయతి । బాఢం సాధయతి । ప్రశస్యం ప్రశస్యయతి । ఇహ శ్రజ్యో న । ఉపసర్గస్య పృథక్కృతేః । వృద్ధం జ్యాపయతి । వర్షయతి । ప్రియం ప్రాపయతి । స్థిరం స్థాపయతి । ఉరుం వరయతి । వారయతి । బహులం బంహయతి । గురుం గరయతి । తృప్రం త్రాపయతి । దీర్ఘం ద్రాఘయతి । వృన్దారకం వృన్దయతి ॥। ఇతి ణిజన్తనామధాతుప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ముణ్డ మిశ్ర శ్లక్ష్ణ లవణ వ్రత వస్త్ర హల కల కృత తూస్త ఇత్యేతేభ్యః కరణే ణిచ్ ప్రత్యయో భవతి। ముణ్డం కరోతి ముణ్డయతి। మిశ్రయతి। శ్లక్ష్ణయతి। లవణయతి। వ్రతాత్ భోజనే తన్నివృత్తౌ చ పయో వ్రతయతి। వృషలాన్నం వ్రతయతి। వస్త్రాత్ సమాచ్ఛాదనే సంవస్త్రయతి। హలిం గృహ్ణాతి హలయతి। కలిం గృహ్ణాతి కలయతి। హలికల్యోరదన్తత్వనిపాతనం సన్వద్భావప్రతిషేధార్థమ్। అజహలత్। అచకలత్। కృతం గృహ్ణాతి కృతయతి। తూస్తాని విహన్తి వితూస్తయతి కేశాన్। విశదీకరోతి ఇత్యర్థః।

.

2678. కణ్డ్వాదిభ్యో యక్ [3.1.27]

కణ్డ్వాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ యక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ ణిజన్తకణ్డ్వాదిప్రకరణమ్ ॥ఏభ్యో ధాతుభ్యో నిత్యం యక్ స్యాత్ స్వార్థే । ధాతుభ్యః కిమ్ । ప్రాతిపదికేభ్యో మా భూత్ । ద్విధా హి కణ్డ్వాదయః ధాతవః ప్రాతిపదికాని చ । 1944 కణ్డూఞ్ గాత్రవిఘర్షణే । కణ్డూయతి । కణ్డూయతే । 1945 మన్తు అపరాధే । రోష ఇత్యేకే । మన్తూయతి । చన్ద్రస్తు ఞితమాహ । మన్తూయతే । 1946 వల్గు పూజామాధుర్యయోః । వల్గూయతి । 1947 అసు ఉపతాపే । అసూ । అసూఞ్ । ఇత్యేకే । అస్యతి । అసూయతి । అసూయతే । 1948 లేట్ 1949 లోట్ ధౌర్త్యే పూర్వభావే స్వప్నే చ । దీప్తావిత్యేకే । లేట్యతి । లేటితా । లోట్యతి । లోటితా । 1950 లేలా దీప్తౌ । 1951 ఇరస్ 1952 ఇరజ్ 1953 ఇరఞ్ ఈర్ష్యాయామ్ ॥ ఇరస్యతి । ఇరజ్యతి । హలి చ (కౌముదీ-354) ఇతి దీర్ఘః । ఈర్యతి । ఈర్యతే । 1954 ఉషస్ ప్రభాతీభావే । 1955 వేద ధౌర్త్యే స్వప్నే చ । 1956 మేధా ఆశుగ్రహణే ॥ మేధాయతి । 1957 కుషుభ క్షేపే ॥ కుషుభ్యతి । 1958 మగధ పరివేష్టనే । నీచదాస్య ఇత్యన్యే ॥ 1959 తన్తస్ 1960 పమ్పస్ దుఃఖే । 1961 సుఖ 1962 దుఃఖ తత్క్రియాయామ్ । సుఖ్యతి । దుఃఖ్యతి । సుఖం దుఃఖం చానుభవతీత్యర్థః । 1963 సపర పూజాయామ్ । 1964 అరర ఆరాకర్మణి 1965 భిషజ్ చికిత్సాయామ్ । 1966 భిష్ణజ్ ఉపసేవాయామ్ । 1967 ఇషుధ శరధారణే । 1968 చరణ 1969 వరణ గతౌ । 1970 చురణ చౌర్యే । 1971 తురణ త్వరాయామ్ ।

1972 ఘురణ ధారణపోషణయోః । 1973 గద్గద వాక్స్ఖలనే । 1974 ఏలా 1975 కేలా 1976 ఖేలా విలాసే । 1977 ఇలా ఇత్యన్యే । 1978 లేఖా స్ఖలనే చ । అదన్తోఽయమిత్యన్యే । లేఖ్యతి । 1979 లిట అల్పకుత్సనయోః । లిట్యతి । 1980 లాట జీవనే । 1981 హృణీఙ్ రోషణే లజ్జాయాం చ । 1982 మహీఙ్ పూజాయామ్ । మహీయతే । పూజాం లభత ఇత్యర్థః । 1983 రేఖా శ్లాఘాసాదనయోః । 1984 ద్రవస్ పరితాపపరిచరణయోః । 1985 తిరస్ అన్తర్ధౌ । 1986 అగద నీరోగత్వే । 1987 ఉరస్ బలార్థః । ఉరస్యతి । బలవాన్ భవతీత్యర్థః । 1988 తరణ గతౌ । 1989 పయస్ ప్రసృతౌ । 1990 సంభూయస్ ప్రభూతభావే । 1991 అంబర 1992 సంవర సంభరణే । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥। ఇతి తిఙన్తకణ్డ్వాదిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) కణ్డూఞిత్యేవమాదిభ్యో యక్ ప్రత్యయో భవతి। ద్వివధాః కణ్డ్వాదయో, ధాతవః ప్రాతిపాదికాని చ। తత్ర ధాత్వధికారాద్ ధాతుభ్యః ఏవ ప్రత్యయో విధీయతే, న తు ప్రాతిపదికేభ్యః। తథా చ గుణప్రతిషేధార్థః కకారోఽనుబధ్యతే। ధాతుప్రకరణాద్ ధాతుః కస్య చాసఞ్జనాదపి। ఆహ చ అయమ్ ఇమం దీర్ఘం మన్యే ధతుర్విభాషితః। కణ్డూఞ్ కణ్డూయతి, కణ్డూయతే। ఞిత్వాత్ కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే 1.3.72 ఇత్యాత్మనేపదమ్। కణ్డూఞ్। మన్తు। హృణీఙ్। వల్గు। అస్మనస్। మహీఙ్। లేట్। లోట్। ఇరస్। ఇరజ్। ఇరఞ్। ద్రవస్। మేధా। కుషభ। మగధ। తన్తస్। పమ్పస్। సుఖ। దుఃఖ। సపర। అరర। భిషజ్। భిష్ణజ్। ఇషుధ। చరణ। చురణ। భురణ। తురణ। గద్గద। ఏలా। కేలా। ఖేలా। లిట్। లోట్।

.

౨౬౭౨. భావకర్మణోః [1.3.13]

భావ-కర్మణోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

భావ-కర్మణోః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిఙన్తాత్మనేపదప్రకరణమ్ ॥అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ (కౌముదీ-2157) । ఆస్తే । శేతే । బభూవే । అనుబభూవే ।

(కాశికా) లః కర్మణి చ భావే చ అకర్మకేభ్యః 3.4.69 ఇతి భావకర్మణోర్విహితస్య లస్య తిబాదయః సామాన్యేన వక్ష్యన్తే। తత్రేదముచ్యతే, భావే కర్మణి చ ఆత్మనేపదం భవతి। భావే గ్లాయ్తే భవతా, సుప్యతే భవతా, ఆస్యతే భవతా। కర్మణి క్రియతే కటః, హ్రియతే భారః। కర్మకర్తరి, లూయతే కేదారః స్వయమ్ ఏవ ఇతి, పరస్మైపదం న భవతి। తస్య విధానే ద్వితీయం కర్మగ్రహణమనువర్తతే। తేన కర్తివ యః కర్తా తత్ర ప్రస్మైపదం భవతి।

.

2680. కర్తరి కర్మవ్యతిహారే [1.3.14]

కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కర్మ-వ్యతిహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కర్మ-వ్యతిహారే కర్తరి ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) క్రియావినిమయే ద్యోత్యే కర్తర్యాత్మనేపదం స్యాత్ । వ్యతిలునీతే । అన్యస్య యోగ్యం లవనం కరోతీత్యర్థః ॥ శ్నసోరల్లోపః- (కౌముదీ-2469) । వ్యతిస్తే । వ్యతిషాతే । వ్యతిషతే । తాసస్త్యోః - (కౌముదీ-2191) ఇతి సలోపః । వ్యతిసే । ధి చ - (కౌముదీ-2241) । వ్యతిధ్వే । హ ఏతి - (కౌముదీ-2250) । వ్యతిహే । వ్యత్యసై । వ్యతిషీత్ । వ్యత్యాస్త । వ్యతిరాతే । వ్యతిరాతే । వ్యతిరాతే । వ్యతిభాతే । వ్యతిభాతే । వ్యతిభాతే । వ్యతిబభే ।

(కాశికా) కర్మశబ్దః క్రియవాచీ। వ్యతిహారో వినిమయః। యత్రాన్యసమ్బన్ధినీం క్రియామన్యః కరోతి, ఇతరసమ్బన్ధినీం చేతరః, స కర్మవ్యతిహారః। తద్విశిష్టక్రియావచనాద్ ధాతోరాత్మనేపదం భవతి। వ్యతిలునతే। వ్యతిపునతే। కర్మవ్యతిహారే ఇతి కిమ్? లునన్తి। కర్మగ్రహణముత్తరార్థం శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదమ్ 1.3.78 ఇతి।

.

2681. న గతిహింసార్థేభ్యః [1.3.15]

న అవ్యయమ్ గతి-హింసా-అర్థేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

గతిహింసార్థేభ్యః కర్తరి కర్మవ్యతిహారే ఆత్మనేపదమ్ న

(సి.కౌ) వ్యతిగచ్ఛన్తి । వ్యతిఘ్నన్తి ।ప్రతిషేధే హసాదీనాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ హసాదయో హసప్రకారాః శబ్దక్రియాః । వ్యతిహసన్తి । వ్యతిజల్పన్తి ॥హరతేరప్రతిషేధః (వార్తికమ్) ॥ సంప్రహరన్తే రాజానః ॥

(కాశికా) పూర్వేణ ఆత్మనేపదం ప్రాప్తం ప్రతిషిధ్యతే। గత్యర్థేభ్యో హింసాఽర్థేభ్యశ్చ ధాతుభ్యః కర్మవ్యతిహరే ఆత్మనేపదం న భవతి। వ్యతిగచ్ఛన్తి। వ్యతిసర్పన్తి। హింసాఽర్థేభ్యః వ్యతిహింసన్తి। వ్యతిఘ్నన్తి। ప్రతిషేధే హసాదీనాముపసఙ్ఖ్యనమ్। వ్యతిహసన్తి। వ్యతిజల్పన్తి। వ్యతిపఠన్తి। హరతేరప్రతిషేధః। సంప్రహరన్తే రాజానః।

.

2682. ఇతరేతరాన్యోన్యోపపదాచ్చ [1.3.16]

ఇతరేతర-అన్యోన్య-ఉపపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఇతరేతర-అన్యోన్య-ఉపపదాత్ 'కర్తరి కర్మవ్యతిహారే' ఆత్మనేపదమ్ న

(సి.కౌ) ।పరస్పరోపపదాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇతరేతరస్యాన్యోన్యస్య పరస్పరస్య వా వ్యతిలునన్తి ॥

(కాశికా) ఇతరేతరః, అన్యోన్యః ఇత్యేవముపపదాద్ ధాతోః కర్మవ్యతిహారే ఆత్మనేపదం న భవతి। ఇతరేతరస్య వ్యతిలునన్తి। అన్యోన్యస్య వ్యతిలునన్తి। పరస్పరొపపదాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। పర్స్పరస్య వ్యతిలునన్తి।

.

౨683. నేర్విశః [1.3.17]

నేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

నేః విశః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) నివిశతే ।

(కాశికా) శషాత్ కర్తరి పర్స్మైపదమ్ 1.3.78 ఇతి ప్రస్మైపదే ప్రాప్తే నిపూర్వాద్ విశ ఆత్మనేపదం విధీయతే। నేః పరస్మాద్ విశ ఆత్మనేపదం భవతి। నివిశతే। నివిశన్తే। నేః ఇతి కిమ్? ప్రవిశతి। యదాగమాస్ తద్గ్రహణేన గృహ్యన్తే తేన అటా న అస్తి వ్యవధానమ్। న్యవిశత। నేరుపసర్గస్య గ్రహణమ్, అర్థవద్గ్రహణే న అనర్థకస్య గ్రహణమ్ ఇతి। తస్మాదిహ న భవతి, మధుని విశాన్తి భ్రమరాః।

.

౨684. పరివ్యవేభ్యః క్రియః [1.3.18]

పరి-వి-అవేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ క్రియః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

పరి-వి-అవేభ్యః క్రియః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) అకర్త్రభిప్రాయార్థమిదమ్ । పరిక్రీణీతే – విక్రీణీతే – అవక్రీణీతే ।

(కాశికా) డుక్రిఞ్ ద్రవ్యవినిమయే। ఞిత్వాత్ కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే సిద్ధమాత్మనేపదమ్। అకర్త్రభిప్రాయార్థో ఽయమారమ్భః। పరివ్యవేభ్య ఉత్తరస్మాత్ క్రీణాతేరాత్మనేపదం భవతి। పరిక్రీణీతే। విక్రీణీతే। అవక్రీణీతే। పర్యాదయ ఉపసర్గా గృహ్యన్తే తేన ఇహ న భవతి, వహువి క్రీణాతి వనమ్।

.

౨685. విపరాభ్యాం జేః [1.3.౧౯]

వి-పరాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ జేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

వి-పరాభ్యామ్ జేః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) విజయతే । పరాజయతే ।

(కాశికా) శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదమ్ 1.3.78 ఇత్యస్య అపవాదః। విపరా పూర్వాజ్ జయతేర్ధాతోరాత్మనేపదం భవతి। విజయతే। పరాజయతే। విపరాశబ్దావుపసర్గౌ గృహ్యేతే సాహచర్యత్। తేన ఇహ న భవతి, బహువి జయతి వనమ్, పరా జయతి సేనా ఇతి।

.

2686. ఆఙో దోఽనాస్యవిహరణే [1.3.20]

ఆఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ దః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనాస్యవిహరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆఙః దః అనాస్యవిహరణే ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) ఆఙ్పూర్వాద్దదాతేర్ముఖవికసనాదన్యత్రార్థే వర్తమానాదాత్మనేదం స్యాత్ । విద్యమాదత్తే । అనాస్యేతి కిమ్ ? ముఖం వ్యాదదాతి । ఆస్యగ్రహణమవివక్షితమ్ । విపాదికాం వ్యాదదాతి । పాదస్ఫోటో విపాదికా । నదీ కూలం వ్యాదదాతి ।పరాఙ్గకర్మకాన్న నిషేధః (వార్తికమ్) ॥ వ్యాదదతే పిపీలికాః పతఙ్గస్య ముఖమ్ ॥

(కాశికా) అకర్త్రభిప్రాయర్థోఽయమారమ్భః। ఆఙ్పూర్వాద్ దదాతేరనాస్యవిహరణే వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। విధ్యామాదత్తే। అనాస్యవిహరణే ఇతి కిమ్? ఆస్యం వ్యాదదాతి। ఆస్యవిహరణసమానక్రియాదపి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। విపాదికాం వ్యాదదాతి। కులం వ్యాదదాతి। స్వాఙ్గకర్మకాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, వ్యాదదతే పిపీలికాః పతఙ్గస్య ముఖమ్।

.

2687. క్రీడోఽనుసమ్పరిభ్యశ్చ [1.3.21]

క్రీడః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అను-సమ్-పరిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఆఙః అను-సమ్-పరిభ్యః క్రీడః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) చాదాఙః । అనుక్రీడతే సంక్రీడతే । పరిక్రీడతే । ఆక్రీడతే । అనోః కర్మప్రవచనీయాన్న । ఉపసర్గేన సమా సాహచర్యాత్ । మాణవకమనుక్రీడతి । తేన సహేత్యర్థః । తృతీయార్థే – (కౌముదీ-549) ఇత్యనోః కర్మప్రవచనీయత్వమ్ ।సమోఽకూజనే (వార్తికమ్) ॥ సంక్రీడతే । కూజనే తు సంక్రీడతి చక్రమ్ ॥ఆగమే క్షమాయామ్ (వార్తికమ్) ॥ ణ్యన్తస్యేదం గ్రహణమ్ । ఆగమయస్వ తావత్ । మా త్వరిష్ఠా ఇత్యర్థః ।శిక్షేర్జిజ్ఞాసాయామ్ (వార్తికమ్) ॥ ధనుషి శిక్షతే ॥ ధనుర్విషయే జ్ఞానే శక్తో భవితుమిచ్ఛతీత్యర్థః ।ఆశిషి నాథః (వార్తికమ్) ॥ ఆశిష్యేవేతి నియమార్థం వార్తికమిత్యుక్తమ్ । సర్పిషో నాథతే । సర్పిర్మే స్యాదిత్యాశాస్త ఇత్యర్థః । కథం నాథసే కిము పతిం న భూభృతామితి । నాధసే ఇతి పాఠ్యమ్ ।హరతేర్గతతాచ్ఛీల్యే (వార్తికమ్) ॥ గతం ప్రకారః । పైతృకమశ్వా అనుహరన్తే ।

మాతృకం గావః । పితుర్మాతుశ్చాగతం ప్రకారం సతతం పరిశీలయన్తీత్యర్థః । తాచ్ఛీల్యే కిమ్ ? మాతురనుహరతి ।కిరతేర్హ్వర్షజీవికాకులాయకరణేష్వితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ హర్షాదయో విషయాః ॥ తత్ర హర్షో విక్షేపస్య కారణమ్ । ఇతరే ఫలే ॥

(కాశికా) క్రీడృ విహారే, ఏతస్మాదను సమ్ పరి ఇత్యేవం పూర్వాదాఙ్పూర్వాచ్ చాఽఽత్మనేపదం భవతి। అనుక్రీడతే। సఙ్క్రీడతే। పరిక్రీడతే। ఆఙః ఖల్వపి, ఆక్రీడతే। సమా సాహచర్యాదన్వాదిరుపసర్గో గృహ్యతే, తేన ఇహ కర్మప్రవచనీయప్రయోగే న భవతి, మాణవకమను క్రీడతి। సమోఽకూజనే ఇతి వక్తవ్యమ్। సఙ్క్రీడన్తి శకటాని। ఆగమేః క్షమాయామాత్మనేపదం వక్తవ్యమ్। క్షమా ఉపేక్షా, కాలహరణమ్ ఇతి యావత్। ఆగమయస్వ తావన్మాణవకమ్। శిక్షేర్జిజ్ఞాసాయామ్। విద్యాసు శిక్షతే। ఆశిషి నాథః। సర్పిషో నాథతే। మధునో నాథతే। ఆశిషి ఇతి కిమ్? మాణవకమనునాథతి। హరతేర్గతతాచ్ఛీల్యే। పైతృకమశ్వా అనుహరన్తే। మాతృకం గావోఽనుహరన్తే। గతతాచ్ఛీల్యే ఇతి కిమ్? మాతురనుహరతి। కిరతేర్హర్షజీవికాకులాయకరణేష్వితి వక్తవ్యమ్। అపస్కిరతే వృషభో హృష్టః। జీవికాయామపస్కిరతే కుక్కుటో భక్షార్థీ। కులాయకరణే అపస్కిరతే శ్వా ఆశ్రయార్థీ। హర్షాదిషు ఇతి కిమ్? అపకిరతి కుసుమమ్। ఆఙి నుప్రచ్ఛ్యోరుపసఙ్ఖ్యానమ్। ఆనుతే సృగాలః। ఆపృచ్ఛతే గురుమ్। శప ఉపలమ్భన ఇతి వక్తవ్యమ్। వాచా శరీరస్పర్శనముపలమ్భనమ్। దేవదత్తాయ శపతే। యజ్ఞదత్తాయ శపతే। ఉపలమ్భనే ఇతి కిమ్? శపతి।

.

2688. అపాచ్చతుష్పాచ్ఛకునిష్వాలేఖనే [6.1.142]

అపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చతుష్పాత్-శకునిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఆలేఖనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అపాత్కిరతేః సుట్ స్యాత్ ।సుడపి హర్షాదిష్వేవ వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ అపస్కిరతే వృషో హృష్టః । కుక్కుటో భక్షార్థీ । శ్వా ఆశ్రయర్థీ చ । హర్షాదిషు ఇతి కిమ్ । అపకిరతి కుసుమమ్ । ఇహ తఙ్సుటౌ న । హర్షాదిమాత్రవివక్షాయాం యద్యపి తఙ్ ప్రాప్తస్తథాపి సుడభావే నేష్యతే ఇత్యాహుః । గజోఽపకిరతి ।ఆఙి నుప్రచ్ఛ్యోః (వార్తికమ్) ॥ ఆనుతే । ఆపృచ్ఛతే ।శప ఉపాలమ్భే (వార్తికమ్) ॥ ఆక్రోశార్థాత్పరితేతోఽకర్తృగేఽపి ఫలే శపథరూపేఽర్థే ఆత్మనేపదం వక్తవ్యమిత్యర్థః । కృష్ణాయ శపతే ॥

(కాశికా) కిరతౌ ఇత్యేవ। అపాతుత్తరస్మిన్ కిరతౌ చతుష్పాచ్ఛకునిషు యదాలేఖనం తస్మిన్ విషయే సుత్ కాత్ పూర్వః భవతి। అపస్కిరతే వృషభో హృష్టః। అపస్కిరతే కుక్కుటో భక్ష్యార్థీ। అపస్కిరతే శ్వా

ఆశ్రయార్థీ। ఆలిఖ్య విక్షిపతి ఇత్యర్థః। చతుష్పాచ్ఛకునిషు ఇతి కిమ్? అపకిరతి దేవదత్తః। హర్షజీవికాకులాయకరణేష్వితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, అపకిరతి శ్వా ఓదనపిణ్డమాశితః। హర్షజీవికాకులాయకరణేష్వేవ కిరతేరాత్మనేపదస్య ఉపసంఖ్యానమ్।

.

౭౬౮౯. సమవప్రవిభ్యః స్థః [1.3.22]

సమ్-అవ-ప్ర-విభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ స్థః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

సమ్-అవ-ప్ర-విభ్యః స్థః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) సన్తిష్ఠతే । స్థాఘ్వోరిచ్చ - (కౌముదీ-2389) । సమస్థిత । సమస్థిషాతామ్ । సమస్థిషత । అవతిష్ఠతే । ప్రతిష్ఠతే । వితిష్ఠతే ।ఆఙః ప్రతిజ్ఞాయాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ శబ్దం నిత్యమాతిష్ఠతే । నిత్యత్వేన ప్రతిజానీత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) సమవ ప్ర వి ఇత్యేవం పూర్వాత్ తిష్ఠతేరాత్మనేపదం భవతి। సంతిష్ఠతే। అవతిష్ఠతే। వితిష్ఠతే। ఆఙః స్థః ప్రతిజ్ఞానే ఇతి వక్తవ్యమ్। అస్తిం సకారమాతిష్ఠతే। ఆగమౌ గుణవృద్ధీ ఆతిష్ఠతే।

.

౭౬౯౦. ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ [1.3.23]

ప్రకాశన-స్థేయ-ఆఖ్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

ప్రకాశన-స్థేయాఖ్యయోః స్థః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) గోపీ కృష్ణాయ తిష్ఠతే । ఆశయం ప్రకాశయతీత్యర్థః । సంశయ్య కర్ణాదిషు తిష్ఠతే యః । కర్ణాదీన్నిర్ణేతృత్వేనాశ్రయతీత్యర్థః ।

(కాశికా) స్వాభిప్రాయకథనం ప్రకాశనమ్। స్థేయస్య ఆఖ్యా స్థేయాఖ్యా। తిష్ఠత్యస్మిన్నితి స్థేయః। వివాదపదనిర్ణేతా లోకే స్థేయః ఇతి ప్రసిధః। తస్య ప్రతిపత్త్యర్థమాఖ్యాగ్రహణమ్। ప్రకాశనే స్థేయాఽఖ్యాయాం చ తిష్ఠతేరాత్మనేపదం భవతి। ప్రకాశనే తావత్ తిష్ఠతే కన్యా ధాత్రేభ్యః। తిష్ఠతే వృషలీ గ్రామపుత్రేభ్యః। ప్రకాశయత్యాత్మానమ్ ఇత్యర్థః। స్థేయాఽఖ్యాయామ్ త్వయి తిష్ఠతే। మయి తిష్ఠతే। సంశయ్య కర్ణాదిషు తిష్ఠతే యః।

.

౭౬౯౧. ఉదోఽనూర్ధ్వకర్మణి [1.3.24]

ఉదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనూర్ధ్వకర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఉదః స్థః అనూర్ధ్వకర్మణి ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) ముక్తావుత్తిష్ఠతే । అనూర్ధ్వ ఇతి కిమ్ ? పీఠాదుత్తిష్ఠతి ।ఈహాయామేవ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । గ్రామచ్ఛతముత్తిష్ఠతి ॥

(కాశికా) ఉత్పూర్వాత్ తిష్ఠతేరనూర్ధ్వకర్మణి వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। కర్మశబ్దః క్రియావాచీ। అనూర్ధ్వతావిశిష్టక్రియావచనాత్ తిష్ఠతేరాత్మనేపదం భవతి। గేహే ఉతిష్ఠతే। కుటుమ్బే ఉత్తిష్ఠతే। తదర్థం యతతే ఇత్యర్థః। ఉద ఈహాయామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, అస్మాద్ గ్రామాత్ శతముత్తిష్ఠతి। శతముత్పద్యతే ఇత్యర్థః। ఈహగ్రహణమనూర్ధ్వకర్మణ ఏవ విశేషణం, న అపవాదః। అనూర్ధ్వకర్మణి ఇతి కిమ్? ఆసనాదుత్తిష్ఠతి।

.

2692. ఉపాన్మన్త్రకరణే [1.3.25]

ఉపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మన్త్రకరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఉపాత్ మన్త్రకరణే స్థః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) ఆగ్నేయ్యాగ్నీధ్రముపతిష్ఠతే । మన్త్రకరణే కిమ్ ? భర్తారముపతిష్ఠతి యౌవనేన ।ఉపాద్దేవపూజాసఙ్గతికరణమిత్రకరణపథిష్వితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆదిత్యముపతిష్ఠతే । కథం తర్హి స్తుత్యం స్తుతిభిరర్థ్యాభిరూపతస్థే సరస్వతీతి । దేవతాత్వారోపాత్ । నృపస్య దేవతాంశత్వాద్వా । గఙ్గా యమునాముపతిష్ఠతే । ఉపశ్లిష్యతీత్యర్థః । రథికానుపతిష్ఠతే । మిత్రీకరోతీత్యర్థః । పన్థాః స్రుఘ్నముపతిష్ఠతే । ప్రాప్నోతీత్యర్థః ।వా లిప్సాయామితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ భిక్షుకః ప్రభుముపతిష్ఠతే – ఉపతిష్ఠతి వా । లిప్సయా ఉపగచ్ఛతీత్యర్థః ।

(కాశికా) ఉపపూర్వాత్ తిష్ఠతేర్మన్త్రకరణేఽర్థే వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే। ఆగ్నేయ్యా ఆనీధ్రముపతిష్ఠతే। మన్త్రకరణే ఇతి కిమ్? భర్తారముపతిష్ఠతి యౌవనేన। ఉపాద్ దేవపూజాసఙ్గతకరణమిత్రకరణపథిష్వితి వాచ్యమ్। దేవపూజాయామాదిత్యముపతిష్ఠతే। సఙ్గతకరణే రథికానుపతిష్ఠతే। మిత్రకరణే మహామాత్రానుపతిష్ఠతే। మిత్రకరణసఙ్గతకరణయోః కో విశేషః? సఙ్గతకరణముపశ్లేషః। తద్యథా, గఙ్గా యమునాముపతిష్ఠతే। మిత్రకరణం తు వినాప్యుపశ్లేషేణ మైత్రీసమ్ Bఅన్ధః। పథి అయం పన్థాః స్రుఘ్నముపతిష్ఠతే। వా లిప్సాయామితి వక్తవ్యమ్। భిక్షుకో బ్రాహ్మణకులముపతిష్ఠతే, ఉపతిష్ఠతీతి వా।

.

2693. అకర్మకాచ్చ [1.3.26]

అకర్మకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అకర్మకాత్ ఉపాత్ స్థః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) ఉపాత్తిష్ఠతేరకర్మకాదాత్మనేపదం స్యాత్ । భోజనకాలే ఉపతిష్ఠతే । సన్నిహితో భవతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఉపాతితి వర్తతే। ఉపపూర్వాత్ తిష్ఠతేరకర్మకాతకర్మకక్రియావచనాదాత్మనేపదం భవతి। యావద్ భుక్తముపతిష్ఠతే। యావదోదనముపతిష్ఠతే। భుక్తమ్ ఇతి భావే క్తప్రత్యయః। భోజనే భోజనే సన్నిధీయతే ఇత్యర్థః। అకర్మకాతితి కిమ్? రాజానముపతిష్ఠతి।

.

2694. ఉద్విభ్యాం తపః [1.3.27]

ఉద్-విభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ తపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అకర్మకాత్ ఉద్-వి-భ్యామ్ తపః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) అకర్మకాదిత్యేవ । ఉత్తపతే । వితపతే । దీప్యత ఇత్యర్థః ।స్వాఙ్గకర్మకాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ స్వమఙ్గం స్వాఙ్గం న తు అద్రవమ్– ఇతి పరిభాషితమ్ । ఉత్తపతే వితపతే వా పాణిమ్ । నేహ । సువర్ణముత్తపతి । సన్తాపయతి విలాపయతి వేత్యర్థః । చైత్రో మైత్రస్య పాణిముత్తపతి । సన్తాపయీత్యర్థః ॥

(కాశికా) అకర్మకాతితి వర్తతే। ఉత్ వి ఇత్యేవం పూర్వాత్ తపతేరకర్మకత్రియావచనాదాత్మనేపదం భవతి। ఉత్తపతే। వితపతే। దీప్యతే ఇత్యర్థః। అకర్మకాతిత్యేవ। ఉత్తపతి సువర్ణం సువర్ణకారః। వితపతి పృథ్వీం సవితా। స్వాఙ్గకర్మకాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। ఉత్తపతే పాణిమ్, ఉత్తపతే పృష్ఠమ్। వితపతే పాణిమ్, వితపతే పృష్ఠమ్। స్వాఙ్గం చ ఇహ న పారిభాషికం గృహ్యతే అద్రవం మూర్తిమత్ స్వాఙ్గమ్ ఇతి। కిం తర్హి? స్వమఙ్గం స్వాఙ్గమ్। తేన ఇహ న భవతి, దేవదత్తో యజ్ఞదత్తస్య పృష్ఠముత్తపతీతి। ఉద్విభ్యామ్ ఇతి కిమ్? నిష్టపతి।

.

2695. ఆఙో యమహనః [1.3.28]

ఆఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యమ-హనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అకర్మకాత్ ఆఙః యమహనః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) ఆయచ్ఛతే । ఆహతే । అకర్మకాత్స్వాఙ్గకర్మకాదిత్యేవ । నేహ పరస్య శిర ఆహన్తి । కథం తర్హి ఆజఘ్నే విషమవిలోచనస్య వక్షః ఇతి భారవిః ॥ ఆహధ్వం మా రఘూత్తమమితి భట్టిశ్చ । ప్రమాద

ఏవాయమితి భాగవృత్తిః । ప్రాప్యేత్యధ్యాహారో వా । ల్యబ్లోపే పఞ్చమీతి తు ల్యబన్తం వినైవ తదర్థావగతిర్యత్ర తద్విషయమ్ । భేత్తుమిత్యాది తుమున్నన్తాధ్యాహారో వా । సమీపమేత్యేతి వా ॥

(కాశికా) అకర్మకాతితి వర్తతే। యమ ఉపరమే, హన హింసాగత్యోః ఇతి పరస్మైపదినౌ। తాభ్యామకర్మకక్రియావచనాభ్యామాఙ్పూర్వాభ్యామాత్మనేపదం భవతి। ఆయచ్ఛతే, ఆయచ్ఛేతే ఆయచ్ఛన్తే। హనః ఖల్వపి ఆహతే, ఆఘ్నాతే, ఆఘ్నతే। అకర్మకాతిత్యేవ। ఆయచ్ఛతి కూపాద్ రజ్జుమ్। ఆహన్తి వృషలం పాదేన। స్వాఙ్గకర్మకాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। ఆయచ్ఛతే పాణిమ్। ఆహతే శిరః। స్వాఙ్గం చ ఇహ న పారిభాషికమ్ గృహ్యతే। కిం తర్హి? స్వమఙ్గం స్వాఙ్గమ్। తేన ఇహ న భవతి , ఆహన్తి శిరః పరకీయమ్ ఇతి।

.

౨౬౯౬. ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామ్ [౨.4.44]

ఆత్మనేపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హనో వధాదేశో వా లుఙి ఆత్మనేపదేషు పరేషు । అవధిష్ట । అవధిషాతామ్ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। ఆత్మనేపదేషు పరతో హనో లుఙ్యన్యతరస్యాం వధ ఇత్యయమాదేశో భవతి। ఆవధిష్ట, ఆవధిషాతామ్, ఆవధిషత। న చ భవతి। ఆహత, ఆహసాతామ్, ఆహసత।

.

౨౬౯౭. హనః సిచ్ [1.౨.14]

హనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సిచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కిత్స్యాత్ । అనునాసికలోపః । ఆహత । ఆహసాతామ్ । ఆహసత ॥

(కాశికా) హన్తేర్ధాతోః పరః సిచ్ కిద్ భవతి । ఆహత, ఆహసాతామ్, ఆహసత । సిచః కిత్త్వాదనునాసికలోపః । సిజ్గ్రహణం లిఙ్నివృత్త్యర్థమ్, ఉత్తరత్రానువృత్తిర్మా భూత్ । ఆత్మనేపదగ్రహణముత్తరార్థమనువర్తతే । ఇహ తు పరస్మైపదే హన్తేర్వధభావస్య నిత్యత్వాత్ కిత్త్వస్య ప్రయోజనం నాస్తి ॥

.

౨౬౯౮. యమో గన్ధనే [1.౨.15]

యమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గన్ధనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సిచ్కిత్స్యాత్ । గన్ధనం సూచనం పరదోషావిష్కరణమ్ । ఉదాయత । గన్ధనే కిమ్ ? ఉదాయంస్త పాదమ్ । ఆకృష్టవానిత్యర్థః ॥

(కాశికా) సిచ్ , ఆత్మనేపదేషు ఇతి వర్తతే । యమేర్ధాతోర్గన్ధనే వర్తమానాత్ పరః సిచ్ ప్రత్యయః కిద్ భవతి ఆత్మనేపదేషు పరతః । గన్ధనం సూచనం, పరేణ ప్రచ్ఛాద్యమానస్యావద్యస్యావిష్కరణమ్ । అనేకార్థత్వాద్ ధాతూనాం యమిస్తత్ర వర్తతే । ఉదాయత, ఉదాయసాతామ్, ఉదాయసత । సూచితవానిత్యర్థః । సిచః కిత్త్వాదనునాసికలోపః । ఆఙో యమహనః 1.3.28 ఇత్యాత్మనేపదమ్ । గన్ధన ఇతి కిమ్ ? ఉదాయంస్త పాదమ్, ఉదాయంస్త కూపాదుదకమ్ । ఉద్ధృతవానిత్యర్థః । సకర్మకత్వేఽపి సముదాఙ్భ్యో యమోఽగ్రన్థే 1.3.75 ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥

.

౨౬౯౯. సమో గమ్యృచ్ఛిప్రచ్ఛిస్వరత్యర్తిశ్రువిదిభ్యః [1.3.౨౯]

సమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గమి-ఋచ్ఛి-ప్రచ్ఛి-స్వరతి-అర్తి-శ్రు-విదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

అకర్మకాత్ సమః గమి-ఋచ్ఛి-ప్రచ్ఛి-స్వరతి-అర్తి-శ్రు-విదిభ్యః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) అకర్మకాభ్యామ్ ఇత్యేవ । సంగచ్ఛతే ॥

(కాశికా) అకర్మకాతితి వర్తతే। శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదమ్ 1.3.78 ఇతి ప్రాప్తే సమ్పూర్వేభ్యో గమి ఋచ్ఛి ప్రచ్ఛి స్వరతి అర్తి శ్రు విది ఇత్యేతేభ్యోఽకర్మకేభ్యో ధాతుభ్య ఆత్మనేపదం భవతి। సఙ్గచ్ఛతే। సమృచ్ఛతే। సంపృచ్ఛతే। సంస్వరతి। సఙ్కల్పా అస్య సమరన్త। అర్తేర్లుఙి చ్లేః సర్త్తిశాస్త్యర్తిభ్యశ్చ 3.1.56। ఇత్యఙాదేశః। తత్ర ప్రస్మైపదేశు ఇత్యేతన్ నాశ్రీయతే। బహులం ఛన్దస్యమాఙ్యోగేఽపి 6.4.75 ఇత్యాట్ ప్రతిషధ్యతే। ఋదృశోఽఙి గుణః 7.4.16 ఇతి గుణః సమరనత। సంశృణుతే। సంవిత్తే। ఋచ్ఛేరనాదేశస్య గ్రహణమ్, సమృచ్ఛిష్యతే। అర్త్యాదేశస్య త్వర్తి ఇత్యేవ సిద్ధమాత్మనేపదమ్। అర్తిరుభయత్ర పఠ్యతే, ఋ గతిప్రాపణయోః ఇతి భ్వాదౌ, ఋ సృ గతౌ ఇతి జుహోత్యాదౌ। విశేషాభావాద్ ద్వయోరపి గ్రహణమ్। విదేర్జ్ఞానార్థస్య గ్రహనమ్, పరస్మైపదిభిర్గమాదిభిః సాహచర్యాత్, న లాభార్థస్య స్వరితేత్త్వాదుభ్యతోభాషస్య। దృశేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। సంపశ్యతే। అకర్మకాతిత్యేవ। గ్రామం సంపస్యతి।

.

౨౭౦౦. వా గమః [1.౨.13]

వా అవ్యయమ్ గమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గమః పరౌ ఝలాదీ లిఙ్సిచౌ వా కితౌ స్తః । సంగసీష్టా - సంగంసీష్ట । సమగత - సమగంస్త । సమ్మృచ్ఛిష్యతే । అకర్మకాభ్యాం కిమ్ ? గ్రామం సంగచ్ఛతి ।విదిప్రచ్ఛిస్వరతీనాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ వేత్తేరేవ గ్రహణమ్ । సంవిత్తే । సంవిదాతే ॥

(కాశికా) లిఙ్సిచావాత్మనేపదేషు ఇతి వర్తతే । గమేర్ధాతోః పరౌ లిఙ్సిచౌ ఆత్మనేపదేషు ఝలాదీ వా కితౌ భవతః । సంగంసీష్ట, సంగసీష్ట । సిచః ఖల్వపి - సమగంస్త, సమగత । కిత్త్వపక్షే అనునాసికలోపో భవతి అనుదాత్తోపదేశవనతితనోత్యాదీనామ్ 6.4.37 ఇతి ॥

.

౨౭౦౧. వేత్తేర్విభాషా [౭.౧.౭]

వేత్తేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వేత్తేః పరస్య ఝాదేశస్యాతో రుడాగమో వా స్యాత్ । సంవిద్రతే । సంవిదతే । సంవిద్రతామ్ । సంవిదతామ్ । సమవిద్రత । సమవిదత । సంపృచ్ఛతే । సంస్వరతే ।అర్తిశ్రుదృశిభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అర్తీతి ద్వయోర్గ్రహణమ్ । అడ్విధౌ త్వియర్తేరేవేత్యుక్తమ్ । మా సమృత । మా సమృషాతామ్ । మా సమృషతేతి । సమార్త । సమార్షాతామ్ । సమార్షతేతి చ భ్వాదేః । ఇయర్తేస్తు - మా సమరత । మా సమరేతామ్ । మా సమరన్త - సమారత । సమారేతామ్ । సమారన్తేతి చ । సంశృణుతే । సంపశ్యతే । అకర్మకాదిత్యేవ । అత ఏవ రక్షాంసీతి పురాపి సంశృణుమహే ఇతి మురారిప్రయోగః ప్రామాదిక ఇత్యాహుః । అధ్యాహారో వా, ఇతి కథయద్భ్య ఇతి ॥ అథాస్మిన్నకర్మకాధికారే హనిగమ్యాదీనాం కథమకర్మకతేతి చేత్ । శృణు ॥ ధాతోరర్థాన్తే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్ । ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోఽకర్మికా క్రియా ॥ 1 ॥ వహతి భారమ్ । నదీ వహతి । స్యన్దత ఇత్యర్థః । జీవతి । నృత్యతి । ప్రసిద్ధేర్యథా । మేఘో వర్షతి । కర్మణోఽవివక్షాతో యథా । హితాన్నయః యః సంశృణుతే స కిం ప్రభుః ।ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అకర్మకాదితి నివృత్తమ్ । బన్ధం నిరస్యతి । నిరస్యతే । సమూహతి । సమూహతి ॥

(కాశికా) వేత్తేరఙ్గాదుత్తరస్య ఝాదేశస్య అతో విభాషా రుడాగమో భవతి। సంవిదతే, సంవిద్రతే। సంవిదతామ్, సంవిద్రతామ్। సమవిదత, సమవిద్రత। వేత్తేః ఇతి లుగ్వికరణస్య గ్రహణం కిమ్? ఇహ మా భూత్, విన్తే, విన్దాతే, విన్దతే ఇతి।

.

౨౭౦౨. ఉపసర్గాద్ధ్రస్వ ఊహతేః [౭.౪.౨౩]

ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఊహతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యాదౌ క్షితి । బ్రహ్మ సముహ్యాత్ । అగ్నిం సముహ్య ॥

(కాశికా) ఉపసర్గాదుత్తరస్య ఉహతేరఙ్గస్య హ్రస్వో భవతి యకారాదౌ క్షితి ప్రత్యయే పరతః। సముహ్యతే। సముహ్య గతః। అభ్యుహ్యతే। అభ్యుహ్య గతః। ఉపసర్గాతితి కిమ్? ఊహ్యతే। ఊహతేః ఇతి కిమ్? సమీహ్యతే। యి ఇత్యేవ, సమూహితమ్। క్షితి ఇత్యేవ, సమూహ్యోఽయమర్థః। అణః ఇత్యేవ, ఆ ఊహ్యతే ఓహ్యతే। సమోహ్యతే।

.

౭౭౦౩. నిసముపవిభ్యో హ్వః [1.3.30]

ని-సమ్-ఉప-విభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ హ్వః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ని-సమ్-ఉప-విభ్యః హ్వః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) నిహ్వయతే ।

(కాశికా) అకర్మకాతితి నివృత్తమ్। అతః పరం సామాన్యేన ఆత్మనేపదవిధానం ప్రతిపత్తవ్యమ్। ని సముప వి ఇత్యేవం పూర్వాత్ హ్వయతేర్ధాతోరాత్మనేపదం భవతి। నిహ్వయతే। సంహ్వయతే ఉపహ్వయతే। విహ్వయతే। అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భః। అన్యత్ర హి ఞిత్త్వాత్ సిద్ధమ్ ఏవాఽఽత్మనేపదమ్। ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వా వచనమ్। నిరస్యతి, నిరస్యతే। సమూహతి, సమూహతే।

.

౭౭౦౪. స్పర్ద్ధాయామాఙః [1.3.31]

స్పర్ద్ధాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

స్పర్ధాయామాఙః హ్వే ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) కృష్ణశ్చాణూరమాహ్వయతే । స్పర్ధాయాం కిమ్ । పుత్రమాహ్వయతి ।

(కాశికా) అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భః। స్పర్ధాయాం విషయే ఆఙ్పూర్వాద్ హ్వయతేరాత్మనేపదం భవతి। స్పర్ధా సఙ్ఘర్షః, పరాభిభవేచ్ఛా, స విషయో ధాత్వర్థస్య। ధాతుస్ తు శబ్దక్రియ ఏవ। మల్లో మల్లమాహ్వయతే। ఛాత్రశ్ ఛాత్రమాహ్వయతే। స్పర్ధమానస్ తస్యాఽఽహ్వానం కరోతి ఇత్యర్థః। స్పర్ధాయామ్ ఇతి కిమ్? గామాహ్వయతి గోపాలః।

.

౭౭౦౫. గన్ధనావక్షేపణసేవనసాహసిక్యప్రతియత్నప్రకథనోపయోగేషు కృఞః [1.3.32]

గన్ధన-అవక్షేపణ-సేవన-సాహసిక్య-ప్రతియత్న-ప్రకథన-ఉపయోగేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

గన్ధన-అవక్షేపణ-సేవన-సాహసిక్య-ప్రతియత్న-ప్రకథన-ఉపయోగేషు కృఞః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) గన్ధనం హింసా । ఉత్కురుతే । సూచయతీత్యర్థః । సూచనం హి ప్రాణవియోగానుకూలత్వాద్ధింసైవ । అవక్షేపణం భర్త్సనమ్ । శ్యేనో వర్తికాముదాకురుతే । భర్త్సయతీత్యర్థః । హరిముపకురుతే । సేవతే । పరదారాన్ప్రకురుతే । భర్త్సయతీత్యర్థః । తేషు సహసా ప్రవర్తతే । ఏధోదకస్యోపస్కురుతే । గుణమాధత్తే । గాథాః ప్రకురుతే । ప్రకథయతి । శతం ప్రకురుతే । ధర్మార్థం వినియుఙ్క్తే । ఏషు కిమ్ । కటం కరోతి ॥

(కాశికా) కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే సిద్ధమ్ ఏవాऽऽత్మనేపదమ్। అకర్త్రభిప్రయార్థోఽయమారమ్భః। గన్ధనాऽऽదిష్వర్థేషు వర్తమానత్ కరోతేరాత్మనేపదం భవతి। గన్ధనమ్ పకారప్రయుక్తం హింసాత్మకం సూచనమ్। తథా హి, బస్త గన్ధ అర్దనే, అర్ద హింసాయామ్ ఇతి చురాదౌ పఠ్యతే। అవక్షేపణమ్ భర్త్సనమ్। సేవనమనువృత్తిః। సాహసిక్యం సాహసికం కర్మ। ప్రతియత్నః సతో గుణాన్తరాధానమ్। ప్రకథనం ప్రకర్షేణ కథనమ్। ఉపయోగో ధర్మాది ప్రయోజనో వినియోగః। గన్ధనే తావత్ ఉత్కురుతే। ఉదాకురుతే। సూచయతి ఇత్యర్థః। అవక్షేపణే శ్యేనో వర్తికాముదాకురుతే। భర్త్సయతి ఇత్యర్థః సేవతే గణకానుపకురుతే। మహామాత్రానుపకురుతే। సేవతే ఇత్యర్థః। సాహసిక్యే పరదారాన్ ప్రకురుతే। తేషు సహసా ప్రవర్తతే ఇత్యర్థః। ప్రతియత్నే ఏధో దకస్య ఉపస్కురుతే। కాణ్డం గుడస్య ఉపస్కురుతే। తస్య సతో గుణన్తరాధానం కరోతి ఇత్యర్థః। షష్ఠీసుటౌ కరోతేః ప్రతియత్న ఏవ విధీయేతే। ప్రకథనే గాథాః ప్రకురుతే। జనాపవాదాన్ ప్రకురుతే। ప్రకర్షేణ కథయతి ఇత్యర్థః। ఉపయోగే శతమ్ ప్రకురుతే। సహస్రం ప్రకురుతే। ధర్మార్థం శతం వినియుఙ్క్తే ఇత్యర్థః। ఏతేషు ఇతి కిమ్? కటం కరోతి।

.

2706. అధేః ప్రసహనే [1.3.33]

అధేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రసహనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అధేః కృఞః ప్రసహనే ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) ప్రసహనం క్షమాऽభిభవశ్చ । షహ మర్షణేऽభిభవే చేతి పాఠాత్ । శత్రుమధికురుతే । క్షమత ఇత్యర్థః । అభిభవతీతి వా ।

(కాశికా) అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భః। అధిపూర్వాత్ కరోతేః ప్రసహనే వర్తమానాతాత్మనేపదం భవతి। ప్రసహనమభిభవః అపరాజయో వా। తమధిచక్రే। తమభివభూవ, న తేన ప్రాజితః ఇత్యర్థః। ప్రసహనే ఇతి కిమ్? అర్థమధికరోతి। పృథగ్యోగకరణముపసర్గవిశేషణార్థమ్।

.

౽౭౦౭. వేః శబ్దకర్మణః [1.3.34]

వేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శబ్ద-కర్మణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

శబ్దకర్మణః వేః కృఞః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) స్వరాన్వికురుతే । ఉచ్చారయతీత్యర్థః । శబ్దకర్మణః కిమ్ । చిత్తం వికరోతి కామః ।

(కాశికా) కృఞః ఇత్యనువర్తతే। విపూర్వత్ కరోతేరకర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే శబ్దకర్మణ ఆత్మనేపదం భవతి। కర్మశబ్ద ఇహ కారకాభిధాయీ, న క్రియావచనః। క్రోష్టా వికురుతే స్వరాన్। ధ్వాఙ్క్షో వికురుతే స్వరాన్। శబ్దకర్మణః ఇతి కిమ్? వికరోతి పయః।

.

౽౭౦౮. అకర్మకాచ్చ [1.3.35]

అకర్మకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అకర్మకాత్ వేః కృఞః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) వేః కృఞ ఇత్యేవ । ఛాత్రా వికుర్వతే । వికారం లభన్తే ఇత్యర్థః ।

(కాశికా) వేః కృఞ ఇత్యనువర్తతే। విపూర్వాత్ కరోతేరకర్మకాదకర్మకక్రియావచనాదాత్మనేపదం భవతి। వికుర్వతే సైన్ధవాః। సాధు దాన్తాః శోభనం వల్గన్తి ఇత్యర్థః। ఓదనస్య పూర్ణాశ్ ఛాత్రా వికుర్వతే। నిష్ఫలం చేష్టన్తే ఇత్యర్థః।

.

౽౭౦౯. సమ్మాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషు నియః [1.3.36]

సమ్మానన-ఉత్సఞ్జన-ఆచార్యకరణ-జ్ఞాన-భృతి-విగణన-వ్యయేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ నియః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

సమ్మానన-ఉత్సఞ్జన-ఆచార్యకరణ-జ్ఞాన-భృతి-విగణన-వ్యయేషు నియః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) అత్రోత్సఞ్జనజ్ఞానవిగణనవ్యయా నయతేర్వాచ్యాః । ఇతరే ప్రయోగోపాధయః । తథా హి । శాస్త్రే నయతే । శాస్త్రస్థం సిద్ధాన్తం శిష్యేభ్యః ప్రాపయతీత్యర్థః । తేన చ శిష్యసంమాననం ఫలితమ్ । ఉత్సఞ్జనే । దణ్డమున్నయతే । ఉత్క్షిపతీత్యర్థః । మాణవకముపనయనతే । విధినా ఆత్మసమీపం ప్రాపయతీత్యర్థః । ఉపనయనపూర్వకేణాధ్యాపనేన హి ఉపనేతరి ఆచార్యత్వం క్రియతే । జ్ఞానే । తత్వం నయతే । నిశ్చినోతీత్యర్థః । కర్మకారానుపనయతే । భృతిదానేన స్వసమీపం ప్రాపయతీత్యర్థః । విగణనమృణాదేర్నిర్యాతనమ్ । కరం వినయతే । రాజ్ఞే దేయం భాగం పరిశోధయతీత్యర్థః । శతం వినయతే । ధర్మార్థం వినియుఙ్క్తం ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) ణీఞ్ ప్రాపణే। అస్మాత్ కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే సిద్ధమ్ ఏవాऽఽత్మనేపదమ్। అకర్త్రభిప్రయార్థోऽయమారమ్భః। ణీఞ్ ప్రాప్ణే ఇత్యేతస్మాత్ ధాతోరాత్మనేపదం భవతి సమ్మాననాऽఽదిషు విశేషణేషు సత్సు। సమ్మాననం పూజనమ్ నయతే చార్వీ లోకాయతే। చార్వీ బుద్ధిః, తత్సమ్బన్ధాదచార్యోऽపి చార్వీ। స లోకాయతే శాస్త్రే పదార్థాన్ నయతే, ఉపపత్తిభిః స్థిరీకృత్య శిష్యేభ్యః ప్రాపయతి। తే యుక్తిభిః స్థాప్యమానాః సమ్మానితాః పూజితా భవన్తి। ఉత్సఞ్జనముత్క్షేపణమ్ మాణవకముదానయతే। ఉత్క్షిపతి ఇత్యర్థః। ఆచార్యకరణమాచార్యక్రియా మాణవకమ్ ఈదృశేన విధినా ఆత్మసమీపం ప్రాప్యతి యథా స ఉపనేతా స్వయమాచార్యః సమ్పద్యతే। మాణవకముపనయతే। ఆత్మానమాచార్యీకుర్వన్ మాణవకమాత్మసమీపం ప్రాపయతి ఇత్యర్థః। జ్ఞానం ప్రమేయనిశ్చయః నయతే చర్వీ లోకయతే। తత్ర ప్రమేయం నిశ్చినోతి ఇత్యర్థః। భృతిర్వేతనమ్ కర్మకరానుపనయతే। భృతిదానేన సమీపం కరోతి ఇత్యర్థః। విగణనమ్ ఋణాదేర్నిర్యాతనమ్ మద్రాః కరమ్ వినయన్తే। నిర్యాతయన్తి ఇత్యర్థః। వ్యయో ధర్మాऽऽదిషు వినియోగః। శతం వినయతే। సహస్రం వినయతే। ధర్మాऽऽద్యర్థం శతమ్ వినియుఙ్క్తే ఇత్యర్థః। ఏతేషు ఇతి కిమ్? అజాం నయతి గ్రామమ్।

.

౽710. కర్తృస్థే చాశరీరే కర్మణి [1.3.37]

కర్తృస్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అశరీరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కర్తృస్థే శరీరే కర్మణి నియః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) నియః కర్తృస్థే కర్మణి యదాత్మనేపదం ప్రాప్తం తచ్ఛరీరావయవభిన్నే ఏవ స్యాత్ । సూత్రే శరీరశబ్దేన తదవయవో లక్ష్యతే । క్రోధం వినయతే । అపగమయతి । తత్ఫలస్య చిత్తప్రసాదస్య కర్తృగత్వాత్ స్వరితఞితః (కౌముదీ-2158) ఇత్యేవ సిద్ధే నియమార్థమిదమ్ । తేనేహ న । గడుం వినయతి । కథం తర్హి విగణయ్య నయన్తి పౌరుషమితి । కర్తృగామిత్వావివక్షాయాం భవిష్యతి ।

(కాశికా) నయతేః కర్తా దేవదత్తాऽऽదిర్లకారవాచ్యః। కర్తృస్థే కర్మణ్యశరీరే సతి నయతేరాత్మనేపదం భవతి। శరీరం ప్రాణికాయః, తదేకదేశోऽపి శరీరమ్। క్రోధం వినయతే। మన్యుం వినయతే। కర్తృస్థే ఇతి కిమ్? దేవదత్తో యజ్ఞదత్తస్య క్రోధం వినయతేఇ। అశరీరే ఇతి కిమ్? గడుం వినయతి। ఘాటాం వినయతి। కర్మణి ఇతి కిమ్? బుద్ధ్యా వినయతి। ప్రజ్ఞయా వినయతి।

.

౽711. వృత్తిసర్గతాయనేషు క్రమః [1.3.38]

వృత్తిసర్గతాయనేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ క్రమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

వృత్తిసర్గతాయనేషు క్రమః

(సి.కౌ) వృత్తిరప్రతిబన్ధః । ఋచి క్రమతే బుద్ధిః । న ప్రతిహన్యత ఇత్యర్థః । సర్గ ఉత్సాహః । అధ్యయనాయ క్రమతే । ఉత్సహతే ఇత్యర్థః । క్రమన్తేऽస్మిన్ శాస్త్రాణి । స్ఫీతాని భవన్తీత్యర్థః ।

(కాశికా) శేషత్ కర్తరి పరస్మైపదే ప్రాప్తే వృత్త్యాదిశ్వర్థేశు కర్మేర్థతోరాత్మనేపదం భవతి। వృత్తిరప్రతిబన్ధః। సర్గ ఉత్సాహః। తాయనం స్ఫీతతా। వృత్తౌ తావతృక్ష్వస్య క్రమతే బుద్ధిః। న ప్రతిహన్యతే ఇత్యర్థః। యజుఃష్వస్య క్రమతే బుద్ధిః। సర్గే వ్యాకరణాధ్యయనాయ క్రమతే। ఉత్సహతే ఇత్యర్థః। తాయతే అస్మిన్ శాస్త్రాపి క్రమన్తే। స్ఫీతీభవన్తి ఇత్యర్థః। ఏతేషు ఇతి కిమ్? అపక్రామతి।

.

2712. ఉపపరాభ్యామ్ [1.3.39]

ఉప-పరాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

ఉపపరాభ్యామ్ వృత్తిసర్గతాయనేషు క్రమః

(సి.కౌ) వృత్త్యాదిష్వాభ్యామేవ క్రమేర్న తూపసర్గాన్తరపూర్వాత్ । ఉపక్రమతే । పరాక్రమతే । నేహ । సంక్రామతి ।

(కాశికా) వృత్తిసర్గతాయనేషు ఇతి వర్తతే। ఉపపరాపూర్వాత్ క్రమతేర్వృత్త్యాదిశ్వర్థేషు వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। కిమర్థం తర్హి ఇదముచ్యతే? ఉపసర్గనియమార్థమ్। సోపసర్గాదుపపరాపూర్వాదేవ, న అన్యపూర్వాతితి। ఉపక్రమతే। పరాక్రమతే। ఉపపరాభ్యామ్ ఇతి కిమ్? సఙ్క్రమతి। వృత్త్యాదిష్విత్యేవ। ఉపక్రామతి। పరాక్రామతి।

.

2713. ఆఙ ఉద్గమనే [1.3.40]

ఆఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉద్గమనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఉద్గమనే ఆఙః క్రమః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) ఆక్రమతే సూర్యః । ఉదయత ఇత్యర్థః ।జ్యోతిరుద్గమన ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । ఆక్రామతి ధూమో హర్మ్యతలాత్ ।

(కాశికా) ఆఙ్పూర్వాత్ క్రమతేరుద్గమనే వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। ఆక్రమతే ఆదిత్యః। ఆక్రమతే చన్ద్రమాః। ఆక్రమన్తే జ్యోతీంషి। ఉద్గనమే ఇతి కిమ్? ఆక్రామతి మాణవకః కుతుపమ్। జ్యోతిరుద్గమనే ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, ఆక్రమతి ధూమో హర్మ్యతలాత్।

.

2714. వేః పాదవిహరణే [1.3.41]

వేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పాదవిహరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

పాదవిహరణే వేః క్రమః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) సాధు విక్రమతే వాజీ । పాదవిహరణే కిమ్ । విక్రామతి సన్ధిః । ద్విధా భవతి । స్ఫుటతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) విపూర్వాత్ క్రమతేః పదవిహరణేఽర్థే వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। విహరణం విక్షేపః। సుష్ఠు విక్రమతే। సాధు విక్రమతే। అశ్వాదీనాం గతివిశేషో విక్రమణముచ్యతే। యద్యపి క్రమిః పాదవిహరణ ఏవ పఠ్యతే, క్రము పాదవిక్షేపే ఇతి, తథాఽప్యనేకార్థత్వాద్ ధాతూనామ్ ఏవముక్తమ్। పాదవిహరణే ఇతి కిమ్? విక్రామత్యజినసన్ధిః।

.

2715. ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామ్ [1.3.42]

ప్ర-ఉపాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ సమర్థాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

సమర్థాభ్యామ్ ప్రోపాభ్యామ్ క్రమః ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) సమర్థౌ తుల్యార్థౌ । శకన్ధ్వాదిత్వాత్పరరూపమ్ । ప్రారమ్భేఽనయోస్తుల్యార్థతా । ప్రక్రమతే । ఉపక్రమతే । సమర్థాభ్యాం కిమ్ । ప్రక్రామతి । గచ్ఛతీత్యర్థః । ఉపక్రామతి । ఆగచ్ఛతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) ప్ర ఉపిత్యేతాభ్యాం పరస్మాత్ క్రమతేరాత్మనేపదం భవతి, తౌ చేత్ ప్రోపౌ సమర్థౌ తుల్యార్థౌ భవతః। క్వ చానయోస్ తుల్యార్థతా? ఆదికర్మణి। ప్రక్రమతే భోక్తుమ్। ఉపక్రమతే భోక్తుమ్। సమర్థాభ్యామ్ ఇతి కిమ్? పూర్వేద్యుః ప్రక్రామతి। గచ్ఛతి ఇత్యర్థః। అపరేద్యురుపక్రామతి। ఆగచ్ఛతి ఇత్యర్థః। అథ ఉపపరాభ్యామ్ 1.3.39 ఇత్యనేన ఆత్మనేపదమత్ర కర్మాన్ న భాతి? వృత్త్యాదిగ్రహణమ్ తత్ర అనువర్తతే। తతోఽన్యత్ర ఇదం ప్రత్యుదాహరణమ్।

.

2716. అనుపసర్గాద్వా [1.3.43]

అనుపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

అనుపసర్గాత్ క్రమః వా ఆత్మనేపదమ్

(సి.కౌ) క్రామతి । క్రమతే । అప్రాప్తవిభాషేయమ్ । వృత్త్యాదౌ తు నిత్యమేవ ॥

(కాశికా) క్రమః ఇతి వర్తతే। అప్రాప్తవిభాషేయమ్। ఉపసర్గవియుక్తాత్ క్రమతేరాత్మనేపదం వా భవతి। క్రమతే। క్రామతి। అనుపసర్గాదితి కిమ్? సఙ్క్రామతి।

.

२717. అపహ్నవే జ్ఞః [1.3.44]

అపహ్నవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ జ్ఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శతమపజీనీతే । అపలపతీత్యర్థః ।

(కాశికా) శేషాత్ కర్తరి ప్రస్మైపదే ప్రాప్తే జానతేరపహ్నవి వర్తమనాదాత్మనేపదం భవతి। అపహ్నవోఽపహ్నుతిరపలాపః। సోపసర్గశ్చ అయమపహ్నవే వర్తతే, న కేవలః। శతమపజనీతే। సహస్రమపజానీతే। అపలపతి ఇత్యర్థః। అపహ్నవే ఇతి కిమ్? న త్వం కిఞ్చదపి జానాసి।

.

२718. అకర్మకాచ్చ [1.3.45]

అకర్మకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సర్పిషో జానీతే । సర్పిషో ఉపాయేన ప్రవర్తతే ఇత్యర్థః ।

(కాశికా) అకర్త్రభిప్రాయార్థమ్ ఇదమ్। కర్త్రభిప్రాయే హి అనుపసర్గాజ్ జ్ఞః 1.3.76 ఇతి వక్ష్యతి। జానాతేరకర్మకాదకర్మకక్రియావచనాదాత్మనేపదం భవతి। సర్పిశో జానీతే। మధునో జానీతే। కథం చ అయమకర్మకః? న అత్ర సర్పిరాది జ్ఞేయత్వేన వివక్షితమ్। కిం తర్హి? జ్ఞానపూర్వికాయాం ప్రవృత్తౌ కరణత్వేన। తథా చ జ్ఞోఽవిదర్థస్య కరణే 2.3.51 ఇతి షష్ఠీ విధీయతే సర్పిషో జానీతే, మధునో జానీతే। సర్పిశా ఉపాయేన ప్రవర్తతే ఇత్యర్థః। అకర్మకాతితి కిమ్? స్వరేణ పుత్రం జానాతి।

.

२719. సమ్ప్రతిభ్యామనాధ్యానే [1.3.46]

సమ్ప్రతిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అనాధ్యానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శతం సంజానీతే । అవేక్షత ఇత్యర్థః । శతం ప్రతిజానీతే । అఙ్గీకరోతీత్యర్థః । అనాధ్యాన ఇతి యోగో విభజతే । తత్సామర్థ్యాత్ అకర్మకాచ్చ (కౌముదీ-2718) ఇతి ప్రాప్తిరపి వార్యతే । మాతరం మాతుర్వా సంజానాతి । కర్మణః శేషత్వవివక్షాయాం షష్ఠీ ।

(కాశికా) జ్ఞః ఇతి వర్తతే। సకర్మకార్థమ్ ఇదమ్। సమ్ ప్రతి ఇత్యేవం పూర్వాజ్ జానాతేరనాధ్యానే వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। ఆధ్యానముత్కణ్ఠాస్మరణమ్। శతం సంజానీతే। సహస్రం సంజానీతే।

శతం పతిజానీతే। సహస్రం ప్రతిజానీతే। అనాధ్యానే ఇతి కిమ్? మాతుః సఞ్జానాతి। పితుః సఞ్జానాతి। ఉత్కణ్ఠతే ఇత్యర్థః।

.

2720. భాసనోపసమ్భాషాజ్ఞానయత్నవిమత్యుపమన్త్రణేషు వదః [1.3.47]

భాసనోపసమ్భాషాజ్ఞానయత్నవిమత్యుపమన్త్రణేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ వదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపసంభాషోపమన్త్రణే ధాతోర్వాచ్యే । ఇతరే ప్రయోగోపాధయః । శాస్త్రే వదతే । భాసమానో బ్రవీతీత్యర్థః । ఉపసంభాషోపసాన్త్వనమ్ । భృత్యానుపవదతే । సాన్త్వయతీత్యర్థః । జ్ఞానే । శాస్త్రే వదతే । యత్నే । క్షేత్రే । వదతే । విమతౌ । క్షేత్రే వివదన్తే । ఉపమన్త్రణముపచ్ఛన్దనమ్ । ఉపవదతే । ప్రార్థయత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదే ప్రాప్తే భాసనాఽదిశు విశేషణేషు సత్సు వదతేరాత్మనేపదం భవతి। భాసనం దీప్తిః వదతే చార్వీ లోకాయతే। భాసమానో దీప్యమానస్ తత్ర పదార్థాన్ వ్యక్తీకరోతి ఇత్యర్థః। ఉపసమ్భాషా ఉపసాన్త్వనమ్ కర్మకరానుపవదతే। ఉపసాన్త్వయతి ఇత్యర్థః। జ్ఞానం సమ్యగవబోధః వదతే చార్వీ లోకాయతే। జానాతి వదితుమ్ ఇత్యర్థః। యత్న ఉత్సాహః క్షేత్రే వదతే। గేహే వదతే। తద్విషయముత్సాహమావిష్కరోతి ఇత్యర్థః। విమతిర్నానామతిః క్షేత్రే వివదన్తే। గేహే వివదన్తే। విమతిపతితా విచిత్రం భాషన్తే ఇత్యర్థః। ఉపమన్త్రణం రహస్యుపచ్ఛన్దనమ్ కులభార్యాముపవదతే। పరదారానుపవదతే। ఉపచ్ఛన్దయతి ఇత్యర్థః। ఏతేషు ఇతి కిమ్? యత్ కిఞ్చిద్ వదతి।

.

2721. వ్యక్తవాచాం సముచ్చారణే [1.3.48]

వ్యక్తవాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ సముచ్చారణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మనుష్యాణాం సంభూయోచ్చారణే వదేరాత్మనేపదం స్యాత్ । సంప్రవదన్తే బ్రాహ్మణాః । నేహ । సంప్రవదన్తి ఖగాః ॥

(కాశికా) వదః ఇతి వర్తతే। వ్యక్తవాచాం సముచ్చారణం సహోచ్చారణమ్। తత్ర వర్తమానాద్ వదతేరాత్మనేపదం భవతి। నను వద వ్యక్తాయాం వాచి ఇత్యేవ పఠ్యతే, తత్ర కిం వ్యక్తవాచామ్ ఇతి విశేషణేన? ప్రసిద్ధ్యుపసంగ్రహార్థమ్ ఏతత్। వ్యక్తవాచః ఇతి హి మనుష్యాః ప్రసిద్ధాః। తేషాం సముచ్చారణే యథా స్యాత్। సంప్రవదన్తే బ్రాహ్మణాః। సంప్రవదన్తే క్షత్రియాః। వ్యక్తవాచామ్ ఇతి కిమ్? సంప్రవదన్తి కుక్కుటాః। సముచ్చారణే ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణో వదతి। క్షత్రియో వదతి।

.

2722. అనోరకర్మకాత్ [1.3.49]

అనోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అకర్మకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వ్యక్తవాగ్విషయాదనుపూర్వాదకర్మకాద్వదేరాత్మనేపదం స్యాత్ । అనువదతే కఠః కలాపస్య । అకర్మకాత్కిమ్ । ఉక్తమనువదతి । వ్యక్తావాచాం కిమ్ । అనువదతి । వీణా ।

(కాశికా) వదః ఇతి, వ్యక్తవాచామ్ ఇతి చ వర్తతే। అనుపూర్వాద్ వదతేరకర్మకాద్ వ్యక్తవాగ్విషయాదాత్మనేపదం భవతి। అనువదతే కఠః కలాపస్య। అనువదతే మౌద్గః పైప్పలాదస్య। అనుః సాదృశ్యే। యథా కలాపోఽధీయానో వదతి తథా కఠః ఇత్యర్థః। అకర్మకాతితి కిమ్? పూర్వమ్ ఏవ యజురుదితమనువదతి। వ్యక్తవాచమ్ ఇత్యేవ। అనువదతి వీణా।

.

2723. విభాషా విప్రలాపే [1.3.50]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ విప్రలాపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విరూద్ధోక్తిరూపే వ్యక్తవాచాం సముచ్చారణే ఉక్తం వా స్యాత్ । విప్రవదన్తే విప్రవదన్తి వా వైద్యాః ।

(కాశికా) వదః ఇతి వర్తతే, వ్యక్తవాచాం సముచ్చారణే ఇతి చ। విప్రలాపాత్మకే వ్యక్తవాచాం సముచ్చారనే వర్తమానాద్ వదతేరాత్మనేపదం భవతి విభాషా। ప్రాప్తవిభాషేయమ్। విప్రవదన్తే సంవత్సరాః, విప్రవదన్తి సాంవత్సరాః। విప్రవదన్తే మౌహూర్తాః, విప్రవదన్తి మౌహూర్తాః। యుగపత్ పరస్పరప్రతిషేధేన విరుద్ధం వదన్తి ఇత్యర్థః। విప్రలాపే ఇతి కిమ్? సంప్రవదన్తే బ్రాహ్మణాః। వ్యక్తవాచామ్ ఇత్యేవ। విప్రవదన్తి శకునయః। సముచ్చారణే ఇత్యేవ। క్రమేణ మౌహూర్తా మౌహూర్తేన సహ విప్రవదన్తి।

.

2724. అవాద్గ్రః [1.3.51]

అవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గ్రః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవగిరతే । కృణాతిస్త్వవపూర్వో న ప్రయుజ్యత ఏవేతి భాష్యమ్ ।

(కాశికా) గౄ నిగరణే ఇతి తుదాదౌ పఠ్యతే, తస్య ఇదం గ్రహణమ్। న తు గౄ శబ్దే ఇతి క్ర్యాదిపఠితస్య। తస్య హ్యవపూర్వస్య ప్రయోగ ఏవ న అస్తి। శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదే ప్రాప్తే అవపూర్వాద్ గిరతేరాత్మనేపదం భవతి। అవగిరతే, అవగిరేతే, అవగిరన్తే। అవాతితి కిమ్? గిరతి।

.

౽౭౽౫. సమః ప్రతిజ్ఞానే [1.3.52]

సమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రతిజ్ఞానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శబ్దం నిత్యం సంగిరతే । ప్రతిజానీత ఇత్యర్థః । ప్రతిజ్ఞానే కిమ్ । సంగిరతి గ్రాసమ్ ।

(కాశికా) గ్రః ఇతి వర్తతే। సంపూర్వాత్ గిరతేః ప్రతిజ్ఞానే వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। ప్రతిజ్ఞానమభ్యుపగమః। శతం సంగిరతే। నిర్యం శబ్దం సంగిరతే। ప్రతిజ్ఞానే ఇతి కిమ్? సజ్గిరతి గ్రాసమ్।

.

౽౭౽౬. ఉదశ్చరః సకర్మకాత్ [1.3.53]

ఉదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చరః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సకర్మకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ధర్మముచ్చరతే । ఉల్లఙ్ఘ్య గచ్ఛతీత్యర్థః । సకర్మకాత్కిమ్ । బాష్పముచ్చరతి । ఉపరిష్టాద్గచ్ఛతీత్యర్థః ।

(కాశికా) శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదే ప్రాప్తే ఉత్పూర్వాచ్ చరతేః సకర్మకక్రియాఽవచనాదాత్మనేపదం భవతి। గేహముచ్చరతే। కుటుమ్బముచ్చరతే। గురువచనముచ్చరతే। ఉత్క్రమ్య గచ్ఛతి ఇత్యర్థః। సకర్మకాతితి కిమ్? వాష్పముచ్చరతి।

.

౽౭౽౭. సమస్తృతీయాయుక్తాత్ [1.3.54]

సమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తృతీయాయుక్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రథేన సంచరతే ।

(కాశికా) సమ్పూర్వాచ్ చరతేస్ తృతీయాయుక్తాదాత్మనేపదం భవతి। తృతీయా ఇతి తృతీయావిభక్తిర్గృహ్యతే, తయా చరతేరర్థద్వారకో యోగః। అశ్వేన సఞ్చరతే। తృతీయాయుక్తాతితి కిమ్? ఉభౌ లోకౌ సఞ్చరసి ఇమం చ అముం చ దేవల। యద్యప్యత్ర తదర్థయోగః సమ్భవతి, తృతీయా తు న శ్రూయతే, ఇతి ప్రత్యుదాహరణం భవతి।

.

౽౭౽౮. దాణశ్చ సా చేచ్చతుర్థ్యర్థే [1.3.55]

దాణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చేత్ అవ్యయమ్ చతుర్థ్యర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంపూర్వాద్దాణస్తృతీయాన్తేన యుక్తాదుక్తం స్యాత్ తృతీయా చేచ్చతుర్థ్యర్థే । దాస్యా సంయచ్ఛతే । పూర్వసూత్రే సమ ఇతి షష్ఠీ । తేన సూత్రద్వయమిదం వ్యవహితేఽపి ప్రవర్తతే । రథేన సముదాచరతే । దాస్యా సంప్రయచ్ఛతే ।

(కాశికా) దాణ్ దానే పరస్మైపదీ। తతః సమ్పూర్వాత్ తృతీయాయుక్తాతాత్మనేపదం భవతి, సా చేత్ తృతీయా చతుర్థ్యర్థే భవతి। కథం పునస్ తృతీయా చతుర్థ్యర్థే స్యాత్? వక్తవ్యమ్ ఏవ ఏతత్ అశిష్టవ్యవహారే తృతీయా చతుర్థ్యర్థే భవతీతి వక్తవ్యమ్। దాస్య సంప్రయచ్ఛతే। వృషల్యా సంప్రయచ్ఛతే। కాముకః సన్ దాస్యై దదాతి ఇత్యర్థః। చతుర్థ్యర్థే ఇతి కిమ్? పాణినా సమ్ప్రయచ్ఛతి। సమః ప్రశబ్దేన వ్యవధానే కథమాత్మనేపదం భవతి? సమః ఇతి విశేషణే షష్ఠీ, న పఞ్చమీ।

.

౨౭౨౯. ఉపాద్యమః స్వకరణే [1.3.56]

ఉపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్వకరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వకరణం స్వీకారః । భార్యాముపయచ్ఛతే ।

(కాశికా) శేషాత్ కర్తరి పరస్మైపదే ప్రాప్తే ఉపపూర్వాత్ యమః స్వకరణే వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। పాణిగ్రహణవిశిష్టమ్ ఇహ స్వకరణమ్ గృహ్యతే, న స్వకరణమాత్రమ్। భార్యాముపయచ్ఛతే। స్వకరణే ఇతి కిమ్? దేవదత్తో యజ్ఞదత్తస్య భార్యాముపయచ్ఛతి।

.

౨730. విభాషోపయమనే [1.2.16]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉప-యమనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యమః సిచ్ కిద్వా స్యాద్వివాహే । రామః సీతాముపాయత । ఉపాయంస్త వా । ఉదవోఢేత్యర్థః । గన్ధనాజ్ఞే ఉపయమే తు పూర్వవిప్రతిషేధాన్నిత్యం కిత్త్వమ్ ।

(కాశికా) యమః సిజాత్మనేపదేషు ఇతి వర్తతే । యమేర్ధాతోః ఉపయమనే వర్తమానాత్ పరః సిచ్ ప్రత్యయో విభాషా కిద్ భవతి ఆత్మనేపదేషు పరతః । ఉపాయత కన్యామ్, ఉపాయంస్త కన్యామ్ ; ఉపాయత భార్యామ్, ఉపాయంస్త భార్యామ్ । ఉపయమనం స్వీకరణమ్, వివాహః, దారకర్మ, పాణిగ్రహణమ్ ఇత్యర్థః । ఉపాద్యమః స్వకరణే 1.3.56 ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥

.

౨731. జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాం సనః [1.3.57]

జ్ఞాశ్రుస్మృదృశామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ సనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సన్నన్తానామేషాం ప్రాగ్వత్ । ధర్మం జిజ్ఞాసతే । శుశ్రూషతే । సుస్మూర్షతే । దిదృక్షతే ।

(కాశికా) జ్ఞా శ్రు స్మృ దృశిత్యేతేషాం సన్నన్తానామాత్మనేప్దం భవతి। తత్ర జానాతేః అపహ్నవే జ్ఞః 1.3.44 ఇతి త్రిభిః సూత్రైరాత్మనేపదం విహితమ్, శ్రుదృశోరపి సమో గమ్యృచ్ఛి 1.3.29 ఇత్యత్ర విహితమ్। తస్మిన్ విషయే పూర్వవత్ సనః 1.3.62 ఇత్యేవ సిద్ధమాత్మనేపదమ్। తతోఽన్యత్ర అనేన విధీయతే। స్మరతే పునరప్రాప్త ఏవ విధానమ్। ధర్మం జిజ్ఞాసతే। గురుం శుశ్రూషతే। నష్టం సుస్మూర్షతే। నృపం దిదృక్షతే। సనః ఇతి కిమ్? జానాతి, శృణోతి, స్మరతి, పష్యతి।

.

౽732. నానోర్జ్ఞః [1.3.58]

న అవ్యయమ్ అనోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ జ్ఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పుత్రమనుజిజ్ఞాసతి । పూర్వసూత్రస్యైవాయం నిషేధః । [(పరిభాషా -) అనన్తరస్య] ఇతి న్యాయాత్ । తేనేహ న । సర్పిషోఽనుజిజ్ఞాసతే । సర్పిషా ప్రవర్తితుమిచ్ఛతీత్యర్థః । పూర్వవత్సనః (కౌముదీ-2734) ఇతి తఙ్ । అకర్మకాచ్చ (కౌముదీ-2718) ఇతి కేవలాద్విధానాత్ ।

(కాశికా) పూర్వేణ యోగేన ప్రాప్తమాత్మనేపదమ్ ప్రతిషిధ్యతే। అనుపూర్వాజ్ జానాతేః సన్నన్తాదాత్మనేపదం న భవతి। తథా చ సతి సకర్మకస్య ఏవ అయం ప్రతిషేధః సమ్పద్యతే। పుత్రమనుజిజ్ఞాసతి। అనోః ఇతి కిమ్? ధర్మం జిజ్ఞాసతే।

.

౽733. ప్రత్యాఙ్భ్యాం శ్రువః [1.3.59]

ప్రత్యాఙ్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ శ్రువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం సన్నన్తాచ్ఛ్రువ ఉక్తం స్యాత్ । ప్రతిశుశ్రూషతి । ఆశుశ్రూషతి । కర్మప్రవచనీయాత్స్యాదేవ । దేవదత్తం ప్రతిశుశ్రూషతే । శదేః శితః (కౌముదీ-2362) మ్రియతేర్లుఙలిఙోశ్చ (కౌముదీ-2538) వ్యాఖ్యాతమ్ ।

(కాశికా) ప్రతి ఆఙిత్యేవం పూర్వాచ్ఛృణోతేః సన్నన్తాదాత్మనేపదం న భవతి। ప్రతిశుశ్రూషతి। ఆశుశ్రూషతి। ఉపసర్గగ్రహణం చేదం, తస్మాదిహ ప్రతిషేధో న భవతి , దేవదత్తం ప్రతి శుశ్రూషతే।

.

౽734. పూర్వవత్ సనః [1.3.62]

పూర్వవత్ అవ్యయమ్ సనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సనః పూర్వో యో ధాతుస్తేన తుల్యం సన్నన్తాదప్యాత్మనేపదం స్యాత్ । ఏదిధిషతే । శిశయిషతే । నివివిక్షతే । పూర్వవత్కిమ్ । బుభూషతి । శదేః (కౌముదీ-2362) (కౌముదీ-2528) ఇత్యాదిసూత్రద్వయే సనో నేత్యనువర్త్య వాక్యభేదేన వ్యాఖ్యేయమ్ । తేనేహ న । శిశత్సతి । ముమూర్షతి । ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోఽనుప్రయోగస్య (కౌముదీ-2240) ఏధాంచక్రే ।

(కాశికా) సనః పూర్వో యో ధాతుః ఆత్మనేపదీ, తద్వత్ సన్నన్తాదాత్మనేపదమ్ భవతి। యేన నిమిత్తేన పూర్వస్మాదాత్మనేపదం విధీయతే తేన ఏవ సన్నన్తాదపి భవతి। అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ 1.3.12 ఆస్తే, శేతే। సన్నన్తాదపి తదేవ నిమిత్తమాసిసిషతే, శిశయిషతే। నేర్విశః 1.3.17 నివిశతే, నివివిక్షతే। ఆఙ ఉద్గమనే 1.3.40 ఆక్రమతే, ఆచిక్రంసతే। ఇహ న భవతి, శిశత్సతి, ముమూర్షతి। న హి శదిమ్రియతిమాత్రమాత్మనేపదనిమిత్తమ్। కిం తర్హి? శిదాద్యపి, తచ్ చ ఇహ న అస్తి। యస్య చ పూర్వత్ర ఏవ నిమిత్తభావః ప్రతిశిధ్యతే, తత్ సన్నన్తేశ్వప్యనిమిత్తమనుచికీర్షతి। పరాచికీర్షతి। ఇహ జుగుప్సతే, మీమాంసతే ఇతి? అనుదాత్తఙిత ఇత్యేవ సిద్ధమాత్మనేప్దమ్। అవయవే కృతం లిఙ్గం సముదాయస్య విశేషకం భవతీతి।

.

2735. ప్రోపాభ్యాం యుజేరయజ్ఞపాత్రేషు [1.3.64]

ప్రోపాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ యుజేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అయజ్ఞపాత్రేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ప్రయుఙ్క్తే । ఉపయుఙ్క్తే ।స్వరాద్యన్తోపసర్గాదితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఉద్యుఙ్క్తే । నియుఙ్క్తే । అయజ్ఞపాత్రేషు కిమ్ । ద్వన్ద్వంన్యఞ్చి పాత్రాణి ప్రయునక్తి ।

(కాశికా) యుజిర్యోగే స్వరితేత్। తస్య కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే సిద్ధమ్ ఏవ ఆత్మనేపదమ్। అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భః। ప్ర ఉప ఇత్యేవం పూర్వాత్ యుజేరయజ్ఞపాత్రప్రయోగవిషయాదాత్మనేపదం భవతి। ప్రయుఙ్క్తే। ఉపయుఙ్క్తే। అయజ్ఞపాత్రేషు ఇతి కిమ్? ద్వన్ద్వం న్యఞ్చ పాత్రాణి ప్రయునక్తి {దేవసంయుక్తాని}। స్వరాద్యన్తోపసృష్టాదితి వక్తవ్యమ్। ఉద్యుఙ్క్తే। నియుఙ్క్తే। స్వరాద్యన్తోపసృష్టాతితి కిమ్? సంయునక్తి।

.

2736. సమః క్ష్ణువః [1.3.65]

సమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్ష్ణువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంక్ష్ణుతే శస్త్రమ్ ।

(కాశికా) క్ష్ణు తేజనే పరస్మైపదీ। తతః సమ్పూర్వాత్ ఆత్మనేపదం భవతి। సమో గమ్యృచ్ఛి 1.3.29 ఇత్యత్ర ఏవ కస్మాన్ న పఠితః? అకర్మకాత్ ఇతి తత్ర వర్తతే। సంక్ష్ణుతే షస్త్రమ్। సంక్ష్ణువాతే, సంక్ష్ణువతే।

.

౭737. భుజోఽనవనే [1.3.66]

భుజః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనవనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఓదనం భుఙ్క్తే । అభ్యవహరతీత్యర్థః । బుభుజే పృథివీపాలః పృథివీమేవ కేవలామ్ । వృద్ధో జనో దుఃఖశతాని భుఙ్క్తే । ఇహోపభోగో భుజేరర్థః । అనవనే కిమ్ । మహీం భునక్తి ।

(కాశికా) భుజ పాలనాభ్యవహారయోః ఇతి రుధాదౌ పఠ్యతే। తస్మాదనవనేఽపాలనే వర్తమానాదాత్మనేపదం భవతి। భుఙ్క్తే, భుఞ్జాతే, భుఞ్జతే। అనవనే ఇతి కిమ్? భునక్త్యేనమగ్నిరాహితః। అనవన ఇతి ప్రతిషేధేన రౌధాదికస్యఏవ గ్రహణం విజ్ఞాయతే, న తౌదాదికస్య భుజో కౌటిల్యే ఇత్యస్య। తేన ఇహ న భవతి, విభుజతి పాణిమ్।

.

౭738. ణేరణౌ యత్ కర్మ ణౌ చేత్ స కర్తాఽనాధ్యానే [1.3.67]

ణేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్మ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చేత్ అవ్యయమ్ సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్తా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనాధ్యానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణ్యన్తాదాత్మనేపదం స్యాదణౌ యా క్రియా సైవ చేత్ ణ్యన్తేనోచ్యేత అణౌ యత్కర్మకారకం స చేణ్ణౌకర్తా స్యాన్నత్వనాధ్యానే । ణిచశ్చ (కౌముదీ-2564) ఇతి సిద్ధేఽకర్త్రభిప్రాయార్థమిదమ్ । కర్త్రభిప్రాయే తు విభాషోపపదేన (కౌముదీ-2744) ఇతి వికల్పే అణావకర్మకాత్ (కౌముదీ-2754) తి పరస్మైపదేచ పరత్వాత్ప్రాప్తే పూర్వవిప్రతిషేధేనేదమేవేష్యతే । కర్తృస్థభావకాః కర్తృస్థక్రియాశ్చోదాహరణమ్ । తథా హి । పశ్యన్తి భవం భక్తాః । చాక్షుషజ్ఞానవిషయం కుర్వన్తీత్యర్థః । ప్రేరణాంశత్యాగే । పశ్యతి భవః । విషయో భవతీత్యర్థః । తతో హేతుమణ్ణిచ్ । దర్శయన్తి భవం భక్తాః । పశ్యన్తీత్యర్థః । పునర్ణ్యర్థస్యావివక్షాయాం దర్శయతే భవః । ఇహ ప్రథమతృతీయయోరవస్థయోర్ద్వితీయచతుర్థ్యోస్చ తుల్యోఽర్థః । తత్ర తృతీయాకక్షాయాం న తజ్ । క్రియాసామ్యేఽప్యణౌ కర్మకారకస్య ణౌ కర్తుత్వాభావాత్ । చతుర్థ్యాం తు తజ్ । ద్వితీయామాదాయ క్రియాసామ్యాత్ । ప్రథమాయాం కర్మణో భవస్యేహ కర్తృత్వాచ్చ । ఏమారోహయతే హస్తీత్యుదాహరణమ్ । ఆరోహన్తి హస్తినం హస్తిపకాః । న్యగ్భావయన్తీత్యర్థః । తత ఆరోహతి హస్తీ ।

న్యగ్భవతీత్యర్థః । తతో ణిచ్ । ఆరోహన్తీత్యర్థః । తత ఆరోహయతే । న్యగ్భవతీత్యర్థః । యద్వా పశ్యన్త్యారోహన్తీతి ప్రథమకక్షా ప్రాగ్వత్ । తతః కర్మణ ఏవ హేతుత్వారోపాణ్ణిచ్ । దర్శయతి భవః । ఆరోహయతి హస్తీ । పశ్యత ఆరోహతశ్చ ప్రేరయతీత్యర్థః । తతో ణిజ్భ్యాం తత్ప్రకృతిభ్యాం చ ఉపాత్తయోరపి ప్రేషణయోస్త్యాగే । దర్శయతే ఆరోహయతే ఇత్యుదాహరణమ్ । అర్థః ప్రాగ్వత్ । అస్మిన్పక్షేద్వితీయకక్షాయాం న తఙ్ । సమానక్రియత్వాభావాణ్ణిజర్థస్యాధిక్యాత్ । అనాధ్యానే కిమ్ । స్మరతి వనగుల్మం కోకిలః । స్మరయతి వనగుల్మః । ఉత్కణ్ఠాపూర్వకస్మృతౌ విషయో భవతీత్యర్థః । భీస్మ్యోర్హేతుభయే (కౌముదీ-2594) వ్యాఖ్యాతమ్ ।

(కాశికా) ణిచశ్చ 1.3.74 ఇతి కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే సిద్ధమ్ ఏవ ఆత్మనేపదమ్। అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భః। ణ్యన్తాదాత్మనేపదంభవతి। కథమ్? అణౌ యత్ కర్మ ణౌ చేత్ తదేవ కర్మ, స ఏవ కర్తా భవతి, అనాధ్యానే ఆధ్యానం వర్జయిత్వా। ఆరోహన్తి హస్తినం హస్తిపకాః, అరోహయతే హస్తీ స్వయమ్ ఏవ। ఉపసిఞ్చన్తి హస్తినం హస్తిపకాః, ఉపసేచయతే హస్తీ స్వయమ్ ఏవ। పశ్యన్తి భృత్యా రాజానమ్, దర్శయతే రాజా స్వయమ్ ఏవ। ణేః ఇతి కిమ్? ఆరోహన్తి హస్తినం హస్తిపకాః, ఆరోహయమాణో హస్తీ సాధ్వారోహతి। అణౌ ఇతి కిమ్? గనయతి గనం గోపాలకః, గనయతి గణః స్వయమ్ ఏవ। కర్మగ్రహణం కిమ్? లునాతి దాత్రేన, లావ్యతి దాత్రమ్ స్వయమ్ ఏవ। ణౌ చేద్గ్రహణం సమానక్రియార్థమారోహన్తి హస్తినం హస్తిపకాః, ఆరోహయమాణో హస్తీ భీతాన్ సేచయతి మౌఉత్రేణ। యత్సగ్రహణమనన్యకర్మార్థమ్। ఆరోహన్తి హస్తినం హస్తిపకాః, ఆరోహయమాణో హస్తీ స్థలమారోహయతి మనుష్యాన్। కర్తా ఇతి కిమ్? ఆరోహన్తి హస్తినమ్ హస్తిపకాః, తానరోహయతి మహామాత్రః। అనాధ్యానే ఇతి కిమ్? స్మరతి వఞ్గుల్మస్య కోకిలః, సమరయత్యేనం వఞ్గుల్మః స్వయమ్ ఏవ। నను చాత్ర కర్మకర్తరి మూలోదాహరణాని। తత్ర కర్మవద్భావేన ఏవ సిద్ధమాత్మనేపదమ్। కిమర్థమ్ ఇదముచ్యతే? కర్మస్థభావకానాం కర్మస్థక్రియాణాం చ కర్మవదతిదేశో విజ్ఞాయతే। కర్తృస్థార్థోఽయమారమ్భః। తథా చ రుహిః కర్తృస్థక్రియః, దృశిః కర్తృస్థభావకః ఉదాహృతః।

.

౨౭౩౭. గృధివఞ్చ్యోః ప్రలమ్భనే [1.3.69]

గృధివఞ్చ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ప్రలమ్భనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రతారణేఽర్థే ణ్యన్తాభ్యామాభ్యాం ప్రాగ్వత్ । మాణవకం గర్ధయతే వఞ్చయతే వా । ప్రలమ్భనే కిమ్ । శ్వానం గర్ధయతి । అభికాఙ్క్షామస్యోత్పాదయతీత్యర్థః । అహిం వఞ్చయతి । వర్జయతీత్యర్థః । లియః సంమాననశాలినీకరణయోశ్చ (కౌముదీ-2592) వ్యాఖ్యాతమ్ ॥

(కాశికా) ణేః ఇతి వర్తతే। అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భః। గృధు అభికాఙ్క్షాయామ్, వఞ్చు గతౌ ఇత్యేతయోర్ణ్యన్తయోః ప్రలమ్భనే వర్తమానాయోరాత్మనేపదం భవతి। ప్రలమ్భనమ్ విసంవాదనం, మిథ్యాఫలాఽఽఖ్యానమ్। మాణవకం గర్ధయతే। మాణవకం వఞ్చయతే। ప్రల్మ్భనే ఇతి కిమ్? శ్వానం గర్ధయతి। గర్ధనమస్యోత్పాదయతి ఇత్యర్థః అహిం వఞ్చయతి। పరిహరతి ఇత్యర్థః।

.

2740. మిథ్యోపపదాత్ కృఞోఽభ్యాసే [1.3.71]

మిథ్యోపపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అభ్యాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణేరిత్యేవ । పదం మిథ్యా కారయతే । స్వరాదిదుష్టమసకృదుచ్చారయాత్యర్థః । మిథ్యోపపదాత్కిమ్ । పదం సుష్ఠు కారయతి । అభ్యాసే కిమ్ । సకృత్పదం మిథ్యా కారయతి । స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే (కౌముదీ-2158) । యజతే । సునుతే । కర్త్రభిప్రాయే కిమ్ । ఋత్విజో యజన్తి । సున్వన్తి ।

(కాశికా) ణేః ఇతి వర్తతే। అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమరమ్భః। ణ్యన్తాత్ కరోతేర్మిథ్యోపపదాదాత్మనేపదం భవతి అభ్యాసే। అభ్యాసః పునః పునః కరణమ్, ఆవృత్తిః। పదం మిథ్యా కారయతే। సాపచారం స్వరాదిదుష్టమసకృదుచ్చారయతి ఇత్యర్థః। మిథ్యోపపదతితి కిమ్? పదం సుష్ఠు కారయతి। కృఞః ఇతి కిమ్? పదం మిథ్యా వాచయతి। అభ్యాసే ఇతి కిమ్? పదం మిథ్యా కారయతి। సకృదుచ్చారయతి।

.

2741. అపాద్వదః [1.3.73]

అపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) న్యాయమపవదతే । కర్త్రభిప్రాయే ఇత్యేవ । అపవదతి । ణిచశ్చ (కౌముదీ-2564) కారయతే ।

(కాశికా) కర్తృభిప్రాయే ఇతి వర్తతే। అపపూర్వద్ వదతేః కర్తృభిప్రాయే క్రియాఫలే ఆత్మనేపదం భవతి। ధనకామో న్యాయమపవదతే। న్యాయాపవాదేన ధనమర్జయిష్యామి ఇతి మన్యతే। కర్తృభిప్రయే క్రియఫలే ఇత్యేవ, అపవదతి।

.

2742. సముదాఙ్భ్యో యమోఽగ్రన్థే [1.3.75]

సముదాఙ్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ యమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అగ్రన్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అగ్రన్థే ఇతి చ్ఛేదః । వ్రీహీన్సంయచ్ఛతే । భారముద్యచ్ఛతే । వస్త్రమాయచ్ఛతే । అగ్రన్థే కిమ్ । ఉద్యచ్ఛతి వేదమ్ । అధిగన్తుముద్యమం కరోతీత్యర్థః । కర్తృభిప్రాయే ఇత్యేవ ।

(కాశికా) కర్తృభిప్రాయే ఇతి వర్తతే। సముదాఙిత్యేవం పూర్వాద్ యమేః కర్తృభిప్రాయే క్రియాఫలే ఆత్మనేపదం భవతి, గ్రన్థవిశయశ్చేత్ ప్రయోగో న భవతి। వ్రీహీన్ సంయచ్ఛతే। భారముద్యచ్ఛతే। వస్త్రమాయచ్ఛతే। ఆఙ్పూర్వాదకర్మకాతాఙో యమహనః 1.3.28 ఇతి సిద్ధమ్ ఏవాఽఽత్మనేపదమ్। సకర్మకార్థమ్ ఇదం పునర్గ్రహణమ్। అగ్రన్థే ఇతి కిమ్? ఉద్యచ్ఛతి చికిత్సాం వైద్యః। కర్తృభిప్రాయే ఇత్యేవ, సంయచ్ఛతి। ఉద్యచ్ఛతి। ఆయచ్ఛతి।

.

2743. అనుపసర్గాజ్జ్ఞః [1.3.76]

అనుపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ జ్ఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గాం జానీతే । అనుపసర్గాత్కిమ్ । స్వర్గం లోకం న ప్రజానాతి । కథం తర్హి భట్టిః । ఇత్థం నృపః పూర్వమవాలులోచే తతోనుడజజ్ఞే గమనం సుతస్యేతి । కర్మణి లిట్ । నృపేణేతి విపరణామః ।

(కాశికా) కర్తృభిప్రాయ ఇతి వర్తతే। అనుపసర్గాజ్ జానాతేః కర్తృభిప్రాయే క్రియాఫలే ఆత్మనేపదం భవతి। గాం జానీతే। అశ్వం జాణీతే। అనుపసర్గాదితి కిమ్? స్వర్గం లోకం న ప్రజానాతి మూఢః। కర్తృభిప్రాయే ఇత్యేవ, దేవదత్తస్య గం జానాతి।

.

2744. విభాషోపపదేన ప్రతీయమానే [1.3.77]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉపపదేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ ప్రతీయమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వరితఞితః (కౌముదీ-2158) ఇత్యాదిపఞ్చసూత్ర్యా యదాత్మనేపదం విహితం తత్సమీపోచ్చారితేన పదేన క్రియాఫలస్య కర్తృగామిత్వే ద్యోతితే వా స్యాత్ । స్వం యజ్ఞం యజతి

యజతే వా । స్వం కటం కరోతి కురుతే వా । స్వం పుత్రమపవదతి అపవదతే వా । స్వం యజ్ఞం కారయతి కారయతే వా । స్వం వ్రీహిం సంయచ్ఛతి సంయచ్ఛతే వా । స్వాం గాం జానాతి జానీతే వా । ఇతి తిజన్తాత్మనేపదప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) స్వరితఞితః 1.3.72 ఇతి పఞ్చభిః సుత్రైరాత్మనేపదం కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే ద్యోతితే విహితమ్। తదుపపదేన ద్యోతితే న ప్రాప్నోతీతి వచనమారభ్యతే। సమీపే శ్రూయమాణం శబ్దాన్తరముపపదమ్। తేన ప్రతీయమానే కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే విభాషా ఆత్మనేపదం భవతి। స్వం జజ్ఞం యజతే, సవం యజ్ఞం యజతి। సవం కఠం కురుతే, స్వం కథం కరోతి। స్వం పుత్రమపవదతే, స్వం పుత్రమపవదతి। ఏవం పఞ్చసూత్ర్యాముదాహార్యమ్।

.

2745. అనుపరాభ్యాం కృఞః [1.3.79]

అనుపరాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తిజన్తపరస్మైపదప్రకరణమ్ ॥ కర్తృగేఽపి ఫలే గన్ధనాదౌ చ పరస్మైపదార్థమిదమ్ । అనుకరోతి । పరాకరోతి । కర్తరీత్యేవ । భావకర్మణోర్మా భూత్ । న చైవమపి కర్మకర్తరి ప్రసఙ్గః । కార్యాతిదేశపక్షస్య ముఖ్యతయా తత్ర కర్మవత్కర్మణా (కౌముదీ-2766) ఇత్యాత్మనేపదేన పరేణాస్య బాధాత్ । శాస్త్రాతిదేశపక్షే తు కర్తరి శప్ (కౌముదీ-2167) ఇత్యతః శేషాత్ (కౌముదీ-2159) ఇత్యతశ్చ కర్తృగ్రహణద్వయమనువర్త్య కర్తైవ యః కర్తా నతు కర్మకర్తా తత్రేతి వ్యాఖ్యేయమ్ ॥

(కాశికా) కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే గన్ధనాదిషు చ కరోతేరాత్మనేపదం విహితమ్। తదపవాదః పరస్మైపదం విధీయతే। అను పరా ఇత్యేవం పూర్వాత్ కరోతేః పరస్మైపదం భవతి। అనుకరోతి। పరాకరోతి।

.

2746. అభిప్రత్యతిభ్యః క్షిపః [1.3.80]

అభిప్రత్యతిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ క్షిపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్షిపప్రేరణే । స్వరితేత్ । అభిక్షిపతి ॥

(కాశికా) క్షిప ప్రేరణే స్వరితేత్। తతః కర్త్రభిప్రాయక్రియాఫలవివక్షాయామాత్మనేపదే ప్రాప్తే పరస్మైపదం విధీయతే। అభి ప్రతి అతి ఇత్యేవం పూర్వాత్ క్షిపః పరస్మైపదం భవతి। అభిక్షిపతి।

ప్రతిక్షిపతి। అతిక్షిపతి। అభిప్రత్యతిభ్యః ఇతి కిమ్? ఆక్షిపతే। ద్వితీయమపి కర్తృగ్రహణమనువర్తతే, తేన ఇహ న భవతి, అభిక్షిప్యతే స్వయమ్ ఏవ।

.

2747. ప్రాద్వహః [1.3.81]

ప్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రవహతి ॥

(కాశికా) వహ ప్రాప్నే స్వరితేత్। తత్ర కర్త్రభిప్రాయక్రియాఫలవివక్షాయామాత్మనేపదే ప్రాప్తే పరస్మైపదం విధీయతే। ప్రపూర్వాద్ వహతేః ప్రస్మైపదమ్ భవతి। ప్రవహతి, ప్రవహతః, ప్రవహన్తి। ప్రాతితి కిమ్? ఆవహతే।

.

2748. పరేర్మృషః [1.3.82]

పరేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మృషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరిమృష్యతి । భౌవాదికస్య తు పరిమర్షతి । ఇహ పరేరితి యోగం విభజ్య వహేరపీతి కేచిత్ ॥

(కాశికా) మృష తితిక్షాయామ్ స్వరితేత్। తతః తథా ఏవ ఆత్మనేపదే ప్రాప్తే పరస్మైపదం విధీయతే। పరిపూర్వాద్ మృష్యతేః పరస్మైపదం భవతి। పరిమృష్యతి, పరిమృష్యతః, పరిమృష్యన్తి। పరేః ఇతి కిమ్? ఆమృష్యతే। వహతిమపి కేచిదత్ర అనువర్తయన్తి పరివహతి।

.

2749. వ్యాఙ్పరిభ్యో రమః [1.3.83]

వ్యాఙ్పరిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ రమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విరమతి ॥

(కాశికా) రము క్రీడాయమ్। అనుదాత్తేత్త్వదాత్మనేపదే ప్రాప్తే ప్రస్మైపదం విధీయతే। విఆఙ్ పరి ఇత్యేవం పూర్వాత్ రమతేః పరస్మైపదం భవతి। విరమతి। ఆరమతి। పరిరమతి। ఏతేభ్యః ఇతి కిమ్? అభిరమతే।

.

2750. ఉపాచ్చ [1.3.84]

ఉపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) యజ్ఞదత్తముపరమతి । ఉపరమయతీత్యర్థః । అన్తర్భావితణ్యర్థోఽయమ్ ॥

(కాశికా) రమః ఇత్యేవ। ఉపపుర్వాత్ రమతేః ప్రస్మైపదం భవతి। దేవదత్తముపరమతి। జజ్ఞదత్తముపరమతి। ఉపరమయతీతి యావత్। అన్తర్భావితన్యర్థోఽత్ర రమిః। పృథగ్ యోగకరణముత్తరార్థమ్। అకర్మకాద్ విభాషాం వక్ష్యతి, సా ఉపపూర్వాదేవ యథా స్యాత్।

.

2751. విభాషాఽకర్మకాత్ [1.3.85]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అకర్మకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపాద్రమేరకర్మకాత్పరస్మైపదం వా । ఉపరమతి । ఉపరమతే వా । నివర్తత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) రమః ఉపాతితి చ వర్తతే। పూర్వేణ నిత్యే పరస్మైపదే ప్రాప్తే వికల్ప ఆరభ్యతే। ఉపపూర్వద్ రమతేరకర్మకాద్ విభాషా పరస్మైపదం భవతి। యావద్ భుక్తమ్ ఔపరమతి, యావద్ భుక్తముపరమతే। నివర్తతే ఇత్యర్థః।

.

2752. బుధయుధనశజనేఙ్ప్రుద్రుస్రుభ్యో ణేః [1.3.86]

బుధ-యుధ-నశ-జన-ఇఙ్-ప్రు-ద్రు-స్రుభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ణేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో ణ్యన్తేభ్యః పరస్మైపదం స్యాత్ । ణిచశ్చ (కౌముదీ-2564) ఇత్యస్యాపవాదః । బోధయతి పద్మమ్ । యోధయతి కాష్ఠాని । నాశయతి దుఃఖమ్ । జనయతి సుఖమ్ । అధ్యాపయతి వేదమ్ । ప్రావయతి । ప్రాపయతీత్యర్థః । ద్రావయతి । విలాపయతీత్యర్థః । స్రావయతి । స్యన్దయతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) ణిచశ్చ 1.3.74 ఇతి కర్త్రభిప్రాయత్రియాఫలవివక్షాయామాత్మనేపదే ప్రాప్తే పరస్మైపదం విధీయతే। బుధ యుధ నశ జన ఇఙ్ ప్రు ద్రు స్రు ఇత్యేతేభ్యో ణ్యన్తేమ్యః పరస్మైపదమ్ భవతి। బోధ్యతి। యోధ్యతి। నాశయతి। జనయతి। అధ్యాపయతి। ప్రావయతి। ద్రావయతి। ప్రవయతి। యేఽత్రాకర్మకాస్ తేషామణావకర్మకాచ్ చిత్తవత్కర్తృకాత్ 1.3.88 ఇత్యేవం సిద్ధే వచనమ్ ఇదమచిత్తవత్కర్తృకార్థమ్। బోధ్యతి పద్మమ్। యోధ్యన్తి కాష్ఠాని। నాశయతి దుఃఖమ్। జనయతి సుఖమ్। యేఽత్ర చలనార్థ అపి తేషామ్ నిగరణచలనార్థేభ్యశ్చ 1.3.87 ఇతి సిద్ధే యదా న చలనార్థాస్ తదర్థం వచనమ్। ప్రవతే। ప్రాప్నోతీతి గమ్యతే। అయో ద్రవతి। విలీయతే ఇత్యర్థః కుణ్డికా ప్రవతి। స్యన్దతే ఇత్యర్థః। తద్విషయాణ్యుదాహరణాని { ప్రావయతి। ద్రావయతి। స్రావయతి}।

.

౭753. నిగరణచలనార్థేభ్యశ్చ [1.3.87]

నిగరణచలనార్థేభ్యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) నిగారయతి । ఆశయతి । భోజయతి । చలయతి । కమ్పయతి ।అదేః ప్రతిషేధః (వార్తికమ్) ॥ ఆదయతే దేవదత్తేన । గతిబుద్ధి (కౌముదీ-540) ఇతి కర్మత్వమ్ ॥ఆదిఖాద్యోర్నేతి ప్రతిషిద్ధమ్ (వార్తికమ్) ॥ నిగరణచలన (కౌముదీ-2753) ఇతి సూత్రేణ ప్రాప్తస్యైవాయం నిషేధః । శేషాత్ (కౌముదీ-2159) ఇత్యకర్త్రభిప్రాయే పరస్మైపదం స్యాదేవ । ఆదయత్యన్నం బటునా ॥

(కాశికా) ణేః ఇతి వర్తతే। కర్త్రభిప్రాయక్రియాఫలవివక్షాత్మనేపదాపవాదః పరస్మైపదం విధియతే। నిగరణమభ్యవహారః। చలనం కమ్పనమ్। నిగరణార్థేభ్యశ్చలనార్థేభ్యశ్చ ధాతుభ్యో ణ్యన్తేభ్యః పరస్మైపదం భవతి। నిగారయతి। ఆశయతి। భోజయతి। చలనార్థేభ్యః చలయతి। చోపయతి। కమ్పయతి। అయమపి యోగః సకర్మకార్థః, అచిత్తవత్కర్తృకార్థశ్చ। అదేః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అత్తి దేవదత్తః, ఆదయతే దేవదత్తేన।

.

౭754. అణావకర్మకాచ్చిత్తవత్కర్తృకాత్ [1.3.88]

అణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అకర్మకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చిత్తవత్కర్తృకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణ్యన్తాత్పరస్మైపదం స్యాత్ । శేతే కృష్ణస్తం గోపీ శాయయతి ॥

(కాశికా) ణేః ఇతి వర్తతే। కర్త్రభిప్రాయక్రియాఫలవివక్షాయామాత్మనేపదాపవాదః పరస్మైపదం విధీయతే। అణ్యన్తో యో ధతురకర్మకశ్చిత్తవత్కర్తృకశ్చ తస్మాద్ ణ్యన్తాత్ పరస్మైపదం భవతి। ఆస్తే దేవదత్తః, ఆసయతి దేవదత్తమ్। శేతే దేవదత్తః, శాయయతి దేవదత్తమ్। అణౌ ఇతి కిమ్? చేతయమానం ప్రయోజయతి చేతయతే, ఇతి కేచిత్ ప్రత్యుదాహరన్తి తదయుక్తమ్। హేతుమణ్ణిచో విధిః ప్రతిషేధోఽపి ప్రత్యాసత్తేస్ తస్య ఏవ న్యాయ్యః। తస్మాదిహ చేతయతీతి పరస్మైపదేన ఏవ భవితవ్యమ్। ఇదం తు ప్రత్యుదహరణమారోహయమాణం ప్రయుఙ్క్తే ఆరోహయతే। అకర్మకాతితి కిమ్? కఠం కుర్వాణం ప్రయుఙ్క్తే కారయతే। చితవత్కర్తృకాతితి కిమ్? శుష్యన్తి వ్రీహయః, శోషయతే వ్రీహీనాతపః।

.

౭755. న పాదమ్యాఙ్యమాఙ్యసపరిముహరుచినృతివదవసః [1.3.89]

న అవ్యయమ్ పా-దమి-ఆఙ్యమ-ఆఙ్యస-పరిముహ-రుచి-నృతి-వద-వసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో ణ్యన్తేభ్యః పరస్మైపదం న । పిబతిర్నిగరణార్థః । ఇతరే చిత్తవత్కర్తృకా అకర్మకాః । నృతిశ్చలనార్థోఽపి । తేన సూత్రద్వయేన ప్రాప్తిః । పాయయతే । దమయతే । ఆయామయతే । ఆయాసయతే । పరిమోహయతే । రోచయతే । నర్తయతే । వాదయతే । వాసయతే ।ధేట ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ధాపయేతే శిశుమేకం సమీచీ । అకర్త్రభిప్రాయే శేషాత్ (కౌముదీ-2159) ఇతి పరస్మైపదం స్యాదేవ । వత్సాన్పాయయతి పయః । దమయన్తీ కమనీయతామదమ్ । భిక్షాం వాసయతి । వా క్యషః (కౌముదీ-2669) । లోహితాయతి । లోహితాయతే । ద్యుద్భ్యో లుఙి (కౌముదీ-2345) అద్యుతత్ । అద్యోతిష్ట । వృద్భ్యః స్యసనోః (కౌముదీ-2347) । వర్త్స్యతి । వర్తిష్యతే । వివృత్సతి । వివర్తిషతే । లుటి చ క్లపః (కౌముదీ-2341) కల్ప్తా । కల్ప్తాసి । కల్పితాసే । కల్ప్తాసే । కల్ప్స్యతి । కల్పిష్యతే । కల్ప్స్యతే । చిక్లప్సతి । చికల్పిషతే । చిక్లప్సతే ॥ సమాప్తా పదవ్యవస్థా ॥। ఇతి తిఙన్తపరస్మైపదప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) పూర్వేణ యోగద్వయేన కర్త్రభిప్రయక్రియాఫలవివక్షాయామాత్మనేపదాపవాదః పరస్మైపదం విహితమ్। తస్య ప్రతిషేధోఽయముచ్యతే। యత్ కర్త్రభిప్రాయవిషయమాత్మనేపదం తదవస్థితమేవ, న ప్రతిషిధ్యతే। పా దమి అఙ్యమ ఆఙ్యస పరిముహ రుచి నృతి వద వస ఇత్యేతేభ్యో ణ్యన్తేభ్యః పరస్మైపదం న భవతి। ణిచశ్చ 1.3.74 ఇత్యాత్మనేపదం భవతి। తత్ర పిబతిర్నిగరణార్థః। దమిప్రభృతయశ్చిత్తవత్కర్తృకాః। నృతిశ్చలనార్థోఽపి। ఏషాం పరస్మైపదం న భవతి। పా పాయయతే। దమి దమయతే। ఆఙ్యమాయామయతే। యమోఽపరివేషణే ఇతి మిత్సంజ్ఞా ప్రతిషిధ్యతే। అఙ్యస ఆయాసయతే। పరిముహ పరిమోహయతే। రుచి రోచయతే। నృతి నర్తయతే। వద వాదయతే। వస వాసయతే। పాదిషు ధేట ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ధాపయేతే శిశుమేకం సమీచీ।

.

2756. సార్వధాతుకే యక్ [3.1.67]

సార్వధాతుకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

భావకర్మణోః సార్వధాతుకే ధాతోః యక్-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ॥ అథ భావకర్మతిఙ్ప్రకరణమ్ ॥ ధాతోర్యక్ ప్రత్యయః స్యాద్భావకర్మవాచిని సార్వధాతుకే పరే । భావో భావనా, ఉత్పాదనా క్రియా సా చ ధాతుత్వేన సకలధాతువాచ్యా భావార్థకలకారేణానూద్యతే । యుష్మదస్మద్భ్యాం సమానాధికరణ్యాభావాత్ప్రథమపురుషః । తిఙ్వాచ్యభావనాయా అసత్త్వరూపత్వేన ద్విత్వాద్యప్రతీతేర్న ద్వివచనాది । కింత్వేకవచనమేవ । తస్యౌత్సర్గికత్వేన సంఖ్యానపేక్షత్వాత్ ॥ అనభిహితే కర్తరి తృతీయా । త్వయా మయాఽన్యైశ్చ భూయతే । బభూవే ।

(కాశికా) భావకర్మవాచిని సార్వధాతుకే పరతో ధాతోః యక్ ప్రత్యయో భవతి। ఆస్యతే భవతా। శయ్యతే భవతా। కర్మణి క్రియతే కటః। గమ్యతే గ్రామః। కకారో గుణవృద్ధిప్రతిషేధార్థః। యగ్విధానే కర్మకర్త్ర్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। విప్రతిషేధాద్ ధి యకః శపో వలీయస్త్వమ్। క్రియతే కటః స్వయమ్ ఏవ। పచ్యతే ఓదనః స్వయమ్ ఏవ।

.

2757. స్యసిచ్సీయుట్తాసిషు భావకర్మణోరుపదేశేఽజ్ఝనగ్రహదృశాం వా చిణ్వదిట్ చ [6.4.62]

స్య-సిచ్-సీయుట్-తాసిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ భావకర్మణోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ఉపదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అచ్-హన-గ్రహ-దృశామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ వా అవ్యయమ్ చిణ్వత్ అవ్యయమ్ ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉపదేశే యోఽచ్ తదన్తానాం హనాదీనాం చ చిణీవాఙ్గకార్యం వా స్యాత్స్యాదిషు పరేషు భావకర్మణోర్గమ్యమానయోః స్యాదీనామిడాగమశ్చ । అయమిట్ చిణ్వద్భావసన్నియోగశిష్టత్వాత్తదభావే న । ఇహార్ధధాతుక ఇత్యధికృతం సీయుటో విశేషణం నేతరేషామవ్యభిచారాత్ । చిణ్వద్భావాద్వృద్ధిః । భావితా । భవితా । భావిష్యతే । భవిష్యతే । భూయతామ్ । అభూయత । భూయేత । భావిషీష్ట । భవిషీష్ట ।

(కాశికా) స్య సిచ్ సీయుట్ తాసి ఇత్యేతేషు భావకర్మవిషయేషు పరత ఉపదేశే అజన్తానామఙ్గానాం హన్ గ్రః దృశిత్యేతేషాం చ చిణ్వత్ కార్యం భవతి వా। యదా చిణ్వత్ తదా ఇడాగమో భవతి। కస్య? స్యసిచ్సీయుట్తాసీనామ్ ఏవ ఇతి వేదితవ్యమ్। తే హి ప్రకృతాః। అఙ్గస్య తు లక్ష్యవిరోధాత్ న క్రియతే। కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని? చిణ్వద్వృద్ధిర్యుక్ చ హన్తేశ్చ ఘత్వం దీర్ఘశ్చ ఉక్తో యో మితాం వా చిణీతి। ఇట్ చ అసిద్ధస్ తేన మే లుప్యతే ణిర్నిత్యశ్చ అయం వల్నిమిత్తో విఘాతీ। అజన్తానాం తావత్ చాయిష్యతే, చేష్యతే। అచాయిష్యత, అచేష్యత। దాయిష్యతే, దాస్యతే। అదాయిష్యత, అదాస్యత। శామిష్యతే, శమిశ్యతే, శమయిస్యతే। అశామిష్యత, అశమిష్యత అశమయిష్యత। హన్ ఘానిష్యతే, హనిష్యతే। అఘానిష్యత, అహనిష్యత। గ్రః గ్రాహిష్యతే, గ్రహీష్యతే। అగ్రాహిష్యత, అగ్రహీష్యత। గ్రహోఽలిటి దీర్ఘః 7.2.37 ఇతి ప్రకృతస్య ఇటో దీర్ఘత్వమ్। దృశ్ దర్శిష్యతే, ద్రక్ష్యతే। అదర్శిష్యత, అద్రక్ష్యత। సిచి అజన్తానామచాయిషాతామ్, అచేషాతామ్। అదాయిషాతామ్, అదిషాతామ్। అశామిషాతమ్, అశమిషాతమ్, అశమయిషాతామ్। హన్ అఘానిషాతామ్,

అవధిషాతామ్, అహసాతామ్। గ్రః అగ్రాహిషాతామ్, అగ్రహీషాతామ్। దృశ్ అదర్శిషాతామ్, అదృక్షాతామ్। సీయుటి అజన్తానామ్ చాయిషీష్ట, చేషీష్ట। దాయిషీష్ట, దాసీష్ట। శామిషీష్ట, శమిషీష్ట, శమయిషీష్ట। హన్ ఘానిషీష్ట, వధిషీష్ట। గ్రః గ్రాహిషీష్ట, గ్రహీషీష్ట। దృశ్ దర్శిషీష్ట, దృక్షీష్ట। తాసావజన్తానామ్ చాయితా, చేతా। దాయితా, దాతా। శామితా, శమితా, శమయితా। హన్ ఘానితా, హన్తా। గ్రః గ్రాహితా, గ్రహీతా। దృశ్ దర్శితా, ద్రష్టా। స్యసిచ్సీయుట్తాసిషు ఇతి కిమ్? చేతవ్యమ్। దాతవ్యమ్। భావకర్మణోః ఇతి కిమ్? చేష్యతి। దాస్యతి। ఉపదేశే ఇతి కిమ్? కారిష్యతే ఇతి గుణే కృతే రపరత్వే చ న ప్రాప్నోతి, ఉపదేశగ్రహణాద్ భవతి। అజ్ఝనగ్రహదృశామ్ ఇతి కిమ్? పఠిష్యతే। అఙ్గాధికారవిహితం కార్యమ్ ఇహ అతిదిశ్యతే, తేన హనిణిఙామాదేశా న భవన్తి। హనిష్యతే, ఘానిష్యతే। ఏష్యతే, ఆయిష్యతే। అధ్యేష్యతే, అధ్యాయిష్యతే। హనో వధ లిఙి 2.4.42, లుఙి చ 2.4.43, ఇణో గా లుఙి 2.4.45, విభాషా లుఙ్లృఙోః 2.4.50 ఇత్యేతే విధయో న భవన్తి।

.

2758. చిణ్ భావకర్మణోః [3.1.66]

చిణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భావకర్మణోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) చ్లేశ్చిణ్ స్యాద్భావకర్మవాచిని తశబ్దే పరే । అభావి । అభావిష్యత । అభవిష్యత । తిఙోక్తత్వాత్కర్మణి న ద్వితీయా । అనుభూయతే ఆనన్దశ్చైత్రేణ త్వయా మయా చ । అనుభూయేతే । అనుభూయన్తే । త్వమనుభూయసే । అహమనుభూయే । అన్వభావి । అన్వభావిషాతామ్ । అన్వభవిషాతామ్ । ణిలోపః । భావ్యతే । భావయాంచక్రే । భావయాంబభూవే । భావయామాసే । ఇహ తశబ్దస్య ఏశి ఇట ఏత్వే చ కృతే హ ఏతీతి హత్వం న । తాసిసాహచర్యాదస్తేరపి వ్యతిహే ఇత్యాదౌ సార్వధాతుకే ఏవ హ ఏతి (కౌముదీ-2250) ఇతి హత్వప్రవృత్తేరిత్యాహుః । భావితా । చిణ్వదిట ఆభీయత్వేనాసిద్ధత్వాణ్ణిలోపః । పక్షే భావయితా । భావిష్యతే । భావయిష్యతే । భావ్యతామ్ । అభావ్యత । భావ్యేత । భావిషీష్ట । భావయిషీష్ట । అభావి । అభావిషాతామ్ । అభావయిషాతామ్ । బుభూష్యతే । బుభూషాంచక్రే । బుభూషితా । బుభూషిష్యతే । బోభూయ్యతే । యఙ్లుగన్తాత్తు । బోభూయతే । బోభవాంచక్రే । బోభావితా । బోభవితా । అకృత్సార్వ- (కౌముదీ-2298) ఇతి దీర్ఘః । స్తూయతే విష్ణుః । తుష్టువే । స్తావితా । స్తోతా । స్తావిష్యతే । స్తోష్యతే । అస్తావి । అస్తావిషాతామ్ । అస్తోషాతామ్ । గుణోర్తి (కౌముదీ-2380) ఇతి గుణః । అర్యతే । స్మర్యతే । సస్మరే । పరత్వాన్నిత్యత్వాచ్చ గుణే రపరే కృతేఽజన్తత్వాభావేఽప్యుపదేశగ్రహణాచ్చిణ్వదిట్ । ఆరితా । అర్తా । స్మారితా । స్మర్తా । గుణోఽర్తి- (కౌముదీ-2380) ఇత్యత్ర నిత్యగ్రహణానువృత్తేరుక్తత్వాన్నేహ గుణః ।

సంస్క్రియతే । అనిదితామ్- (కౌముదీ-415) ఇతి నలోపః । ప్రస్యతే । ఇదితస్తు నన్ద్యతే । సంప్రసారణమ్ । ఇజ్యతే । అయజ్ యిక్షితి (కౌముదీ-2649) । శయ్యతే ।

(కాశికా) ధాతోః పరస్య చ్లేః చిణాదేశో భవతి భావే కర్మణి తశబ్దే పరతః। భావే తావత్ అశాయి భవతా। కర్మణి ఖల్వపి అకారి కటో దేవదత్తేన। అహారి భారో యజ్ఞదత్తేన। చిణ్గ్రహణం విస్పష్టార్థమ్।

.

2759. తనోతేర్యకి [6.4.44]

తనోతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యకి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆకారోఽన్తాదేశో వా స్యాత్ । తాయతే । తన్యతే । యే విభాషా (కౌముదీ-2391) । జాయతే । జన్యతే ।

(కాశికా) తనోతేః యకి పరతో విభాషా ఆకార ఆదేశో భవతి। తాయతే, తన్యతే। యకి ఇతి కిమ్? తన్తన్యతే।

.

2760. తపోఽనుతాపే చ [3.1.65]

తపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనుతాపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తపశ్చలేశ్చిణ్న స్యాత్కర్మకర్తర్యనుతాపే చ । అన్వతప్త పాపేన । పాపం కర్తృ । తేనాభ్యాహత ఇత్యర్థః । కర్మణి లుఙ్ । యద్వా పాపేన పుంసా కర్త్రా అశోచీత్యర్థః । ఘుమాస్థా- (కౌముదీ-2462) ఇతీత్వమ్ । దీయతే । ధీయతే । ఆదేచః- (కౌముదీ-2370) ఇత్యత్రాశితీతి కర్మధారయాదిత్సంజ్ఞకశకారాదౌ నిషేధః । ఏష ఆదిశిత్త్వాభావాన్న తస్మిన్ ఆత్వమ్ । జగ్లే ।

(కాశికా) న ఇతి వర్తతే। తప సన్తాపే, అస్మాత్ పరస్య చ్లేః చిణాదేశో న భవతి కర్మకర్తరి అనుతాపే చ। అనుతాపః పశ్చాత్తపః। తస్య గ్రహణమ్ కర్మకర్త్రర్థం, తత్ర హి భావకర్మణోరపి ప్రతిషేధో భవతి। అతప్త తపస్తాపసః। అన్వవాతప్త పాపేన కర్మణా।

.

2761. ఆతో యుక్ చిణ్కృతోః [7.3.33]

ఆతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చిణ్కృతోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆదన్తానాం యుగాగమః స్యాచ్చిణి ఞితి ణితి కృతి చ । దాయితా । దాతా । దాయిషీష్ట । దాసీష్ట । అదాయి । అదాయిషాతామ్ । స్థాఘ్వోరిచ్చ (కౌముదీ-2389) । అదిషాతామ్ । అధాయిషాతామ్ । అధిషాతామ్ । అగ్లాయిషాతామ్ । అగ్లాసాతామ్ । ఇత్యతే । అచిణ్ణలోః (కౌముదీ-2574) ఇత్యుక్తేర్ణ్వనస్తో న । హో హన్తేః- (కౌముదీ-358) ఇతి కుత్వమ్ । ఘానితా ।

హన్తా । ధానిష్యతే । హనిష్యతే । ఆశీర్లిఙి వధాదేశస్యాపవాదశ్చిణ్వద్భావః । ఆర్ధధాతుకే సీయుటీతి విశేషవిహితత్వాత్ । ఘానిషీష్ట । పక్షే వధిషీష్ట । అఘాని । అఘానిషాతామ్ । అహసాతామ్ । పక్షే వధాదేశః । అవధి । అవధిషాతామ్ । అఘానిష్యత । అహనిష్యత । న చ స్యాదిషు చిణ్వదిత్యతిదేశాద్వధాదేశః స్యాదితి వాచ్యమ్ । అఙ్గస్య (కౌముదీ-200) ఇత్యధికారాదాఙ్గస్యైవాతిదేశాత్ । గృహ్యతే । చిణ్వదిటో న దీర్ఘత్వమ్ । ప్రకృతస్య వలాదిలక్షణస్యైవేటో గ్రహోఽలిటి- (కౌముదీ-2562) ఇత్యనేన దీర్ఘవిధానాత్ । గ్రాహితా । గ్రహీతా । గ్రాహిష్యతే । గ్రహీష్యతే । గ్రాహిషీష్ట । గ్రహీషీష్ట । అగ్రాహి । అగ్రాహిషాతమ్ । అగ్రహీషాతామ్ । దృశ్యతే । అదర్శి । అదర్శిషాతామ్ । సిచః కిత్త్వాదమ్న । అదృక్షాతామ్ । గిరతేర్లుఙి ధ్వమి చతురధికం శతమ్ । తథా హి చిణ్వదిటో దీర్ఘో నేత్యుక్తమ్ । అగారిధ్వమ్ । ద్వితీయే త్విటి వృతో వా (కౌముదీ-2391) ఇతి వా దీర్ఘః । అగరీధ్వమ్ । అగరిధ్వమ్ । ఏషాం త్రాయాణాం లత్వం ఢత్వం ద్విత్వత్రయం చేతి పఞ్చ వైకల్పికాని । ఇత్థం షణ్ణవతిః । లిఙ్సిచోః (కౌముదీ-2528) ఇతి వికల్పత్వాదిడభావే ఉశ్చ (కౌముదీ-2368) ఇతి కిత్త్వమ్ । రపరత్వం హలి చ (కౌముదీ-354) ఇతి దీర్ఘః । ఇణః షీధ్వం- (కౌముదీ-2247) ఇతి నిత్యం ఢత్వమ్ । అశీఢ్వమ్ । ఢవమానాం ద్విత్వవికల్పే అష్టౌ । ఉక్తషణ్ణవత్యా సహ సంకలనే ఉక్తా సంఖ్యేతి ॥ ఇట్ దీర్ఘశ్చిణ్వదిట్ లత్వం ఢత్వం ద్విత్వత్రికం తథా । ఇత్యాష్టానాం వికల్పేన చతుర్భిరధికం శతమ్ ॥ హేతుమణ్ణ్యన్తాత్కర్మణి లః । యక్ । ణిలోపః । శభ్యతే మోహో ముకున్దేన ॥

(కాశికా) ఆకారాన్తస్య అఙ్గస్య చిణి కృతి ఞ్ణితి యుగాగమో భవతి। అదాయి। అధాయి। కృతి దాయః। దాయకః। ధాయః। ధాయకః। చిణ్కృతోః ఇతి కిమ్? దదౌ। దధౌ। చౌడిః, బాలాకిః, బాహ్వాదిత్వాతిఞ్। జ్ఞా దేవతా అస్య జ్ఞః।

.

౨౭౬౨. చిణ్ణములోర్దీర్ఘోఽన్యతరస్యామ్ [6.4.93]

చిత్-ణములోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చిణ్ పరే ణముల్పరే చ ణౌ మితాముపధాయా దీర్ఘో వా స్యాత్ । ప్రకృతో మితాం హ్రస్వః- (కౌముదీ-2568) ఏవ తు న వికల్పితః । ణ్యన్తాణ్ణౌ హ్రస్వవికల్పస్యాసిద్ధేః । దీర్ఘవిధౌ హి ణిచో లోపో న స్థానివదితి దీర్ఘః సిధ్యతి । హ్రస్వవిధౌ తు స్థానివత్త్వం దుర్వారమ్ । భాష్యే తు పూర్వత్రాసిద్ధీయే న స్థానివదిత్యవష్టభ్య ద్విర్వచనసవర్ణానుస్వారదీర్ఘజశ్చరః ప్రత్యాఖ్యాతాః । ణావితి జాతిపరో నిర్దేశః । దీర్ఘగ్రహణం మాస్తు ఇతి తదాశయః । శామితా । శమితా । శమయితా । శామిష్యతే । శమిష్యతే । శమయిష్యతే । యజన్తాణ్ణిచ్ । శంశమ్యతే । శంశామితా । శంశమితా । శంశమయితా ।

యఙ్లుగన్తాణ్ణిచ్యప్యేవమ్ । భాష్యమతే తు యజన్తాచ్చిణ్వదిటి దీర్ఘో నాస్తీతి విశేషః । ణ్యన్తాత్వాభావే శస్యతే మునినా ।

(కాశికా) చిణ్పరే ణముల్పరే చ ణౌ పరతః మితామఙ్గానాముపధాయాః దీర్ఘో భవతి అన్యతరస్యాం। అశమి, అశామి। అతమి, అతామి। శమంశమమ్, శామంశామమ్। తమన్తమమ్, తామన్తామమ్। దీర్ఘగ్రహణం కిం, న హ్రస్వవికల్ప ఏవ విధీయతే? న ఏవం శక్యమ్, శమయన్తం ప్రయుఙ్క్తే ఇతి ద్వితీయే ణిచి హ్రస్వవికల్పో న స్యాత్। ణిలోపస్య స్థానివద్భావాద్ దీర్ఘవిధౌ త్వజాదేశో న స్థానివత్। శయమన్తం ప్రయుక్తవాన్। అశమి, అశామి। శమంశమమ్, శామంశామమ్। శంశమయతేః అశంశమి, అశంశామి। శంశమంశంశమమ్, శంశామంశంశామమ్। యోఽసౌ ణౌ ణిర్లుప్యతే, యశ్చ యఙ్కారః, తయోర్దీర్ఘవిధౌ ఆదేశో న స్థానివద్ భవతీతి అస్థానివద్భావాత్ దీర్ఘః సిద్ధో భవతి। హ్రస్వవికల్పే తు విధీయమానే స్థానివద్భావః స్యాత్। ణిణ్యన్తే యఙ్ణ్యన్తే త్వసిద్ధిరేవ। వ్యాశ్రయత్వాదసిద్ధత్వమపి న అస్తి। ణౌ హి ణియజోర్లోపః, చిణ్ణముల్పరే ణావఙ్గస్య దీర్ఘత్వమ్।

.

౭763. నోదాత్తోపదేశస్య మాన్తస్యానాచమేః [౭.3.34]

న అవ్యయమ్ ఉదాత్తోపదేశస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ మాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనాచమేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపాధాయా వృద్ధిర్న స్యాచ్చిణి ఞితి ణితి కృతి చ । అశమి । అదమి । ఉదాత్తోపదేశస్యేతి కిమ్ । అగామి । మాన్తస్య కిమ్ । అవాది । అనాచమేః కిమ్ । ఆచామి ।అనాచమికమివమీనామితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ చిణి ఆయాదయః - (కౌముదీ-2305) ఇతి ణిజభావే । అకామి । ణిఙ్ణిచోరప్యేవమ్ । అవామి । వధ హింసాయామ్ । హలన్తః । జనివధ్యోః (కౌముదీ-2512) ఇతి న వృద్ధిః । అవధి । జాగ్రోఽవిచిణ్ణల్ఙిత్సు (కౌముదీ-2480) ఇత్యుక్తేర్న గుణః । అజాగారి ।

(కాశికా) ఉదాత్తోపదేశస్య మాన్తస్య అనాచమేః 7.3.34। ఉదాత్తోపదేశస్య మాన్తస్య అఙ్గస్య ఆచమివర్జితస్య చిణి కృతి చ ఞ్ణితి యదుక్తం తన్ న భవతి। కిం చ ఉక్తమ్? అత ఉపధాయాః 7.2.116 ఇతి వృద్ధిః। అశమి। అతమి। అదమి। కృతి ఖల్వపి శమకః। తమకః। దమకః। శమః। తమః। దమః। ఉదాత్తోపదేశస్య ఇతి కిమ్? యామకః। రామకః। కథముద్యమోపరమౌ? అడ ఉద్యమే, యమ ఉపరమే ఇతి నిపాతనాదనుగన్తవ్యౌ। ఉపదేశగ్రహణమ్ కిమ్? శమీ, దమీ, తమీ ఇత్యత్ర యథా స్యాత్, ఇహ మా భూత్, యామకః, రామకః ఇతి। మాన్తస్య ఇతి కిమ్? చారకః। పాఠకః। అనాచమేః

ఇతి కిమ్? ఆచామకః। అనాచమికమివమీనామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఆచామః। కామః। వామః। ఆమః ఇతి చౌరాదికస్య ణిచి వృద్ధౌ సత్యాం భవతి। తత్ర హి మిత్త్వం న అస్తి న అన్యే మితోఽహేతౌ ఇతి। సూర్యవిశ్రామా భూమిః ఇత్యేవమాదికం ప్రయోగమన్యాయ్యమ్ ఏవ మన్యన్తే। చిణ్కృతోః ఇత్యేవ, శశామ। తతామ।

.

2764. భఞ్జేశ్చ చిణి [6.4.33]

భఞ్జేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ చిణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నలోపో వా స్యాత్ । అభాజి । అభఞ్జి ।

(కాశికా) భఞ్జేశ్చ చిణి పరతో విభాషా నకారలోపో భవతి। అభాజి, అభఞ్జి। అప్రాప్తోఽయం నలోపః పక్షే విధీయతే, తతో న ఇతి న అనువర్తతే।

.

2765. విభాషా చిణ్ణములోః [7.1.69]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చిత్-ణములోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) లభేర్నుమాగమో వా స్యాత్ । అలమ్భి । అలాభి । వ్యవస్థితవికల్పత్వాత్ప్రాదేర్నిత్యం నుమ్ । ప్రాలమ్భి । ద్వికర్మకాణాం తు । గౌణే కర్మణి దుహ్యాదేః ప్రధానే నీహృకృష్వహామ్ ॥ బుద్ధిభక్షార్థయోః శబ్దకర్మకాణాం నిజేచ్ఛయా ॥ ప్రయోజ్యకర్మణ్యన్యేషాం ణ్యన్తానాం లాదయో మతాః । గౌర్దుహ్యతే పయః । అజా గ్రామం నీయతే । హ్రియతే । కృష్యతే । ఉహ్యతే । బోధ్యతే మాణవకం ధర్మః । మాణవకే ధర్మమితి వా । దేవదత్తో గ్రామం గమ్యతే । అకర్మకాణాం కాలాదికర్మకాణాం కర్మణి భావే చ లకార ఇష్యతే । మాసో మాసం వా ఆస్యతే దేవదత్తేన । ణిజన్తాత్తు ప్రయోజ్యే ప్రత్యయః । మాసమాస్యతే మాణవకః । ఇతి భావకర్మతిఙ్ప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) చిణ్ ణములిత్యేతయోః విభాషా లభేర్నుమ్ భవతి। అలాభి, అలమ్భి। లాభంలాభమ్, లమ్భంలమ్భమ్। వ్యవస్థితవిభాషా చేయమ్, తేన అనుపసృష్టస్య వికల్పః, ఉపసృష్టస్య నిత్యం నుమ్ భవతి। ప్రాలమ్భి। ప్రలమ్భమ్।

.

2766. కర్మవత్ కర్మణా తుల్యక్రియః [3.1.87]

కర్మవత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్మణా తృతీయా-ఏకవచనమ్ తుల్యక్రియః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ కర్మకర్తృతిఙ్ప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) కర్మణి క్రియా కర్మ, కర్మస్థయా క్రియయా తుల్యక్రియః కర్తా కర్మవద్ భవతి। యస్మిన్ కర్మణి కర్తృభూతేఽపి తద్వత్ క్రియా లక్ష్యతే యథా కర్మణి, స కర్తా కర్మవద్ భవతి। కర్మాశ్రయాణి కార్యాణి ప్రతిపద్యతే। కర్తరి శప్ 3.1.68 ఇతి కర్తృగ్రహణమ్ ఇహ అనువృత్తం ప్రథమయా విపరిణమ్యతే। యగాత్మనేపదచిణ్చిణ్వద్భావాః ప్రయోజనమ్। భిద్యతే కాష్ఠం స్వయమ్ ఏవ। అభేది కాష్ఠం స్వయమ్ ఏవ। కారిష్యతే కటః స్వయమ్ ఏవ। వత్కరణం స్వాశ్రయమపి యథా స్యాత్, భిద్యతే కుసూలేన ఇతి। అకర్మకాణాం భావే లః సిద్ధో భవతి। లిఙ్యాశిష్యఙ్ 3.1.86 ఇతి ద్విలకారకో నిర్దేశః। తత్ర లానువృత్తేర్లాన్తస్య కర్తా కర్మవద్ భవతీతి కుసూలాద్ ద్వితీయా న భవతి। కర్మణా ఇతి కిమ్? కరణాధికరణాభ్యాం తుల్యక్రియస్య మా భూత్। సాధ్వసిశ్ఛినత్తి। సాధు స్థాలీ పచతి। ధాత్వధికారాత్ సమానే ధాతౌ కర్మవద్భావః। ఇహ న భవతి, పచత్యోదనం దేవదత్తః, రాధ్యన్త్యోదనం స్వయమ్ ఏవ ఇతి। కర్మస్థభావకానాం కర్మస్థక్రియాణాం చ కర్తా కర్మవద్భవతి, న కర్తృస్థాభావకానాం న వా కర్తృస్థక్రియాణామ్। కర్మస్థః పచతేర్భావః కర్మస్థా చ భిదేః క్రియా। మాసాసిభావః కర్తృస్థః కర్తృస్థా చ గమేః క్రియా।

.

౭౭౬౭. న దుహస్నునమాం యక్చిణౌ [3.1.89]

న అవ్యయమ్ దుహ-స్ను-నమామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ యక్-చిణౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం కర్మకర్తరి యక్చిణౌ న స్తః । దుహేరనేన యక ఏవ నిషేధః । చిణ్ తు వికల్పేనేష్యతే । శబ్లుక్ । గౌః పయో దుగ్ధే ॥

(కాశికా) దుహ సను నమ్ ఇత్ యేతేషం కర్మకర్తరి యక్చిణౌ కర్మవద్భావాపదిష్టౌ న భవతః। దుహేరనేన యక్ ప్రతిషిధ్యతే। చిణ్ తు దుహశ్చ 3.1.63 ఇతి పూర్వమ్ ఏవ విభాషితః। దుగ్ధే గౌః స్వయమ్ ఏవ। అదుగ్ధ గౌః స్వయమ్ ఏవ। అదోహి గౌః స్వయమ్ ఏవ। ప్రస్నుతే గౌః స్వయమ్ ఏవ। ప్రాస్నోష్ట గౌః స్వయమ్ ఏవ। నమతే దణ్డః స్వయమ్ ఏవ। అనంస్త దణ్డః స్వయమ్ ఏవ। యక్చిణోః ప్రతిషేధే ణిశ్రన్థిగ్రన్థిబ్రూఞ్. ఆత్మనేపదాకర్మకాణాముపసఙ్ఖ్యానమ్। కారయతి కటం దేవదత్తః। కారయతే కటః స్వయమ్ ఏవ। అచీకరత్ కటం దేవదత్తః। అచీకరత కటః స్వయమ్ ఏవ। ఉత్పుచ్ఛయతే గాం గోపః। ఉత్పుచ్ఛయతే గౌః స్వయమ్ ఏవ। ఉదపుపుచ్ఛత గౌః స్వయమ్ ఏవ। శ్రథ్నాతి గ్రన్థం దేవదత్తః। శ్రథ్నీతే గ్రన్థః స్వయమ్ ఏవ। అశ్రన్థిష్ట గ్రన్థః స్వయమ్ ఏవ। గ్రథ్నాతి

శ్లోకం దేవదత్తః। గ్రథ్నీతే శ్లోకః స్వయమ్ ఏవ। అగ్రన్థిష్ట శ్లోకః స్వయమ్ ఏవ। బ్రవీతి శ్లోకం దేవదత్తః। బ్రూతే శ్లోకః స్వయమ్ ఏవ। అవోచత్ శ్లోకం దేవదత్తః। అవోచత శ్లోకః స్వయమ్ ఏవ। ఆత్మనేపదవిధానేఽకర్మకాణామాహన్తి మాణవకం దేవదత్తః। ఆహతే మాణవకః స్వయమ్ ఏవ। ఆవధిష్ట మానవకః స్వయమ్ ఏవ, ఆహత ఇతి వా। వికుర్వతే సైన్ధవాః స్వయమ్ ఏవ। వ్యకృషత సైన్ధవః స్వయమ్ ఏవ।

.

౨768. అచః కర్మకర్తరి [3.1.62]

అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కర్మకర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజన్తాత్ చ్లేశ్చిణ్ వా స్యాత్కర్మకర్తరి తశబ్దే పరే । అకారి । అకృత ॥

(కాశికా) అజన్తాద్ ధాతోః పరస్య చ్లేః కర్మక్ర్తరి తశబ్దే పరతః చిణాదేశో భవతి। ప్రాప్తవిభాషేయమ్। అకారి కటః స్వయమ్ ఏవ, అకృత కటః స్వయమ్ ఏవ। అలావి కేదారః స్వయమ్ ఏవ, అలవిష్ట కేదారః స్వయమ్ ఏవ। అచః ఇతి కిమ్? అభేది కాష్ఠం స్వయమ్ ఏవ। కర్మకర్తరి ఇతి కిమ్? అకారి కటో దేవదత్తేన।

.

౨769. దుహశ్చ [3.1.63]

దుహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అదోహి । పక్షే క్సః । లుగ్వా - (కౌముదీ-365) ఇతి పక్షే లుక్ । అదుగ్ధ । అధుక్షత । ఉదుమ్బరః ఫలం పచ్యతే ।సృజియుజ్యోః శ్యంస్తు (వార్తికమ్) ॥ అనయోః సకర్మకయోః కర్తా బహులం కర్మవత్ యగపవాదశ్య శ్యన్వాచ్య ఇత్యర్థః ।సృజేః శ్రద్ధోపపన్నే కర్తర్యేవేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సృజ్యతే స్రజం భక్తః । శ్రద్ధయా నిష్పాదయతీత్యర్థః ॥ అసర్జి । యుజ్యతే బ్రహ్మచారీ యోగమ్ ।భూషాకర్మకిరాదిసనాం చాన్యత్రాత్మనేపదాత్ (వార్తికమ్) ॥ భూషావాచినాం కిరాదీనాం సన్నన్తానాం చ యక్చిణౌ చిణ్వదిట్ చ నేతి వాచ్యమిత్యర్థః । అలంకురుతే కన్యా । అలమకృత । అవకిరతే హస్తీ । అవాకీర్ష్ట । గిరతే । అగీర్ష్ట । ఆద్రియతే । ఆదృత । కిరీదిస్తుదాద్యన్తర్గణః । చికీర్షతే కటః । అచికీర్షిష్ట । ఇచ్ఛాయాః కర్తృస్థత్వేఽపి కరోతిక్రియాపేక్షమిహ కర్మస్థక్రియత్వమ్ ॥

(కాశికా) దుహ ప్రపూరణే, అస్మాత్ పరస్య చ్లేః చిణాదేశో భవత్యన్యతరస్యామ్। అదోహి గౌః స్వయమ్ ఏవ, అగుగ్ధ గౌః స్వయమ్ ఏవ। కర్మకర్తరి ఇత్యేవ, అదోహి గౌర్గోపాలకేన।

.

౨౭౭౦. న రుధః [3.1.64]

న అవ్యయమ్ రుధః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అస్మాత్ చ్లేశ్చిణ్న । అవారుద్ధ గౌః । కర్మకర్తరీత్యేవ । అవారోధి గౌర్గోపేన ॥

(కాశికా) రుధిరావరణే, అస్మాత్ పరస్య చ్లేః కర్మక్ర్తరి చిణాదేశో న భవతి। అన్వవారుద్ధ గౌః స్వయమ్ ఏవ। కర్మకర్తరి ఇత్యేవ, అన్వవారోధి గౌః గోపాలకేన।

.

౨౭౭౧. తపస్తపఃకర్మకస్యైవ [3.1.88]

తపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తపఃకర్మకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కర్తా కర్మవత్స్యాత్ । విధ్యర్థమిదమ్ । ఏవకారస్తు వ్యర్థ ఏవేతి వృత్త్యనుసారిణః । తప్యతే తపస్తాపసః । అర్జయతీత్యర్థః । తపోఽనుతాపే చ (కౌముదీ-2760) ఇతి చిణ్నిషేధాత్సిచ్ । అతప్త । తపః కర్మః కస్యేతి కిమ్ । ఉత్తపత సువర్ణం సువర్ణకారః । న దుహస్నునమాం యక్చిణౌ (కౌముదీ-2767) । ప్రస్నుతే । ప్రాస్నావిష్ట । ప్రాస్నోష్ట । నమతే దణ్డః । అనంస్త । అన్తర్భావితణ్యర్థోఽత్ర నమిః ॥ యక్చిణోః ప్రతిషేధే - ।హేతుమణ్ణిశ్రిబ్రూఞాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ కారయతే । అచీకరత । ఉచ్ఛ్రయతే దణ్డః । ఉదశిశ్రియత । చిణ్వదిట్ తు స్యాదేవ । కారిష్యతే । ఉచ్ఛ్రాయిష్యతే । బ్రూతే కథా । అవోచత ॥ భారద్వాజీయాః పఠన్తి ।ణిశ్రన్థిగ్రన్థిబ్రూఞాత్మనేపదాకర్మకాణాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పుచ్ఛముదస్యతి । ఉత్పుచ్ఛయతే గౌః । అన్తర్భావితణ్యర్థతాయామ్ । ఉత్పుచ్ఛయతే గామ్ । పునః కర్తృత్వవివక్షాయామ్ । ఉత్పుచ్ఛయతే గౌః । ఉదపుపుచ్ఛత । యక్చిణోః ప్రతిషేధాచ్ఛప్చఙౌ । శ్రన్థిగ్రన్థ్యోరాధృషీయత్వాణ్ణిజభావపక్షే గ్రహణమ్ । గ్రన్థతి గ్రన్థమ్ । శ్రన్థతి మేఖలాం దేవదత్తః । గ్రన్థతే గ్రన్థః । అగ్రన్థిష్ట । శ్రన్థతే । అశ్రన్థిష్ట । క్ర్యైయాదికయోస్తు । శ్రథ్నీతే గ్రథ్నీతే స్వయమేవ । వికుర్వతే సైన్ధవాః । వల్గన్తీత్యర్థః । వేః శబ్దకర్మణః (కౌముదీ-2707) , అకర్మకాచ్చ (కౌముదీ-2708) ఇతి తఙ్ । అన్తర్భావితణ్యర్థస్య పునః ప్రేషణత్యాగే । వికుర్వతే సైన్ధవాః । వ్యకారిష్ట । వ్యాకారిషాతామ్ । వ్యాకారిషత । వ్యకృత । వ్యకృషాతామ్ । వ్యకృషత ॥

(కాశికా) తప సన్తాపే, అస్య కర్తా కర్మవద్భావతి, స చ తపఃకర్మకస్య ఏవ న అన్యకర్మకస్య। క్రియాభేదాద్ విధ్యర్థమ్ ఏతత్। ఉపవాసాదీని తపాంసి తాపసం తపన్తి। దుఃఖయన్తి ఇత్యర్థః। స తాపసస్త్వగస్థిభూతః స్వర్గాయ తపస్తప్యతే। అర్జయతి ఇత్యర్థః। పూర్వేణ అప్రాప్తః కర్మవద్భావో

విధీయతే। తప్యతే తపస్తాపసః। అతప్త తపస్తాపసః। తపఃకర్మకస్య ఏవ ఇతి కిమ్? ఉత్తపతి సువర్ణం సువర్ణకారః।

.

2772. కుషిరజోః ప్రాచాం శ్యన్ పరస్మైపదం చ [3.1.90]

కుషి-రజోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ శ్యన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పరస్మైపదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనయోః కర్మకర్తరి న యక్ కింతు శ్యన్పరస్మైపదం చ । ఆత్మనేపదాపవాదః । కుష్యతి కుష్యతే పాదః స్వయమేవ । రజ్యతి రజ్యతే వస్త్రమ్ । యగవిషయే తు నాస్య ప్రవృత్తిః । కోషిషీష్ట । రంక్షీష్ట । ఇతి కర్మకర్తృతిఙ్ప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) కుష నిష్కర్షే, రఞ్జ రాగే, అనయోర్ధాత్వోః కర్మకర్తరి ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన శ్యన్ ప్రత్యయో భవతి, పరస్మైపదం చ। యగాత్మనేపదయోరపవాదౌ। కుష్యతి పాదః స్వయమ్ ఏవ। రజ్యతి వస్త్రం స్వయమ్ ఏవ। ప్రాచాం గ్రహణం వికల్పార్థమ్। కుష్యతే। రజ్యతే। వ్యవస్థితవిభాషా చ ఇయమ్। తేన లిట్లిఙోః స్యాదివిషయే చ న భవతః। చుకుషే పాదః స్వయమ్ ఏవ। రరఞ్జే వస్త్రం స్వయమ్ ఏవ। కోషిషీష్ట పాదః స్వయమ్ ఏవ। రఙ్క్షీష్ట వస్త్రం స్వయమ్ ఏవ। కోషిష్యతే పాదః స్వయమ్ ఏవ। రఙ్క్ష్యతే వస్త్రం స్వయమ్ ఏవ। అకోషి పాదః స్వయమ్ ఏవ। అరఞ్జి వస్త్రం స్వయమ్ ఏవ।

.

2773. అభిజ్ఞావచనే ల్బట్ [3.2.112]

అభిజ్ఞావచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ల్బట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ లకారార్థప్రకరణమ్ ॥ స్మృతిబోధిన్యుపపదే భూతానద్యతనే ధాతోర్ల్బట్ స్యాత్ । లఙోఽపవాదః । స్మరసి కృష్ణ గోకులే వత్స్యామః । ఏవం బుధ్యసే చేతయసే ఇత్యాదియోగేఽపి । తేషామపి ప్రకరణాదివశేన స్మృతౌ వృత్తిసంభవాత్ ॥

(కాశికా) అభిజ్ఞా స్మృతిః। తద్వచనే ఉపపదే భూతానద్యతనే ల్బట్ ప్రత్యయో భవతి। లఙోఽపవాదః అభిజానాసి దేవదత్త కశ్మీరేషు వత్స్యామః। వచనగ్రహణం పర్యాయార్థమ్, అభిజానాసి, స్మరసి, బుధ్యసే, చేతయసే ఇతి।

.

2774. న యది [3.2.113]

న అవ్యయమ్ యది సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యద్యోగే ఉక్తం న । అభిజానాసి కృష్ణ యద్వనే అభుఞ్జమహి ॥

(కాశికా) యచ్ఛబ్దసహితే అభిజ్ఞావచన ఉపపదే లృట్ ప్రత్యయో న భవతి। పూర్వేణ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। అభిజానాసి దేవదత్త యత్ కశ్మీరేష్వవసామ। వాసమాత్రం స్మర్యతే, న తు అపరం కించిల్ లక్ష్యతే। తేన ఉత్తరసూత్రస్య న అయం విషయః।

.

2775. విభాషా సాకాఙ్క్షే [3.2.114]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సాకాఙ్క్షే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉక్తవిషయో లృడ్వా స్యాత్ లక్ష్యలక్షణభావేన సాకాఙ్క్షశ్చేద్ధాత్వర్థః । స్మరసి కృష్ణ వనే వత్స్యామస్తత్ర గాశ్చారయిష్యామః । వాసో లక్షణం చారణం లక్ష్యమ్ । పక్షే లఙ్ । యచ్ఛబ్దయోగేఽపి నయది (కౌముదీ-2774) ఇతి బాధిత్వా పరత్వాద్వికల్పః । పరోక్షే లిట్ (కౌముదీ-2171) చకార । ఉత్తమపురుషే చిత్తవిక్షేపాదినా పారోక్ష్యమ్ । సుప్తోఽహం కిల విలలాప । బహు జగద పురస్తాత్తస్య మత్తా కిలాహమ్ ॥అత్యన్తాపహ్నవే లిడ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ కలిఙ్గేష్వవాత్సీః । నాహం కలిఙ్గాన్ జగామ ॥

(కాశికా) యది ఇతి న అనువర్తతే। ఉభయత్ర విభాశేయమ్। అభిజ్ఞావచనే ఉపపదే యచ్ఛబ్దసహితే కేవలే చ విభాషా లృట్ ప్రత్యయో భవతి, సాకాఙ్క్షశ్చేత్ ప్రయోక్తా। లక్ష్యలక్షణయోః సమ్బన్ధే ప్రయోక్తురాకాఙ్క్షా భవతి। అభిజానసి దేవదత్త కశ్మీరేషు వత్స్యామస్ తత్ర ఉదనం భోక్ష్యామహే। అభిజానాసి దేవదత్త మగధేషు వత్స్యామః, తత్ర ఉదనం భోక్ష్యామహే। యది ఖల్వపి అభిజానాసి దేవదత్త యత్ కశ్మీరేషు వత్స్యామః, యత్ తత్ర ఉదనం భోక్ష్యామహే। అభిజానసి దేవదత్త యత్ కశ్మీరేష్వవసామ, యత్ తత్ర ఉదనమభుఞ్జ్మహి। వాసో లక్షణం, భోజనం లక్ష్యమ్।

.

2776. హశశ్వతోర్లఙ్ చ [3.2.116]

హశ-శ్వతోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ లఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనయోరుపపదయోర్లిఙ్విషయే లఙ్ స్యాత్ । ఇతిహాకరోచ్చకార వా । శశ్వదకరోచ్చకార వా ॥

(కాశికా) భూతానద్యతనపరోక్షేఽర్థే లిటి ప్రాప్తే హశ్వతోః ఉపపదయోః లఙ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాల్ లిట్ చ। ఇతి హ అకరోత్, ఇతి హ చకార। శశ్వదకరోత్, శశ్వచ్ చకార।

.

౭౭౭౭. ప్రశ్నే చాసన్నకాలే [3.౭.117]

ప్రశ్నే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఆసన్నకాలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రష్టవ్యః ప్రశ్నః । ఆసన్నకాలే పృచ్ఛ్యమానేఽర్థే లిడ్విషయే లఙ్లిటౌ స్తః ॥ అగచ్ఛత్కిమ్ । జగామ కిమ్ । అనాసన్నే తు కంసం జఘాన కిమ్ ॥

(కాశికా) భుతానద్యతనపరోక్షే ఇతి వర్తతే। తస్య విశేషణమ్ ఏతత్। ప్రష్టవ్యః ప్రశ్నః। ఆసనకాలే పృచ్ఛ్యమనే భూతానద్యతనపరోక్షేఽర్థే వర్తమానాద్ ధాతోః లఙ్లిటౌ ప్రత్యయౌ భవతః। కశ్చిత్ కఞ్చిత్ పృచ్ఛతి। అగచ్ఛద్ దేవదత్తః? జగామ దేవదత్తః? అయజద్ దేవదత్తః? ఇయాజ దేవదత్తః? ప్రశ్నే ఇతి కిమ్? జగామ దేవదత్తః। ఆసనకాలే ఇతి కిమ్? భవన్తం పృచ్ఛామి, జఘాన కంసం కిల వాసుదేవః?।

.

౭౭౭8. లట్ స్మే [3.౭.118]

లట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్మే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లిటోఽపవాదః । యజతి స్మ యుధిష్ఠరః ॥

(కాశికా) భూతానద్యతనపరోక్షే ఇతి వర్తతే। స్మశబ్దే ఉపపదే భూతానద్యతనపరోక్షే లట్ ప్రత్యయో భవతి। లిటోఽపవాదః। నడేన స్మ పురాధీయతే। ఊర్ణయా స్మ పురాధీయతే।

.

౭౭౭౯. అపరోక్షే చ [3.౭.11౯]

అపరోక్షే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) భూతానద్యతనే లట్ స్యాత్ స్మయోగే । ఏవం స్మ పితా బ్రవీతి ॥

(కాశికా) అపరోక్షే చ భూతానద్యతనేఽర్థే వర్తమానాద్ ధాతోః స్మే ఉపపదే లట్ ప్రత్యయో భవతి। ఏవం స్మ పితా బ్రవీతి। ఇతి స్మోపాధ్యాయః కథయతి।

.

౭780. ననౌ పృష్టప్రతివచనే [3.౭.1౭0]

ననౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పృష్టప్రతివచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనద్యతనపరోక్ష ఇతి నివృత్తమ్ । భూతే లట్ స్యాత్ । అకార్షీః కిమ్ । నను కరోమి భోః ॥

(కాశికా) అనద్యతనే పరోక్షే ఇతి నివృత్తమ్। భూతసామాన్యే విధిరయమ్। ననుశబ్దే ఉపపదే ప్రశ్నపూర్వకే ప్రతివచనే భూతేఽర్థే లట్ ప్రత్యయో భవతి। లుఙోఽపవాదః। అకార్షీః కటం దేవదత్త?

నను కరోమి భోః। అవోచస్ తత్ర కించిద్ దేవదత్త? నను బ్రవీమి భోః। పృష్టప్రతివచనే ఇతి కిమ్? నను అకార్షీత్ మాణవకః।

.

2781. నన్వోర్విభాషా [3.2.121]

నన్వోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అకార్షీః కిమ్ । న కరోమి నాకార్షమ్ । అహం తు కరోమి । అహం న్వకార్షమ్ ॥

(కాశికా) భూతే ఇత్యేవ। నశబ్దే నుశబ్దే చ ఉపపదే పృష్టప్రతివచనే విభషా లట్ ప్రత్యయో భవతి భూతే। అకార్షీః కటం దేవదత్త? న క్రోమి భోః, నాకార్షమ్। అహం ను కరోమి, అహం ను అకార్షమ్।

.

2782. పురి లుఙ్ చాస్మే [3.2.122]

పురి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లుఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అస్మే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనద్యతగ్రహణం మణ్డూకప్లుత్యాఽనువర్తతే । పురాశబ్దయోగే భూతానద్యతనే విభాషా లుఙ్ చాల్లట్ నతు స్మయోగే । పక్షే యథాప్రాప్తమ్ । వసన్తీహ పురా ఛాత్రాః । అవాత్సుః । అవసన్ । ఊషుర్వా । అస్మే కిమ్ । యజతి స్మ పురా । భవిష్యతీత్యనువర్తమానే ॥

(కాశికా) అనద్యతనగ్రహణమ్ ఇహ మణ్డూకప్లుత్యాఽనువర్తతే। పురాశబ్దే ఉపపదే స్మశబ్దవర్జితే భూతానద్యతనేఽర్థే విభాషా లుఙ్ ప్రత్యయో భవతి, లట్ చ। తాభ్యాం ముక్తే పక్షే యథావిషయమన్యేఽపి ప్రత్యయా భవన్తి। వసన్తి ఇహ పురా ఛాత్రాః, అవాత్సురిహ పురా ఛాత్రాః, అవసన్నిహ పురా ఛాత్రాః, ఊషురిహ పురా ఛాత్రాః। అస్మే ఇతి కిమ్? నడేన స్మ పురా అధీయతే।

.

2783. యావత్పురానిపాతయోర్లట్ [3.3.4]

యావత్-పురా-నిపాతయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ లట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యావద్భుఙ్క్తే । పురాభుఙ్క్తే । నిపాతావేతౌ నిశ్చయం ద్యోతయతః । నిపాతయోః కిమ్ । యావద్దాస్యతే తావద్భోక్ష్యతే । కరణీభూతయా పూరా యాస్యతి ॥

(కాశికా) భవిష్యతి ఇత్యేవ। యావత్పురాశబ్దయోర్నిపాతయోరుపపదయోః భవిష్యతి కాలే ధాతోర్లట్ ప్రత్యయో భవతి। యావద్ భుఙ్క్తే। పురా భుఙ్క్తే। నిపాతయోః ఇతి కిమ్? యావద్ దాస్యతి తావద్ భోక్ష్యతే। కరణభూతయా పురా వ్రజిష్యతి।

.

౨౭౮౪. విభాషా కదాకర్హ్యోః [3.3.5]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కదా-కర్హ్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) భవిష్యతి లడ్ వా స్యాత్ । కదా కర్హి వా భుఙ్క్తే । భోక్ష్యతే । భోక్తా వా ॥

(కాశికా) కదా కర్హి ఇత్యేతయోః ఉపపదయోర్విభాషా భవిష్యతి కాలే ధాతోః లట్ ప్రత్యయో భవతి। కదా భుఙ్క్తే, కదా భోక్ష్యతే, కదా భోక్తా। కర్హి భుఙ్క్తే, కర్హి భోక్ష్యతే, కర్హి భోక్తా।

.

౨౭౮౫. కింవృత్తే లిప్సాయామ్ [3.3.6]

కింవృత్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిప్సాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భవిష్యతి లడ్వా స్యాత్ । కం కతరం కతమం వా భోజయసి భోజయిష్యసి భోజయితాసి వా । లిప్సాయాం కిమ్ । కః పాటలిపుత్రం గమిష్యతి ॥

(కాశికా) విభాషా ఇతి వర్తతే। కిమో వృత్తం కింవృత్తమ్। వృత్తగ్రహణేన తద్విభక్త్యన్తం ప్రతీయాత్। డతరడతమౌ చేతి పరిసఙ్ఖ్యానం స్మర్యతే। కింవృత్తే ఉపపదే లిప్సాయాం భవిష్యతి కాలే ధాతోః విభాషా లట్ ప్రత్యయో భవతి। లిప్సా లబ్ధుమ్ ఇచ్ఛా, ప్రార్థనాభిలాషః। కం భవన్తో భోజయన్తి, కం భవన్తో భోజయితారః। లబ్ధుకామః పృచ్ఛతి కతరో భిక్షాం దాస్యతి, దదాతి, దాతా వా। కతమో భిక్షాం దాస్యతి, దదాతి, దాతా వా। లిప్సాయామ్ ఇతి కిమ్? కః పాటలిపుత్రం గమిష్యతి।

.

౨౭౮౬. లిప్స్యమానసిద్ధౌ చ [3.3.7]

లిప్స్యమాన-సిద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) లిప్స్యమానేనాన్నాదినా స్వర్గాదేః సిద్ధౌ గమ్యమానాయాం భవిష్యతి లడ్వా స్యాత్ । యోఽన్నం దదాతి దాస్యతి దాతా వా స స్వర్గం యాతి యాస్యతి యాతా వా ॥

(కాశికా) విభాషా ఇత్యేవ। లిప్స్యమానాత్ సిద్ధిః లిప్స్యమానసిద్ధిః। లిప్స్యమానసిద్ధౌ గమ్యమానాయాం భవిష్యతి కాలే ధాతోః విభాషా లట్ ప్రత్యయో భవతి। అకింవృత్తార్థోఽయమారమ్భః। యో భక్తం దదాతి స స్వర్గం గచ్ఛతి, యో భక్తం దాస్యతి స స్వర్గం గమిష్యతి, యో భక్తం దాత స స్వర్గం గన్తా। లిప్స్యమానాద్ భక్తాత్ స్వర్గసిద్ధిమాచక్షాణో దాతారం ప్రోత్సాహయతి।

.

౨౭౮౭. లోడర్థలక్షణే చ [3.3.8]

లోట్-అర్థలక్షణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) లోడర్థః ప్రైషాదిర్లక్ష్యతే యేన తస్మిన్నర్థే వర్తమానాద్ధాతోర్భవిష్యతి లడ్వా స్యాత్ । కృష్ణశ్చేద్భుఙ్క్తే త్వం గాశ్చారయ । పక్షే లుడ్లృటౌ ॥

(కాశికా) లోడర్థః ప్రైషాదిర్లక్ష్యతే యేన స లోడర్థలక్షణో ధాత్వర్థః। తత్ర వర్తమానాద్ ధాతోః భవిష్యతి కాలే విభాషా లట్ ప్రత్యయో భవతి। ఉపాధ్యాయశ్చేదాగచ్ఛతి, ఉపాధ్యాయశ్చేదాగమిష్యతి, ఉపాధ్యాయశ్చేదాగన్తా, అథ త్వం ఛన్దోఽధీష్వ, అథ త్వం వ్యాకరణమధీష్వ। ఉపాధ్యాయాగమనమధ్యయనప్రైషస్య లక్షణమ్।

.

౨౭౮౮. లిఙ్ చోర్ధ్వమౌహూర్తికే [3.3.9]

లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఊర్ధ్వమౌహూర్తికే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఊర్ధ్వం ముహూర్తాద్భవః ఊర్ధ్వమౌహూర్తికః । నిపాతనాత్సమాసః ఉత్తరపదవృద్ధిశ్చ । ఊర్ధ్వమౌహూర్తికే భవిష్యతి లోడర్థలక్షణే వర్తమానాద్ధాతోర్లిఙ్లటౌ వా స్తః । మురూర్తాదుపరి ఉపాధ్యాయశ్చేదాగచ్ఛేత్ । ఆగచ్ఛతి । ఆగమిష్యతి । ఆగన్తా వా । అథ త్వం ఛన్దోఽధీష్వ ॥

(కాశికా) భవిష్యతి, విభాషా, లోడర్థలక్షణే ఇతి సర్వమనువర్తతే। ఊర్ధ్వమౌహూర్తికే భవిష్యతి కాలే లోడర్థలక్షణార్థే వర్తమానాత్ ధాతోర్విభాషా లిఙ్ప్రత్యయో భవతి, చకారాల్ లట్ చ। ఊర్ధ్వం ముహూర్తాద్ భవః ఊర్ధ్వమౌహూర్తికః। నిపాతనాత సమాసః, ఉత్తరపదవృద్ధిశ్చ। భవిస్యతశ్చ ఏతద్ విశేషణమ్। ఊర్ధ్వం ముహూర్తాతుపరి ముహూర్తస్య ఉపాధ్యాయశ్చేదాగచ్ఛేత్, ఉపాధ్యాయశ్చేదాగచ్ఛతి, ఉపాధ్యాయశ్చేదాగమిష్యతి, ఉపాధ్యాయశ్చేదాగన్తా, అథ త్వం ఛన్దోఽధీష్వ, అథ త్వం వ్యాకరణమధీష్వ।

.

౨౭౮౯. వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా [3.3.131]

వర్తమానసామీప్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వర్తమానవత్ అవ్యయమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సమీపమేవ సామీప్యమ్ । స్వార్థే ష్యఞ్ ।వర్తమానే లట్ (కౌముదీ-2151) ఇత్యారభ్య ఉణాదయో బహులం (కౌముదీ-3169) ఇతి యావద్యేనోపాధినా ప్రత్యయా ఉక్తాస్తే తథైవ వర్తమానసమీపే భూతే భవిష్యతి చ వా స్యుః । కదా ఆగతోఽసి । అయమాగచ్ఛామి । అయమాగమమ్ । కదా గమిష్యసి । ఏష గచ్ఛామి గమిష్యామి వా ॥

(కాశికా) సమీపమ్ ఏవ సామీప్యమ్। ష్యఞః స్వార్థికత్వం జ్ఞాప్యతే చాతుర్వర్ణ్యాదిసిద్ధ్యర్థమ్। వర్తమానసమీపే భూతే భవిష్యతి చ వర్తమానాద్ ధాతోః వర్తమానవత్ ప్రత్యయా వా భవన్తి। వర్తమానే లట్ 3.2.123 ఇత్యారభ్య యావదుణాదయో బహులమ్ 3.3.1 ఇతి వర్తామానే ప్రత్యయా ఉక్తాః, తే భూతభవిష్యతోర్విధీయన్తే। కదా దేవదత్త ఆగతోఽసి? అయమాగచ్ఛామి। ఆగచ్ఛన్తమేవ మాం విద్ధి। అయమాగమమ్। ఏషోఽస్మి ఆగతః। కదా దేవదత్త గమిష్యసి? ఏష గచ్ఛామి। గచ్ఛన్తమేవ మా విద్ధి। ఏష గమిష్యామి। గన్తాస్మి। వత్కరణం సర్వసాదృశ్యార్థమ్। యేన విశేషణేన వర్తమానే ప్రత్యయాః విహితాః ప్రకృత్యోపపదోపాధినా తథా ఏవ అత్ర భవన్తి। పవమానః। యజమానః। అలఙ్కరిష్ణుః। సామీప్యగ్రహణం కిమ్? విప్రకర్షవివక్షాయాం మా భూత్, పరుదగచ్ఛత్ పాటలిపుత్రమ్। వర్షేణ గమిష్యతి। యో మన్యతే గచ్ఛామి ఇతి పదం వర్తమానే కాలే ఏవ వర్తతే, కాలాన్తరగతిస్ తు వాక్యాద్ భవతి, న చ వాక్యగమ్యః కాలః పదసంస్కారవేలాయాముపయుజ్యతే ఇతి తాదృశం వాక్యార్థప్రతిపత్తారం ప్రతి ప్రకరణమ్ ఇదం నారభ్యతే। తథా చ శ్వః కరిష్యతి, వర్షేణ గమిష్యతీతి సర్వముపపద్యతే।

.

౨౭౯౦. ఆశంసాయాం భూతవచ్చ [3.3.132]

ఆశంసాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భూతవత్ అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వర్తమానసామీప్య ఇతి నానువర్తతే । భవిష్యతి కాలే భూతవద్వర్తమానవచ్చ ప్రత్యయా వా స్యురాశంసాయామ్ । దేవశ్చేదవర్షీత్ వర్షతి వర్షిష్యతి వా । ధాన్యమవాప్స్మ వపామో వప్స్యామో వా । సామాన్యాతిదేశే విశేషానతిదేశః । తేన లఙ్లిటౌ న ॥

(కాశికా) వా ఇత్యేవ। వర్తమానసమీప్యే ఇతి న అనువర్తతే। ఆశంసనమాశంసా, అప్రాప్తస్య ప్రియార్థస్య ప్రాప్తుమ్ ఇచ్ఛా। తస్యాశ్చ భవిష్యత్కాలో విషయః। తత్ర భవిష్యతి కాలే ఆశంసాయాం గమ్యమానాయాం ధాతోః వా భూతవత్ ప్రత్యయా భవన్తి, చకారాద్ వర్తమానవచ్ చ। ఉపాధ్యాయశ్చేదాగమత్, ఆగతః, ఆగచ్ఛతి, ఆగమిష్యతి, ఏతే వ్యాకరణమధ్యగీష్మహి, ఏతే వ్యాకరణమధీతవన్తః, అధీమహే, అధ్యేష్యామహే। సామాన్యాతిదేశే విశేషానతిదేశాల్ లఙ్లిటౌ న భవతః। ఆశంసాయామ్ ఇతి కిమ్? ఆగమిష్యతి।

.

౨౭౯౧. క్షిప్రవచనే లృట్ [3.3.133]

క్షిప్రవచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లృట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్షిప్రపర్యాయే ఉపపదే పూర్వవిషయే లృట్ స్యాత్ । వృష్టిశ్చేత్క్షిప్రమాశు త్వరితం వా యాస్యతి । శీఘ్రం వప్స్యామః । నేతి వక్తవ్యే లృడ్గ్రహణం లుటోఽపి విషయే యథా స్యాత్ । శ్వః శీఘ్రం వప్స్యామః ॥

(కాశికా) ఆశంసాయామ్ ఇత్ యేవ। క్షిప్రవచనే ఉపపదే ఆశంసాయాం గమ్యమానాయాం ధాతోః లృట్ ప్రత్యయో భవతి। భూతవచ్ చ ఇత్యస్య అయమపవాదః। ఉపాధ్యాయశ్చేత్ క్షిప్రమాగమిష్యతి, క్షిప్రం వ్యాకరణమధ్యేష్యామహే। వచనగ్రహణం పర్యాయార్థమ్। క్షిప్రమ్, శీఘ్రమ్, ఆశు, త్వరితమ్, అధ్యేష్యామహే। న ఇతి వక్తవ్యే లృడ్గ్రహణం లుటోఽపి విషయే యథా స్యాత్। శ్వః క్షిప్రమధ్యేష్యమహే।

.

౨౭౯౨. ఆశంసావచనే లిఙ్ [3.3.134]

ఆశంసావచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆశంసావాచిన్యుపపదే భవిష్యతి లిఙ్ స్యాన్న తు భూతవత్ । గురుశ్చేదుపేయాదాశంసేఽధీయీయ । ఆశంసే క్షిప్రమధీయీయ ॥

(కాశికా) ఆశంసా యేన ఉచ్యతే తదాశంసావచనమ్। తస్మిన్నుపపదే ధాతోర్లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి భూతవచ్ చ ఇత్యస్య అయమపవాదః। ఉపాధ్యాయశ్చేదాగచ్ఛేత్, ఆశంసే యుక్తోఽధీయీయ। ఆశంసే అవకల్పయే యుక్తోఽధీయీయ। ఆశంసే క్షిప్రమధీయీయ।

.

౨౭౯౩. నానద్యతనవత్ క్రియాప్రబన్ధసామీప్యయోః [3.3.135]

న అవ్యయమ్ అనద్యతనవత్ అవ్యయమ్ క్రియాప్రబన్ధ-సామీప్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) క్రియాయాః సాతత్యే సామీప్యే చ గమ్యే లఙ్ లుటౌ న । యావజ్జీవమన్నమదాద్దాస్యతి వా । సామీప్యం తుల్యజాతీయేనావ్యవధానమ్ । యేయం పౌర్ణమాస్యతిక్రాన్తా తస్యామగ్నీనాధిత । సోమేనయాష్ట । యేయమమావస్యాఽఽగామినీ తస్యామగ్నీనాధాస్యతే । సోమేన యక్ష్యతే ॥

(కాశికా) భూతానద్యతనే భవిష్యదనద్యతనే చ లఙ్లుటౌ విహితౌ, తయోరయం ప్రతిషేధః। అనద్యతనవత్ ప్రత్యయవిధిర్న భవతి క్రియాప్రబన్ధే సామీప్యే చ గమ్యమానే। క్రియాణాం ప్రబన్ధః సాతత్యేనానుష్ఠానమ్। కాలానాం సామీప్యం తుల్యజాతీయేనావ్యవధానమ్। యావజ్జీవం

భృశమన్నమదాత్। భృశమన్నం దాస్యతి। యావజ్జీవం పుత్రానధ్యాపిపత్। యావజ్జీవమధ్యాపయిష్యతి। సామీప్యే ఖల్వపి యేయం పౌర్ణమాస్యతిక్రాన్తా, ఏతస్యాముపాధ్యాయోఽగ్నీనాధిత, సోమేనాయష్ట, గామదిత। యేయమమావాస్యా ఆగామినీ, ఏతస్యాముపాధ్యాయోఽగ్నీనాధాస్యతే, సోమేన యక్ష్యతే, స గాం దాస్యతే। ద్వౌ ప్రతిషేధౌ యథాప్రాప్తస్య అభ్యనుజ్ఞాపనాయ।

.

౭౯౪. భవిష్యతి మర్యాదావచనేఽవరస్మిన్ [3.3.136]

భవిష్యతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మర్యాదావచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-వరస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భవిష్యతి కాలే మర్యాదోక్తావవరస్మిన్ప్రవిభాగేఽనద్యతనవన్న । యోఽయమధ్వా గన్తవ్య ఆ పాటలిపుత్రాత్తస్య యదవరం కౌశామ్బ్యాస్తత్ర సక్తూన్పాస్యామః ॥

(కాశికా) నానద్యతనవతితి వర్తతే। అక్రియప్రబన్ధార్థమ్, అసామీప్యార్థం చ వచనమ్। భవిష్యతి కాలే మర్యాదావచనే సత్యవరస్మిన్ ప్రవిభాగేఽనద్యతనవత్ ప్రత్యయవిధిర్న భవతి। యోఽయమధ్వా గన్తవ్య ఆపాటలిపుత్రాత్, తస్య యదవరం కౌశామ్బ్యాః, తత్ర ద్విరోదనం భోక్ష్యామహే, తత్ర సక్తూన్ పాస్యామః। భవిష్యతీతి కిమ్? యోఽయమధ్వా గతః ఆపాటలిపుత్రాత్, తస్య యదవరం కౌశామ్బ్యాః, తత్ర యుక్తా అధ్మైమహి, తత్ర ద్విరోదనమభుఞ్జ్మహి, తత్ర సక్తూనపిబామ। మర్యాదావచనే ఇతి కిమ్? యోఽయమధ్వా నిరవధికో గన్తవ్యః, తస్య యదవరం కౌశామ్బ్యాః, తత్ర ద్విరోదనం భోక్తాస్మహే, సక్తూన్ పాతా స్మః। అవరస్మినితి కిమ్? యోఽయమధ్వా గన్తవ్యః ఆపాటలిపుత్రాత్, తస్య యత్పరమ్ కౌశామ్బ్యాః, తత్ర ద్విరోదనం భోక్తాస్మహే, తత్ర సక్తూన్ పాతాస్మః। ఇహ సూత్రే దేశకృతా మర్యాదా, ఉత్తరత్ర కాలకృతా। తత్ర చ విశేషం వక్ష్యతి।

.

౭౯౫. కాలవిభాగే చానహోరాత్రాణామ్ [3.3.137]

కాలవిభాగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనహోరాత్రాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వసూత్రం సర్వమనువర్తతే । అహోరాత్రసంబన్ధిని విభాగే ప్రతిషేధార్థమిదమ్ । యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః । యోఽయం వత్సర ఆగామీ తస్య యదవరమాగ్రహాణ్యాస్తత్ర యుక్తా అధ్యేష్యామహే । అనహోరాత్రాణాం కిమ్ । యోఽయం మాస ఆగామీ తస్య యోఽవరః పఞ్చదశరాత్రస్తత్రాధ్యేతాస్మహే ॥

(కాశికా) భవిష్యతి మర్యాదావచనేఽవరస్మినితి వర్తతే। కాలమర్యాదావిభాగే సత్యవర్స్మిన్ ప్రవిభాగే భవిష్యతి కాలేఽనద్యతనవత్ ప్రత్యయవిధిర్న భవతి, న చేదహోరాత్రసమ్భన్ధీ విభాగః, తైస్తేషాం చ విభాగే ప్రతిషేధః। పూర్వేణ ఏవ సిద్ధే వచనమ్ ఇదమహోరాత్రనిషేధార్థమ్। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః। యోఽయం సంవత్సర ఆగామీ, తత్ర యదవరమాగ్రహాయణ్యాః, తత్ర యుక్తా అధ్యేష్యామహే, తత్రౌదనం భోక్ష్యామహే। భవిష్యతి ఇత్యేవ। యోఽయం వత్సరోఽతీతః, తస్య యదవరమాగ్రహాయణ్యాః, తత్ర యుక్తా అధ్యైమహి, తత్రౌదనమభుఞ్జ్మహి। మర్యాదావచనే ఇత్యేవ। యోఽయం నిరవధికః కాల ఆగామీ, తస్య యదవరమాగ్రహాయణ్యాః, తత్ర యుక్తా అధ్యేతాస్మహే, తత్రౌదనం భోక్తాస్మహే। అవరస్మినిత్యేవ। పరస్మిన్ విభాషాం వక్ష్యతి। అహోరాత్రాణామ్ ఇతి కిమ్? త్రివిధముదాహరణమ్ యోఽయం మాస ఆగామీ, తస్య యోఽవరః పఞ్చదశరాత్రః, యోఽయం త్రింశద్రాత్ర ఆగామీ, తస్య యోఽవరోఽర్ధమాసః, యోఽయం త్రింశదహోరాత్ర ఆగామీ, తస్య యోఽవరః పఞ్చదశరాత్రః, తత్ర యుక్తా అధ్యేతాసమహే, తత్ర సక్తూన్ పాతాస్మః। సర్వథా అహోరాత్రస్పర్శే ప్రతిషేధః।

.

2796. పరస్మిన్ విభాషా [3.3.138]

పరస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవరస్మిన్వర్జం పూర్వసూత్రద్వయమనువర్తతే । అప్రాప్తవిభాషేయమ్ । యోఽయం సంవత్సర ఆగామీ తస్య యత్పరమాగ్రహాయణ్యాస్తత్రాధ్యేష్యామహే । అధ్యేతాస్మహే । లిఙ్నిమిత్తే లఙ్క్రియాతిపత్తౌ (కౌముదీ-2229) భవిష్యతీత్యేవ । సువృష్టిశ్చేదభవిష్యత్తదా సుభిక్షమభవిష్యత్ ॥

(కాశికా) భవిష్యతి మర్యాదావచనే కాలవిభాగే చ అనహోరాత్రాణామ్ ఇతి సర్వమనువర్తతే। కాలమర్యాదావిభాగే సతి భవిష్యతి కాలే పరస్మిన్ ప్రవిభాగే విభాషా అనద్యతనవత్ ప్రత్యయవిధిర్న భవతి, న చేదహోరాత్రసమ్భన్ధీ ప్రవిభాగః। అవరస్మిన్ వర్జం పూర్వమనువర్తతే। అవరస్మిన్ పూర్వేణ ప్రతిషేధ ఉక్తః, సమ్ప్రతి పరస్మిన్నప్రాప్త ఏవ వికల్ప ఉచ్యతే। యోఽయం సంవత్సర ఆగామీ, తస్య యత్ పరమాగ్రహాయణ్యాః తత్ర యుక్తా అధ్యేష్యామహే, అధ్యేతాస్మహే, తత్ర సక్తూన్ పాస్యామః, తత్ర సక్తూన్ పాతాస్మః। అనహోరాత్రాణామ్ ఇత్యేవ। యోఽయం త్రింశద్రాత్ర ఆగామీ, తస్య యః పరః పఞ్చదశరాత్రః, తత్ర యుక్తా అధ్యేతాస్మహే, తత్ర సక్తూన్ పాతాస్మః। భవిష్యతి ఇత్యేవ। యోఽయం

సంవత్సరోఽతీతః, తస్య యత్ పరమాగ్రహాయణ్యాః, తత్ర యుక్తా అధ్యైమహి, తత్రౌదనమభుఞ్జ్మహి। మర్యాదావచనే ఇత్యేవ। యోఽయం సంవత్సరో నిరవధికః కాల అగామీ, తస్య యత్ ప్రమాగ్రహాయణ్యాః, తత్ర యుక్తా అధ్యేతాస్మహే, తత్ర సక్తూన్ పాతాస్మః। కాలవిభాగే ఇత్యేవ। యోఽయమధ్వా గన్తవ్య ఆపాటలిపుత్రాత్, తస్య యత్ పరం కౌశామ్బ్యాః, తత్ర యుక్తా అధ్యేతాస్మహే, ఓదనం భోక్తాస్మహే। ఇతి సర్వత్ర అనద్యతనవత్ ప్రత్యయా ఉదాహార్యాః।

.

౽౭౯౭. భూతే చ [3.3.140]

భూతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పూర్వసూత్రం సంపూర్ణమనువర్తతే ॥

(కాశికా) లిఙ్నిమిత్తే లృఙ్ క్రియాతిపత్తౌ ఇతి సర్వమనువర్తతే। పూర్వేన భవిష్యతి విహితః సమ్ప్రతి భూతే విధీయతే। భూతే చ కాలే లిఙ్నిమిత్తే క్రియాతిపత్తౌ సత్యాం లృఙ్ ప్రత్యయో భవతి। ఉతాప్యోః సమర్థయోర్లిఙ్ 3.3.152 ఇత్యారభ్య లిఙ్నిమిత్తేషు విధానమ్ ఏతత్। ప్రాక్ తతో వికల్పం వక్ష్యతి। దృష్టో మయా భవత్పుత్రోఽన్నార్థీ చఙ్క్రమ్యమాణః, అపరశ్చ ద్విజో బ్రాహ్మణార్థీ, యది స తేన దృష్టోఽభవిష్యత్, తదా అభోక్ష్యత। న తు భుక్తవాన్, అన్యేన పథా స గతః।

.

౽౭౯౮. వోతాప్యోః [3.3.141]

వా అవ్యయమ్ ఆ అవ్యయమ్ ఉతాప్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) వా ఆ ఉతాప్యోరితి ఛేదః । ఉతాప్యోః – (కౌముదీ-2809) ఇత్యతః ప్రాగ్భూతే లిఙ్నిమిత్తే లృఙ్ వేత్యధిక్రియతే । పూర్వసూత్రం తు ఉతాప్యోరిత్యాదౌ ప్రవర్తతే ఇతి వివేకః ॥

(కాశికా) భూతే లిఙ్నిమిత్తే లృఙ్ క్రియాతిపత్తౌ ఇతి సర్వమనువర్తతే। వా ఆ ఉతాప్యోః వోతాప్యోః। మర్యాదాయామయమాఙ్, న అభివిధౌ। ఉతాప్యోః సమర్థయోర్లిఙ్ 3.3.152 ఇతి వక్ష్యతి। ప్రాగేతస్మాత్ సూత్రావధేః యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, తత్ర భూతే లిఙ్నిమిత్తే క్రియాతిపత్తౌ లృఙ్ వా భవతి ఇత్యేతదధికృతం వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి, విభాషా కథమి లిఙ్ చ 3.3.143 కథం నామ తత్ర భవాన్ వృషలమయాజయిష్యత్। యథాప్రాప్తం చ యాజయేత్।

.

౭౭౯౯. గర్హాయాం లడపిజాత్వోః [3.3.142]

గర్హాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపిజాత్వోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం యోగే లట్ స్యాత్ కాలత్రయే గర్హాయామ్ । లుఙాదీన్పరత్వాదయం బాధతే । అపి జాయాం త్యజసి జాతు గణికామాధత్సే గర్హితమేతత్ ॥

(కాశికా) గర్హా కుత్సా ఇత్యనర్థాన్తరమ్। గర్హాయాం గమ్యమానాయామపిజాత్వోః ఉపపదయోః ధాతోః లట్ ప్రత్యయో భవతి। వర్తమానే లటుక్తః కాలసామాన్యే న ప్రాప్నోతీతి విధీయతే। కాలవిశేషవిహితాంశ్చ అపి ప్రత్యయానయం పరత్వాదస్మిన్ విషయే వాధతే। అపి తత్రభవాన్ వృషలం యాజయతి, జాతు తత్రభవాన్ వృషలం యాజయతి, గర్హామహే, అహో అన్యాయ్యమ్ ఏతద్। లిఙ్నిమిత్తాభావాదిహ క్రియాతిపత్తౌ లృఙ్ న భవతి।

.

౨౮౦౦. విభాషా కథమి లిఙ్ చ [3.3.143]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కథమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) గర్హాయామిత్యేవ । కాలత్రయే లిఙ్ చాల్లట్ । కథం ధర్మం త్యజేస్త్యజసి వా । పక్షే కాలత్రయే లకారాః । అత్ర భవిష్యతి నిత్యం లృఙ్ భూతే వా । కథం నామ తత్రభవాన్ ధర్మమత్యక్షత్ । అత్యాక్షీద్వా ॥

(కాశికా) గర్హాయామ్ ఇతి వర్తతే। కథమి ఉపపదే గర్హాయాం గమ్యమానాయం ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాల్ లట్ చ। విభాషాగ్రహణం యథాస్వం కాలవిషయే విహితానామబాధనార్థమ్। కథం నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్, కథం నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయతి। కథం నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయిష్యతి। కథం నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయితా। కథం నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్। కథం నామ తత్రభవాన్ వృషలమయాజయత్। కథం నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాయజాం చకార। అత్ర లిఙ్నిమిత్తమస్తీతి భూతవివక్షాయాం క్రియాతిపత్తౌ వా లృఙ్। భవిష్యద్ వివక్షాయాం సర్వత్ర నిత్యేన ఏవ లృఙా భవితవ్యమ్।

.

౨౮౦1. కింవృత్తే లిఙ్లృటౌ [3.3.144]

కింవృత్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిఙ్లృటౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) గర్హాయామిత్యేవ । విభాషా తు నానువర్తతే । కః కతరః కతమో వా హరిం నిన్దేత్ నిన్దిష్యతి వా । లృఙ్ ప్రాగ్వత్ ॥

(కాశికా) గర్హాయామ్ ఇత్యేవ విభాషా న స్వర్యతే। కింవృత్తే ఉపపదే గర్హాయాం గమ్యమానాయాం ధాతోః లిఙ్లృటౌ ప్రత్యయౌ భవతః। సర్వలకారాణామపవాదః। లిఙ్గ్రహణం లటోఽపరిగ్రహార్థమ్। కో నామ వృషలో యం తత్రభవాన్ యాజయేత్, యం తత్రభవాన్ వృషలం యాజయిష్యతి। కతరో నామ, కతమో నామ యాం తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్, యాజయిష్యతి। భూతే క్రియాతిపత్తౌ వా లృఙ్। భవిష్యతి తు నిత్యమ్। కో నామ వృషలో యం తత్రభవానయాజయిష్యత్।

.

2802. అనవక్లృప్త్యమర్షయోరకింవృత్తేఽపి [3.3.145]

అనవక్లృప్తి-అమర్షయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ అకింవృత్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్

(సి.కౌ) గర్హాయామితి నివృత్తమ్ । అనవక్లప్తిరసంభావనా । అమర్షోఽక్షమా । న సంభావయామి న మర్షయే వా భవాన్ హరిం నిన్దేత్ నిన్దిష్యతి వా । లృఙ్ ప్రాగ్వత్ ॥

(కాశికా) గర్హాయామ్ ఇతి నివృత్తమ్। అనవక్లృప్తిః అసమ్భావనా। అమర్షః అక్షమా। కింవృత్తేఽకింవృత్తే చ ఉపపదే అనవక్లృప్త్యమర్షయోః ధాతోః లిఙ్లృటౌ ప్రత్యయౌ భవతః। సర్వలకారాణామపవాదః। బహ్వచః పూర్వనిపాతో లక్షణవ్యభిచారచిహ్నమ్। తేన యథాసఙ్ఖ్యం న భవతి। అనవక్లృప్తౌ తావత్ న అవకల్పయామి, న సమ్భావయామి, న శ్రద్దధే తత్రభవాన్ నామ వృషలం యాజయేత్, తత్రభవాన్ నామ వృషలం యాజయిష్యతి। కో నామ వృషలో యం తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్, కో నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయిష్యతి। అమర్షే న మర్షయామి తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్, యాజయిష్యతి। కో నామ వృషలో యం తత్రభవాన్ యాజయేత్, యాజయిష్యతి। భూతవివక్షాయాం తు క్రియాతిపత్తౌ వా లృఙ్ భవతి। భవిష్యతి నిత్యమ్। న అవకల్పయామి తత్రభవాన్ నామ వృషలమయాజయిష్యత్।

.

2803. కింకిలాస్త్యర్థేషు లృట్ [3.3.146]

కింకిల-అస్త్యర్థేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ లృట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనవక్లృప్త్యమర్షయోరిత్యేతత్ గర్హాయాం చ (కౌముదీ-2806) ఇతి యావదనువర్తతే । కింకిలేతి సముదాయః క్రోధద్యోతక ఉపపదమ్ । అస్త్యర్థాః అస్తిభవతివిద్యతయః । లిఙోఽపవాదః ।

న శ్రద్దధే న మర్షయే వా కింకిల త్వం శూద్రాన్నం భోక్ష్యసే । అస్తి భవతి విద్యతే వా శూద్రీం గమిష్యసి । అత్ర లృఙ్ న ॥

(కాశికా) అనవక్ల్ప్త్యమర్షయోః ఇతి వర్తతే। కింకిలశబ్దః సముదాయ ఏవ ఉపపదమ్। అస్త్యర్థాః అస్తిభవతి విద్యతయః। కింకిలాస్త్యర్థేషు ఉపపదేషు అనవక్ల్ప్త్యమర్షయోః ధాతోః లృట్ ప్రత్యయో భవతి। లిఙో౾పవాదః। కిం కిల నామ తత్రభవన్ వృషలం యాజయిష్యతి। అస్తి నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయిష్యతి। భవతి నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయిష్యతి। విద్యతే నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయిష్యతి। న శ్రద్దధే, న మర్షయామి। లిఙ్నిమిత్తమ్ ఇహ న అస్తి తేన లృఙ్ న భవతి।

.

2804. జాతుయదోర్లిఙ్ [3.3.147]

జాతు-యదోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ।యదాయద్యోరుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ లృటో౾పవాదః । జాతు యద్యదా యది వా త్వాదృశో హరిం నిన్దేన్నావకల్పయామి న మర్షయామి । లృఙ్ ప్రాగ్వత్ ॥

(కాశికా) అనవక్ల్ప్త్యమర్షయోః ఇత్యేవ। జాతు యదా ఇత్యేతయోః ఉపపదయోః అనవక్ల్ప్త్యమర్షయోః గమ్యమానయోః ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। లృటో౾పవాదః। జాతు తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్, యన్ నామ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్, న శ్రద్దధే, న మర్షయామి। జాతుయదోర్లిఙ్విధానే యదాయద్యోరుపసఙ్ఖ్యానమ్। యదా భవద్విధః క్షత్రియం యాజయేత్, యది భవద్విధః క్షత్రియం యాజ్యేత్, న శ్రద్దధే, న మర్షయామి। క్రియాతిపత్తౌ భూతే వా లృఙ్। భవిష్యతి నిత్యమ్।

.

2805. యచ్చయత్రయోః [3.3.148]

యచ్చ-యత్రయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) యచ్చ యత్ర వా త్వమేవం కుర్యాః । న శ్రద్దధే న మర్షయామి ॥

(కాశికా) అనవక్ల్ప్త్యమర్షయోః ఇత్యేవ। యచ్ చ యత్ర ఇత్యేతయోః ఉపపదయోరనవక్ల్ప్త్యమర్షయోః గమ్యమానయోః ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। లృటో౾పవాదః। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః। యథాసఙ్ఖ్యం నేష్యతే। యచ్ చ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్। యత్ర తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్। క్రియాతిపత్తౌ యథాయథం లృఙ్ భవతి।

.
౭806. గర్హాయాం చ [3.3.149]

గర్హాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనవక్లప్త్యమర్షయోరితి నివృత్తమ్ । యచ్చయత్రయోర్యోగే గర్హాయాం లిఙేవ స్యాత్ । యచ్చ యత్ర వా త్వం శూద్రం యాజయేః । అన్యాయ్యం తత్ ॥

(కాశికా) అనవక్లృత్ప్యమర్షయోః ఇతి నివృత్తమ్। గర్హా, నిన్దా, కుత్సా ఇత్యనర్థాన్తరమ్। యచ్ చ యత్ర ఇత్యేతయోః ఉపపదయోర్ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి గర్హాయాం గమ్యమానాయామ్। సర్వలకారాణామపవాదః। యచ్ చ తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్, యత్ర తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేద్వృద్ధో వృద్ధః సన్ బ్రాహ్మణః, గర్హామహే, అహో అన్యాయ్యమ్ ఏతత్। క్రియాతిపత్తౌ యథాయథం లృఙ్ భవతి।

.
౭807. చిత్రీకరణే చ [3.3.150]

చిత్రీకరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) యచ్చ యత్ర వా త్వం శూద్రం యాజయేః । ఆశ్చర్యమేతత్ ॥

(కాశికా) యచ్చయత్రయోః ఇత్యేవ। చత్రీకరణమాశ్చర్యమ్, అద్భుతమ్, విస్మయనీయమ్। యచ్చయత్రయోః ఉపపదయోః చిత్రీకరణే గమ్యమానే ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। సర్వలకారాణామపవాదః। యచ్ చ తత్రహ్బవాన్ వృషలం యాజయేత్, యత్ర తత్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్, ఆశ్చర్యమ్ ఏతత్। క్రియాతిపత్తౌ యథాయథం లృఙ్ భవతి।

.
౭808. శేషే లృడయదౌ [3.3.151]

శేషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లృట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అయదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యచ్చయత్రాభ్యామన్యస్మిన్నుపపదే చిత్రీకరణే గమ్యే ధాతోర్ల్‌లృట్ స్యాత్ । ఆశ్చర్యమన్ధో నామ కృష్ణం ద్రక్ష్యతి । అయదౌ కిమ్ । ఆశ్చర్యం యది సోఽధీయీత ॥

(కాశికా) యచ్చయత్రాభ్యామన్యత్ర చిత్రీకరణం శేషః। శేషే ఉఅపపదే చిత్రీకరణే గమ్యమానే ధాతోః లృట్ ప్రత్యయో భవతి, యదిశబ్దశ్చేన్ న ప్రయుజ్యతే। సర్వలకారాణామపవాదః। ఆశ్చర్యమ్, చిత్రమద్భుతమ్, అన్ధో నామ పర్వతమారోక్ష్యతి, బధిరో నామ వ్యాకరనమధ్యేష్యతే। అయదౌ ఇతి కిమ్? ఆశ్చర్యం యది స భుఞ్జీత, యది సోఽధీయీత। లిఙ్ నిమితాభావాతిహ లృఙ్ న భవతి।

.
2809. ఉతాప్యోః సమర్థయోర్లిఙ్ [3.3.152]

ఉత-అప్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ సమర్థయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బాఢమిత్యర్థేఽనయోస్తుల్యార్థతా । ఉత అపి వా హన్యాదఘం హరిః । సమర్థయోః కిమ్ । ఉత దణ్డః పతిష్యతి । అపిధాస్యతి ద్వారమ్ । ప్రశ్నః ప్రచ్ఛాదనం చ గమ్యతే । ఇతః ప్రభృతి లిఙ్నిమిత్తే క్రియాతిపత్తౌ భూతేఽపి నిత్యో లృఙ్ ॥

(కాశికా) ఉత అపి ఇత్యేతయోః సమర్థయోః ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। సర్వలకారాణామపవాదః। బాఢమ్ ఇత్యస్మిన్నర్థే సమానార్థత్వమనయోః। ఉత కుర్యాత్। అపి కుర్యాత్। ఉతాధీయీత। అప్యధీయీత। బాఢమధ్యేష్యతే ఇత్యర్థః। సమర్థయోః ఇతి కిమ్? ఉత దణ్డః పతిష్యతి? అపి ద్వారం ధాస్యతి। ప్రశ్నః ప్రచ్ఛాదనం చ గమ్యతే। వాఽఽఉతాప్యోః 3.3.141 ఇతి వికల్పో నివృత్తః। ఇతః ప్రభృతి భూతేఽపి లిఙ్నిమిత్తే క్రియాతిపత్తౌ నిత్యం లృఙ్। భవిష్యతి తు సర్వత్ర ఏవ నిత్యః।

.
2810. కామప్రవేదనేఽకచ్చితి [3.3.153]

కామప్రవేదనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అకచ్చితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వాభిప్రాయావిష్కరణే గమ్యమానే లిఙ్ స్యాన్న తు కచ్చితి । కామో మే భుఞ్జీత భవాన్ । అకచ్చితీతి కిమ్ । కచ్చిజ్జీవతి ॥

(కాశికా) స్వాభిప్రాయావిష్కరణమ్ కామప్రవేదనమ్। కామః, ఇచ్ఛా, అభిలాషః ఇత్యనర్థాన్తరమ్। తస్య ప్రవేదనమ్ ప్రకాశనమ్। తస్మిన్ గమ్యమానే అకచ్చితి ఉపపదే ధాతోర్లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। సర్వలకారాణామపవాదః। కామో మే భుఞ్జీత భవాన్। అభిలాషో మే భుఞ్జీత భవాన్। అకచ్చితీతి కిమ్? కచ్చిజ్ జీవతి తే మాతా కచ్చిజ్ జీవతి తే పితా। మారావిద త్వాం పృచ్ఛామి కచ్చిజ్ జీవతి పార్వతీ।

.
2811. సమ్భావనేఽలమితి చేత్ సిద్ధాప్రయోగే [3.3.154]

సమ్భావనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అలమ్ అవ్యయమ్ ఇతి అవ్యయమ్ చేత్ అవ్యయమ్ సిద్ధాప్రయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అలమర్థోఽత్ర ప్రౌఢిః । సంభావనమిత్యలమితి చ ప్రథమయా సప్తమ్యా చ విపరిణమ్యతే । సంభావనేఽర్థే లిఙ్ స్యాత్తచ్చేత్సంభావనమలమితి అలమి సిద్ధాఽప్రయోగే సతి । అపి గిరిం శిరసా భిన్ద్యాత్ । సిద్ధాప్రయోగే కిమ్ । అలం కృష్ణో హస్తినం హనిష్యతి ॥

(కాశికా) లిఙిత్యేవ। సమ్భావనమ్ క్రియాసు యోగ్యతాధ్యవసానమ్, శక్తిశ్రద్ధానమ్। తదిదానీమల్మర్థేన విశేష్యతే। తచ్ చేత్ సమ్భావనం పర్యాప్తమవితథం భవతి। సిద్ధాప్రయోగే ఇత్యలమో విశేషణమ్। సిద్ధశ్చే దలమోఽప్రయోగః। క్వ చ అసౌ సిద్ధః? యత్ర గమ్యతే చార్థో న చ అసౌ ప్రయుజ్యతే। తదీదృశే సమ్భావనోపాధికేఽర్థే వర్తమానాద్ ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। సర్వలకారాణామపవాదః। అపి పర్వతం శిరసా భన్ద్యాత్। అపి ద్రోణపాకం భుఞ్జీత। అలమ్ ఇతి కిమ్? విదేశస్థాయీ దేవదత్తః ప్రాయేన గమిష్యతి గ్రామమ్। సిద్ధాప్రయోగే ఇతి కిమ్? అలం దేవదత్తో హస్తినం హనిష్యతి। క్రియాతిపత్తౌ భూతే భవిష్యతి చ నిత్యం లృఙ్ భవతి।

.

2812. విభాషా ధాతౌ సమ్భావనవచనేఽయది [3.3.155]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ధాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమ్భావనవచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అయది సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వసూత్రమనువర్తతే । సంభావనేఽర్థే ధాతావుపపదే ఉక్తేఽర్థే లిఙ్ వా స్యాత్ న తు యచ్ఛబ్దే । పూర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తే వచనమ్ । సంభావయామి భుఞ్జీత భోక్ష్యతే వా భవాన్ । అయది కిమ్ । సంభావయామి యద్భుఞ్జీథాస్త్వమ్ ॥

(కాశికా) సమ్భావనేఽలమ్ ఇతి చేత్ సిద్ధాప్రయోగే ఇతి సర్వమనువర్తతే। అమ్భావనముచ్యతే యేన స సమ్భావనవచనః। సమ్భావనవచనే ధాతావుపపదే యచ్ ఛబ్దవర్జితే ధాతోర్విభాషా లిఙ్ భవతి। పూర్వేణ నిత్యప్రాప్తౌ వికల్పార్థం వచనం। సమ్భావయామి భుఞ్జీత భవాన్, సమ్భావయామి భోక్ష్యతే భవాన్। అవకల్పయామి భుఞ్జీత భవాన్, భోక్ష్యతే భవాన్। శ్రద్దధే భుఞ్జీత భవాన్, భోక్ష్యతే భవాన్। అయది ఇతి కిమ్? సమ్భావయామి యద్ భుఞ్జీత భవాన్।

.

2813. హేతుహేతుమతోర్లిఙ్ [3.3.156]

హేతు-హేతుమతోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వా స్యాత్ కృష్ణం నమేచ్చేత్సుఖం యాయాత్ । కృష్ణం నంస్యతి చేత్సుఖం యాస్యతి ।భవిష్యత్యేవేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ నేహ । హన్తాతి పలాయతే ॥

(కాశికా) హేతుః కారణమ్। హేతుమత్ ఫలమ్। హేతుభూతే హేతుమతి చార్థే వర్తమానాద్ ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। సర్వలకారాణామపవాదః। దక్షిణేన చేద్ యాయాన్న శకటం పర్యాభవేత్। యది

కమలకమాహ్వాయేన్న శకటం పర్యాభవేత్। దక్షిణేన చేద్ యాస్యతి న శకటం పర్యాభవిష్యతి। తత్ర విభాషాగ్రహణం తావదనన్తరమ్ ఏవ అనువర్తతే। లిఙితి వర్తమానే పునర్లిఙ్గ్రహణం కాలవిశేషప్రతిపత్త్యర్థమ్। తేన ఇహ న భవతి, హన్తీతి పలాయతే, వర్షతీతి ధావతి। క్రియాతిపత్తౌ లృఙ్ భవతి।

.

2814. ఇచ్ఛార్థేషు లిఙ్లోటౌ [3.3.157]

ఇచ్ఛార్థేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ లిఙ్-లోటౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఇచ్ఛామి భుఞ్జీత భుఙ్క్తాం వా భవాన్ । ఏవం కామయే ప్రార్థయే ఇత్యాదియోగే బోధ్యమ్ ।కామప్రవేదన ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । ఇచ్ఛన్ కరోతి ॥

(కాశికా) ఇచ్ఛార్థేషు ధాతుషు ఉపపదేషు ధాతోః లిఙ్లోటౌ ప్రత్యయౌ భవతః। సర్వలకారాణామపవాదః। ఇచ్ఛామి భుఞ్జీత భవాన్। ఇచ్ఛామి భుఙ్క్తామ్ భవాన్। కామయే। ప్రార్థయే। కామప్రవేదన ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, ఇచ్ఛన్ కరోతి।

.

2815. లిఙ్ చ [3.3.159]

లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సమానకర్తృకేషు ఇచ్ఛార్థేషూపపదేషు లిఙ్ । భుఞ్జీయేతీచ్ఛతి ॥

(కాశికా) ఇచ్ఛార్థేషు సమానకర్తృకేషు ధాతుషు ఉపపదేషు ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। భుఞ్జీయ ఇతి ఇచ్ఛతి। అధీయీయేతి ఇచ్ఛతి। క్రియాతిపత్తౌ లృఙ్ భవతి। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః।

.

2816. ఇచ్ఛార్థేభ్యో విభాషా వర్తమానే [3.3.160]

ఇచ్ఛార్థేభ్యో పఞ్చమీ-బహువచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వర్తమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లిఙ్ స్యాత్పక్షే లట్ ॥ ఇచ్ఛేత్ । ఇచ్ఛతి । కామయేత । కామయతే । విధినిమన్త్రణ – (కౌముదీ-2208) ఇతి లిఙ్ । విధౌ । యజేత । నిమన్త్రణే । ఇహ భుఞ్జీత భవాన్ । ఆమన్త్రణే । ఇహాసీత । అధీష్టే । పుత్రమధ్యాపయేద్భవాన్ । సంప్రశ్నే । కిం భో వేదమధీయీయ ఉత తర్కమ్ । ప్రార్థనే । భోజనం లభేయ । ఏవం లోట్ ॥

(కాశికా) ఇచ్ఛార్థేభ్యో ధాతుభ్యో వర్తమానే కాలే విభాషా లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। లటి ప్రాప్తే వచనమ్। ఇచ్ఛతి, ఇచ్ఛేత్। వష్టి, ఉశ్యాత్। కామయతే, కామయేత।

.
౨౮౧౭. ప్రైషాతిసర్గప్రాప్తకాలేషు కృత్యాశ్చ [3.3.163]

ప్రైష-అతిసర్గ-ప్రాప్తకాలేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ కృత్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ప్రైషో విధిః । అతిసర్గః కామచారానుజ్ఞా । భవతాయష్టవ్యమ్ । భవాన్యజతామ్ । చకారేణ లోటోఽనుకర్షణం ప్రాప్తకాలార్థమ్ ॥

(కాశికా) ప్రేషణం ప్రైషః। కామచారాభ్యనుజ్ఞానమతిసర్గః। నిమిత్తభూతస్య కాలస్య అవసరః ప్రాప్తకాలతా। ఏతేష్వర్థేషు ధాతోః కృత్యసంజ్ఞకాః ప్రత్యయాః భవన్తి, చకారాల్ లోట్ చ। భవతా కటః కరణీయః, కర్తవ్యః, కృత్యః, కార్యః। లోట్ ఖల్వపి కరోతు కటం భవానిహ ప్రేషితః, భవానతిసృష్టః, భవతః ప్రాప్తకాలః కటకరణే। కిమర్థం ప్రైషాదిషు కృత్యా విధీయన్తే న సామాన్యేన, భావకర్మణోర్విహితా ఏవ తే ప్రైషాదిష్వన్యత్ర చ భవిష్యన్తి? విశేషవిహితేన అనేన లోటా బాధ్యన్తే। వాసరూపవిధినా భవిష్యన్తి? ఏవం తర్హి జ్ఞాపయతి, స్త్ర్యధికారాత్ పరేణ వాసరూపవిధిర్నావశ్యం భవతీతి। విధిప్రైషయోః కో విశేషః? కేచిదాహుః, అజ్ఞాతజ్ఞాపనం విధిః, ప్రేషణం ప్రైషః ఇతి।

.
౨౮౧౮. లిఙ్ చోర్ధ్వమౌహూర్తికే [3.3.164]

లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఊర్ధ్వమౌహూర్తికే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రైషాదయోఽనువర్తన్తే । ముహూర్తాదూర్ధ్వం యజేత యజతాం వా । యష్టవ్యమ్ ॥

(కాశికా) ప్రైషాదయో వర్తన్తే। ప్రైషాదిషు గమ్యమానేషు ఊర్ధ్వమౌహూర్తికేఽర్థే వర్తమానాద్ ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ యథా ప్రాప్తం చ। ఊర్ధ్వం ముహూర్తాత్, ఉపరి ముహూర్తస్య భవతా ఖలు కటః కర్తవ్యః, కరణీయః, కార్యః। భవాన్ ఖలు కటం కుర్యాత్, భవాన్ ఖలు కరోతు। భవానిహ ప్రేషితః। భవానతిసృష్టః। భవాన్ ప్రాప్తకాలః।

.
౨౮౧౯. స్మే లోట్ [3.3.165]

స్మే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వసూత్రస్య విషయే । లిఙః కృత్యానాం చాపవాదః । ఊర్ధ్వం ముహూర్తాద్ యజతాం స్మ ॥

(కాశికా) ప్రైషాదిషు ఊర్ధ్వమౌహూర్తికే ఇతి వర్తతే। సమ్మశబ్దే ఉపపదే ప్రైషాదిషు గమ్యమానేషు ఊర్ధ్వమౌహూర్తికేఽర్థే వర్తమానాద్ ధాతోః లోట్ ప్రత్యయో భవతి। లిఙ్కృత్యానామపవాదః। ఊర్ధ్వం ముహూర్తాద్ భవాన్ కటం కఓర్తు స్మ, గ్రామం గచ్ఛతు స్మ, మాణావకమధ్యాపయతు స్మ।

.

౭౮౭౦. అధీష్టే చ [3.3.166]

అధీష్టే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) స్మ ఉపపదేఽధీష్టే లోట్ స్యాత్ । త్వం స్మ అధ్యాపయ ॥

(కాశికా) స్మే ఇతి వర్తతే। అధీష్టం వ్యాఖ్యాతమ్। స్మశబ్దే ఉపపదేఽధీష్టే గమ్యమానే ధాతోః లోట్ ప్రత్యయో భవతి। లిఙోఽపవాదః। అఙ్గ స్మ రాజన్ మాణవకమధ్యాపయ। అఙ్గ స్మ రాజన్నగ్నిహోత్రం జుహుధి।

.

౭౮౭౧. లిఙ్ యది [3.3.168]

లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యది సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యచ్ఛబ్దే ఉపపదే కాలసమయవేలాసు చ లిఙ్ స్యాత్ । కాలః సమయో వేలా వా యద్భుఞ్జీత భవాన్ ॥

(కాశికా) కాలాదయోఽనువర్తన్తే। యచ్ఛబ్దే ఉపపదే కాలాదిషు ధాతోః లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। తుమునోఽపవాదః। కాలో యద్ భుఞ్జీత భవాన్। సమ్యో యద్ భుఞ్జీత భవాన్। వేలా యద్ భుఞ్జీత భవాన్।

.

౭౮౭౭. అర్హే కృత్యతృచశ్చ [3.3.169]

అర్హే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృత్య-తృచః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాల్లిఙ్ । త్వం కన్యాం వహేః ॥

(కాశికా) అర్హతీతి అర్హః, తద్యోగ్యః। అర్హే కర్తరి వాచ్యే గమ్యమానే వా ధాతోః కృత్యతృచః ప్రత్యయా భవన్తి, చకారాల్ లిఙ్ చ। భవతా ఖలు కన్యా వోఢవ్యా, వాహ్యా, వహనీయా। భవాన్ ఖలు కన్యాయా వోఢా। భవాన్ ఖలు కన్యాం వహేత్। భవానేతదర్హేతితి। అథ కస్మాదర్హే కృత్యతృచో విధీయన్తే, యావతా

సామానేన విహితత్వాదర్థేఽపి భవిష్యన్తి? యోఽయమ్ ఇహ లిఙ్ విధీయతే, తేన బాధా మా భూతితి। వాసరూపవిధిశ్చ అనిత్యః।

.

౨౮౨౩. శకి లిఙ్ చ [3.3.172]

శకి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) శక్తౌ లిఙ్ స్యాత్ చాత్కృత్యాః । త్వం భారం వహేః । మాఙి లుఙ్ (కౌముదీ-2219) మా కార్షీః । కథం మా భవతు మా భవిష్యతీతి । నాయం మాఙ్ కింతు మాశబ్దః ॥

(కాశికా) శకి ఇతి ప్రకృత్యర్థవిశేషణమ్। శక్నోత్యర్థోపాధికే ధాత్వర్థే లిఙ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ కృత్యాశ్చ। భవతా ఖలు భారో వోఢవ్యః, వహనీయః, వాహ్యః। భవాన్ ఖలు భారం వహేత్। భవానిహ శక్తః। సామాన్యవిహితానాం పునర్వచనమ్ లిఙా బాధా మా భూతితి।

.

౨౮౨౪. ధాతుసమ్బన్ధే ప్రత్యయాః [3.4.1]

ధాతుసమ్బన్ధే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రత్యయాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ధాత్వర్థానాం సంబన్ధే యత్ర కాలే ప్రత్యయా ఉక్తాస్తతోఽన్యత్రాపి స్యుః । తిఙ్వాచ్యక్రియాయాః ప్రాధాన్యాత్తదనురోధేన గుణభూతక్రియావాచిభ్యః ప్రత్యయాః । వసన్ దదర్శ । భూతే లట్ । అతీతవాసకర్తృకర్తృకం దర్శనమర్థః । సోమయాజ్యస్య పుత్రో భవితా । సోమేన యక్ష్యమాణో యః పుత్రస్తత్కర్తృకం భవనమ్ ॥

(కాశికా) ధాత్వర్థే ధాతుశబ్దః। ధాత్వర్థానాం సమ్బన్ధో ధాతుసమ్బన్ధః విశేషణవిశేష్యభావః। తస్మిన్ సతి అయథాకాలోక్తా అపి ప్రత్యయాః సాధవో భవన్తి। అగ్నిష్టోమయాజ్యస్య పుత్రో జనితా। కృతః కటః శ్వో భవితా। భావి కృత్యమాసీత్। అగ్నిష్టోమయాజీ ఇతి భూతకాలః, జనితా ఇతి భవిష్యత్కాలః। తత్ర భూతః కాలః భవిష్యత్కాలేన అభిసమ్బధ్యమానః సాధుర్భవతి। విశేషణం గుణత్వాద్ విశేష్యకాలమనురుధ్యతే, తేన విపర్యయో న భవతి। ప్రత్యయాధికారే పునః ప్రత్యయగ్రహణమధాత్వధికారవిహితా అపి ప్రత్యయాః తద్ధితా ధాతుసమ్బన్ధే సతి కాలభేదే సాధవో యథా స్యుః ఇతి। గోమానాసీత్। గోమాన్ భవితా। గావో విద్యన్తేఽస్య ఇతి వర్తమానవిహితో మతుప్, ఆసీత్ భవితా ఇతి సమ్బన్ధాద్భూతే భవిష్యతి చ సాధుర్భవతి।

.

౨౮౨౫. క్రియాసమభిహారే లోట్; లోటో హిస్వౌ; వా చ తధ్వమోః [౩.౪.౨]

క్రియాసమభిహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లోటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హిస్వౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ వా అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ తధ్వమోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) పౌనః పున్యే భృశార్థే చ ద్యోత్యే ధాతోర్లోట్ స్యాత్తస్య చ హిస్వౌ స్తస్తిఙామపవాదః । తౌ చ హిస్వౌ క్రమేణ పరస్మైపదాత్మనేపదసంజ్ఞౌ స్తస్తిఙ్సంజ్ఞౌ చ । తధ్వమోర్విషయే తు హిస్వౌ వా స్తః । పురుషైకవచనసంజ్ఞే తు నానయోరతిదిశ్యేతే । హిస్వవిధానసామర్థ్యాత్ । తేన సకలపురుషవచనవిషయే పరస్మైపదిభ్యో హిః కర్తరి । ఆత్మనేపదిభ్యః స్వో భావకర్మకర్తృషు ॥

(కాశికా) ధాతుసమ్బన్ధే ఇతి వర్తతే। పౌనఃపున్యం భృశార్థో వా క్రియాసమభిహారః। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం చ ఏతత్। సమభిహారవిశిష్టక్రియావచనాద్ ధాతోః లోట్ ప్రత్యయో భవతి సర్వేషు కాలేషు। సర్వలకారాణామపవాదః తస్య చ లోటో హి స్వ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః। తధ్వంభావినస్తు వా భవతః। యోగవిభాగోఽత్ర కర్తవ్యః। క్రియాసమభిహారే లోడ్ భవతి, తతో లోటో హిస్వౌ। లోటిత్యేవ, లోడ్ధర్మాణౌ హిస్వౌ భవతః ఇత్యర్థః। తేన ఆత్మనేపదపరస్మైపదత్వం భేదేన అవతిష్ఠతే, తిఙ్త్వం చ ద్వయోరపి భవతి। లునీహి లునీహి ఇత్యేవ అయం లునాతి, ఇమౌ లునీతః, ఇమే లునన్తి। లునీహి లునీహి ఇత్యేవ త్వం లునాసి, యువాం లునీథః, యూయం లునీథ। అథ వా, లునీత లునీత ఇత్యేవ యూయం లునీథ। లునీహి లునీహి ఇత్యేవ అహం లునామి, ఆవాం లునీవః, వయం లునీమః। భూతే లునీహి లునీహి ఇత్యేవ అయమలావీత్, అలావిష్టామ్, అలావిషుః। ఏవం మధ్యమోత్తమయోరుదాహార్యమ్। భవిష్యతి లునీహి లునిహి ఇత్యేవ అయం లవిష్యతి, లవిష్యతః, లవిష్యన్తి। ఏవం మధ్యమోత్తమయో రుదాహార్యమ్। అధీష్వాధీష్వేత్యేవ అయమధీతే, ఇమావధీయతే, ఇమేఽధీయతే। అధీష్వాధీష్వేత్యేవ త్వమధీషే, యువామధీయాథే, యూయమధీధ్వే। అథ వా, అధీధ్వమధీధ్వమ్ ఇత్యేవ యూయమధీధ్వే। అధీష్వాధీష్వేత్యేవ అహమధీయే, ఆవామధీవహే, వయమధీమహే। ఏవం సర్వేష్వేవ లకారేషు ఉదాహార్యమ్। క్రియాసమభిహారాభివ్యక్తౌ ద్విర్వచనమయం లోడపేక్షతే, క్రియాసమభిహారే ద్వే భవతః ఇతి। యఙ్ప్రత్యయః పునరస్మిన్నేవ అర్థే విధీయమానః స్వయమ్ ఏవ శక్తత్వాన్ న అపేక్షతే ద్విర్వచనమ్।

.

౭౮౭౬. సముచ్చయేఽన్యతరస్యామ్ [3.4.3]
సముచ్చయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్
(సి.కౌ) అనేకక్రియాసముచ్చయే ద్యోత్యే ప్రాగుక్తం వా స్యాత్ ॥
(కాశికా) అనేకక్రియాధ్యాహారః సముచ్చయః। సముచ్చీయమానక్రియావచనాద్ ధాతోరన్యతరస్యాం లోట్ ప్రత్యయో భవతి, తస్య లోటో హిస్వౌ ఆదేశౌ భవతః। తధ్వంభావినస్తు వా భవతః। భ్రాష్ట్రమట, మఠమట, ఖదూరమట, స్థాల్యపిధానమట ఇత్యేవ అయమటతి, ఇమావటతః, ఇమేఽటన్తి। భ్రాష్ట్రమట, మఠమట, ఖదూరమట, స్థాల్యపిధానమట ఇత్యేవ త్వమటసి, యువామటథః, యూయమటథ। అథ వా, భ్రాష్ట్రమటత, మఠమటత, ఖదూరమటత, స్థాల్యుపిధానమటత ఇత్యేవ యూయమటథ। భ్రాష్ట్రమట, మఠమట, ఖదూరమట, స్థాల్యుపిధానమట ఇత్యేవ అహమటామి, ఆవామటావః, వయమటామః। అథ వా, భ్రాష్ట్రమటతి, మఠమటతి, ఖదూరమటతి, స్థాల్యుపిధానమటతి ఇత్యేవ అయమటతి, ఇమా వటతః, ఇమేఽటన్తి। భ్రాష్ట్రమటసి, మఠమటసి, ఖదూరమటసి, స్థాల్యుపిధానమటసి, ఇత్యేవ త్వమటసి, యువామటథః, యూయమటథ। భ్రాష్ట్రమటామి, మఠమటామి, ఖదూరమటామి, స్థాల్యుపిధానమటామి ఇత్యేవ అహమటామి, ఆవామటావః, వయమటాఅమః। ఛన్దోఽధీష్వ, వ్యాకరణమధీష్వ, నిరుక్తమధీష్వ ఇత్యేవ అయమధీతే, ఇమావధీయాతే, ఇమేఽధీయతే। ఛన్దోఽధీష్వ, వ్యాకరణమధీధ్వమ్ ఇత్యేవ యూయమధీధ్వే। ఛన్దోఽధీష్వ, వ్యాకరణమధీష్వ, నిరుక్తమధీష్వ ఇత్యేవ అహమధీయే, ఆవామధీవహే, వయమధీమహే। అథ వా, ఛన్దోఽధీతే, వ్యాకరణమధీతే, నిరుక్తమధీతే, ఇత్యేవ అయమధీతే, ఇమావధీయాతే, ఇమేఽధీయతే। ఛన్దోఽధీషే, వ్యాకరణమధీషే, నిరుక్తమధీషే ఇత్యేవ త్వమధీషే, యువామధీయాథే, యూయమధీధ్వే। ఛన్దోఽధీయే, వ్యాకరణమధీయే, నిరుక్తమధీయే ఇత్యేవ అహమధీయే, ఆవామధీవహే, వయమధీమహే।

.

౭౮౭౭. యథావిధ్యనుప్రయోగః పూర్వస్మిన్ [3.4.4]
యథావిధి అవ్యయమ్ అనుప్రయోగః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పూర్వస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్
(సి.కౌ) ఆద్యే లోడ్విధానే లోట్ప్రకృతిభూత ఏవ ధాతురనుప్రయోజ్యః ॥

(కాశికా) **పూర్వస్మిన్ లోడ్విధానే యథావిధ్యనుప్రయోగో భవతి। యస్మాద్ ధాతోః లోడ్ విహితః స ఏవ ధాతురనుప్రయోక్తవ్యః। ధాతుసమ్బన్ధే ప్రత్యయవిధానాదనుప్రయోగః సిద్ధ ఏవ, యథావిధ్యర్థం తు వచనమ్। తథా చ ఏవ ఉదాహృతమ్ లునీహి లునీహి ఇత్యేవ అయం లునీతీతి। ఛినత్తీతి న అనుప్రయుజ్యతే। అధీష్వాధీష్వేత్యేవ అయమధీతే। పఠతీతి న అనుప్రయుజ్యతే।**

.

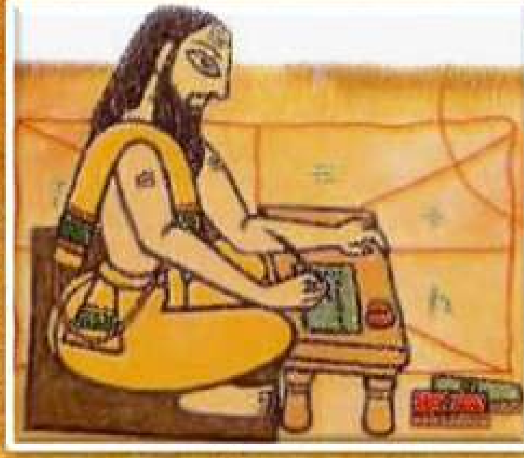
౭౮౭౮. సముచ్చయే సామాన్యవచనస్య [3.4.5]

సముచ్చయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సామాన్యవచనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సముచ్చయే లోడ్విధౌ సామాన్యార్థస్య ధాతోరనుప్రయోగః స్యాత్ । అనుప్రయోగాద్యాథాయథం లడాదయస్తిబాదయశ్చ । తతః సంఖ్యాకాలయోః పురుషవిశేషార్థస్య చాభివ్యక్తిః ।క్రియాసమభిహారే ద్వే వాచ్యే (వార్తికమ్) ॥ యాహియాహీతి యాతి । పునఃపునరతిశయేన వా యానం హ్యన్తస్యార్థః । ఏకకర్తృకం వర్తమానకాలికం యానం యాతీత్యస్య । ఇతిశబ్దస్త్వభేదాన్వయే తాత్పర్యం గ్రాహయతి । ఏవం యాతః । యాన్తి । యాసి । యాథః । యాథ । యాతయాతేతి యూయం యాథ । యాహియాహీత్యయాసీతి । యాస్యతి వా । అధీష్వాధీష్వేత్యధీతే । ధ్వంవిషయే పక్షేఽధీధ్వమధీధ్వమితియూయమధీధ్వే । సముచ్చయే తు సక్తూన్పిబ ధానాః ఖాదేత్యభ్యవహరతి । అన్నం భుఙ్క్ష్వ దాధికమాస్వాదయస్వేత్యభ్యవహరతే । తద్ధ్వమోస్తు పిబత ఖాదతేత్యభ్యవహరథ । భుఙ్ధ్వమాస్వాదయధ్వమిత్యభ్యవహరధ్వే । పక్షే హిస్వౌ । అత్ర సముచ్చీయమానవిశేషాణామనుప్రయోగార్థేన సామాన్యేనాభేదాన్వయః । పక్షే సక్తూన్ పిబతి । ధానాః ఖాదతి । అన్నం భుఙ్క్తే । దాధికామాస్వాదయతే । ఏతేన పురీమవస్కన్ద లునీహి నన్దనం ముషాణ రత్నాని హరామహాఙ్గనాః । విగృహ్య చక్రే నముచిద్విషా బలీ య ఇత్థమస్వాస్థ్యమహర్దివం దివ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । అవస్కన్దన-వనాదిరూపా భూతానద్యతనపరోక్షా ఏకకర్తృకా అస్వాస్థ్యక్రియేత్యర్థాత్ । ఇహ పునఃపునశ్చస్కన్దేత్యాదిరర్థ ఇతి తు వ్యాఖ్యానం భ్రమమూలకమేవ । ద్వితీయసూత్రే క్రియాసమభిహార ఇత్యస్యానువృత్తేః । లోడన్తస్య ద్విత్వాపత్తేశ్చ । పురీమవస్కన్దేస్యాది మధ్యమపురుషైకవచనమిత్యపి కేషాంచిద్భ్రమ ఏవ । పురుషవచనసంజ్ఞే ఇహ నేత్యుక్తత్వాత్ । ఇతి లకారార్థప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) **ద్వితీయే లోడ్విధానే సముచ్చయే సామాన్యవచనస్య ధాతోరనుప్రయోగః కర్తవ్యః। ఓదనం భుఙ్క్ష్వ, సక్తూన్ పిబ, ధానాః ఖాద ఇత్యేవ అయమభ్యవహరతి। సర్వవిశేషానుప్రయోగనివృత్త్యర్థం వచనమ్। లాఘవం చ లౌకికే శబ్దవ్యవహారే న అద్రియతే। భ్రాష్ట్రమట, మఠమట, ఖదూరమట, స్థాల్యుపిధానమట ఇత్యేవ అయమటతి ఇత్యత్రాపి కారకభేదాత్ క్రియాభేదే సతి సామాన్యవచనతా సమ్భవత్యేవ।**

***



యేనాక్షరసమామ్నాయమ్అధిగమ్య మహేశ్వరాత్ ।
కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం, తస్మై పాణినయే నమ: ॥

వాక్యకారం వరరుచిం భాష్యకారం పతఞ్జలిమ్ ।
పాణినిం సూత్రకారం చ ప్రణతోఽస్మి మునిత్రయమ్ ॥

మునిత్రయం నమస్కృత్య తదుక్తీః పరిభావ్య చ ।
వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీయం విరచ్యతే ॥